

КАЗАХСКО-РУССКИЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL UNIVERSITY

ВЕСТНИК ХАБАРШЫСЫ BULLETTIN

ISSN

2307-5686

Выпуск № 4 (17)

АКТОБЕ, 2016 г.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Международный научный журнал

**«ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО УНИВЕРСИТЕТА»**

**«ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ»**

Халықаралық ғылыми журналы

International Scientific Journal

**«KAZAKH-RUSSIAN INTERNATIONAL
UNIVERSITY BULLETIN»**

**ВЕСТНИК КАЗАХСКО-РУССКОГО
МЕЖДУНАРОДНОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

**ҚАЗАҚ-ОРЫС ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ISSN 2307- 5686

**Международный
научный журнал**

Выходит 4 раза в год

**Направления: экономические науки, гуманитарные науки, технические и
естественные науки, юридические науки**

2016

Выпуск №4 (17)

Собственник: Товарищество с ограниченной ответственностью
“Международное высшее учебное заведение” Казахско-Русский
международный университет” (ТОО “МВУЗ” КРМУ”)

LTD “International higher educational
institution “Kazakh-Russian International
University” “LTD “IHEI” KRIU”

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского
Международного университета»
издается с 2012 г.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Бердимуратов Темерхан Байбосынович (профессор, доктор
психологии, DBA в сфере управления человеческими ресурсами,
академик Академии Педагогических Наук Казахстана)

Заместитель главного редактора

Алямова Земфира Анвяровна (доцент, к.э.н.)

СОСТАВ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Кусаннов Аскарбек Кабыкенович (профессор, д.п.н., академик,
председатель правления Академии Педагогических Наук
Казахстана)

Сулима Сергей Владимирович (профессор, к.э.н.)

Утемисов Бактыбай Утемисович (профессор, к.и.н.)

Исайкин Дмитрий Анатольевич (профессор, к.ю.н.)

Каирова Нелля Имамуратовна (профессор, к.ю.н.)

Кулумбетова Дина Болатовна (профессор, к.э.н.)

Казбекова Гулнур Нагиметовна (доцент, к.т.н.)

Исина Жаннур Аманкелдиевна (доцент, к.ф.н.)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Букаев Николай Михайлович (д.ю.н., профессор, академик
РАЕН)

Гатут Л. Будионо (доктор PhD, профессор Университета
Панкасия, Индонезия)

Рогожникова Татьяна Павловна (д.ф.н., Омский
государственный университет им. Ф.М. Достоевского, РФ)

Михалис Глампедакис (профессор по направлению математика,
Технологический образовательный институт, Афины, Греция)

Николас Оуруссофф (профессор по направлениям информатики
и психологии, государственный университет в Нью Мексико,
США)

Азрил Азахари (доктор PhD, профессор Университета Трисакти,
Индонезия)

АДРЕС РЕДАКЦИИ

030006 г.Актобе, ул. Айтеке би, 52. Тел. +7(7132) 21-73-65, ф.:21-
42-12.

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru, web-site: [http:// www.krmu.kz/](http://www.krmu.kz/)

«ҚОХУ Хабаршысы» Халықаралық
журнал мақалаларының тақырыптамасы
элеуметтік-гуманитарлық және
жаратылыстану техникалық ілімдер
салаларында. Жарыққа шығатын
материалдарда аталған бағыттардағы
өзекті мәселелер, эмпирикалық
зерттеулер нәтижелері қарастырылады.

Тематика статей международного
журнала «Вестник КРМУ» отражает
научные интересы специалистов в
области социально-гуманитарных и
естественно-технических знаний. В
публикуемых материалах рассматри-
ваются актуальные проблемы данных
направлений, обсуждаются результаты
эмпирических исследований

The subject of international journals articles
in “Vestnik KRIU” are socially humanitarian
and natural-technical fields. Urgent problems
of philosophy, psychology and sociology are
considered in published materials. There are
results of empirical researches in the articles

Журнал зарегистрирован в Комитете
информации и архивов Министерства
Культуры и информации Республики
Казахстан (№ 13379-Ж
от 19 февраля 2013 г.)

Территория распространения —
Республика Казахстан,
Российская Федерация
Дата выхода: 30.12.2016 г.

© ТОО “МВУЗ”КРМУ”, 2016

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

Абишева А.А., Дүйсенбаева Б.Б. КӘСПОРЫН ҚЫЗМЕТІН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ: ҚАЗЕТТІЛІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ	6
Байбосынова Д.М. ҚАЗАҚСТАНДА КОРПОРАТИВТІ БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	11
Башимова М.А., Кульмуханов Б.А., Ниязова Т.Н. ОТАНДЫҚ ӨНІМДІ ЖАҢАШАЛАНДЫРУ	16
Бекжанова М.Ж., Рахметова Н.Б., Ниязова Т.Н. КӘСПОРЫННЫҢ ЖЕТІЛДІРУ ЖҮЙЕСІНІҢ БІРІ – ПЕРСОНАЛДЫ ДҰРЫС БАСҚАРУ	19
Бекжанова М., Рахметова Н., Нурмаганбетова М.С ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫ, ОЛАРДЫ ТАРТУ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.	23
Беккалиев Е.Қ., Мамбетов У.Е. «ЭКОНОМИКС» ҒЫЛЫМ-БІЛІМ БЕРУ КЕШЕНІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ	28
Bekkaliyev E.K., Krupoderova S.V. INTRODUCTION OF THE LATEST, TECHNOLOGIES IN MODERN ECONOMICAL EDUCATION	34
Васильченко Д., Тулеш А., Абдрахманова А.А. КОНСОЛИДАЦИЯ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ: СЛИЯНИЕ И ПОГЛОЩЕНИЕ КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ	40
Досмағулова Л., Нурмаганбетова М.С. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН БИЗНЕСКЕ САЛЫҚ САЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ	44
Дүйсенбаева Б.Б., Абдуллина А., Муканова Д., Тамай А. МЕНЕДЖМЕНТ МАЙТАЛМАНДАРЫ	50
Дүйсенбаева Б.Б., Акмуратова Н., Тулемисова А., Сейфоллин І. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	54
Жеңісбекова А.Ж., Молдабекова Г.Б. ШАРУАШЫЛЫҚТАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ ЖҮРГІЗІЛУİNДЕГІ ҚҰЖАТТАРДЫҢ НЕГІЗГІ АТҚАРАТЫН ҚЫЗМЕТТЕРІ	58
Кенжебаев Ж.Д., Дүйсенбаева Б.Б. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАРНАМА ҚЫЗМЕТІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ	63
Құдайбергенова Қ.Н., Ниязова Т.Н. КӘСПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕЛЕСТІК БАСҚАРУЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	67
Қызылқұлова Д.М., Молдабекова Г.Б. КӘСПОРЫНДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІ ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЖӘНЕ САЛЫҚ ЕСЕПТЕРІНІҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ	71
Мамбетов У.Е., Башимова М.А., Оразалы М.Б. БЕС ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ РЕФОРМА АЯСЫНДАҒЫ «100 НАҚТЫ ҚАДАМ- ҰЛТ ЖОСПАРЫ...» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ТУРАЛЫ	78
Савтаева А., Молдабекова Г.Б. КӘСПОРЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ	82
Сейітбаева Б., Мыңжасар Ж., Азанкул А., Торехан А., Нурмаганбетова М.С. ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КАДРЛЫҚ САЯСАТТЫ ЖҮРГІЗУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	86
Снасапина А.С., Кульова С.К., Әлібаева А.К., Еркін О.Н. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҮШ ЖҰЛДЫЗДЫ ҚОНАҚ ҮЙЛЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ	90
Снасапина А.С., Тойдық Г.Е., Дүйсенбаева А.М., ҚАЗАҚСТАНДА ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САПАСЫН ДАМУ ЖОЛЫ	96
Сокол В., Пилипенко Е.Н. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТУРИЗМА В	

РК: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ	101
Сулима С.В. К ВОПРОСУ О ДОМИНАНТАХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА И ИНТЕГРАЦИИ В МИРОВУЮ ФИНАНСОВУЮ СИСТЕМУ	106
Тачкараева В.С., Молдабекова Г.Б. КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕБІН ЖҮРГІЗУДЕГІ САЛЫҚ БАСҚАРУ ЕСЕПТЕРІНІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫН КӨРСЕТУ	111
Турманбетова С.К. ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ КАЗАХСТАНА	117

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

Ажмуратова Д.А. ПРАВОВОЙ РЕЖИМ НЕДВИЖИМОГО ИМУЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	121
Айткалиева А.Ю. ПРЕДПРИЯТИЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО КАК ОБЪЕКТ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	127
Алмуханов Б.У. ЗОРЛЫҚШЫ-ҚЫЛМЫСКЕР ТҮЛҒАСЫ	131
Амандық Ж.А. ӘСКЕРИ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҮЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ӘСКЕРИ СОТТАРДА ҚАРАЛУ ТӘЖРИБЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	138
Аяғанова Ш.М. ҚОСЫМША ЖАЗАЛАРДЫҢ АТҚАРАТЫН РОЛІ	143
Әбдірова Ж., Смагулов А.А. САҚТАНДЫРУ ШАРТЫН ҚР ЗАҢАМАЛАРЫНА СӘЙКЕС ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	148
Әділханов Д.М. ТЕРРОРИЗМ МЕН ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ЖАҢА БАҒЫТТАРЫ	152
Бажбанова А.Т. ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕС - ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ДЕҢГЕЙІН КӨТЕРУ ЖОЛДАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ	158
Борейчук А.Ю. ПРАВОСОЗНАНИЕ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАК ФОРМА ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ	165
Булатов Т.С. ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КОРРУПЦИИ В РОССИИ	171
Василенко А.А., Телибеков Б.А. СОЦИАЛЬНЫЙ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ	174
Жалкенова Б.А. ФИЗИЧЕСКИЕ ЛИЦА КАК СУБЪЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА	180
Жексенбаева Г., Смагулов А.А., Жумабаева А.А. ӘДЕТ – ҒҰРЫП ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ АДАМНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЗИЯН КЕЛТІРГЕННЕН ТУЫНДАЙТЫН МІНДЕТТЕМЕЛЕР	184
Изтурганова Д., Смагулова А.С. КАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕНШІК ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАЛУЫ	187
Калиев Ж. ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ИСКЛЮЧАЮЩИЕ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ НА ПРАКТИКЕ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН	191
Кунсариева Г. ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	198
Қаламов Ғ., Смагулов А.А. ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ОБЪЕКТІЛЕРІ	205
Қақиева А., Смагулова А.С. МҰРАГЕРЛІКТІҢ ӘДЕТ ЗАҢДАРЫНДАҒЫ МҰРАТЫ – БІРЛІК	211
Метирбаев А., Смагулова А.С. ҚР ЗАҢАМАЛАРЫНА СӘЙКЕС ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІНІҢ АЛИМЕНТТІК МІНДЕТТЕМЕЛЕРІН РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	215
Мұқанбетжан С., Смагулов А.А., Жумабаева А.А. ҚАЗАҚСТАН	

РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	219
Неталин А. ДНИ ЭКСТРЕМИЗММЕН КҮРЕСТІҢ КЕЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	224
Нурмухан А.Ж. ҚОР БИРЖАСЫНЫҢ ЖҰМЫСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ	231
Сағынғали А.Н. АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ҰҒЫМЫ	238
Сатжанова Г.С. БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ЕМЕС ЖАЗАЛАРДЫ ҚОЛДАНУҒА ҚАТЫСТЫ КҮРДЕЛІ МӘСЕЛЕЛЕР	244
Саттарова З.З. ИСПОЛНЕНИЕ ТРЕБОВАНИЙ НЕИМУЩЕСТВЕННОГО ХАРАКТЕРА, СВЯЗАННЫХ С ВОСПИТАНИЕМ ДЕТЕЙ	249
Султанбек А.С. ВОПРОСЫ НАСЛЕДОВАНИЯ ПО ЗАВЕЩАНИЮ	255
Тлеугабылова М.К. ПРОБЛЕМЫ СОБЛЮДЕНИЯ ПРАВ ЗАКЛЮЧЕННЫХ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СВЕТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ	259
Толстова М.П. АНАЛИЗ ИНСТИТУТА ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ ФРАНЦИИ	265
Тулеуханов С., Алмуханов Б.У. ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ ЖӘНЕ ЖАЗАНЫҢ ЖАЛПЫ ТҮСІНІГІ	271
Тілеуғабылов Ж.Қ. ПРОБЛЕМЫ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ НАКАЗАНИЯ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ СМЕРТНОЙ КАЗНИ И ПОЖИЗНЕННОГО ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ЗА РУБЕЖОМ	275
Шагамбаева Л.Б. ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА	280

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

Атағалиева Н.Ж. ДАМУ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ	286
Байдильдинова М.В., Алпамысова Р.А., Лепесбаева А. ПРЕИМУЩЕСТВА И ТРУДНОСТИ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА	290
Қаири Н., Раева М.С. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ ЫРЫМДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ	294
Мулдашева Н.С. ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА	298
Нұрмұқанова Г.М., Ермуханова И.Ж., Исина Ж.А. ЖӨКЕЙ ШАҒЫТБАЙҰЛЫНЫҢ «ҚҰЛ МЕН ҚЫЗ» ДАСТАНЫ ТУРАЛЫ	304

ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ / ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ

Ермағамбет Н.М., Әбілмажинова Б.С. JAVA-ТЕХНОЛОГИИ В ИНТЕРНЕТЕ	308
Калбина М.Т., Самылтыров М.А. ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФИРМЕННОГО СТИЛЯ, ЕГО НАЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА КОМПАНИИ	313

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ

**КӘСПОРЫН ҚЫЗМЕТІН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ: ҚАЖЕТТІЛІГІ
МЕН ТҮРЛЕРІ**

Абишева Айшабиби Алшынқызы,

«Менеджмент» мамандығының магистранты,

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы,

«Экономика, менеджмент және қызмет көрсету» кафедрасының аға оқытушысы, экономика
ғылымдарының кандидаты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада кәсіпорындарда стратегиялық жоспарлаудың қажеттіліктері зерделеніп, кәсіпорын қызметі мен жағдайына қарай тиісті стратегия түрлерін қолдану мүмкіншіліктері қарастырылған.

Кілт сөздер: кәсіпорын, стратегия, жоспарлау, стратегиялық жоспарлау, кәсіпорын қызметі, табыс, басқару.

Қазіргі таңда кәсіпорындар басшылары үшін маңызды мәселелердің негізгісі кәсіпорындағы стратегиялық менеджментті тиімді түрде ұйымдастыру болып отыр. Бұл тақырып бойынша отандық және батыс авторларының теориялық-әдістемелік зерттеулері бар. Дегенмен, стратегиялық жоспарлау мәселесін шешетін нақты ұсыныстар берілмеген. Жалпы экономикалық стратегиялардың экономикалық міндеті (бағдары, бағыты) нақты бағдарламаларда көрсетілген көмекші экономикалық міндеттердің кешенімен қамтамасыз етіледі. Әлемдік тәжірибеде экономикалық стратегияны жетілдірудің көптеген әдістері мен жолдары бар, бірақ оларды Қазақстанда толық қолдану өзіндік ерекшеліктерді ескере отырып жүзеге асуы тиіс. Сондықтан, дүниежүзілік тәжірибеге сүйене отырып, экономикалық дамудың деңгейіне сәйкес келетін өнеркәсіптік кәсіпорынның экономикалық стратегиясын реттеудің жолдарын қарастыру қажеттілігі туындап отыр.

Батыс Менеджменті – бұл тәжірибе түрінде нарықтық мемлекеттер өндірісін басқаруда теориялық жалпылауды қолдану. Яғни, батыс менеджментін кәсіпорынды басқаруда қолдану, тек нақты әдістемелік база ретінде басқару жүйесін құру деген сөз. Ал, тәжірибелік тұрғыда Қазақстандық өнеркәсіптік кәсіпорындарды тиімді басқару оның қызметіне әсер ететін сыртқы және ішкі факторларды ескеру арқылы стратегиялық жоспарлауды ұйымдастыру. Сондықтанда, батыс менеджментінің негізгі әдістемелік нұсқауларын қолданғанмен, олар толығырақ зерттеу жүргізуді қажет етеді. Мұндай теориялық әдістемені қолдану ғылыми тәжірибелік міндет болып табылады. Жоспарлау дегеніміз нақты нысанның (кәсіпорынның, мемлекеттің, ұжымның) экономикалық және әлеуметтік дамуының белгілі мерзімге арналған, жүзеге асыруға бағытталған іс-шаралар кешені. Батыс Еуропа және АҚШ компаниялары үшін жалпы жоспарлау құру келесі кезеңдерден тұрады [1]:

– Миссия– фирманың «үлкен» мақсаты. Ұйымның мақсаты қайта қарастырылмайды;

– Стратегия – ұйымның нарықтағы позициясын жақсартуға бағытталған бағдарламалар кешені. Стратегиялар қысқы мерзімдік, ұзақ және орташа мерзімдік болып топталады;

– Стратегиялық жоспарлау – ұйымның негізгі өнімі бойынша ұзақ мерзімдік мақсаттарының негізгі нарықтағы қалыптасуы. Стратегиялық жоспарлау кезеңінде фирманың ұзақ мерзімдік бағдары қаржылық даму көрсеткіштеріне айналады;

– Жылдық жоспар – өткен жылдағы ұйымның негізгі қызмет түрлері бойынша ақпараттар. Фирманың жылдық жоспарында өндірістік, қаржылық және экономикалық көрсеткіштер сипатталады;

–Тоқсандық және айлық жоспарлар – маусымдық ауытқуларды ескерумен жылдық көрсеткіштердің туындысы;

–Ірі кәсіпорындар үшін жоспарлауды қолдану тиімді бағыттар болып табылады, яғни әркәсіпті, әрдеңгейлі өндірістік бөлімшелерді басқаруды жетілдіру.

Қазіргі заманғы стратегиялар компанияның қызмет ету аясындағы шарттардың мәніне енуге, алдында тұрған міндеттерді анықтауға негізделеді. Бұл дамудың түрлі нұсқаларының пайда болуына септігін тигізеді. Олардың бірін таңдау компания басшылығының пікірі бойынша өміршендікті және дамуды қамтамасыз етеді. Қандай деңгейдегі экономика болмасын басты мақсат, міндет бұл іс-қимыл тобы, жиынтығының нақты жағдайға байланысты ғылыми негізделініп, тұжырымдалынып және цифрлар тілімен немесе сапалық, сандық көрсеткіштермен сипатталынуы. Бұл міндеттерді шешу, іске асыру кез-келген мемлекеттің (жоспарлауды экономиканы дамытудағы басты құралдардың бірі деп есептейтін) төл істерінің бірі.

Қазіргі заманғы түсінікте және мемлекеттік басқару, реттеу істерінде және кәсіпорындар, ұжымдар деңгейіндегі қолданылуда «Стратегия» бөлшектеніп нақтыланған, жанжақты және кешенді, іске асырылуы мақсатқа жетуді қамтамасыз ететін жоспар болып саналады. Стратегиялық жоспарлар негізінен сандық емес сапалық жоспарлау. Оның индикативтік жоспарлардан айырмашылығы мақсаттылығында, мазмұнында. Стратегиялық жоспар мәні – белгісіз болашақ және ішкі, сыртқы тұрақты өзгерістер жағдайында, ұтымды мүмкіндіктерді пайдалана жағымсыз құбылыстарын жеңе отырып нақты қойылған мақсатқа жетудің магистралды (басты) даму жолын, қызметтерін және іс-қимылдарын жасау.

Стратегиялық жоспарлау деген – ұйымның мақсаттарын және оларға жету жолдарын таңдау үдерісі болып табылатын басқару функцияларының бірі. Жоспарлау барлық басқарушылық шешімдер мен басқарушылық функциялар үшін (ұйымдастыру/үйлестіру, уәждемелеу және бақылау) негізді қамтамасыз етеді. Стратегиялық жоспарлау жүйесінде ұйым мүмкіншіліктерінің талдауына маңызды орын беріледі, оның мақсаты қалыптасқан беталыстарды өзгертуге қабілетті беталыстарды, қатерлерді, мүмкіншіліктерді және де жеке төтенше жағдайларды анықтау болып табылады.

Стратегияны ұйымның міндеті мен бағдарламалық мақсаттарына жетуді қамтамасыз ететін жалпы кешендік жоспар ретінде қарастырады. Стратегия ұйымның мүмкін болатын әрекеттері мен қабылданатын басқарушылық шешімдерінің шектерін белгілейді. Ұйымның кез келген жоспарлауы толық емес деректерге негізделеді. Жоспарлаудың сапасы көбінесе білікті қызметкерлердің зияткерлік деңгейіне байланысты болады. Барлық жоспарлар оларға өзгертіліп жататын шарттар негізінде түзетулер енгізуге болатындай қылып құрастырылуы керек. Сондықтан жоспарларда резервтер деген болуы тиіс. Алайда, тым үлкен болған резервтер жоспарларды тиянақсыз қылады, ал шамалы болғандар жоспарды жиі өзгертіп тұруға әкеп соғады. Сонымен жоспарлау кәсіпорын қызметіндегі жіңішке жерлеріне сүйену керек – олар қаржы, мамандар, қызметтерді көрсетудің тұрақты жүйелері [2].

Стратегиялық жоспар нақты деректерге негізделуі керек. Тиімді жұмыс істеп, өз міндетін орындау үшін ұйым жүйелі түрде ақпараттың орасан көлемін жинап, талдап отыру керек. Стратегиялық жоспар ұйымға қызметкерлеріне бағдар беретін, өз еркімен келгендерді тартып, қызметтерін сатуға көмектесетін мүмкіндік ашады. Стратегиялық жоспарлау өзінен өзі табысқа кепілдік бермейді, сондықтан ұйым жоспарлаудағы, ұйымдастырудағы, уәждемелеу мен бақылаудағы қателіктерден сәтсіздікке тап болуы мүмкін. Дегенмен жоспарлау кәсіпорын үшін маңызды жағымды факторларының бір қатарын құруы мүмкін. Кәсіпорын қандай жетістіктерді көздеп отырғаны жөнінде білу іс-әрекеттің лайықты жолдарын анықтауға көмектеседі. Дәлелді және жүйеге келтірілген жоспарлы шешімдерді қабылдай отырып, басшылық ұйымның мүмкіншіліктері немесе сыртқы жағдай туралы қате не шынайы болмаған ақпарат алудың салдарынан қате шешімді қабылдау тәуекелін төмендетеді.

Стратегиялық жоспарлау ұйымға өз мақсаттарына жетуге көмектесуді көздейтін ерекше стратегияларды әзірлеуге келтіретін басшылықпен қабылданған іс-әрекеттер мен шешімдердің жинағы болып табылады.

Стратегиялық жоспарлау үдерісі басқарушылық шешімдерді қабылдауға көмектесетін құрал болып келеді. Стратегиялық жоспарлаудың келесі кезеңдерін белгілеп шығаруға болады:

1. Жоспарлауға дайындық.
2. Міндет пен түсінікті тұжырымдау немесе айқындау.
3. Ұйымның қызметі туралы ақпарат жинау.
4. Стратегияны тұжырымдау және артықшылықтарды анықтау.
5. Стратегиялық жоспарды жазу.
6. Қызметтің жоспарларын бір жылға жазу.
7. Мониторинг жүйесін әзірлеу және қызметті бағалау.

Арнайы әдебиетте жоспарлау кезеңдерінің басқа да атауларын кездестіруге болады. Бірақ олардың мәні бір – ұйымның кейінгі қызметін ақшалай, материалдық, адами, басқарушылық дағдылар, бағдарламалық технологиялар, абырой туралы сияқты қолданыстағы және қажетті ресурстар туралы жиналған адал ақпарат негізінде белгілеу керек.

Осылайша, қаржы жағдайын талдау ұйымда бар және болуы мүмкін ішкі кемшіліктерді, және де ұйымның ұқсас немесе салыстырмалы қызметпен айналысатын басқа кәсіпорынарға қарағанда қатыстық жағдайын анықтай алады. Қаржы қызметін зерттеу басқарушылыққа ұзақ мерзімді келешекте ішкі мықты және босаң жақтарын анықтауға мүмкіндік береді.

Кәсіпорындағы көптеген мәселелердің себептері ең соңында адамдардан табылуы мүмкін. Егер ұйымда қойылған мақсаттарға жету үшін уәждемеленген білікті қызметкерлер мен басқарушылар бар болса, ол көзделген стратегияларын орындауға қабілетті болады. Керісінше жағдайда қызметкерлер жұмысының сапасын ұлғайту керек болады, өйткені бұл босандық ұйымның болашақтағы қызметін қауіпке төндіретін болады.

Стратегияны жасап шығару ұйым қызметінің баламалы жолдарын бағалау негізінде іске асырылады. Басқарушы қойылған мақсаттарға жету үшін барынша лайықты нұсқаларды таңдау керек. Жүргізілген талдаудың негізінде қызметкерлермен жалпы ұйымның даму тұжырымдамасы талқыланып, келісіледі, мақсаттардың жобалары тұжырымдалады, түсінік әзірленеді, жобалар идеялары дайындалады және мониторинг және бақылау жүйесі әзірленеді.

Шын мәнінде ұйымның алдында 4 негізгі стратегиялық балама тұрады: шектеулі өсу, өсу, қысқарту және осы стратегиялардың үйлесімі. Өте сирек кездесетіні: кәсіпорындарда басқарушылары бағдарламаларды немесе жобаларды қысқарту стратегиясын таңдайды. Онда көзделетін мақсаттар деңгейі өткенде жетілгендерден төмен болып белігленеді. Көптеген кәсіпорындар үшін қысқарту қызметті оңтайландыру және қайта бағыттау жолын білдіруі мүмкін.

Бұл жағдайда бірнеше нұсқасын атап өтуге болады:

- тарату (қандай болсын бағыт бойынша қызметті толық тоқтату);
- қайта құрылымдау (кейбір бөлімшелердің немесе қызмет түрлерінің бөлінуі);
- қайта бағытталу (кәсіпорындар міндетінің шарттары шегінде элементтерді (нысандарды, әдістерді, мақсатты топты) өзгерту).

Көптеген ұйымдар ұсталатын стратегиялық балама ретінде шектеулі өсу болып табылады.

Шектеулі өсу стратегиясы үшін жетілгеннің мақсаттарын орнату - тән құбылыс. Сонымен бірге мақсаттар әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді есепке алумен түзетілуі мүмкін.

Осу стратегиясы қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді мақсаттарды жыл сайын өткен жылдағы көрсеткіштер деңгейінен айтарлықтай көтеру арқылы іске асырылады.

Осу стратегиясы кәсіпорын қызметінің үдемелі дамып келе жатқан салаларында қолданылады. Бұл үдерісте донорлар немесе саяси қайраткерлердің мәлімдемелері маңызды рөл атқарады.

Барлық баламаларды үйлестіру стратегиясын ең дұрысы бірнеше бағытта белсене әрекет ететін және тұрақты қаржыландыруы бар ірі бейкоммерциялық ұйымдар ұсталатын болады. Үйлестіру стратегиясы жоғарыда аталған үш стратегияның кез келгенінің үйлесімі болып келеді.

Белгілі бір стратегиялық баламаны таңдап алғаннан кейін басшылық нақты бір стратегияға бет алу керек. Басты мақсат – ұйымның ұзақ мерзімді тиімділігін барынша ұлғайту. Бұл үшін басқарушыларда айқын, барлық қызметкерлер қолдайтын ұйымның міндеті мен келешек жөнінде түсінік болуы тиіс. Стратегиялық таңдауға әр түрлі факторлар әсер етеді:

- тәуекел (ұйым өмірінің факторы);
- бұрынғы стратегияларды білу;
- ұйым мүшелерінің немесе клиенттерінің реакциясы, уақыт факторы және т.б [3].

Технологияның өзгеруі мен ұлғаюының замануи қарқындығының үлкен болғаны соншалық, стратегиялық жоспарлау болашақ қиындықтар мен мүмкіншіліктерді болжамдаудың жалғыз амалы болып келеді. Ол ұйымның басшылығына кәсіпорындар ұзақ мерзімге даму жоспарын құрудың құралын қамтамасыз етеді. Ұйым қандай мақсатқа жеткісі келетінін білу барынша лайықты болатын іс-әрекеттер жолдарын анықтауға көмектеседі. Ресми жоспарлау шешімді қабылдағанда тәуекелді төмендетуге көмектеседі. Дәлелді шешімдерді қабылдай отырып, басшылық ұйымның мүмкіншіліктері немесе сыртқы жағдай туралы қате не шынайы болмаған ақпарат алудың салдарынан қате шешімді қабылдау тәуекелін төмендетеді.

Жоспарлау қойылған мақсаттарды тұжырымдау үшін қызмет ететіндіктен, ұйым ішіндегі жалпы мақсаттың тұтастығын құруға көмектеседі. Бірақ стратегиялық жоспарлау іске асырылғанда ғана маңызды болады. Негіз қалаушы стратегияны таңдағаннан кейін оны маркетинг, жұртшылықпен байланыс жөніндегі қызмет және т.б. сияқты басқа да ұйымдық функциялармен біріктіріп іске асыру керек.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Лапыгин Ю.Н. Стратегический менеджмент: Учеб. пособие. – М.: ИНФРА-М, 2011. – 236с. – (Высшее образование).
2. Маленков Ю.А. Стратегический менеджмент: учеб. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2012. – 224с.
3. Маркова В.Д., Кузнецова С.А. Стратегический менеджмент: Курс лекций. – М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2011. – 288с.

СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: НЕОБХОДИМОСТЬ И ВИДЫ

*Абишева Айшабиби Алшынкызы, Дуйсенбаева Ботагоз Баймуханбетовна
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,*

В данной статье рассматривается необходимость стратегического планирования на предприятии и в соответствии с деятельностью и состоянием данного предприятия представлены виды стратегии.

Ключевые слова: предприятие, стратегия, планирование, стратегическое планирование, деятельность предприятия, доход, управление.

THE STRATEGIC PLANNING OPERATIONS: THE NEED AND TYPES

*Abishyeva Aishabibi Alshynkyzy, Duissenbayeva Botagoz Baymuhanbetovna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article discusses the need for strategic planning in the company and in line with the activity and status of the Company presented kinds of strategies.

Keywords: enterprise, strategy, planning, strategic planning, enterprise activities, income management.

ҚАЗАҚСТАНДА КОРПОРАТИВТІ БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Байбосынова Динара Мақсатқызы,

«Менеджмент» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада компаниялардың ұйымдастырушылық дамуының негізі ретінде корпоративті басқаруды жетілдіру мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: компания, корпорация, корпоративті басқару, ұйымдастырушылық даму, құрылым, акционер.

Қазақстанның корпоративті бизнесінің өзекті мәселесі корпоративті басқарудың сапасын көтеру. Бұл үшін меншік иелерінің құқына, жекелеген компаниялардың мүдделерінің балансын сақтау және тұтастай корпоративті құрылымға байланысты мәселелердің тиімді шешімін табу өте маңызды. Бірлесіп басқаруды жетілдіру көпқырлы және кешенді түрде қарауды талап ететін іс.

Ол үшін біз корпоративті құрылыс концепциясын ұсынамыз. Шешімнің негізгі бағыттары ретінде төмендегілерді қарау ұсынылады:

- Қазақстанда басқарудың корпоративті принциптерін бекіту;
- Компанияны басқарудың құрылымын корпоративті басқару принциптері мен оның бизнесінің даму деңгейін жетілдіру;
- Меншікті басқаруды корпоративті басқару маңызды элементі ретінде жетілдіру;
- Корпоративті басқару дамуында маңызды буын ретінде компанияның ақпараттық айқындығын басқару мен кеңейту
- Қазақстанда корпоративті басқару даму деңгейінің маңызды индикаторы және оны бақылау, қажетті буын ретінде корпоративті басқару нарығын жетілдіруде қор нарығын дамыту;
- Корпоративті басқару ұстанымдарында корпоративті бизнеске қатысушылардың өзара әрекетімен басқаруды жетілдіру;

Транзитті экономикалы елдерде, оның ішінде Қазақстанда да қазіргі заманғы корпоративті басқару дамыту жоғарыдағы мәселелерді шешудің кешенділігі мен толыққандылығына тәуелді. корпоративті басқару принциптерінің бекітілу мәселелерін транзитті экономикалы елдердегідей деп қараймыз. Басқарудың корпоративті принциптерін бекіту қазақстандағы корпоративті басқару да, корпоративті бизнестің де дамуындағы негіз деп есептелетін кезең. Оның бірінші қадамы нарықтық қатынастардағы корпоративтіктің экономикалық мазмұнын мойындау, объективті қажеттілікте корпоративті басқару принциптерін, корпоративті даму тәжірибесі мен белгілі бір теорияларын сақтау болып табылады. Қазақстанның экономикалық дамуының қазіргі кезеңі оны әлем елдері қауымдастығының нарықтық экономикалық ел деп мойындауымен сипатталады. Республикада жаңа институционалды орта қалыптасқан, ол жерде жеке меншік белгілі роль атқарады. Ол әртүрлі түр мен формада: жекеден ірі корпоративтікке дейін, ұйымдастыру құрылымы әртүрлі акционерлік компания түрінде кездеседі. Шетелдіктер тәжірибесін Қазақстанның өзіндік ерекшелігін ескере отырып, елдің экономикалық дамуын басқаруды оның барлық деңгейлерінде жетілдіру жолдарын зерттеу корпоративтік және корпоративті басқару мәселесін бірінші кезектегі орынға қояды. Бұл мәселе жиналып келіп салдарын корпоративті бизнеске тигізеді, ал корпоративті бизнестің аяғынан тұруы мен дамуы республикада қажетті инвестициялық және жалпы іскерлік климатты жасайды, ел экономикасына, экономикалық өсуде жаңа сапаға көтереді [1].

Әлемнің дамыған елдерінде қазіргі заманғы нарықтық экономиканың басты сипаты меншік түрінің сан алуандығы болып келеді, оны «институционализм» деген ұғыммен біріктіреді, шаруашылық жүргізудің осы формасымен белгіленген. Алайда бұл елдерде

меншіктің корпоративті формасы белгілі бір маңызға ие болды және осы формаға негізделген шаруашылық жүргізудің корпоративті түрі.

Жаңа экономикалық ортада ірі мемлекеттік компанияларда олардың қызметінің ішкі және сыртқы салаларын атағанымыз корпоративті сипатта болуы мүмкін. Қазіргі заманда корпорация қызметі елдің әлеуметтік экономикалық дамуының деңгейі сипатында қаралады. Және ең бастысы – «корпорация» деген терминде емес, кәсіпорынның орындайтын функциясы мен қызметінің принциптерінің мазмұнында.

Бірге қызмет ету үшін ұйымдастырушылық топтағы тұлғалардың бірігуі: біріншіден акционерлік компания жасауда жеке, заңды тұлғаның қатысуын; екіншіден басқарудың қажетті ережелерін жасау, онсыз басқару тиімсіз екендігін көрсетеді. Осы принциптерді сақтау корпорацияның тиімді қызмет істеуі үшін аса маңызды мәселелердің бірі. Бизнесінің ірі корпоративті құрылымдары ел экономикасын басқарудың аса қуатты салалық және салааралық құрылымына айналады. Іс жүзінде олар республикадағы салалық және салааралық басқару құрылымын қалыптастыруға, яғни мезоэкономиканы арналған, түзеді. Корпоративті басқару дамытудың көкейкестілігі корпоративті басқару өзегін (құрастыратын) түзетін кәсіпорынның меншік иесі мен менеджерлер арасындағы ушыққан қарымқатынасты анықтайды. Егер қазақстанда нарықтық реформаның бастапқы кезеңінде оларды бір тұлға орындаса, енді барлық «өркениетті әлем елдеріндегідей» акция иелері (меншік иелері) басқарушы ретінде кәсіби менеджерлер жалдауға жиі мәжбүр болады. Оның үстіне, акционерлердің әртүрлі тобының қарым-қатынасы корпорация ішінде күрделенеді: кіші, ірі, бақылаушы, бөгеуші, т.б. осы қарым-қатынастардың түйіндері корпоративті басқару принциптерімен жүйеленуге тиісті: қазақстанда қалыптасқан корпоративті басқару жүйесі кейбір ерекшеліктермен сипатталады:

- Корпорацияда меншікті қайта бөлудің перманентті процесі;
- Көптеген инсайдерлердің (менеджерлер мен ірі акционерлердің) қаржы ағынын бақылау мен корпорация активтерін «шығарумен» байланысты өзіндік дәлелдемелері;
- Директорлар корпусының не бас директордың қолында акциялардың шоғырлануы (бақылау пакеті);
- Корпоративті басқарудың дәстүрлі сыртқы механизмдерінің әлсіз немесе өзіне тән емес рөлі (бағалы қағаздар нарығы, банкрот болу, корпоративті бақылау мен басқарудың нарығы) т.б.

Корпоративті басқару жүйесінің айтарлықтай кемшілігі корпорация қызметіне қатысушылардың құқықтық өкілдігінде теңдіктің жоқтығы. Басқару жүйесінің әртүрлі деңгейлері арасында функциялар мен жауапкершілікті, құқық, билік өкілеттік бөлінуінің тексерілген және орнықтырылған анық жүйесі жоқ. Бұл жағдай корпорацияның экономикалық қауіпсіздігінне төнген қатерлердің бірі болып табылады. Корпорацияларды басқаруды орталықтандырудың жоғары дәрежесі корпорация бөлімшелерінің өзіндік экономикалық деңгейінің төмендеуіне әкеледі. Ондай басқару жүйесі үшін жетекшіліктің төменгі буынының жоғары басқарушыға және қосымша директорлар корпусына, жеке бас директорға қатаң түрде бағынуы тән; бірақ олар өздеріне көбіне шаруашылық жүргізу қызметінің нәтижесіне сай жауапкершілік артпайды. Бұл корпорациялық басқаруды дамыту мен қалыптастыру жолында айтарлықтай деңгейде кедергі болады. Мынаны ұғыну аса маңызды: корпоративті басқару бұл өте күрделі процесс, мұнда бір адам барлық басқару рөлдерін, функцияларын бірдей табысты орындайды деп сенуге болмайды. Әр рөл ерекше стильді талап етеді. Корпоративті басқару процесі қатысушыларының орындауға тиісті рөлдері келіспеушілік жағдайындағы орындар. Сондықтан оны бір адам бір мезгілде қатар алып жүруі ешқашан мүмкін емес. Қарым-қатынастардың бұл түйіні корпоративті басқару принциптерімен жүйеленуі тиіс.

Компаниялардың құрылымын қайта қарауда қиындықтардың бірі көптеген жетекшілердің корпоративті басқару не екенін, оның (корпоративті басқару) корпоративті мәдениетін,

кәсіпкерлік этиканы, экономикалық әрекет ережелерін, кодекс, корпоративті тәртіп принциптерін, т.б. түсінбеуі.

Корпоративті басқару Қазақстанда әзірге жеке меншік құрылымы айқындығы жағынан деңгейі төмен. Мұның өзі меншікті және бақылаушы құрылымдар айқындығының жетімсіздігінен көрінеді. Жеке меншіктегі компаниялардың құрылымының айқындығының жетімсіздігі көбіне акционерлерге және әлеуетті инвесторларға бақылау жасау механизмдері туралы дұрыс түсінік алуына мүмкіндік бермейді, бұл Қазақстан жобаларына қатысу мүмкіндігінің қатерін көбейтеді.

Компанияларда жеке мүдделер үшін, жекелеген топтар арасында билік үшін үнемі күрес кезеңі әлі өтіп болмаған. Корпоративті басқару принциптерінің Қазақстанда нығаюына атқару органдарының, сот билігінің, мемлекеттік органдардың сыбайлас жемқорлығы, тиімді жұмыс істемеуі, әлсіздігі кедергі болып отыр. Корпоративті басқару корпоративті принциптерінің бекуі үшін бұл салаларды реформалау өте маңызды болар еді. Бұған қаржы және басқа да есеп берулерді халықаралық стандарттарға сай келтіру көмектесуі тиіс.

Зерттеулер көрсеткендей, іс жүзінде көптеген корпорациялар акционерлерге емес, жеке тұлғалар тобына тиесілі, олар компанияны заңды, заңсыз әдістерді біріктіру негізінде бақылайды. Жалпы көбіне оның шын иелерін табу қиын, тіпті табу мүмкін емес, олардың қандай да бір меншік иелері тізімі де жоқ. А.Радыгин мен Ж.Сидоровтың жазуында: «Бақылау тобындағы акционерлер шын қожайындар жасаған бір үлгідегі сценариймен жүреді. Мұндай жағдайда қатардағы «аутсайдердің» шеккен жапасы үшін шын иелеріне талап қою мүмкін емес, өйткені олар көптеген құрылым артына жасырулы» [2]. Басқаша айтқанда, транзитті экономикалы елдің көптеген корпорацияларына тән ерекшелік акционердің бақылау және басқару ісінің теңдестіруі болып отыр. Оның себебі өз капиталына, қаржы ағымдарына бақылауды жоғалтудан қорқып кейбір меншік иелері тіпті корпорацияны оперативті басқаруға өкілдік беруге тәуекел етуге көңілі соқпайды [2].

Сондықтан қазақстандық корпорациялардың бас директорлары көптеген бақылаусыз ықпал ету тетіктерін сақтайды, ал басқару жүйесі авторитарлы сипатта болады. Нәтижесінде корпорацияның адами ресурстары, қаржы мүлігі, еңбек құралдары өзара біріккен күйдегі тұтастығын жоғалтады. Мұның бәрі қорыта келе, корпорацияның нарықтағы құны мен бәсекеге қабілеттілігін төмендетеді.

Бұл жерде, айта кету керек, корпоративті басқару деген ұғым тек мына жағдайда: мәнді ғана меншік бөлімі басқару мен қаржы бөлімінен, ең болмаса корпорациядағы басқарудан, қаржы көздерінің белгілі бір көздерін меншікті бөліп қарар болса. Тап сол меншік иесі функциясы мен басқарушы функцияларын бөлу қазіргі корпорацияның мәнін анықтайды, корпоративті басқару жүйесін енгізу қажеттігін тудырады. Жоғарыда айтылғандардан мынадай түйін жасауға болады: транзитті экономикалы елдерде, отандық жағдайда корпоративті басқару өзіндік моделі қалыптасты. Бұл модельде меншік иелері, жалдамалы менеджерлер бар, бірақ олардың компаниядағы өкілеттігі қатаң бөлінбеген. Көрсетілген өтпелі кезең моделінде меншік иесі құқығы мен осы меншікті басқару құқығы арасы анық бөлінбеген. Керісінше, қуатты бағыт пайда болады: меншік иесі – директорлар кеңесі – менеджмент,; бөліктерден басқару өзегі қалыптасады. Ол компанияда кәсіпкерлік, әрі бақылаушы функцияларын атқарады. Бұл модельдің басты кемшіліктерінің бірі басқару өзегі деген өзінше ішкі ашық акционерлік қоғам құрады, ал корпоративті басқарудың барлық формальды механизмін алмастырады. Басқарудың негізгі өзегіне ілікпей қалғандардың ешқандай мүддесі қорғалмайды. Мұндай жағдайда, кәсіпкерлік функциясын жаулап алуға үздіксіз күрес жүреді, ал ол тіпті кәсібилігі жоғары менеджментке де компания тиімді басқаруға табанды бәсекелестік артықшылық қалыптастыруға мүмкіндік бермейді.

Корпоративті басқару ішкі процестерін тәртіпке келтіруге тиісті сыртқы факторларды сараптасак, онда төмендегі көрініс пайда болады. Қазақстанда қаржы нарығы әлсіз дамыған, тиімсіз, сондықтан бағалы қағаз курсы компанияның нақты құнын көрсетпейді. Дисконттау

ставкасын анықтау табысын басты есеп нүктесі ретінде алуға болатын қаржы құралдары жоқ. Осының кесірінен компаниялардың құнын, оның динамикасын анықтау өте қиын; ал осының нәтижесінде корпоративті басқару нарығын және компанияның нарықтық құнын, оны бақылаудың менеджментін тәртіпке салатын маңызды индикатор іс жүзінде болмай тұр. Сонымен, тіпті корпоративті басқару формальды механизмі дұрыс жасалса да, олар жұмыс істемейді, менеджерлер мен акционерлердің тәртібін сыртқы механизмдер тәртіпке келтіре алмайды, акционерлік капитал өсіміне стимул жасамайды. Бұл қорытынды корпоративті басқару жүйесінің барлық буындарын қарау, Қазақстандағы корпоратив құрудың концепцияларының жүзеге асуына жүйелі келуді қажет деген қорытындыны нығайта түседі. Қазіргі Қазақстанға корпоративті басқару өту мәселелерін шешу түйінді сипатқа ие, өйткені ол арзан капитал тартуға, компаниялардың нарықтық құнын жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Корпоративті басқару өзіне тән тәжірибесін меңгеруді елді модернизациялау процесінің жалпы бөлігі ретінде қарау керек; ол тек жеке секторды ғана емес, корпоративті құрылымдағы нақты әрекеттегі партнер ретінде мемлекеттік секторды да қамтиды. Басқарудың корпоративті принциптерін кезең-кезеңі мен нығайту мен қалыптастырудың эволюциялық маңызын баса айту керек. Ол корпорацияның пісіп жетілуі мен дамуының әртүрлі кезеңін, сол даму жолындағы пайда болатын, корпоративті тетіктерді іске қосуда көбейетін ішкі қажеттіліктер мен ынтаны да бейнелейді. Корпоративті басқару жетілдіру бойынша ұсыныс пен бағыт беретін мазмұнды құжаттардың бірі «ОЭСР корпоративті басқарудың принциптері». «ОЭСР корпоративті басқарудың принциптерінде» бірінші орынға мына принцип қойылған: корпоративті басқару тиімді жүйесін жасау тиімді, айқын нарықты дамытуға әкелуі тиіс, заң принциптеріне қарсы келмеуі тиіс, әртүрлі құқық қорғау органдарының және жүйелеу органдарын, қадағалау органдарының арасындағы міндеттерді бөлуді анық етіп анықтау.

Қазақстан корпорацияларында шешім қабылдау механизмін түбірлі өзгерту қажеттігіне негізделген төмендегі Г.Клейнердің құрылымын пайдалануды ұсынып отырмыз: корпорация қызметіне қатысатын әр адам өндірістің төрт факторының бірі болып табылады: біріншіден, жұмыскерлер – еңбек; екіншіден, акционерлер – қаржылық капитал; үшіншіден, кәсіпорынды басқарушы – ұйымдастыру технологиялық фактор; төртіншіден, бас директор – кәсіпкерлік белсенділік [3].

Мұнда жекелеген қатысушылардың барлығы үшін – (жұмысшылар, акционерлер, басқарушылар) түсініктің демократиялық мүмкіндігін қамтамасыз ету топтардың арасындағы мүдде консолидациясы. Бұл жерде жалпы мүдденің басты бағыты тұтас алғанда корпорацияның даму мүддесіне сәйкес болуы тиіс. Қазіргі таңда корпорация қызметі көптеген – Азаматтық кодекс, Еңбек кодексі, «Акционерлік қоғамдар туралы», «Кәсіпорынның ауқатсыздығы (банкроттығы)» туралы Заңдары мен нормативті актілерімен, статистикалық есепке, т.б қатысы бар құжаттармен регламенттеледі. Бұл құжаттардың әрқайсысында белгілі бір басқару не ұйымдастырушылық шешімдерін таңдау еркі, мүмкіндігі беріледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Косолапов Г.В. Экономикалық қауіпсіздік және бизнес құнын басқару // Саясат, - 2007.- №1.-с.26
2. Родыгин А., Сидоров Ж. Ресей экономикасы: жүз жылдық жалғыздық? // Экономика сұрақтары. 2000. №5 45-61 бет.
3. ОЭСР корпоративті басқару принциптері.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ КАК ОСНОВА ОРГАНИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КОМПАНИЙ

Байбосынова Динара Махсатовна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматриваются аспекты совершенствования корпоративного управления в Казахстане как важная основа организационного развития компаний.

Ключевые слова: компания, корпорация, корпоративное управление, организационное развитие, структура, акционер.

IMPROVING CORPORATE GOVERNANCE IN KAZAKHSTAN AS A BASIS OF ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISES

Baibosynova Dinara Mahsatovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article discusses aspects of the improvement of corporate governance in Kazakhstan as an important basis for organizational development companies.

Keywords: company, corporation, corporate governance, organizational development, structure, shareholder.

ОТАНДЫҚ ӨНІМДІ ЖАҢАШАЛАНДЫРУ

Башимова Мөлдір Асқарқызы, Кульмуханов Бахытжан Абугалиевич,

«Менеджмент» мамандығының 3-курс студенттері,

ғылыми жетекші: **Ниязова Таңшолпан Нұрадинқызы,**

экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада отандық өнімді жаңашаландырып, оны нарыққа шығару көзделген. Осы арқылы «Ұлт жоспары – 100 нақты қадам» бағдарламасы бойынша шағын және орта бизнесті дамыту жолдары қарастырылды.

Кілт сөздер: нарық, отандық өнім, емдік өсімдіктер, құм сағыз, жаңашаландыру.

Адамзат қоғамының дамуының ең алғашқы дәуірлері кезінде адам баласының негізінде керегі өсімдік болған. Алуан түрлі жемістерді, өсімдік тамырларын, түрлі-түрлі гүлдерді, шоптерді жинай жүріп, адам тамағын тойғызып қана қоймай, сонымен қатар әртүрлі аурулар азабынын құтылу жолдарын іздестіре бастаған. Сөйтіп, өсімдіктің шипалық қасиетін зерттеп білуге адамды өмірдің өзі жетектейді. Оның алғашқы аптекасы орман мен дала болды. Біздің халқымыз ерте замандардан бері дәрілік өсімдіктердің құпиясын білген, әрі оларды әртүрлі ауруларды емдеуге шебер қолданып келген. Шипалы өсімдіктерден дәрі жасау әдістері ұрпақтан-ұрпаққа өтіп, бұл дәстүр атадан жалғасып отырған. Қазақстан табиғи жағдайлары әртүрлі болып келетін орманды, далалы, таулы аймақтардан тұрады. Республика аймағында 6000 - ға жуық өсімдік түрлерін кездестіруге болады екен десек, оның 500 түрінен дәрілік заттар алынады екен. Осынша байлықты игерумен бірге дәрілік өсімдіктерді зерттеудің, оны танып, білудің маңызы зор. Ерте заманнан бері мал бағумен айналысқан көшпелі қазақ халқы шөптердің, жалпы өсімдіктердің емдік қасиеттерін ертеден білген. Әбу - Насыр - Әл Фараби, Әбу - Әли Ибн - Сина, Беруни, Әл - Джуржани қазақ халқының медицинасының дамуына әсері дәрілік өсімдіктерді тауып пайдалануына зор ықпал етті. Жер жүзіндегі дәрілердің 40%-ы өсімдіктен дайындалады екен. Қазіргі кезде шөппен емдеу әдіс-тәсілдері кеңінен қолданылып жүр. Үй жағдайында кеңінен қолдануға жеткілікті. Ол үшін «дәрісіз ем - дом» дәрілік өсімдіктерден іздеуіміз керек. Қай заманда болсын, адам өсімдік өнімдерінің тағамдық жағына ғана емес, сонымен қатар емдік, шипалық жағына да көңіл бөлген. Қазіргі кезде «дәрі ауруы», аллергияның шығуы, иммунитеттің азаюы сияқты құбылыстардың байқала бастауына байланысты оның маңызы арта түспесе кеміген жоқ. Дәрілік өсімдіктерді ем ретінде пайдалану сонау көне заманнан бері дағдыға айналған, мұны ескі ескерткіш қолжазбалардан айқын көре аламыз [1, 75 бет].

Қазақ емшілерінің ауру-сырқаулармен ұзақ жылдар күресу барысында қолданып келе жатқан алуан түрлі дәрі-дәрмектердің қайнар көзі – ұлы табиғаттағы өсімдіктер дүниесі. Олай болса, аяғымыздың астында өсіп жатқан дәрілік өсімдіктерді танып, білім зерттеп ауруымызға шипа етпеске. Біздің ауданымыз маңындағы жерлерде, елді мекендерде өсетін көптеген дәрілік өсімдіктер бар. Оларға түймедақты, итмұрынды, бақбақты, өгейшөпті, жусанды, жатқызуға болады. Шипалы өсімдіктер қатарына әртүрлі сәнді өсімдіктер де жатады, өйткені олардың көпшілігі ләззат мүмкіндігімен ғана (бұлардың шипалы күші де осында) шектелмейді, бойындағы физиологиялық сергек заттардың арқасында (меруерт гүл, шегіргүл, гүл шетен) олардың денсаулығымыздың серігі де бола алады. Сондай-ақ біздің бау-бақшамызда аяқ астында қаптап өсетін арамшөптер жөнінде де осыны айтуға болады, өздерінің жер үстіне және жер астында өсетін мүшелерінде аса бағалы «үй дәріханасына» қажетті заттардың болуы арқылы олардың көпшілігі аса пайдалы, мәселен, бақбақ ата заманнан «өмір нәрі» аталған, ал қалақай – витаминдер қоймасы саналады. Өсімдіктерді отап тастауға асықпай, алдымен олардың пайдалы қасиеттерін біліп алуға тырысу керек.

Өсімдіктердің сабағы, тамыры, гүлі, жапырағы, қабығы, жемісі шайыры және тұқымы осының бәрінен дәрі-дәрмек жасалады. Қазақ емшілерінің қолданатын дәрілерінің басым

көпшілігі - өсімдіктер. Өсімдіктердің әрбір бөлігінің, мәселен, тамыр, сабақ, жапырақ, гүл, жеміс тұқымдарының дәрілік қуаты әртүрлі болып келеді. Сондықтан оларды емдік қуаты ең күшті болатын мезгілде жинағанда ғана сапалы дәрі-дәрмек алуға болады. Дәрілік өсімдіктер жиналып алғаннан кейін, жас күйінде бірден пайдаланудан қалғандарын кептіріп, жақсы сақтай білу оның емдік қасиеті мен сапасының жоғалмауының басты кепілі болып табылады. Мұндай өсімдіктердің дәріге бірден пайдаланылмайтын бөліктерін топырақ, балшық секілді лас нәрселерден арылтқаннан кейін, әрқайсысының ерекшелігіне қарай кептіру, көлеңкеде кептіру, самалдатып кептіру қажет [2, 23б].

«...Мемлекет сіздердің бизнестеріңізді дамытып, аяққа нық тұруларыңызға барлық жағдайды жасады. Бүгінгідей сын сағаттарда сіздерге үлкен жауапкершілік артылады. Жекешелендірудің жаңа легіне белсенді қатысыңыздар, қаржыны заңдастырып, ашық жұмыс істеңіздер. Қуатты ел болу – бәсекеге қабілетті болу деген сөз...» елбасымыздың жолдауында көрсетілгендей ұлттық өнімді дамыту, шағын және орта бизнесті кеңінен тарату болатын.[3,1бет]. Осыны негіздей отырып, отандық өнімді инновациялау мақсатында өнімге зерттеу жүргізіп, нарыққа енгізу көзделуде. Ұсынылып отырған өнім түріне Ақтөбе облысы, Шалқар қаласында өсетін құм сағыз өсімдігін өңдеп жаңа технологияда қолдану.

Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлының« ..."Қазақстанда жасалған" әрбір бұйымда төрт қасиет – сапалы, ыңғайлы, әдемі және арзан болуы керек. Сонда ғана ісіміз өнімді, затымыз өтімді болады. Өзімізді өзіміз қамшылауымыз керек, бізді сырттан келіп ешкім жарылқамайды...»деген сөзінесүйене отырып, өнім сапасына айрықша көңіл бөліп жоғарыда айтылған қасиеттер осы өнім бойынан табылды.

- Сапалы – химиялық өнімдерге қарағанда табиғаттан алынған таза өнім, сапасы өте жоғары
- Ыңғайлы – өнімді нарыққа енгізген кезде оны дамытып, көбейтуде еш қиындық түсірмейді, себебі жоғарыда көрсетілгендей бұл өсімдікті өсіру көп күшті қажет етпейді
- Әдемі – әдемілігі оның гүлінде
- Арзан–бұл өнімді өндіріске шығару үшін көп қаражат кетпейді

Құм сағыз атауы ежелде Шалқар өңірінде тұрған ата–бабаларымыздан жеткен. Бұл өнімнің ерекшелігі өсімдіктің ең құнарлы жері, тамырынан сағыздың алынуы. Өсімдікті өсіруге ерекше күтімнің қажеті жоқ. Ыстық аймақта өседі және өздігінен басындағы үрпек гүлден тұқым шашады. Сонымен қатар оның гүліненде сағыз алуға болады. Оны май сағыз деп атаған. Бұл сағыздың пайдасы ешқандай қоспасы жоқ және ол тістің қатаюуына жақсы көмектеседі. Ертеректе аяғы ауыр әйел адамдарға тісін қатайту үшін берген. Өнімді зерттеу барысында өзім тұтынып көрген едім, бұл сағыз өте қатты және қазіргі таңда шығарылатын сағыздармен салыстырып қарастырсақ көпке дейін бұзыла қоймайды және тағы ескере кететін жайт әрине оның дәмі, ол жағынан сағыздың ерекше дәмі бар оны сөзбен сипаттап беру мүкін емес. Бұл зерттеу сағыздың еш өзгеріссіз кейпінде берілген сипаттама болатын, яғни оны қоспасыз тұтыну. Бұл сағыздың химиялық құрамын зерттей келе оның каучук екенін біліп, санауықтардың және химиялық қоспалардың көмегімен түрлі зерттеулер жүргізілді. Зерттеу жүргізбес бұрын интернет желісі арқылы Қазақстандағы өсімдіктер тізімінен каучук алынатын өсімдіктер туралы ақпарат жинақталды. Сонымен Қазақстанда каучук алуға болатын екі өсімдік түрін анықтадық, біріншісі, көк сағыз атауымен, екіншісі, тау сағыз атымен белгілі. Көк сағыз ол бәріне белгілі сары түсті күлтелі бақбақ гүлі. Оның сабағынан ақ сұйықтық алынады, сол арқылы Ұлы Отан соғысы кезінде өңдеп клей ретінде қолданған, бірақ бұл өсімдіктен сағыз алынбайды. Тау сағызға келетін болсақ, ол аты аталып тұрғандай таулы аймақта өседі. Ақтөбе облысы географиялық жағынан жазық жер болғандықтан бұл өсімдік түрі бұл өлкеде кездеспеді. Бірақ сыртқы келбетіне қарап екі өсімдіктен ұқсастық табыла қоймады.

Енді химиялық құрамына келетін болсақ оны ең алдымен спиртшамда қыздырып болған реакцияға бақылау жүргізілді, нәтижесінде ол сағыз ешқандай сұйықтыққа айналып немесе басқа да құбылыстар болмады, еш өзгеріссіз қалды. Кейіннен оған SO₄ қышқылымен қосып оған зерттеу жүргізілді. Бұл қышқылменде реакцияға түспеді. Сонымен қоса бұл сағыздан клей жасауға болады, оны Ұлы Отан соғысы кезінде клей ретінде қолданған. Оған аз ғана мөлшерде күкірт (табиғи таза күйінде зиянсыз) қосып кейін оны қыздырса одан жақсы клей өндіруге болады. Алынған клей түрінен де адам денсаулығына ешқандай кесірі тимейді. Қорытындылай келе бұл таза сағыз екеніне және ешқандай химиялық қоспада өзгеріске түспегеніне көз жеткіздік. Бұл сағыздан зия емес пайда көрінеді, сол себепті оны нарыққа «Қазақстанда жасалған» отандық өнім ретінде қолдансақ одан көп пайда болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ахметжанова.А.И., Искендіров Ә. «Қазақстанның дәрілік өсімдіктері» Алматы. Қазақстан, 1982ж.
2. Субханбердин С.Х. «Дертке дауа, жанға шипа» Алматы 2004ж.
3. «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» реформасы. 2015.11.30

ИННОВАЦИЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРОДУКЦИИ

*Башимова Мөлдір Асқарқызы, Кульмуханов Бахытжан Аbugалиевич,
Ниязова Таңшолпан Нұрадинқызы*

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье определены шаги модернизации отечественного продукта. Рассмотрены пути развития малого и среднего бизнеса по программе «План нации - 100 конкретных шагов».

Ключевые слова: рынок, отечественный продукт, лекарственные растения, инновация.

INNOVATION NATIONAL PRODUCT

*Bashimova Moldir Askarkyzy, Kulmukhanov Bakitzhan Abugalievich,
Niyazova Tansholpan Nuradinkyzy*

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article defines the steps of modernization of the domestic product. The ways of development of small and medium-sized businesses on the program "Nation Plan - 100 concrete steps".

Keywords: market, domestic product, drug plants, innovation.

КӘСПОРЫННЫҢ ЖЕТІЛДІРУ ЖҮЙЕСІНІҢ БІРІ – ПЕРСОНАЛДЫ ДҰРЫС БАСҚАРУ

Бекжанова Майра Жанарысқызы, Рахметова Нуржанат Базарбаевна,
«Менеджмент» мамандығының 4 курс студенттері,
ғылыми жетекші: **Ниязова Таңшолпан Нұрадинқызы,**
экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада кәсіпорынды жетілдіру жүйесі, персоналды дұрыс басқару жолдары қарастылды. Жұмыскердің біліктілігін жоғарылатуға бағытталған қажетті іс – шаралар анықталды.

Кілт сөздер: Персонал, басқару, мотивация, кәсіпорын, ұйымдастыру, еңбек, бағалау, жұмыс.

“Персонал” термині кәсіпорынның еңбек ұжымының құрамдас бөліктерін біріктіреді. Персоналға біз өндірістік немесе басқарушылық операцияларды орындайтын және еңбек құрамдарын пайдаланумен, еңбек заттарын өңдеумен айналысатын барлық жұмысшыларды жатқызамыз. Басқару теориясында жұмысшының мамандығы немесе лауазымына, басқару деңгейіне, жұмысшылар категориясына тәуелді персонал классификациясына түрлі жолдар бар. Персонал негізінен өндірістік персонал (жұмысшылар) және басқарушылық персонал (қызметкерлер) болып бөлінеді. Өндірістік персонал өз алдына негізгі және қосалқы болып, ал басқарушылық персонал – басшылар және мамандар болып бөлінеді.

Жалпы менеджмент теориясында, адамдардың қоғамдық өндірісте қатысуын көрсететін терминдердің жеткілікті саны пайдаланылады: еңбек ресурстары, адам ресурстары, адам факторы, ұйымдастырушылық тәртіп, еңбекті ұйымдастыру, персоналды басқару, кадр саясаты, ұжым, команда, әлеуметтік даму, адам қатынастары. Негізгі объект ретінде адамды бөле отырып, олар персоналды басқару проблемасының түрлі аспектілерін және оларды шешу жолдарын ашады.

Адамды басқару мәселесі кіші және ірі фирмалар, коммерциялық немесе коммерциялық емес фирмалар төңірегінде, өнеркәсіптік және қызмет көрсету салаларында маңызы зор. Сондықтан, әрбір кәсіпорында персоналды басқаруға үлкен мән беріледі. Персоналды басқару – адамдармен және олардың кәсіпорын ішіндегі қатынастарымен байланысты болатын менеджменттің бір саласы.

Персоналды басқару персоналмен жұмыстың бір жүйесі болып табылады. Бұл жүйе кадр саясатын, персоналды таңдауды, персоналды бағалауды, персоналды ұйымдастыруды, оның бейімделуі мен оқытылуын қамтиды. Жалпы персоналды басқару – ұйымдастыру мақсатына жету үшін қызметшілерді тиімді пайдалануға бағытталған, кәсіпорында жүретін әрекет түрі болып табылады. Персонал жүйе ретінде еңбек ресурстарының жарығы, персоналдың категориялар бойынша бөлінуі, персоналды басқару концепциясының талдауы, персоналмен жұмыс жүйелерінің өзара байланысын және т.б. сұрақтарды қамтып отырады. Еңбек ресурстарының нарығы – еңбек ресурстарын жалдау, оқыту және пайдалану бойынша әлеуметтік-экономикалық қатынастардың жиынтығы. Персоналмен жұмыс жүйесі – бұл кәсіпорында жұмысшылар мен қызметшілер кадрларын басқарудың принциптері және әдістерінің жиынтығы. Персоналмен жұмыс жүйесін жасақтау үшін бастапқы мәліметтер: адамдар құқықтарының жалпы декларациясы; ел Конституциясы; елдің азаматтық кодексі; еңбек жөніндегі заңдар кодексі; кәсіпорынды басқару жүйесі; экономикалық және әлеуметтік даму жоспары.

Кадр саясаты ұзақ перспективаға персоналмен жұмыста басты жолды және принципіалды бағыттарды анықтайды. Кәсіпорында кадр саясаты директорлар кеңесі, әкімшілік және кәсіпорын басшысымен қалыптастырылады.

Сонымен, персоналды басқару кадр саясатын, таңдау, бағалау, ұйымдастыру, бейімделу мен кадрларды оқытуды қамтитын жүйе ретінде қарастырылып, кәсіпорынның

басты нормативтік құжаттарында көрініс табуы керек. Жалпы персоналды басқарудың бірнеше ерекшелігі бар. Персоналды тиімді басқару негізінен кеңседе болатын әртүрлі процедуралар мен ережелерге қарағанда, практикалық қызметке бағытталған. Персоналды басқару шарушылық қызметіндегі мәселелерді, персоналдың дамуын, еңбек жағдайын жетілдіруді қолдай отырып, олармен байланысты проблемаларды шешуге басты назар аударады. Сонымен бірге ол жеке қызметшіні жеке тұлға ретінде қарастырып, оның жекелеген қажеттіліктерін қанағаттандыруға тырысады. Әрбір кәсіпорынның, фирманың ұзақмерзімдік стратегиясында адам факторы қашан да ескеріледі.

Персоналды басқарудың мақсаты – кәсіпорын, фирманы басқарудағы жетістіктерге қол жеткізу болып табылады. Сонымен қатар оның жекелеген мақсаттарына мыналар жатады: фирманы жақсы дайындалған қызметшілермен қамтамасыз ету; персоналды басқару бөлімінің саясатын қызметшілерге жеткізу; персоналдың біліктілігін, тәжірибесін, жұмыс істеу қабілеті мен шеберлігін тиімді пайдалану. Фирма басшылары қызметшілерді тиімділікке жетудің көзі деп қарастырған жағдайда ғана осы мақсаттар орындалады [1, 117б].

Мотивация – бұл, өзін және басқаларды өзінің жеке бастық мақсатына немесе ұйым мақсатына жету үшін жандандыратын, ынталандырып құлшындыратын процесс.

Мотивацияны басқару міндеттеріне жататыны-амалдар мен құралдар жиынтығы. Басқарушы мұны негіздеген мақсатқа жету үшін ішкі қозғаушы күшті (мотивтерді) пайдаланады.

Әр адамның мінез-құлық ерекшеліктерінің өзіндік себептері бар. Біреулер жұмысқа жанын сала кіріседі, ал екінші біреулер қасақана бас тартады. Мұндайда мінез-құлықтағы мұндай ерекшеліктердің себеп-салдарын іздестіру қажет.

Біреудің тапсырмасымен адамдардың қандай жағдайда жұмыс істеп жатқандығын басшы әрқашанда біліп отыруы тиіс. Кезінде адамдарды қорқытып-үркітіп құл ретінде жұмсаған болса, келе-келе оларға бас бостандығы берілген, ерікті түрде бағынатын, жұмысты өз қалауынша істейтін жұмысшылар қатарына қосылды. Адамдар неғұрлым ерікті болған сайын, оларды басқару күрделене түсті.

Бұл бағыттағы алғашқы жүйелі зерттеулер, АҚШ-та Э.Мэйо және оның қызметкерлері “Вестерн Электрик” компаниясындағы Хоторне заводында жүргізген болатын. Бұл зерттеулер көп жылдар бойы жүргізілді. Мұнда сыртқы жағдайлар, климат, жұмыс бөлмесі мен машиналардың жарықтануы, сырлануы, жұмыс орнын ұйымдастыру, өндіріс процестерінің ара шамасын реттеу т.б. жайттар зерттеледі.

Эксперименттер нәтижесін бағалау үшін қолайлы жағдай жасалды. Нәтижесінде байқалғаны: адамдар өзін құрметтеуді ұнатады.

Алайда, Хоторндегі эксперименттер мотивация моделін бере алмайды, мұнда еңбекке қозғау салатын, жұмысты ілгері бастыруға ықпал ететін себептер толық ашылмайды.

Мотивацияның мәнін, сондай-ақ концепциялары мен ықпалдарын айқындайтын толып жатқан зерттеулер бар [2, 48б].

Өзінің қол астындағы қызметкерлерін нәтижелі басқаруға қол жеткізу үшін, жетекшінің алдында, қызметкерлерінің жұмыс істеудегі талпынысын, ынтасын максималды ету мәселесі тұрады. Бұған жету үшін басшы қажетті жұмыс ортасын үйлестіру керек. Персоналды басқарудың айналасында біраз миф бар, және олар мәселені дұрыс түсінуге кедергі келтіреді. Біздің көзқарасымыз бойынша бұл мифтерге тоқталмай, қандай да бір мәселені шешу туралы сөйлеу ертерек болады.

Бірінші миф: Қазақстан – КСРО-дағы тоталитарлықтың мұрагері, және бұл уақытта персоналды басқару саласында аты айтып тұрғандай еңбектер болған емес. Бірақ, персоналмен қызмет жүргізу кәсіптік жүйесі КСРО-да екінші дүниежүзілік соғысқа дейін шығарылған. Бұл уақытта теория және практика саласында отандық мамандар әлемде алдыңғы орындарда болды. Өкінішке орай, кеңес дәуірінде бұл саладағы зерттеулер көп жағдайда қорғаныс саласында жүргізілгендіктен жабық құрылымда болды, және қатардағы

кәсіпорындарға қолжеткісіз болған. КСРО құлағаннан кейін жұмыстар өзінің жалғасын Ресей мен Батыста тапты. Компьютерлік кешендер «Персонал қызметі» және «Персонал консалтингі», қазіргі таңда персоналды басқарудағы автоматтандыру үрдісінде әлемде алдыңғы қатардағы бағдарламалар қатарында, және бұлар кеңестік мамандардың бастауымен негізі қаланды.

Екінші миф: Әлем қауымдастығы (жоғары дамыған елдер) персоналмен қызмет саласында әмбебап шешімдер шығарып қойған. Бізге тек олардың үлгісін қабылдау ғана қалды. Бұл аса қауіпті мифтің бірі. Дайын үлгілерді тек «үшінші әлем» елдеріне қолдану ұсынылады. Бұл елдерге Қазақстан да 2000 жылдарға дейін жататын. Бірақ, бұл елдерге қарағанда біздің елде мықты интеллектуалды және технологиялық потенциал бар. Қазақстан халқы — әлемдегі ең сауатты елдердің бірі және бұны статистикалық мәліметтер дәлелдейді. Қайта құрудан кейінгі Ресейдің ащы тәжірибесі, бізге «үшінші әлем» елдеріне ұсынылған персоналды басқару рецептерін пайдалану кадрлардың деквалификациясына және т.с.с. әкелетінін көрсетіп отыр.

Үшінші миф, оның екі нұсқасы бар:

Қазақстан персоналмен қызмет саласында тек қана ұлттық менталитетке сүйену керек және оған батыстық үлгілер зарарлы.

Қазақстан толығымен Батыстың дамыған елдерінің персоналмен қызмет саласындағы үлгілерін алу керек, себебі еліміз Батысқа қарай жол алуда.

Қазіргі таңда әлемнің дамыған елдері персоналды басқару саласында айқын стандарттар шығарды, басқаша айтқанда «Ойын ережелерін». Бұл стандарттарға азды көпті Америка, Европа, Азия елдері ұстануға тырысуда. Бұл жүйені қолданбау біздің ойымызша ақылға қонғысыз. Басқадан өзгешелену үшін ғана басқа үлгі мен стандарт құрып отырудың қажеті не? Бұл керек те емес, дайын үлгіні тек қана дұрыс қолданып үйрену қажет деп ойлаймыз [3].

Сонымен, мотивация - экономика ғылымындағы басқару атқарымдарының бірі; басқарудың тиісті әдістерін таңдау және орындаушылардың уәжі ұйымның жалпы мақсаттарына қол жеткізуге септігін тигізетін жағдай жасау. Уәждеме екі фактормен айқындалады, олар: ұйымда қалыптасқан сыйақы мен еңбек жағдайы жүйесі және басшының жеке басының қабілет-қарымы (басшылықтың стилі). Бірқатар ғалымдардың пікірінше уәждеме жүйесінде адамға бағдарланған еңбек жағдайы (ұйым арасында қызметкерлердің жұмыс істеуіне жайлы жағдай жасау, ұйымдастыру мәдениетінің жоғары деңгейде болуы), сондай-ақ қызметкерлердің еңбегіне лайықты сыйақы төлеу, әдетте өнімділіктің неғұрлым жоғары деңгейіне қол жеткізуге жол ашатын басты қағидат. Осыған орай уәждемені талдау қазіргі заманда маркетингілік зерттеулердің біршама жаңа, келешегі зор бағытына айналып отыр. Уәждемені зерттеу – тұтынушының нарықтағы мінез-құлқын айқындайтын себептер мен жағдайларды, ең алдымен әлеуметтік психология аясындағы себептер мен жағдайларды іздеп табуға саяды. Сатып алушының белгілі бір тауарды өз пайдасына таңдау жасауына қарай себептер кешенін зерделеп білу кәсіпорынның өткізу мен жарнама қызметінде кездесетін ықтимал қателерден аман болуына мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Рахымбаев А.Б, Сабатаева Б.О «Менеджмент». – «Нұр-пресс», Алматы: 2006. – 164 бет
2. Рахметов Б.А. «Персоналды басқару» оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2005 ж. 132 бет.
3. [<http://group-global.org/ru/publication/21341-personaldy-baskarudagy-ozekti-mseleler-zhne-olardy-uzhdeu-komegimen-sheshu>]

УПРАВЛЕНИЕ ПЕРСОНАЛОМ – ОДИН ИЗ КОМПОНЕНТОВ ПО УЛУЧШЕНИЮ СИСТЕМЫ ПРЕДПРИЯТИЯ.

***Бекжанова Майра Жанарысқызы, Рахметова Нуржанат Базарбаевна,
Ниязова Таңшолпан Нұрадинқызы***

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В статье рассматриваются пути совершенствования системы предприятия и способы управление персоналом. Определены способы по повышению квалификации работников.

Ключевые слова: Персонал, управление, мотивация, предприятия, организация, труда, оценить, работа.

STAFF MANAGEMENT – ONE OF THE COMPONENTS TO IMPROVE THE ENTERPRISE SYSTEM.

***Bekzhanova Maira Zhanaryskyzy, Rahmetova Nurzhanat Bazarbayevna,
Niyazova Tansholpan Nuradinkyzy***

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

The article considered ways to improve enterprise systems and methods of personnel management. Identified ways to improve the skills of workers.

Keywords: staff, management, motivation, predpiyaty, organization of work, evaluate the work.

ШЕТЕЛ ИНВЕСТИЦИЯЛАРЫ, ОЛАРДЫ ТАРТУ ЖӘНЕ ҚОЛДАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бекжанова Майра, Рахметова Нұржанат,
4 курс «Менеджмент» мамандығының студенттері
ғылыми жетекші: **Нурмаганбетова Манет Сагингалиевна,**
ДВА, доцент,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада Қазақстан экономикасына шетелдік инвестицияларды тарту және қолдану мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар 2012-15 инвестициялар тарту шараларын қаржыландыру көлемі көрсетіліп, шетел инвестицияларын тарту және қолданудың тиімділігін арттыру бойынша мәліметтер берілген. Мақаланы жазу барысында Қазақстан Республикасын үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту бағдарламасы, Қазақстан Ұлттық Банкінің мәліметтері қолданған.

Кілт сөздер: инвестиция, шетел капиталы, ұлттық экономика, қоржындық инвестициялар, инвестициялық имидж, экспорт, инвестициялық климат.

Қазіргі таңда әлемдік экономикалық жүйенің жандануы жағдайында, сондай-ақ, Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздік алуы және ашық нарықтық экономиканы қалыптастыруымен байланысты шетелдік инвестиция объективті қажеттілікке айналып отыр. Өтпелі кезеңде экономикалық өрлеу мен нарықтық реформаларды қаржыландыру үшін елдің ішкі қорланымдарының жеткіліксіздігі себепті шетелдік инвестицияның рөлі мен мәні арта түсті.

Қазақстан тәуелсіздікке қол жеткізген күннен бастап экономикалық жағдайын тұрақтандыру, ішкі экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және инвестициялар тарту жөніндегі саясатты белсенді түрде жүзеге асырды. Шетел капиталын ұлттық экономикаға тарту өте пайдалы процесс. Біріншіден шетелдік инвестициялар елдің өндіріс базасын жедел жетілдіруге және оның өндірістік мүмкіндіктерін артыруға көмектеседі. Екіншіден шетел фирмалары жаңа өндірістік кәсіпорындар ашумен қатар өндірісті ұйымдастыру тәжірибесін де ала келеді.

Инвестиция (латынша *investire* – киіндіру) – табыс алу, меншікті капиталды молайту, елдің материалдық байлығы мен бейматериалдық сипаттағы қоғамдық құндылықтарын еселей түсу үшін шаруашылық жүргізуші субъектілер салатын инвестициялық қаражатты білдіреді. Инвестициялар инвестициялау формаларына, айналыс өрісіне, негізгі капиталдың ұдайы өндірістегі мақсаты мен рөліне және қаржыландыру көздеріне қарай негізгі капиталға салынатын инвестициялар, шетелдік инвестициялар, қоржындық инвестициялар болып бөлінеді. Шетелдік инвестициялар – шет ел инвесторлары жүзеге асыратын инвестициялар. Шетелдік инвестицияларға:

- тікелей шетелдік инвестициялар (қаражатты компаниялардың немесе кәсіпорындардың жарғылық қорына немесе акцияларына салу);
- қоржындық шетелдік инвестициялар (қаражатты ұзақ мерзімді борышқорлық міндеттемелер мен бағалы қағаздарға салу);
- сыртқы несиелер, қарыздар, ресми және гуманитарлық көмектер жатады. Шетелдік инвестициялардың түрлері 1-суретте көрсетілген [1, 5 б].

Сурет 1. Шетелдік инвестициялардың түрлері

Тікелей инвестиция деп капиталды экспорттаушының оны қабылдаушы елдің территориясында өндірісті ұйымдастыруын айтады. Тікелей инвестициялар арқылы халықаралық корпорациялар дүниежүзілік нарықта өз бөліктерін жүргізеді.

Қоржынды инвестиция – ұзақ мерзімді борышкерлік міндеттемелер мен бағалы қағаздарға салынған қаражат; капиталға қатысуды және салынған капиталға шаққанда табыс алуды қамтамасыз етеді. Әлемдік практикада капитал қорланымы мен халықтың жинақ ақшасының көп бөлігі бағалы қағаздар мен басқа да қаржы құралдары арқылы жанама түрде өндірісті инвестициялауға қатысады. Мысалы, әлемдік инвестициялық байлықтың жалпы көлеміндегі қаржы байлығының үлесі көп – 57,7%. Халықтың ақшалай қаражатының қорланымына келетін болсақ, мысалы, АҚШ-та бағалы қағаздарға (негізінен, акцияларға) салынған инвестицияның жалпы көлемдегі үлесі 50%-дан асады. Қазақстанда халықтың акциялар, облигациялар, басқа да бағалы қағаздар сатып алуға жұмсаған шығыны олардың жалпы көлемінің 3%-нен аспайды. Мұндай жағдайдың себебі қор рыногі мен қаржы құралдары дамымаған.

Қазақстан үшін тікелей шетелдік инвестиция неғұрлым тиімді. Нарықтық экономика жағдайында шетелдік инвестицияны тарту және пайдалану тек қаражаттың ғана емес, сонымен бірге шетелдік технологиялардың, басқару тәжірибесінің де ағылып келуін қамтамасыз етеді, жаңа рыноктарға жол ашады, ірі құрылымдық өзгерістерге, нарықтық инфрақұрылымның қалыптасуына, инновациялық процестердің кеңеюіне, экономиканың жекеше секторының қалыптасуына серпін береді. Ол қабылдаушы елдің шаруашылық қызметінде инвестордың ұзақ мерзімді мүддесін қанағаттандырады және мемлекеттік сыртқы борышты қалыптастырмайды.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жыл 1-ақпандағы № 922 Жарлығымен бекітілген “Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспары мен Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жыл 19-наурыздағы № 958 Жарлығымен бекітілген “Қазақстан Республикасын үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі 2010 - 2014 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының” міндеттерін іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен “Қазақстан Республикасында инвестицияларды тарту, арнайы экономикалық аймақтарды дамыту және экспортты ынталандыру жөніндегі бағдарлама” қабылданды. Бағдарламаның мақсаты - шикізаттық емес экспортқа бағдарланған және жоғары технологиялық өндірістерге тікелей инвестициялар үшін тартымды жағдайлар жасау және әлемдік сауда жүйесіне өңделген тауарлардың экспортын ілгерілету арқылы кірігу болып табылады. Бағдарламаның міндеттері:

- 1) Инвестициялар тарту талаптарын жетілдіру;
- 2) Қазақстанның оң инвестициялық имиджін ілгерілету;
- 3) Жаңа АЭА және индустриялық аймақтар (бұдан әрі - ИА) құру;

4) АЭА қызметін реттеу жөніндегі нормативтік-құқықтық базаны жақсарту;

5) Экспорттаушыларды сервистік қолдауды қамтамасыз ету арқылы Қазақстандық өнім экспортын дамытуға және ілгерілетуге жәрдемдесу;

6) Экспорттаушыларға қаржылық қолдау көрсету [2, 6 б].

Бүгінгі күні Қазақстанда инвестициялық қызметті жүзеге асыру үшін қажетті барлық құқықтық база жасалған. Мысалы, 2003 жылы «Инвестициялар туралы» Қазақстан Республикасының заңы қабылданды. Заң тарапынан отандық және шетелдік инвесторлардың құқықтарының толықтай қорғалуы мен жасалған келісімшарттардың тұрақтылығына кепілдік берілген. Сондай-ақ, Заңда Қазақстан экономикасының басым салаларында жүзеге асырылатын инвестицияларды мемлекеттік қолдау шаралары анықталған. Инвестицияларды мемлекеттік қолдау шаралары отандық инвесторларға да, сол сияқты шетелдік инвесторларға да тең дәрежеде таралады.

Алайда, инвестициялау үшін қолайлы жағдайлар (салықтық жеңілдіктер мен преференциялар беруді, заңнамадағы өзгерістерден сақтау кепілдіктерін қоса алғанда) ауыл шаруашылығына, құрылысқа, қызмет көрсету аясы мен басқа да салаларға шетелдік инвестициялардың қарқынды өсіміне ықпал ете алмай отыр.

Инвестициялық қаржыларды ел экономикасына жүзеге асыру әртүрлі нысанда жүзеге асырылады. Оған шетелдік банктер мен халықаралық ұйымдардан қарыз алудан бастап кәсіпорындарды тікелей шетел инвесторларының меншігіне сатуға дейінгі әрекеттер жатады. Қарыз қаражатына қол жеткізудің шектеулі болуынан кәсіпорындардың меншікті қаражаты бұрынғысынша негізгі капиталға инвестицияларды қаржыландырудың негізгі көзі болып қалуда.

Қазақстан Ұлттық Банкінің 2012-2015 жылдарғы жылдық есебінің мәліметері бойынша 2012 жылы негізгі капиталға салынған инвестициялардың құрылымындағы шетел инвестицияларының үлесі 37,0%-тен 24,4%-ке дейін төмендеген болса, 2011 жылы 26,7%-тен 20,9%-ке дейін, 21,5%-тен 13,7%-ке дейін азайған [3, 9 б].

Шетелдік инвестициялар үлесінің 2 есеге жуық қысқаруы Қазақстан Республикасы Үкіметінің стратегиялық мұнай-газ секторында мемлекеттің қатысуын күшейту жөніндегі саясатына сәйкес Қарашығанақ жобасына 10%-дық қатысу үлесін мемлекеттің сатып алуымен байланысты болған.

Қазақстанның Қарашығанақ жобасындағы 10%-дық үлесті иемденуі - Қазақстанға тікелей инвестициялардың таза әкелуінің төмендеуіне және бір мезгілде ҚРҰҚ шетелдік активтерінің өсімінен портфельдік инвестициялар бойынша таза әкетілудің ұлғаюына, сондай-ақ қазақстандық банктердің борыштық міндеттемелерінің төмендеуіне әсерін тигізген.

Елге ағылатын инвестициялардың шектілігінің себебін талдау шетелдік инвесторлардың өздерінің және мамандандырылған әлеуметтік ұйымдардың берген бағаларына да негізделген. Отандық және шетелдік мамандардың бағалауы бойынша, инвесторларды ең алдымен мынадай факторлар алыстатады:

- елдегі еркін экономикалық аймақтардың жеткіліксіз саны;
- жалпы алғандағы заңнамалық базаның тұрақсыздығы;
- инвестициялық жобалар үшін қаржыландырудың жоқтығы;
- іскерлік ақпарат нарығының дамымағандығы;
- көліктік инфрақұрылымның дамымағандығы.

Шетел инвестицияларын тарту мен қолдау стратегиясын жүзеге асыруда, тәуелсіз мемлекеттердің саяси және экономикалық қызығушылықтарын ескере отырып, шетел инвестицияларының табысты және тиімді нысандарын таңдап алу бүгінгі таңда маңызды мәнге ие болып отыр [4, 6 б.].

Қазақстан Республикасына инвестициялар тарту, АЭА және экспортты дамыту жөніндегі 2012 - 2015 жылдарға арналған бағдарламаның негізгі іс-шараларын қаржыландыру көлемі 1- кестеде келтірілген[5, 4 б.].

Кесте 1

Қазақстан Республикасына инвестициялар тарту шараларын қаржыландыру көлемі

№	Іс-шараның атауы	Қаржыландыру көлемі, мың. теңге
1	Тікелей шетелдік инвестицияларды тарту	1 382 596
1.1	ТШИ тарту үшін жағдай жасау	45 000
1.2	Қазақстан Республикасының инвестициялық имиджін жылжыту	723 170
1.3	Шетелдік инвесторлармен жүйелі жұмыс жасау	614 426
2	АЭА мен ИА дамыту және құру	13 506 395
2.1	АЭА мен ИА инвестициялық тартымдылығын арттыру	13 506 395
3	Экспортты жылжыту	4 670 971
3.1	Экспорттаушыларды сервистік қолдау	1 316 971
3.2	Экспорттаушыларды қаржылай қолдау	3 354 000
	Барлығы:	19 559 962

⁵Е с к е р т у - “ҚР инвестицияларды тарту, арнайы экономикалық аймақтарды дамыту және экспортты ынталандыру жөніндегі 2012 — 2015 жылдарға арналған бағдарлама” 2012 жыл 30- қазан, № 1145.

Экономикалық үрдістің тұрақтылығы негізінде шетелдік қаржы қорларының Қазақстанға деген сенімі жаман емес. Бұны Қазақстан Республикасы Президенті мен Үкіметінің республикаға шетел капиталының құйылуын ынталандырудағы іс-әрекетінен, қолданып жатқан шараларынан көруге болады.

Шетел инвестицияларын тарту және қолданудың тиімділігін арттыру үшін келесі ұсыныстар беріледі:

- 1) инвестициялық климатты үнемі жетілдіруде;
- 2) инвестициялық іс-әрекеттің заңды қамтамасыз етілуінің жетілдірілуі;

Сонымен бірге ел экономикасының басым секторларын дамытуға шетелдік инвесторлар қана емес, Қазақстандық инвесторларды да тартуға барынша жағдайлар жасалынуы тиіс.

Қорытындылай келе мыналарды атап өтуге болады, шетелдік инвесторлар мен зерттеу ұйымдарының пікірлеріне сәйкес, қазіргі кездегі мемлекеттің инвестицияларды тарту жөніндегі жүргізіп отырған жұмыстары жеткілікті емес және жүйелі болып табылмайды, елдің және экономиканың мүдделерін халықаралық капитал нарығында білдіру жөніндегі мамандандырылған орган құру арқылы мемлекеттің инвестицияларды тарту бойынша әрекеттерін ұйымдастыруды жақсартуды және мемлекеттің күшін шоғырландыруды талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Инвестициялар туралы Қазақстан Республикасының 2003 жыл 8 қаңтардағы № 373 –ІІ Заңы.
2. “Қазақстан Республикасында инвестицияларды тарту, арнайы экономикалық аймақтарды дамыту және экспортты ынталандыру жөніндегі 2010 — 2014 жылдарға арналған бағдарлама” ҚР Үкіметінің қаулысы. 2010 жыл 30 - қазан, № 1145.

3. Экономикалық даму: экономиканың нақты секторы. ҚР Ұлттық Банкінің жылдық есебі. 2015 жыл.

4. Макроэкономикалық орта және Қазақстандағы экономикалық жағдайлар. Қазақстанның қаржы тұрақтылығы туралы есеп. ҚР Ұлттық Банкі мен Қадағалау Агенттігі. www.nationalbank.kz. 2012 жыл желтоқсан. www.nationalbank.kz

5. “ҚР инвестицияларды тарту, арнайы экономикалық аймақтарды дамыту және экспортты ынталандыру жөніндегі 2012 — 2015 жылдарға арналған бағдарлама” 2012 жыл 30- қазан, № 1145.

ИНОСТРАННЫЕ ИНВЕСТИЦИИ, ПРОБЛЕМЫ ИХ ПРИВЛЕЧЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

*Бекжанова Майра, Рахметова Нұржанат,
Нурмаганбетова Манет Сагинғалиевна*

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрены проблемы привлечения и использования иностранных инвестиций в экономику Казахстана. Также показаны объемы финансирования инвестиции за 2012-2015гг. и сделаны выводы по повышению эффективности использования и привлечения иностранных инвестиции. В процессе подготовки статьи были использованы сведения Национального банка РК, Программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстан.

Ключевые слова: инвестиция, иностранный капитал, национальная экономика, портфельные инвестиции, инвестиционный имидж, инвестиционный климат.

FOREIGN INVESTMENTS, THEIR PROBLEMS AND USE OF ATTRACTION

*Bekzhanova Myra, Rakhmetova Nurzhanat, Nurmaganbetova Manet Sagingaliyevna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article deals with the problems of attraction and use of foreign investments into the economy of Kazakhstan. funding for 2012-2015 investments are also shown. and conclusions to improve the efficiency of use and attracting foreign investment. In preparing the articles were used information of the National Bank of Kazakhstan, the program of industrial-innovative development of Kazakhstan.

Keywords: investment, foreign capital, national economy, portfolio investment, investment image, the investment climate.

«ЭКОНОМИКС» ҒЫЛЫМ-БІЛІМ БЕРУ КЕШЕНІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ ЖОЛДАРЫ

Беккалиев Еркін Қайырғалиевич,

«Экономика, менеджмент және сервис» кафедрасының профессоры, экономика
ғылымдарының кандидаты,

Мамбетов Убайдулла Есенұлы,

«Экономика, менеджмент және сервис» кафедрасының доценті,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада экономикалық білім бағдарламалары аясында ғылым-білім беру мәселелері қаралады.

Кілт сөздер: экономикс, білім беру, технология, перспективасы, инновациялар.

Өркениеттің қазіргі кезеңдегі дамуын, біздің заманымыздың әлеуметтік-экономикалық өмірінің қол жеткізілген деңгейінен айырықшалап көрсететін бір ерекшелігі - интеллектуалды толыққанды, серпінді және тым қымбат тұратын білім беру жүйесін елеулі түрде жетілдіру болып табылады. Осыған орай үлкен айқындықты және түсінуді талап ететін сұрақ, жаңа, барынша тиімді білім беру жүйесін жасау мәселелерімен байланысты. Кез-келген қоғамның дамуының мазмұнында бұл мәселелерді шешудің басымдығы бұрынғыдан да айқын бола түседі.

Жаңа білім беру бағдарламалары, олардың өмірдің жедел өзгертін, серпінді жағдайлардағы тіршілікке қабілеттілігі, жоғары деңгейдегі бейім-ділігі шынайы, орындалатын және нақты болуға тиісті мақсаттарды дұрыс тұжырымдап айтудан тәуелді болады.

Бұл бағдарламада екі міндетті негіздеу және шешу көзделеді: негізгі теориялық мәселелерді терең оқу; шет тілдерін білу. Назарбаев Н.Ә. 2015жыл 5мамырдағы Министрлер кабинетінде сөйлеген сөзінде «Ұлт жоспары -100 қадам» бағдарламасын жүзеге асыру барысында "... Қазіргі заманғы қазақстандықтар үшін үш тілді (қазақ,орыс,ағылшын) меңгеру оның өзінің амандығының міндетті шарты" [1]. Мұның қажеттілігі жаңа ғылыми-теориялық экономикалық технологияларды және біршама жоғары тілдікмамандануды игеруде тұр. Айта кету керек, бұл бағытта елеулі талпыныстар мен алға қарай жылжулар бар. Шеттілдерді игеруде мектеп-ішілік дайындау бағдарламасы ауқымды және жан-жақты ойластырылған бола бастады. Жоғары оқу орындарында тілдік дайындықтың көптеген нұсқалары бар. Біздің пайымдауымызша, тілдік дайындықтың өзіне меншікті бағдарламасын жасауға талпыныс және, ең бастысы, арнаулы пәндерді шет тілдерінде, әсіресе ағылшын тілінде, оқу, осы мәселеге байланысты зертхана-лар немесе орталықтар ашу тек қана қажеттілік емес, сонымен бірге елімізге қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде, яғни үш тілде білім бері үрдісіне көшу аясында барынша өзекті де болып отыр.

Қозғалып отырған міндеттер қалыптасқан жағдайды ұғынудың нұсқасы, экономикалық теорияны оқу бойынша қолданыстағы бағдарламаларды бағалауға талпыныс және тілдік мамандану бағытында кейбір ұсыныстарды беру болып табылады.

Енді жоғарыда қойылған мәселелер бойынша мақсаттарға, іс-қимыл пәні мен уәжіне нақты тоқталайық.

Мақсаттары:

- интеллектуалды дамудағы тұлғаның жоғары қажеттіліктерін қанағаттандыру;
- қазіргі заманғы қоғамның қажеттіліктерін ескере отырып элитарлық (дегдарлық) деңгейдегі мамандарды дайындауға қатысу;
- «экономистің» негізгі теориялық мәселелерін терең оқуды және шетел тілдерін білуді талап ететін білім берудің жаңа технологиялары негізінде экономика саласында білімді ұйымдастыру;

- мектепке дейінгі, жалпыға бірдей білім беру және жоғары білім жүйесіндегі білім беру іс-қимылын көпдеңгейлі негізде үйлестіру;

Іс-қимыл пәні:

- экономика, шет тілдері, баспа ісі және бірсыпыра басқа мамандықтар мен ғылыми бағыттардың өз бетінше әрекет ететін шығармашылық ұжымдарын ұйымдастыру; қатысушыларды іріктеу критеріі көзқарастардың ортақтығы, кәсіби, интеллект-туалдық мүдделерін және практикалық іс-қимылдарын үйлесім-ділігі болып табылады;

- қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде оқулықтарды, оқу құралдарын, сөздіктерді, көрнекі құралдар альбомдарын, практикалық курстарды дайындау және баспадан шығаруды талап ететін Ғылым-білім беру кешені (ҒБК) түріндегі орталықтарды құру;

- өз меншігіндегі оқу-әдістемелік әдебиеттер базасында, ҒБК құру және игеру кезеңдеріне сәйкес ағылшын тілінде сабақ беретін экономикалық бағдардағы мамандарды дайындау бойынша білім беру іс-қимылын ұйымдастыру;

- ұзақтығы, оқыту әдісі және мамандану бағыттары бойынша диверсификацияланған бағдарламалардың кең терімін одан әрі қарай пайдалану үшін жоғары оқу орындарының оқытушы кадрларын дайындаудың тұрақты жұмыс істейтін курстарын ашу.

Іс-қимылдың уәжі:

- дамудың ішкі әлеуетінің параметрлері мен шегін анықтау жолымен эндогенді ғылыми-білім беру кеңістігін (endogenous development) игеру және дамыту мүмкіндігін пайдалану;

- оқу орнының сабақтас және басқа да кафедралармен ынтымақтастық жүйесі:
  - күш жұмсаудың адислокациясы (мәселені шешудегі кафедралардың бірге қатысу жүйесі);

- оқшау мәселелерді шешудегі қолданбалы сипаттағы басқа кафедралардың ғылыми-білім біру және әдістемелік әлеуетін пайдалану мүмкіндігінің және өзара байланысының эпплейдтық параметрлерін (applied parameters) анықтау;

- білім беру кеңістігін (exogenous development) экзогенді игеру және дамыту мүмкіндігі – «public relations» шегіндегі білім берудің алға қойылған максаттарын шешу үшін ауқымды сыртқы ғылыми-ақпараттық базаны қолдану;

- мүмкін болатын нәтижелердің моделін жасау және оларды білім беру процесінде пайдалану;

Орталықпен дайындалған бағдарлама, негізінен, орта мектептің (9-10-11 кл.) лицейлердің, гимназиялардың, колледждердің экономикалық кластарынан бастап, жоғары оқу орындарының экономика факультеттерінде, экономика саласына мамандандырылған шет тілдері факультетінің бөлімдерінде; сыртқы экономикалық іс-қимылдармен байланысты халық шаруашылығы мамандарының біліктілігін көтеру факультеттері мен институттарында; бакалавриат, магистратура бағдарламалары бойынша дайындаудағы оқу процесін ұйымдастыруда қолданылуы мүмкін.

Ағылшын тілінде «экономикс» ғылыми-білім беру кешенін жасау және оны оқу процесіне ендіру біршама күрделі іс. Белгілі бір қиын-дықтар, кешеннің бағдарламасының қолданыстағы білім беру стан-дартына бара-бар сәйкес болуы немесе болмауымен де байланысты. Осындай жағдайды ескере отырып экономикалық теорияның бағдарламасын орыс тілінде негіздеу және соған сәйкес білім беру бағдарламасын ағылшын тілінде жасау қажет.

Мұндай бағдарламаны жасауда ақпараттық базаны іздеу және жасау маңызды рөл атқарады. Соңғы кездері батыс авторларының көптеген монографиялық және оқу экономикалық әдебиеттері ауда-рылды. Бірақ тиражының аздығына, бағасының жоғарылығына байланысты ондай әдебиеттерге қалың оқырман қауымның қол жет-кізуі қиын болып отыр. Нақты дамыған нарықтық орта, әдебиеттерге зор таңдау және кез-келген деңгейде лайықты білім алу мүмкіндігі жағдайында өмір сүріп жатқан оқырманға арналған

әдебиеттерді оқудың және түсінудің қиындығын да ескеру қажет. Түпдерек және ҒБК-ні құру бойынша ақпараттық базаның орталық бөлімі ретінде қазіргі заманғы нарықтық экономика бойынша АҚШ колледждері мен университеттерінде барынша танымал Макконелл К., Брю С., автор-лығымен басылып шығарылған «Экономикс» оқулығының түпнұсқасы алынды [2]. Бұл оқулықты эксклюзив ретінде таңдауға мынадай жағдайлар алғышарт болды. Ең алдымен, материалдың эмпирикалық бөлімінің айқындығы және түсінуге оңайлығы, ол оны біздің оқырман үшін, оның білім деңгейіне және мамандығына қарамастан тартымды әрі қызықты қылады. Дегенмен, бірсыпыра мәселелерді экономикалық талдаудың тереңдігі мен жүйелілігі, олардың түсінуде және біздің болмысымыздың шындығы тұрғысынан бағалауда елеулі қиындықтар туғызатын болғандықтан, бағдарлама авторларынан ұсынылатын материалдарды отандық аудиторияның жағдайына бейімдеу бойынша жұмыс жүргізуді талап етеді.

Сонымен қатар оқулықтың түп нұсқасын пайдалану, оны аудару барысында орын алуы мүмкін қателіктерге ұрынбауға және ағылшын тілінде жоғары дәлдікпен баяндауға мүмкіндік береді. «Экономикс» оқулығының түп нұсқасына бейімделу, бастапқы кезеңде, тірек лекция-лар түрінде және авторлармен көзделгендей тізбектеп баяндалатын доминанттық бағдарламаны жасауды қажет етеді. Осыған орай пәннің мазмұнына кіретін тақырыптар.

1. Экономикстің пәні және әдістері
The nature and method of economics
2. Экономика проблемасына кіріспе
An introduction to the economizing problem
3. Табыстың шеңбер айналымы
Circular flow
4. Дербес нарықтарды талдау: сұраныс және ұсыныс
Understanding individual markets: demand and supply
5. Нарықтық жүйе және бес іргелі сұрақтар
The market system and the five fundamental questions
6. Үкіметтің экономикалық қызметі
The economic function of government
7. АҚШ экономикасының жеке секторы
The private sectors in economy of USA
8. АҚШ экономикасының мемлекеттік секторы
The public in economy USA
9. Ұлттық өндірістің, ұлттық табыстың көлемін және баға деңгейін өлшеу
Measuring national output, national income and the price level
10. Макроэкономикалық тұрақсыздық: жұмыссыздық және инфляция
Macroeconomic instability: unemployment and inflation
11. Макроэкономикалық талдау: жиынтық сұраныс және жиынтық ұсыныс
Macroeconomic analysis aggregate demand and aggregate supply
12. Жұмыспен қамтудың классикалық және кейнстің теориясы
Classical and Keynesian theories of employment
13. Фискалдық саясат
Fiscal policy
14. Ақша және банктік іс
Money and banking
15. Банктер және ақша-кредит саясаты
Banks and monetary policy
16. Экономикалық өсу
Economy growth

17. Сұраныс, ұсыныс және икемділік
Demand, supply and elasticity
18. Тұтынушылық мінез-құлық теориясы
The theory of consumer behavior
19. Өндіріс шығындары
The costs of production
20. Таза бәсекелестік
Pure competition
21. Таза монополия
Pure monopoly
22. Монополистік бәсекелестік
Monopolistic competition
23. Олигополия
Oligopoly
24. Өндіріс және экономикалық ресурстарға сұраныс
Production and the demand for economic resources
25. Жалақыны анықтау
Wage determination
26. Рента, қарыз проценті және пайда
Rent, interest and profits
27. Жалпы тепе-теңдік: нарықтық жүйе
General equilibrium: the market system and its operation
28. Халықаралық сауда
International trade
29. Валюталық бағам, төлем балансы
Exchange rates, the balance of payments

Дегенмен, осындай ретпен баяндау, әзірше біздің білім стандарт-тарымызға барлық уақытта сәйкес келе бермейді, сондықтан біздің білім беру басым-дықтарымыздың негізінде, оларды одан әрі жетілдіру және бейімдеу қажеттілігі өзекті бола түседі.

Осы оқулықты ағылшын, орыс және қазақ тілдерінде одан әрі дамыту, оның экономикаға кіріспе, микро-, макроэкономика, дүние-жүзілік экономика, ал содан кейін менеджмент, маркетинг, банк-тер, бағалы қағаздар нарығы, қаржы және кредит, бухгалтерлік есеп және аудит, экономикалық саясат, экономиканы мемлекеттік реттеу сияқты (жалпы экономикалық және дербес арнаулы) қажетті анық-тауыш бөліктерін жасауды талап етеді. Әрине, мұнда жоғары оқу орнының мамандануын және алдына қойған мақсаттарын ескерген жөн. Осының бәрі білім берудің мемлекеттік стандартының талабын және ГБК-ның барлық ақпараттың базасын шығармашылық дамы-туды ескеретін оқулықтың дербес нұсқасын дайындап шығарумен байланысты болады.

Білімнің айтарлықтай дербес екі саласын пайдаланудағы белгілі бір астарлылық экономика мен шет тілінің «қосарлығының» оғаш-тығының (орыс. парадокс) шешімін табуды мүмкін қылады, ол ұйға-рылған ғылым-білім беру кешенінің алға қойған мақсатын бейне-лейді. Реферат – дайджест түрінде орыс және ағылшын тіліндегі (болашақта қазақ тіліне аудару) «Экономикс» оқулығының бейім-делген нұсқасын дайындап шығару бойынша, көлемі жағынан ауқымды, сонымен бірге ғылыми, зияткерлік тұрғыдан күрделі жұмысты атқару міндеті алдымызда тұр. Нақ осы жерде, оқу мате-риалының оқу ғылыми-білім беру әлеуетін сақтай және кейін толық бағдарлама бойынша ағылшын тілінде сабақ беру мүмкіндігіне жағдай жасай отырып бейімдеудің жоғары деңгейіне қол жеткізу қажет. Біздің пікірімізше, бұл оқулық бірінші рет «экономиксті» оқып танысқысы келетіндер үшін де, сондай-ақ «саяси экономия», «экономикалық теория негіздері» мәселелерін оқыған және білетіндер үшін де пайдалы болмақ. Экономика бойынша кез-келген оқулықты мұқият оқу,

әсіресе, егер осындай басылымдарда қабылданған формалардың талабы қаншалықты болса, идеялардың соншалықты дәл көрініс табуы керек екені өзінен-өзі түсінікті. Осы мақсатта кітапта, «қорытынды», «тұжырымдау», «шегініс», «негізгі терминдер мен түсініктер» сияқты жақсы қабылданатын бөлшек сөздер қолданылатын болады. Мұнда терминдер толық түсіндіріледі және сілтеменің қол жетімді көзі ретінде дәл аударылған сөздік қоса беріледі. Келтірілген диаграмалар мен кестелер, негізінен синопсис түрінде қарапайым барынша ақпаратты болып табылады.

Бейімдеу процесінің бір сәті, «экономикс» реферат дайджестінің орыс тіліндегі нұскасын дайындау барысындағы терминдер мен түсініктердің, түйіндемелердің суреттемелерге түсіндірмелердің басының оқу материалы мәтіні ішіндегі ағылшынша баламамен қайталануы болып табылады. Әрбір тақырыпқа ағылшын тіліндегі қысқаша мазмұндама ере жүреді. Біздің пікірімізше, орысша мәтінге басқа тілдегі элементтерді қосу тілді фьючерстік көлемді оқуға алғашқы дайындық басқышы болар еді, ол мұндай ұласуды икемді және біршама перманентті (қаз. үздіксіз) қылуға мүмкіндік береді.

Бұл жұмыс негізгі мақсатқа сәйкес бірнеше кезеңді қамтиды. I кезеңдегі іс-қимыл экономика саласындағы ғалымдар мен маман-дардың өз бетінше әрекет ететін шығармашылық ұжымын ұйым-дастырумен байланысты болады. Осы кезеңдегі негізгі міндет оқу құралы сөздіктер, практикалық курстар түріндегі (ағылшынша, орысша, қазақша) ғылыми-білім беру ақпараттық базаны жасау болып табылады.

II кезеңде арнаулы жасалған бағдарлама бойынша экономикалық мамандықтағы студенттермен білім беру іс-қимылын ұйымдастыру көзделеді.

Айта кетуіміз керек, I кезеңнің талабына сәйкес және ғылыми-білім беру кешенін (ҒБК) жасау жоспары бойынша төмендегі әдебиеттер дайындалып шығарылды.

1. «Советы управляющих» 2014 жыл., 285 бет. Құрастырғандар: профессор Беккалиев Е.К., профессор Сулима С.В. Жұмыс АҚШ-да ірі және барынша беделді деп есептелетін Прентисс-Холл баспасымен 1964 жылы басылып шығарылған алты томдық «Жоғары басқарушылық қызметкерлер үшін курс» мате-риалдарында шығарылған. «Советы управляющим» (қаз. Басқарушыларға кеңес)» - бұл өзінше «өзіңді өзің таны»: «жемісті» басшының жұмысының сапасы және әдістерін талдау, кез-келген деңгейдегі әрбір басшының кез-келген іскерлік белсенділігінің тиімділігін арттыруға байланысты өзіндік ерекшелігі бар нұсқау. Ұйымдастыру және басқару ғылымына дәл осылай қарайтын оқырман үшін, ұсынылып отырған Кеңестер пайдалы ақпараттардың, ойлардың, идеялардың және жаңаша талдаулардың құнды қайнар көзі қызметін атқарады. Бұл жұмыстың ерекшелігі екінші бөлігінде келтірілген «Басшының философиялық-психологиялық сөздігі» болып табылады.

2. «Англо-русско-английский толковый словарь-справочник понятий и терминов». 2015 г., 236 с. Составители: профессор Беккалиев Е.К. Арнаулы ағылшын-орыс сөздігіне «экономикс» ауқымындағы 1000 барынша күрделі түсініктер терминдер кіреді. Басылым, бірінші кезекте, экономикалық теориядан тыңғылықты дайындығы және жоғары дәрежедегі тілдік мамандануы, сонымен бірге, ағылшын тілінде әлемдік экономикалық ғылымның ең жаңа жетістіктерін оқу бойынша өркөкірек ниеттері барларға арналған. Сөздікті жасау бойынша айырықша түпдерек ретінде АҚШ-да басылып шығарылған Кэмпвелл Макконелл және Стэнли Брюдің «экономикс» оқулығы түпнұсқа болып таңдалды. Жұмыс, жасалып жатқан «Экономика сіз үшін» ғылым-білім беру кешенінің параметрлеріне сәйкес орындалған және оның алдын-ала көзделген бір бөлігін құрайды.

3. «Поведение потребителей»: толковый словарь понятий и терминов на русском языке. 2016 г., 309 с. Составители: Беккалиев Е.К., Сулима С.В., Круподерова С.В. Бұл тақырып қазіргі серпінді оқыла бастаған пән болып табылады. Жаңа өнімді жасаушылар, сауда маркасын ойлайтындар, тауарлар мен қызмет көрсетулерді нарықты сатушылар үшін тұтынушылардың мінез-құлқын түсіну дау тудырмайтын қажеттілікке айнала бастады. Басылым, мысалы, мынадай мәселелерді түйсінуге мүмкіндік береді: нарық жаңа өнімге

қалай жауап береді, неге бұрыннан белгілі тауарларға ықылас түсіп кетті?, біздің өнімімізге сатып алушылардың сенімі қалай қалыптастырамыз, ол үшін кімге ықпал етеміз?, сіздің әрекетіңізге немесе әрекетсіздігіңізге тұтынушылардың жауабы қандай болады?

Жоспар бойынша, одан әрі баспадан шығарылады:

1. «Экономикс» ұғымдар мен терминдердің ағылшын-қазақ-ағылшан түсіндірме-анықтамалық сөздігі. 2016 жылы, 250-255 бет.

2. «Экономикс» ұғымдар мен терминдердің орыс-қазақ-орыс түсіндірме-анықтамалық сөздігі. 2016 жыл, 250 бет.

Жоғарыда көрсетілген және баспадан шығарылған, шығарылатын түсіндірме сөздіктерді игеру үш тілде оқулықтарды дайындап шығаруға және ағылшын тілінде оқу процесін жүргізуге мүмкіндік береді. Оған «Экономикаға кіріспе» (“Introduction to Economics”) «Микроэкономика» (“Microeconomics”) «Макроэкономика» (“Macroeconomics”) «Дүниежүзілік экономика» (“World economics”) сияқты үлкен бөлімдер кіреді және жалпы теориялық курс ағылшын, орыс, қазақ тілдеріндегі 29 тақырыпты қамтитын болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Ұлт жоспары -100қадам: жалпыға ортақ қазіргі заманғы мемлекет» - «Егемен Қазақстан» 6 мамыр 2015.

2. Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стэнли Л. Брю. Экономикс: принципы, проблемы и политика- Mc.Graw – HillPublishingCompany 1990.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КОМПЛЕКСА «ЭКОНОМИКС» И ПУТИ ЕЕ РЕШЕНИЯ

Беккалиев Еркин Каирғалиевич, Мамбетов Убайдулла Есенұлы

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В статье рассматриваются вопросы создание научно-образовательного комплекса, который предполагает знание казахского, русского, английского язык, и на этой основе глубокое освоение экономических дисциплин.

Ключевые слова: экономикс, образование, технология, перспективы, инновации.

PROBLEMS OF INTRODUCTION OF THE LATEST TECHNOLOGIES IN MODERN ECONOMICAL EDUCATION

Bekkaliyev Erkin Kairgaliyevich, Mambetov Ubayidulla Esenovich

Kazakh–Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article covers the problems of introduction of the latest technologies in modern economical education.

Keywords: economics, education, technologies, perspective, innovations.

INTRODUCTION OF THE LATEST, TECHNOLOGIES IN MODERN ECONOMICAL EDUCATION

Bekkaliyev Erkin Kairgaliyevich,

candidate of economic Sciences, professor of the Kazakh-Russian International University,
member-correspondent of the Academy Natural Sciences of the RK,

Krupoderova Svetlana Vladimirovna,

master of economic Sciences, director of the Scientific-methodological electronic teaching
management center of the Kazakh-Russian International University,

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article covers conceptual positions of modern economic education.

Keywords: educational technology, innovation, project, program, course, textbook, Scientific Educational Centre

One of the characteristic features of the modern stage of the modern development of civilization, distinguishing socio-economic life of our time from already reached levels is a rather improved system of education which is becoming intellectually saturated, dynamic and more expensive.

The problem, requiring greater clearness and comprehension, causing controversy in scientific world is connected with the problems of elaborating of new, more effective educational technologies.

The priority of the solution of these problems in the context of the development of any society becomes more and more apparent.

However, creation of new technologies shouldn't be considered as the end in itself and the pursuit of originality in the name of this purpose. A huge layer of educational capabilities has been accumulated as the result of the creative work of many people, which are underestimated and seldom used in some cases.

We can suppose that the efficiency and success of new educational technologies would depend on the usage of potential possibilities accumulated in "retro" and development in the direction of "modern".

Some aspects of creation of new educational technologies in the selected for research local system called "Economics for you", within the framework of the educational complex are esteemed by the authors of this article.

Statement of the problem

Creation of the educational complex serves to solve two problems: deep study of the main theoretical problems "Economics" and profound knowledge of foreign language. The necessity of such project is caused by the increasing need of the society in mastering the latest scientific-theoretical economic technologies and more profound language specialization, in other words, speculation by "Economics" of high style in the original language, say in English (more figuratively-to read and understand W. Shakespeare's works in his native language).

This problem is rather complex but attainable. If to esteem the variant of such development as a strategic goal, it is necessary to understand (in accordance with a winged expression "there is no limit to the acme of perfection"), that in this case it's better to speak about the tactical line of motion of such goal, which subjectively mirrors the statement of the specific level of desirable education.

It is a question on creation, in educational purposes, of peculiar model of virtual, volumetric representation of economic processes with the usage carefully designed "plane" programs in the form of compatible unseized modules.

Search and creation of the informative base and grounds of the basic programs

Recently a great number of monographic and educational economical literature of the western authors are being translated. However, because of small issues, high prices literature of such kind remains beyond the means of a wide circle of readers. Besides it is necessary to consider the fact of the difficulty of reading and comprehension of the indicated literature, counted on the readers, dwelling in the real conditions of the developed market environment, great choice of literature and possibilities of obtaining proper education at any level.

The original U.S. issue of the textbook “Economics” by Campbell R. McConnell and Stanley L. Brew. On market economy which is very popular in American colleges and universities is selected as an original source and central part of the informative base in creation of Educational Complex.

Selection of this textbook as an “exclusive” was prefaced by the following circumstances. First of all it is clearness and availability of presentation of the material, that makes it attractive and interesting to our readers, irrespective of their educational level and occupation. At the same time, the depth and systematization of the economical analysis of the set of problems, causes serious problems in their understanding and appreciation from the point of our real position (comparative analysis).

All advanced reasons made the authors of this project carry on great work on adapting the content of all materials in connection with so said mentality peculiarities of our “Soviet” readers.

It is also important in connection with the fact that as a result of the ex-persistent “ideologization” in the past in the field of economical education the problems of economy have come to some closure and deadlock in the development of some actual problems.

Achievement of the essential level of adaptation

Definite virtuality in the usage of two rather independent branches of knowledge can become the solution of the paradox of “biunity” (economics and foreign language), which mirrors the aim of the contemplated Educational Complex.

Considerable work is to be done in the process of creation of the adapted variant of the textbook “Economics” in Russian and in English in the form of synopsis-digest (to be translated into the Kazakh language in future). The activity of this stage is not just great, but very complex from the scientific and intellectual point of view. In this very case it is necessary to achieve a high level of adaptation, but saving the wealth of the scientific potential of the teaching material and creation of conditions for subsequent further full-program teaching in the English language.

We consider this manual to be used by those, who come across it for the 1-st time and is eager to study “Economics”, as well as by those who has already studied it and has a good understanding of the problems of “political economy” and “fundamentals of economic theory”. It’s quite clear, that any manual on economics should be carefully read, especially, if the ideas are expressed so precisely as the form accepted in such issues requires it.

Such well-receptive particulars as “conclusion”, “wording”, “digression”, basic terms and concepts” will help to solve the aims. All the terms are explained in detail and detailed glossary is enclosed, as an accessible source of references. Diagrams and tables in the form of synopses are simple, but rather informative.

In the Russian variant of synopsis-digest of “Economics” all headings, terms and concepts, resume, notes to illustrations will be duplicated with English equivalents. Each theme is followed by brief summary in English.

In our opinion introduction of foreign elements into the Russian text can become the initial preparatory step to future volumetric learning of the language, making such transition elastic and more permanent.

Formalizing and selection of educational programs

The aims and objective of executable programs, their viability, level of adaptation to the rapidly changing life-conditions and as a result, their effectiveness depend on the right-chosen aims, programs specifying and determining the practical directivity in solving these problems.

In this connection we offer the following orientation in formalizing the programs:

- a) primitive – formalized;
- b) spontaneously – instinctive;
- c) oriented – imitative;
- d) self – oriented (in connection with the statement of the specific aim of education);
- e) Optimally – scientific – justified.

Symbiosis “optimally – oriented” variant is assumed in this investigation. The issue of “Economics” in the form of the adapted synopsis – digest under the name “Economics for you” is not authoring and is supposed to be a manual of studying the main problem, set up in similar issues.

Orientation on the original textbook “Economics”, causes the necessity of creation of the dominant program in the form of base-lectures, given in the order, suggested by the authors.

As can be seen from the listed problems, offered interpretation of the course doesn’t consider peculiarities of our education that arises to the necessity of its polishing up and further adapting on the base of our scientific priorities all these will let us obtain some rarity of this issue. It’s also necessary to introduce not only such attributive parts as propedeutics, micro and macroeconomics, but to achieve certain additively of the main section within the frame-work of the whole course.

The further development of this textbook in the English, Russian and Kazakh language will be connected at the subsequent stage with the creation of the independent reality variant which takes into account state standard requirements that will be the beginning of its creative development as the course of “Economic theory”.

Introductory course (propedeutics) of the economical theory isn’t very complicated for teaching, but complicated for students’ perception. It’s theory that gives all explanatory and predicting force to economical science.

Making the students familiar with economical theory is rather difficult, that is why it often happens when the teachers get down to lecturing special and exceptional lectures.

Introductory course is necessary not only in connection with the fact that it is the students’ first experience of coming across economical terms acquiring some economical concepts and they should learn instruments of analysis, that allow them think more clearly and consecutively in a broad scope of public, socio-economic problems.

“Fundamentality” of the principles of the given course means a certain philisation of some of its separate sections and paragraphs in the form of micro and macroeconomics, financo-credit disciplines, banking, taxation system, pricing, management courses, when we watch further “split” into a set of special disciplines.

As a matter of fact the whole system, of indicated and other economical, sciences exist in the framework of the economical theory and is present in it in a “folded” form.

This fact imposes definite specificity and makes it difficult to be studied not only by the students, but by the teachers as well.

Grounds of the course

The main aim of the course is development of the integral scientific idea about the world of economics, discovery of internal mutually important, interdependent reason-consecece relations and dependence of its functioning.

Functional approach to investigation of the economy of modern society is used in the course of “Economic theory”.

Central problem of the tendered course – the objectives of functioning of modern market economy.

Internal unity and integrity of the economical theory are conditioned by the community of the main conformity steps of economical development.

Diversified economic models, converted into reality in different countries are based on the market relations.

In this course there is no traditional division of economic relations from the point of view of their belonging to different socio-economic formations, serving before, as the base for comparatively isolated existence of political economy of capitalism and socialism.

The aim of this course is to show that it is impossible to provide self-regulated system, effective motivation of labour, increase of economics efficiency, achievement of high-scaled social wealth without normally operating market mechanism.

In the first section general problems of the subject and methods of the course, fundamentals of the public production and common features of the economic organization of the society, problems of property and models of economic systems are esteemed.

The second section deals with the basics of the market economy, historical and theoretical grounds of the question (its main attributive parts: origin and essence of goods economy, theory of goods and money), intrinsic, structurally – functional characteristics of the market system and the role of the market economy.

The choice of the system of modern socialized market economy, as a priority form, necessity of determining economic subject and legally-organized kings of enterprises in market economy are discussed in the third section, - microeconomic section – the system connected with the activity of an individual, household or firm. It is this very section where first problems of “Economics” as a general theory of the market economic behavior are discussed (the problems of “Economics” will be discussed more fully in a separate course “Microeconomics”).

The fourth section is devoted to such problems of macroeconomics as national economy on the whole, general structure of the economy, factors of economic growth in accordance with the dialectics of analysis advance (promotion) from exclusive to more common.

The last fifth section – a transition to supranational level – is devoted to the world economy, systems of international economical relations and their regulation, global problems of economic civilization.

Proceeds from the fact that objective reality of modern economic science is the existence and confrontation of different variants of theoretical analysis of the market economy (classic, neoclassic, Casian, Marxist etc.) where each one has its own achievements and necessity in their interpretation more and more increasing, the authors of this program found it necessary in the interest of deeper and thorough interpretation of the views of economists of the past as well as modern interpreters, to esteem them in the separate course “History of economic doctrines on the last final stage in the framework of the whole educational complex “Theoretical economics”.

Publishing innovations

Today, there is a number of textbooks of different volume on each special field of economic sciences. Teaching material which the students should run in, becomes vast and the volume of the most textbooks increases just in this very proportion. It has resulted that the students having at their disposal o complicated textbook during the term, have to use synopses unsatisfactory both in the content and the form while preparing for their exams.

We shell elaborate the dialectic concept which as compared with the concept of traditional textbooks possesses apparent advantage. This advantage is in the refreshment course, great number of illustrations, examples, subsequent dialectic form and full accord between refreshment course and the main examination material.

The project “Economics for you” guesses issuing:

- The manuals “Economics” (abstract – digest) in the English, Russian and Kazakh languages;
- The manuals “Business English” (Russian and Kazakh version);

- Practical course “Economics” (problems, tests, situations) in the English, Russian, Kazakh languages;
- Album synopses on “Economics”;
- Russian-English explanatory dictionary of the reference book on “Economics”;
- The Kazakh-English explanatory dictionary of the reference book on “Economics”;
- The English-Russian dictionary of the reference book “Economics”;
- The English-Kazakh dictionary of the reference book “Economics”;
- The mathematical appendix on the main (basic) problems “Economics”

The first three issues can be used as independent courses.

In future the list of necessary work-outs, and manuals will be added in the course of development of one or another educational program in the framework of SEC.

Characteristic feature of this project on the final stage is a wide range of programs, diversified in duration and methods of teaching and trends of specialization.

Prospects for the development

The objectives and aims of the project can be practically realized by creation on the first stage of the independently working collective of scientists and specialists in the field of economy, foreign languages, applied mathematics, computer equipment, publishing business and other specialties and scientific trends.

In future, in the process of development of material-technical and intellectual base creation of permanently working scientific-educational centre (SEC) is supposed.

The main criteria of selection of participants of the project are community of views and compatibility of professional intellectual interests and practical activity.

Motivation of the activity of the Scientific Educational Centre

1. The use of possibilities of mastering and development of endogenous scientific – educational space (exogenous development) by defining the parameters and limits of internal potencies of development.

2. System of cooperation of the SEC with adjacent and other faculties of the educational institution in the form of:

Non dislocation of efforts (system of complicity of the faculties in solving the problems)

Defining of appraised parameters of interconnection and possibilities of the use of scientific – educational and methodological potential of other faculties of applied character in solving of local problems.

3. Capability of exogenous development and development of educational space – use of vast external scientific – informational base for the solution of the goals in the frame-work of “public relations”.

4. Elaboration of the models of probable results and their use in the educational process. It is supposed, that prepared programs by the scientific – educational centre (SEC) can be used, basically, in the organization of educational process, beginning with economy classes of high schools (9-10-11 forms), lyceums, colleges, at economical faculties of higher educational institutions, at the faculties of foreign languages (specialization in economy), at the faculties and institutes of advanced training for specialist of national economy, connected with foreign economical activity, while training under the programs of magistracy and bachelorship.

Orientation of Educational complex “Economics for you” for probable educational levels

Stage of development	<i>Diversification in accordance with the level of education</i>	<i>Stages of preparing</i>	Orientation on the level of education
I. Preparatory stage	1. Empirical cognitive level	1	Primary school (1-4 forms)
II. Fundamental	2. Basic general-educational	2	

preparing	preparing		Incomplete high school (5-9 forms)
III. Full development of EC	3. Specialization 4. Higher education 5. Post – institute education	3	Colleges (10-12 forms) Higher Educational Institutions Magistracy Bachelorship

Within the framework of the given article the main conceptual positions on one of the directions in the field of educational are determined. Creation of Educational Complex on “Economics”, formation of the Scientific-Educational Centre and other trends are somewhat reflection of localized objectives. At the same time the authors of this project suppose greater possibilities in creation of similar projects on other scientific trends. Nowadays the activity on creation of educational complex on financial-economical disciplines is being carried on.

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ БІЛІМ БЕРУГЕ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯЛАР ЕНГІЗУ

*Беккалиев Еркин Каирғалиевич, Круподерова Светлана Владимировна,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш., 52*

Мақалада қазіргі заманғы экономикалық білім берудің концептуалдық негіздері қарастырылған.

Кілт сөздер: білім беру технологиясы, инновация, жоба, бағдарлама, курс, оқулық, ғылыми-білім беру орталығы.

ВНЕДРЕНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

*Беккалиев Еркин Каирғалиевич, Круподерова Светлана Владимировна,
Казахско-Русский Международный университет, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52,*

В статье рассмотрены концептуальные позиции современного экономического образования.

Ключевые слова: образовательная технология, инновация, проект, программа, курс, учебник, научно-образовательный центр

КОНСОЛИДАЦИЯ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ: СЛИЯНИЕ И ПОГЛОЩЕНИЕ КРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСТАНЕ

Васильченко Денис, Тулеш Аян,
студенты 2 курса специальности «Финансы»,
Абдрахманова Айгуль Ашимовна,
научный руководитель, старший преподаватель кафедры «Экономика, менеджмент и
сервис», магистр экономики,
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрены теоретические вопросы слияния и поглощения кредитных организаций, приведены примеры банковских консолидаций в мировой практике, а также в современном Казахстане.

Ключевые слова: слияния, поглощения, консолидация, банк, кредитная организация, банковский сектор.

В настоящее время в структуре мировой финансовой системы происходят значительные перемены. У этого процесса есть несколько основных причин, которые с разной степенью влияют на происходящие изменения.

В первую очередь, на мировую финансовую систему влияет все большее увеличение взаимовлияния финансовых рынков разных стран, как развитых, так и развивающихся.

Все набирающие темп процессы глобализации приводят к тому, что конкуренция в финансовой сфере выходит за рамки национальных границ и национального регулирования, национальные игроки банковского сектора вынуждены считаться не только с конкурентами местного масштаба, но и с глобальными игроками, обладающими грандиозными финансовыми возможностями, подчас превышающими бюджеты некоторых национальных государств.

Глобализация мировых финансовых рынков приводит к резкому усилению конкуренции, что ведет к укрупнению и концентрации банковского капитала. Для поддержания конкурентоспособности в условиях все возрастающей глобальной конкуренции банки вынуждены искать способы выживания: увеличивать уставный капитал, стремиться к увеличению капитализации. Все чаще как способ увеличения конкурентоспособности банки используют стратегию слияний и поглощений [1].

Однако для активной деятельности на рынке слияний и поглощений банкам необходимы значительные ресурсы. Крах пятерки инвестиционных банков Уолл-стрита (LehmanBrothers обанкротился, MerrillLynch приобретен BankofAmerica, GoldmanSachs и MorganStanley приняли статус коммерческих банков), усиление государства (вероятно, временное) в европейской банковской системе (например, передача государству блокирующего пакета немецкого Commerzbank, частичная национализации бельгийской группы Fortis и т.п.), создают среду, неблагоприятную для быстрого восстановления международной активности компаний не только финансового, но и реального сектора [2].

После кризиса 2008 года финансовый сектор Казахстана переживал непростой период: на протяжении нескольких лет отмечался рекордный рост проблемных кредитов. При этом ситуация, с которой столкнулись банки республики, коренным образом отличалась от развития событий в сопоставимых странах.

В современном Казахстане консолидация в банковском секторе рассматривается через призму банковских слияний и поглощений, количество которых в условиях современного казахстанского финансового рынка увеличивается с каждым годом. Консолидация в банковском секторе обусловлена глобализацией финансовых рынков и дальнейшей интернационализацией бизнеса.

Консолидация банковского сектора в последнее время стала понятием, которое вызывает достаточно серьезные дискуссии. По существу консолидация – это объективный процесс, связанный с концентрацией банковских капиталов.

Тема слияний и поглощений, не теряющая своей актуальности, активно обсуждается на страницах деловых и периодических изданий. Тенденция роста числа слияний и поглощений характерна и для Казахстана. Однако для нашей страны эти процессы достаточно новы. То, что на развитых рынках происходит уже более 100 лет, у нас существует менее 20 лет. В то же время рост, который показывает Казахстан в этой сфере, довольно значителен. Процессы объединений компаний происходят не только в нефтяной, газовой промышленности, но и наиболее важные объединения бизнеса наблюдаются в финансовом секторе страны [3].

Слияния и поглощения - те же процессы купли-продажи, только объектом здесь выступает контроль над собственностью компании. Согласно теории, слияния и поглощения способствуют большей эффективности деятельности компании за счет того, что новый собственник считает уплаченную сумму ниже реальной и планирует получить большую прибыль, чем предыдущий собственник, путем встраивания компании в свою производственную и финансовую цепочку и реализации различного рода синергий. Этот положительный эффект может реализовываться и реализуется в национальной экономике.

Формирования категорий «(Mergers&Acquisitions) (M&A)» или «слияния и поглощения» достаточно новое направление для Казахстана, не имеющее точного и устоявшегося определения. Однако, смысл данных понятий знаком многим. Общеизвестно, что сочетание понятий M&A подразумевает сделки по передаче акций (долей участия) в форме приобретения, присоединения или слияния. Если рассматривать данные категории обособленно, то под «слиянием» обычно понимают реорганизацию в форме объединения двух и более юридических лиц, в результате которого образуется новый субъект, в то время как «поглощение» используется для обозначения покупки одной компанией другой, при которой компания-цель полностью поглощается и прекращает свое существование в качестве отдельного субъекта.

Сегодня финансовый сектор Казахстана по-прежнему характеризует высокая стоимость транзакций, значительная часть платежей наличными в общем количестве транзакций, достигающая 90%, а также недостаточно развитая инфраструктура большинства банков. Уровень проникновения банковских услуг в Казахстане, определяемый как соотношение активов банков к ВВП, составляет 28%, что ниже, чем в сопоставимых странах: в Польше этот показатель равен 56%, а в России – 63% [4].

Экономическая ситуация в республике оказывает дополнительное давление на банковский сектор. Замедление роста ВВП, ослабление тенге по отношению к мировым валютам и рост инфляции снизили платежеспособность населения. Ведущим банкам и небольшим игрокам стоит задуматься, как действовать в новых реалиях. Это непростая задача, даже если забыть об изменившихся условиях в экономике.

Как банкам удержать и укрепить свои позиции, сохранив прибыльность?

Исследования McKinsey показывают, что одним из самых эффективных и при этом самым недооцененным из рычагов являются слияния и поглощения (M&A). По нашим расчетам, эффективно проведенное объединение активов в среднем увеличивает шанс попасть в группу лидеров рынка на 20%. После слияния банки могут существенно оптимизировать операционные расходы. Внутренняя синергия от интеграции банковских активов стимулирует рост банков, а увеличение капитализации позволяет быть более устойчивыми к изменениям экономической конъюнктуры. Стоит также отметить рост и улучшение клиентской базы, расширение спектра услуг, увеличение географического покрытия, получение доступа к инновационным банковским продуктам и технологиям. M&A

не требует столь значительных усилий и затрат, как, например, внедрение технологических инноваций, но при этом зачастую выпадает из поля зрения менеджмента банков.

Сегодня в банковском секторе Казахстана наблюдается тенденция к консолидации. В 2015 году завершились две крупные сделки – объединение «Казкоммерцбанка» с «БТА» и учреждение нового ForteBank посредством объединения «Альянс Банка», «Темирбанка» и бывшего ForteBank. В 2015 году бизнесмен ОрифджанШадиев (владелец АО «CapitalBankKazakhstan») объявил о покупке RoyalBankofScotland. Если в случае первых двух сделок речь шла о выходе государства в лице «ФНБ «СамрукКазына» из капитала проблемных банков и продаже их акций частным инвесторам, то последняя консолидация связана со стремлением RBS покинуть рынок Казахстана – вопрос заключался лишь в поиске покупателя, способного предложить удовлетворяющие RBS условия.

В указанных примерах речь скорее идет о вынужденных сделках, связанных либо с желанием решить проблему неработающих активов, либо с желанием покинуть местный рынок. В будущем мы будем наблюдать больше оппортунистических сделок, связанных либо с желанием приобрести активы, существенно потерявшие в цене на фоне общего замедления роста экономики, либо со стремлением получить новые бизнес-возможности за счет эффекта масштаба – например, возможность сокращения операционных расходов, выхода на непересекающиеся клиентские базы, укрепления капитальной позиции (при росте соответствующих требований со стороны регулятора) и т.п.

Благоприятная ситуация для слияний и поглощений связана, в первую очередь, со значительным снижением рыночной стоимости банковских активов. Второй фактор – переход на стандарты «Базель III», запланированный на 2021 год. Введение повышенных требований к ликвидности и достаточности капитала приведет к тому, что небольшим банкам будет сложно соответствовать требованиям, что будет подталкивать их к слиянию. Крупные игроки, в свою очередь, получают прекрасную возможность для роста, ведь у небольших банков не будет другого выхода, кроме как позволить поглотить себя банкам покрупнее.

Приватизация ряда крупных активов во всех секторах экономики, включая банковский, запланированная правительством Казахстана на 2016-2020 годы, также будет способствовать консолидации. После того, как государство выйдет из части активов, игроки рынка будут, несомненно, заинтересованы в их покупке.

Еще один драйвер консолидации – состояние IT-инфраструктуры казахстанских банков. У небольших игроков зачастую нет возможности поддерживать хорошую IT-инфраструктуру и регулярно ее обновлять, что отрицательно сказывается на их конкурентоспособности. Кроме того, они не обладают достаточными ресурсами для развития удаленных каналов, например, мобильного банка. Консолидация представляет собой решение проблемы, поскольку небольшой банк может использовать развитую IT-инфраструктуру более крупного игрока.

Консолидация банковского сектора Казахстана неизбежна: это ожидание рынка. Именно поэтому банкам необходимо воспринимать ее как потенциальный рычаг для дальнейшего развития. Чем более подготовленными банки будут к консолидации, как с точки зрения понимания активов, которые они хотят приобрести, так и с точки зрения понимания структуры консолидируемого портфеля, тем более эффективной будет сделка. Процесс этот сложный, но перспективный, ведь преимущества консолидации, если она будет проведена правильно, очевидны.

Список использованной литературы:

1. <http://www.skachatreferat.ru/referaty/Слияние-и-Поглощение-в-Банковском-Секторе/411964.html>

2. <http://articlekz.com/article/10793>

3. http://forbes.kz/finances/investment/dlya_investorov_priobretenie_banka_v_kazahstane_igra_v_ruletku

4. <https://news.yandex.kz/yandsearch?text=Поглощение%20и%20слияние%20в%20банковском%20секторе%20рк&rpt=nnews2&rel=rel&grhow=clutop&from=serp>

БАНК СЕКТОРЫНДАҒЫ ШОҒЫРЛАНУЫ: ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КРЕДИТТІК ҰЙЫМДАРДЫҢ БІРІГУІ ЖӘНЕ СІҢІРІЛУІ

*Васильченко Денис, Тулеш Аян, Абдрахманова Айгуль Ашимовна
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтекеби көш. 52,*

Бұл мақалада теориялық сұрақтар бірігуі және кредиттік ұйымдардың сiңiруi, сондай-ақ әлемдiк тәжiрибе мен қазiргi Қазақстандағы банктiк консолидация мысалдары келтiрiлген.

Кiлт сөздер: бiрiгу, жұтылу, бiрiгу, банк, несие, банк секторы.

CONSOLIDATION IN THE BANKING SECTOR: MERGERS AND ACQUISITIONS OF CREDIT INSTITUTIONS IN MODERN KAZAKHSTAN

*Vasilchenko Denis, Tulesh Ayan, Abdrakhmanova Aigul Ashimovna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article deals with the theoretical issues of mergers and acquisitions of credit organizations, examples of Bank consolidations in the world, as well as in modern Kazakhstan.

Keywords: mergers, acquisitions, consolidation, Bank, credit institution, banking sector.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН БИЗНЕСКЕ САЛЫҚ САЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ, МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Досмагулова Лаура,

«Қаржы» мамандығының 4 курс студенті,

ғылыми жетекші: **Нурмаганбетова Манет Сагингалиевна,**

ДВА, доцент,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтобе, ул. Айтеке би, 52,

Бұл мақалада шағын бизнеске салық салу механизмы, кәсіпкерлік қызметтің салықтық реттелуі қарастырылған. Сонымен қатар шағын бизнестің дамуындағы мәселелер анықталып, Үкімет тарапынан жүргізіліп отырған іс-шаралар көрсетілген. Мақаланы жазу барысында автор ҚР Президентінің жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауында шағын бизнесті қолдауға байланысты айтылған сөздері пайдаланған.

Кілт сөздер: шағын және орта бизнес, салық салу, салық жүйесі, нарықтық экономика, экономикалық тұтқа, мемлекеттік қолдау, қаржы-несие ресурстары, салықтық бақылау.

Шағын және орта бизнесті дамыту қазіргі нарық экономикасындағы ең негізгі және де нарық механизмдегі ерекше орынымен белгілі. Оған себеп, кәсіпкерлік нарық экономикасында аса маңызды экономикалық және әлеуметтік функцияларды қамтиды, оған жататындар: кәсіпкерлікпен шұғылдану экономикада жаңа жұмыс орындарды, жаңа тауарлар мен қызметтерді, қоғамда жаңа орта шаруалардың санын көбейтеді, сонымен қатар қоғамдағы бәсекелестікті арттырады [1].

Нарықтық қатынастардағы салық жүйесі кәсіпкерлікті дамытудың ең бір нәтижелі жолы болып табылады, оған себеп: кәсіпкерлікті дамыту шығаратын өнімдер мен қызмет көрсетулердің сапасын көтеруде үлкен әсер етеді.

Осы себептерді еске ала отырып, теория және тәжірибе көзқарасы жүзінде кәсіпкерліктің экономикалық мазмұнын зерттеудің үлкен маңыздылығы бар.

Бұл кәсіпкерлік өндірістік, коммерциялық-делдалдық, қаржы лизингі, бағалы қағаздармен операциялар, көтерме сауда, инновация қызметтерді атқаруға ат салысады. Сондықтан да кәсіпкерлік шағын бизнеспен тығыз байланысты, бірақта ол шағын бизнес түсінігінен жоғары. Шағын бизнес мағынасы кәсіпкерлікте істейтін адам санына, капиталдың көлеміне, таза табысы мен жылдық айналымына байланысты көрсеткіш.

Мемлекеттің экономикалық саясатында шағын кәсіпкерліктің дамуы қазіргі уақыттың ең бір актуалды мәселелеріне жатады. Сондықтан да шағын және орта бизнес Республика экономикасындағы сфераларда басымдылық жолымен өсу үстінде.

Экономикалық тұтқалардың ішінде нарықтық экономиканың өсіп дамуына ең қажетті рөлді салықтар алады. Қай мемлекеттің болмасын нарыққа көшкен кезде ең тиімді қолданатыны салық саясаты, себебі салықтар мемлекеттің экономикасының ең негізгі тірегі және белгілі бір тұтқасы болып табылады. Қай мемлекеттің болмасын, шет мемлекеттердің тәжірибесіне сүйенсекте салық және салық саясаты экономиканы басқарудағы ең күшті ұтқыр қаржы институттарына жатады.

Республикада кәсіпкерлік қызметті реттеу мен экономикалық қолдаудың жиынтық механизмі әзірленуде. Осы жиынтық механизмнің негізгі элементі болып салық реттеуі жатады. Оған себеп, Республика нарықтық экономикаға көшкен және орныққан кезде кәсіпкерлік қызметтің одан әрі дамуына ең негізгі құрал, ол нәтижелі салық жүйесін құру. Осы кезде дәл уақытында жүргізілген кәсіпкерлік қызметтің салық реттеуі фискалдық және реттеу функцияларының уақытында орындалуын қамтамасыз етеді [2].

Барлық мемлекеттерде шағын бизнесті мемлекеттік қолдау, оларға салық жеңілдіктерін беру арқылы шешіледі. Бұл жерде бірден салық ставкаларын төмендету емес, тек қана салық жүйесін реформалау арқылы осы саладағы экономиканы көтеру.

Шағын бизнес секторындағы ең негізгі мәселелердің бірі, ол бұл саладағы қаржы-несие ресурстарының жеткіліксіздігі. Оған себеп, шағын кәсіпкерліктің алғашқы капиталы аз және де алғашқы шығындарын жабуға жетпейді. Ал коммерциялық банктер негізінен өз қаражаттарын сауда операцияларын қаржыландыруға несиелерін бөледі. Ал шағын кәсіпкерлікті несиелеуге олардың қызығушылығы шамалы, себебі, бұл саланың кепілдікке қоятын капиталы аз.

Келесі бір мәселе – ол шағын бизнес саласы кәсіпкерліктің ең бір салықтық бақылауға қиыншылық туғызатын экономикалық салаға жатады, егерде ірі өнеркәсіп кәсіпорындары салық органдарының бақылауында болса, мониторинг объектілері ретінде ылғи көңіл бөлінсе, онда шағын кәсіпорындар бұл бақылаудан тыс қалады.

Бюджетке түсетін салықтардың басым көпшілігі аса ірі немесе орташа кәсіпорындардан түседі, бірақ шағын кәсіпкерлікте жергілікті бюджеттердің түсімдерін көбейтуге өз үлестерін қосады.

Оған себеп, біріншіден, шағын кәсіпорындар мемлекеттің өнім өндіру, қызмет көрсету салаларының негізгі көлемін құрайтын болғандықтан, олардан түсетін салықтар мен басқа да міндетті төлемдер қомақты болып келеді.

Екіншіден, кәсіпкерлікпен айналысатын жеке және шағын заңды тұлғалар бұрын есепте жоқ, жаңа салық төлеушілер ретінде бюджет жүйесіне қосымша салық түсімдерін әкеледі.

Салықтық тексерулерге талдау жасасақ, онда мынандай фактілерге көз жіберуге болады: ең көп салықтық құқықты бұзушылық осы шағын кәсіпорындарда байқалады, әсіресе уақытында салық тіркеуіне тұрмау, уақытында салықтық есепті өткізбеу, түскен қолма-қол ақшаны есепке алмау, жымқыру, бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізбеу және тағы басқалары.

Сондықтан да салықтық бақылауды күшейту осы салада өзінің еңбегін өтейді деп ойлауға болады. Сонда ғана қосымша салықтар бюджетке көбірек түседі, әсіресе ірі салық төлеушілерден. Себебі, мұндай фирмалар салық төлеуден бұлтару үшін тәжірибеде өтірік шағын кәсіпорындарды ашып, солар арқылы өнім бағаларының арқасында қолмен епті іс жасау арқылы салық базасы болатын таза табыстарын жасырып қалады, сол себептен мемлекет қазынасына көп салықтар көлемі түспей қалады.

Үшіншіден, салық органдары да шағын кәсіпкерлікпен айналысатын салық төлеушілерді тексеру барысында, алдымен оларға мәлімет жинап, қайсысы салық есебіне тұрғанын, қай салада қызметтерін атқаратындарын, барлық құқық қорғау орындарындағы оларға түскен мәліметтерді жинап, содан кейін ғана білікті, әрі сапалы салық тексерулерінің сапасы артып, бюджетке қосымша салықтар түсуіне жол ашылады. Ол үшін:

- әрбір салық төлеушінің, әсіресе шағын кәсіпкерлік саласында тексеру ұйымдары алдымен қолда бар барлық шаруашылық-қаржылық есеп құжаттарына талдау жасау;

- камералдық бақылау барысында негізінен:

- әрбір жеке есеп құжаттарының бір-бірімен байланысын талдап, оның салық базасын шығару,

- есеп беру көрсеткіштерінің салыстырмалығын, олардың салық декларациясында көрсетілгендей табыс көздерінің растығын,

- салық деларациясы мен бухгалтерлік есептің дұрыстығының бағасын, олардың сапасын өздерінде бар мәліметтермен салыстырып, олардың дұрыстығына көз жіберу.

Төртіншіден, осы шағын бизнеспен айналысатын кәсіпкерлердің мәлімет көзін басқа да ұйымдардан, әсіресе қызмет көрсететін банктерден, энергосбыт кәсіпорынынан, жол

полициясының және кеден органдарының мәліметтерінен жинап, содан кейін ғана сапалы салық тексерулерін өткізу керек [3].

Экономикасы дамыған шет мемлекеттердің салық жүйелеріне талдау жасасақ, мынадай тұжырымға келуге болады: қосылған құн салығы мен акциздер негізінен сатылатын тауар құнына қосылуға тиіс және оны тұтынушылар ғана төлеуге міндетті, ал тәжірибе жүзінде негізгі қосылған құн салығын төлеушілер болып бәрібір шаруашылық субъектілер табылады. Себебі, олар өздерінің таза табысын төлейтін салық мөлшеріне кемітеді. Бұл ауыртпалық акциз бен қосылған құн салығын төлеушілер тауар шығаратын субъектімен бұл тауарды тұтынушылар арасында бірдей шамада болады.

Ал заңды тұлғаның төлейтін корпоративтік табыс салығы мөлшерімен тауардың бағасын көтеру арқылы тұтынушыға түсетіні анық.

Ал мүлік салығына келсек, ол да арендаторға аренданың құны ретінде немесе тұтынушыға баға арқылы ауыртпалық әкелуі мүмкін.

Сондықтан да салық ауыртпашылығы басқа салық қатынастарымен тығыз байланысты болып келеді.

Сол себептен, осы мәселелерді есептесек қай салықтық тауар шығаруға, оның бағасына және кәсіпкерліктің даму жолдарына тигізер әсерін біліп болмайды.

Салық салудағы кейбір дамыған шет мемлекеттердің тәжірибесіне келсек, оның өзіндік себебі бар. Салық жүйесін көп жылдардан бері дамытып, біздің елімізбен тығыз сауда және экономикалық байланыс жасап келе жатқан Америка Құрама Штаттары, Ұлыбритания, Германия сияқты ірі мемлекеттердің салық жүйесіне қысқаша болса да тоқталып өтейік. Себебі, бұл мемлекеттер әлем экономикасының алдыңғы қатарында болса, екіншіден, шағын және орта бизнесті дамытуда да алдыңғы орынға ие [4].

Шағын бизнес-нарықтық экономиканың негізі. Қазақстан Республикасында шағын бизнес субъектілерін қолдау және мемлекеттік жүйесі құрылған. Бұл жүйеде шағын кәсіпкерлікті дамытудың салық салу механизмі ерекше орын алады. Нарықтық қатынастардың даму кезеңінде шағын және орта бизнес субъектілері басқа елдерден тауар өнімдердің орнын басуға, жаңа жұмыс орындарын ашуға және де республикалық, жергілікті бюджеттердің салықтар арқылы кіріс көзін ұлғайтуға міндетті.

Сонымен бірге мемлекеттік аймақтық қолдау белсенділігін, оның ішінде, әсіресе несие қамсыздандыру және инвестиция сфераларын ынталандыру жағдайына қажеттілік туғызу керек.

Ең негізгісі, мемлекеттің шағын бизнесті қолдау бағдарламаларының қажеттілігінен реттеу саласында нәтижелі жүйесін әзірлеу керек. Ол үшін бір-бірін байланыстыратын элементтер керек. Олар:

- құқықтық қамтамасыз ету;
- қаржымен қамтамасыз ету;
- салықтық реттеу;
- инфрақұрылымдық және жұмысшылардың құрамын қамтамасыз ету.

Баршаға белгілі, Қазақстандағы шағын кәсіпкерлікті дамытудың негізінен үш мақсаты бар: өнімдер мен қызметтерді өндіру көлемін ұлғайту; халықтың жұмыспен қамтылуын күшейту; салықтар мен басқадай төлемдердің бюджетке түсуін көбейту.

Шағын кәсіпкерлік-өміршендік деңгейі төмен және тәуекелшік деңгейі көтеріңкі қызмет түрі болып саналады. Шағын кәсіпкерлік экономиканың ерекше секторы ретінде өмір сүріп келді және әрқашанда өмір сүре береді. Оны тікелей шектеу, реттеу және бақылау жөнінен мемлекеттің мүмкіндігі диттегеннен гөрі бір мысқалдай кемдеу шығады. Шағын кәсіпкерліктің негізгі мәселесі - салыстырмалы түрдегі нашар өміршендігі оның жоғары әрекетшілдігімен, қаржылай ресурстармен және халықтың барша топтарынан алынған кадрлармен тұрақты қамтамасыз етілуімен толықтырылады

Шағын бизнесті елеулі көтермелеуге Қазақстан Республикасы Президентінің “Шағын кәсіпкерлікке мемлекеттік қолдауды күшейту және оның дамуын жандандыру шаралары туралы” Жарлығы жақсы ықпал етіп отыр. Соған сәйкес мынандай кезек күттірмес мәселелер ауқымы анықталған.

— шағын кәсіпкерлікті қолдайтын мемлекеттік институттарды құру;

— шағын кәсіпкерлікті дамытуды ынталандыратын және оны құру тәртібін қарапайымдандыратын, несие бөліп, кадрлар дайындайтын және т.б. мәселелер жөнінен қажетті нормативтік-құқықтық актілерді қабылдау;

— шағын кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыстарына жағдай жасау (өндірістік ғимарат, жер учаскесін бөлу және т.б.);

— шағын кәсіпкерлікті қаржылай қолдау жөніндегі мәселелерді шешу-ол үшін кәсіпкерліктің дамыту қорын құру, шағын кәсіпорындар үшін жеңілдіктер жасау жүйесін қарастыру

Елімізде он жылдан астам шағын кәсіпкерлік экономикалық субъект ретінде өз қызметін жүзеге асыруда. Осы жылдар шағын кәсіпкерлерге біршама ауыр тиді. Мәселен, тұрақтандыру кезеңі, кәсіпкерлік қызметті реттейтін құқықтық-нормативтік база қайта жасалды және қолдау көрсету бағдарламасының құрылымы қалыптасты.

Әрбір іскер қазақстандық осы ортаға кірігіп, инновациялық экономикадағы өз орнын табуға тиіс.

Шет мемлекеттердің тәжірибесі мен Қазақстандағы кәсіпкерліктің экономикалық мазмұнына сүйеніп, шағын және орта бизнес субъектілеріне кімді жатқызуға болатынын мына өлшем бірлігінен көруге болады: Шағын бизнеспен айналысатын кәсіпкерлерге қарамағындағы қызметкерлердің саны 100-ден аспаса және жылдық табысы 50,0 миллион теңгеден аспаса, ал орта бизнес субъектілеріне қарамағындағы қызмет істейтін адам саны 500-ден аспаса және жылдық тапқан табыстары 350,0 миллион теңгеден аспағандарды жатқызуға болады.

Қазіргі таңда Қазақстанда шағын және орта бизнесті қолдауға аса көңіл бөлініп отыр. Себебі, шағын және орта бизнес, ол біздің болашағымыз, Қазақстан өнеркәсібі нашар дамыған мемлекет болғанмен, оның шикізат және еңбекке жарайтын адамдарының мүмкіндігі жоғары. Сонымен қатар мемлекеттің ерекшелігі, оның ауыл шаруашылығының дамығандығы. Ауылдағы жұмыссыздық, еңбекке жарамды адамдардың жұмыссыздықтан қалаларға көшуі ауыл шаруашылығын одан әрі құлдыратады. Біздің ойымызша шағын бизнесті көркейту үшін тек қана салық құралдары жеткіліксіз. Ол үшін ауылдағы шағын бизнес субъектілеріне несие қорларына, қаржылық лизингтерге жол ашу керек және олар ашылып келе жатыр.

Сондықтан да салық құралдары, салықтық реттеу басқа да мемлекеттік құралдармен бірігіп қолданылуы керек. Сонда ғана біз экономикамызды ілгері дамыған мемлекеттердің қатарына қосуымызға болады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытпай, нарықтық экономиканы қалыптастыру мүмкін емес. Бұл – нарықтық қатынастарды алға жетелеуші буын. Нарықтық экономика элементтерін енгізудің әрекеттері монополияландырылған ортаның қарсылығына тап болуда. Монополизмге қарсы күресудің тиімді жолдарының бірі - шағын және орта бизнесті дамыту.

Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамытуға байланысты шаралар Елбасы Н. Назарбаевтың 1997 жылы 6 наурызында қабылданған “Шағын және орта кәсіпкерлікке мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді жеделдету шаралары” деген қаулысынан басталады.

Одан кейін “Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы”, “Жеке кәсіпкерлік туралы” Заңдар қабылданды. Шағын және орта кәсіпкерлікке қолайлы жағдайлар жасау үшін, қаржылық және ақпараттық қамтамасыз етуді жетілдіру мақсатында Елбасы “Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың басымдықтары мен аймақтық бағдарламалары туралы” жарлық шығарды. Осы жылдың мамыр айында

Қазақстан Республикасының экономика және сауда Министрлігінің жанынан шағын кәсіпкерлікті қолдау Департаменті құрылды.

Соңғы жылдары шағын бизнеспен айналысушы кәсіпкерлердің саны ұлғаю үстінде. Себебі елімізде шағын бизнеспен айналысушы кәсіпкерлерге қолайлы жағдайлар жасалуда. Атап айтсақ, 1997 жылдан бастап шағын бизнес субъектілеріне салықтық жеңілдік ретінде арнаулы салық режимдері енгізілді, сонымен қатар Қазақстан Республикасының Президенті жыл сайынғы Қазақстан халқына жолдауында шағын және орта бизнестің дамуына тоқталып өтеді: “шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың түбірінен жаңа идеологиясын түзуге, кәсіпкерлік ортаның бастамалырын іске асыру үшін қолайлы жағдай туғызуымыз керек”.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Президенті - Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына Жолдауы – Астана, 2012 ж.
2. Бегежанова Э.К. Тенденции развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан /Э.К. Бегежанова (Казаирова, Г.Р.)/ Наука: научно-производственный журнал. - Костанайский инженерно-экономический университет им. М.Дулатова.- 2012.- №1.- С.67-70.
3. Карасаева А.А // Значение экономико-правовой базы в организации учета предприятий малого бизнеса //Аль пари, № 3, 2008.
4. Исаханов П.Б. Орта және шағын кәсіпкерлікті дамытудағы салық салудың ролі//Аль-Пари, - 2005.-№3

ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Досмагулова Лаура, Нурмаганбетова Манет Сагингалиевна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрены вопросы налогового регулирования предпринимательской деятельности, механизм налогообложения малого бизнеса. Вместе с тем определены проблемы развития малого бизнеса, показаны мероприятия, проводимые Правительством в целях поддержки бизнеса. В процессе подготовки статьи автором использованы цитаты из ежегодного Послания Президента РК народу Казахстана.

Ключевые слова: малый и средний бизнес, налогообложение, налоговая система, рыночная экономика, экономический рычаг, государственная поддержка, финансово-кредитные ресурсы, налоговый контроль.

**FEATURES OF TAXATION OF SMALL BUSINESS IN THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN, CHALLENGES AND PROSPECTS**

Dosmagulova Laura, Nurmaganbetova Manet Sagingaliyevna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article examines the issues of tax reguirovaniya predprinmatelskoy activities, taxation mechanism for small businesses. At the same time identified the problems of development of small business, shows the activities carried out by the Government in order to support the business. In preparing the article used quotes from the author of the annual Message of the President of Kazakhstan.

Keywords: small and medium business, tax, tax system, market economy, economic instruments, government support, financial resources and credit, tax control.

МЕНЕДЖМЕНТ МАЙТАЛМАНДАРЫ

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы,

«Экономика, менеджмент және қызмет көрсету» кафедрасының аға оқытушысы, экономика ғылымдарының кандидаты,

Абдуллина А., Муканова Д., Тамай А.,

«Қаржы» мамандығының 2 курс студенттері,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада кәсіпорындарды тиімді басқаруға жетелейтін менеджмент майталмандарының ғылыми еңбектері зерттеліп, қызықты деген тұстары айшықталған.

Кілт сөздер: кәсіпорын, менеджмент, тиімді өндіріс, басқару, басшы, қызметкер, өндірісті ұйымдастыру, ұйым, шешім қабылдау.

Жастарды табыстылық жолына бастайтын, ақыл-кеңеспен сусындадатын әлемдік деңгейдегі менеджмент іргетасын қалаушы экономист-ғалымдар мен олардың маңдайалды ғылыми еңбектерімен таныстыру арқылы замандастарымызды кәсіпкерлікке деген қызығушылығын арттыру мақсатында осы мақаланы жазуға кіріскен болатынбыз.

Менеджмент ойының өсіп-өрбуіне көз жүгіртетін болсақ, XIX ғасырдың бірінші жартысында капитализм жаңадан туындап келе жатқан көбірек дамыған елдерде (алғаш Англияда, сосын АҚШ-та) «менеджмент» деген атау алған пәннің негізі қалана бастады. Ал 80-ші жылдары АҚШ-та, Ескі құрлықпен салыстырғанда, оларды тез алдыңғы шепке шығарған бұрын-соңды болып көрмеген экономикалық «дүмпу» басталды. Өнеркәсіптік революция Солтүстік Американы қаулап алды, содан жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақтардай көбейіп, жаңа индустриалдық компаниялар қарамағындағы кәсіпорындарының шаңырақ астында істейтін жүздеген, мыңдаған жұмысшыларын басқаруда, үйлестіруде және ұйымдастыруда бұрын кездесіп көрмеген мәселелермен көзбе-көз кезіге бастады.

1860 жылы АҚШ өндіріс өнімдерінің көлемі бойынша әлемде үшінші орында болатын (Англия мен Франциядан кейін). 1861-1865 жылдардағы азамат соғысынан, яғни капиталистік Солтүстіктің құл иеленуші Оңтүстікті жеңгенінен кейін индустриализациялау қарқыны бірден өсті. Өнеркәсіпке капитал жұмсау өткен 10 жылдыққа (1880-1898) қарағанда үш есе көтерілді. Осы кезеңде өнеркәсіпке 1,5 млн. жаңа жұмысшылар келіп кірген. Бұған бірнеше факторлар ықпал етті: жақсы табиғи жағдайлар және бай ресурстар (көмір, мұнай, руда, су энергиясы), оларды елде тиімді орналастыру, бос жерлердің үлкен қорының болуы, жұмысшылар кадрларын толықтыратын иммигранттардың көптеп келуі, ішкі нарықтың кеңеюі, Еуропа капиталын пайдалану мүмкіндігін және ғылыми-техникалық тәжірибені қолдану [1].

Өнеркәсіптің өсуімен ірі өнеркәсіптік корпорациялардың белсенді қызметі басталды (Вендербилттің, Карнегидің, Рокфеллердің, Мортанның). Капиталистік шоғырландыру процесі 70-жылдарда бірден күшейді. Ғасырдың аяғында елдің өнімінің 2/3 бөлігін трестік кәсіпорындар шығара бастады. Ал бұл уақытта темір жолдың 50 %-ін ірі компаниялар өздеріне алды. Соның нәтижесінде темекі, қант және ет консервілеу өндірістері біріктірілді. «Стандарт Ойл» мұнай компаниясы мұнай өндірісінің 90 %-ін монополияландырды. 90-жылдарда бұларға көмір, темір, газ, мыс және басқалардың өндірісі қосылды.

XIX ғасырдың аяғында АҚШ университеттері елдердің санатынан нық орын алды. Гарвард университетінің қатарына енді Йель, Чикаго, Мичиган және басқа университеттер қосылды. Ғылыми мекемелер желісі кеңейді. 1848 жылы ғылымды дамытудың Американдық ассоциациясы, 1863 жылы Ұлттық ғылым академиясы, 1902 жылы Карнеги институты ашылды.

АҚШ-та ХІХ ғасырдың аяғынан бастап ірі университеттер жанынан бизнес мектептері ашыла бастады. Бұл мектептер әртүрлі деңгейдегі менеджер мамандарын дайындаудың негізі болып саналады [1].

Басқару ойының өркендеуі төрт мектепке негізінде жүзеге асты, олар: ғылыми басқару мектебі, әкімшілік немесе классикалық мектеп, адами қарым-қатынастар мектебі және басқару ғылымының мектебі. Осы мектептердің әрқайсысының менеджментіне деген қатынасы анықталды. Ғылыми менеджмент мектебінің пайда болуын американдық инженердің Ф.У. Тейлордың атымен байланыстырды. Тейлор концепциясының төрт қағидасы қазіргі таңда да өз өзектілігін жоғалтпаған тәрізді:

- Практикада қалыптасқан ескі, дәстүрлі жұмыс тәсілдерінің орнына ғылыми іргетасты құру, оның әрбір элементінің ғылыми тұрғыда зерттеу. Ол былай деді: басқаруды да көпір салу секілді асқан дәлдік керек.

- Жұмысшыларды ғылыми критерий бойынша тандау, оларды жаттықтыру және баулу.

- Еңбекті ұйымдастырудың ғылыми ойластырылған жүйесін практикаға енгізу әкімшілік пен жұмысшылар арасындағы ынтымақтастық.

- Еңбекті біркелкі бөлісу және әкімшілік пен жұмысшылар арасындағы жауапкершілік [2].

Ал осы мектептің тағы бір көрнекті өкілі Г. Эммерсонның өнімділіктің 12 принципі де қоғамда кеңінен тарады. Оның пікірінше бұл принциптер мыналар:

- дәл тұжырымдалған мақсат, басқарудың барлық деңгейінде бұған жетуге әрбір басшы мен оның қол астындағылар ұмтылады;

- болашақ мақсатты ескере отырып, әрбір жаңа процесті талдауға шынайы дұрыс көңіл беру;

- білікті кеңес беру – өндіріске және басқаруға байланысты арнайы білімнің қажеттігі және барлық мәселеде білікті кеңес бірлесіп ақылдасқанда ғана нәтижелі болады;

- тәртіп, ұжымның барлық мүшелерінің ережелер мен тәртіпке бағынуы;

- қызметшілерге әділетті қарым-қатынас;

- басшыны қажетті мәліметтермен қамтамасыз ететін жедел, сенімді, толық, дәл және тұрақты есеп;

- ұжым қызметін мұқият және жедел басқаруды қамтамасыз ететін диспетчерлік жұмыс;

- ұйымдастырудағы бүкіл кемшіліктерді дәл белгілеуге және одан келетін шығындарды азайтуға мүмкіндік беретін нормалар мен жұмыс кестелері;

- ең тәуір нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін уақыт, күш-қуат және өзіндік құнның үйлесімділігін қамтамасыз ететін жағдайларды қалыпқа келтіру;

- уақытты белгілеуді және әрбір операцияның кезегімен орындалуын ұсынатын операциялар нормасы;

- атқарылатын жұмыстардың барлық ережесін нақты бекітуді қамтамасыз ететін жазбаша стандартты нұсқаулар;

- өнімділікті марапаттау, әр қызметкердің еңбегін бағалау [2].

Ал әкімшілік мектептің пайда болуы басқарушылықта әмбебаптылықты ұсынды. Бұл мектеп француздық менеджмент мектебін қолдаушы А. Файольдің есімімен байланысты. Ол әкімшілік басқарушылық принциптерін ойластырды жасады, мұның өзі оның пікірінше кез-келген ұйымға қолдануға жарайды. Менеджменттің осындай әмбебап принциптері менеджменттердің өз қызмет-міндеттерін қалай орындалуы тиіс екендігін көрсетеді:

1. Жұмысты бөлісу. Еңбекті мамандандыру ұйымдық табысқа жету үшін қажет.

2. Билік. Бұйрық беру правосы жауапкершілікпен ұштасуы тиіс.

3. Тәртіп. Тыңдау және құрметтеу жұмысты байсалды ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

4. Дара басшылық. Әрбір жұмыскер тек бір бастығынан ғана бұйрық алуы тиіс.

5. Бағыт билігі. Ұйымдастыру кезінде әрбір адамның күш-жігері бір бағытқа үйлестірілуі тиіс.

6. Жеке мүддені жалпы мүддеге бағындыру. Басқарудағы ең қиын жағдай – жеке мүдде мен ортақ мүддені жалпы ұйымдық игілікке айналдыра білуде.

7. Ақы төлеу. Жұмыскерлер өздерінің қосқан үлесіне қарай ақы алуы тиіс.

8. Орталықтандыру. Орталықтандырылған мен децентрализациялау (жергілікті мекемелерге орталық мекемелерінің кейбір басқару міндетін тапсыру) пророрция мәселесі болып саналады: әрбір ұйымда қолайлы тепе-теңдік болуы тиіс.

9. Иерерхиялық (төмен шенділердің жоғары шенділерге бағыну тәртібі) тізбек. Басшылар басшылықтың формальді тізбегін орындауы тиіс, мұның өзі жоғарыдағы басшылардың біреуі басқалармен ақпаратты алмасуы жөніндегі нұсқау бергенше сақталады.

10. Реттілік. Материалдың құндылығы затында болуы тиіс.

11. Әділеттілік. Мейірімділік пен заңдылыққа негізделген әділеттілік қызметті шын көңілімен беріле істеуге ықпал етеді.

12. Қызметкердің жұмыстағы тұрақтылығы және қызмет лауазымында болу мерзімі. Адамдарға өз жұмысын жете білуіне уақыт беру қажет.

13. Ынта-ықылас. Адамдардың ең көп қанағаттануы – жоспарды өз бетінше жасауы және орындауы.

14. Ерекше рух. Қызметкерлердің күш-жігерді жұмылдыруын ұйымдастыруын табысты болуының кепілі.

А.Файоль былай деп атап көрсетті: басқару күрделі процесс ретінде тәуелсіз салалар мен қызметтерге бөлінуі мүмкін. Оның пікірінше, басқару жоспарлардан басталып, басқылаумен аяқталатын үздіксіз процесс болып саналады. Сол себептен де оның еңбегі күні бүгінге дейін жұртшылықтан кең қолдау тауып отыр [2].

Ал адами қарым-қатынастардың өндіріс тиімділігіне тигізетін әсері зор екендігін М.П. Фоллет пен Э.Мэйо атап өткен. Өз қызметкерлеріне қолдау жасау мен өз қамқорлығына алу сияқты амалдардың психологиялық негіздеріне назар аудару қазіргі таңда күнделікті нәрсе болып көрінгенмен, 1930-1950 жылдары мұндай көз-қарастар өз жаңашылдығымен топ жарды.

Бүгінгі таңдағы менеджмент саласындағы үздік ғалым, біздің ойымызша, бұл – Питер Друкер. 95 жаста дүниеден озған П.Друкер артынан баға жетпес озық ойлар мен кеңестер қалдырды. Олар өз кезегінде келесі кітаптарда жарияланды: Тиімді басшы; Друкер күн сайын. Табысты менеджерге 366 кеңес; Менеджмент бойынша классикалық еңбектер; Менеджмент: міндеттері, мақсаттары, практикасы; Менеджмент энциклопедиясы; Бизнес пен инновациялар; Коммерциялық емес ұйымдардағы менеджмент: принциптері мен тәжірибе; ХХІ-ғасырдағы менеджменттің міндеттері және басқа да көптеген ғылыми еңбектер.

П. Друкердің айтқан озық ойларына көз жүгіртсек. Лидерлік туралы. Ешқашан мен деп айтпаңыз және ойламаңыз. Әрқашан біз деп айтыңыз, біз деп ойлаңыз. Тиімді басшы бедел – бұл ұйымның сенімі екенін жетік біледі. Ұйымның қажеттіліктері мен мүмкіндіктері оның жеке басының қажеттіліктерінен жоғары екенін түсінеді.

Талант туралы. Талантты мамандарды тарту мен ұстап қалу менеджменттің негізгі міндеті болып табылады. Knowledge workers болып табылатын адамдар әрқашан өздеріне жұмыс таба алады. Сондықтан оларға жалға алған жұмысшы емес, өз еркімен келген ерікті ретінде қатынас жасау керек. Жақсы мамандарға кәсіби өсім мен жетілдірілу қажет. Олар құрмет пен беделді қажет етеді. Сіз оларға соны беріңіз.

Жұмыс туралы. Өз назарыңызды қиындықтар емес, мүмкіндіктерге аударыңыз. Қиындықтарды шешу шығындарды азайтуға әкелсе, мүмкіндіктерді жүзеге асыру нәтиже береді. Болып жатқан өзгерістерге жаңа мүмкіндік деп қараңыз және олардан қорықпаңыз.

Шешім қабылдау туралы. Кез-келген шешім – тәуекелге бел байлау. Ол алдын-ала белгісіз нәтижеге жету үшін ресурстарды пайдалану болып табылады.

Ұйым туралы. Адамдар басқалар туралы ойламау қасиетіне ие. Алайда тиімді ұйымдар клиенттің қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған болса, жетістікке жетеді.

Негізінен П. Друкердің ғылыми еңбектерінде қажетті ақыл кеңестер мен түйінді мәселенің шешімін табуға жол бастаушы пікірлері қамтылған. Автор өзіне ғана тән нақтылық, көрегенділік және адамгершілік қасиеттеріне сай, Друкер уақытты басқару, жаңашылдықтан бастап, пайда табу сияқты басты тақырыптар төңірегінде сөз қозғаған [3].

Қорыта келгенде, жоғарыда айтылған Ф.У.Тейлор, Эммерсон, А. Файоль, М. П. Фоллет, Э. Мэйо, П.Друкер – менеджменттің нағыз майталмандары. Олардың қалдырған ғылыми еңбектерінің теориялық та, практикалық та құндылықтары өте зор.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. К. Б. Бердалиев. Менеджмент: Лекциялар курсы. Алматы : Экономика, 2005. - 240 б.
2. Ахметов Қ.Ғ., Сағындықов Е.Н., Байжомартов Ү.С., Жүнісов Б.А., Жұмаев Ж.Ж. Менеджмент негіздері. Ақтөбе-орал, «А-Полиграфия»б 2005. – 519б.
3. Vikent.ru

МАСТЕРЫ МЕНЕДЖМЕНТА

*Дүйсенбаева Ботагоз Баймуханбетовна, Абдуллина А., Муканова Д., Тамай А.
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,*

В данной статье рассматриваются научные труды мастеров менеджмента с приведением познавательных примечаний, которые способствуют эффективному управлению предприятием.

Ключевые слова: предприятие, менеджмент, эффективное производство, управление, руководитель, сотрудник, организация производства, организация, принятие решения.

WIZARDS OF MANAGMENT

*Duissenbayeva Botagoz Baymuhanbetovna, Abdullina A., Mukanova D., Tamay A.
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article discusses the scientific works of the masters of management from bringing informative annotations that contribute to the effective management of the enterprise.

Keywords: enterprise management, efficient production, management, leader, employee, organization of production, organization, decision-making.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы,

«Экономика, менеджмент және қызмет көрсету» кафедрасының аға оқытушысы, экономика ғылымдарының кандидаты,

Акмуратова Н., Тулемисова А., Сейфоллин І.,

«Менеджмент» мамандығының 2 курс студенттері,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада Қазақстанда қалыптасып келе жатқан менеджменттің өзіндік ерекшеліктері, сипатты белгілері мен осал тұстары қарастырылған.

Кілт сөздер: кәсіпорын, менеджмент, басқару, басшы, қызметкер, шешім қабылдау, жапон менеджменті, корпоративті басқару.

Менеджментті дамыту еліміз үшін қаншалықты қажет, ұтымды менеджменттің алғышарттары қандай деген сауалдар қазіргі таңда көзі ашық, көкірегі ояу ғалымдарды да, кәсіпкерлерді де, қоғам қайраткерлерін де мазалайды. Алдымен менеджмент ұғымына назар аударайық.

Профессор И.Н. Герчикова менеджментті нарық жағдайындағы фирманың кез-келген шаруашылық қызметінде белгілі бір мақсаттарға материалдық және еңбек ресурстарын ұтымды қолданып және менеджменттің экономикалық механизмінің принциптерін, қызметтерін және әдістерін пайдалана отырып қол жеткізуге бағытталған дербес кәсіби қызметтің түрі деп қарастырады [1].

Ф.М.Русинов пен М.Л. Разу менеджментті ұйымның шаруашылық өміріндегі ұтымды нәтижелерге, материалдық, еңбек, қаржылық, ақпараттық және ұйымдастыру ресурстарын тиімді пайдалану және экономикалық ынталандырудың алуан түрлі принциптерін, қызметтерін, әдістерін қолдану негізінде қол жеткізуге бағытталған кәсіби қызметтің ерекше түрі түсіндіреді [1].

Э.А. Уткин “Курс менеджмент” еңбегінде менеджментті былайша түсіндіреді: Менеджмент –бұл нарық жағдайындағы кәсіпорынның ұтымды шаруашылық нәтижелерге жету үшін менеджменттің әлеуметтік-экономикалық механизмінің түрлі принуиптері мен қызметтерін ерекше түрі [1].

А.А. Радугиннің менеджмент түсінігінің неғұрлым қысқаша сипаттамасын қолданылады. Оның пікірінше, менеджмент –бұл әрі өнер, әрі ғылым [1].

Менеджмент – бұл өндірісті басқару, меңгеру және ұйымдастыру, өндірістің тиімділігін көтеру және пайданы арттыру мақсатында әзірленіп қолданылатын басқарудың принциптерінің, әдістерінің, құралдарының және нысандарының және нысандарының жиынтығы. Мұндай сипаттаманы Вачугов Д.Д. жетекшілік еткен ғалымдар тобы “Основы менеджмента” деген кітапта береді [1].

Менеджмент ұғымына Э.Петерсон мен Э.Плоумен кеңірек түсінік берді. Олардың «Бизнес пен менеджментті ұйымдастыру» кітабында былай деп жазды: Кең мағынада, әлеуметтік тұрғыдан қарағанда, менеджмент дегеніміз адамдарға тән үрдістерде топты қалыптастыру нәтижесінде өрістейтін техника немесе тәсіл. Мұндай топтың мысалына, үкіметті алуан түрлі клубтарды және іскер кәсіпорындарды жатқызуға болады. Қандай топ болмасын, оның өзінің дербес менеджменті болуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда менеджментті тәсілдер жиынтығы ретінде қарастыруға болады әрі сол арқылы белгілі бір адамдар тобының мақсаттары мен міндеттері белгіленеді және айқындалады. Басқарудың осындай жалпы қағидасы адамдар тобының алуан түріне түрліше қолданылғанымен, оның түпкі негізгі мағынасы сол қалпында сақталады [1].

Түрлі елдерде менеджменттің дамуымен байланысты басқарудың ұлттық модельдері пайда бола бастады. Солардың ішінде көзге түсетіндері – жеке-дара жауапкершіліктің

жоғарылығымен және қызметкерлердің тым тар мамандануымен сипатталатын американдық менеджмент мен басқарудың иерархиялығымен және әрекет үйлесімділігімен сипатталатын жапондық менеджмент. Кейбір елдер американдық тәжірибені, ал кейбір елдер жапондық тәжірибені қолдана бастады. Бірақ барлық елдерде өзіндік ерекшеліктеріне сай, оң және теріс тұстары бар басқарудың өзіндік моделі қалыптасты.

Қазіргі Жапониядағы басқаруды американдық менеджеризм мен жапондық традиционализмнің қоспасы деп түсіну қажет. Сондықтанда мұнда “менеджмент” термині толық сай келеді. Жапондықтардың өзі де, басқару туралы әңгіме болғанда, осы терминді қолданады. Жапонияда істі, өндірісті және басқаруды ұйымдастырудың жоғары деңгейі кімді де болсақайран қалдырады. Жапония - өндірістік қатынасты, сонымен қатар басқару сипатын айқындайтын монополистік капитализм мемлекеті. Франция мен Голландиямен қоса, Жапония экономиканы программалайтын дамыған мемлекеттердің бірі.

Жапон экономикасының жетістігі басқарудағы әлеуметтік кәсіптік саланың қызметіне негізделген. Жапония өз экономикасын басқарудың бірегей жүйесі арқасында дамытты. Басқарудың табанды принциптері арқасында көздеген мақсатына жетіп отырды.

Тұтастай алғанда экономикалық стратегия төрт негізге негізге сүйенеді:

- экономикалық ресурстарды жинау және консервілеу;
- елдің бәсекелесу қабілеттілігін жоғары деңгейде ұстау;
- адамдарды ғылыми-техникалық прогрестің талаптарына бейімделетіндей етіп

баулу;

- ғылыми зерттеулер мен ізденістерді интенсивтердіру.

Жапондықтарда әлемдік және ұлтық тәжірибе элементтерінің ең тиімдісі жинақталған. Американдық жапонтанушы Фогельдің деректеріне қарағанда, Жапония 1968 жылдан бастап 20 жыл бойы әлемдегі ең таңдаулы институттарды және мемлекет, бизнес, әскери іс білім беру мен өнер саласындағы басшылық етуді мұқият зерттеді. Жапонияда қызметшілерді басқару нақтылы, көбінесе дәстүрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Оның ең бастылары: жұмыскерлерді ұзақ мерзімге, өмір бойы жалдау, жасына қарай еңбек ақы төлеу және қызметін жоғарылату болып табылады. Осының арқасында жапондықтар ұзақ уақыт бойы жұмыссыздықты барынша азайтып отыр. Жапон кәсіпорындарында жұмысшы тобында 4-6, кейде одан көп жұмысшы істейді. Ең қолайлысы 10-20 адам болып табылады. Мұндай топта тығыз байланыс орнату, еңбек операцияларын бірлесіп орындау қамтамасыз етіледі.

Жапон кәсіпорындарында әрбір жас менеджерге қамқоршы, яғни американдық мамандардың айтуынша “Өкіл әке” тағайындалады. Өкіл әке орта деңгейдегі беделді басшыдан таңдап алынады. Ол міндетті түрде өзі қамқорлыққа алған адам бітірген жоғарғы оқу орнының түлегі болуы тиіс. Өкіл әкені ешқашанда тікелей басшысы немесе жас менеджер жұмыс істеп жүрген бөлімшенің бастығы тағайындамайды.

Жапон менеджменттеріне тән сипат фирманың корпоративтік рухы, мұның өзі өмірлік жалданатын жұмыскерлердің, олардың еңбек ақысының, жасының ұлғайуына қарай қызметінің жоғарылуының, шағын топтар психологиясын сіңірудің тегеруінді күші болып саналады. “Корпоративтік рух” ұғымы ұйымдық идеал мен соның жолын ұстаушылық бірліктің, берілгендіктің көрсеткіші ретінде қабылданады. Жапон болмысында фирма идеясына берілгендік бірқатар дәрежеде байқалады [1].

Ал қазақстандық менеджмент қандай болып қалыптасуда?

Қазақстандық менеджменттің бүгінгі моделінің қалыптасуына өңірдегі тарихи процесстер және халқының мәдениеті сөзсіз әсер етті. Қазақстанның тәуелсіздік алғанына міне, 25 жыл толған шағында қазақстандық менеджменттің өзіндік сипатты белгілері айшықталды деуге болады.

Қазақстандық компаниялардың көпшілігі маркетингтің зерттеулер, жарнамалық стратегиялар, ұйымдық менеджмент пен шығындарды оңтайландыру механизмдеріне аса

назар аудармай, тек пайда табу деген мақсат қояды. Отандық компаниялардың қызметтері мен тауарлары агрессивті жарнамалау арқылы және сапасы төмендеу болып нарықта ұсынылып, сатылады. Оған қоса, көптеген компанияларда басқарудың авторитарлы принциптері бар менеджмент механизмі орын алған. Корпорацияның ұйымдық ортасы, әдетте, тым қарапайым, ал корпоративтік мәдениет енді-енді қалыптасуда. Көптеген басшылар қызметкерлер штатын өзіне лайық қылып жинайды, көп жағдайда туыстық және таныстық белгілеріне қарай жұмыс алады.

Қазақстанда басқару кадрларын даярлау экономикалық даму деңгейінен қалып келуде, сәйкесінше қазір басқарып жүрген менеджерлер – өз бетінше оқып алғандар. Шетел компанияларымен бірлескен кәсіпорындарды есепке алмағанда, біздің отандық компанияларды өз бетімен оқып, үйреніп алған кәсіпорындар деп атауға болады.

Қазақстандық менеджменттің жақсы тұстары сыртқы ортаның жылдам өзгеруі жағдайында жеделділік пен креативтілік деп айтуға болады. Активтерді иелену, капиталды өсіру және технологиялардың артынан қуу ұзақ мерзімде басқару тиімді бизнес-ұйымдыстыру болмаса нәтиже бермейді.

Басқару шешімдерін қабылдау ерекшеліктеріне әр халықтың мәдениетінің тигізетін әсері мол. Бұл параметрдің басқару процесіне қаншалықты әсер ететінін байқау үшін біз Г. Хофстид моделін қолданамыз. Хофстид моделі мәдениеттің 5 түрлі өзгерулерін қарастырады:

1. Билік дистанциясы – халық қалыпты немесе мүмкін деп санайтын адамдар арасындағы теңсіздік деңгейі. Қазақстанда көп жағдайда авторитарлы басқару стилі және орталықтандырылған басқару орын алған. Сәйкесінше, Қазақстанда билік дистанциясы – жоғары.

2. Индивидуализм-коллективизм. Елдегі адамдардың топ ішінде немесе жеке-дара болып қызмет ету деңгейі. Қазақстанда бұл мәселе кәсіпорынның қай өңірде қызмет ететіндігіне байланысты. Мәселен, Алматы, Астана және басқа да ірі қалаларда индивидуалды немесе даралану сипаты көрініс табады. Ал Шымкент қаласында және өңірлерде адамдар арасында формалды емес қатынастар басым, сондықтан коллективизм орын алған. Қазақстан бұл параметрге қатысты аралық мәнге ие. Қазақтар ежелден коллективті халық болып қалыптасқан, олар жүздерге бөлінген ұлыстар болып өмір сүрген. Өкініштісі, жүздер арасында ынтымақтастық аса қатты байқалмаған. Оған бір-бірінің хандары мен билерінің беделі мен үстемдігіне тізе бүкпеуі, орасан зор территория мен көшпенді өмір салты сияқты факторлар әсер еткен.

3. Ерлік – әйелдік. Қазақстандық компанияларда ерлер құндылығы орын алған. Компания басшылары өз шешімдерін рационалды ойлау негізінде қабылдайды, табысқа жету, мансаптық өмім, материалдық әл-ауқат, өз амбицияларын жүзеге асыру сияқты құндылықтар басымдылық алады.

4. Нақсыздыққа қатынасы. Қазақстандық компанияларда нақсыздықтан қашу әрекеті басым. Басшылар тәуекелдің төменгі деңгейі жағдайында шешім қабылдайды, менеджерлер күнделікті тапсырманы орындаумен айналысады.

5. Ұзақ мерзімді – қысқа мерзімді бағыт. Қазақстанда салт-дәстүр мен әдет-ғұрыпқа құрметпен қарау, қоғамдық парызды орындау, қалыптасқан әлеуметтік шарттарға құлақ асу қалыптасқан. Қоғамның қысымына байланысты қаражаты жетпесе де, ешкімнен кем қалмай өмір сүру, өз қадір-қасиетінді жоғалтып алмау. Адамдар нәтижеге жылдам жеткісі келеді. Жинақ жинау төмен дәрежеде, оған мысал қазақтың тойдағы молшылығы [2].

Жоғарыда айтылған мәселелерді жинақтайтын болсақ, қазақстандық менеджменттің осал тұстары туралы мынадай тұжырымдар айтуға болады. Қазақстандық компаниялардың өзекті мәселелері: стратегиялық ойлаудың болмауы және адами ресурстарды басқару жүйесінің жетілмегендігі. Компаниялар агрессивті жарнамалау мен сапа мәселесіне лайықты назар аудармай табысын максималдауға тырысады. Кәсіпкерлер барлығын бір мезетте және

толығымен алуға ден қойған, ал бұл ұзақ мерзімді жағдайда теріс салдарға әкеліп соқтырады. Қазақстанда жоғары оқу орындары көп болса да, бизнес және тренинг орталықтары көп болса да қызметкердің компетенция деңгейі әлі де төмен, шетелмен салыстырғанда. Компанияларда тиімділікті арттыру үшін қызметкерлер ақшаны алу емес ақшаны табу мүмкіндігіне ие болатын жүйе қалыптасуы керек. Қазіргі таңда Қазақстанда басқарудың авторитарлы стилі, еңбек келісім-шарттарының бұзылуы, персоналды өз таныстары мен туыстары жағынан таңдау орын алған.

Қарап отырғанымыздай, отандық басқаруда осал тұстар көп. Басты себебі – басқару кадрларының төмен деңгейі. Көп жағдайда персоналдың теориялық базасы бар, бірақ олар алған білімін нақты практикалық жағдайда қолдана алмайды. Бұл өз кезегінде білім мекемелері мен кәсіпорындардың бірлесе жұмыс істеуін қажет етеді. Еліміздің ұлттық және мәдени ерекшеліктерін ескере отырып басқарудың тиімді құралдарын енгізу керек. Қазақстан табиғи ресурстарға бай болғандықтан, макроэкономикалық тұрақтылық болғандықтан, ұтымды сыртқы саясат жүргізе алғандықтан көптеген белестерді бағындырды. Бірақ қазіргі уақыт талабы адами ресурстарды, олардың инновациялық әлеуетін дамытуды қажет етуде. Осы жерде Жапонияның тәжірибесін айта кету өте орынды. Табиғи ресурстары жоқ ел өзінің «біздің байлығымыз – адами ресурстар» деген принципін ұстана отырып ең озық елдердің қатарында болуы - соған куә.

Қолданылған әдібиеттер тізімі:

1. Ахметов Қ.Ғ., Сағындықов Е.Н., Байжомартов Ү.С., Жүнісов Б.А., Жұмаев Ж.Ж. Менеджмент негіздері. Ақтөбе-орал, «А-Полиграфия», 2005. – 519б.
2. Лысов О.Е. Менеджмент: Учебное пособие / СПбГУАП. СПб., 2004.-174с.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСТАНСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА

*Дуйсенбаева Ботагоз Баймуханбетовна,
Акмуратова Н., Тулемисова А., Сейфоллин И.*

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматриваются специфические особенности, признаки и слабые стороны формирования казахстанского менеджмента.

Ключевые слова: предприятие, менеджмент, управление, руководитель, сотрудник, принятие решения, японский менеджмент, корпоративное управление.

FEATURES OF FORMATION OF THE KAZAKHSTAN MANAGEMENT

*Duissenbayeva Botagoz Baymuhanbetovna,
Akmuratova N., Tulemisova A., Seifullin I.*

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

Specific features, signs and weak parties of forming of the Kazakhstan management, are examined in this article.

Keywords: enterprise, management, management, leader, employee, decision-making, Japanese management, corporate management.

ШАРУАШЫЛЫҚТАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІҢ ЖҮРГІЗІЛУІНДЕГІ ҚҰЖАТТАРДЫҢ НЕГІЗГІ АТҚАРАТЫН ҚЫЗМЕТТЕРІ

Жеңісбекова Айсара Жеңісбекқызы,

“Есеп және аудит” мамандығының 2 курс студенті,
ғылыми жетекші: **Молдабекова Гүлмира Байғалиевна,**
экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада кәсіпорындағы құжаттарды қалай дұрыс толтырылуы туралы айтылған. Бухгалтерлік есепті жүргізу басқару жүйесінің ең маңызды және міндетті шарты болып табылады. Бухгалтерлік есеп ұйымның хал ахуалын, экономикалық жағдайын анықтап негізгі міндеттерді нақты сипаттайтын бірден-бір жүйе.

Кілт сөздер: бухгалтерлік есеп жүргізу, кәсіпорын, құжат, шаруашылық операция, кассир, бас бухгалтер, ақша операциялары, деректеме, ұйымның бухгалтериясы.

Қаржылық есеп жұмысын жүргізу үшін кәсіпорында күнделікті орындалып отыратын барлық операциялардың міндетті түрде үздіксіз құжаттарға жазылып отыратындығы бухгалтерлік есептің басқа ғылымдардан ерекше екендігі мәлім. Бухгалтерлік құжат деп кәсіпорындар мен ұйымдарда орындалған операцияларды дәлелейтін және алдағы уақытта орындалатын жұмыстар мен атқарылатын қызметтерге құқық беретін жазбаша куәлікті атауға болады. Жалпы кәсіпорындағы атқарылып жатқан жұмыстың, орындалған тапсырманың үздіксіз, белгілі бір тәртіппен, арнайы үлгідегі қағаздарға жазылып және оған тиісті адамдардың қолының қойылуы (қажет болған жағдайда кәсіпорын мен ұйым мөр таңбасының басылуы) құжаттау деп аталады. Сондықтан да құжаттау бухгалтерлік есептің негізі болып табылады. Себебі осы құжаттар арқылы ғана кез келген уақытта кәсіпорын бойынша орындалған жұмыстың, атқарылған қызметтің қай мерзімде жасалғанын және оған қандай мөлшерде шығын жұмсалғанын дәлелдеуге болады. Құжат кәсіпорындағы орындалған шарушалық операцияларына сәйкес үздіксіз толтырылып, олардың мазмұнын толық ашық көрсетеді және ол бухгалтерлік есептің негізі болып табылады. Орындалған шарушалық операцияларын бастапқы құжатқа түсіру бухгалтерлік есеп теориясында алғашқы есеп сатысы деп атайды. Кәсіпорында жүргізілетін шарушалық құбылыстарының әр түрлі болуы себебінен бастапқы құжаттардың нысаны (формасы) бірдей болмайды. Шаруашылық құбылыстары түгелдей бастапқы құжатпен құжатталуы тиіс.

Әрбір бастапқы құжатқа орындалған шаруашылық операциясының мазмұны жазылып және белгілі бір көрсеткіштер түсіріледі. Құжат көрсеткіштерін деректемелер (реквизиттер) деп атайды. Олар міндетті және толықтырушы болып бөлінеді. Міндетті деректемелер бухгалтерлік құжаттарды заңды құқықпен қамтамасыз етеді [1, 57б.].

Міндетті деректемеге (реквизитке) жататындар:

- құжаттың аты, нысанның коды;
- құжаттың толтырылған уақыты (күні, айы және жылы);
- құжатты толтырған заңды немесе жеке тұлғаның аты-жөні;
- шарушалық операциясының мазмұны;
- шаруашылық операциясының өлшемі (натуралдық немесе ақшалай);
- шаруашылық операцияның жүргізілуіне және соған сәйкес құжаттарды толтыруға жауапты адамдардың аты-жөні;
- жауапты атқарушының қолы.

Қосымша деректемелер шаруашылық операция көрінісінің ерекшеліктерімен және құжаттардың тағайындалуымен анықталады. Әртүрлі талаптарға байланысты бастапқы құжатта келісілгендей қосымша деректемелер болуы керек: құжаттың реттік нөмірі, ұйымның банк мекемесіндегі есеп айырысу шотының нөмірі, шаруашылық операцияны

орындау үшін негізі болатын құжаттар және тағы басқалар. Бұл құжаттардың нысандары (формалары) келесі есеп бөлімдері бойынша бөлінеді:

- 1) ауылшарушалық өнімі мен шикізаты
- 2) еңбек және еңбекақы;
- 3) негізгі құралдар мен материалдық емес активтер;
- 4) материалдар;
- 5) кем бағалы және тез тозғыш заттар;
- 6) капиталдық құрылыстағы жұмыс;
- 7) құрылыс машианалары мен механизмдердің жұмысы;
- 8) автокөліктегі жұмыс;
- 9) түгендеу нәтижелері;
- 10) кассалық операциялар;
- 11) сауда операциялары.

Бұл құжаттар операцияның орындалу барысында толтырылуы керек. Егер бұл айтылған уақытта оларды толтыруға мүмкіндік болмаған жағдайда құжаттар операция аяқталған сәтте толтырылады. Уақытында толтырылмаған құжат кәсіпорын меншігінің сақталуын бақылауды қиындатады және ол операцияның бухгалтерлік есепшотына кешіктіріліп жазылуына әкеліп соқтырады. Осы себептен ұйымның бухгалтерлік қорытынды есебін жасау мерзімі кешіктірілуі мүмкін. Құжаттардағы жазбалар сиямен, шарикты қаламсаппен, жазба машинасымен (компьютермен) және де басқа олардың архивте көрсетілген уақыт мерзіміне дейін сақталуын қамтамасыз ететін заттармен толтырылады. Құжаттағы жазбалар анық және дұрыс көрсетілуі керек. Құжатты толтырған адам тиісті жеріне өзінің қолын анық етіп қоюға міндетті. Кәсіпорындар мен ұйымдардағы алғашқы есеп құжаттарына қолдарын қоятын адамдарды ұйым басшысы бас бухгалтердің келісімімен тағайындайды. Ақша операциялары бойынша толтырылатын құжаттар және есеп айырсу құжаттары, сонымен қатар кәсіпорынның қаржылық-несиелік міндеттерін куәландыратын құжаттар бас бухгалтердің қолынсыз заңсыз болып саналып, оны орындау жүзеге асырылмайды. Егер кейбір операцияларды орындау барысында кәсіпорын басшысы мен бас бухгалтерінің көзқарастары әр түрлі болған жағдайда оларға толтырылатын құжаттар кәсіпорын басшысының жазбаша өкімі бойынша толтырылады. Соған сәйкес бұл операция үшін барлық жауапкершілікті кәсіпорынның басшысы өз мойнына алады. Алғашқы (бастапқы) құжаттарды толтырғанда жасалаған қателерді келесі жолдармен түзетуге болады: дұрыс емес текстті не соманы оқылатындай етіп түзу сызықпен сызады да оның жанына дұрыс жазба жазылады. Бұл құжатқа түзету енгізілген деп жазылып және уақыты (күні, айы, жылы) көрсетіліп құжат толтырушы өз қолын қояды. Кассалық және банктік құжаттарға түзету енгізуге болмайды. Егер аталған құжаттарды толтыру барысында қате жіберілген жағдайда оларды қайта толтыру қажет. Бухгалтерлік есепте пайдаланылатын алғашқы құжаттардың басқадай түрлеріне түзету енгізу тек қана шаруашылық операцияларына қатысушылардың келісімімен жүргізіліп және олар өздерінің келісім бергендігін растап, түзету енгізілген уақыты (күні, айы, жылы) көрсетіп қолдарын қояды. Есептеу үрдісінде ыңғайлы және дұрыс болуы үшін құжаттар келесі ерекшеліктері бойынша жіктеледі: мақсаты бойынша, құрастырылған орнына байланысты, көрсету тәсілі және операция мазмұнының көлемі бойынша. Мақсаты бойынша құжаттар үкімдік, атқарушылық, бухгалтерлік толтыру және құрамдастырылған болып бөлінеді. Үкім құжатында-шарушалық операцияларды жүргізуі туралы бұйрықтар мен өкімдер жатады. Мысалы, жұмысшыларға сыйақы беру туралы бұйрық, тауарларды алуға берілген сенімхат және тағы басқалар. Бұл құжаттардың шаруашылық операциялардың аяқталуына дейін күші болады. Оған міндетті түрде операцияны орындауға бұйрық беретін жауапты адамдардың қолы қойылуы керек. Үкім құжаттарының негізінде есепте жазу көрсетілмейді, себебі шарушалық операциясын орындау үкім шығарылғаннан кейін ғана орындалады [2, 1076.].

Атқарушылық құжаттар-шарушалық операциялардың орындалғанын көрсетеді. Бұл құжаттарға-тауарлық-материалдық қорларды алу үшін толтырылған жүкқұжат, кассалық кіріс ету және кассалық шығыс ету ордерлері және тағы басқаларын жатқызуға болады. Құжаттардың бұл түрі операция жасалған сәтте толтырылып және оған жауапты адамдар қолдарын қояды. Сонымен бірге орындалған операцияларды бухгалтерлік есепшотында жазып көрсетуге негіз болып табылатын және оны растайтын құжаттардың түрі. Бухгалтерлік толтырылған құжаттар – ұйымның бухгалтериясы жасаған әртүрлі анықтамалар, бухгалтерлік есеп шоттары бойынша орындалатын операцияларға негіз болатын кәсіпорынның бухгалтері толтырған есеп айырысулар. Оларға негізгі құралдар, материалдық емес активтер, материалдар, әлеуметтік сақтандыру аударымдары, енбекақы төлемдері және тағы басқа бухгалтерия толтырған құжаттар жатқызылады. Біріктірілген құжаттарының құрамына бірнеше функцияны қатар атқаратын барлық құжаттар кіреді. Мысалы: кассирге орындауға берілген кассалық шығыс ету ордері оны орындағанша үкімдік болып есептелінсе, кассир ақшаны алушыға бергеннен кейін атқарушылық болып есептеледі. Біріктірілген құжаттардың бухгалтерлік есепте қолданылуы өте ыңғайлы, ол құжаттың өңделуін жеңілдетеді және құжаттың санын қысқартады [3, 145б.].

Толтыратын орнына байланысты құжаттар ішкі және сыртқы болып бөлінеді.

Ішкі құжаттар дегеніміз-белгілі бір кәсіпорында толтырылып оның ішінде жүргізілетін құжаттар болып табылады. Құжаттардың мұндай түрі арқылы қандайда бір кәсіпорынның ішкі операциялары құжатталады. Сырттық құжаттарға-кәсіпорынға басқа ұйымдардан келіп түскен немесе ұйымның басқаларға түрлі операциялар бойынша жіберген құжаттарын жатқызамыз. Олардың қатарына жабдықтаушы кәсіпорындардан келіп түскен тауарлық-материалдық қорлар бойынша толтырылған шот-фактураларды, сенімхаттарды және де тағы да басқа құжаттарды жатқызуға болады. Операцияның көрініс алу тәсіліне байланысты бухгалтерлік құжаттарды алғашқы құжаттар және жиынтық құжаттар деп бөліп қарастырылады. Алғашқы құжаттардың өзі олардың толтырылатын операцияларының мазмұнына қарай бір рет қолданылатын және жинақталған деп аталатын екі түрге бөлінеді. Бір рет қолданылатын құжат арқылы бір ғана операция құжатталады немесе ондай құжат орындалған операцияның соңында ғана толтырылады. Мысалы: тауарды босату үшін толтырылатын накладнойлар. Жинақталған құжаттарда белгілі бір мерзім аралығында орындалған біртектес операциялар жазылады. Мысал: Акционерлік қоғамнан бір күнде бостылған өнімге толтырылатын зоборлық карта. Жұмыс кезінде бухгалтерлер түрлі құжаттармен жұмыс жасайды: нормативті-құқықтық, ұйымдастырушылық-өкімгерлік, ақпараты-анықтамалық, есеп айырысу ақша құжаттары және басқа да алғашқы есептік құжаттар. Олар ұйымның шарушалық қызметін айқындайды. Бухгалтерлік қызметтің сапасы құжат айналымының ұйымдастыруына байланысты. Кәсіпорындар мен ұйымдарда құжаттар бірнеше кезеңнен өтеді. Олар: жасалу немесе толтырылу, есепке алыну, тексерілу немесе өңделу, бухгалтерлік есепте операцияларды айқындау, мұрағатқа өткізу және тағы да басқа кезеңдер. Сонымен құжат айналымы дегеніміз-кәсіпорындардағы құжаттардың қозғалысы, немесе басқаша түрде олардың жасалуынан, яғни толтырылуынан бастап олардың қызметінің аяқталуы және мұрағатқа өткізілу кезеңін айтады. Құжат айналымының ережесі және есептік ақпараттың өңделу технологиясы кәсіпорынның қабылдаған есептік саясатында көрсетіліп бекітіледі.

Құжат айналымының басқару механизмін дайындау, кәсіпорындағы бухгалтерлік есептің үрдісінде негізгі буын болып табылады. Құжат айналымын ұйымдастыру арқылы бухгалтерлік қызметтің тұрақтылығы, құжаттың қозғалысы мен өңделуінің жолдары және оперативтілігі, ұйымдық шешімдерді қабылдаудық уақыттылығы қамтамасыз етіледі [4, 56б.].

Құжат айналымын басқарудың жүйесі кәсіпорында келесі кезеңдерді қамтиды:

- бухгалтерлік қызмет туралы ережені дайындау;

- бухгалтерияның және кәсіпорындағы есепке қатысы бар басқа қызметкерлердің лауазымдық қызмет нұсқалығын дайындау;
- кәсіпорындағы құжат айналымының кестесін құрау;
- есепті ақпаратты өңдеу технологиясын құру;
- істің номенклатурасын құру және құжатты ағымдағы сақтау тәртібі;
- құжаттың бағалы сараптамасы және істі ұзақ сақтауға дайындау.

«Бухгалтерлік есеп және қаржылық есеп беру» туралы Қазақстан Республикасының заңына сәйкес кез келген кәсіпорынның басшысы есептік жұмыстың көлеміне байланысты мынадай жұмысты жүргізе алады:

- 1) бухгалтерлік қызметті құрылымдық бөлімше ретінде құру;
- 2) қызметкерлер құрамына бухгалтер лауазымын енгізу;
- 3) шарттық негізде бухгалтерлік есептің жүргізілуін мамандандырылған ұйымға немесе бухгалтер-маманына беру;
- 4) кәсіпорындағы бухгалтерлік есеп жұмысын өзі жүргізу.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Дүйсембаев К.Ш. Қаржы есептілігін талдау. Оқулық. Алматы: «Экономика» баспасы, Аппақова Г.Н. 2011ж.
2. Дүйсембаев К.Ш. Қаржы есептілігін талдау. Оқулық. Алматы: «Экономика» баспасы, 2011ж.
3. Толпаков Ж.С. Бухгалтерлік есеп: Оқулық – Қарағанды, «Қарағанды полиграфиясы» АҚ, 2009ж.
4. Касьянова Г.Ю. Главная книга бухгалтера. – М.: АБАК, 2013.

ОСНОВНЫЕ ФУНКЦИИ ДОКУМЕНТОВ ПРИ ВЕДЕНИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА ХОЗЯЙСТВА

*Жеңісбекова Айсара Жеңісбекқызы, Молдабекова Гульмира Байғалиевна
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,*

В этой статье говорится о том, как правильно заполнить документы на предприятии. Самым важным обязательным условием является ведения бухгалтерского учета и системы управления. Бухгалтерский учет единственная система которое характеризует состояния организации, состояния экономического положения.

Ключевые слова: ведение бухгалтерского учета, предприятие, документ, хозяйственные операции, кассир, главный бухгалтер, денежные операции, реквизит, бухгалтерия организации.

THE MAIN FUNCTIONS OF THE DOCUMENTS IN THE CONDUCT OF ACCOUNTING MANAGEMENT

Zhenisbekova Aisara Zhenisbekkizi, Moldabekova Gulmira Baigaliyeva

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article explains how to properly fill out the documents in the company. The most important prerequisite is accounting and management system. Accounting is the only system that characterizes the state of the organization, the state of the economic situation.

Keywords: accounting, company, document, business operations, cashier, chief accountant, cash operations, properties, accounts of the organization.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАРНАМА ҚЫЗМЕТІ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Кенжебаев Жанболат Данағалиұлы,

«Менеджмент» мамандығының магистранты,

Дүйсенбаева Ботагөз Баймұханбетқызы,

«Экономика, менеджмент және қызмет көрсету» кафедрасының аға оқытушысы, экономика ғылымдарының кандидаты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада жарнама қызметінің негіздері мен Қазақстандағы жарнама қызметінің қазіргі жағдайына шолу жасалған.

Кілт сөздер: кәсіпорын, жарнама, кәсіпорын қызметі, пайда, жарнама түрлері.

Қазіргі кезде Қазақстан әлемдік нарықтық қарым- қатынастардың тең құқылы мүшесі және бүкіл әлемдік жарнама индустриясының бір бөлігі болып саналады.

Жарнама мемлекеттің әлеуметтік және экономикалық жағдайына тікелей байланысты. Өртекті діни өкілдері елдерімен тарихи тығыз қалыптасқан экономикалық, саяси және мәдени қатынастары, Қазақстанның сырттан келетін құбылыстарды икемді қабылдауға негіз болды. Осы жағдайлар отандық жарнаманың бағыт- бағдар, мотивация таңдауына әсерін тигізді. Қазақстан этникалық, әлеуметтік және мәдениеттік тұрғыдан әртектілігі жарнаманың ұлтаралық сипатын қалыптастырды. Отандық нарыққа шет ел өндірушілерінің келуі, инвестицияның Қазақстан экономикасына құйылуы, әртүрлі жағдайларға себеп болды. Солардың ішінде ел әлуетіне жағымды факторлар: нарықты сапалы өнімдермен толтырылуы, экономиканың жақсаруы, жаңа технологиялардың енгізілуі, басқа елдермен іскерлік байланыстарды дамытуды атап өтуге болады.

Жағымсыз факторларға, отандық өнімдердің шет елдік өндірушілермен көп жағдайда бәсекеге қабілетсіздігінен, Қазақстан жарнамасында шет ел жарнама берушілері маңызды рольді иеленеді. Соның нәтижесінде тұтынушыға басқа елдің құндылығы, мәдениеті, пұттары қыстырмаланады. Мысалы: шет ел өнімдерінің бәрі бірдей пайдалы емес (газды сусындары, қытырлақ картоптар).

2016 жылдың бірінші шілдесінен бастап ҚР жаңа заңына сәйкес Қазақстан аумағында көрсетілетін шет ел арналарында, коммерциялық жарнама көрсетілуіне тыйым салынды. Бұның бірден бір себебі жарнама берушілер қаржыны шет ел теле арнасына төлейді, ал жарнама Қазақстан аудиториясына көрсетілгенмен бірақ бұдан мемлекетке қаржылай пайда түспейді. Сонымен қатар жоғарыда айтылғандай басқа құндылықтар қыстырмаланады.

Жалпы айтқанда Қазақстанда жарнама қызметі қарқынды және уақыт талабына сай дамуда. Біздің елде бұл индустрия, ғаламдық көлемде алып Батыс елдерінен бір табан артта болуы мүмкін, өйткені Қазақстан жас және капитализмнің қыр сырын енді менгерге бастаған мемлекеттердің бірі. Бірақ техникалық тұрғыда, жаңа жабдықтарды және материалдарды пайдалануда, жарнама әдістерін қолдануда, басқа елдерден кем емес.

Біздің елде жарнаманың түрлері көп, олардың негізгілері:

- Медия жарнама
- Сыртқы жарнама
- Полиграфиялық жарнама және тағы басқалары [1].

Медия жарнама - бұқаралық ақпарат құралдары арқылы таратылатын жарнама түрі. Бұл телеарнадағы видео жарнама, жүгіртпе жол, радио, пресса жарнамасы. Қазақстандағы аса ірі Масс – медия компанияларының біріне «Регион Медия» жатады.

Сыртқы жарнама – елді мекен, көшелеріндегі көзге көрінетін жарнама түрін айтады. Олар: шатырдағы қондырғылар, электро табло, жарнама тақтасы, штендерлер, баннер және тағысын сол сияқты алуан түрлі материялардан жасалған маңдайша жазулар.

Сыртқы жарнамадағы бірден бір алдыңғы қатардағы, қазіргі заманда үлкен сұранысқа ие технологиялардың бірі жарықдиодтар (Led экран). Егер бұрын соңды жарық ретінде неон жарығы пайдаланылса, қазір жарықдиодтар қолданылады. Олар ұзақ мерзімді қолданымға жаракты және энерго үнемдегіш болып келеді. Диодтар жарнамалық жазуларда, суреттерде, видео таблоларда пайдаланылады. Диод жарнамасын қондыратын Қазақстанның үздік компанияларының бірі «ForSign». Ақтөбе өңіріне белгілілері: “Led Center”, “Көркем”, «Asar» компаниялары.

Полиграфиялық жарнама – жарнаманың өте тиімді тәсілдерінің бірі. Бұған бүкіл жарнамалық мазмұны бар басылым өнімдері жатады. Бұлар: үндеухаттар, буклеттер, флаерлар, журналдар, плакаттар және тағы басқалары. Бұл сала Қазақстанда қарқынды дамуда. Мысалы: бұрын соңды біздің елге тән емес жарнаманың бірі флаер тарату, тек әлемнің алып қалаларында ғана кездесетін болса, қазір Қазақстандағы ірі сауда үйлердің жанынан көруге болады.

Интернет жарнама – соңғы он жылдардың көлемінде өте қарқынды дамып келеді. Қазіргі кезде интернет адам өмірімен тығыз байланысқан өндіріс. Интернет тек қана компьютер, ноутбукта емес қазір ұялы телефондарда кең тараған. Қазіргі таңда интернеттің ұялы телефондағы үлесі компьютерге қарағанда әлде қайда көп. Бұл жағдай әр азаматқа телефонның қол жетілімділігімен байланыстырылады [1]. Жоғарыда жазылған жарнама түрлері осы саланың маңыздылары болып саналады. Жарнаманың сонымен қатар, спорттық сайыста белгілі бір бренд киімін кию арқылы, жоғары денгейдегі лауазымды адамдардың жиынында белгілі бір сусын түрін қою негізінде де жасырын түрде жеткізуге болады. Сарафандық радио – ауыздан ауызға жеткізілетін (жәй тілмен – өсек арқылы жеткізілетін жарнама) жарнама түрі, әрине адамзатқа тән нәрсе. Демеушілік корсету арқылы да жарнама жасалады.

Сарапшылар мәліметтеріне сүйенсек, теледидар жарнамасы 1-орынды алып, 44,6 % құрайды, оның артынан газеттердегі жарнама – 28,5%, журналдардағы жарнама – 15,4 %, сыртқы жарнама – 14,9 %, радиожарнама – 14,8% ал Интернеттегі жарнама, соңғы орында – 8,4% құрады [2].

Айтылған жарнама түрлері Қазақстан экономикасын алға дамытуға жақсы ықпал етеді. Ел үкіметі жеке кәсіпкерлікті дамытуға және бизнеске қолайлы жағдай жасауға тырысуда. Осы іс әрекеттердің бәрі жарнама саласын алға жылжытады.

Сарапшылар мәліметтеріне сүйенсек, жарнама агенттіктерінің Қазақстандағы саны төмендегі кестеде көрсетілген [3].

Кесте – 1

Қазақстандағы жарнама агенттіктері

№	Облыстар	Агенттіктер саны
1	Ақмола	238
2	Алматы	180
3	Қарағанды	143
4	Оңтүстістік Қазақстан	104
5	Қостанай	74
6	Шығыс Қазақстан	70
7	Батыс Қазақстан	60
8	Атырау	57
9	Павлодар	50
10	Манғыстау	46
11	Петропавл	40
12	Ақтөбе	39
13	Жамбыл	30

14	Қызылорда	16
	Барлығы	1147

Жоғарыдағы мәліметтерге шолу жасайық. Агенттіктердің ең көп шоғырланған аумағы- еліміздің астанасы орналасқан Ақмола облысы екенін байқаймыз. Әр жергілікті мекеннің географиялық орналасуына, халқының менталитетіне, адам санына, инфраструктураның және бизнестің дамуына байланысты өздерінің ерекшеліктері болады және бұл ерекшеліктер жарнама саласына тікелей әсер етеді. Еліміздің оңтүстік астанасы Алматы – үлкен жарнамалық аумаққа жатады. Оған себеп - Алматы ірі мегаполис және оның Қытай Халық Республикасымен шекаралас орналасуы, осы елмен кең көлемді сауда саттық қарым қатынас жасауға ықпалын тигізеді. Біздің Ақтөбе өңірінің жарнама компаниялар саны айтылған аумақтардан аз. Себебі Оңтүстік өңірдің сауда саттық мәдениеті, тарихи тұрғыда бізге қарағанда ертерек дамыған және олардың географиялық көршілері, саудағы бейім Өзбек, Қытай, Қырғыз елі бұған үлкен септігін тигізді. Сонымен қатар, адам саны жағынан Алматы, Шымкент сияқты ірі қалалар Ақтөбеден әлде қайда басым.

Қазақстанда жарнама агенстіктерінің ұйымдастығы құрылған. Сонымен қатар 19.12.2003 жылдың № 508 – II Қазақстан Республикасының “Жарнама жөнінде” заңы бекітілген. Бұл заң республикадағы жарнама қызметін реттестіреді.

Біздің ойымызша жарнама саласының Қазақстандағы болашағы зор. Айтылған сала елдің экономикалық жағдайымен тікелей байланысты. Салауатты экономика болса, жарнама да болады. Сонымен қатар келесі жылы Астанада өткізілетін “Ехро-2017” көрмесі жарнама қызметін алға жылжытатын драйвер болатынына сенемін.

“Жарнама - сауда жүргізушісі” – деген халықта қағида бар. Жарнама болмай бизнес жүрмейді. Мысалы: Әйгілі әлемге аты шулы «Adidas» компаниясының өнімдерінің жоғары сапалы болуымен қатар, дұрыс жарнама жасау арқылы үлкен жетістікке жетті деп айтуға болады. “Coca Cola” керемет дәміне қарамастан, жаранамасыз “Cola” болмас еді. Атақты ағылшын промоутері Брайн Эпстайнның ақылды менеджменті және сарафандық радиосы арқасында «Битлз» тобы аңызға айналды.

Мақаламызды белгілі америка теннисшісі Джон Макинройдың, жарнама күшінің құдыретін білдіретін сөздерімен аяқтағымыз келеді: «Әлемде бізден де көп жаттығатын жүздеген жақсы ойыншылар бар, бірақ олар бізден жүз есе аз табыс табады. Себебі, олар бізге қарағанда аз жарнамаланған».

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ромат Е. Реклама. - СПб: Питер, 2001. - 496 с.
2. <https://thenews.kz/2010/04/05 /310840.html>
3. www.invest.kz

РЕКЛАМНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

*Кенжебаев Жанболат Данағалиевич, Дуйсенбаева Ботагоз Баймуханбетовна
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтөбе, ул. Айтеке би, 52,*

Данная статья рассматривает анализ современного состояния рекламной деятельности в Казахстане, а также перспективы его дальнейшего развития.

Ключевые слова: предприятие, реклама, деятельность предприятия, доход, виды реклам.

**ADVERTIZING ACTIVITY IN KAZAKHSTAN: PREZENT CONDITION AND
PROSPECT OF DEVELOPMENT**

*Kenzhebeyev Zhanbolat Danagalievich, Duissenbayeva Botagoz Baymuhanbetovna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article considers the analysis of the current state of advertising activity in Kazakhstan, as well as perspectives for its further development.

Keywords: company, advertising, enterprise, income, types of advertisements.

КӘСІПОРЫННЫҢ БӘСЕКЕЛЕСТІК БАСҚАРУЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Құдайбергенова Қазына Нұрланқызы,
 «Менеджмент» мамандығының 4 курс студенті,
 ғылыми жетекші: **Ниязова Таңшолпан Нұрадинқызы,**
 экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,
 Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада кәсіпорынның бәсекелестік басқаруын жетілдіру жолдары қарастырылды. Кәсіпорынның ұйымдастырудың қарапайымдылығын басқару принциптері тұжырымдалды.

Кілт сөздер: бәсеке, қабілеттілік, тиімділік, басқару, шешім қабылдау.

Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі проблемасы қазіргі дүниеде әмбебап сипатқа ие. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі проблемасын қарастырғанда өнеркәсіп кез-келген елдің экономикалық әлеуетінің негізі болып табылатындығын атап көрсету керек. Тек бәсекеге қабілетті өнеркәсіп қана экономиканың тұтастай алғандағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете алады. Бәсекеге қабілеттілік – елдің, кез-келген өндірушінің тауарлар мен қызметтер жасау, шығару және өткізумен байланысты барлық жиынтық мүмкіндігінің шоғырландырылған көрінісі. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігі кәсіпорынның дамыған бәсекелік нарықтағы коммерциялық табысының шешуші факторы болып табылады. Мұндай жағдайда өндірушілерде тауардың бәсекеге қабілеттілік проблемасы іс жүзінде туындаған жоқ, ал проблема бола қалған жағдайда ол тек сыртқы нарықта өткізуге жататын өнімдерге қатысты ғана шешіледі [1, 586].

Бәсекеге қабілеттілік – бұл нысанның белгілі бір нарыққа ұсынылған ұқсас нысандармен салыстырғанда нақты қажеттілікті шынайы немесе әлеуетті қанағаттандырудың дәрежесін сипаттайтын қасиеті. Бәсекеге қабілеттілік осы нарықтағы ұқсас объектілермен салыстырғанда бәсекеге төтеп беру қабілетін айқындайды. "Басқару проблемалары жөніндегі Еуропалық форум" бәсекеге қабілеттілікке мынадай анықтама берді. Бәсекеге қабілеттілік дегеніміз – бұл фирмалардың өздеріне жасалып отырған жағдайларда олардың бәсекелестерінің тауарларымен салыстырғанда бағасы және бағадан тыс сипаттамалары бойынша тұтынушылар үшін тартымдырақ болатын тауарлар әзірлеу мен өткізудің нақты және әлеуетті мүмкіндігі. Нысанның бәсекеге қабілеттілігі нақты нарыққа немесе нарықтың стратегиялық саралануының тиісті белгілері бойынша қалыптасатын тұтынушылардың нақты тобына қатысты анықталады. Егер нысан бәсекеге қабілетті болатын нарық көрсетілмесе, онда бұл нысан осы кездегі ең үздік әлемдік үлгі болып табылады дегенді білдіреді. Нарықтық қатынастар жағдайында бәсекеге қабілеттілік қоғам дамуының деңгейін сипаттайды. Елдің бәсекеге қабілеттілігі неғұрлым жоғары болса ол елдегі өмір сүру деңгейі де соғұрлым жоғары болады. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі оның нарықтық бәсеке жағдайларына бейімделу мүмкіндігі мен серпінін сипаттайды. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі мынадай бірқатар факторларға байланысты:

- кәсіпорын тауарларының сыртқы және ішкі нарықта бәсекеге қабілеттілігі;
- өндірілетін тауарлардың түрі;
- нарықтың сыйымдылығы (жыл сайынғы сату мөлшері);
- нарыққа кірудің жеңілдігі;
- нарықтың біртектілігі;
- осы нарықта жұмыс істеп жатқан кәсіпорындардың бәсекелестік позициялары;
- саланың бәсекеге қабілеттілігі;
- саладағы техникалық жаңалықтар мүмкіндігі;
- өндіріс және елдің бәсекеге қабілеттілігі [2, 356].

Өндірушілерге бәсекелік артықшылықтар беретін жалпы принциптерді тұжырымдасақ:

1. Барлық және әр қызметкердің әрекет жасауға, бастаған істі жалғастыруға ынталылығы.
2. Кәсіпорынның клиентке жақындығы.
3. Кәсіпорында дербестік және шығармашылық ахуал қалыптастыру.
4. Адамдардың қабілеті мен олардың жұмысқа деген ықыласын пайдаланудың арқасында өнімділіктің өсуі.
5. Кәсіпорын үшін ортақ құндылықтардың маңыздылығын көрсету.
6. Өз позициясында бекем тұра білу.
7. Ұйымдастырудың қарапайымдылығы, басқару және қызметшілер саны деңгейінің минимумы.

8. Бір сәтте жұмсақ әрі қатаң бола білу. Неғұрлым маңызды мәселелерді қатаң қабылдауда ұстау және бағыныштыларға азырақ маңыздыларын беру. Өнімдердің бәсекеге қабілеттілігі мен өнім өндіруші кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі өзара бөлік пен бүтін секілді ара қатынаста болады. Компанияның белгілі бір тауар нарығында бәсекелесу мүмкіндігі тауардың бәсекеге қабілеттілігіне және кәсіпорын қызметінің бәсекелестік күрес нәтижелеріне ықпал ететін экономикалық әдістерінің жиынтығына тікелей байланысты. Кәсіпорындардың нарықтағы бәсекелестігі өнімнің өзінің бәсекелестігіне айналатын болғандықтан өнімді дайындаған және оны әлемдік нарықта сататын кәсіпорын хабарлаған өнімнің қасиеттерінің маңызы артады. Өнімнің бәсекеге қабілеттілігінің мәнін неғұрлым толығырақ ашып көрсету үшін, біздіңше өнім (тауар) туралы мүмкіндігінше толық түсінік беру қажет. Тауар – нарықтағы басты нысан екендігі белгілі. Оның құны және тұтынушылық құны (немесе құндылығы) бар, белгілі бір сапалық, техникалық деңгейі мен сенімділігі, тұтынушылар қалағандай пайдасы болады, өндірістегі және тұтынудағы тиімділігі көрсеткіштеріне, басқа да аса маңызды сипаттарға ие. Бұл үшін тауар белгілі бір бәсеке қабілеттілігіне ие болу керек. Әдебиетте тауардың бәсекеге қабілеттілігі дегенге былайша анықтама беріледі. Бұл оның нарықтағы басқа ұқсас тауарлармен тайталасқа (бәсекелестікке) төтеп беруіне мүмкіндік беретін экономикалық, техникалық пайдалану параметрлері деңгейі. Бұған қоса бәсекелестік тауардың салыстырмалы сипаты ол нарықтың айқындалған талаптарына немесе басқа тауардың қасиеттеріне қатысты бүкіл өндірістік, коммерциялық, ұйымдастырушылық және экономикалық көрсеткіштердің жиынтық бағасын қамтиды. Бәсекеге қабілеттіліктің "жұмсақ" құрамдас бөліктерін қарастырайық. Кәсіпорындардың нарықтық бәсекесі мен олар орналасқан елдердің бәсекелестігі бір-біріне өзара ықпал етеді. Интервенциялық саясаттың өзі-ақ кәсіпорынға үлкен зиян тигізуі мүмкін және сонымен бірге Швейцария сияқты елдің бәсекеге қабілеттілігі тек қана саясаттың ісі бола алмайды, оған кәсіпорындардың өзі де өз үлесін қосуы тиіс. Бәсекеге қабілеттіліктің осынау басты аспектілерінің негізінде бәсекелестік күрестің "жұмсақ" құрамдас бөліктері деп атауға болатындай нәрсе жатыр, олар ақшамен бағаланбайды және жалпы алғанда сандық тұрғыдан да анықтау қиын [3, 726].

Бәсекеге қабілеттілік - бәсекелестік рух бар жерде қалыптасады. Мысалы, швейцариялықтардың тілі, менталитеті ондай сападан толық айырылған. Олар талас пен қақтығыстарды емес, картельдік келісімдерді артық көреді. Корпоративтілік қоғамдық келісімдер деп аталатынның негізі болды, өткендегі табыстарға едәуір дәрежеде соның арқасында қол жетті. Алайда қазіргі кезде және алдағы уақытта басқаша жағдай қалыптасып отыр. Бәсеке – ұсыныс сұраныстан артық болатын жағдайдағы қажетті құбылыс, және де ол әдетте өндірушілер арасында емес, тауарлар арасында туындайды. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған ұйымдастырушылық шараларды былайша түйіндеуге болады:

- кәсіпорынның нарықтағы өнімдеріне басымдық беретін техникалық-экономикалық және сапалық көрсеткіштерді қамтамасыз ету;

- тұтынушының талаптары мен оның нақты сұранымын есепке алу мақсатымен бұйымның сапасын және оның техникалық-экономикалық параметрлерін өзгерту, өнімнің сенімділігіне назарды күшейту;

- өнімнің оны ауыстыратын өнімдермен салыстырғандағы басымдықтарын айқындау және қамтамасыз ету;

- бәсекелестер шығаратын ұқсас тауарлардың артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтау және бұл нәтижелерді өз кәсіпорнында тиісінше пайдалану;

- бәсекелестердің өздері нарыққа шығарған ұқсас тауарларды жетілдіру жөніндегі шараларын зерттеу және бәсекелестермен салыстырғанда артықшылық беретін шараларды талдап жасау;

- сапалық сипаттамасын арттыру арқылы өнімді түрлендіру мүмкіндіктерін анықтау, мысалы, ұзақ мерзімге шыдамдылығы, сенімділігі,

- пайдаланудағы үнемділігі, сыртқы безендірілуін (дизайын) жақсарту сияқты;

- өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың баға факторларын анықтау мен пайдалану, соның ішінде бәсекелес кәсіпорындар пайдаланатын (бағаны арзандату, кепілдік мерзімі мен көлемі);

- өнімді қолданудың, әсіресе жаңа өнімді қолданудың мүмкін болатын басым салаларын табу және пайдалану;

- өнімді түрлі жағдайлардағы: тропикалық немесе полярлық климаттағы, түрліше жер жағдайындағы (тасты, шөлді, батпақты) жұмысқа бейімдеу;

- тұтынушылардың бірін-бірі ауыстыратын тауарлардың белгілі бір түрлеріне тұрақты басымдық беруін қамтамасыз ететін өнімдердің сараланымы; бұл жағдайда баға бәсекелестігінің маңызы төмендейді, өйткені, сатып алушылар өнімнің сапасына, оны пайдаланудың ерекшеліктеріне, өндіруші кәсіпорынның беделіне және басқаларға қатысты қалыптасқан артықшылық беруді басшылыққа алады;

- нарыққа жаңа және неғұрлым ілгерінді тауарлардың түсуін жасанды түрде шектеу жолымен тұтынушыларға тікелей ықпал ету, белсенді жарнамалық қызмет жүргізу, ақшалай немесе тауарлық кредит беру, соның ішінде төлемді кейінге қалдыру жолымен [4,68б]. Осылайша, кәсіпорынның нақты нарықтағы немесе оның сегментіндегі бәсекеге қабілеттілігін бағалау кәсіпорынның технологиялық, өндірістік, қаржылық және өткізу мүмкіндіктерін мұқият талдауға негізделеді, ол кәсіпорынның әлеуеті мүмкіндіктерін және кәсіпорын нақты нарықтағы бәсекелік позицияларын қамтамасыз ету үшін жасауға тиісті шараларды анықтауға арналған. Қазіргі жағдайларда кәсіпорынның нарықтағы бәсекеге қабілеттілігі өндірістің тиімділігін, басқару жүйесінің тиімділігін бағалаудың басты өлшемдері болып табылады. Кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін бағалау әдістемесі бойынша біздің ұсыныстарымыз :

- бәсекеге қабілеттілік деңгейін нақты тауарлардың нақты нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігі көрсеткіштері бойынша орташа алғандағы мөлшер ретінде санау керек;

- инвестициялық жобалардың тиімділігіне, ұйымдар қызметінің тиімділігіне нақты тауарлардың нақты нарықтардағы бәсекеге қабілеттілігі тұрғысынан дербес талдау жүргізу;

- кәсіпорынның жұмыс істеуінің тұрақтылығы көрсеткішін дербес есептеу;

- жоғарыда санамаланғандарды кешенді көрсеткіштер жағдайында кемінде 5 жылға болжау.

Бәсекеге қабілеттілік өнімнің сапасы құрамына кіретін және тұтынушы үшін аса маңызды болатын, тұтынушының өнімді сатып алу, тұтыну (пайдалану) және кәдеге жарату жөніндегі шығындарын айқындайтын осы өнімнің қасиеттері жиынтығымен анықталады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Рахметова Б.А., Байнеева П.Т., Қалманова Н.М. Алматы: Экономика, 2012г.
  2. Ниязбекова Р.Қ, Рахметов Б.А, Байнеева П.Т, Кәсіпорын экономикасы: Оқу құралы Алматы: Экономика 2008.
  3. Үмбетәлиев А.Д. Кәсіпорын экономикасы және кәсіпкерлік. Оқулық-Алматы: Экономика, 2009.
  4. Түсіпбеков Т, Теңізбаева Г. Кәсіпорын экономикасы. (Әдістемелік құрал). Оқу құралы: – Астана: Фолиант, 2010.
-

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ
ПРЕДПРИЯТИЙ**

*Құдайбергенова Қазына Нұрланқызы, Ниязова Таңшолпан Нұрадинқызы
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,*

В статье рассматриваются пути совершенствования управлением конкуренции предприятия. Сформулированы принципы организации и простоты управления компанией.

Ключевые слова: конкуренция, возможность, эффект, управление, принятия решений.

IMPROVEMENT OF COMPETITIVE ENTERPRISES MANAGEMENT

*Kudaibergenova Kazyna Nurlankyzy, Niyazova Tansholpan Nuradinkyzy
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St*

The article discusses ways of improving the management of the enterprise competition. The principles of organization and ease of management of the company.

Keywords: competition, opportunity, effect, control, decision making.

КӘСПОРЫНДАҒЫ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІ ЖҮРГІЗУ БАРЫСЫНДАҒЫ БАСҚАРУ ЖӘНЕ САЛЫҚ ЕСЕПТЕРІНІҢ АТҚАРАТЫН РӨЛІ

Қызылқұлова Динара Мұратқызы,

«Есеп және аудит» мамандығының 2 курс студенті,

ғылыми жетекшісі: **Молдабекова Гульмира Байғалиевна,**

экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада кәсіпорындарда қаржылық есепті жүргізу тәртібі, оны халықаралық стандарттарға сай ұйымдастыра білуге және қаржылық есептіліктің стандарттарын меңгеріп, басқару шешімдерін қабылдап, талдау жасаумен байланысты кәсіби ойлау бейімділігін жетілдіруге ықпал етеді.

Кілт сөздер: қаржылық есеп, бухгалтерлік есепті басқару, салық.

Басқару мен қаржылық шешімдерді қабылдау үшін өз шығындарыңды және бәрінен бұрын өндірістік шығындар жайлы ақпаратты талдай білу керек. Шығындарды талдау олардың тиімділігін анықтауға, олардың шектен тыс болу болмауын айқындауға, жұмыстың сапалық көрсеткіштерін тексеруге, бағаларды дұрыс қоюға, шығындарды реттеу мен бақылауға, пайда мен өндірістің пайдалы деңгейін жоспарлауға көмектеседі.

Отандық ұйымдарда бүгінгі уақытқа дейін орталықтандырылған мемлекеттік баға белгілеу жағдайында дұрыс болып шыққан бұйымдар арасындағы қосымша шығындарды бөлу арқылы толық өзіндік күн есебі ғана қолданылды. Меншіктің әр түрлі нысаны ұйымның жекелену, мемлекеттік кәсіпорындарды жекешелендіру процесінің даму, еркін баға белгілеу мен шығарылатын өнімнің ассортиментін өз бетінше жоспарлау тетіктерін енгізу, нарықтық экономиканың басқа жақтарын дамыту шамасы бойынша бухгалтерлік практиканың жаңа және келешектік бағыттарының бірі басқару есебіне деген қажеттілік бірте-бірте өсуде. Бухгалтерлік басқару есебі - шаруашылық және қаржылық іс-әрекетпен шұғылданатын әркімге қажет білім саласы. Шаруашылық қатынастардың қандай тобы көрсетілуіне байланысты бухгалтерлік есеп екі құрамдас бөлікке бөлінеді: қаржылық есеп пен басқару есебі. Қаржылық есептің мәліметтері салыстырмалы және мекеменің қаржылық жағдайына, оның төлемге және несиеге қабілеттілігіне, оған инвестиция салудың пайдалылығына әділетті баға беру үшін ішкі пайдаланушыларға, инвесторларға, кредиторларға және басқа пайдаланушыларға қажетті ақпарат бөлуге тиіс. Нарықтың экономика елдерінде бухгалтерлік есептің дамуы көрсетілген екі бағыт бойынша өзінің методологиялық, әдістемелік және ұйымдастырушылық дербестігін алды. Сондықтан басқару есебінің мәні мен белгіленген міндетін, оның ұйым есебінің жүйесіндегі орнын, ақпараттық қамтамасыз ету мен жүргізу тәсілдерін қарау керек. Сонымен, басқару есебі есептеу, жоспарлау, бақылау, кіріс, шығыстарды жолдау жүйесі мен талдаушылық тұрғыдан қажетті шаруашылық іс-әрекеттің қорытындыларын, қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді келешекте кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижелерін оңтайлындыру мақсатымен әр түрлі басқару шешімдерін шұғыл қабылдау жүйесін көрсетеді [1, 67 б].

Басқару есебінің объектілері, мен міндеттері, контроллинг жүйесіндегі орны ерекше. Басқару есебінің объектілері ұйым мен оның бөлімшелерінің шаруашылық қызметінің қорытындылары мен шығындары; баға белгілеу, бюджеттеу және ішкі есеп беру болып табылады. Құнды қағаздармен қаржылық операциялар, мүлікті сату мен сатып алу, жал және лизинг операциялары, еншілес және тәуелді қоғамдарға инвестициялар және т.с.с. басқару есебінің шеңберінен шығады. Бұрын атап көрсетілгендей, басқару есебінің өрісі-есеп беру орталықтарының (ұйым сегментінің) өндірістік іс-әрекеті, сондықтан басқару есебін кейде жауапкершілік орталықтары жөніндегі есеп немесе сегменттік есеп деп те атайды. егменттік есеп - ұйымның жеке құрылымдық бөлімшелерінің қызметі туралы ақпаратты жинау, көрсету және жинақты қорыту жүйесі.

Кәсіпорынның ақпараттық жүйесіндегі басқару есебінің объектілері көрсетілетін әр түрлі әдістер мен амалдар басқару есебінің тәсілдері деп аталады. Ол мынадай элементтерден тұрады. Құжаттама-кәсіпорынның өндірістік қызметін жеткілікті дәрежеде толық көрсететін алғашқы құжаттар мен ақпараттық машиналық атқарушылары. Кәсіпорын ерекшелігіне сәйкес бастапқы есеп қаржышық және басқару есебіне арналған ақпараттың негізгі көзі болып табылады. Түгендеу-объектінің іс жүзіндегі жағдайын, сондай-ақ есептік мәліметтерден ауытқушылықты, есепке алынбаған құндылықтарды, шығындарды, кем шығуды, ұрлықты анықтау тәсілі. Топтастыру мен жинақтап қорыту, бақылаушы шоттарды пайдалану- белгілі бір белгілер бойынша объекті туралы ақпаратты жинақтауға және жүйелендіруге мүмкіндік беретін-тәсіл. Топтастырылған ақпарат іс-әрекет нәтижелерін бағалау мен шұғыл және стратегиялық шешімдер қабылдау үшін тиімді пайдаланады. Бақылаушы шоттар-сол кезең операцияларының жиынтық сомасы бойынша жазбалар жасалатын жиынтық шоттар. Бақылаушы шоттар жүйесі қаржылық және басқару есебі арасын байланыстыратын буын болып шығады және есептік жазбалардың толықтығы мен дұрыстығын анықтауға жол ашады. Мөлшерлеу (нормалау) - ресурстардың барлық түрлерін тиімді пайдалану мен шығындарды өнімге айналдыратын ең өнімді жолдарды іздестіруді қамтамасыз ететін оңтайлы нормалар мен нормативтерді ғылыми негізделген есептеу процесі. Мөлшерлеусіз қорлар мен іс жүзіндегі шығындар жағдайын бақылау мен басқару есебі жүйесін ұйымдастыру мүмкін емес. Мөлшерлер бақылау жүйесінің негізгі ретінде жауапкершілік, азық-түлік және операциялар орталықтары бойынша жіктеледі және топтастырылады [2, 79 б].

Ынталандыру - кәсіпорынның мақсаты мен міндеттерін анықтауға, осы мақсаттарға сәйкес шешімдер қабылдауға жетелейтін өндірістік процеске қатысушылардың дәлелдеу (мотивация) құралы. Бұл ретте сметалар мен оларды орындау туралы атқару есептері алға шығады. Бақылау - пайда болған ауытқуларды ашу мен жоюға мүмкіндік беретін, кәсіпорын қызметін бұрын белгіленген тапсырмаларды орындауға бағыттайтын жоспарлау мен талдауды аяқтау процесі. Басқару есебінің ақпараты оперативті басқаруда бухгалтерлік мәліметтермен нығайтылады және кейде толықтырады. Өз кезегінде қаржылық есеп мәліметтері жанжақты қарастырылады; басқару есебінен түсетін ақпаратпен толықтырылады. Бағалау - шешім қабылдаудың барлық жүйесін талдаудың соңғы процесі; қойылған мақсатқа (кері байланыс) жету анықталады; ауытқу себептері: жоспарлау кемшіліктері; оперативті шешімдер санын көбейтуге әкелген іс-қимылдың қолайсыз жақтары; бақылау жүйесінің басқару талаптарына сәйкессіздігі; қате мақсатты таңдау айқындалады. Тәсілдің барлық элементтері бір-бірінен алшақ емес, басқару міндеттерін шешуге бағытталған ішкі шаруашылық байланыстарын ұйымдастыру жүйесінде әрекет етеді.

Бухгалтерлік басқару есебінде қолданылатын топтар сан алуан:

- бухгалтерлік қаржылық есептің жұмыс әдістері (шоттар мен екі жақты жазу, түгендеу мен құжаттама, байланысты қорыту мен есеп беру);
- индекстік тәсіл (статистикада қолданылады);
- экономикалық талдау әдістері (нормативті, тізбекті ұластыру және т.б.);
- математикалық тәсілдер (корреляция, желілі бағдарламалау, ең аз шаршы әдісі және т.б.)

Олардың барлығы бір тұтас жүйеге бірігіп кірістіріледі және кәсіпорынды басқару мақсатында қолданылады.

Сонымен, басқару есебінің негізгі мақсаттары мен міндеттерін осылайша тұжырымдауға болады:

- шығындар мен кірістердің біріккен есеп жүйесін құру;
- шығындарды мөлшерлеу (нормалау);
- шығындарды жоспарлау, бақылау және талдау;
- бюджеттеу;

- баға белгілеу үшін негізді қамтамасыз ету;
- жедел басқару шешімдерін қабылдауда қаржылық менеджерлерге ақпараттық көмек беру;
- кәсіпорын қызметін және жауапкершілік орталығының экономикалық шешімділігін бақылау, жоспарлау және болжау;
- кәсіпорын дамуының ең тиімді жолдарын таңдау.

Кәсіпорынның басқару жүйелерінің жетілдірілуіне байланысты арнайы әдебиетте және өмірде "контроллинг" (басқару дегенді білдіреді) ұғымы жиі-жиі кездесе бастады. Бұл басқарудың барлық саласы мен деңгейін қамтитын шаралар кешені арқылы көрсетілетін, ақпаратты өңдеу, талдау, шаруашылық жоспарлау және тиісті бақылау процестерін біріктіретін тәсілдердің бірі. Контроллинг-кәсіпорынның түпкілікті мақсатын жүзеге асыратын процесті бақылау, бақылау жүргізеді. Басқару есебі жинау, тіркеу және ақпаратты жинақтап қорыту жүйесі сөзінің тармағынасындағы есебі болып табылмайды. Бұл - бәрінен бұрын әр түрлі жүйе бөліктері мен тәсілдерді бір тұтас мақсатқа жету үшін жұмылдыратын кәсіпорынның басқару жүйесі. Мұндай жүйе бөлігін басқару есебі, пайда басқармасы немесе контроллинг деп атауға болады. Кәсіпорынның өндірістік ресурстары - талдаудың және қаржылық басқару есебінің объектілері. Өндіріс процесінде жұмыс істейтін өндірістік ресурстардың құрамдас бөліктері статистикалық болып қалмайды, олар айналым жасайды, түрі өзгереді, өнімге айналады, үнемі қозғалыста болады, тозады және басқа өзгерістерге ұшырайды. Өндіріс құралдарының айналымының барлық кезеңдерінде өндірістік ресурстар (жабдықтау-дайындау қызметі, өндіріс пен өткізу) жүйелі бухгалтерлік есепте көрініс табады. Алайда бұл көрсету ерекшелікті, ол қозғалысты (мысалы, кәсіпорын қой-маларындағы материалдық ресурстардың есебі, жабдықтаушыларындағы түсім мен өндіріске беру, цехтағы, цех қоймаларындағы материалдардың қалдығы), негізінде, ресурстардың жағдайы мен бар-жоғына қатысты болады. Материалдық ресурстар мен негізгі қорлардың сақталуы үшін материалдарға жауапты адамдар жауапкершілігі ғана қарастырылған. Өндірістік ресурстарды пайдалану тиімділігі үшін жауапкершілік жүктелмейді. Сонымен қатар бұл ресурстар кәсіпорынның әр түрлі саладағы қызметінің белгілі бір операцияларын атқаратын әр қилы құрылымдық бөлімшелерінде қолданылады. Мұндайда олардың әрқайсысына тиімділікті сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі сәйкес келеді. Бұрын айтылғандай, қазіргі жағдайда басқару есебін ұйымдастыру мен жүргізу жөнінде өзіндік шешімдер болуы мүмкін. Ішкі қажеттіліктер үшін есепке тіркеуді реттейтін құжаттардың болмауы, ұйымдастыру мен есептегі техниканың бар болуы өндірістік есепті басқару есебі етіп қайта құруға мүмкіндік береді. Басқару есебінің жүйесін жасағанда әрбір саланың тиімділігін анықтаумен бөлінгісіз байланыстағы іс-әрекет өрістері бойынша шығыстарды есептеу негіз қалаушы белгі болып шығады. Басқару есебін ұйымдастыруға деген мұндай көзқарас оның құрамдас бөлігі ретінде бөлінуіне жол береді:

- жабдықтау-дайындау қызметі;
- өндірістік қызмет;
- қаржылық - өткізу қызметінің есебі;
- ұйымдастыру іс-әрекетінің басқару есебі.

Басқару есебінің принциптеріне мыналар жатады: кәсіпорын қызметінің үздіксіздігі; жоспарлау мен есептеу (жоспарлы-есептік) үшін кәсіпорын бөлімшелерінің іс-әрекет нәтижелерін бағаларын өлшеу бірдей бірлігін пайдалану; басқару мақсатымен алғашқы және аралық ақпараттың жалғастығы, сабақтастығы және бірнеше рет пайдалану; ішкі есеп беру көрсеткіштеріне басқару деңгейлері арасындағы қатынастық байланыс негізі ретінде қалыптастыру; шығындарды, қаржыны, коммерциялық қызметті басқарудың бюджеттік (сметалық) тәсілдерін қолдану; есеп объектілері туралы тура ақпаратты қамтамасыз етудің толықтығы мен талдаушылығы; есеп саясаты белгілеген кәсіпорынның өндірістік және коммерциялық циклдарын көрсететін мерзімділік [3, 1276]. Аталған принциптердің

жиынтығы басқару есебі жүйесінің ықпалдылығын қамтамасыз етуі, бірақ есептік процесті бір ізге салмайды. Кәсіпорын қызметінің үзіліссіздігі кәсіпорынның болашақта дамитындығын білдіретін, өндіріс ауқымын қысқартатын және өзінен-өзі тарайтын ниеті жоқтығымен бейнеленеді. Бұл принцип бухгалтерлерді ұзақ мерзімді проблемаларды шешуге: өнімді өндірудің бәсекеге қабылеттілігін талдау, шикізат пен материалдарды, ассортиментті өзгерту мен жаңа өнімді игеру, инвестициялар және т.с.с. ақпараттық қызмет етуді жасауға бағыттайды. Өндірісті жоспарлау мен есептеуде бірыңғай жоспарлы-есептік өлшем бірліктерін пайдалану, олардың арасындағы тікелей кері байланысты қамтамасыз етеді. Жоспарлы-есептік бірліктер жедел (оперативті) өндірістік жоспарлау жүйесінің әр түрлі деңгейіндегі мәнін ашады, олардың көмегімен өндірістің басқару есебі мен шығындардың бухгалтерлік есебі көрсеткіштерінің өзара тығыз байланысына негізделген барлық есеп жүйесінің методологиясын әзірлеу үшін, жекелеген құрылымдық бөлімшелердің - шаруашылық жүргізу нәтижелерін анықтау үшін нақты мүмкіндіктер пайда болады. Өндірістің басқару есебінің жоспарлы-есептік бірліктері мен бухгалтерлік есеп қолданылатын, қоймаға тапсырылған дайын өнімді өлшеу бірліктері бірдей. Солар арқылы басқару мен орындалған тапсырыстардың қаржылық есептері арасында байланыс байқалады. Кәсіпорынның құрылымдық бөлімшелері қызметінің нәтижелерін бағалау-басқару есебі жүйесін құрудың негізін қалайтын принциптердің бірі. Кәсіпорындардағы ұйымдастыру формаларының бір-біріне ұқсамайтын барлық өзгерістері болса да, басқару есебі оперативті - өндірістік және техникалық экономикалық жоспарлаумен байланысты болуға тиіс. Басқару есебі жоспарлау мен бақылау жүйесімен біріккенде цехтың, участоктың, бригаданың шаруашылық жүргізу механизмі білдіреді. Іс-қызмет нәтижелерін бағалау әрбір бөлімінен өндірістен өнімде өткізуге дейінгі кәсіпорынның пайдасын қалыптастыру тенденциялары мен келекшектерін анықтауды көздейді. Кәсіпорынның шаруашылық тетігі бөлімшелердегі және олардың ішіндегі оралымды басқару қажеттіліктеріне бейімделуге тиісті. Алғашқы мәліметтерді жинау, өңдеу және тарату процесінде сабақтастық пен көп қолданыс принциптерін сақтау есеп жүйесін қарапайымдандырады және оны тиімді етеді, аз шамадағы мәліметтерден басқару шешімдеріне арналған ақпараттың ең көп қажетті санын (аз шығын - бухгалтер-талдаушының алдына қойылған мақсатты шешуде атқаратын зор маңызы) алуға мүмкіндік береді. Басқару есебі алғашқы бастапқы есеп мәліметтері бойынша ішкі есеп берудің көрсеткіштерін соншалықты қалыптастыру мүмкіндіктерін ие болғандықтан, олар кәсіпорын ішіндегі қатынас жүйесіне айналады. Бұрын атап көрсетілгендей, нарықтық қатынастар жағдайында кәсіпорындар өз бетінше жоспарлар, өндірістік бағдарламалар жасайды, өндіріс пен өнімді өткізу, баға саясаты саласында стратегияны белгілейді. Көрсетілген және ұқсас міндеттерді шешу үшін, сондай-ақ басшы тиімді басқару шешімдерді қабылдауы үшін кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы ең анық жедел ақпарат қажет. Мұндай ақпаратты бухгалтерлік басқару есебі жүйесі ұсынады, және де олардың міндеттері күрделенеді. Күнделікті жұмыс процесінде ұйымда қаржылық және басқару есебінде көрсетілетін қорытынды ақпарат үшін негізгі материалдар болып қызмет ететін оперативті ақпараттың біразы пайда болады. Менеджерлер үшін кез келген ақпарат ол есеп объектісі болу-болмауына, сандық бағалауға келу-келмейтіндігіне қарамастан, маңызды. Ірі тапсырыс берушіні ұйымның өнім сапасына көңілі толмайды және ол басқа жабдықтаушыны іздеуге әзір деген қауесет пен бақылаудың объектісі болмаса да, сандық бағалауға келмесе де бұл өте маңызды ақпарат. Басқару есебіне қажетті, ақпараттың басқа типті ақпараттан, оның ішінде, қаржылық есепте пайдаланылатын ақпараттан негізгі айырмашылығын анықтау қажет. Басшылық пайдалануы үшін жасалған және дайындалған бухгалтерлік басқару ақпаратына сыртқы пайдаланушыларға арналған ақпаратқа қарағанда, басқаша талаптар қойылады. Басқару есебінде сандық емес ақпаратта (қауесет, әлеуметтік пікір-сұрау және т.с.с. нәтижелері) есептік және есептік емес болып бөлінетін сандықта да қолданылуы мүмкін. Есептік

ақпараттың құжаттық негізділік принципі басқару есебінде ескерілмеуі мүмкін, сондықтан нақты және болжамдық бағалар да қолданылады [4, 97 б].

Шұғыл басқару шешімдерін қабылдау үшін зерттеу объектісі туралы толық немесе толық емес ақпаратты қолдануға болады. Сонымен бірге кейбір жағдайларда тез өңделетін, толық емес ақпарат та жеткілікті болады. Бұдан басқа, жедел басқару шешімдерін қабылдау үшін жеткілікті болатын жуық ақпарат та қолданылуына болады және мынадай талаптарды қанағаттандыруы тиіс:

- Атаулылық. Ішкі өндірістік есептік ақпарат нақтылы басқарушыларға ұсынылуы тиіс;

- Жеткіліктілік. Ақпарат басқару шешімін қабылдауға қажетті көлемде ұсынады;

- Талдаушылық. Басқару есебі құралында құрылымдық бөлімшелердің іс әрекеті нәтижелерін өте анық және күмәнсіз сенімді көрсету мен кәсіпорынның пайда алуға қатысу үлесін анықтау мақсатымен ақпарат жиналады, топтастырылады, оқылып, зерттеледі;

- Икемділік пен бастамашылдық. Ақпараттың нақтылы бөлігі жоғарыда аталған принциптерге сай болып және өзгермелі басқару ахуалы жағдайында немесе өндіріс факторлары өзгеруіне байланысты ақпараттық мүдделердің барлығын түгел қамтамасыз етуі тиіс. Бұдан басқа, жауапкершілік орталықтарына осы ақпаратты қолдану бойынша өз ұсыныстарын жасау және жоғарыда тұрған буынның қарауына жіберу мүмкіндігі берілуі тиіс.

- Пайдалылық. Ақпарат болуы ықтимал тәуелділік аумағына менеджерлердің назарын аударуға тиіс және мазмұнында басқарушылардың жұмысына әділетті баға болуы керек;

- Жеткілікті дәрежедегі үнемділік. Ақпарат алудың пайдасы онымен қамтамасыз ету құнынан артса, басқару есебін жүргізу мақсатқа сәйкес немесе ұтымды деп саналады. Пайда мен шығынды бағалау, әдетте, кәсіби пайым негізінде анықталады (өзіндік құнды әрі қарай төмендету жағымды қаржылық нәтижелерді көбейтуі мүмкін [5, 2056]).

Нарықтық экономикаға көшу кәсіпорын ішінде де, оның сыртында да пайда болатын ақпарат көлемін едәуір ұлғайтуды ұйымнан талап етеді. Шығарылатын өнімге сұраныс, белгілі бір жағдайлар мен талаптарда өнімді өткізу мүмкіншілігі, бұл өнімнің өндірісін материалдық-техникалық қамтамасыз ету, негізгі өндіріс, өндірістің техникалық дайындығы, өндіріске шығындар мен белгілі бір бұйымдарды шығарудың тиімділігі және т.с.с. жайлы ақпарат көлемі ұлғаяды. Көптеген кәсіпорындарда ақпараттық қажеттіліктер шамамен бірдей. Басқару есебі мен қаржы есебінің салыстырмалы сипаттамасы туралы айтатын болсақ. Басқару есебі қаржылық бухгалтерлік есептің жалғасы болып, онымен тығыз өзара байланыстары және белгілі бір айырмашылықтары бар. Есептің екі түрі де біртұтас бухгалтерлік есептің өзара тәуелді және өзара шарттасқан бөліктері болып табылады. Есептің екі түрін біріктіретін ең маңызды белгі - олардың ақпараты шешім қабылдау үшін қажет екендігін атап айтқан жөн. Сонымен, қаржылық есептің мәліметтері инвесторларға кәсіпорынның даму келешегін бағалауда жәрдемдеседі. Басқару есебінің мәліметтері баға белгілеу, шығындарды азайту және т.б. мәселелерді шешуге қолданылады. Сонымен қатар қаржылық есеп пен басқару есебі арасында негізгі айырмашылықтар бар. Олардың ең маңыздыларын қарастырайық.

Есептің мақсаты

Қаржылық есептің мақсаты - ақпаратты сыртқы пайдаланушылар үшін қаржылық есеп беруді жасау.

Басқару есебінің мақсаты - ағымдағы өндірістік-шаруашылық қызметті басқару мен бақылау, жоспарлауға арналған ақпаратты жинау және өндеуді шұғыл қамтамасыз ету.

Ақпарат көздері

Қаржылық есеп үшін - ұйымның қаржылық ақпарат жинақтайтын есептік жүйесі, сонымен қатар салық салу жүйесінің элементтері.

Басқару есебі үшін-кәсіпорынның есеп жүйесінің мәліметтерінен басқалары, материалдық ресурстар шығындарының технологиялық қалдықтардың мөлшері (нормасы) жайлы мәліметтер, рыноктағы ахуал туралы зерттеулер, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізу туралы есептер, өндірістің бар жағдайларында олардың қорытындыларын қолдану мүмкіншіліктері, шаруашылық шарттарының тармақтарын тараптардың орындамауы кезінде айыптық санкция мөлшерлері және т.б.

Есеп қорытындыларын пайдаланушылар.

Қаржылық есеп - ең бастысы, сыртқы пайдаланушылар.

Есеп жүргізу тәсілдері

Қаржылық есеп - шоттар мен екі жақты жазу, құжаттама мен түгендеу негізгі элементтер болып қызмет етеді.

Есептің екі түрін біріктіретін ең маңызды белгі - олардың ақпараты шешім қабылдау үшін қажет екендігін атап айтқан жөн. Сонымен, қаржылық есептің мәліметтері инвесторларға кәсіпорынның даму келешегін бағалауда жәрдемдеседі. Басқару есебінің мәліметтері баға белгілеу, шығындарды азайту және т.б.

Басқару есебі бұл әдістерді қолданады, бірақ үнемі емес. Ақпарат жазу міндетті түрде қосарлы жүйе бойынша жүргізілмейді, яғни кез келген пайдалы жүйе қолданылады.

Есеп жүргізу тәсілдерін еркін тандау

Қаржылық есеп қаржылық ақпараттың жазылуын, бағалауын және берілуін реттейтін бухгалтерлік есепті жүргізудің жалпыға бірдей принциптерімен есептелген, яғни ол белгілі бір дәрежеде орталықтандырылған. Көпшілікке арналған қаржылық есептілік міндетті аудиторлық тексеруге жатады [6,113б].

Басқару есебі басқарушылардың мақсаттары мен міндеттеріне орай ұйымдастырылады мемлекет ешқандай реттемейді, ең тиімді басқару шешімдерін қабылдауға байланысты табыстармен салыстыруға болатын күннан басқа ешқандай шектер жоқ, кәсіпорын мүддесіне қызмет етеді, оның қаржылық есептен артықшылығы да осында. Басқару есебі көбіне қисынға (логикаға) және тәжірибеге немесе жалпы қолайлылығына негізделген. Бұл орайда басқару есебінің орталықтандырылмауы туралы да айтуға болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына: «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу,реформалар, даму» жолдауында
2. Назарова В.Л. Шаруашылық жүргізуші субъектілердегі бухгалтерлік есеп: оқулық / Назарова В.Л.; жалпы ред. Рысқұлов Т., Мамыров Н.Қ.. - Алматы : Экономика, 2011.
3. Оразбекұлы Б. Бухгалтерлік есеп және аудит негіздері: оқу құралы / Б. Оразбекұлы . - Алматы : Экономика , 2011.
4. Дюсембаев, К. Ш. Теория аудита: учебник / К. Ш. Дюсембаев. - Алматы : Экономика , 2013.
5. Бухгалтерлікесеп: оқуқұралы / Н. Қ. Қабылова, Ш. А. Доспалинова, Е. Н. Оразалинов. Астана: Фолиант, 2011.
6. Кеулімжаев Қ.К., Әжібаева З.Н., Құдайбергенов Н.А. Бухгалтерлік есеп принциптері.

РОЛЬ НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ И ОТЧЕТНОСТИ ДЛЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

*Қызылқұлова Динара Мұратқызы, Молдабекова Гульмира Байғалиевна
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,*

В этой статье, порядок составления финансовой отчетности предприятий, международная организация по стандартизации приняла ряд стандартов финансовой отчетности и принятия управленческих решений, связанных с анализом профессиональных влиянии.

Ключевые слова: финансовая отчетность, управление бухгалтерского учета и отчетности, налог.

THE ROLE OF TAX CONTROL AND REPORTING FOR FINANSIAL STATEMENTS

*Kizilkulova Dinara Muratkyzy, Moldabekova Gulmira Baigaliyevna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

In this article, the order of the financial statements of enterprises, International Organization for Standardization adopted a number of standards for financial reporting and management decision making related to the analysis of professional influence.

Keywords: financial statements, management of accounting and reporting, tax.

БЕС ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ РЕФОРМА АЯСЫНДАҒЫ «100 НАҚТЫ ҚАДАМ- ҰЛТ ЖОСПАРЫ...» БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ПРАКТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ТУРАЛЫ

Мамбетов Убайдулла Есенұлы,
«Экономика, менеджмент және сервис» кафедрасының доценті,
Башимова Мөлдір Асқарқызы,
3курс «Менеджмент» мамандығының студенті,
Оразалы Медет Базарбайұлы,
2курс «Туризм» мамандығының студенті,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада бес институционалдық реформа аясындағы «100 нақты қадам- ұлт жоспары...» бағдарламасын жүзеге асырудың теориялық және практикалық мәселелері қаралады.

Кілт сөздер: институционализм, институционалдық реформа, «100 нақты қадам – Ұлт жоспары...».

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев 2015 жыл мамыр айының 5 жұлдызында үкіметтің кеңейтілген отырысында бес институционалдық реформаны жүзеге асыратын « Ұлт жоспары- 100 қадам: жалпыға ортақ қазіргі заманғы мемлекет» атты бағдарламаны ұсынды.

Оны іске асыру үшін құрылған жаңғырту жөніндегі ұлттық комиссия реформаны кезең - кезеңмен жүзеге асыруды көздей отырып мемлекеттік органдардың, бизнес саласының және азаматтық қоғамның өзара іс- қыймылын тиімді қамтамасыз ету міндетіне кірісті.

«Ұлт жоспары- 100 қадам» халықаралық форумдар мен бұқаралық ақпарат құралдарында, үгіт - насихат топтарында кеңінен талқыланып жатқанына қарамастан, оның ғылыми – теориялық мазмұнына назар аударуды жөн көрдік. Себебі, жасыратыны жоқ, бұқара халық, тіпті кейбір лауазымды мемлекеттік қызметкерлердің өздері де «институционалдық реформа» деген сөздің мағынасын түсіне бермейді. Сондықтан оны насихаттау барысында жоспарда көрініс тапқан қадамдарды жалаң қайталаумен шектеледі.

Біріншіден институционалдық терминін анықтауға талпыныс жасайық. Бұл XIX – XX ғ.ғ. , тоғысында «элеуметтік – институционалдық» немесе «институционализм» деп аталған экономикалық ойлардың жаңа бағытымен тікелей байланысты. Осы кезеңде дамыған батыс елдерінің, әсіресе АҚШ- ның еркін бәсекелі экономикадан монополистік экономикаға өту барысында орын алған проблемалар барынша өткір формада көрініс тапты. Осындай өзгерістер макроэкономикалық балансқа кері әсерін тигізе бастады, нәтижесінде елдегі элеуметтік- экономикалық ахуалды шиленстірді. Бұған тосқауыл қою мақсатында үкімет тарапынан монополиялық үстемдікке қарсы және басқа да әкімшілік шаралар қолданыла бастады. Осыған орай XX ғасырдың басында АҚШ- ның экономист ғалымдары күшейіп баражатқан монополистік тенденцияларды талдай отырып, әртүрлі әдістермен іске асырылатын экономиканың үстінен элеуметтік бақылау концепциясының негізін салды. Экономикалық ілімдер тарихында бұл концепция институционализм теориясы болып қалыптасты.

Егер либералдық экономикалық теорияның өкілдері нарықтың толық еркіндігі және экономиканың өзін - өзі реттеушілік қабілетін дәріптесе, институционалистер экономиканың қозғаушы күшіне материалдық факторлармен қатар, тарихи тұрғыдан қаралатын рухани, моралдық, құқықтық, психологиялық және басқа да факторларды жатқызды. «Институционализм» терминінің негізінде «институт» түсінігі жатыр. 2005 жылы А.Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институтымен жарыққа шығарылған орысша- қазақша сөздікте «институт» - қоғамдық құрылымның бір нысаны деп аударылған. Ал институционалистер түсіндірмесінде институт - экономикадағы және одан тыс орын алуы

мүмкін қоғамның қозғаушы күшінің алғашқы элементі деп қаралады. Оған әдет – ғұрыпты, дағдыны, этиканы, құқықтық шешімдерді, қоғамдық психологияны және ең бастысы – эконмиканың эволюциясын алдын – ала анықтайтын, мысалы мемлекет, отбасы, кәсіпкерлік, монополия, жеке меншік, кәсіподақ, дін, адамгершілік қағидалар сияқты алуан түрлі категория мен құбылыстар жатқызылады. Институтционализмның көрнекті өкілдерінің бірі, Чикаго, Стенфорд университеттерінің профессоры Торстейн Вебленнің (1857 – 1929) анықтамасы бойынша «Институттар-бұл бұрынғыболған процестердің нәтижесі, олар өткен кезеңнің жағдайларына бейімделген және, яғни, қазіргі уақыттың талаптарымен толық үйлесімділікте бола алмайды» [1]. Оның пікірінше эволюция заңдарына және «қазіргі кездің талаптарына» сәйкес олардың жаңғыртылу қажеттілігі туындайды. Бес институционалды реформаны жүзеге асырудың 100 нақты қадамында «бұл жаңа тарихи жағдайдағы жаһандық және ішкі тартыстарға жауап,... оның басты мақсаты жүйелі түрде болатын аурулардың сыртқы белгілерін жуып - шаю емес, оларды емдеу» [2] қоғамда және мемлекетте түбегейлі өзгерістердің негізін қалайды делінген. Бұл Т. Вебленнің « жаңғыртылу қажеттілігінің» толық айғағы болса керек.

Весконсин университетінің профессоры Джон Р. Комманс (1862-1945) отбасы, кәсіподақтар, сауда, өндіріс бірлестіктері, мемлекет, құқықтық қатынастар сияқты ұжымдық институттарды зерттей отырып, заң шығару саласында мемлекеттік реформаны жүргізуге және әр түрлі ұжымдық институттар жетекшілермен құрылған үкіметті жасауға, ондай үкіметтік қоғамдық пікірдің бақылауында болуына және экономикада монополиялық үстемдікке тосқауыл қойылуына назар аударды. Шын мәнінде, бес институционалды реформаның «кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру», «заңның үстемдігін қамтамасыз ету», «есеп беруге тиісті мемлекетті қалыптастыру» бөлімдерінде көзделген әр бір қадам жаһандық саяси, әлеуметтік – экономикалық қайшылықтар мен дағдарыстар жағдайында мемлекеттіліктің рөлін күшейте отырып, мемлекеттің қоғамдық институттарымен бұқара халықтардың алдындағы жауапкершілігін арттыруды міндеттейді. Джон Р. Комманстың «Капитализмнің құқықтық іргетасы» (1924), «Институционалды экономика. Оның саяси экономиядағы орны» (1934) атты еңбектерінде әділетсіз бәсекелестік, сыбайлас жемқорлық әлеуметтік қайшылықтарды тереңдететіне барынша маңыз береді. Оның әділетті пікірінше экономикалық реформалар шегіндегі мемлекеттік – құқықтық шешімдер қоғамдағы қайшылықтар мен қақтығыстарды жояды, бұл әкімшілік капитализм кезеңіне өтуді паш етеді. Шындығында, Ұлт жоспарының 1-15, 16-34 қадамдарында заман талабына сай кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастырудың әкімшілік - құқықтық нормалары, сот, прокуратура, полиция органдарының заң талаптарының іске асырудағы жаңа рөлдері мен міндеттері, ал оның 91-100 қадамдарында мемлекеттік басқаруды одан әрі оңтайландыру, азаматтардың, қоғамдық кеңестердің әкімшілік шешімдерді қабылдаудағы, жергілікті өзін – өзі басқару шеңберіндегі бюджетті қабылдауға қатыстырылуын қамтамасыз ету жан – жақты көрініс тапқан. Сөз жоқ, бұл қадамдарды жүзеге асыру сыртқы жайсыздықтардың теріс әсеріне қарамастан, ішкі саяси, экономикалық, әлеуметтік тұрақтылықты сақтауда айырықша рөл атқаратыны өзінен – өзі түсінікті.

Калифорния, Колумбия университеттерінің профессоры Уэсли Клэр Митчелл (1874-1948) өзінің «экономикалық теорияның типтері туралы дәрістер» (1935) атты еңбегінде экономикалық проблемалардың қоғамдағы әлеуметтану, психологияға, мінез – құлыққа және адамдардың іс- қимылының уәжіне себепші болатын басқа да мәселелердің өзара байланысына ден қояды [3]. Ол экономикадағы циклдық құбылыстарды алғашқылардың бірі болып терең зертеді. Сонымен бірге, әлеуметтік – мәдени мәселелерді, психологиялық талдамаларды ақша, қаржы және кредит саласындағы факторлармен өзара байланыста қарай отырып, экономикаға мемлекеттік әсер етуінің мүмкіндігі мен қажеттілігін негіздеді. Бұдан институционалды реформаны іске асырудың «Индустрияландыру және экономикалық өсу» бөліміндегі 35 – 84 қадамдар У.Митчелл идеялармен астарлас екенін байқауға болады.

Кезінде, екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі немістің «экономикалық ғажайыбының» негізін салған Людвиг Эрхард «бәсекелестік - мүмкін болатын жердің бәрінде, реттеу – сонда, қай жерде қажет болса» дей отырып экономикалық процестерде мемлекеттің белгілі бір шамада қатысуының және экономикадағы әрқелкілікті жою шарты ретінде кәсіпкерлердің еркін және тұрақты жұмыс жасауына елеулі көмек көрсетудің дұрыстығын дәлелдеді.

Жоғарыда көрсеткеніміздей кәсіпкерлік қоғамның маңызды институттарының қатарына жатады. Жаңаавстрия мектебінің көрнекті өкілі Фридрих А. Фон Хайек тәуілсіздік алған «жана» жас дамушы елдердегі кәсіпкерлік рухтың төмен болуы, олардың халқының туа біткен қасиеті емес, ол қалыптасқан дәстүрлер, институттармен орнықтырылған шектеулердің салдары. Сондықтан кәсіпкерлікті дамыту үшін институционалдық реформалар аясында қоғамдық менталитетті өзгерту, елде кәсіпкерліктің инфрақұрылымын қалыптастыру қажет. Тәуелсіздік алғаннан бергі кәсіпкерлікті қолдау мен дамыту үшін жасалған шаралардың бәрін жіктемей-ақ, кейбір мәлеметтерге тоқталайық. Өткен, яғни 2014 жылы Қазақстан Doing Business рейтингі бойынша кәсіпкерліктің дамуы жөнінен 189 мемлекет ішінен 50 орынға ие болды. Институционалдық шараларды жүзеге асыру нәтижесінде бірнеше индикаторлардың жақсаруы орналды: «Құрылысқа рұқсат алу» (145 орын), «Меншікті тіркеу» (18), «Кәсіпорынды тіркеу»(30). Дегенмен шешімі табылуға тиісті проблемаларда баршылық. Айталық «Менежментті дамытудың халықаралық институтының» (IMD) респонденттерінің есебі бойынша бизнеске кесер келтіретін факторларға сыбайлас жемқорлық (19%), қызметкерлердің біліктілік деңгейінің төмендігі (14%), бюрократия (9%), қаржыландыруға қолжетімділік (8,5%) жатады. Сонымен бірге кіші және орта бизнестің жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ) және жұмыспен қамтудағы үлесі, сәйкесінше 17% және 22% аспайды. Халықаралық салыстыруда бұл көрсеткіш елеулі төмен екенін төмендегі цифрлардан көруге болады. Мысалы, сәйкесінше Аргентинада- 40 % және 52%, Мексикада- 52% және 64%, Канадада- 45% және 64%, Австралияда- 60% және 65%. Қазақстанда 7% ірі бизнес ЖІӨ-нің 70% құрайды екен. Осыдан келіп, жикізаттық бағдардағы экономикадан тәуілділік жаһандық қаржы-экономикалық және ақша-кредит дағдарысы жағдайында ел экономикасында тигізіп отырған теріс салдарында жоққа шығара алмаймыз.

Зерттеулер көрсетіп отырғанындай экономиканың баяулау кезеңінде кіші және орта бизнес саны өседі, онда жұмыс орындарының 2/3 қалыптасады. Сондықтан бес институционалды реформаны жүзеге асырудың 100 қадамының 54-ші қадамында «Кәсіпкерлердің мүдделерін қорғау үшін бизнес-омбудсмен институтын нығайту» кіші және орта бизнестің ішкі және халықаралық деңгейдегі бәсекелестік қабілетін күшейтуді көздейді.

Қорыта айтатын болсақ, Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевпен ұсынылған институционалды реформаны жүзеге асырудың 100 нақты қадамы, ғылыми тұрғыдан терең негізделген және қазіргі кезеңдегі қазақстандық болмысқа лайықталып дайындалған аса маңызды бағдарламалық құжат болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Веблен Т. Теория праздного класса. Соч., - М., Изд. «Прогресс» 1984 с 202
2. Назарбаев Н.Ә. Ұлт жоспары – 100 нақты қадам: жалпыға ортақ қазіргі заманғы мемлекет – «Ақтөбе» газеті №61-62, 21 мамыр 2015 жыл, 2 бет.
3. Ядгаров Я.С. История экономических учений. –М., Экономика, 1996, С. 193.

**О ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ПЯТЬ
ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ РЕФОРМ В РАМКАХ «100 КОНКРЕТНЫХ ШАГОВ –
ПЛАН НАЦИЙ...»**

*Мамбетов Убайдулла Есенұлы, Башимова Мөлдір Асқарқызы,
Оразалы Медет Базарбайұлы*

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В этой статье рассматриваются теоретические и практические проблемы реализации пять институциональных реформ «100 конкретных шагов – План наций».

Ключевые слова: институционализм, институциональная реформа, «100 конкретных шагов - План Нации...».

**ABOUT THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS FIVE INSTITUTIONAL
REFORMS WITHIN "100 SPECIFIC STEPS – THE PLAN OF THE NATIONS..."**

Mambetov Ubaidulla Yesenuly, Bashimova Moldir Askarkyzy, Orazaly Medet Bazarbaiuly

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article focuses on the theoretical and practical problems of realization of five institutional reforms "100-plan of concrete steps nations."

Keywords: instituttionalizm, institutional reform, "100 business plan concrete steps of the Nation ...".

КӘСПОРЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Савтаева Айзада,

«Есеп және аудит» мамандығының 4 курс студенті,
ғылыми жетекші: **Молдабекова Гүлмира Байғалиевна,**
экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада экономикалық талдаудың мағынасы, негізгі мақсаты мен міндеті, оның принциптері, деңгейлері және экономикалық талдаудың бірқатар экономикалық пәндермен байланысы туралы қаралады.

Кілт сөздер: талдау, экономикалық талдау, микродеңгей, макродеңгей, принциптер.

Табиғат құбылыстары мен қоғамдық өмірді зерттеуді талдаусыз жүргізу мүмкін емес. «Талдау» терминінің өзі гректің «*analyzis*» деген сөзінен шыққан, аудармасында «бөлшектерге бөлемін» дегенді білдіреді. Ал экономикалық талдаудың анықтамасына келетін болсақ, ол экономикалық құбылыстар мен үрдістерді құрамдас бөлшектерге бөлуге негізделген және байланыстардың барлық көптүрлілігін және тәуелділігін оқуға негізделген мазмұнын пайымдаудың ғылыми әдісі.

Демек, талдау шағын мағынада құбылыстар мен заттарды зерттеу үшін оларды құраушы бөлшектерге бөлемін дегенді білдіреді. Мұндай бөлшектеу зерттелетін заттың, құбылыстың, процестің ішіне үнілуге, оның әр бөлшегінің мәнін анықтауға мүмкіндік береді.

Мысалы, өнімнің өзіндік құнының мәнін ұғу үшін оның тек қандай элементтерден құралатынын ғана емес, сондай-ақ әр шығын бабы мөлшерінің неге байланыстылығын білу керек. Өнімнің өзіндік құнының құрылымы мен оған әсер ететін факторлар дәлірек қарастырылған сайын, біз бұл экономикалық құбылыс жайында көбірек білетін боламыз және өнімнің өзіндік құнының қалыптасуын анағұрлым жақсы басқара аламыз [1, 8 б].

Экономикалық талдау жеке ғылым болып ХХ ғасырдың I-жартысында пайда болды. Яғни, осы талдаудың көмегімен басқару шешімдерін қабылдау жүзеге асырылды. Мысалы: Талдау – үлкен кәсіпорын менеджерлеріне қашан және қанша экспорт, импорт алуы туралы көмектеседі. Экономикалық талдау – нарық жағдайын зерттейді. Яғни, осы талдаудың көмегімен белгілі-бір уақыт аралығында өзгерістерге баға белгіленеді.

Экономикалық талдау пәні объективті және субъективті факторларының әсерінен жинақталып, экономикалық ақпарат жүйесі арқылы алынған кәсіпорындардың, бірлестіктердің шаруашылық процесстерінің әлеуметтік-экономикалық тиімділігі және олардың қызметтерінің шаруашылық нәтижелері болып табылады.

Экономикалық талдаудың негізгі мақсаты - кәсіпорын қызметінің тиімділігін арттыруды анықтау. Экономикалық талдау қолданбалы ғылым болып келеді, бірақ оның нақты пайдасы өндірістік үрдістің барлық кезеңдерінде пайдаланылмаған қорларды анықтауды жүргізген кезде ғана іске асады.

Экономикалық талдау мемлекеттілік, ғылымилық, объективтілік, жүйелілік, кешенділік, жеделділік, пәрменділік, бұқарашылдық принциптеріне негізделген.

Мемлекеттілік принципі экономикалық құбылыстарды бағалаудың мемлекеттік амалдарының негізінде жасалады. Осылайша, меншік нышанына қарамай, құрылымдық бөлімшелердің және кәсіпорындардың қызметін талдау барысында мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік, экологиялық, халықаралық саясатын және одан пайда болатын халық шаруашылығының сәйкес даму кезеңіндегі міндеттерді ескеру қажет.

Ғылымилық принципі кәсіпорын қызметінің экономикалық талдаудың жеке әдісі материалистік диалектика және саяси үнемділікке негізделуі тиіс, яғни, экономикалық талдау ғылыми сипатта болып, экономикалық заң талаптарын жан-жақты есепке алып жүргізілуі тиіс. Ғылымилық принципі кәсіпорын қызметін талдау теориясын жетілдіру,

қазіргі заманғы экономикалық- математикалық әдістерді және ЭЕМ-ді кеңінен қолдану жолы арқылы жүзеге асырылады.

Объективтілік принципі экономикалық талдау барысындағы нақты экономикалық құбылыстар және үрдістерді, олардың себеп-салдарлық өзара қатынасын зерттеу шынайы және объективті ақпараттар жағдайында жүргізілуі тиіс, ал зерттеу қорытындысында алынған шешімдер нақты аналитикалық есептеулерге негізделуі тиіс. Талдау объективті, нақты және дәл болуы тиіс. Пайдаланылатын ақпараттар кәсіпорынның мүліктік жағдайын және оның қызмет қорытындысы дәл көрсетуі және құжат түрінде негізделуге тиіс, өйткені оның шынайылығы экономикалық талдаудың қорытындысына әсер етеді.

Жүйелілік принципі экономикалық талдау барысында кәсіпорын қызметі оңаша тұрғыдан емес, өзара байланыс тұрғысынан қаралуы тиіс, бұл жағдайда шаруашылық үрдістері динамикалық оқылуы тиіс.

Кешенділік принципі экономикалық талдау барысында талданылатын кәсіпорынның барлық кезеңдерін, құбылыстапын, көрсеткіштерін олардың өзара байланыстылығымен жүйелі түрде оңашаландыру қажет.

Жеделділік принципі экономикалық талдаудың тез және нақты жүзеге асырылуын, талдау қорытындысы негізінде басқару шешімдерін қабылдауды көздейді. Сонымен қатар, осы шешімдер кәсіпорын қызметі үрдісінде нақты және уақытылы жүзеге асырылуы тиіс. Талдаудың жеделділігі сапалық және сандық көрсеткіштерді жоспарланған көрсеткіштерден ауытқудың себептерін уақытылы анықтау және ескертуден, теріс факторлардың көзін жою жолдарынан тұрады. Осылайша, талдаудың уақыттылығы оны жоспарды орындауды бақылаудың жеделділігіне мүмкіншілік береді. Экономикалық талдаудан қажетті тиімділік алу үшін оның қорытындысы орындаушымен жедел түрде кәсіпорын басшылығына жеткізілуі тиіс.

Пәрменділік принципі өндірістік қызмет барысына және оның қорытындысына белсенді әсер етуге, яғни, жетіспеушіліктерді, санаудағы қателіктерді, салақтықты уақытылы анықтауға мүмкіндік береді. Осы принцип экономикалық талдау материалдарын кәсіпорынды басқаруға пайдалануға, нақты іс-шараларды дайындауға, жоспарлық мәліметтерді негіздеуге, түзетуге және анықтауға мүмкіндік береді.

Кәсіпорын экономикасын дамыту қарқынын жоғарылату шаруашылық қорының барлығы жұмылдырылғанына, үнемділік режимінің басты қағидасы болып келетін - аз шығындармен, жоғары нәтижеге жету туралы негізгі қағидалар сақталуына байланысты.

Экономикалық талдау мемлекеттілік, ғылымилық, объективтілік, жүйелілік, кешенділік, жеделділік, пәрменділік, бұқарашылдық принциптеріне негізделген.

Экономикалық талдаудың жеті міндетін атап өтейік. Олар:

- 1) Ұйымның нақты жағдайындағы экономикалық құбылыстармен процестердің заңдылықтарын, тенденцияларын зерттеу;
- 2) Перспективті жоспарды ғылыми тұрғыдан негіздеу;
- 3) Ұйым қызметіне сыртқы факторлардың әсер етуін зерттеу;
- 4) Өнімнің тиімділігін іздестіру;
- 5) Нәтижесін бағалау;
- 6) Кәсіпкерлік және қаржылық тәуекелділік;
- 7) Резервтерді қолдану бойынша ұсыныстар жасау [2, 57 б].

Сонымен қатар, қоршаған ортаның көптеген құбылыстары мен процестері тек анализ көмегімен ғана таныла алады деп айта алмаймыз. Кей кездерде адамның ойлау қабілеттілігіне сай келетін басқа тәсілдерді қолдану қажеттілігі туындайды. Бұл мағынада талдауға зерттелетін заттың әртүрлі бөлшектері арасындағы байланысты табатын синтез жақын келеді. Қазіргі кездегі диалектика шындықты зерттеудің ғылыми әдістері ретінде талдау мен синтездің бірлігінен шығады. Тек талдау мен синтез ғана біріккен күйде

құбылыстардың жан-жақты диалектикалық байланысының ғылыми зерттелуін қамтамасыз етеді.

Кәсіпорынның барлық өндірістік қызметі және олардың қаржылық нәтижелері ең алдымен коммерциялық есеп принциптерін ұстаумен тәуелді. Өндірістік қатынастарды білдіріп, ол нарықтық қатынастарда қалыптасатын талаптарға толық жауап береді. Материалдық қызығушылық принципі коммерциялық есептің ерекше сипаты болып табылатын, кәсіпорын мен ұжымның, жеке және қоғамдық қажетті қызығушылықтарын үйлестіруін қамтамасыз етеді. Коммерциялық есеп экономикалық принципті еңбек бойынша мемлекет алдында жауаптығы, ресурстарды пайдалану тиімділігі – коммерциялық есептің айрықша ерекшеліктері.

Кәсіпорын қызметінің қаржылық нәтижелерін бағалағанда сандық және сапалық көрсеткіштерді пайдаланады. Өндірістік кәсіпорынның пайда көлемі шығарылатын өнімнің саны, ассортиментімен ғана анықталмайды, сонымен бірге оның өзіндік құнымен анықталады. Сауда кәсіпорынның пайдасы тауар-айналым жоспарының орындалуына (көлемі және құрылымы бойынша) және қалыптасқан нақты айналым шығындарына тәуелді.

Қаржы нәтижелерін және коммерциялық есеп принциптерін сақтауды дұрыс бағалау, зерттелетін көрсеткіштерге әсер ететін факторларды кәсіпорынға тәуелді және тәуелсіз деп бөлуді талап етеді. Кәсіпорынға тәуелді және тәуелсіз факторларға бөлу нарықтық қатынастар жағдайында айрықша қажеттіліктерге ие.

Бүгінде, экономикалық құбылыстар мен процестерді макродеңгейде зерттейтін жалпытеориялық экономикалық талдау мен бөлек кәсіпорындардың экономикасын зерттеу үшін қолданылатын шаруашылық қызмет талдауы – микродеңгейдегі нақты-экономикалық талдауын айыра білу керек. Егер, жалпытеориялық экономикалық талдаудың ғылыми тұрғыдағы дамуы алдыңғы ғасыр экономистерінің еңбектерінде көрініс тапса, ал шаруашылық қызмет талдауы ғылым ретінде салыстырмалы түрде жақын арада көрініс тапты [3, 107 б].

Экономикалық талдау бірқатар экономикалық пәндермен өте тығыз байланысты. Оларға:

- экономикалық теориямен, яғни аналитикалық зерттеулерді жүргізу кезінде экономикалық заңдылықтардың іс-әрекеттерін ескеру қажет;
- салалық экономикамен байланысты, ұйымға талдау жүргізу үшін ең алдымен, сала экономикасын оның ерекшеліктерін білу керек;
- Ұйымды жоспарлау және басқарумен байланысты, себебі талдауда жоспарлық материалдар өте көп пайдаланылады.

Сондықтан талдау жүргізуші экономиканы мемлекеттік реттеу негіздерін және талданып отырған кәсіпорынның өндірісті жоспарлау әдістемесін жақсы білуі қажет. Сонымен бірге, бухгалтерлік есеппен байланысты, себебі бухгалтерлік есеп мәліметтері экономикалық талдау жүргізу кезіндегі ақпараттардың негізгі көзі болып табылады. Талдаудың бухгалтерлік есептен байланыстылығы екі жақта сипатта болады:

1. Жағынан бухгалтерлік есеп мәліметтері, шаруашылық қызметті талдау кезінде, деректердің басты қайнар көзі болып табылады.
2. Жағынан талдауға пайдаланған талаптар, өз кезеңінде бухгалтерлік есепке де қойылады.

Аудитпен байланысты, себебі аудитті жүргізу кезінде бухгалтерлік есеп пен есептілік мәліметтерін дәлелдеу үшін аналитикалық процедуралар өте көп пайдаланылады.

Статистикамен байланысты, себебі шаруашылық қызметті кешенді түрде оқып-үйрену үшін статистикалық есеп мәліметтері де қолданылады. Ақпараттарды талдау үшін статистикалық әдістерді (аналитикалық есептеулер, кестелер құру, топтастыру және т.б.) білу керек.

Экономикалық математикамен, аналитикалық зерттеулерде математикалық әдістерді пайдалану қажеттіліктері туады. Қаржымен, менеджментпен, маркетингпен тығыз байланысты [4, 158 б].

Қорыта келе, экономикалық талдау дегеніміз - экономика дамуының жай-күйі мен үрдістерін оның түрлі құрылымдары бойынша бағалау. Ол макродеңгей мен микродеңгейде орындалады. Біріншісі ауқым, қарқын, үйлесімділік және құрылымдық-құндық ара салмақ туралы мәселелер төңірегіне шоғырландырылады. Екіншісінде (кәсіпорын деңгейінде) шығынды, пайда алу үшін сатудың ықтиал көлемін талдау, кәсіпорын (фирма) қызметінің жекелеген бағыттары бойынша кіріс пен шығыс сметаларын жасау, үрдістерді талдау және солардың негізінде қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болжамдар жасау, ресурстар мен дайын өнімнің бағасын талдау, т.б. қамтылады. Экономикалық талдаудың мақсатын, міндеттерін, оның деңгейлерін, принциптерін және экономикалық талдаудың басқа ғылымдармен байланысын атап өттік.

Қазіргі кезде адамдар әр түрлі қажеттіліктерді қажет етеді. Осы қажеттіліктерді қамтамасыз етумен, адамдардың күнделікті қажеттілігін қанағаттандыру мәселелерімен экономика және экономикалық талдау айналысады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Баканов М.И., Шеремет А.Д. «Экономикалық талдау теориясы» Финансы и статистика 1997ж.
2. Брейнстаин Ф.К. «Қаржылық есепті талдау» 1996ж.
3. Баканов М.И., Шеремет А.Д. «Теория экономического анализа»: Учебник 7 – е, издательство, доп. и перераб. – М: Финансы и статистика, 2002 – 416с.
4. Балабанов И.Т. «Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта» 2 – е издание, доп.- М.: Финансы и статистика, 2000 – 208с.

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО АНАЛИЗА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Савтаева Айзада, Молдабекова Гульмира Байғалиевна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

Основной целью данной статьи является значение экономического анализа, цели, принципы, уровни и связь экономического анализа с экономическими дисциплинами.

Ключевые слова: анализ, экономический анализ, микроуровень, макроуровень, принципы.

THE ROLE OF ECONOMIC ANALYSIS IN ENTERPRISES

Savtaeva Aizada, Moldabekova Gulmira Baigaliyeva

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

The main purpose of this article is the importance of economic analysis, objectives, principles, levels and link the economic analysis with the economic disciplines.

Keywords: analysis, economic analysis, microlevel, macrolevel, principles.

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА КАДРЛЫҚ САЯСАТТЫ ЖҮРГІЗУДІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Сейітбаева Баян, Мыңжасар Жазира, Азанкул Асел, Торехан Ақмарал,
«Менеджмент» мамандығының 4 курс студенттері,
ғылыми жетекші: **Нурмаганбетова Манет Сагинғалиевна,**
ДВА, доцент,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада Қазақстан Республикасында кадрлық саясатты дамыту мәселелері қарастырылған. Кадр саясатты жүргізу туралы тұжырымдар, базалық ұстанымдар берілген. Кадрлық саясаттың мәселелерін зерттеу барысында қолданатын әдістер анықталған.

Кілт сөздер: кадрлық менеджмент, ғылыми әдістеме, кадрлық саясат, кәсіби әлеуеті, кәсіби біліктілік, персонал, корпоративтік құндылықтар, технологияция.

Қазақстан Республикасында кадр саясатын дамыту, модернизациялау, теориялық және практикалық мәселелердің кеңінен зерттелуімен тығыз байланысты. Мұндай байланыстар кадр саясаты жүйесі дамуының озық сипатта болуын талап етеді. Бұл үрдістегі негізгі факторлар қазіргі жағдайдағы мәселелердің шешімін айқындайтын түрлі аспектілердегі орын алып жатқан әлеуметтік-экономикалық және саяси құбылыстарының пайда болу заңдылықтарын зерттеу, оларды дамыту, модернизациялауда дәлелді баламаларды (альтернативаларды) жасау мүмкіндігін арттыру жағдайларын туындатады. Бұл деңгейде кадрлар саясатын жүзеге асырудың тиімді тетіктері мен көрсеткіштері, негізгі бағыттары, кадрлар жұмысының мазмұны мен басымдықтарын жүйелеу, тиянақты қарастыру туралы міндетті жүктейді [1].

Кадрлық саясаттың мәселелерін зерттеу барысында функционалды, жүйелі, әлеуметтік, тарихи, проблемалық методологиялық әдістерді қолдану маңызды болып табылады. Зерттеушілердің пайымдауынша, басқару аппаратының жұмыс істеу мазмұнын жан-жақты зерттеу функционалдық әдістердің мүмкіндігінің жоғары екендігін көрсетеді. Еліміздегі мемлекеттік басқаруды оңтайландыруды іске асыру, кадр саясатын қағидаттарын нысанды түрде зерттеудің тиімді әдістерін белсендендіру қажет. Аталған мәселе тәжірибелік жағынан арнайы ғылыми әдістемелік бағдарлама негізінде функционалдық талдау жүргізу қажеттілік танытады.

Сондай-ақ, кадрлық жұмысты технологияциялау мәселелері ХХІ ғасырда дамыған батыс елдерінің кадрлық менеджментінде кадрлық жұмысты технологияциялау бағытының таралуы кеңінен үрдіс алғаны белгілі. Оның мазмұны кадрлық жұмыстың қолданбалы сипатын құруда ғылыми әдістерді қолдана отырып, практиканы теориямен тығыз байланыста қарастырумен ұштастырылады [2].

Кадрлық процестерді технологияциялау – бұл ғылымдағы салыстырмалы жаңа бағыт болып табылады. Мысалы, оның кейбір элементтеріне тоқталатын болсақ, кәсіби маманның өзін-өзі дамытуы, ынталандыру мәселелері, басқарудың инновациялық технологияларын анықтау, қызметтік өсуге жетудегі қажетті жағдайлардың ескерілуі, оның ішінде жеке тұлғалық қасиеттерін, имиджін анықтау сияқты жаңа әдіс-тәсілдерді қолдану тиімділік танытады.

Еліміздің тұрақты даму жағдайында кадр саясаты, кадрлар ресурстарын талдау, жоспарлау және біліктілігі жоғары, кәсіби мамандандырылған, сапалы кадрлармен толықтыру үшін ғылыми-әдістемелік база орталықтарының жұмыстарын жетілдіру және нысандарын айқындау төмендегідей өзекті және стратегиялық міндеттерді шешеді деп ойлаймыз:

– кадрлық саясаттың даму перспективаларында кадрлардың ішкі қозғалысын анықтау, кәсіптік мінездемелеріне нақты талаптар дайындау, сол талаптарды қанағаттандыратын кадрларды іріктеу және жоспарлы дамыту жолдарын жетілдіру;

- кез-келген қызметтің мазмұны мен түрінің динамикасын ескеретін, кадрларға ұзақ мерзімді қажеттіліктерін болжаудың ғылыми әдістемесін дамыту;
- жоспарлы дайындау және тағайындау есебінен кадрларды жасақтау тетігін анықтау;
- кадрлар әлеуетін бағалау, әдістері мен өлшемдерін жетілдіру;
- кадрлардың кәсіби әлеуетін ескере отырып, ашықтық және жариялықты жүзеге асыру;
- кадрлардың кәсіби біліктілігін қалыптастыру;
- кадрлардың кәсіби дайындығының деңгейін арттыру және көпсатылы білім беру жүйесін жетілдіру [3].

Ғылыми-әдістемелік негіздің бір бағыты мемлекеттік кадрлық саясаттың тиімділігі болып табылады және оның әлеуметтік базасы арқылы анықталады. Қызметті жүзеге асыруда кадрлық саясат патриоттық, кәсібилік, өзара қолдау көрсету, тәжірибелі кадрларға ықыласпен қарау құндылықтарын қолдауға және дамытуға бағытталады. Ол ғылыми-әдістемелік қамтамасыз етудің қолданбалы ғылыми зерттеу, кәсіби біліммен басқару жүйелерін құру және дамыту бағыттарымен сипатталады. Осы бағытты ұстану барысында, мемлекеттік қызметкердің заң алдында адалдығына, әділдігіне байланысты мәселелер де айрықша назар аударуды қажет етеді.

Персоналды дамыту - өндірістің табысты қызмет етуінің ең маңызды факторларының бірі. Бұл әсіресе қазіргі жағдайда, ғылыми-техникалық прогресс кәсіби білімдер мен тәжірибелердің ескіру процесін айтарлықтай жылдамдатқанда орын алып отыр.

Жалпы, персоналды дамыту деп жұмыскердің біліктілігін жоғарылатуға бағытталған іс-шаралардың жиынтығын айтамыз. Ол ең алдымен төмендегіні қамтиды:

- жалпы және кәсіби білім түріндегі қажетті білім, тәжірибе жинақтатып және кәсіпті игеруге оқыту;
- біліктілігін жоғарылату, оның мәселесі - дамушы ҒТП-ке байланысты кәсіби білімі мен тәжірибесін жақсарту;
- жетекшілік қызметке өткенде және жетекшінің мансабын қалыптастыруда қажет болатын танымдар мен дайындықтарды беретін басқару және жетекшілік ету мектебінде оқыту;
- мағынасы бойынша басқа мамандықты игеру екінші білім алумен тең. Басқа мамандықты алудың мақсаты - жұмыскерлер үшін жаңа мамандықты меңгеруге мүмкіндік беру.

Мәселелерді тиімді шешу үшін әрбір кәсіпорынға осыған барынша жарамды жұмыскерлер қажет. Оларды іріктеу және дамыту керек.

Кадрларды дамыту бірінші кезекте тұруы қажет, ол үшін:

- оқуға ыңғалы жұмыскерлерді қолдау;
- білімдер мен озат тәжірибелерді тарату;
- жас білікті қызметкерлерді оқыту;
- басқарушы персоналдың қызметкерлерді дамытудың маңыздылығын түсінуі;
- кадрлар тұрақсыздығын төмендету.

Басқа жақтан жұмыскерлерді шақыру тек белгілі бір жұмыстарды орындауға сәйкес өз қызметкерлерін оқытудың мүмкіншіліктері болмаған жағдайда ғана жүзеге асырылады.

Ұйымда кәсіби дамыту, жетекшілерді даярлау, мансапты дамытудың арнайы әдістері мен басқару жүйелері құрылады. Ірі корпорацияларда арнайы кәсіби дамыту бөлімдері болады. Оны осы саладағы адам ресурстарын дамытуда мол тәжірибесі бар мамандар басқарады. Бұл процестің маңыздылығы кәсіби даму саласындағы мақсаттар әрбір жоғарғы жетекшінің, вице-президенттің, ұлттық компаниялар жетекшілерінің жеке жоспарларына (оның орындалуынан сыйақының көлемі байланысты болады) енетіндігі куәландырады.

Алдыңғы қатарлы ұйымдар өз қызметкерлерінің кәсіби дамуына еңбекақы қорының 2%-дан 10%-ға дейін құрайтын айтарлықтай қаржы шығындайды. «Дженерал моторс»

сияқты компанияларда бұл сома жылына 1 млрд. АҚШ долларын құрайды. Бұл шығындар ұйымның өз қызметкерлерін дамытудағы күрделі салымдары болып табылады, оның қайтуын өнімділіктің жоғырылауы түрінде күтеді.

Компанияның қаржылай нәтижелеріне тікелей әсер етуден басқа кәсіби дамуға күрделі салымдар жұмсау ұйымдағы игілікті климатты қалыптастыруға, қызметкерлердің ынтасын, ұйымға берілгендігін жоғарылатады, басқаруда мирасқорлықты қамтамасыз етеді. Кәсіби даму қызметкерлердің өзіне оң әсер береді. Біліктілігін жоғарылата отырып, олар еңбек нарығында бұдан да жоғары бәсекеге қабілетті болады және ұйым ішінде, одан тыс жерде кәсіби өсу үшін қосымша мүмкіндік алады. Бұл әсіресе кәсіби білімдердің тез ескіріп қалатынын ескерсек, оның қазіргі кезеңде маңызды екені онсыз да түсінікті. Сонымен қатар, кәсіби оқыту адамның жалпы интеллектуалды дамуына әсерін тигізеді, оның эрудициясы мен қарым-қатынас ортасын кеңейтіп, өзіне деген сенімділікті нығайтады.

Кәсіби білім алу мүмкіндігі жұмыскерлермен жоғары бағаланады. Қоғам, ұйым ішіндегі кәсіби дамудан біліктілігі жоғары қоғам мүшелерін алып және қосымша шығынсыз қоғамдық еңбектің жоғары өнімділігіне жетіп, ұтады.

Кәсіби даму қызметкерді жаңа өндірістік функцияларды орындауға, жаңа қызметті меңгеруге дайындау процесін білдіреді. Персоналдың кәсіби дамуының маңызды құралы - кәсіби оқыту ұйымның қызметкерлеріне жаңа кәсіби білімдер мен тәжірибелерді тікелей беру процесі болып табылады.

Кәсіби оқыту - персоналды дамытудың маңызды факторы. Оны әр түрлі аспектілерде (көзқарастар түрғысынан) қарастыру қажет.

Кадр саясаты персоналмен жұмыс саласындағы үздік тәжірибиелерді ескере отырып қазіргі қолданыстағы кадрлық менеджменттің қалыптасқан тәсілдері мен құралдарын біріктіруге тиіс, осылайша, персонал басқару саласында корпоративтік құндылықтар жүйесін қалыптастырып, біртұтас тәсіл қалыптастыруға жол ашуы керек.

Дайындалатын Кадр саясатының негізі ретінде келесі базалық ұстанымдар басшылыққа алынды:

Ашықтық - адам ресурстарын басқару процесінің барлық кезеңдерінде ашықтық;
 Кешенділік - персонал басқару қызметінің барлық жұмыс салаларын қамту;
 Жүйелілік - өзара байланысты саясаттың барлық құрамдас бөліктерін қарастыру;
 Дәлелдік - ең жоғары экономикалық және әлеуметтік әсер қамтамасыз ете алар қызметкерлер құрамын басқару саласындағы қазіргі ғылыми әзірлемелерді пайдалану;
 Тиімділік - қызметкерлер құрамын басқару төңірегіндегі шараларға шығындар өндірістік қызмет нәтижелерімен ақталуы керек [4].

Қорыта айтқанда, кадрлар саясатын жүзеге асыруды ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету басымдығы интеллектуалды элитаның қалыптасуымен анықталып, кадрлық саясаттың маңызды аспектісі ретінде адамгершілік және кәсіби сана-сезімнің жоғары болуы, саяси көзқарастарының нақтылығы Қазақстан Республикасының болашағының жарқын дамуына әсер етуші құндылықтар болып табылады.

Қолданылған дебиеттер тізімі:

1. Жаркенова С.Б. Менеджмент негіздері: Оқу құралы. – Қостанай, 2000.
2. Зиновьев В., Зиновьева И. Менеджмент: Учебное пособие. – М.: Дашков и К, 2007.
3. Коротков, Э. М. Менеджмент : учебник для бакалавров / Э. М. Коротков. – Москва :Юрайт, 2012. – 640 с.
4. Нәрібаев Қ, Жұмамбаев С., Менеджмент: Оқулық. – Алматы – 2010.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОВЕДЕНИЯ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

*Сейтбаева Баян, Мыңжасар Жазира, Азанкул Асел, Торехан Ақмарал,
Нурмаганбетова Манет Сагингалиевна*

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрены проблемы совершенствования кадровой политики в Республике Казахстан. Даны базовые принципы и концепции проведения кадровой политики. Определены методы, используемые при анализе проблем кадровой политики.

Ключевые слова: кадровый менеджмент, научная методология, кадровая политика, профессиональный потенциал, профессиональная квалификация, корпоративные ценности, технологизация

CURRENT ISSUES OF PERSONNEL POLICY IN MODERN CONDITIONS

*Seyitbaeva Bayan, Mynzhasar Zhazira, Azankul Asel, Torehan Akmaral,
Nurmaganbetova Manet Sagingaliyevna*

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article describes the problems of improvement of personnel policy in the Republic of Kazakhstan. Given the basic principles and concepts of human resources policy. Determined the methods used in the analysis of problems of personnel policy

Keywords: personnel management, scientific methodology, personnel, professional capacity, professional qualification, corporate values, technologization

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҮШ ЖҰЛДЫЗДЫ ҚОНАҚ ҮЙЛЕРДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Снасапина Альбина Сергалиевна,

«Экономика, менеджмент және қызмет көрсету» кафедрасының оқытушысы, «География»
мамандығы бойынша педагогика ғылымдарының магистрі,

Кульова Сұлушаш Кенжебайқызы,

Әлібаева Ақниет Көшербайқызы,

Еркін Орынбасар Нұрсейітұлы,

«Әлеуметтік-мәдени қызмет көрсету» мамандығының 4-курс студенттері,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш.52,

Мақалада Қазақстанның үш жұлдызды қонақ үйлерінің жағдайы қаралып, осы санаттағы қонақ үйлерді дамыту жолдары ұсынылады. Мақаланы жазу барысында статистикалық мәліметтер пайдаланылған.

Кілт сөздер: қонақ үй, сервис, жұлдыздық жүйе, бөлме, резидент еместер, резиденттер, люкс, стандартты, апартамент, жайлы емес.

Қазақстандағы орналастыру орындарын санаты бар, санаты жоқ қонақ үйлер және өзге де тұрғылықты орындар деп үшке бөліп қарастыруға болады [1, 81 б.].

Қазақстандағы 2338 орналастыру орындарының ішінде санаты жоқ қонақ үйлер 1256, өзге де тұрғылықты орындар 813, санаты бар қонақ үйлер 269 бірлікті құрайды. Республикада санаты жоқ қонақ үйлер басым, содан кейінгі орындарда өзге де тұрғылықты орындар алады, ал санаты бар қонақ үйлер өте аз. Санаты бар қонақ үйлер Қазақстанда жұлдыздық жүйе бойынша жіктеледі. Қазақстандағы санаты бар қонақ үйлер деп бір жұлдыздан бастап бес жұлдыздыға дейінгі аралықты қамтитын, осы жұлдыздық дәрежесіне байланысты қызмет көрсететін мекемелерді айтады. Республикада санаты бар қонақ үйлер саны жыл сайын өсуде, мысалы 2013 жылы 212 жұлдыздық қонақ үйлер болса, 2014 жылы 242 қонақ үй болды, ал 2015 жылы санаты бар қонақ үйлер 269 бірлікті құрады [5].

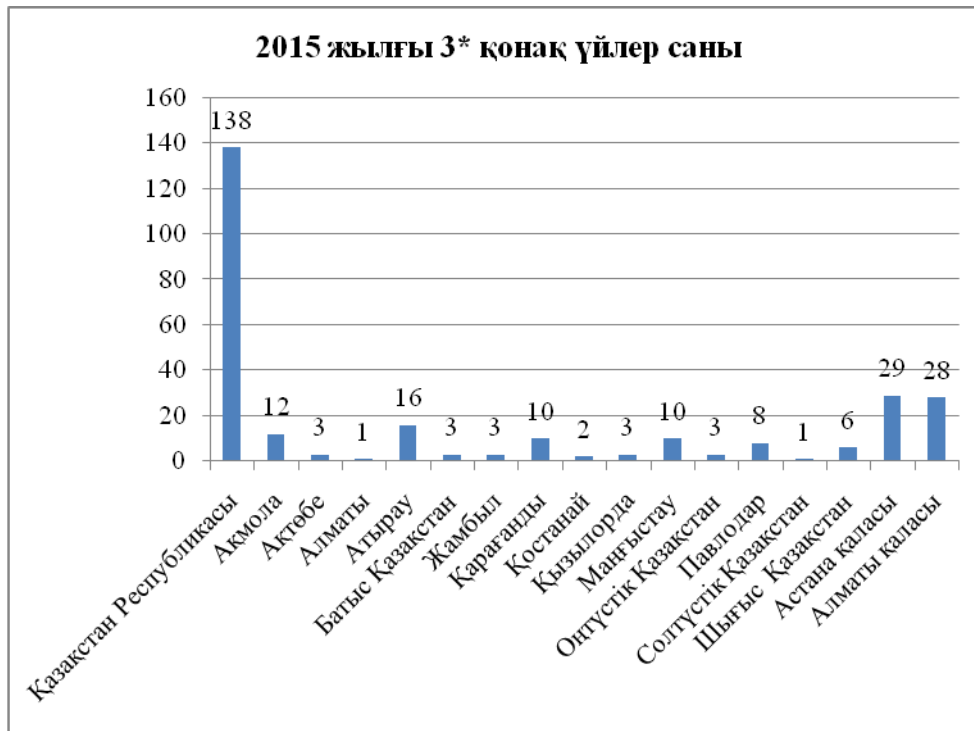
Қазақстанда 269 санаты бар қонақ үйлер кездеседі. Санаты бар қонақ үйлердің ішінде 5* қонақ үйлер 7 пайызды, 4* қонақ үйлер 29 пайызды, 3* қонақ үйлер 51 пайызды, 2* қонақ үйлер 7 пайызды, 1* қонақ үйлер 6 пайызды құрайды. Жоғары жұлдыздық жүйе дамыған Алматы мен Астана қалалары болса, төменгі жұлдызды қонақ үйлер Қарағанды, Батыс Қазақстан, Павлодар, Шығыс Қазақстан облыстарында басым келеді.

Шет елдерде үлкен миллионер қалаларда төрт жұлдызды және бес жұлдызды қонақ үйлер басым болып келеді. 10 миллиондай халқы бар қалаларда бес жұлдызды қонақ үйлер дамыған [2, 49 б.]. Ал Қазақстанның ондай миллионер қалаларының өте аз болуы төрт жұлдызды және бес жұлдызды қонақ үйлер салуға мүмкіндік бермейді. Елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайына байланысты, қалалардың шағын болуына байланысты санаты бар қонақ үйлердің ішінде үш жұлдызды қонақ үйлер басым [3, 56 б.].

Үш жұлдызды қонақ үйлер кең бөлмелі, қызмет көрсетулерінің түрлері баршылық, қабылдау қызметі әдетте тәулік бойы жұмыс істейтін, мейрамханамен, бармен қамтылған, барлық номерлерде міндетті түрде ванна немесе душ қойылған болып келеді [4, 71 б.].

Санаты бар қонақ үйлердің ішінде орташа деңгейде сапалы қызмет көрсететін үш жұлдызды қонақ үйлердің маңызы зор. Бұндай қонақ үйлер бағасы арзан және сапалы қызмет көрсетеді, сондықтан да үш жұлдызды қонақ үйлер елде көп. Қазақстанда 2015 жылы үш жұлдызды қонақ үйлер саны 138 бірлікті құрап, санаты бар қонақ үйлердің 51 пайызын құрады. Үш жұлдызды қонақ үйлер Астана қаласында 29, Алматы қаласында 28, Атырау облысында 16, Ақмола облысында 12, Қарағанды, Маңғыстау облыстарында 10, Павлодар облысында 8, Шығыс Қазақстанда 6 бірлікті (1-сурет) құрады. Үш жұлдызды қонақ үйлер Ақтөбе, Батыс Қазақстан, Жамбыл, Қостанай, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан,

Солтүстік Қазақстан облыстарында аз. Мұндағы үш жұлдызды қонақ үйлер облыс бойынша біреуден, үшеуден келеді [5].

Сурет 1. 2015 жылғы 3* қонақ үйлер саны

Статистика бойынша 2015 жылы үш жұлдызды 138 қонақ үйге 552 834 адам келген. Оның ішінде резидент еместер 149 955 адам, резиденттер 402 879 адамды құрайды (1-кесте). 3* қонақ үйдің санына байланысты келушілер аз облыстар: Солтүстік Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан, Павлодар, Қостанай облыстары. 3* қонақ үй қызметі резиденттер тарапынан үлкен сұраныста.

Кесте 1

2015 жылғы Қазақстандағы 3* қонақ үйлердің саны

ҚР-сы облыстары мен	Қонақ үйдің саны, бірлік	Қызмет көрсетілген келушілер саны, адам	
		резидент еместер	резиденттер
Қазақстан Республикасы	138	149 955	402 879
Ақмола	12	599	18 202
Ақтөбе	3	5 063	15 175
Алматы	1	-	2 609
Атырау	16	38 465	93 647
Батыс Қазақстан	3	5 465	11 390
Жамбыл	3	143	7 714
Қарағанды	10	2 125	18 707
Қостанай	2	859	4 939
Қызылорда	3	535	2 658
Маңғыстау	10	18 707	27 026

ОңтүстікҚазақстан	3	930	3 266
Павлодар	8	1 433	6 725
СолтүстікҚазақстан	1	217	898
ШығысҚазақстан	6	401	23 640
Астана қаласы	29	30 883	102 839
Алматы қаласы	28	44 130	63 444

Қазақстанның 3* қонақ үйлеріндегі бөлмелер саны 6739 бірлікті құрайды, соның ішінде стандарттық бөлмелер 4980, «люкс» санатындағылар 1074, апартамент 502, жайлы емес 20 бөлмелер бар (2-кесте). Бөлмелер санының көптігімен Алматы мен Ақмола, Атырау, Маңғыстау, Қарағанды ерекшеленеді [5].

Кесте 2

2015 жылғы Қазақстандағы 3* қонақ үйлердегі бөлмелер саны

ҚР-сы мен облыстары	Бөлмелер саны, бірлік	одан			
		апартамент	"люкс" санатындағы	стандарттық бөлмелер	жайлы емес
Қазақстан Республикасы	6 739	502	1 074	4 980	20
Ақмола	504	2	234	213	3
Ақтөбе	344	-	45	299	-
Алматы	17	1	3	13	-
Атырау	1 032	330	162	540	-
БатысҚазақстан	217	41	7	169	-
Жамбыл	48	-	8	40	-
Қарағанды	341	11	81	246	3
Қостанай	90	-	19	66	-
2-кестенің жалғасы					
Қызылорда	105	-	6	99	-
Маңғыстау	603	59	75	403	3
ОңтүстікҚазақстан	60	1	25	34	-
Павлодар	129	-	52	77	-
СолтүстікҚазақстан	11	-	11	-	-
ШығысҚазақстан	229	1	26	202	-
Астана қаласы	1 275	23	141	1 065	3
Алматы қаласы	1 734	33	179	1 514	8

Елде 3* қонақ үйдің біржолғы сыйымдылығы 9 463 төсек-орынды құрайды. Төсек-орынның бір тәуліктегі толтырымдылығы 26,2 %-ға, бөлмелер толтырымдылығы 29,6 %-ға тең. 3* қонақ үйлердегі төсек-тәуліктің орташа құны 11 300 теңгені құрайды (3-кесте). 2015 жылғы ұсынылған төсек-тәулік 825962-ге тең. Тәулігіне ең қымбат ақы алатын 3* қонақ үйлер Оңтүстік Қазақстанда орналасқан. Мұндағы ақы 4* қонақ үйдің бағасына сай келеді [5].

Кесте 3

2015 жылғы Қазақстандағы 3 * қонақ үйдегі төсек-орын

ҚР-сы мен облыстары	Біржолғы сыйымдылық, төсек-орын	Орналастыру орындары, %		Ұсынылған төсек-тәулік, төсек-тәулік	Төсек-туәліктің орташа құны, теңге
		төсек-тәулік	бөлмелер		
Қазақстан Республикасы	9 463	26,2	29,6	825 962	11 300
Ақмола	898	10,9	11,2	34 979	7 618
Ақтөбе	453	24,4	26,5	40 346	12 913
Алматы	22	32,5	38,8	2 609	6 000
Атырау	1 304	40,7	41,9	186 713	12 887
БатысҚазақстан	253	25,1	25,2	23 495	9 548
Жамбыл	75	45,3	53,5	7 806	9 333
Қарағанды	478	28,3	30,5	47 289	7 576
Қостанай	105	21,9	23,1	8 737	10 625
Қызылорда	180	18,1	26,0	11 094	9 167
Маңғыстау	677	30,2	22,9	67 228	11 068
ОңтүстікҚазақстан	65	20,7	21,5	4 915	18 167
Павлодар	169	31,6	29,2	19 166	8 833
СолтүстікҚазақстан	22	33,3	33,3	2 674	14 045
ШығысҚазақстан	348	25,2	33,3	32 003	6 073
Астана қаласы	1 968	21,0	27,0	156 612	14 142
Алматы қаласы	2 446	28,3	34,2	180 296	12 123

Қазіргі таңда Қазақстан қалаларының үш жұлдызды қонақ үйлердің көптеген шешімін таппай отқан мәселелері бар. Олар:

- жұлдызды қонақ үй саласында жұмыс істейтін персоналдың біліктілігінің аздығы, тәжірибесінің жоқтығы;
- клиенттермен байланыстың тиімді жолдарын іздестіру, клиенттердің қажеттіліктерін ескеру;
- номер құнының жоғары бола тұрып, сапасының төмендігі;
- қонақ үйдің категориясына қызметтер кешенінің сәйкес келмеуі;
- жұлдызды қонақ үйлердегі номер санының аздығы;
- қалалар бойынша жұлдызды қонақ үйлер туралы ақпараттың тапшылығы және берілген ақпараттарда қонақ үй бөлмелерінің ақысының дұрыс көрсетілмеуі;
- жұлдызды қонақ үйлердің жеке веб-сайттарында ақпараттың жаңартылмауы және жарнамалаудың шектен асуы;
- Қазақстандағы жұлдыздық жүйенің халықаралық талаптарға сай болмауы.

Қазақстан қалаларында жыл сайын үш жұлдызды қонақ үйлер саны артуда. Жұлдызды қонақ үйлер көбінесе қалаларның орталық бөлігінде шоғырланған және комфортабельді номерлермен жабдықталған, ал қаланың көне бөлігіндегі жұлдыздық қонақ үйлердің жағдайы төмен.

Жұлдызды қонақ үй қызметін заманға сай бәсекеге қабілетті етіп жетілдіру, оны қаламыздың экономикасының жоғары табысты секторына айналдыру басты мәселе болып отыр. Қазақстанның жұлдызды қонақ үй нарығын дамыту үшін ең басты кадр мәселесін шешу керек. Жұлдызды қонақ үй саласында халықаралық стандартқа сай қызмет көрсететін кадрлар жұмыс істеу қажет. Бұл қазіргі таңдағы ең өзекті мәселе болып отыр. Елдің туристік

сала үшін кадрлар даярлайтын жоғары оқу орындарында Дүниежүзілік туристік ұйым ұсынған WTO-TedQual туристік білім беру сапасы жүйесін енгізу проблемалық мәселе күйінде қалып отыр [4, 102 б.].

Қазақстанда үш жұлдызды қонақ үйлердің мәселелерін шешу үшін үлкен жұмыстар атқарылуы тиіс. Қазақстанның жұлдызды қонақ үйлерінің келесідей дамыту жолдарын қарастыруға болады:

- жұлдызды қонақ үй саласында жұмыс істейтін персоналдың біліктілігі мен тәжірибесін арттыру үшін шетелдік қонақ үйлерде арнайы курстардан өткізіп, шетел тілін меңгеруге мүмкіндік жасап, фронт-офисте қызмет көрсететін арнайы мамандарды даярлау;
- жұлдызды қонақ үйлердің номер құны сапаға сай болуын арнаулы ұйымдармен бақылау;
- жұлдызды қонақ үйлерде санитарлық талап нормаларын сақтау үшін осыған жауапты ұйымның бақылау және қадағалау жұмыстарын дұрыс жүргізуі;
- қаладағы үш жұлдызды қонақ үйлер номері кем дегенде 40 бөлмеден тұруы қажет, себебі шағын қонақ үйлердің өзі халықаралық стандарт бойынша 100-150 номерден тұрады;
- әрбір қонақ үй туралы ақпарат ала алатын қонақ үйдің өзінің веб-сайттарын құруы және осы сайтқа жауапты адамды тағайындау;
- Қазақстандағы жұлдыздық жүйенің халықаралық талаптарға жақындату жұмыстарын өкілетті органдармен бірлесіп жүзеге асыру.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Ехина М.А. Организация обслуживания в гостиницах: учеб.пособие для студ.учреждений сред.проф.образования/М.А.Ехина – 5-е изд., перераб. – М.: «Академия», 2013. – 240 с.
2. Чернышнев А.В. Профессиональная переподготовка и повышение квалификации специалистов гостиничного комплекса. – М.: Интелуниверсам, 2000. – 181 с.
3. Мазбаев О. Б., Омаров Қ. М. Қонақ үй шаруашылығы, Оқу құралы. Алматы, 2007.
4. Бесекей Е. Қонақ үй бизнесі: оқу құралы. -Алматы: Экономика, 2012-240 б.
5. <http://www.stat.gov.kz/>

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ РАЗВИТИЯ ТРЕХ ЗВЕЗДОЧНЫХ ГОСТИНИЦ В КАЗАХСТАНЕ

*Снасапина Альбина Сергалиевна, Кульова Сулушаш Кенжебаевна,
Алибаева Акниет Көшербаевна, Еркин Орынбасар Нурсейитович*
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматривается состояние трехзвездочных гостиниц и предлагаются пути их развития. В процессе подготовке статьи были использованы статистические данные.

Ключевые слова: гостиница, сервис, звездочная категория, номер, не резиденты, резиденты, люкс, стандарт, апартамент, некомфортное

**CURRENT STATUS AND THE DEVELOPMENT OF THREE-STAR HOTELS IN
KAZAKHSTAN**

*Snassapina Albina Sergaliyevna, Kulova Sulushash Kenzhebayevna,
Alibaeva Akniet Kosherbayevna, Erkin Orynassar Nurseytovich
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article discusses the state of the three-star hotels and the ways of their development. In the process of preparing the article statistics were used.

Keywords: hotel, service, star rating, number of non-residents, residents, suite, standard suite, uncomfortable.

ҚАЗАҚСТАНДА ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ САПАСЫН ДАМУ ЖОЛЫ

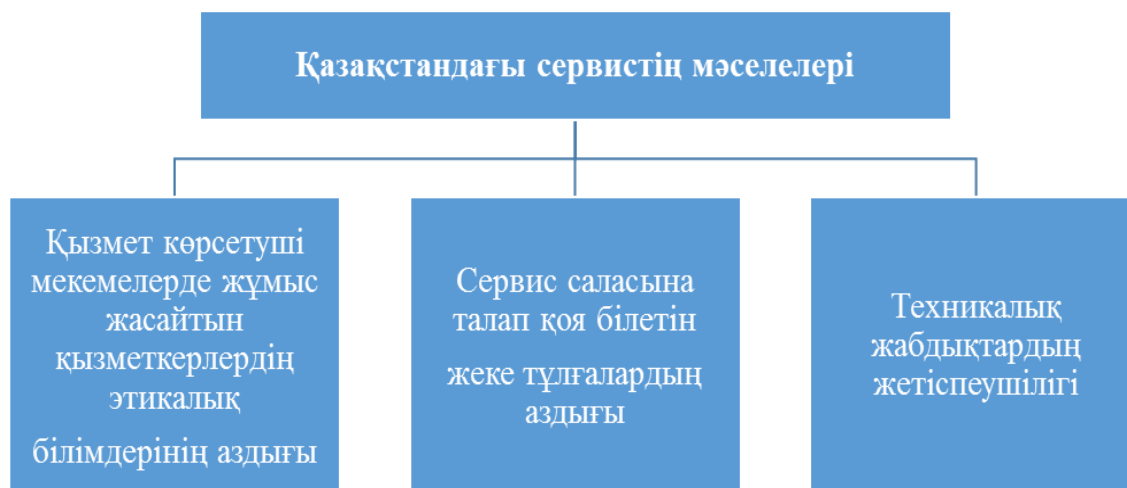
Снасапина Альбина Сергалиевна,
«ЭМиС» кафедрасының оқытушысы, «География» мамандығы бойынша педагогика
ғылымдарының магистрі,
Тойдық Г.Е.,
Дуйсенбаева А.М.,
«Туризм» мамандығының студенттері,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақалада Қазақстандағы сервистік қызмет мәселелері анықталып, қызмет көрсету сапасын дамытудың ең тиімді жолы ұсынылады.

Кілт сөздер: сервис, қонақ үй, мейрамхана, этика, эстетика, этикалық нормалар, метрдотель, арнаулы курс, жеке тұлға, клиенттер

Қазіргі таңда Қазақстанда сервис саласының дамуы өте өзекті мәселе болып отыр. Сервис саласына талап қоятын этикалық білімі жоғары жеке тұлғалар мейрамхана, қонақ үй немесе басқа сервис мекемесіне барған жағдайда қызмет көрсетуге көп мән береді. Қызметті тұтынушы клиенттер тарапынан талаптар болмаса, сервис сол қалпы тұра бермек. Елімізде халықаралық стандарттар бойынша қызмет көрсететін мекемелер саны жеткіліксіз. Қазақстанның қонақ үй саласындағы қызмет көрсетуді АҚШ қонақ үй саласымен салыстырғанда қызмет көрсету деңгейі талапқа сай емес. АҚШ-тың қонақ үйлерінің жұлдыздық жүйесі мен Қазақстанның жұлдыздық жүйесі сәйкес келмейді. Мейрамхананың өзінде де Еуропамен салыстырғанда көптеген кемшіліктер бар. Еуропада мейрамханада этикалық нормаларды білетін даяшылар мен метрдотельдер жұмыс жасаса, біздің елдегі мейрамханаларда даяшылардың этикалық білімі төмен болып келеді. Қазақстанда сервисті дамыту үшін мына мәселелер шешімін табу қажет (1-сурет):

1. қызмет көрсетуші мекемелерде жұмыс жасайтын қызметкерлердің этикалық білімдерінің аздығы;
2. сервис саласына талап қоя білетін жеке тұлғалардың аздығы;
3. техникалық жабдықтардың жетіспеушілігі.

Сурет 1. Қазақстандағы сервистік қызмет мәселелері

Сервистің болашақта дамуы үшін сервисті насихаттау қажет. Сервис саласына талап қоя білетін клиенттер болса ғана, сервис дамиды. Сондықтан да сервисті дамыту үшін әр

адам өзінен бастау керек. Әр жеке тұлға сервистің қыр-сырын білу керек, тұтынып жатқан қызметін бағалап, көрсетілген қызметке сай ақы төлеу қажет. Ондай жеке тұлғаны қалыптастырудың бірден-бір жолы - мектеп. Мектепте оқитын балаларға сервис саласында білім беру қажет. Ол үшін мектеп бағдарламасына «Сервис саласындағы этика мен эстетика» арнаулы курсы енгізу керек. Бұл пәнді бастауыш және орта буын кластары оқитын болады (кесте 1) [1, 34 б.].

Кесте 1 Бастауыш класта оқылатын «Сервис саласындағы этика мен эстетика» арнаулы курсының тақырыптық мазмұны

Р/с	Тақырыптың атауы	Сағат саны
1	Кіріспе	2
2	Мәдениет- этика-эстетика-этикет ұғымы	2
3	Қызмет көрсету мәдениеті мен этикет ережесі. Қызмет көрсету мәдениетінің көрсеткіштері	2
4	Қызмет көрсету деңгейін бағалау өлшемі	2
5	Қоғамдық тамақтанудың қызмет көрсету классификациясы	2
6	Мекеменің сауда бөлімінің интерьері мен ондағы қызметкерлерге қойылатын талаптар	2
7	Сауда ғимаратын қызмет көрсетуге даярлау	2
8	Қоғамдық тамақтану кәсіпорнын музыкалық және жарықтық безендіру	2
9	Үстел эстетикасы: үстел әшекейлері (шырақтар, гүлдер, т.б.)	2
10	Ас жаулықтар: дастархандар, майлықтар, майлықтарды сәнді бүктеу және оларды дұрыс қолдану.	2
11	Асхана ыдыстары мен құралдары:сипаттама	2
12	Келушілерге қызмет көрсетуді ұйымдастыру	2
13	Ас мәзірін құру негіздері	2
14	Келушілерді күтіп алу және орналастыру. Тапсырысты рәсімдеу.	2
15	Буфеттік өнім ұсыну	2
16	Подноспен жұмыс істеу ережесі	2
17	Тапсырыс берілген асты, ыстық және салқын сусындарды ұсыну	2
18	Тапсырыс берілген ыстық дәмтатымдарды, сорпалар мен ыстық тамақтарды ұсыну ережесі	2
19	Тәтті тағамдарды ұсыну ережесі	2
20	Тапсырыс берілген сусындарды ұсыну ережесі	2
21	Банкетте қызмет көрсету	2
22	Үстел басына қонақтарды отырғызу ережелері	2
23	Үстелге ыдыстарды орналастыру ережелері	2
24	Дипломатиялық қабылдау	2
25	Үйлену тойының үстелін ұйымдастыру ережесі	2
26	Банкет-фуршет ұйымдастыру ережесі	2
27	Банкет-коктейль, коктейль-фуршет банкетін ұйымдастыру ережесі	2
28	Банкет-шай ұйымдастыру ережесі	2
29	Швед үстелін және «А ля фуршет» үстелін ұйымдастыру және үстелге ыдыстарды орналастыру ережелері	2
30	Үстел басындағы сөйлеу этикасы мен эстетикасы: тосттар, тілек сөздер, үстел басында сөйлеу.	2

31	Үстел басындағы этикеттің даму тарихы	2
32	Үстел этикасының негізгі принциптері	2
33	Заманауи үстел этикасы	2
34	Ас жаулықтар эстетикасы	2

Бастауыш класта оқыған оқушы: үстел басында дұрыс отыруды, жәй сөйлеуді, үстел басындағы этика мен эстетиканы меңгеріп, ыдыстар мен шаңышқы, пышақ, қасықтарды дұрыс қолдануды, майлықты дұрыс пайдалануды, әртүрлі сусындарды арнаулы стакандармен ішуді, уақытылы дұрыс тамақтануды, банкет ұйымдастыру ережелерін үйренеді [2, 46 б.].

Орта буын сынып оқушылары 2-кестеде көрсетілген тақырып аясында теориялық және практикалық сабақтар арқылы «Сервис саласындағы этика мен эстетика» арнаулы курсы мен меңгереді [3, 81 б.].

Кесте 2 Орта буын сынып оқушыларына арналған «Сервис саласындағы этика мен эстетика» арнаулы курсының тақырыптық мазмұны

Р/с	Тақырыптың атауы	Сағат саны
1	Кіріспе	2
2	Этика мен эстетика ұғымы	2
3	Басқару этиксы	2
4	Этикалық кодекс	2
5	Кәсіби этикет	2
6	Іскерлік қарым-қатынас этикеті	2
7	Этика және адамның өзін-өзі ұстау мәдениеттілігі	2
8	Ұлттық этикеттің ерекшелігі	2
9	Шығыс этикеті	2
10	Әр түрлі мемлекеттердің қоғамдық орындарында өзін-өзі ұстау ережесі	2
11	Қоғамдық орындағы этика	2
12	Транспорттағы этикет	2
13	Телефон этикеті	2
14	Қарым-қатынас этикеті	2
15	Заманауи іскер адамның имиджі	2
16	Амандасу, танысу, сөйлесу нормалары	2
17	Сервис саласындағы этика.	2
18	Конференциялар, көрмелердегі сервистік қызмет	2
19	Ойын-сауық орталықтарындағы сервистік қызмет	2
20	Театр, кино-концерт залдарындағы сервис пен өзін-өзі ұстау мәдениеті	2
21	Мейрамханада өзін-өзі ұстау этикеті	2
22	Үстел басындағы этикет. Үстел басында өзін-өзі ұстау мәдениеті	2
23	Үстел басындағы жабдықтарды дұрыс қолдану технологиясы	2
24	Үстел басында орамал, майлықтарды дұрыс қолдану	2
25	Үстел басындағы ер адамның іс-әрекеті	2
26	Үстел басындағы әйел адамның іс-әрекеті	2
27	Бизнес-ланч	2
28	Кофе-брейк	2

29	Банкет, банкет-фуршеттегі адамның өзін-өзі ұстау мәдениеті	2
30	Қонақ үй саласындағы сервис	2
31	Қонақ үйдің халықаралық жіктемесі	2
32	Қонақ үй бөлмелерінің стандарттық классификациясы	2
33	Қонақ үй қызметкерлеріне қойылатын талаптар	2
34	Қонақ үй қызметін клиенттің бағалау мүмкіндігі	2

Орта буын оқушылары курсты игеру нәтижесінде: қоғамдық орындағы этика мен эстетиканы, кәсіби, ұлттық, іскерлік этикет, транспорттағы, телефон, қарым-қатынас этикетін, этикалық кодекс, амандасу, танысу, сөйлесу нормаларын, конференциялар, көрмелердегі сервистік қызмет, ойын-сауық орталықтарындағы сервистік қызмет, үстел басындағы этикет, қонақ үй саласындағы этикетті т.б. меңгереді [4, 39 б.].

«Сервис саласындағы этика мен эстетика» арнаулы курсы тек теориялық пән болып қана қоймай, практикалық жағынан маңызды пән болып табылады. Бұл пән міндетті түрде арнаулы лабораторияда өткізілуі тиіс. Үстелдегі этиканы түсіндірген кезде әртүрлі ыдыстар қолдану керек. Мысалы стакандарды түсіндірсе, онда хайбол, тумблер, шот, бренди-баллон, пильзен, флюте, рейнвейн, лафит, т.б. ыдыстарды қолдану қажет. Шаңышқы мен пышақтың да түрлерін көрсетіп, қай шаңышқы мен пышақтың түрі қандай асқа екенін үйрету керек [5, 69 б.].

Сервис саласын жан-жақты білетін индивид тәрбиелеуде «Сервис саласындағы этика мен эстетика» арнаулы курсының маңызы зор. Төмендегі 3-кестеде SWOT- талдау арқылы арнаулы курстың артықшылығы, кемшілігі, мүмкіндігі, қауіп-қатері көрсетілген. «Сервис саласындағы этика мен эстетика» арнаулы курсы мектеп бағдарламасына енгізу болашақ Қазақстан сервисінің дамуына қосқан үлес болып табылады.

Кесте 3 «Сервис саласындағы этика мен эстетика» оқу курсының SWOT- талдауы

<p style="text-align: center;">Артықшылығы</p> <ul style="list-style-type: none"> - сервиске талаптың жоғары болуы; - сервис саласындағы мәдениеттілікті дамыту; - халықаралық дәрежеге сай сервисті қалыптастыру; - болашақ ұрпаққа сервис аясында ұлттық тәрбие беру; - мәдениетті жеке тұлғаны қалыптастыру; - қоғамдық орындарда этикалық және эстетикалық нормаларды сақтау; - Қазақстандағы сервисті дамыту; 	<p style="text-align: center;">Кемшілігі</p> <ul style="list-style-type: none"> - тәжірибенің жоқтығы; - мамандардың жетіспеуі; - халықтың түсінбеушілігі;
<p style="text-align: center;">Мүмкіндігі</p> <ul style="list-style-type: none"> - сервистің ғылым ретінде қалыптасуы; - сервис саласына жоғары талаптар қоя білетін тұлғаларды қалыптастыру; - мектепке дейінгі даярлық тобының оқу бағдарламасына енгізу. 	<p style="text-align: center;">Қауіп-қатер</p> <ul style="list-style-type: none"> - әртүрлі жағымды және жағымсыз сын-пікірлердің қалыптасуы; - уәкілетті органдардан оң баға алмай, қабылданбауы; - алғашқы жылдары күтілген нәтиженің өз деңгейінде жүзеге аспауы;

«Сервис саласындағы этика мен эстетика» арнаулы курсы мектеп бағдарламасына енгізе, алғашқы 3 жылда нәтиже болмау мүмкін, бірақ уақыт өте бұл курс үлкен нәтиже береді. Алдағы 15 жылдықта осы курсты оқыған мектеп оқушылары өз мектептері мен ұстаздарына алғыс айтатын болады. Себебі мектепте оқытылған бұл пән жеке индивидтің өмірлік азығы болады. Сервис саласын жан-жақты меңгерген тұлға қоғамдық орында өзінің мәдениетті екенін көрсете біледі. Шетелден келген азаматтар Қазақстанда да сервистің жақсы дамығанын көреді. Американдықтар мен еуропалықтар қазақ халқының үстел басындағы мәдениетіне тәнті болады. Қазақстанда тұратын әрбір адам, отбасы қоғамдық орындар мен сервистік мекемелерде этикалық және эстетикалық нормаларды берік ұстанатын болады. Сервис саласындағы қызметкерлер жоғары деңгейде сапалы қызмет көрсетеді. Сапалы сервисті тұтынушы шетелдіктер мен қазақ халқы болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Аванесова, Г.А. Сервисная деятельность: Историческая и современная практика, предпринимательство, менеджмент: учебное пособие / Г.А. Аванесова. – М.: Аспект Пресс, 2006. – 320 с.
2. Романович Ж.А. Сервисная деятельность: Учебник / Ж.А. Романович, С.Л. Калачев. Под общ. ред. Ж.А. Романовича. – М.: ИТК Дашков и К°, 2006. – 268 с.
3. Семин, О.А. Сервис в торговле. В трех книгах: учебное пособие / О.А. Семин, В.А. Сайдашева, В.В. Панюкова. – М.: Изд-во Дело и сервис, 2006.
4. Смирнова, Е.Т. Сервисная деятельность (введение в сервисологию): учебное пособие / Е.Т. Смирнова. – М.: ГОУ ВПО «МГУС», 2004. – 84 с.
5. Воробьева И. В. Социально-культурная деятельность : учеб.-метод. комплекс / И. В. Воробьева. - Минск: ГИУСТ БГУ, 2009. - 106 с.

ПУТИ РАЗВИТИЯ КАЧЕСТВА СЕРВИСА В КАЗАХСТАНЕ

Снасипина А.С., Тойдык Г.Е., Дуйсенбаева А.М.

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актөбе, ул.Айтеке би, 52

В статье выявлены проблемы сервисной деятельности в Казахстане, предложен самый выгодный путь развития качества сервиса.

Ключевые слова: сервис, гостиница, ресторан, этика, эстетика, нормы этики, метрдотель, специальный курс, индивидуальная личность, клиенты

WAYS OF QUALITY SERVICE IN KAZAKHSTAN

Snassapina A.S., Toidyk G.E., Duisenbayeva A.M.

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In the article the problem of service activities in Kazakhstan, offered the most profitable way of service quality.

Keywords: service, hotel, restaurant, ethics, aesthetics, ethics rules, the maitre d ' , a special course, individual identity, customers

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТУРИЗМА В РК: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Сокол Вероника,

студент 4 курса специальности «Туризм»,

научный руководитель: **Пилипенко Елена Николаевна,**

старший преподаватель кафедры «Экономика, менеджмент и сервис»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В статье говорится о преимуществах и перспективах развития въездного и внутреннего туризма в Казахстане, причинах недостаточного развития и успешности отечественных туристической индустрии и турбизнеса. Рассмотрены актуальные и возможные меры по их совершенствованию и повышению привлекательности Казахстана как туристического центра

Ключевые слова: въездной, внутренний туризм, отечественный турбизнес и туристическая индустрия, туристский кластер, инфраструктура туризма.

Туризм в Республике Казахстан является одним из приоритетных направлений индустриально-инновационного развития национальной экономики. Учитывая, что Казахстан обладает определенным экономическим и уникальным природным потенциалом, у страны есть все возможности для развития различных видов туризма: культурно-познавательного, экологического, экстремального, делового, оздоровительного и т.д.

Казахстан развитию туризма должен отводить особую роль в силу имеющихся не только признанных национальных культурно-исторических и природно-географических достоинств, но и сложившихся с годами структурно-экономических и организационно-управленческих недостатков [1].

Так, как многим из нас известно, у Республики имеются бесспорные природные достоюства. Страна сочетает в себе бескрайние степные просторы и знойные пустыни и пески, заснеженные и лесистые горы, озера и реки. Она представлена множеством уникальных природных заповедников и национальных парков, археологическими и историческими памятниками и достопримечательностями, лечебно-оздоровительными учреждениями. Уникальными местами, привлекающими внимание туристов, также являются: озеро Боровое, именуемое местными путеводителями «Казахстанская Швейцария»; космический центр Байконур; крупнейший заповедник Казахстана – Национальный парк «Алтын-Эмель»; Тургенское ущелье, известное семью водопадами, озерами и родниками, лекарственными растениями, хвойными лесами и горячими источниками; археологический памятник скифо-сакского периода – Исыкский курган; Чарынский каньон, не уступающий по красоте Гранд Каньону в американском Колорадо; Кольсайские озера – жемчужина Северного Тянь-Шаня; большое алматинское озеро. А, к примеру, в 2006 году горно-лыжный курорт "Шымбулак" (Алматы) возглавил рейтинг самых популярных горнолыжных курортов стран СНГ, сообщил Tengrinews.kz [2].

Казахстан является частью Шелкового пути и сердцем Евразии, благодаря благоприятному расположению на перекрестке путей из Европы в Азию, из Китая в Россию. Сегодня уделяется особое внимание реализации совместного проекта с ЮНЕСКО/ЮНВТО и Всемирной туристской организацией «Стратегия развития туризма для коридоров наследия Шелкового пути», проходящих через Казахстан, Кыргызстан и Китай, и второй – через Таджикистан, Узбекистан и Казахстан. Участие в этих международных проектах позволит их акторам создать оптимальную стратегию управления и развития въездного туризма своего региона с наилучшим использованием возможностей страны и максимальным сохранением ее культурного и природного наследия [3].

В начале 2000-х гг. в Казахстане государством был инициирован проект по оценке конкурентоспособности отечественной экономики на международной арене. Ссамогоначала работы этого проекта представители казахстанского турбизнеса сразу обратились с просьбой к Правительству и международным экспертам (американской консалтинговой компании Austin Associates, во главе с М. Портером) провести мониторинг в их сфере деятельности. В отличие от утвердившегося среди местных и зарубежных обывателей мнения, что Казахстан мало что может предложить потенциальным туристам, аналитики пришли к выводу, что при развитии инфраструктуры, качества обслуживания, в республике есть предпосылки для создания экотуризма, спортивного и бизнес туризма [4], а индустрия казахстанского туризма в ходе проработки казахстанскими и международными экспертами проекта по национальной конкурентоспособности была признана одной из стратегически приоритетных: по мнению зарубежных экспертов, среди девяти отраслей, в отдельных секторах которых могут быть созданы международно конкурентоспособные кластеры в казахстанской экономике, есть место и туристической индустрии:

- 1) отрасль производства строительных материалов;
- 2) *туристическая отрасль*;
- 3) текстильная отрасль;
- 4) мебельная промышленность;
- 5) пищевая промышленность;
- 6) услуги инвестиционных банков;
- 7) грузоперевозки;
- 8) отрасль производства оборудования для горнодобывающей промышленности;
- 9) металлургическая промышленность.

С момента обретения независимости Казахстан вступил во Всемирную туристическую организацию, благодаря организационному сопровождению которой в Казахстане проводятся своя ярмарка туристских организаций «KITF» и выставка «SportExpo». Подобные мероприятия дают возможность отечественным туркомпаниям рассказать о себе, продемонстрировать собственные турпроекты, привлечь туристов к маршрутам Великого Шелкового пути и, проводя различные конкурсы, расширить географию их путешествий.

Бесспорно, Казахстан богат туристскими ресурсами. Природно-рекреационные потенциал Казахстана, а также национальные традиции и особенности, менталитет, обычаи обладают потенциальной аттрактивностью для иностранных туристов, так как они уже в основном насытились предлагаемыми туристскими услугами на рынках Европы и Азии [5].

Регулирование туристской деятельности в республике осуществляет Комитет индустрии туризма Министерства индустрии и новых технологий Республики Казахстан. На сегодня в Республике принят и действует закон РК «О туристской деятельности в РК», разработана Государственная стратегия по форсированному индустриально-инновационному развитию Республики Казахстан на 2014-2020 годы, где туризму отводится особая роль в формировании привлекательности Казахстана как туристского международного и внутринационального направления. Туризм, в том числе въездной и внутренний, как одно из важных социально-экономических направлений развития национальной экономики, отмечен в Стратегическом плане развития Казахстана до 2020 г. В этих и других государственных документах, а также в выступлениях и высказываниях Президента Казахстана туризм определен одним из важнейших кластеров развития несырьевого сектора экономики; перед республиканской индустрией туризма поставлена ответственная задача: в ближайшем будущем войти в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира, в т.ч. по объемам доходов от отечественного туристского бизнеса [6].

В рамках дальнейшей реализации принятой программы и плана? А также с учетом положений Послания президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана «Социально-

экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» была разработана Концепция развития туристской отрасли Республики до 2020 г., согласно которой развитие отечественных турбизнеса и туристической индустрии должно быть сосредоточено на их устойчивом развитии с помощью создания позитивного имиджа нашей страны и улучшения как общенациональной, так и туристической инфраструктуры, и совершенствования профессиональных кадров [6].

Однако на сегодня туризм в Республике Казахстан, к сожалению, не находится на стадии бурного роста. Не достаточно активно развиваются возможные виды туризма.

Можно, конечно, отметить положительную динамику в гостиничной индустрии, где происходит как количественный, так и качественный рост. Возможно констатировать, что в 2000-е – начале 2010-х гг. ежегодно увеличивалось количество туристских фирм и число занятых в туризме.

Однако с углублением мирового экономического кризиса и ухудшением – из-за его влияния – середины 2010-х гг. социально-экономической ситуации и в самой Республике Казахстан эти положительные динамические процессы замедлились.

Общеизвестно, что для страны важно развитие въездного туризма. Это объясняется тем, что въездной туризм имеет ряд преимуществ с экономической точки зрения, среди которых:

- поступления финансовых средств в страну в виде иностранной валюты за счет продажи путевок и за счет покупки услуг и товаров в стране посещения;
- стимулирование развития гостиничного сектора в стране;
- стимулирование формирования развитой инфраструктуры туризма;
- развитие смежных с туризмом отраслей;
- создание дополнительных рабочих мест;
- инициация проведения полномасштабных социологических и маркетинговых исследований для создания необходимого туристского продукта.

Однако ситуация с казахстанским турбизнесом пока такова, что импорт казахстанцами международных туруслуг существенно выше экспорта отечественной туристической индустрии. Об этом свидетельствуют и данные казахстанской официальной статистики:

Таблица. Динамика количества обслуженных туристов по видам туризма за период с 2008 по 2015 год.

Год	Внутренний туризм (чел.)	Выездной туризм(чел.)	Въездной туризм (чел.)
2008	174940	261070	37937
2009	122216	193951	31246
2010	157988	261709	39640
2011	189502	375923	36096
2012	186351	388108	30240
2013	190041	420360	37890
2014	190970	480520	45352
2015	199936	470236	46365
Примечание: составлено на основании источников[2, 4]			

Как видим, туризм является в РК скорее отраслью, не мобилизующей валютные поступления в Республику, а наоборот, каналом утечки валюты во внушительных размерах. Очевидно, что лавина предложений отдыха за рубежом была востребована в Казахстане, потому что там нашим туристам предложили за умеренные цены сервис более высокого

качества. К тому же зачастую бывает ситуация, когда за рубежом отдохнуть для отечественного туриста выходит существенно дешевле, чем в Казахстане.

И международные, и казахстанские аналитики называют ряд проблем развития казахстанского туризма. Это, прежде всего, слабая общенациональная и – тем более – туристская инфраструктура, недостаток квалифицированных кадров, административные барьеры по развитию малого в целом и малого турбизнеса в частности, а также слабое развитие и недостаточное государственное внимание к маркетингу отечественного турпродукта. По нашему мнению, есть еще также проблема нехватки финансовых ресурсов в отечественную индустрию (во многом потому, что отечественных бизнесмены слабо сориентированы и простимулированы к развитию отечественного турбизнеса) [5].

Аналитики отмечают желательность государственно-частной поддержки образовательной системы вузов в части подготовки тех специалистов, которые необходимы для предлагаемого к созданию отечественного туркластера: турменеджеры, турмаркетологи, специалисты для турсайтов (смотрители, проводники, экскурсоводы, аниматоры и т.д. и т.п.). Что касается первичной инфраструктуры туризма, здесь они дают совет отойти от укоренившейся повсеместной практики строительства дорогостоящих фешенебельных отелей и наращивать сеть "дешевых" двух-трех-звездочных гостиниц, увеличивать арсенал индустрии недорогих развлечений и отдыха [4].

По нашему мнению, в дополнение ко всему указанному из предлагаемого очень важно вести разъяснительную и обучающую работу с населением, проживающих вблизи казахстанских турплощадок, об экономической целесообразности и выгоды их вовлеченности в въездной и внутренний турбизнес: это будет обеспечивать их дополнительными рабочими местами, новыми источниками доходов, способствовать развитию их социально-экономического статуса – об этом свидетельствует и пока еще немногочисленный казахстанский практический опыт [7].

Подводя итоги, укажем, что анализируя состояние туризма в Казахстане на современном этапе необходимо, прежде всего, отметить определенную положительную динамику его развития. Несмотря на небольшие коррективы, внесенные мировым экономическим кризисом, темпы роста туризма в Казахстане продолжают демонстрировать положительную динамику.

Въездной и внутренний туризм являются наиболее выгодными для развивающегося государства, так как при их развитии происходит приток денежных масс в страну, тем самым пополняя ее бюджет. Въездной и внутренний туризм являются одной из самых высокодоходных отраслей экономики в мире, и, по прогнозам экспертов ЮНВТО, в XXI веке несмотря ни на что, их рост будет продолжаться.

У Казахстана есть существенные перспективы по развитию въездного и внутреннего туризма и отечественных турбизнеса и туристической индустрии (особенно нужно воспользоваться своим географическим положением между двумя динамично развивающимися крупными странами и грядущим в РК крупным международным мероприятием – выставкой КазЭКСПО – 2017!). Но, в любом случае, какими бы не были прогнозы на будущее очевиден один основной вывод: чтобы преуспеть в туристской деятельности в двадцать первом столетии, национальной туристической индустрии – и наша отечественная не исключение! – требуется профессиональный, основанный на потребностях клиента и выполнении требований законодательства подход к организации производства, продвижению и реализации туристического продукта. Пока же, в целом, в Казахстане уровень развития туризма не соответствует международному, но известны пути и средства для его развития и совершенствования.

Список использованной литературы:

1. Савичев А. У Казахстана большой туристский потенциал. – URL: <http://kapital.kz/expert/>.
2. Вукулов В. О. Концепции развития туристской отрасли. // Мир путешествий. – URL: <http://mirp.kz/rus/articles/2/06>
3. Тулегенова Х. Дорожная карта развития туризма в коридорах Шелкового пути [Электрон.ресурс]. – 2013. – URL: <http://ortcom.kz/ru/news/dorojnaya-karta-razvitiya-turizma-v-koridorah-shelkovogoputi.2244>
4. Ментальность – барьер, через который надо перепрыгнуть. – Астана, 28 января 2016.КАЗИНФОРМ// <http://www.nomad.su/?a=4-200501310130>
5. Малеев С. Туризм в Казахстане глазами иностранных экспертов. – 2011. – URL: <http://www.zakon.kz/4450912-turizm-v-kazakhstan-glazami.html>.
6. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 февраля 2013 года № О проекте Указа Президента Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития туристкой отрасли Республики Казахстан до 2020 года». – 2013. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000192>.
7. Развитие туризма по-мангистауски: в юрты провели телефон, канализацию и электричество.// tengrinews.kz/kazakhstan_news/18. сентября 2016

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИЗМНІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН КЕЛЕШЕКТЕРІ

*Сокол Вероника, Пилипенко Елена Николаевна,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,*

Мақалада Қазақстан Республикасында ішкі және кіру туризмін дамыту артықшылықтары мен болашағын, даму болмауына және отандық туризм индустриясын табысты және туристік сала үшін себептерін сипаттайды. Туристік орталығы ретінде Қазақстанның тартымдылығын жақсарту және арттыру үшін нақты және мүмкін шаралар.

THE RK TOURISM CURRENT STATE: PROBLEMS AND PROSPECTS

*Sokol Veronika, Pilipenko Yelena Nikolayevna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

The article describes the Kazakhstani inbound and domestic tourism development, as well as the reasons for this development lack and the local industry and tourist industry failure either. The actual and possible measures to improve and enhance the Kazakhstan attractiveness as a tourist center are also considered.

К ВОПРОСУ О ДОМИНАНТАХ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА И ИНТЕГРАЦИИ В МИРОВУЮ ФИНАНСОВУЮ СИСТЕМУ

Сулима Сергей Владимирович,

кандидат экономических наук, профессор,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В статье рассматриваются вопросы экономического развития Республики Казахстан, с критической точки зрения анализируется доклад Агентства Standard & Poor's, а также вопросы экономического кризиса, в контексте трансформации монополярной финансовой системы в новую финансовую архитектуру.

В опубликованном в сентябре 2016 г. докладе Агентства Standard & Poor's по Республике Казахстан, отмечено, что долгосрочные и краткосрочные суверенные кредитные рейтинги по обязательствам в иностранной и национальной валюте находятся на уровне "BBB-" и "A-3", а рейтинг Казахстана по национальной шкале находится на уровне "kzAA", что в целом, указывает на негативный прогноз по долгосрочным рейтингам [1].

В целом данный прогноз не внушает оптимизма, а отдельные авторы считают, что казахстанской экономике вынесен приговор [2], несмотря на отмеченный возможный экономический рост 2% с 2017 года, связанный с ростом цен на нефть, а также введением в действие месторождения нефти Кашаган.

Во-первых, на наш взгляд, можно оспорить оптимистичный прогноз S&P в отношении среднего годового роста цен на нефть в 2016 г. до 55 долл./баррель, в 2017 г. до 65, и до 70 долл./баррель в 2018 г. Действительно, текущие цены на нефть являются низкими для большей части добывающих стран, не обеспечивая рентабельность инвестиций, что в дальнейшем приведет к ценовому скачку. Однако приходится констатировать, что текущий низкий уровень цен на нефть определяется не мировым экономическим кризисом, а геополитическим соотношением сил, при этом не стоит надеяться на ослабление российской позиции пред западными санкциями, также как и на отказ Запада от санкционного давления на Россию.

Во-вторых, ситуация с Кашаганом может, при самом благоприятном развитии обстоятельств, обеспечить снижение темпов объема физической добычи, который на данном этапе составляет около 95% по сравнению с аналогичным периодом 2015 года, однако не приведет к значительным финансовым поступлениям в бюджет и экономику. Это объясняется тем, что в соответствии с соглашением на первом этапе участники проекта будут возмещать более 50 млрд. долл., которые были инвестированы в проект, что может быть растянуто до 2050 года. Это может быть вероятным сценарием, в случае если будет достигнута реальная окупаемость добычи трудной нефти Кашагана.

Необходимо отметить, что в докладе Standard & Poor's, на наш взгляд, содержатся прописные истины известные всем, однако, данные официальные сведения, представленные специализированной международной организацией, вызывают больше всеобщего доверия, в том числе в отношении низкого уровня доверия к банковской системе.

В том же докладе агентством обращается внимание на недооценку рисков, связанных с проблемными кредитами, и переводе безнадежных долгов отдельными банками на счета специально созданных юридических лиц.

При внимательном рассмотрении доклада, можно увидеть указание на исчерпание сырьевой модели экономики Казахстана, при отсутствии общесистемных выводов агентства по данному вопросу. Так, на это указывают отмеченные в докладе риски платежного баланса, которые связаны с большим объемом привлекаемых прямых иностранных инвестиций, носящих долговой характер. Объем данных инвестиций, по оценке Standard & Poor's, составляет в 2015 году порядка 80 млрд. долл., что соответствует 45% валового внутреннего продукта и 140% средств поступивших на счет текущих операций, т.е. платежи

по привлеченным иностранным инвестициям превышают объем вновь поступающих инвестиций.

Кроме того, вызывает интерес указанная в докладе проблема неясности политики Нацбанка РК в отношении гибкости курса тенге. При этом, агентство говорит о необходимости одновременного укрепления доверия к национальной валюте, дедолларизации и увеличения рыночной гибкости. Также в докладе, недостаточно обосновано на наш взгляд, выглядит не подтвержденное количественными показателями утверждение о снижении платежеспособности населения Казахстана вызванное девальвацией.

Действительно, мы не отрицаем, что экономика Казахстана испытывает экономический кризис, однако, на наш взгляд, этот кризис носит не столько циклический характер, сколько системный, охватывая не только бюджетную и экономическую сферу, но всю политико-экономическую систему в целом. Кроме того, системный характер казахстанского экономического кризиса по принципу «матрешки» встроен в экономический кризис более высоких для нас уровней трансформирующейся мировой финансовой архитектуры. С достаточной долей условности можно выделить два уровня: во-первых, системный экономический кризис ЕАЭС, имеющий, на наш взгляд, политическую, а не экономическую причину, во-вторых, евразийский кризис, как составляющая системного мирового экономического кризиса, вызванного трансформацией монополярной финансовой системы в новую финансовую архитектуру, включающую Евразийский союз, Китай, Евросоюз и США.

Таким образом, по итогам установления границ новой финансовой архитектуры и обстоятельств интеграции в нее Казахстана, возможен выход экономики страны из текущего кризисного состояния.

На современном этапе казахстанская экономика, в том числе процесс планирования государственного бюджета, поэтапно адаптируется в условиях трансформации мировой финансовой архитектуры на различных уровнях. Экономика Казахстана, войдя в период экономического спада, активно начала адаптироваться к российскому экономическому кризису, связанному, с одной стороны, с введенными экономическими санкциями, с другой - резким обрушением цены на нефть до уровня менее 50 долл/барр. Ответной российской реакцией было встречное эмбарго и девальвация национальной валюты, за чем последовала зеркальная девальвация казахстанской валюты. Экономическая ситуация к концу 2016 года плавно стабилизируется и в 2017 году возможна дальнейшая стабилизация, при отсутствии внеочередных экономических коллапсов.

В сложившихся экономических условиях, сокращение масштабов государственного вмешательства в экономику, усиление принципов рыночной саморегуляции, масштабная приватизация «непрофильных активов», сокращение бюджетного финансирования и снижение роли государственных административных функций, является неэффективной экономической моделью. Действительно, распределение средств государственного бюджета, расходы субъектов государственного и квазигосударственного сектора недостаточно эффективны, однако в текущих условиях альтернативных моделей, на наш взгляд, не существует, с чем также связана невозможность формирования сжатого и экономичного государственного бюджета.

Необходимо отметить, что в Проекте республиканского бюджета на 2017 год [3] значительное внимание отводится трансферту из Нацфонда, при этом в бюджете 2017 года его удельный вес в доходной части составляет 42%, против 30% в бюджете текущего года. Однако, необходимо отметить, что в долларовом эквиваленте размер трансферта изменился незначительно, причем в девальвированной национальной валюте его величина по сравнению с другими источниками поступлений в бюджет значительно выросла. Кроме того, в проекте бюджета указано, что размер поступлений в бюджет на 2017 год, направляемых в

Национальный фонд составляют 1.201,6 млрд. тенге, а величина Трансферта из Нацфонда в бюджет – 3.321,6 млрд. тенге, что соответствует 36,2%. Таким образом, можно констатировать о переходе Национального фонда из накопительного режима в расходный, вызывающий особую озабоченность органов государственной власти, несмотря на то, что по объективным оценкам [3] средств Нацфонда должно хватить на срок более чем 10 лет, превышающий, на наш взгляд, время завершения процесса трансформации мировой финансовой архитектуры и экономического кризиса.

Другой проблемой, имеющей особую актуальность, является вопрос увеличения государственного долга. Так, в проекте бюджета на 2017 – 2019 гг. средства, запланированные на обслуживание правительственного долга в 2017 г составляют более 522 млрд. тенге против 345 млрд. в текущем году (рост более 50%), что в сравнении с расходами на образование (около 435 млрд. тенге) выше на 20%. Необходимо отметить, что в бюджете на текущий год аналогичные расходы на образование составили 610 млрд. тенге, а в предыдущий период достигали 643 млрд. тенге, кроме того, эти затраты осуществлялись еще до девальвации тенге.

Резюмируя вышеизложенное отметим, что рост трансфертов из Национального фонда, а также величины государственного долга являются одними из прямых показателей системного экономического кризиса, сокращающего затраты на образование, который в перспективе может перейти на все социальные сферы бюджетных статей.

Прогнозируя развитие ситуации, можно предположить дальнейшую экспансию китайской экономической заинтересованности в Казахстане, которая может иметь неэкономические последствия.

На современном этапе развития мировой экономики доминирующим фактором выступает ускорение глобализационных процессов, кардинально меняющий соотношение ее институтов, а также всех элементов мировой финансовой системы, что определяет неоднозначность и противоречивость экономической ситуации. В качестве положительных сдвигов можно отметить сокращение затрат на обслуживание международного финансового сотрудничества, повышающее эффективность распределения мирового капитала и темпы экономического роста. К отрицательному воздействию можно отнести то, что интеграция в мировую экономику создает альтернативные риски, которые связаны с ростом инвестиций иностранного капитала и его деструктивным влиянием на национальную экономику в результате импорта инфляции и финансового кризиса (начиная с 90-х годов 20 века). Вследствие ограниченности и низкой эффективности современных мировых финансовых институтов и их инструментария, будущее мировой финансовой системы в условиях глобализации будет формироваться в разнонаправленных координатных системах, состоящих из неоднородных подсистем, создавая постоянные противоречия как внутри себя, так и в системе в целом. В результате возникает необходимость формирования эффективных инструментов регулирования и использования всех составляющих мировой финансовой системы, а также необходимость трансформации ее внешней сферы, которой является мировая финансовая архитектура. Зарождение и развитие мировой финансовой системы, а также мировой финансовой архитектуры как ее институциональной конструкция началось с Бреттон-Вудской системы (с 1944 г.), получило наибольший импульс в условиях Ямайской системы (с 1976 – 1978 гг.) с введением плавающих валютных курсов, усиливающих зависимость от цикличности мировой экономики, и вызывающих мировые финансовые кризисы.

Современная мировая финансовая архитектура по своей сути предполагает повторение финансово-экономических кризисов, затрагивающих политические, социальные и другие отношения. Современный экономический кризис выявил основные недостатки мировой финансовой архитектуры, характеризующие однополярность ее структуры на основе доллара США. Данная система уже не в состоянии адекватно реагировать на

современные вызовы мировой экономики, так как однополярность противоречит развивающейся многополярности мировой экономики и укреплению позиций экономик развивающихся стран. В современных научных кругах представители различных государств расценивают мировой экономический кризис, в качестве точки отсчета периода нестабильности, перераспределения мировых сил, возникновения новых экономических центров. На современном этапе многополярная мировая финансовая архитектура, отражая интересы развитых и развивающихся государств, выступает в качестве главного фактора мирового экономического развития, несмотря на инициативные попытки ее перестройки США и Евросоюзом. Не вызывает сомнения, что природа современного кризиса связана с проблемами современных институтов международного регулирования (международные стандарты, правила и нормы), отстающих от глобализационных процессов. Современный уровень развития глобального финансового рынка в условиях отсутствия соответствующих контролирующих мировых институтов подталкивает либерально-рыночную мировую финансовую архитектуру в сторону расширения неконтролируемого, свободного перелива капитала. На современном этапе мировая финансовая архитектура в условиях глобализационных процессов посредством системы международных институтов должна способствовать стабилизации мирового финансового рынка, предотвращению кризисных явлений и выступать в качестве альтернативного механизма экономического мироуправления, не ущемляя экономико-политического суверенитета стран. Необходимо отметить попытки отдельных мировых игроков сформировать новую финансовую архитектуру, однако эти действия носят поверхностный характер, а не направлены на трансформацию мировой финансовой архитектуры.

В связи с вышеизложенным, перед научным сообществом, в первую очередь в государствах «с растущими рынками», в принципиально новых условиях возникает необходимость трансформации мировой финансовой архитектуры, развитие которой невозможно в рамках имеющихся теоретических представлений о мировой финансовой системе и глобальной экономике. Изучение трансформационных процессов мировой финансовой архитектуры, должно происходить в рамках новых финансово-экономических подходов, определяющих развитие мировой экономики и ее финансовой архитектуры. Основу данных подходов должен составлять рост значимости финансового капитала, в условиях нарастания дистанцирования финансового сектора от производственного.

Вышеперечисленные факторы обусловили теоретическую и практическую значимость исследования теоретических и методологических вопросов в отношении императивов развития мировой экономики и финансовой архитектуры в современных условиях глобализации, институциональной модели и схемы глобализационных изменений мировой финансовой архитектуры, а также разработке научно-практических подходов трансформации экономики и обеспечения кризисоустойчивости национальной валюты Республики Казахстан в условиях глобализации.

Список использованной литературы:

1. S&P ПОДТВЕРДИЛО КРЕДИТНЫЕ РЕЙТИНГИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН, ПРОГНОЗ "НЕГАТИВНЫЙ" <http://www.kase.kz/ru/news/show/1308257>
2. Экономике Казахстана вынесен приговор. Полная версия доклада Standard & Poor's <http://m.365info.kz/2016/09/ekonomike-kazahstana-vynesen-prigovor-polnaya-versiya-doklada-standard-poor>
3. О проекте Закона Республики Казахстан "О республиканском бюджете на 2017 – 2019 годы" Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 августа 2016 года № 511 <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000511>

4. Правительство не виновато в похудении Нацфонда Казахстана
<http://365info.kz/2016/08/pochemu-hudeet-natsfond-kazahstana/>

**ӘЛЕМДІК ҚАРЖЫ ЖҮЙЕСІНДЕ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ
ДОМИНАНТАРЫНЫҢ ДАМУЫ МЕН ИНТЕГРАЦИЯСЫ**

Сулима Сергей Владимирович

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының экономикалық даму сұрақтары, Standard & Poor's, агенттігінің баяндамасы критикалық тұрғыдан талданып, сонымен қатар экономикалық дағдарыстың сұрақтары, яғни жаңа қаржы архитектурасына монополярлы-қаржы жүйесінің трансформациясы қарастырылған.

**THE QUESTION OF THE LANDMARKS OF THE DEVELOPMENT OF
KAZAKHSTAN'S ECONOMY AND INTEGRATION INTO THE GLOBAL FINANCIAL
SYSTEM**

Sulima Sergey Vladimirovich

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

The article deals with the issues of economic development of the Republic of Kazakhstan, with a critical point of view, is analyzed the report of Standard & Poor's Agency, also issues of the economic crisis, in the context of the transformation of the monopolar financial system into the new financial architecture.

КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕБІН ЖҮРГІЗУДЕГІ САЛЫҚ БАСҚАРУ ЕСЕПТЕРІНІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫН КӨРСЕТУ

Тачкараева Венера Самигуллаевна,

«Есеп және аудит» мамандығының 2 курс студенті,
ғылыми жетекші: **Молдабекова Гүлмира Байғалиевна,**
экономика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада, салықтардың экономикалық мәні, пайда болу тарихы мен даму эволюциясы, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы салық жүйесінің қызмет ету ерекшеліктері мен салық саясатының жүзеге асырылу жолдары баяндалған.

Кілт сөздер: салық, жеке тұлға, салық төлеуші, бухгалтерлік басқару есебі, кәсіпорын.

Мемлекет салық қызметі органы арқылы салық төлеушіден – оның салық міндеттемелерін толық көлемінде орындауын талап етуге, ал олар орындалмаған немесе тиісінше орындалмаған жағдайда оларды қамтамасыз ету жөніндегі тәсілдерді және Салық Кодексімен көзделген тәртіппен мәжбүрлеп орындату шараларын қолдануға құқылы. Салық міндеттемесі - салық төлеушінің салық заңдарына сәйкес мемлекет алдында туындаған міндеттемесі салық міндеттемесі деп танылады, оған сәйкес салық төлеуші салық органына тіркеу есебіне тұруға, салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілерді айқындауға, салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есептеуге, салық есептілігін жасауға, оны белгіленген мерзімде табыс етуге, салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді төлеуге міндетті. Салық төлеуші салық міндеттемесін орындау үшін мынадай іс-әрекеттер жасайды:

1. салық органына тіркеу есебіне тұрады;
2. салық салу объектілері мен салық салуға байланысты объектілердің есебін жүргізеді;
3. салық объектілері мен салық салуға байланысты объектілерді, салық базалары мен салық ставкаларын негізге ала отырып, бюджетке төленуге тиісті салық және басқа да міндетті төлемдер сомасын есептейді;
4. салық есептілігін жасайды және оны белгіленген тәртіппен және мерзімдерде салық қызметі органдарына табыс етеді;
5. салық заңдарында белгіленген тәртіппен және мерзімдерде салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдердің есептеп шығарылған және есептелген сомаларын, сондай-ақ міндеттемесі орындалмаған жағдайларда, салық өсімпұлдарын төлейді.

Салық жүйесін нығайту мақсатында Салық кодексі мемлекеттік тіркелу шарттарын және салық төлеушінің есепке тіркеуі көзделген. Мемлекеттік тіркелу Қазақстан Республикасында салық төлеушілердің саласына мыналар жатады:

1. Заңды тұлға, олардың құрылымдық бөлімшелері, оның ішінде Қазақстан Республикасында өз қызметтерін атқаратын резидент емес тұлғалар.
2. Жеке тұлға, резидент, салық төлеуші және тұрған жеріне байланысты бюджетке берілетін міндетті төлемдер.
3. Жеке тұлға, резидент еместер, Қазақстан Республикасының жергілікті жеріндегі пайда өнімдерін қалыптастыру.
4. Қазақстан Республикасында салық салынатын объектілерді иеленетін резидент емес тұлғалар [1, 77 б.].

Салық төлеушінің мемлекеттік тіркелуі - бұл салық төлеушінің тіркелу нөмірі берілу түрінде, салық төлеушінің мәліметтерін Қазақстан Республикасының салық төлеушінің мемлекеттік реестріне енгізілуі және мемлекеттік тіркелу орнына арыз берілгеннен кейін екі күн аралығында салық төлеушінің куәлігінің берілуі. Салық төлеушілердің есебінің реттелуі

және жүйелендіру кіріспесінде олардың керектігі және де салық түсуі жайлы есеп, басқа да бюджетке қажетті төлемдер, компьютерлік бақылауын қамтамасыз ету және салық төлеушінің салық заңдылықтарына ақпарат өткізілуін тексеріп қадағалау, бөлімдер мен салық мекемелері арасында ақпарат алмасуды қамтамасыз ету. Тіркелу есебі аймақтық салық органында арыз етілгеннен кейін 10 күннен кешікпей тіркелу керек. Қазақстан шекарасындағы әр салық төлеушіге - салық төлеушінің тіркелу нөмірі (СТН) беріледі. Аймақтық салық мекемелері салық төлеушінің барлық берілетін құжаттарында салық төлеушінің тіркелу нөмірін көрсетеді. Салықтық қажеттіліктер туындаған кезде СТН беріледі. Салық төлеушінің көшуі және тұратын жері өзгеруі кезінде, салық мекемесін жаңа тұрғылықты жері жөнінде хабарлап тіркеледі, бірақ СТН өзгермейді. Егер де салық төлеуші қабылдану салық мекемесінде тіркелген болса, салық мекемесінде тіркелу жөнінде тексеру өткізіледі. СТН берілу жөнінде салық мекемелері жауапты болады. СТН барлық салық қатынастарында қолданылады және бұл салықтық декларацияда көрсетіледі, есептік және басқа да құжаттарда қолданылады. Банкілік төлем құжаттарында СТН міндетті түрде көрсетіледі, СТН төлеуші мен қабылдаушының қосқанда. Салық есебіне салық төлеушінің тіркелуі және алынуы Мемлекеттік Кіріс Министрлігімен шешіледі. Тіркелу жерінде салық мекемесінде (ауылдарда, аймақтық салық Комитеттерінде) СТН берілген кезде әр салық төлеушіге жеке есеп шот (лицевой счет) ашылады.

Жеке есеп шотта көрсетіледі:

- салық төлеушінің аты - жөні;
- мекен - жайы, СТН;
- толық есебі және басқа да көрсеткіштер.

Мекемелерден, салық төлемдері әртүрлі бюджет тәжірибелеріне топтастырылады, әр топқа жеке есеп шот ашылады. Қолда есепте жеке есеп шот карточка түрінде көрсетіледі, ПЭЕМ-ді қолдануында компьютер жадында таблица түрінде сақталады. Өз уақытында және құжаттар хронологиялық тәртіппен өткізіліп жеке есеп шотта жазылуы керек. Жеке есеп шот толтырылу уақытында құжаттар құрамында барлық мінездемелік қарыздарға назар аударылады (салық, өсімпұл, айыппұл санкциясы, төлем мерзімі және басқа да мәліметтер, есеп сұрақтарымен байланысқан және салық төлеу түрлері). Жеке тұлға, бюджетке төленетін төлем кездері (қайда жұмыс істеді) және де СТН және жұмыс орнының салық қызметіне жеке есеп шотының болуы. Салық төлеуші, төмендегідей өнім өңдеу түрлерін келесі аймақтық салық төлеу мекемелеріне міндетті түрде тіркелуі қажет:

1. Көтерме және жеке жанар-жағармай сату (ұшақтарға пайдаланылатыннан басқа) дизельдік жағармай.
2. Өңдеу және ішімдік өнімдерінен қамтамасыз ету.
3. Шыны ыдыстарының қабылдануы.
4. Мекемеге, лотерея ойындарының өткізілуі.
5. Ойын сауық ісі [2, 210 б.].

Лицензия беретін бөлімшелер, лицензия берілгеннен кейін үш күн аралығында аймақтық комитетке лицензия қабылданушыға берілгені жөнінде ескертуі қажет. Салық бөлімдері салық жинауын санақ және байланыс арқылы қамтамасыз етеді, салық төлеушіге ескеру қағазы берілуі, құжатты жазылу түрінде және ел таңбасы бар мөрі болуы керек. Құжат берілді деп саналады егер, мекен-жайына жеткізілген болса және пошта арқылы жіберілсе. Хабардар ету - жазбаша түрде салық органы мен салық төлеушінің мекен - жайына жіберіледі. Жиналған салық сомасы туралы хабардар ету келесі көрсеткіштерді өзіне қосады.

- салық төлеушінің аты - жөні;
- хабарламаның тіркелу күні мен нөмірі;
- төлеу жері;
- салық сомасы;
- салық төлеу талаптары;

- арыз жасау тәртібі мен күні.

Хабарлама 2 дана түрінде жазылады, бастығының аты - жөні жазылып, мөр басылып бастығының қолы қойылады. 1 данасы салық төлеушісіне, ал 2 - сі салық комитетінде қалдырылады. Қазақстан Республикасы конституциясының 35 статьясы бойынша бюджетке төленетін салықтық төлеу және басқа да төлемдерді салық төлеушілерінің міндетті төлемдері болып табылады. Салық төлеушісінің салық заңдылықтарын бұзғаны үшін жауаптылығы салық кодексіне негізделеді. Салық заңдылықтарын бұзу басқа заңдылық бұзушылықтар мен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері бар.

Заң бұзушылықтарды келесідей топтастыруға болады:

1. Кірістерді жасыру
2. Кіріс және шығыс заңдылықтарын бұзу
3. Салықтың толық төленбеуі, кіріс сомасын жасыру
4. Салық төлеу құжаттарын көрсетпеу немесе дер кезінде көрсетпеу
5. Лицензиясыз, есепке тіркелусіз кәсіпкерлікті жүргізу
6. Заңды бұзу
7. Бухгалтерлік және салықтық есепте жасыру жұмыстары
8. Есепке тұру мерзімін бұзу

Салықтық қарызды қайтару мерзімі 2 топқа бөлінеді:

1. Бюджетке төленетін салықтық және басқа да төлемдерді өз бетінше төлеу
2. Бюджетке төленетін салықтық және басқа да төлемдерді қысым жасау арқылы төлеу [3, 140 б.].

Салықтық қарызды өтеудің 1 - ші тобына келесіне жатқызуға болады:

- салық төлеушіні хабардар ету;
- төлеу мерзімін созу, салым санкцияларын қолдану;
- салық органының шешімін қайта қарау.

Салық төлеушісін хабардар ету салық инспекторымен жүзеге асырылады және ол келесі мақсаттарды көздейді:

- жиналған салық сомалары туралы хабарлама қағаз беру;
- салық төлеушісінің келісімін тексеру;
- қарыздар тұлғалардың келісімін тексеру;
- шешімнің банкке жіберілуі;
- салық органының бастығына өтініш жазу арқылы салықты төлеу мерзімін созу.

Хабарлама қағаз 2 дана бойынша жүргізіледі. Онда төленбеген салық сомасы көрсетіліп, сонымен қатар төлеу мерзімі қатаң көрсетіледі. Хабарлама қағазындағы барлық соманың дұрыстығын тексеру тиіс. Салық инспекторы бухгалтерлік құжаттарды тексеріп, бір шешімге келулері керек. Осы тексеруден кейін салық органдары салық төлеушінің түсінбеген салық салық сомаларын есептеп шығаруы үшін банкке шешімін жібереді. Ол шешім 3-4 дана етіп жазылып банкке жіберіледі. 1 - ші және соңғы даналарға комитет бастығының қолы қойылады. 1-ші дана салық төлеушісіне қызмет көрсету үшін банкте қалдырылады. 2-ші данасы салық органына қызмет көрсететін банкке жіберіледі. 3-сі салық төлеушінің өзіне, ал 4-ші дана банктің шешімімен салық органдарына қайтарылады [4, 76 б.].

Бұл шешім «инкассалық төлемдерді тіркеу» журналында тіркеледі. Бұл журналда тіркеу нөмірлері және инкассалық төлем жасалғаны жазылып отырады.

Жеке және заңды тұлғаларға салық құжаттары 2 ыңғайлы түрде табыс етуге болады:

- салық төлеушісіне жеке ұсынылғанда;
- мекен- жайына поштамен жіберілгенде.

Кез-келген хабарлама қағазда салық бастығының аты-жөні, қолы қойылып, мөр басылуы міндетті. Осы құжаттармен салық қарызының төлеу мерзімі белгіленеді.

Салықтық қарызды өтеудің 2-ші тобына келесіне жатқызуға болады:

1. Егер салық төлеуші өз бетінше қарызды өтемеген жағдайда салықорғандары банктің есебімен қарызды алуы мүмкін.
2. Салық комитеті салық төлеушінің мүлкіне шектеу қояды.
3. Экспорттық операцияларды тоқтату.

Егер салық төлеуші 5 күн ішінде қаразын өтемеген жағдайда осы шартқа келіскен деп танылады. Салық комитетіндегі әрбір қызметкерге салық төлеушінің тізімі беріліп отырады. Ол салық төлеушісіне хабарласып не телефон соғып қарыз есебін түсіну керек және оған қойылатын талаптарды ескеруі керек. Салық комитеті салым мен өсімі белгілеп отыруға құқы бар, 2002 жылдың 1 қаңтарындағы мемлекет алдында қарызды өтеу келесі түрде жүзеге асырылады:

- 1) жиналған өсім;
- 2) жиналмаған салымдар;
- 3) салық сомасы. Осылайша, салық органы мемлекет атынан әкімшілік шараларды қолданады.

Басқару есебі - экономикалық субъектіні жоспарлау, бақылау және басқару іс-әрекетін реттеу мен шешім қабылдау процесі арқылы басқару. Бұрын көрсетілгендей, отандық бухгалтерлік теория мен практикада «Басқару есебі» ұғымын, салыстырмалы түрде алғанда, жуықта ғана пайда болды. Басқару есебінің негізінде қаржылық, материалдық және еңбек ресурстарын тиімді басқару жүйесі жатыр. Нақты басқару есебі кәсіпорындағы міндетті іс-қызмет процестеріне тығыз байланысты методологияға негізделеді, оның үстіне басты назар, мысалы, бөлімшелер қызметін бағалау және өнім мен өндірістің пайдальшығын бағалау сияқты аспектілерге байланысты шығындарды басқару есебіне аударылады. Осылайша, басқару мақсатымен есептің ақпаратты өзгерту қажеттілігіне байланысты нормативті есеп орнына, әрине басқару есебі келеді. Басқару есебінің мазмұнын жалпылай алсақ, екі топқа: өндірістік ресурстар, шаруашылық процестері мен олардың нәтижелеріне біріктенуге болатын өндірісті басқарудың бүкіл циклі процесіндегі объектілердің жиынтығы жатады. Өндірістік ресурстар кәсіпорынның шаруашылық қызметі барысында адам еңбегінің мақсатқа сәйкестілігін қамтамасыз ету [5,148 б.]. Олар мыналарды біріктіреді:

- негізгі құралдар - еңбек құралдары (машиналар, жабдықтар, өндірістік ғимараттар және т.б.), олардың жағдайы яғни пайдалану;
- материалдық емес ресурстар - мерзімнен бұрын қаржы бөлінген объектілер (жерді пайдалану құқығы, патент материалдық ресурстар - еңбек құралдарының көмегімен өндіріс процесінде өндеуге арналған еңбек керек жарақтары;
- еңбек ресурстары – кәсіпорынның осы шақта бар нақты еңбек ететін көпшілігі, мақсатқа сәйкес қызмет пен еңбек нәтижесінде еңбек ресурстарын пайдалану.

Шаруашылық процесстер мен олардың нәтижелері, жинақтай алғанда, кәсіпорынның өндірістік іс-әрекетін құрайды. Оларға іс-әрекеттің мынадай түрлері жатады:

- қамтамасыз ету - дайындау;
- өндірістік;
- қаржылық-өткізушілік;
- ұйымдастырушылық.

Бухгалтерлік басқару есебі - есеп процесі мен кәсіпорынды басқару арасындағы байланыстырушы буын. Ұйымның өндірістік қызметі және оның жауапкершілік орталықтары деп аталатын жекелей құрылымдық бөлімшелері (сегменттері) бухгалтерлік басқару есебінің ісі болып шығады. Жауапкершілік орталығы - шығындарды, кірістер мен ұйымдағы бизиестің осы сегментіне инвестицияланатын қаражаты, шығынды бақылайтын менеджер басқаратын құрылымдық бөлімше. Бұл көрсеткіш басшылықтың бөлімшесі үшін анықталады. Менеджерлерге жүктелген жауапкершілік дәрежесіне байланысты кәсіпорынның ұйымдастырушылық құрылымы орталықтандырылған немесе орталықтандырылмаған болып сипатталуы мүмкін. Орталықтанған ұйымдар функционалді принциптер бойынша (әкімшілік,

қаржы, жабдықтау, өндіріс, маркетинг және т.с.с.) құрылған және олардың басқару есебі жүйесі шығындар орталығына негізделген. Басқарудың мұндай жүйесі шын мәнісінде консервативті болып табылады, ең көп шамада мәжбүрлікті көздейді және өз қызметкерлеріне іс-қимыл бостандығын бермейді [6, 233 б.].

Орталықтапдырылмаған құрылым пайда мен инвестиция орталықтары бар болуымен сипатталады. Шығын орталықтарының менеджерлерімен салыстырғанда олардың басшыларының мол құқықтары мен міндеттері бар, кәсіпорын әкімшілігінің алдынала келісуінсіз шешімдердің едәуір бөлігін қабылдай алады. Дегенмен орталықтандырылмаған жүйенің табысты жұмыс істеуі тым болмағанда, екі шартты сақтағанда болуы мүмкін:

- жоғары мамандандырылған басқару құрамының бар болуы;
- тұтастай ұйымның және оның жеке құрылымдық бөлімшелерінің мақсаттары мен мүдделерінің үндесуі.

Таңдалған ұйымдастырулық құрылым түріне қарамастан, тұтастай компанияны қаржыландыру үшін жауапкершілік, әдетте жоғары басшылықта болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына: «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму» жолдауы.
2. Назарова В.Л. Шаруашылық жүргізуші субъектілердегі бухгалтерлік есеп: оқулық / Назарова В.Л.; жалпы ред. Рысқұлов Т., Мамыров Н.Қ. - Алматы: Экономика, 2011.
3. Оразбекұлы Б. Бухгалтерлік есеп және аудит негіздері: оқу құралы / Оразбекұлы Б. - Алматы: Экономика, 2011.
4. Дюсембаев К.Ш. Теория аудита: учебник / Дюсембаев К.Ш. - Алмат: Экономика, 2013.
5. Бухгалтерлік есеп: оқу құралы / Қабылова Н.Қ., Доспалинова Ш.А, Оразалинов Е.Н.. Астана: Фолиант, 2011.
6. Кеулімжаев Қ.К., Әжібаева З.Н., Құдайбергенов Н.А. Бухгалтерлік есеп принциптері

РАССМОТРЕТЬ ПРИ ФИНАНСОВОМ УЧЕТЕ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ НАЛОГОВОЙ И УПРАВЛЕНЧЕСКОМ УЧЕТАХ

*Тачкараева Венера Самигуллаевна, Молдабекова Гильмира Байғалиевна
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,*

В этой статье публикуется об экономической роли налогов, об истории появления и развития эволюции, а также о службе и об особенностях налоговой политики Республика Казахстана.

Ключевые слова: налог, индивидуальный лицо, налогоплательщик, бухгалтерский управленческий учет, предприятие.

**CONSIDER WITH FINANSIAL ACCOUNTING AT THE ENTERPRISES
A INTERRELATION BETWEEN A TAX AND MANAGEMENT ACCOUNTING**

*Tachkaraeva Venera Samigullaevna, Moldabekova Gulmira Baigaliyevna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

In this article is published about the economic role of taxes, about the history of emergence and development of evolution, and also about service and about the features of the tax policy, the Republic of Kazakhstan.

Keywords: tax, individual person, the taxpayer, accounting management accounting, company.

ПРОБЛЕМЫ УСТОЙЧИВОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ВАЛЮТЫ КАЗАХСТАНА

Турманбетова Салтанат Кинжибаевна,
магистрант специальности «Финансы»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматривается история возникновения национальной валюты Казахстана, которая символизирует независимость нашего государства. Также отображены причины изменения курса и ее влияние на экономику страны.

Любое государство имеет свою национальную валюту, которая является символом независимости и суверенности. Она представляет собой валюту, эмитируемую государством в лице национального или государственного банков. А также находится в обращении на территории конкретной страны, и она предназначена для проведения расчетов и платежей внутри данного государства.

Национальной валютой символизирующую независимость Казахстана является тенге. Она была введена в обращение 15 ноября 1993 года, согласно Указу Президента республики «О введении национальной валюты Республики Казахстан» от 12 ноября 1993 года. Название «Тенге» произошло от тюркского языка означаящие деньги с вариантами «таньга», «донга», «теньга». Ее разработка шла в сжатые сроки и под статусом секретности. Первая партия тенге была напечатана в Великобритании фирмой «Харрисон и сыновья». Именно этот заказ принес компаний мировую известность и особую награду - Золотой Знак королевы Великобритании. Тенге была признана лучшим экспортным продуктом Англии, поэтому в офисе компании на почетном месте висит щит с изображением национальной валюты Казахстана. Сегодня тенге считается самой красивой и защищенной валютой в мире. Она обладает, 18 степеней защиты, две из которых используется в печати долларов и евро.

За всю историю тенге, выделяют четыре волны обесценивания валюты, т.е. девальвации (см. Таблицу 1).

Таблица 1. История эпохи девальвации тенге

1994 год	курс доллара вырос с 4,70 тенге, установленного на момент введения национальной валюты, до 54,26 тенге, или более чем в 11,5 раза
1999 год	биржевой курс национальной валюты снизился на 64,6% - до 138,25 тенге за доллар
2009 год	Курс доллара повысился с 120 тенге на 150 тенге. Национальный банк указывал на две причины проведения девальвации: это снижение мировых цен на нефть и девальвация национальных валют к доллару в странах — торговых партнерах Казахстана.
2014 год	Курс тенге был зафиксирован в диапазоне от 155,43 до 185,99. Среди основных причин называются плохая экономическая ситуация в странах БРИКС, переток капитала из развивающихся стран и свободное формирование обменного курса российского рубля

Национальный банк Казахстана выделяет 3 причины обесценивания тенге:

- Первой причиной девальвации является понижение цен на нефть. Так как нефть занимает около 60% всего экспорта Казахстана и служит основным источником дохода на рынке.
- Второй причиной выделяют торговых партнеров Казахстана и государств, чья экономика зависит от экспорта сырья.

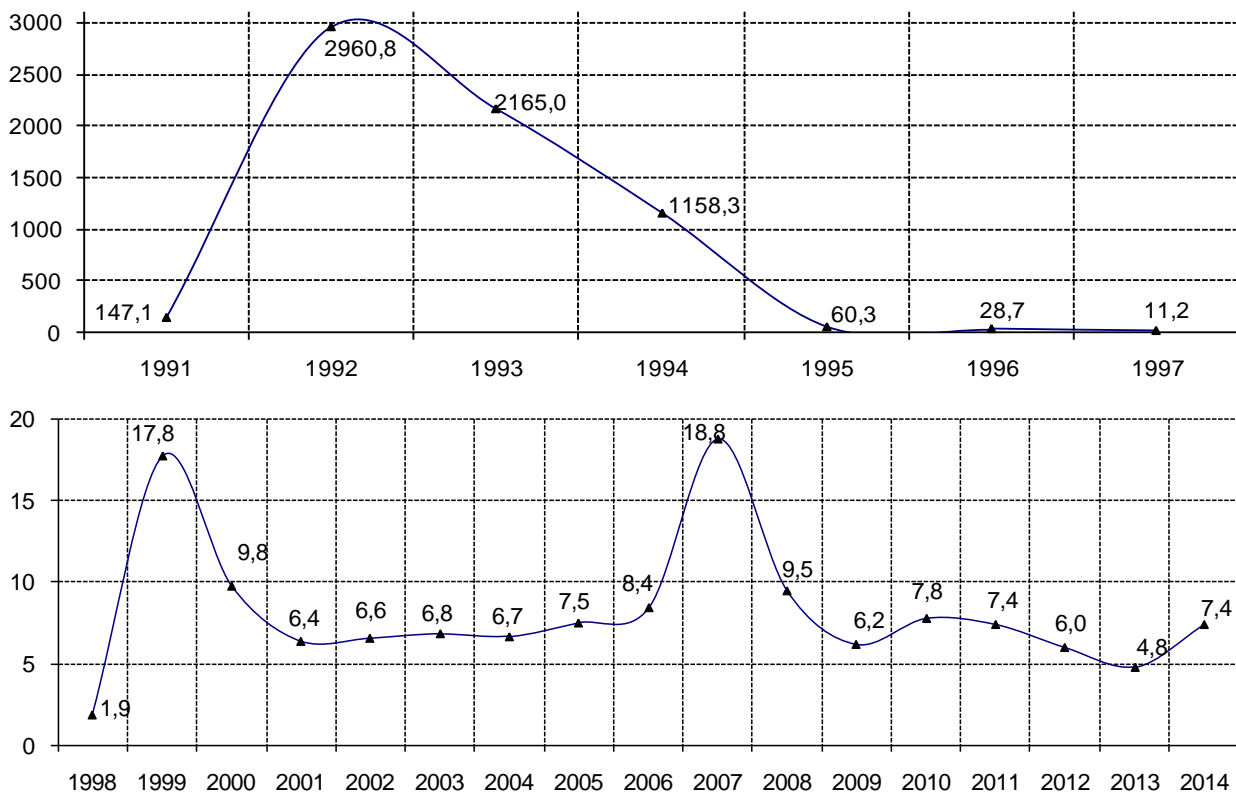
- Третьей причиной снижения курса тенге является потребность в сохранении золотовалютных резервов Национального банка Республики Казахстан.

Также одним из самых неблагоприятным и опасным процессом считается инфляция. В Казахстане инфляция происходит из-за «избытка» денежной массы в стране, по причине монопольного и олигопольного взвинчивания цен, в результате недостатка конкуренции и государственного регулирования экономикой (см. Таблицу 2).

Таблица 2. Значения инфляции в Казахстане в 1991–2014 годах

1991г. – 147,1	1995г. – 60,3	1999г. – 17,8	2003г. – 6,8	2007г. – 18,8	2011г. – 7,4
1992г. – 2960,8	1996г. – 28,7	2000г. – 9,8	2004г. – 6,7	2008г. – 9,5	2012г. – 6,0
1993г. – 2165,0	1997г. – 11,2	2001г. – 6,4	2005г. – 7,5	2009г. – 6,2	2013г. – 4,8
1994г. – 1158,3	1998г. – 1,9	2002г. – 6,6	2006г. – 8,4	2010г. – 7,8	2014г. – 7,4

График 1. Колебания инфляции в Казахстане в 1991–2014 годах

Как мы видим на графике 1, самый высокий уровень инфляции приходится на 1992 год, он составил 2 960,8%. Для его снижения и стабилизации НБРК провел жесткую денежно – кредитную политику в государстве. Она проявлялась в контроле денежной массы, золотовалютного резерва и государственных ценных бумаг. Результатом стало снижение инфляции к 1998 году до 1,9%. Но к 1999 году наблюдается увеличение до 17,8%. С 2000 по 2006 годы происходит среднеколебание инфляции.

К 2007 году наблюдается резкий скачок инфляции, в первую очередь, он был обусловлен внешними факторами. К этим факторам относится мировой финансовый кризис, продовольственный и энергетический кризисы. На этот процесс повлияло доступность кредитных ресурсов, как для предпринимателей, так и населения в целом,

снижение курса доллара по отношению к евро. Также оказало влияние повышение цен на зерно, нефть, углеводороды и другие продукты общего пользования. В этот период происходит повышение цен на продовольственные товары на 26,6%, непродовольственные товары на 10,5 %, платные услуги на 15,4%.

С 2008 по 2013 год наблюдается снижение инфляции с 9,5% до 4,8%. Но в 2014 году происходит его повышение и он составил 7,4%. Это связывают, прежде всего, с падением обменного курса национальной валюты.

В 2013 году Казахстан переходит к использованию механизма привязки тенге к мультивалютной корзине, в которую входит доллар, евро и рубль. Целью этого механизма является изменение курсовой политики государства, т.е. НБРК будет ориентироваться на динамику изменения трех валют. Структура этой корзины включает в себя 70% доли доллара, 20% - евро и 10% - российского рубля. Преимуществом мультивалютной корзины является постепенное снижение влияния доллара на экономику страны в целом, уменьшение спекулятивного настроения на валютном рынке и смягчение негативных последствий от притока и оттока спекулятивного капитала.

В настоящее время наша экономика начала процесс дедолларизации. В стране о понижении долларизации говорилось и раньше, но сейчас она обозначена как государственная задача. Так как чрезмерная зависимость от доллара является главным фактором нестабильности национальной валюты тенге, также здесь есть и политический фактор, ведь Казахстан поставил перед собой цель войти в число развитых стран, разрабатывает план для вхождения в комитет по конкуренции *Организации экономического сотрудничества и*

развития. Для осуществления этой задачи выделяют три метода:

- увеличение размера гарантируемой вкладчикам суммы выплаты по депозитам с 5 млн. тенге до 10 млн. АО «Казахстанским фондом гарантирования депозитов»;
- понижение максимального размера рекомендуемой ставки вознаграждения по гарантируемым депозитам населения в долларах с 4% до 3% годовых;
- хотят ввести запрет на установку цен товаров и услуг в условных единицах.

Все эти меры направлены на увеличение депозитов населения в тенге и на изъятии ценников с долларами и прочими условными единицами.

На заседании Правительства, который был проведен 17 февраля 2015 года и на заседании НБРК был одобрен план по дедолларизации экономики на 2015-2016 годы. План включает в себя 3 основных стратегических направлений:

- обеспечение макроэкономической стабильности;
- развитие безналичных платежей и сокращение теневого оборота;
- установить приоритет национальной валюты тенге над иностранной валютой.

Процесс дедолларизации будет касаться квазигосударственных компании, таких как «Самрук-Казына», «КазАгро» и т.д. Они будут являться примером перевода большей своей части расчетов и депозитов в тенге.

Казахстан все еще остается сырьевой страной и поэтому основным внешним фактором влияния на обменный курс национальной валюты оказывает цена на нефть на мировых рынках. Ценовая конъюнктура на июнь – июль 2014 года был благоприятным, тогда цена на нефть сорта Brent составил выше 100 долларов за баррель, что способствует иностранному притоку капитала на внутренний валютный рынок страны. Но на сегодняшний день цена на нефть снизилось до 56,12 долларов за баррель, что оказывает не очень хорошее влияние на экономику Казахстана. Также влияние на валютный рынок оказала ситуация основного торгового партнера страны – России. Снижение курса рубля к тенге привело к тому, что вызвал рост импорта и сокращение производства внутри Казахстана.

На сегодняшний день национальная валюта оказывает огромное влияние на развитие экономики Казахстана. Если курс тенге будет повышаться, то это является благоприятным

фактором, так как увеличивается ее покупательская способность, следовательно, возрастает экономическая безопасность страны. Если же понижается курс тенге, то это приводит к снижению экономической безопасности Казахстана. Чтобы этого не происходило государство должно проводить мероприятия по повышению устойчивости национальной валюты. В основном нужно провести жесткую денежно-кредитную политику, удерживать инфляцию в пределах установленного коридора, который составляет на данный момент 6-8%. Также нужно обеспечить стабильность цен, понизить отток спекулятивного капитала, снижать долларизацию экономики и волатильность процентных ставок.

Список использованной литературы:

1. Ассоциация финансистов Казахстана - afk.kz
2. Информационное агентство Zakon.kz - fin.zakon.kz
3. forexaw.com/
4. Капитал - kapital.kz/

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҰЛТТЫҚ ВАЛЮТАСЫНЫҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ

Турманбетова Салтанат Кинжибаевна

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада тәуелсіз Қазақстанның ұлттық валютасының пайда болу тарихы қаралған. Сонымен қатар ақша курсының өзгеру себептері және оның ел экономикасына әсері бейнеленген.

THE PROBLEMS OF STABILITY NATIONAL CURRENCY OF KAZAKHSTAN

Turmanbetova Saltanat Kinzhibayevna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article discusses the history of the national currency of Kazakhstan, which symbolizes the independence of our state. Also displayed causes of rate change and its impact on the economy.

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ / ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

**ПРАВОВОЙ РЕЖИМ НЕДВИЖИМОГО ИМУЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН**

Ажмуратова Динара Айюбовна,
магистрант специальности «Юриспруденция»,
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеки би, 52,

В данной статье рассмотрены правовой режим недвижимого имущества как объекта гражданских правоотношений.

Ключевые слова: недвижимость, недвижимое имущество, недвижимая вещь, земля.

Правильная квалификация правового режима объекта, по поводу которого возникают правоотношения, позволяет правоприменителю успешно разрешать возникающие споры о праве собственности на те или иные объекты. Среди объектов гражданских прав особое место принадлежит вещам, что определяется, во-первых, их наибольшей распространенностью и, во-вторых, возникновением на них прав собственности. Объект недвижимости представляет не только частный, но и публичный интерес.

Существование недвижимого имущества как гражданско-правовой категории неразрывно связано с государственным регулированием. Трудно переоценить значимость недвижимого имущества для политической, экономической и правовой системы любого организованного общества. Как для отношений товаропроизводства, так и для правового регулирования имущественного оборота, исключительно недвижимость, несмотря на периодически приобретающую определенную значимость производную группу нематериальных объектов (имущественные права, деньги, ценные бумаги и т.д.), всегда была и остается стержнем и высшим смыслом какой бы то ни было государственности. Для публичного права земля, ее недра, ее поверхность, в том числе покрытая лесом или водой, земля, отчасти даже разделенная на условные участки с относительно различным правовым положением (режимом), всегда является территорией государства. Недвижимость включена в систему рыночного оборота путем совершения с ней таких сделок, как купля-продажа, залог, наследование, аренда и другие.

Согласно статье 117 ГК РК к недвижимому имуществу (недвижимые вещи, недвижимость) относятся земельные участки, здания, сооружения, многолетние насаждения и иное имущество, прочно связанное с землей, то есть объекты, перемещение которых без несоразмерного ущерба их назначению невозможно. К недвижимым вещам приравниваются также подлежащие государственной регистрации воздушные и морские суда, суда внутреннего водного плавания, суда плавания «река- море», космические объекты. Законодательными актами к недвижимым вещам может быть отнесено и иное имущество. С.А. Калачева выделяет следующие признаки недвижимости:

1. **Полезность.** Объект недвижимости должен максимально удовлетворять потребности покупателя в жилой или производственной площади, в комфортности и экологичности помещения. Полезность объекта определяется такими его характеристиками, как размер помещения, планировка, благоустройство окружающей территории, месторасположение, материал основных конструкций и т. д.

2. **Фундаментальность.** Недвижимость - это товар, который невозможно потерять, похитить, сломать при обычных условиях.

3. **Долговечность.** В зависимости от материала основных конструкций (фундаментов, стен, перекрытий), объекты недвижимости подразделяют на 6 групп с нормативными сроками службы от 15 до 150 лет.

4. Стационарность. Объекты недвижимости прочно связаны с землей и их перемещение невозможно без нанесения данному объекту определенного ущерба. Однако при характеристике зданий и сооружений как объектов недвижимого имущества могут возникать проблемы, так как современный уровень технического развития позволяет с помощью специальных средств осуществлять их перемещение (в первую очередь здания), без какого-либо ущерба для недвижимости. В данном случае следует обратить внимание на такую функциональную направленность недвижимости, как удовлетворение интересов конкретных лиц или общества в целом именно нахождением в определенном месте, на конкретном земельном участке, то есть недвижимое имущество изначально не предназначено для перемещения и имеет стационарный характер. Для признания здания недвижимым имуществом необходимым конструктивным элементом этого объекта должно быть наличие фундамента (укрепления в землю). К числу недвижимых вещей не могут быть отнесены переносные и временные сооружения, палатки, срубы, сборно-разборные конструкции и тому подобные сооружения, как не отвечающие признаку, определенному в ст. 117 ГК РК. Причинение ущерба в результате перемещения объектов недвижимости существенно уменьшает ценность объекта и изменяет его первоначальное назначение. Выделение такого критерия (признака) недвижимости, как существенное (значительное) уменьшение ценности перемещенного имущества, можно объяснить тем, что такое уменьшение только подтверждает стационарность объекта, его непредназначенность для перемещения. Речь идет об уменьшении ценности именно в связи с ущербом, причиненным этому объекту недвижимости, а не ввиду, например изменения местоположения.

5. Неповторимость. Каждый объект недвижимости обладает определенными, свойственными только ему признаками, отличающими его от других объектов недвижимости. Одним из таких признаков является, например, месторасположение объекта.

6. Управляемость. Все объекты недвижимости нуждаются в постоянном управлении. Управление недвижимостью включает в себя проведение ремонта и различных профилактических работ, предоставление коммунальных услуг, контроль за поступлением платежей.

7. Детальная регламентация сделок с недвижимостью государственными органами. Это объясняется тем, что объект недвижимости – часть инфраструктуры и его использование затрагивает интересы многих физических и юридических лиц. Особенностью правового режима недвижимого имущества по казахстанскому законодательству является то, что согласно п. 1 ст. 118 ГК РК право собственности и другие права на недвижимые вещи, ограничения этих прав, их возникновение, переход и прекращение подлежат государственной регистрации. В соответствии со статьей 4 Закона РК от 26.07.2007 № 310-З «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним», государственной регистрации в правовом кадастре подлежат следующие права на недвижимое имущество:

- 1) право собственности;
- 2) право хозяйственного ведения;
- 3) право оперативного управления;
- 4) право землепользования на срок не менее одного года;
- 5) сервитут в пользу господствующего земельного участка или иного объекта недвижимости на срок не менее одного года. Иные права могут быть зарегистрированы по желанию правообладателей. С момента введения государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним правовой кадастр и правоустанавливающий документ являются единственными источниками информации, подтверждающими зарегистрированные права (обременения прав) на недвижимое имущество и сделки с ним, что прямо указано в п. 7 ст. 7 Закона о государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним.

Закрепленные в законодательстве признаки недвижимого имущества не в полной мере отражают сущность рассматриваемого понятия, что справедливо вызывает критику со стороны теоретиков. Исследование содержания понятия «недвижимое имущество» целесообразно начать с обзора существующих на сегодняшний день в цивилистической литературе определений данного понятия. Условно их можно разбить на пять групп. Первая группа определений базируется на понятии недвижимости, разработанном римскими юристами. «Недвижимостями в римском праве считались не только земельные участки и недра земли, но и все, что было создано чужим трудом на земле собственника. К недвижимостям относились, в частности, постройки, посевы, насаждения. Предметы, связанные с землей или функционально скрепленные с ее поверхностью, считались ее составными частями и подчинялись правилу: сделанное над поверхностью следует за поверхностью. Воздушное пространство над участком также рассматривалось как часть поверхности». Подход к определению понятия недвижимости, разработанный в римском праве, на сегодняшний день воспринят большинством западных стран. Ко второй группе относится определение, разработанное классиками российской цивилистики Д.И. Мейером, Г.Ф. Шершеневичем, К.П. Победоносцевым. Под недвижимостью ими понималась земля, составляющая территорию государства, часть земной поверхности и все, что прочно с нею связано. Третью группу составляют определения, согласно которым недвижимостью выступает только земельный участок, а все, что на нем находится, является, по мнению одних авторов, его составной частью, согласно мнению других, - принадлежностью земельного участка. Данная точка зрения базируется на западной концепции понятия недвижимого имущества, которое включает в себя предметы, помещенные на участке для его обслуживания, а также движимости, присоединенные к недвижимости. Четвертую группу составляют определения, согласно которым понятие «недвижимость» следует рассматривать как юридическую категорию, без привязки ее к земле. Так, Е. А. Суханов пишет, что в юридической литературе речь должна идти о юридической, а не о физической (технической) категории. Современный уровень техники давно позволяет «двигать» практически любые объекты, включая здания, сооружения и даже землю. По этой причине бессмысленны попытки «увязать» понятие недвижимости исключительно с землей как с физическим объектом. По мнению Е.А. Суханова к недвижимым, по общему правилу, относятся вещи, прочно связанные с землей не только физически, но и юридически, поскольку их использование по прямому назначению невозможно в отсутствие каких-либо прав на соответствующий земельный участок. Пятую группу составляют определения, согласно которым недвижимость и недвижимое имущество - это суть разные понятия. С точки зрения Г.В. Чубукова, категория «недвижимости» должна пониматься не как синоним недвижимого имущества, а как совокупность объектов природы, не перемещаемых на земной поверхности в силу их естественного (нерукотворного) происхождения и размещения на земле. Недвижимость создается природой, а не человеком. В отличие от недвижимости недвижимое имущество - это предметы, созданные человеком. Законодательство Республики Казахстан использует понятия «недвижимость», «недвижимое имущество», «недвижимая вещь» как идентичные. В п. 1 ст. 117 ГК РК дается одно общее понятие недвижимого имущества (недвижимых вещей, недвижимости). В ст. 118 ГК РК «Государственная регистрация недвижимости» также упоминаются все три понятия. Даже этим небольшим перечнем примеров подтверждается факт идентичного употребления законодателем рассматриваемых понятий. На взгляд Н.В. Кусяповой, понятия «недвижимое имущество», «недвижимость», «недвижимая вещь» следует различать. Она предлагает под недвижимостью понимать собственно недвижимое имущество - землю, недра, т. е. те объекты, которые по природе своей являются недвижимыми, перемещение которых в принципе невозможно. При этом такие объекты должны выступать в «чистом» виде, например земельный участок без расположенных на нем зданий, сооружений. Ее мнение

идентично с мнением С.Скрябина, который считает, что основу понятия недвижимости составляет земля, правильнее - земельный участок. Земля традиционно во всех странах является особым объектом права собственности и иных вещных прав.

Земельный участок - главная вещь, а все прочее, что тесно и неразрывно с ним связано, является его принадлежностью. Соответственно, к недвижимости, по мнению автора нельзя отнести в полной мере законодательно определенные признаки: прочность связи с землей и невозможность перемещения без несоизмерного ущерба. Они подходят только к недвижимым вещам. Итак, под недвижимой вещью предлагается понимать вещь, которая создана человеком, участвует в товарном обороте. При этом недвижимая вещь должна обладать прочной связью с землей, позволяющей говорить о наличии признака капитальности. К недвижимым вещам относятся, например, здания, строения, сооружения. В понятие недвижимого имущества следует включать недвижимость (собственно недвижимое имущество), права на недвижимость, недвижимые вещи, имущество, приравненное к недвижимому. Следовательно, понятие «недвижимое имущество» является общим (объединяющим) по отношению к понятиям «недвижимость», «недвижимая вещь» и включает их в себя. В свою очередь, понятие «недвижимая вещь» шире, чем понятие «недвижимость», поскольку включает в себя как здания (строения, сооружения), так и земельный участок, на котором они расположены.

Правовой режим сооружений, расположенных под поверхностью земельного участка, регулируется указом о недрах. Так, согласно п.п. 17 и 25 ст. 1 указа операциями по недропользованию выступают: работы по строительству и эксплуатации подземных сооружений, не связанных с добычей, для общего хозяйственного назначения, а также для захоронения радиоактивных отходов, вредных веществ и сточных вод. Непосредственно регулированию правового режима сооружений под поверхностью земельного участка посвящена только ст. 19 Указа о недрах, в п. 1 которой к строительству и эксплуатации подземных сооружений, не связанных с добычей, применяются правила Указа о недрах, связанные с добычей, если иное не предусмотрено законодательством. П. 2 этой же статьи указывает на необходимость получения лицензии на строительство и/или на эксплуатацию подземных сооружений, не связанных с добычей полезных ископаемых.

Здания и сооружения, которые расположены на поверхности земельного участка, могут быть двух категорий: предназначенные для проживания людей и нежилые здания и сооружения. При этом, если относительно жилых помещений законодательство достаточно развито, то большинство нормативных актов по нежилым помещениям: а) преимущественно имеют подзаконный характер; б) предназначены для имущества, отнесенного к государственной собственности.

Осуществление права собственности на жилые помещения регламентированы Законом Республики Казахстан от 16 апреля 1997 года № 94-1 «О жилищных отношениях». Их принципиальной особенностью является то, что все они непосредственно предназначены или косвенным образом связаны с главной целью – проживание граждан. Но вместе с тем Закон «О жилищных отношениях» предусматривает возможность использования указанных объектов и для иных целей, не связанных с проживанием. Так, согласно п. 2 ст. 19 закона использование собственником жилища или его части по нежилому назначению не требует разрешения на это государственных органов, но может быть реализовано собственником лишь при соблюдении строительных, санитарных, противопожарных и других обязательных норм и прав.

При реализации прав на недвижимость (прежде всего на земельный участок) правообладатель (преимущественно собственник) может установить различный правовой режим для разных структурных элементов, которые составляют конкретное недвижимое имущество. Например, земельный участок имеет одного правообладателя. Возведенное на нем здание - другого или других. В этом случае единое понятие недвижимости как бы

распадается на несколько составляющих: земельный участок является одной вещью, здание - другой. Каждый из этих объектов имеет самостоятельное значение, как для оборота, так и для осуществления прав на эти вещи и для целей государственной регистрации прав на них. Особенно это наглядно проявляется в понятии кондоминиума, которое уже отчасти было затронуто нами. В этом случае это сложная вещь, которая образует несколько составляющих:

1. квартиры и/или нежилые помещения, являющиеся самостоятельными объектами.
2. общее имущество, которое предназначено для обслуживания вещей первой категории (подъезды, подвалы, линии коммуникаций).
3. земельный участок, на котором располагается соответствующее здание и/или сооружение.

Законодательство Казахстана различает недвижимое имущество в силу природных, естественных свойств (земельные участки и многолетние насаждения), имущество, прикреплённое к земле (здание и сооружения), и имущество, приравненное к нему. Приравненное имущество по своей природе не является недвижимым, оно не отвечает признакам недвижимости (прочная связь с землей и невозможность перемещения без несоразмерного причинения ущерба его назначению). Отнесение к недвижимости приравненного имущества связано с необходимостью распространения на него правового режима недвижимости. Наделение статусом недвижимости тех вещей, которые по своим признакам являются движимыми, О.Ю. Скворцовым признается не более чем приемом юридической техники, и по своей сути данный прием есть не что иное, как применение юридической фикции. Вместе с тем анализ правового режима приравненного имущества позволил автору сделать вывод о том, что «обоснование необходимости наделения статусом недвижимости морских, речных и воздушных судов с точки зрения стремления законодателя к экономии нормативного материала в виде соподчинения институту государственной регистрации не оправдывается существующими различными юридико-техническими способами государственной регистрации, установленными для различных недвижимых вещей: с одной стороны – поземельной недвижимости, с другой стороны – недвижимых вещей, являющихся таковыми в силу закона (или другими словами, на основании юридической фикции).

Таким образом, если выстроить цепочку из рассматриваемых понятий по широте содержания, то получится следующая последовательность (по убыванию): «недвижимое имущество» - «недвижимая вещь» - «недвижимость». Полагаем, что к недвижимому имуществу должны относиться и предприятия как объекты гражданских прав. Согласно п. 2 ст. 119 ГК РК в состав предприятия входят различные виды имущества, и права. Именно по этой причине представляется сложным предприятие отнести к вещам. Поскольку имущество включает в себя не только вещи, но и права, в составе предприятия всегда присутствует недвижимое имущество (земля, здания, строения, сооружения), которое представляется возможным рассматривать предприятие как недвижимое имущество. Итак, под недвижимым имуществом понимается общая совокупность следующих элементов: прав на недвижимое имущество, недвижимых вещей, недвижимости, а также имущества, по правовому режиму приравненного к недвижимому.

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Общая часть) от 27 декабря 1994 г.
2. Калачева С.А. Сделки с недвижимостью. Москва : Книга-сервис, 2002 г. – с 160.
3. Джакупов Н.Р. Понятие недвижимости по законодательству РК .Объекты гражданских прав/Под ред. М.К. Сулейменова. - Алматы: изд-во КазГЮУ, 2004г.- с.105-111

4. Закон Республики Казахстан от 26.07.2007 N 310-3 «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним» .Электронная база законодательства «Параграф»
5. Кусяпова Н. Содержание понятия «недвижимое имущество» Москва.Мир закона. - № 6-7. – 2004г. – с.116
6. Скрябин С. Недвижимое имущество по законодательству Казахстана. Алматы. Юрист. – 2004г. - № 7. -с.39-45.
7. Суханов Е.А. Гражданское право, т.1: Учеб.пособие. - Москва, 1998г.-с. 294.
8. Сулейменов М.К. Объекты гражданских прав, Алматы: НИИ частного права КазГЮУ. 2008г. С192
9. Материалы международной научно-практической Алматы, 25-26 сентября 2003 г. / Отв. ред. М.К. Сулейменов. Алматы: КазГЮУ, 2004г. (с 105-111; с. 119-124)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІКТІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕЖИМЫ

Ажмуратова Динара Айюбовна

Қазақ–Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеки би көш. 52,

Бұл мақалада жылжымайтын мүліктің құқықтық режимы азаматтық құқықтық қатынастар объектісі ретінде қарастырылды.

Кілт сөздер: жылжымайтын мүлік, жылжымайтын зат, жер.

LEGAL STATUS OF ESTATE PROPERTY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Azhmuratova Dinara Aubovna

Kazakh–Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article encompasses legal status of estate property as a subject of civil – law relations.

Keywords: estate property, real estate, real thing, land.

ПРЕДПРИЯТИЕ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ДЕЛО КАК ОБЪЕКТ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Айткалиева Аида Юрьевна,

магистрант специальности «Юриспруденция»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматривается предприятие как имущественный комплекс используемый для осуществления предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: гражданское право, собственность, предприятие, имущество.

Понятие "предприятие" используется в законодательстве Республики Казахстан в двух значениях. Во-первых, предприятие, это юридические лица, основанные на государственной собственности. Во-вторых, предприятие, это объект гражданского права - имущественный комплекс, используемый для предпринимательских целей, его режим определяется ст. 119 ГК РК и нормами другого законодательства. Данный объект гражданских прав может существовать независимо от организационно - правовой формы юридических лиц, которыми осуществляется предпринимательская деятельность, более того, предприятием (имущественным комплексом) может быть и имущество, используемое индивидуальным предпринимателем для осуществления предпринимательской деятельности.

Материальную основу любой предпринимательской деятельности составляет принадлежащее предпринимателю имущество. В его состав могут входить здания, сооружения, оборудование, машины, земельные участки, вещи, используемые в производственном процессе и в коммерческой деятельности, деньги, ценные бумаги, различные имущественные права, в том числе нематериальные объекты (промышленные образцы, товарные знаки, технологии, фирменные наименования).

Предприятие как объект права имеет существенные отличия от простой совокупности объектов недвижимости, даже если они все вместе используются в предпринимательской сфере. Предприятие как имущественный комплекс имеет ряд квалификационных признаков, которые закреплены нормативно и (или) признаются таковыми в литературе. В частности, в соответствии с п. 1 ст.119 Гражданского кодекса Республики Казахстан (далее ГК РК) предприятием, как объектом права, признается имущественный комплекс, используемый для осуществления предпринимательской деятельности. Названная черта является отличительным признаком предприятия как объекта и выделяет его в классификации объектов гражданских прав.

Имущественный комплекс представляет собой совокупность вещей, и если он не задействован в экономическом обороте, то он не может быть признан предприятием. Предприятием имущественный комплекс становится только в том случае, когда посредством его вещного и обязательственного содержания и проявления осуществляется участие субъекта-собственника в гражданском обороте, извлекается стабильный и определенно прогнозируемый доход, появляются материальные блага.

В соответствии со статьей 119 ГК РК объектом права впервые признаётся предприятие, как имущественный комплекс, используемый для осуществления предпринимательской деятельности. Следует отметить, что до признания отечественным законодательством предприятия как объекта гражданских прав, в сфере гражданского и торгового права существовала дилемма – «считать предприятие объектом» права или же признать за ним качество «особого субъекта».

Следующей, особенностью предприятия как объекта, мы считаем, является возможность определения его как динамического объекта. Динамика предприятия как объекта прослеживается в отличие от других объектов недвижимости по его использованию.

Также на динамику предприятия как объекта указывает часть определения предприятия, закрепленного Гражданским кодексом Республики Казахстан, - «...имущественный комплекс, используемый для...», а также предусмотренная возможность отнесения к составу предприятия – прав требования, долгов. Таким образом, предприятие самим ГК РК фактически определяется как действующий, используемый динамический объект.

Если предприятие перестает быть действующим, то есть теряется критерий динамики, то оно может рассматриваться как иной имущественный комплекс или как недвижимость, но не как предприятие.

Далее подчеркивая своеобразие предприятия как объекта, законодатель применил термин «имущественный комплекс». Это свидетельствует о том, что все элементы, составляющие имущество предприятия должны быть объединены, тесно связаны между собой, подчинены единой цели использования.

Термин «комплекс» подчеркивает внутреннее единство всего имущества предприятия: «комплекс (от лат. Complexus –связь, сочетание) – это совокупность предметов или явлений, составляющих одно целое». Определенная целостность, общность элементов имущественного комплекса, таким образом, является одним из отличительных признаков предприятия как объекта гражданских прав.

Проявление правовой связанности вещей в пределах крупных имущественных образований – комплексов, как отмечается в литературе, объективно неизбежны и, более того, предопределены необходимостью сохранения цельности таких комплексов при включении таковых в гражданский оборот в качестве объектов гражданских прав.

Определение состава имущественного комплекса, его границ имеет не только важное значение для теоретического осмысления, но и носит важный практический характер, поскольку отнесение или не отнесение того или иного имущества (вещи или права) к предприятию напрямую влияет на особенности правового режима этого имущества.

В настоящее время по действующему гражданскому законодательству Республики Казахстан (п.2 ст.119 ГК РК) в состав предприятия входят все виды имущества, предназначенные для его деятельности, включая здания, сооружения, оборудование, инвентарь, сырье, продукцию, право требования, долги, а также права на обозначения, индивидуализирующие его деятельность (фирменное наименование, товарные знаки), и другие исключительные права, если иное не предусмотрено законодательными актами или договором.

Предпринимательское дело как совокупность имущества, также имеет отношение к сложной вещи. Особенности правового режима сложной вещи состоят в том, что она юридически расценивается как единая вещь, и все сделки по поводу сложной вещи охватывают все ее части. Понятие сложной вещи близко к понятию неделимой вещи, и сложная вещь юридически является неделимой. Это требует применения в отношении сложной вещи режима неделимой вещи. Вместе с этим, сложная вещь состоит физически из нескольких вещей, которые как отдельные части вещи могут быть самостоятельными объектами права.

Применение к предприятию и предпринимательскому делу классификации вещей на делимые и неделимые связаны с юридическими последствиями, которые могут иметь место при разделе наследственного имущества.

Предприятие и предпринимательское дело схожи как объекты гражданских прав, но отождествлять их нельзя по ряду существенных различий.

Общее для указанных объектов – это сфера применения, то есть предприятие и предпринимательское дело используется в предпринимательской деятельности.

Субъектный же состав по использованию этих объектов является основным различием между ними. Предприятие может использоваться в предпринимательской деятельности коммерческих организаций и индивидуальных предпринимателей, а

предпринимательское дело связано со сферой только индивидуального предпринимательства. Различается и правовой режим предприятия и предпринимательского дела, особенно в интересующем нас аспекте – наследовании подобных объектов.

Состав имущества предприятия не является неизменным или фиксированными. Предприятие определяется как динамичный объект, этим оно отличается от других объектов недвижимости. Все приобретения и отчуждения в процессе производственной деятельности предприятия отражаются на балансе, где учитываются капитальные и финансовые вложения, основные средства и нематериальные активы, сырье, материалы, готовая продукция и товары, незавершенное производство и расходы будущих периодов. Сюда же входят фонды и резервы, расчеты с дебиторами и кредиторами, другие статьи.

Объектом наследования могут выступать индивидуально-частные предприятия, поскольку в иных случаях наследуется определенная доля или пай. Частное предприятие может быть, как и небольшим производством, цехом, мастерской, так и крупномасштабным имущественным комплексом. Владелец такого предприятия – гражданин, осуществляющий предпринимательскую деятельность без образования юридического лица.

Частное предприятие позволяет своему владельцу получать все прибыли от собственного дела, распоряжаться ими по своему усмотрению, оплачивать налоги с собственного дохода, получать кредит под собственные ресурсы, а главное начать собственное дело на небольшом капитале.

В индивидуально-частном предприятии имущество предприятия обособлено от личности учредителя, который сохраняет право собственности на предприятии в целом. Такое разграничение имеет практическое значение, заключающееся в том, что после смерти наследодателя и передачи предприятия наследникам, долги предприятия не переходят лично на наследника, а остаются долгами предприятия. Этим долги предприятия отличаются от личных долгов наследодателя, которые переходят по наследству.

В состав имущества предприятия, переходящего по наследству, наряду с материальным имуществом и денежными средствами могут входить также права на интеллектуальную собственность. Данные права в денежном выражении учитываются на балансе предприятия в качестве нематериальных активов. Речь идет об авторском договоре, договоре о переуступке права, лицензионном соглашении. Далее, при наследовании предприятия происходит смена собственника учредителя предприятия, но это смена собственника не отражается на действительности сделок, заключенных предприятием с контрагентами, в том числе контрактов предприятия с работниками.

Предпринимательское дело, как и предприятие, может включать в себя здания, сооружения, земельный участок и имущественные права. Закономерно возникает вопрос о возможности применения к предпринимательскому делу норм о сделках с предприятием. Следует полагать, что правовой режим предпринимательского дела зависит от состава имущественного комплекса, куда может входить простая совокупность оборудования, иного имущества и имущественных прав, зависящих от вида и объекта предпринимательской деятельности. Последнее влияет на статичность или динамику предпринимательского дела как объекта гражданских прав.

Предпринимательское дело может рассматриваться как предприятие, если соответствует определению такового по ст. 119 ГК РК. Отсутствие прямого указания закона о применении единого правового режима к таким объектам позволяет индивидуальному предпринимателю самостоятельно определять и применять нормы.

Различия между предпринимательским делом и предприятием проявляется в сроках реализации прав кредиторов и в последствиях нарушения их прав, в случае перехода предприятия и предпринимательского дела другому законному владельцу.

Если же предприятие, как имущественный комплекс, является имуществом коммерческой организации, то право собственности признается за юридическим лицом.

Учредители, участники коммерческих юридических лиц сохраняют в отношении такого имущества обязательственные права.

Список использованной литературы:

1. Закон РК, от 01.03.2011 с изм. и доп. «О государственном имуществе» // Справочная правовая система Параграф
2. Степанов С.А. Имущественные комплексы в российском гражданском праве. – М.: Издательство НОРМА, 2002.
3. Амирханова И.В. Предприятие, предпринимательское дело как объекты гражданских прав // Вестник КазГУ. - 2000.- №2(15). – С.23-27.
4. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: Теория и судебная практика. – Спб.: Издательство «Юридический центр прессы», 2002, с.355-370.
5. Амирханова И.В. Гражданско-правовое обеспечение развития предпринимательства в Республике Казахстан. – Алматы: Қазақ университеті, 2003.

**КӘСІПОРЫН ЖӘНЕ КӘСІПКЕРЛІК ІС ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАС РЕТІНДЕ**

Айткалиева Аида Юрьевна

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Аталмыш мақалада кәсіпорын кәсіпкерлік қызмет атқару үшін қолданылатын мүліктік кешен ретінде пайдаланылады.

Кілт сөздер: азаматтық құқық, меншік, кәсіпорын, дүние-мүлік.

**ENTERPRISES AND BUSINESS AS OBJECTS OF CIVIL LAW RELATIONS IN
KAZAKHSTAN**

Aitkalieva Aida Yirievna

Kazakh–Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article describes the enterprise as a property complex used for business purposes.

Keywords: civil law, property, enterprise, chattels.

ЗОРЛЫҚШЫ-ҚЫЛМЫСКЕР ТҰЛҒАСЫ

Алмуханов Бекатай Уракбаевич,

заң ғылымдарының кандидаты, профессор,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада зорлық қылмыстарын жасаушы тұлғалардың өзіндік ерекшеліктері және олардың белгілері жан-жақты қарастырылған. Сонымен қатар автор зорлықшы-қылмыскер тұлғасына анықтама бере отырып, олардың түрлеріне жеке-жеке тоқталады.

Тұлға түсінігі әртүрлі ғылымдармен оқытып, үйретіледі бірақ, әрбір ғылым өз пәні бойынша зерттейді. Криминология үшін таным объектісі болып тұлғаның ерекше түрі – қылмыскер тұлғасы табылады. Демек, криминология барлық тұлғалардың арасынан тек қылмыскерлерді жинап алып соларды зерттеумен ғана айналысады. Әйтсе де криминология өзге де ғылымдардың жетістіктерін ескереді, себебі қылмыскер тұлғасы кешенді зерттеуді талап ететін мәселе.

Қылмыскер тұлғасы бұл өз еркіне байланысты белгілі бір заңға қайшы әрекеттерді жасаған адам. Егер адам ерікті әрекет жасай алмаса не өзінің жасаған әрекеті үшін жауап бере алмайтын болса, яғни жасына байланысты жетілмегендігіне немесе есінің дұрыс еместігіне байланысты болса олар тұлға ретінде сипаттайтын қасиеттерге ие бола алмайды. Мұндай адамдар криминологияда зерттеу пәні ретінде қарастырылуы мүмкін емес. Себебі, ҚР ҚК 15-бабының 1-тармағына сәйкес есі дұрыс және он алты жасқа толған адамдар, ал ауыр және аса ауыр қылмыс жасағаны үшін он төрт жасқа толған жеке адам ғана қылмыстық жауапқа тартылуға тиіс [1, 29-30 бб.].

Кез-келген типтегі тұлға мен оны қоршаған адамдар арасында қарым-қатынас қалыптасады. Осыған байланысты тұлға мен қоғам арасында да қатынас орнайды. Әлеуметтік ортаның және қоғамдық қатынастардың жанарып, өркендеуіне байланысты кез-келген тұлға дамып, өзгеріп отырады. Адам қылмыс жасағанымен ол тұлға ретінде және қоғам мүшесі ретінде қала береді. Міне бұл қылмыскер тұлғасын криминологиялық зерттеудің негізі болады.

Қылмыскер қоғам талаптарымен санаспай, өзінің қоғам алдындағы міндеттерін орындамайды. Ал адам мемлекет заңын қатаң орындап, қоғамда оның әдет-ғұрыпын, әлеуметтік және моральдық нормаларға сәйкес өмір сүруі қажет. Бірақ бұл үшін мемлекет құқықтық, ал қоғам өркениетті болуы қажет. Дегенмен, қазір жер бетінде толық құқықтық мемлекет деп танылған мемлекет жоқ. Себебі мемлекетте сыбайлас жемқорлық, кедейлік, теңсіздік және зорлық жойылмай құқықтық мемлекет құрылуы мүмкін емес. Демек, құқықтық мемлекет құрылмай қылмыстың, соның ішінде зорлықтың жойылуы мүмкін емес.

Қылмыс кез-келген әлеуметтік маңызды әрекеттер сияқты, адамның жеке әрекетінің нәтижесі болып табылады. Яғни, әрбір нақты жағдайларда, қылмыс жасау туралы шешімді тұлғаның жеке өзі қабылдайды [2, 14-15 бб.].

Зорлық та өз кезегінде қылмыскер тұлғаның қасиеттерімен тығыз байланысты болып келеді. Әдебиеттерде зорлыққа бейім тұлғалар да көрсетіледі [3, 155 б.]. Осыған сәйкес қоғамдық қатынастардың сипаты да қылмыскер мінез-құлқымен тығыз байланысты. Мұнда екі жағдайды атап өтуге болады:

- 1) қоғам мен тұлға мүдделерінің бірлігі;
- 2) қоғам мен тұлға мүдделерінің бір-біріне қайшы келуі.

Осы соңығысының нәтижесінде тұлға қылмысқа, соның ішінде зорлыққа жол береді. Осыған орай, зорлықшы-қылмыскер тұлғасы бұл ерекше қылмыстық әрекетті – зорлықшыл қылмыстарды жасайтын адам болып есептеледі. Зорлықшыл қылмыстар негізінен бірнеше жағдайлардың шиеленісті қарым-қатынасының нәтижесінде жасалады, бұлардың ішіндегі ең маңызды орынды тұлғаның өзі иеленеді [4, 68-70 бб.].

Қазіргі кезде зорлықшы-қылмыскерлерге қатысты қарапайым халық арасында – олар қоғамға жат және оның талаптарын өрескел бұзатын адамдар, оларды ұстап абақтыға өмір бойына жабу қажет, ал кейде өлім жазасына кесу қажет деген пікірлер қалыптасқан. Мұндай пікірлердің қалыптасуына журналистер мен бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкерлерінің зорлықшыл қылмыс туралы жеке көзқарасы себеп болуда. Әрине, аталған пікір шындыққа сай емес, себебі бұл адамдардың арнайы заңи, оның ішінде криминологиялық білімі жоқ. Ал, криминологтар зорлықты және зорлықшыл қылмыстарды түсіндірместен бұрын, олардың себебін, әсер еткен жағдайларды және қылмыскердің жеке басын анықтап алады. Сондықтан зорлықшы-қылмыскер туралы шындыққа жанасатын пікірлерді тек криминолог ғалымдар ғана бере алады.

Зорлықшыл қылмыстардың әлеуметтік қасиеттерін зерттеу барысында, олардың ішіндегі адам өмірі мен денсаулығына, жыныстық бостандығына және жеке қол сұғылмаушылығына қатысты қылмыстар ерекшеленеді. Себебі аталған қылмыстар тек қылмыстық құқықтық нормаларды ғана емес, сондай-ақ әлеуметтік нормаларды да бұзуға бағытталған. Қылмыстық құқықпен анықталмаған адамдардың кейбір теріс қылықтары қоғамға әлеуметтік залал келтіреді және олардың нәтижелері жеке адамға қарсы қылмыстарға күрделі әсер етеді. Мұндай теріс нәтижелерге ішімдікке салыну, нашақорлық, жезөкшелік, қаңғыбастық және қайыршылықтарды жатқызуға болады. Аталған оқиықтар зорлықшыл қылмыстармен өзара тығыз байланыста қарастырылғанымен, оларға тек әлеуметтік тұрғыда ғана жеткілікті дәрежеде баға берілуі мүмкін.

Зорлықшыл қылмыстарды жасаушы тұлғаларды бұталап талдау үшін оларды топтастыру қажет. Себебі зорлық жасаушы тұлғалар көпжүйелі сипатқа ие болып табылады. Осыған байланысты қылмыс жасау ниеті қалыптастырылады, мұның негізінде әлеуметтік және биологиялық қажеттілік жатыр. Зорлықшы-қылмыскер психологиялық ерекшеліктері бойынша, қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша, сондай-ақ қылмыс жасау тәсілі бойынша әртүрлі типтерге бөлінеді. Қылмыс іздері қылмыскер туралы, яғни оның қай типке жататындығы туралы куәландіруі мүмкін [5, 41 б.].

Қылмыскер тұлғасын және оның құрлымын тереңірек оқып үйрену үшін, мұндай тұлғаның типін танып білу қажет [6, 262 б.]. Демек, бұдан байқайтынымыз, тұлғаның құрлымы мен типологиясының арасында тығыз байланыс болады. Зерттеудің негізі ретінде құрлым танылады, себебі тұлға құрлымын танып білмейінше қылмыстық мінез-құлық механизмін түсіну мүмкін емес [7, 41 б.].

Ең алдымен адамның қасиеттерінің бәрі екі негізгі құрлымға психологиялық және әлеуметтік құрлымға жинақталады. Психологиялық құрлым тұлғаның жекешілігін анықтайды. Бұл тұлғаның психологиялық қасиеттері мен ерекшеліктері, сонымен қатар тұлғаның дәрежесін білдіреді. Өз кезегінде олар төртке бөлінеді: бірінші – тұлғаның нерв жүйесінің табиғи қасиеттерін, оның психикасының жастық, жыныстық, және патологиялық қасиеттерін білдіретін биологиялық құрлым; екінші – тұлғаның ерекше қасиеттеріне айналған, арнайы психологиялық процестердің барлық жекеше қасиеттері; үшінші – тұлғаның иемденген білімін, мүмкіндігін, қылықтарын және әмелдерін өз ішіне алатын әлеуметтік тәжірибесі; төртінші – тұлғаның әлеуметтік-психологиялық тұрғыдан бағаланатын бағыты жатады [8, 120 б.].

Жоғарыда көрсетілгендерге сәйкес тұлғаны зерттеу барысында оның криминологиялық дәрежесі өз алдына бөліп қарастырылады. [9, 41-43 бб.]. Негізінен тұлғаның қылмыстық бағыты ерекше зерттеледі. Ал, қылмыскер тұлғасының құрлым қарастырғанда олардың белгілері үш топқа бөлінеді: жалпы; ерекше; және қылмыс жасаған нақты тұлғаның жекешелендірілген белгілері [10, 72 б.].

Кез-келген арнайы жекешелендірілген қылмыскер тұлғасы зерттелгенде онымен қатар тұлғаның жалпы және арнайы белгілері де зерттеледі. Сонымен қатар, зорлықшы-қылмыскер

тұлғасының белгілерін әлеуметтік-демографиялық, және адамгершіліктік-психологиялық деп бөліп қарастыруға болады.

А) Әлеуметтік-демографиялық белгілерге қылмыскердің жасын, жынысын, білімін және отбасылық қатынастарын жатқызуға болады.

Зорлықшы-қылмыскер тұлғасы көп жағдайларда еркек адамдар болады. Себебі әйел адамның жалпы жаратылысына махаббат, сүйіспеншілік және тәрбиелілік тән, сондықтан олар көбінесе зорлық әрекеттерін жасауға қол ұрмайды. Алайда кейбір жағдайларда, негізінен жаңа туған сәбиін өлтіру қылмысы әйел адаммен жүзеге асырылады. Әрине, әйел адамдармен жасалатын зорлық қылмыстары әйелдің психофизиологиялық және биологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Өйткені, әйел адамдар зорлық қылмыстарын нақты жағдайларға ғана байланысты жол беруі мүмкін.

Зорлықшыл қылмыстар негізінен орта жастағы адамдармен жасалады. Олардың дені отыз-елу жас арасындағы адамдар. Қазіргі сәтте зорлықшыл қылмыстарды жасау жастар арасында да кең өріс алуда. Олар негізінен тән зорлығын қолданып не оны қолданамын деп қорқыту жолымен тонау және қарақшылық қылмыстары. Кәрілік жастағы адамдар зорлық әрекеттерін сирек қолданады. Себебі өздерінің физиологиялық жағдайына байланысты олар тән зорлығын қолдану мүмкіндігінен айырылады. Сонымен қатар, олардың зорлық көрсетемін деп қорқытулары да нақты қатер туғызбайды, себебі олардың орындалуына жеткілікті негіздер жоқ. Мысалы, жетпістен асқан шалдың отыз бес жастағы адамға ақшанды бермесең өлтіремін деп қорқытуының жүзеге асырылатындығына жеткілікті негіздер жоқ деп ойлаймыз.

Зорлықшы-қылмыскер біліміне келер болсақ олар негізінен арнайы орта не жоғары білімі жоқ тұлғалармен, сондай-ақ толық емес орта білімі бар адамдармен жасалады. Қазақстанда білім жүйесін жақсарту енді-енді қолға алынды. Себебі тәуелсіздік алғаннан кейінгі он жыл ішінде әртүрлі сапасыз білім беретін оқу орындары көптеп ашылды. Олардың ең негізгі мақсаты білім беру емес, пайда табу болды. Әрине, мұндай оқу орындарында тәрбиеге де көңіл бөлінбейді. Мысалы, бұрын мектеп оқушысының темекі шеккенін көрген мұғалімі сол баланың ата-анасын шақырып, оны ата-аналар жиналысына салып, оның темекіні қойып дұрыс жолға салынуына үлкен әсер етіп, өз септігін тигізетін. Ал, қазір мұғалімдер оқушылардың темекі шегіп тұрғанымен ештеңе айтпай үндеместен кете береді. Мұның басты себебі қазір адамгершілік, мәдениеттілік және жанашырлық емес, ал ақша табу, пайда көру сияқты белгілер басты орынға ие болуда. Әрине мұндай әрекеттерге ата-аналардың өздері де кінәлі.

Отбасы - тұлғаның қалыптасуында шешуші орынды иеленеді. Тұлғаның қалыптасуына отбасы әрқашанда біркелкі әсер етпейді, ол дұрыс немесе бұрыс әсер етуі де мүмкін. Отбасының зорлықшы-қылмыскер тұлғасына ықпалын талдамас бұрын, оның түсінігін анықтап алу қажет. Философиялық тұрғыда отбасы дегеніміз некеге немесе туыстастыққа негізделген, олардың мүшелері ортақ тұрмысқа, моральдық жауапкершілікке және өзара түсіністікке байланысты қалыптасқан кішігірім топ [11, 576 б.].

Әлеуметтануда отбасы дегеніміз ерлі-зайыптыларды, ата-аналары мен балаларының арасындағы қатынастарды реттейтін белгілі бір құқықтар мен міндеттерді, мінез-құлық үлгілерін және әлеуметтік нормаларды сипаттайтын әлеуметтік институт [12, 314-315 бб.]. Осыған сәйкес әлеуметтануда неке - еркек пен әйел арасындағы олардың бір-біріне және балаларына қатысты құқықтар мен міндеттерді туындататын әлеуметтік бекітілген, ал кейде заңи куәландырылған одақ деп танылады [13, 62 б.].

Құқықтық тұрғыдан қарастыратын болсақ отбасы дегеніміз - некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиеге алудың өзге де нысандарынан туындайтын мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтар мен міндеттерге байланысты және отбасы қатынастарын нығайту мен дамытуға жәрдемдесуге тиісті адамдар тобы. Ал неке дегеніміз - ерлі-зайыптылар арасындағы мүліктік және мүліктік емес жеке қатынастарды туғызатын,

отбасын құру мақсатымен заңдарда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықты одақ [14, 1-бап 26-тармақ].

Отбасы - тек адам өмірінде ғана емес, сондай-ақ қоғам өмірінде де маңызды орынды иеленеді. Сондықтан отбасы кез-келген қоғамдық организм сияқты дамып, өзгеріп, жаңарып отырады. Отбасы өз мүшелерінің экономикалық, әлеуметтік және тәни қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, қоғамның тұрақтылығын және оның алға өрлеуін, тұлғаның мирасқорлық тәртіпте одан әрі дамуын қамтамасыз етеді. Сондықтан отбасы зорлықшы-қылмыскер тұлғасын қалыптастырудың қайнар көзі ретінде қарастырылуы мүмкін емес. Мұның бір дәлелі отбасы институтының ғасырлар бойы жойылмай сақталып келуінде. Егер ол зорлықты уағыздайтын болса әлдеқашан жойылған болар еді. Себебі адамдар ұдайы зорлыққа төтеп беруі мүмкін емес. Осыған сәйкес, зорлықшы-қылмыскер тұлғасын қалыптастыруға негіз болатын отбасы емес, ал отбасылық қатынастарды шешу жолдарын жатқызу керек. Демек ата-анасы өздерінің арасында туындаған мәселелерді ұрыс-керіс, бір-біріне қол жұмсау арқылы шешетін болса, ол міндетті түрде балаларының психикасына теріс ықпал ете отырып, оның зорлықшы болып қалыптасуына негіз болады. Сондықтан отбасындағы қарым-қатынасты махаббатқа, сүйіспеншілікке және адамгершілікке негізделі отырып шешу зорлықты алдын-алудың бірден-бір шараларының бірі деп ойлаймыз.

Б) Адамгершіліктік-психологиялық белгіге негізінен тұлғаның қылмыс жасау ниетін жатқызамыз. Зорлықшы-қылмыскер тұлғаның қылмыс жасау ниеті әртүрлі, яғни кек алу, пайдақорлық, қызғаныштық, көре алмаушылық, өзін-өзі көрсетушілік және т.с.с. болуы мүмкін.

Зорлықшыл қылмыстар көп жағдайларда жоғарыда көрсетілген қылмыстық ниеттердің ішіндегі пайдақорлық ниетте және кек алу мақсатымен жасалады. Қылмыстық құқықтық әдебиеттерде қылмыс жасау үшін пайдақорлық ниеттің жалғыз өзі жеткіліксіз, онымен қатар өмірде өзін-өзі бекіту ниеті де болу керек, яғни осы екеуі біріккенде ғана қылмысқа әкеп соғуы мүмкін деген пікірлер де кездеседі [15, 162 б.]. Мұнымен қоса, өзін-өзі бекіту ниетін кек алу және қызғаныштықтан туындайтын қылмыстармен тығыз байланыстыра отырып, «табиғатта бұзақылық ниет болмайды, ал өзін-өзі қорғау, өзін әлеуметтік және биологиялық жан ретінде бекіту ниеті болады» [16, 132 б.] - деп көрсетеді. Дегенмен біз бұл пікірлермен келіспейміз, себебі тәжірибеде таза пайдақорлық қылмыстары да, өзге ниеттерсіз тек кек алу ниетінде жасалатын қылмыстарда да жиі кездеседі.

Зорлықшы-қылмыскер тұлғасының типологиясы, оның сана, психика, ерік, жігер, әдет, амал, темперамент, эмоция қажеттілік және т.б. қасиеттерін зерттейді. Ал, қылмыскер тұлғасын топтастырудың типологиядан айырмашылығы ол қылмыс жасаушы тұлғалардың тұрақты тобының ажырамас қасиеттері болып табылатын атрибуттық белгілерін зерттейді [17, 11 б.]. Ол қылмыстар мен қылмыскерлерді топтарға бөлуде аса қатаң тәртіпке ие. Топтастыру қылмыс жасаушы тұлғалардың нақты тобына байланыста жалпы қасиеттерін сипаттайтын ұқсастыққа негізделеді. Соған сай, ұқсастық айырмашылықпен салыстырыла отырып, қарсы қойылады [18, 264 б.]. Типология болса мұндай қатаң тәртіпке ие емес, ол тек тұлғаның қасиеттеріне байланысты, оның қылмыскер тұлғалардың белгілі бір тобына жатуын анықтаумен айналысады. Демек типология бұл топтастыруға қарағанда анағұрлым жоғары түсінік. Қылмыскер типологиясын бірнеше түрге бөліп қарастыруға болады:

- Тұлғаның және оның әрекетінің қоғамға қарсы бағыталғандығы белгілері бойынша [15, 20-22 бб.]:

1) қылмыскер тұлғаның адамзатқа және оның маңызды құндылықтарына теріс пиғылмен қарауы. Бұл негізінен зорлықпен және қатыгездікпен байланысты.

2) қылмыскер тұлғаның қызғаншақтық, көреалмаушылық сияқты ерекшеліктерімен байланысты пайдақорлық қасиеттері. Мұндай зорлықшыл қылмыстарды жасайтын қылмыскер типі өзінің пайдақорлық құштарлығын қанағаттандыруға тырысады.

3) қылмыскер тұлғаның әртүрлі әлеуметтік әдет-ғұрыптарға, жалпы азаматтық, отбасылық, қызметтік міндеттер мен ережелерге жекешілдікпен және өзімшілдікпен қарауы.

4) қылмыскер тұлғаның белгіленген әлеуметтік құндылықтарға және оларға байланысты өз міндеттеріне немқұрайдылықпен қарау. Бұлар көп жағдайларда абайсыздық қылмыстарында орын алады, дегенмен кейбір зорлықшыл қылмыстарда да кездесуі мүмкін.

- Тұлғаның жасайтын қылмысының қоғамдық қауіптілік дәрежесіне байланысты беске бөліп қарастырылады:

а) жағдайлық қылмыскерлер, яғни белгілі бір туындаған жағдайларға байланысты зорлық әрекеттерін жасайтын қылмыскерлер. Себебі өмірде әртүрлі қиын да күрделі жағдайлар өте жиі кездесетіндіктен, кейбір адамдар соларды шешудің бірден-бір жолы ретінде зорлықты пайдаланады.

ә) тұрақсыз қылмыскерлер, яғни бұлар өздерінің интеллектуалдық төмендігіне, ой өрісінің төмендігіне байланысты кез-келген мәселелерді зорлық арқылы шешуге тырысатын адамдар. Бұл адамдарда ақымақтық әдеттер басым қалыптасып, олардан айырыла алмайды және одан айырылуды қаламайды. Сондықтан олар зорлық жасауды да әдетке айналдырып жібереді.

б) қауіпті қылмыскерлер, яғни бұрын зорлық әрекеттерін жасағаны үшін сотталған тұлғалармен жасалатын зорлық әрекеттері. Бұл адамдар кез-келген ұсақ түйекті де зорлық арқылы шешеді.

в) аса қатыгез қылмыскерлер, яғни өте қауіпті тұлғалар. Бұлар зорлықты кімге жасауға болады деп өздері іздеп жасайтын тұлғалар. Бұларды кәсіби қылмыскер типі деп те атайды. Мұндай қылмыскерлер өзінің құқықтық нигилизмімен, төменгі дәрежедегі жалпы құндылықтар мен мәдениеттіліктен, адамгершіліктен мүлдем айырылып, оның санасын қатыгездік, арсыздық және жауыздық билейтін адамдар жатқызылады.

г) кездейсоқ қылмыскерлер, яғни қылмыс жасау ниеті жоқ оқыста қылмыстық әрекетке жол берген тұлғалар. Бұл қылмыскерлер тобы көп жағдайларда абайсыздықпен жасалатын қылмыстарда кездеседі. Қылмыстық құқықтық әдебиеттерде зорлықшы-қылмыскерлердің кездейсоқ типі болмайды дейтіндермен қатар, оларды бар деп мойындайтындар да кездеседі. Осыған байланысты Ю.В. Голик кездейсоқ зорлықшы-қылмыскер тұлғалар деп өзінің санасында адамдардың заңды құқығы мен тұлғаға қарсы тұрақты қоғамға деген теріс көзқарасы қалыптаспаған, бірақ жағымсыз қалыптасқан жағдайдың ықпалы нәтижесінде қылмыс жасағандарды жатқызады. Автор барлық зорлықшы-қылмыскерлерді үш топқа бөліп қарастырады. Бірінші топтағы қылмыскерлерге байқаусызда өзгерген жағдайдың нәтижесіне байланысты қылмыс жасаған тұлғаларды жатқызады. Екінші топқа өмірлік жағдайлардың кенеттен өзгеруінің нәтижелеріне байланысты қылмыс жасаған тұлғалар жатады. Мұның қатарына жаңа туған сәбиін өлтіруші аналардың басым бөлігін (баланың әкесінің үйленемін деген сөзіне алданып қалған тұрмысқа шықпаған қыздар т.б.) жатқызады. Ал, үшінші топтағы қылмыскерлерге қиын әрі жағымсыз өмірлік жағдайлардың ұзақ ықпал етуінің нәтижелеріне байланысты қылмыс жасаған тұлғаларды жатқызады. Мұндай тұлғаларға ұзақ мерзімде өзінің реніштері мен өкпесін сақтап келген, шыдамы таусылып оның жарылып қылмысқа айналуын жатқызады [19, 76-77 бб.].

Берілген анықтамадан және кездейсоқ қылмыскерлер топтамасына жүгінер болсақ, зорлықшыл қылмыстардың жүйесін анықтау қиынға әкеп соғады. Себебі автор мұнда тек қасақана жасалған қылмыстарды ғана емес, сондай-ақ абайсызда жасалған қылмыстарды да қарастырған. Дегенмен біз абайсызда жасалатын қылмыстардың зорлықшыл қылмыстар қатарына жатпайтындығын бүге-шігесін шығарып талқылап жоғарыда атап көрсеткенбіз.

Кездейсоқ қылмыскерлер туралы ойлар ежелден қарастырылып келуде. Ч. Ломброзо өзін-өзі өлтірушілер, туа біткен қылмыскерлер және ынтықтық бойынша қылмыскерлермен қатар кездейсоқ қылмыскерлерді де көрсетеді. Ол зорлықшыл қылмыстар жасайтын әйелдер

жөнінде айта келе кездейсоқ қылмыскерлер өздерінің әйелдік қасиетінен, яғни ұялшақтық пен аналық инстинктен айырылмаған. Бұлардың қатігездік дәрежесі туа біткен қылмыскерлерге қарағанда анағұрлым төмен. Бұларда еркектерге қарағанда қиналу сезімі ерекше, олар әділдік жолына тез түсіп қылмыстың рецидивтілігіне сирек барады. Таныстық барысында олар бір-бірімен тез және жылы қатынастарды орнықтырады. Мұндай әйелдерде ұялшақтық сезімінің жоғарлығы сонша, олар өздерін өзге жезөкше қылмыскерлермен бірге отырғызуға қарсылық көрсетеді. Жезөкше қылмыскерлерге, кездейсоқ қылмыскер әйелдерде оларға деген жиіркеніш тудырады. Аталған сезімдермен қатар кездейсоқ қылмыскерлерде, олардың қарапайым әйелдерден ерекшелігінің аздығын куәләндиратын өзге де мейірімділік және нәзіктік сияқты сезімдер тән. Мұндай әйелдер қылмысты көп жағдайларда өздерінің еркінен тыс, яғни ашынасының сендіруіне (дегеніне көндіруіне) байланысты жасайды. Осыған мысал ретінде Ч. Ломброзо мына істі атап өтеді. Гюисеппена деген он жеті жастағы жетім қыз өте бай шалмен сағымданып, азғырылып оған үйленеді. Бірақ неке бақытсыз болғандықтан күйеуі оны қыз туғаннан кейін тастап кетеді. Сосын Гюисеппена айына отыз франкқа ғана өмір сүреді, әрине бұл оған күйеуімен сүрген өмірінен кейін қатты қиындыққа әкеп соғады. Сондықтан ол әдепсіз өмір кеше отырып Гюиллет деген қатігез кісінің ашынасына айналады. Гюиллет бұл қызды өзінің күйеуін өлтіртіп оның байлығын иемдену мақсатында өз еркіне көндіріп алады. Қыз мұның айтқанын орындап күйеуін өлтіреді. Сотта Гюисеппена жасаған қылмысына өкіне отырып былай дейді: «құдай мені бұл күнәм үшін кешіреді, өйткені мен бақытсызбын бір тұтам нанға зар болдым. Ал туысқандарымнан көмек сұрап барғанда олар бас тартты. Сосын Гюиллетпен кездестім, бірақ ол мені құртты. Сондықтан ол менің бақытсыздығымның және жасаған қылмысымның бірден-бір себепшісі [20, 487-491 бб.].

Қылмыстық құқықтық әдебиеттерде кездейсоқ қылмыскерлердің қатарына қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде, яғни шабуылдаушының қаншалықты зиян келтіретіндігін, оның қауіптілігін алдын-ала болжай алмауының нәтижесінде қылмыс жасаған тұлғаларды жатқызады. Сонымен қатар, жан күйзелісі (аффект) жағдайында қылмыс жасаған қылмыскерлерді жатқызады. Себебі мұнда қылмыстық ниет қылмыскердің адамгершілік қасиеттерінен тыс, тек эмоцияға негізделі отырып жасалады [21, 73 б.].

Әрине, бұл пікірлерге біз қарсымыз өйткені, бұл қылмыскерлерді кездейсоқ емес жағыдайлық деп қарастырған жөн. Себебі нақты туындаған жағдай болмаса (жәбірленуші шабуыл жасамаса немесе қылмыскерді жан күйзелісі (аффект) жағдайына әкелмесе) мүлдем қылмыс жасалмауы да мүмкін. Сондықтан, айтылғандарды қорытындылай келе кездейсоқ зорлықшы-қылмыскер болуы мүмкін емес деп пайымдаймыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 3 шілде 2014 ж №226-V. – Алматы, 2016.– 240 с.
2. Дубовик О.Л. Принятие решения в механизме преступного поведения: Автореф. дис...канд.юрид.наук. – М., 1984. – 25 с.
3. Антонян Ю.М. Психология убийства. – М., 1997. – 389 с.
4. Яковлев А.М. Детерминизм и «Свобода воли» (перспективы изучения личности преступника) // Правоведение. – 1976. – № 6. – С. 68-70.
5. Зуйков Г.Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступления. – М., 1970. – 541 с.
6. Аванесов Г.А. Криминология. – М., 1984. – 462 с.
7. Долгова А.И., Ермаков В.Д., Беляева Н.В. Проблемы типологии несовершеннолетних преступников // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1976. – Вып. 2. – С. 41-59.

8. Карсаевская Т.В. Прогресс общества и проблемы целостного биосоциального развития современного человека. – М., 1978. – 220 с.
9. Антонян Ю.М. Изучение личности преступника. – М., 1982. – 256 с.
10. Сахаров А.Б. Личность преступника и причины преступности в СССР. – М., 1961. – 372 с.
11. Философский энциклопедический словарь / Под ред. А.П. Алексеева. – М., 2001. – 876 с.
12. Социологический энциклопедический словарь / Под ред. Г.В. Осипова. – М., 1998. – 480 с.
13. Большой толковый социологический словарь / Сост. Дэвид Джери, Джулия Джери. – М., 1999. – Т.1. – 544 с.
14. Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі // “Юрист” электрондық базасы. – Алматы, 2016.
15. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступлений. – М., 1996. – 362 с.
16. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника. – М., 2004. – 432 с.
17. Михаль О.А. Классификация преступлений: Автореф. дис... канд.юрид.наук. – Омск, 1999. – 25 с.
18. Аванесов Г.А. Криминология. – М., 1984. – 462 с.
19. Голик Ю.В. Случайный преступник. – Томск, 1984. – 279 с.
20. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство; Женщина преступница или проститутка; Любовь у помешанных: Сборник. – Минск, 2000. – 576 с.
21. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. – М., 2002. – 384 с.

ЛИЧНОСТЬ ПРЕСТУПНИКА-НАСИЛЬНИКА

Алмуханов Бекатай Уракбаевич

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор рассматривает характеристику личности преступника-насильника, а также его виды.

THE PERSONALITY OF THE PERPETRATOR OF THE CRIMINAL

Almukhanov Bekatay Urakbayevich

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

The article considers the characteristics of the personality of the perpetrator of the criminal and their views.

ӘСКЕРИ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ӘСКЕРИ СОТТАРДА ҚАРАЛУ ТӘЖРИБЕСІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Амандық Жандос Арманулы,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор әскери қылмыстық құқық бұзушылықтардың әскери соттарда қаралу тәжірибесінің ерекшеліктерін зерттеп қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсынады.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар, Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері.

Қазақстан Республикасында әскери қызмет атқарудың тәртібі Қазақстан Республикасы Конституциясында [1], әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы заңда, Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің арнайы жарғыларында, басқа да нормативтік-құқықтық актілерінде көрініс тапқан. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің 18-тарауы әскери қылмыстық құқық бұзушылықтарға арналған. Қылмыстық кодекстің 3-бабында әскери қылмыстың заңдылық ұғымы берілген. Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар – Қылмыстық Кодекстің 18-тарауында көзделген [2], әскери қызмет атқарудың белгіленген тәртібіне қарсы бағытталған, шақыру бойынша не келісімшарт бойынша Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, Қазақстан Республикасының басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында әскери қызмет өткеріп жүрген әскери қызметшілер, сондай-ақ запастағы азаматтар жиындардан өтуі кезінде жасаған іс-әрекеттер;

Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, басқа да әскерлер мен әскери құрылымдарда әскери қызметті өткеруді белгілейтін тәртібі әскери қылмыстар объектісі болып табылатынын соттар ескеруі тиіс. Әскерге шақыру бойынша не келісім-шарт бойынша Қарулы Күштерде, басқа да әскерлер мен әскери құрылымдарда әскери қызмет өткеріп жүрген әскери қызметшілер ғана, сондай-ақ запастағы азаматтар әскери жиындардан өту кезінде, әскери қылмыс субъектілері болып табылады. Егер қылмыстық әрекеттер әскери қызметті өткеру кезінде жасалса және қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімдері өтпеген болса, адам әскери қылмысы үшін әскери қызмет аяқталған соң да қылмыстық жауапқа тартылуға жатады. Әскерге шақырудың, келісім-шарт бойынша әскери қызметке, оның ішінде әскери жиындарға шақырудың және өтудің, әскери қызметтен босатудың және жиындарды аяқтаудың тәртібі Заңдармен, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтарымен, өзге де нормативтік құқықтық актілермен анықталады. Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 24 наурыздағы "Нормативтік құқықтық актілер туралы" Заңының 6-бабының 2-тармағының талаптарына сәйкес әскери қызметті өткеруді және онымен байланысты өзге мәселелерді реттейтін Қазақстан Республикасы Заңдарының нормалары арасында қарама-қайшылық туындаған кезде кейінгі қабылданған заңның нормалары қолданылады.

Жедел қызмет бойынша әскери қызметшілер, келісім-шарт және шақыру бойынша әскери қызметшілер, әскери жиындардан өту кезіндегі запастағы азаматтар үшін әскери қызметті өткерудің басталуы әскери қызмет туралы заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерде мазмұндалған ережелерге сәйкес анықталады. Әскери бөлімнің жеке құрамының тізімдерінен шығарылған күн әскери қызметшілердің барлық санаттары үшін әскери қызметті өткерудің аяқталған уақыты болып табылады. Әскери қызметшінің нақты әскери қызметтің лауазымдық міндеттерін орындағаны туралы мәселені шешу кезінде әскери қызмет туралы нормативтік құқықтық актілерді басшылыққа алу қажет. Қылмыстық іс жүргізуші орган Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің (бұдан әрі - ҚК) 18-тарауының бірқатар баптарының диспозициясы бланкеттік (сілтемелік) болып келетінін ескеріп, әрбір нақты жағдайдағы әскери қылмыстар үшін адамды жауапқа тартқанда әскери

қызметті өтеудің жалпы тәртібіне, сондай-ақ тәуліктік наряд қызметін атқаруға, қарауылға, мемлекеттік шекараны күзету бойынша нарядқа, жауынгерлік кезекшілікке және әскери жарғыларда, өзге де нормативтік құқықтық актілерде көзделген қоғамдық тәртіпті қорғау бойынша нарядтың әскерлер құрамына қатысты бұзылған ережелердің мазмұнын анықтау қажет. ҚК-нің 12-бабының үшінші бөлігіне сәйкес, қылмыстық заңның жалпы және арнаулы нормаларының бәсекелестігі кезінде қандай норма жалпы, ал қандай норма арнаулы екенін анықтау қылмыстық іс жүргізуші органға жүктеледі. Осы орайда әскери қылмыстарды дәрежелеу кезінде арнаулы норма қолданылуы тиіс.

Бангладеште «Джамаат-и-Ислами» оппозициялық партиясының көсемдерінің бірі - Абдулла Кадер молла дарға асылды, деп хабарлайды БиБиСи Ньюс. Әскери қылмыстар жөніндегі трибунал партия көсемін 1971 жылы Пәкістанды азат ету соғысында адамзатқа қарсы қылмыс жасады деп таныды. Абдулла Кадер молла - Бангладеште Әскери қылмыстар жөніндегі трибуналдың үкімімен жазаланған алғашқы адам. Өлім жазасы 12-ші желтоқсанда Дакка қаласындағы түрмеде орындалды. Сол күні жүздеген адам көшеге шығып, молланың өлімін атап өтті. Ал «Джамаат –и-Ислами» партиясының өкілдері кек алатындарын айтып, полициямен қақтығысып қалған. Қақтығыс кезінде үш адам қаза тапқан. Партия мүшелері 15 желтоқсанда наразылық шеруін ұйымдастыратындарыны жариялады [3]. *Жуырда Ақтау әскери соты Калашиников автоматты мен оқ-дәрілерді ұрлаған 5 әскеріден құралған топтың үстінен үкім шығарды,- деп хабарлайды KZ-today тілшісі. Олар ұрланған қару-жарақты сатпақшы болған.* Қылмыс кезінде күзетте болған екі әскери қызметкер қару-жарақтарды ұрлап сақтағаны үшін 5 жылға бас бостандығынан айрылды. Олар жазаны жалпы тәртіпті абақтыда өтейді. Ал қалған үш әскери қызметкерді сот қысқа мерзімге шартты жазаға кесті. Әскери судья Нұржан Азаматовтың айтуынша, аса ауыр қылмыстар түріне жататын мұндай қылмыс Маңғыстау облысы аумағында алғаш рет тіркеліп отыр [4].

Әскери қылмыстардың субъектісі арнайы болады, себебі ол жалпы субъектіден өзгеше бірқатар тек өзіне ғана тән ерекшеліктерге ие. Әскери қылмыстың арнайы субъектісі жалпы субъектінің барлық белгілерін, яғни есі дұрыстық, белгілі бір жасқа толуы және тұлғаның қылмысты жасау сәтінде әскери қызметте немесе әскери жиында болуын көздейтін арнайы белгісін қамтуы тиіс. ҚР Жоғарғы Сотының 2005 жылғы 28 қазандағы «Әскери қылмыстар жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» нормативтік қаулысының 2-тармағына сәйкес: «Әскерге шақыру бойынша не келісім-шарт бойынша Қарулы Күштерде, басқа да әскерлер мен әскери құрылымдарда әскери қызмет өткеріп жүрген әскери қызметшілер ғана, сондай-ақ запастағы азаматтар әскери жиындардан өту кезінде, әскери қылмыс субъектілері болып табылады. Егер қылмыстық әрекеттер әскери қызметті өткеру кезінде жасалса және қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімдері өтпеген болса, адам әскери қылмысы үшін әскери қызмет аяқталған соң да қылмыстық жауапқа тартылуға жатады». ҚР 2005 жылғы 8 шілдедегі «Әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы» заңы Қазақстан Республикасы азаматтарының әскери міндеттілігіне және әскери қызметіне қатысты қоғамдық қатынастарды реттейді. Бұл заңда әскери қызметшілердің ҚР әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы заңдарын бұзғаны үшін жауаптылығы анықталады: Әскери қызметшілер, әскери атағы мен лауазымына қарамастан, заң алдында бірдей. Әскери қызметшілер қылмыстар және өзге де құқық бұзушылықтар жасағаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылықта болады. Әскери қылмыстардың субъектісі арнайы болады, себебі ол жалпы субъектіден өзгеше бірқатар тек өзіне ғана тән ерекшеліктерге ие. Әскери қылмыстың арнайы субъектісі жалпы субъектінің барлық белгілерін, яғни есі дұрыстық, белгілі бір жасқа толуы және тұлғаның қылмысты жасау сәтінде әскери қызметте немесе әскери жиында болуын көздейтін арнайы белгісін қамтуы тиіс. ҚР Жоғарғы Сотының 2005 жылғы 28 қазандағы «Әскери қылмыстар жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі туралы» нормативтік қаулысының 2-тармағына сәйкес: «Әскерге шақыру бойынша не келісім-шарт бойынша Қарулы Күштерде, басқа да әскерлер

мен әскери құрылымдарда әскери қызмет өткеріп жүрген әскери қызметшілер ғана, сондай-ақ запастағы азаматтар әскери жиындардан өту кезінде, әскери қылмыс субъектілері болып табылады. Егер қылмыстық әрекеттер әскери қызметті өткеру кезінде жасалса және қылмыстық жауаптылыққа тартудың ескіру мерзімдері өтпеген болса, адам әскери қылмысы үшін әскери қызмет аяқталған соң да қылмыстық жауапқа тартылуға жатады. ҚР 2005 жылғы 8 шілдедегі «Әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы» заңы Қазақстан Республикасы азаматтарының әскери міндеттілігіне және әскери қызметіне қатысты қоғамдық қатынастарды реттейді. Бұл заңда әскери қызметшілердің ҚР әскери міндеттілік және әскери қызмет туралы заңдарын бұзғаны үшін жауаптылығы анықталады: Әскери қызметшілер, әскери атағы мен лауазымына қарамастан, заң алдында бірдей. Әскери қызметшілер қылмыстар және өзге де құқық бұзушылықтар жасағаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылықта болады.

Алматыда тамыздың 23-і күні Қазақстан Әскери сотының төрағасы Серік Байбатырұлы қастандық жасалды. Полиция бұл қылмысқа күдікті ретінде судьяның бұрынғы күйеу баласын іздеп жатыр. Полицияның хабарлауынша, сот төрағасына дүйсенбі күні таңертең Алматыда көше бойында Mitsubishi Pajero автокөлігін мінген белгісіз адам қарудан оқ атқан. Кеудесіне оқ тиіп жараланған әскери сот төрағасы ауруханаға жеткізілген. Дәрігерлер оның жағдайын қалыпты деп бағалап отыр. Қылмыскер оқиға болған жерден бой тасалап үлгерген. Арада біраз уақыт өткенде оның автокөлігі қала аулаларының бірінен табылған. Қазір бұл іске қатысты қылмыстық іс қозғалды. Полиция Серік Байбатырұлы оқ атқан адам оның бұрынғы күйеу баласы 39 жастағы Руслан Едресов болуы мүмкін деген жорамал айтады. Қазір күдіктіні іздестіру шаралары қолға алынды деп хабарлады Азаттық радиосына Алматы полиция департаментінің баспасөз хатшысы Салтанат Әзірбек. Полиция бұл оқиғаға қайын ата мен күйеу бала арасында кикілжің[5] Әскери қызмет бойынша шектеу әскери қызметті шартпен жасап жүргендерге және әскери қызметке шақырылуы бойынша істеп жүрген офицерлерге Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің айрықша бөлімінің баптарына сәйкес көрсетілген әскери қызметке қарсы қылмыс істегені үшін, сондай-ақ түзеу жұмыстарының орнына әскери қызметті шартты түрде істеп жүрген сотталған әскери қызметкерлер тағайындалады.

Соттың үкіміне сәйкес әскери бөлімнің командирі соттан үкімнің көшірмесі мен оны өтеу туралы өкім келіп түскен соң үш күннен кешіктірмей бұйрық шығарады, онда сотталған әскери қызметкер қандай негізде және қандай мерзім ішінде лауазымды өсіруге және әскери атақ беруге ұсынылмайтыны, кезекті әскери атақ беру үшін еңбек сіңірген жылдарына қандай мерзім есептелмейтіні түсіндіріледі. Сонымен бірге сот үкіміне сәйкес сотталған әскери қызметкердің ақшалай үлесінен әскери қызмет бойынша шектеуді өтеу кезеңінде тиісті бюджетке қандай мөлшері ұсталып қалатыны көрсетіледі. Бұйрық әскери бөлімде жарияланады, сотталған әскери қызметкерге мәлім етіледі және атқаруға қабылданады.

Егер жасаған қылмысының сипаты мен өзге де мән-жайлары ескеріле отырып, сотталған әскери қызметкерді бағыныштыларға басшылық етуге байланысты қызметте қалдыру мүмкін болмаса, ол тиісті әскери бөлім командирінің шешімі бойынша әскери бөлімнің шегінде де, басқа бөлімге ауыстырылуына байланысты да басқа лауазымға ауыстырылуы туралы үкімді шығарған сотқа хабарланады. Әскери бөлімнің командирі сотталған әскери қызметкермен оның қылмысының сипатымен қоғамдық қауіптілік дәрежесін, жеке басын, сондай-ақ мінез-құлқы мен әскери қызметке көзқарасын ескере отырып тәрбие жұмысын жүргізеді. Соттың үкімімен және әскери бөлім бойынша жарияланған бұйрықпен белгіленген мерзім аяқталуына дейін үш күннен кешіктірмей әскери бөлімнің командирі әскери бөлім бойынша шектеу түріндегі жазаның өтелуін тоқтату туралы, оның тоқтатылатын күні көрсетілген бұйрық шығарады. Бұйрықтың көшірмесі үкімді шығарған сотқа жіберіледі. Сотталған әскери қызметкерлерге қатысты қамауды атқару — қамауға сотталған әскери қызметкерлер жазаны абақтыда өтейді. Офицерлер,

прапорщиктер, мичиандар, сержанттық, старшиналық және қатардағы әскери құрамдардың қызметкерлері бөлек-бөлек және басқа да негіздерде отырғандардан да бөлек ұсталады. Қамауға сотталған әскери қызметкерлер жазаны өтеу үшін үкімді өтеу туралы соттың өкімі алынғаннан кейін әскери жарғыларда белгіленген тәртіппен үш күн мерзімде абақтыға жіберілуі тиіс. Абақтыда ұсталатын сотталған әскери қызметкерлерге қатысты қамау түріндегі жазаны өтеуде Қазақстан республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің 64-бабында, сондай-ақ әскери жарғыларда белгіленген тәртібі мен жағдайлары қолданылады. Сотталғандарға үлгілі мінез-құлқы үшін алғыс айту немесе бұрын қолданылған жазаны мерзімінен бұрын алу түріндегі мадақтау шаралары қолданылады. Жазаны өтеу тәртібін бұзғаны үшін сотталғанға сөгіз жариялау немесе он тәулік мерзімге дейінгі жалғыз адамдық камераға ауыстыру түріндегі жазалар қолданылуы мүмкін. 10 күнге қамауға алу. Мұндай қаулыны әскери жарғыны бұзып себепсіз жұмысқа келмеген әскери қызметкерге қатысты Семей қаласының мамандандырылған әкімшілік соты шығарды. Сотта көрсетілген материалдар бойынша контракт негізінде қызмет ететін әскери адам қызметінде 9 тәулік болмаған. Осының нәтижесінде ол өз бетімен әскери бөлімді тастап кеткен болып шықты. Ал бұл ҚР әкімшілік құқық бұзушылық Кодексінің 512-2 бабы 1 бөлігінде қарастырылған құқықбұзушылыққа жатады. Сот отырысы барысында әскери қызметкер өз кінәсін толық мойындап қызметке 9 күн келмеген себебін жұмысқа ниеті болмағандықтан деп түсіндірді. Сот іс материалдарын зерттеп, процеске қатысушының, әскери қызметкер кінәлі және оны әкімшілік қамауға алу керек деп есептеген, прокурордың қорытындысын тыңдап, әскери қызметкердің іс-әрекетінде әкімшілік құқық бұзушылық Кодексінің 512-2 бабы 1 бөлігінде көзделген іс-әрекет, яғни бейбіт уақытта, әскерге шақыру немесе келісімшарт бойынша әскери қызметін өткеріп жүрген әскери қызметші жасаған, бес тәуліктен артық, бірақ он тәуліктен аспайтын уақытқа бөлімді немесе қызмет орнын өз бетімен тастап кету, сол сияқты бөлімнен босатылу, тағайындау, ауыстыру кезінде, іссапардан, демалыстан немесе емдеу мекемелерінен қызметке дәлелсіз себептермен мерзімінде келмеу сияқты әрекетке жататын, құқық бұзушылықтың көріністері бар екен деген шешімге келеді. Енді 9 күн әскери бөлімінде болмаған әскери қызметкерге 10 күн әкімшілік қамауда болуға тура келеді [6]. Әскери қылмыстық құқық бұзушылық ұғымы сонымен қатар әскери қылмыстылық заңнаманы жалпы қылмыстық заңнамаға кіргізілуіне де қарамастан салыстырмалы түрде дербес екенін көрсетеді. Сонымен бірге әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар заңнама әскери қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты құрамымен қатар өзінің ерекше жалпы бөлімі - әскери қылмыс түсінігін де қамтиды. Өзіндік әскери қылмыстық құқық бұзушылықтар қызмет жағдайына тән мысалы, қарауыл қызметін атқарудың жарғылық ережелерін бұзу, өз бетімен бөлімді немесе қызмет орнын тастап кету, апатқа ұшыраған әскери кемені тастап кету және т.б. Салыстырмалы әскери қылмыстар жалпы қылмыстық заңнамада көзделген қылмыстарға ұқсас қылмыстар, бірақ бұлар әскери құқық тәртібіне қол сұғушылық болатынымен сипатталады сол себепті еліміздің қарулы күштеріне ерекше қауіп төнеді. Егер арнаулы әскери қылмыстарды жіктеу аса қиын болмаса қылмыстар мен салыстырмалы ара жігін ажырату қажет болғанда бұл мәселе айтарлықтай күрделене түседі. Әскери қылмыстық құқық бұзушылықтарға тағайындалатын жаза түрлері олардың қоғамдық қауіпін сипаты мен дәрежесіне, сондай-ақ жазаның тәрбиелееу мақсатына қарай белгіленген. Ал әскери қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілігі қол сұғу объектісіне қарай келтірілген зардаптарға жасалған әрекеттердің сипаты мен басқа да мән жайларға байланысты болып танылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 жыл, өзгертулер мен қосымшалар, 2007 жылы 21 мамырда өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, 2011 ж.

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 3 шілде 2014 ж.№ 226-V ЗРК
  3. Исламистер лидері әскери қылмыстар үшін жазаланды <http://kazakh-tv.kz> 13.12.2013
  4. Ақтау әскери соты оқ-дәрі ұрлағаны үшін 5 әскери қы зметкерге үкім шығарды <http://kaz.gazeta.kz/>
  5. Әскери соттың төрағасына оқ атты деген күдікпен оның бұрынғы күйеу баласын іздеп жатыр <http://bit.ly/dr>
  6. Өз бетімен кеткен үшін 10 тәулікке қамауға алынды Семей қаласының Әскери бөлімдегі көшпелі сот отырысы. 05/03/2014 <http://vko.sud.kz/>
-

ОСОБЕННОСТИ ПРАКТИКИ РАССМОТРЕНИЯ ВОИНСКИХ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ВОЕННОМ СУДЕ

Амандық Жандос Арманұлы

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

В данной статье автор исследует особенности практики рассмотрения воинских уголовных правонарушений в военном суде предлагает пути совершенствования действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: Республика Казахстан, воинские уголовные правонарушения, Вооруженные Силы Республики Казахстан.

FEATURES PRACTICE OF CONSIDERING MILITARY CRIMINAL OFFENSES IN MILITARY COURT

Amandyk Zhandos Armanuly

Kazakhско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

In this article, the author explores the peculiarities of the consideration of military criminal offenses in the Military Court offers ways of improving existing penal laws.

Keywords: Republic of Kazakhstan, the military criminal offenses, the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan.

ҚОСЫМША ЖАЗАЛАРДЫҢ АТҚАРАТЫН РОЛІ

Аяғанова Шынар Мерекешқызы,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор қосымша жазалардың атақаратын ролін жаңа қылмыстық заңнамаға сай зерттеп қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру қажеттігін мәлімдейді.

Кілт сөздер: Мүлікті тәркілеу, Қылмыстық кодекс, Қазақстан Республикасы, сотталушы.

Қазіргі таңда Қылмыстық құқықтарға жаза дайындау жүйесінің түсінігі мен маңызы бұрынғыға қарағанда әлдеқайда өзгерістермен толықтыруларға ұшырады. Бұл дегеніміз өмірдің жаңа ағымына қарай қылмыстық жаза түрлерінің өзгеруі мен байланыстырамыз. Жаңа Қылмыстық кодекске тоқталсақ, жаңа Қылмыстық кодексте көзделген жазаларды тек екі топқа бөлуге болады, олар енді нақты негізгі және қосымша болып бөлінген. Негізгі жазалар қосымша ретінде тағайындалмайды, ал қосымша жазалар негізгі болып тағайындалмайды. Жаза дегеніміз- соттың үкімі бойынша дайындалатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Жазаның түрлеріне мыналар жатады: қосымша, балама және айыппұл салу. Заңдылық пен құқық тәртібіне байланысты практикалық міндеттерді шешуде мемлекетіміздің құқықтық жүйесінің бір тармағы болып табылатын қылмыстық заңның рөлі едәуір, ол заң бұзушылықтың қылмыс сияқты аса қауіпті түрі мен күресуге бағытталған. Жаза-мемлекет қолындағы маңызды құрал, ол арқылы мемлекет адамды, оның құқын, бостандығын, заңды мүддесін, меншікті, ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін, адамзаттың бейбіт өмірі мен қауіпсіздігін қылмыстық қастандықтан қорғайды. Ол қылмыстық жауаптылықты жүзеге асырудың басты формасы және қылмыскерліктің алдын алу шараларының бірі болып табылады.

2014 жылы 3шілдеде қабылданған сосын 2015 жылы заңды күшіне енген Жаңа Қылмыстық кодекстің 10-бабына сәйкес Қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамға қауіптілік және жазаланушылық дәрежесіне қарай қылмыстар және қылмыстық теріс қылықтар болып бөлінеді. Қылмыстық Кодексте айыппұл салу, түзеу жұмыстары, бас бостандығын шектеу, бас бостандығынан айыру немесе өлім жазасы түріндегі жазалау қатерімен тыйым салынған айыпты жасалған, қоғамға қауіпті іс-әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік) қылмыс деп танылады. Қылмыстық теріс қылық деп қоғамға зор қауіп төндірмейтін, болмашы зиян келтірген не адамның жеке басына, ұйымға, қоғамға немесе мемлекетке зиян келтіру қатерін туғызған, оны жасағаны үшін айыппұл салу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту, қамаққа алу түріндегі жаза көзделген, айыпты жасалған іс-әрекет (әрекет не әрекетсіздік) танылады [1]. Қазақстан Республикасының Жаңа Қылмыстық кодексінің 51бабына сәйкес шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу осы адамның Қазақстан Республикасының аумағына кіруіне бес жыл мерзімге тыйым салу белгілене отырып, сотталған шетелдіктің немесе азаматтығы жоқ адамның Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге бақыланатын кетуі арқылы орындалады. Қосымша жаза түрі ретінде шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге шығарып жіберу Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің тиісті баптарында көзделген жағдайларда ғана тағайындалуы мүмкін және ол негізгі жаза түрі өтелгеннен кейін орындалады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 14-тарауы жазалардың қосымша түрлерін орындауды реттейді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 70 бабына сәйкес шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасының шегінен тыс шығарып жіберу жөніндегі заңды күшіне енген сот үкімін орындау бақылау жасала отырып, сотталған адамның Қазақстан Республикасының шегінен

тыс өз бетінше кетуі арқылы жүргізіледі. Сотталған адамның кетуін бақылау уақытша тіркелген жеріндегі ішкі істер органдарының оны тексеруі жолымен, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ішкі істер, ұлттық қауіпсіздік органдарының, Сыртқы істер министрлігінің ақпараттық дерекқорлары арқылы жүзеге асырылады. Сотталған адамды шығарып жіберу бойынша шығыстарды оның өзі не оны Қазақстан Республикасына шақырған жеке немесе заңды тұлғалар көтереді. Аталған тұлғалардың шығыстарды жабуға қаражаттары болмаған не жеткіліксіз болған жағдайларда, шығарып жіберу бюджет қаражаты есебінен жүргізіледі. Ал Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 71 бабына сәйкес сотталған адамды арнаулы, әскери немесе құрметті атақтардан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан айыру түріндегі үкім шығарған сот, үкім заңды күшіне енгеннен кейін оның көшірмесін сотталған адамға атақты, сыныптық шенді, дипломатиялық дәрежені, біліктілік сыныбын берген лауазымды адамға жібереді [2]. Лауазымды адам белгіленген тәртіппен тиісті құжаттарға сотталған адамды арнаулы, әскери немесе құрметті немесе өзге де атақтан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан айыру туралы жазбаны енгізеді, сондай-ақ оны тиісті атағы, шені, дәрежесі, сыныбы бар адамдар үшін көзделген құқықтар мен жеңілдіктерден айыру жөнінде шаралар қолданады. Запастағы әскери қызметшіге қатысты сот үкімінің көшірмесі оның әскери есепке алынған орны бойынша жергілікті әскери басқару органына жіберіледі. Лауазымды адам үкімнің көшірмесін алған күннен бастап бір айдың ішінде үкімді шығарған сотқа оның орындалғаны туралы хабарлайды. Қазақстан Республикасының Президенті сотталған адамды Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес арнаулы, әскери немесе құрметті атақтардан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградадан айыру туралы шешім қабылдаған кезде, тиісті мемлекеттік орган осы баптың екінші бөлігінде көрсетілген шараларды қолданады. Мемлекеттік наградаларды оларға қоса берілген құжаттармен бірге алып қоюды қылмыстық-атқару қызметі саласындағы уәкілетті орган айқындайтын тәртіппен олар тұрған жердегі пробация қызметі жүргізеді. Жаңа қылмыстық заңнаманың үлкен бір жетістіктерінің бірі, ол Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 72 бабына сәйкес белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны орындау тәртібі, яғни, педагог лауазымын және кәмелетке толмағандармен жұмыс істеуге байланысты лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салу туралы сот үкімін білім беру саласындағы уәкілетті орган бекіткен тәртіппен, меншік нысандарына қарамастан, ұйымдар орындайды.

Белгілі бір лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салу туралы сот үкімін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көрсетілген мемлекеттік мекемелер мен ұйымдардың әкімшіліктері орындайды. Қамаққа алуға немесе бас бостандығынан айыруға қосымша ретінде тағайындалған, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаның орындалуын ұйымдастыруды – негізгі жазаны орындайтын мекеме немесе орган, ал негізгі жазаларды өтегеннен кейін сотталған адамның тұрғылықты жеріндегі пробация қызметі жүзеге асырады. Жазалардың басқа түрлеріне қосымша ретінде тағайындалған, сондай-ақ жазаны өтеу кейінге қалдырылған немесе шартты түрде сотталған кезде, осы жазаның орындалуын ұйымдастыруды сотталған адамның тұрғылықты жеріндегі пробация қызметі жүзеге асырады. Пробация қызметі: сотталғандарды есепке алуды жүргізеді; сотталған адамның сот үкімінде көзделген белгілі бір лауазымдарды атқаруға немесе белгілі бір қызметпен айналысуға салынған тыйымды сақтауын бақылайды; сотталған адамның жұмыс орнындағы ұйым әкімшілігінің, сондай-ақ сотталған адамға тыйым салынған қызметтің тиісті түрімен айналысуға берілген рұқсатты қайтарып алуға құқығы бар органдардың сот үкімін орындауын тексереді; жазаны өтеуден жалтару мақсатында жасырынып жүрген сотталғандарға қатысты бастапқы іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады және сотқа іздестіру жариялау туралы ұсыну енгізеді [3].

Пробация қызметіне тіркелу үшін келмеген күннен бастап он бес күннен астам тұрған жері анықталмаған сотталған адам жазаны өтеуден жасырынып жүр деп танылады. Белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі қосымша жазаға сотталған адамның негізгі жаза түрін өтеп жүрген, жазаны орындайтын мекеменің немесе органның әкімшілігі оны тыйым салынған жұмыстарды орындауға тартуға құқылы емес. Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 73 бабына сәйкес белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны орындау мерзімдерін есептеуді реттейді. Қамаққа алуға немесе бас бостандығынан айыруға қосымша жаза ретінде белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жаза тағайындалған кезде, бұл негізгі жаза түрлерін өтеудің барлық уақытына қолданылады, бірақ бұл ретте, оның мерзімі қамаққа алуды, бас бостандығынан айыруды өтеген және пробация қызметіне есепке қойылған күннен бастап есептеледі. Жазаның осы түрі жазаның басқа да негізгі түрлеріне қосымша ретінде тағайындалған, сондай-ақ жазаны өтеу кейінге қалдырылған немесе шартты түрде сотталған жағдайларда, оның мерзімі үкім заңды күшіне енген күннен бастап есептеледі.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 74 бабында белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны өтеу шарттарын белгілейді. Белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаға сотталған адам: пробация қызметіне жұмыс орны мен тұрғылықты жері және олардың өзгергені, жұмыстан шығарылғаны туралы хабарлауға; пробация қызметіне шақырту бойынша келіп тұруға міндетті. Сотталған адам 53 баптың екінші бөлігінде көрсетілген дәлелді себептерсіз келмеген жағдайда, оған күштеп әкелу қолданылуы мүмкін. Белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаға сотталған, жазаны орындаудан жалтарып жүрген адам заңда белгіленген жауаптылықта болады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 75 бабына сәйкес ұйымдар әкімшілігінің белгілі бір лауазымды атқару құқығынан айыру түріндегі жаза туралы сот үкімін орындау жөніндегі міндеттері белгіленген. Меншік нысандарына қарамастан, ұйымдар белгілі бір лауазымға кандидаттарды олардың педагог лауазымын және кәметке толмағандармен жұмыс істеумен байланысты, сондай-ақ мемлекеттік қызметте және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салудың бар-жоғы тұрғысынан тексереді. Белгілі бір лауазымдарды атқару құқығынан айыру туралы сот үкімі мемлекеттік мекемелер әкімшілігі мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін міндетті болып табылады. Белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру туралы сот үкімі сотталған адамның жұмыс орнындағы ұйымның әкімшілігі үшін міндетті болып табылады. Сотталған адамның жұмыс орнындағы ұйымның әкімшілігі: заңды күшіне енген сот үкімінің көшірмесін не пробация қызметінің хабарламасын алғаннан кейін үш жұмыс күнінен кешіктірмей, сотталғанды лауазымынан немесе айналысу құқығынан айырылған қызмет түрінен босатуға, пробация қызметіне сот үкімінің орындалғаны туралы хабар жіберуге; пробация қызметінің талап етуі бойынша жазаны орындауға байланысты құжаттарды ұсынуға; сотталған адаммен еңбек шарты өзгертілген немесе тоқтатылған жағдайларда, үш жұмыс күні ішінде пробация қызметіне хабарлауға міндетті. Ұйымдардың белгілі бір лауазымды атқару құқығынан айыру түріндегі жазаны орындау туралы сот үкімін орындау жөніндегі міндеттер жүктелген, оның орындалмағанына кінәлі лауазымды адамдары заңда белгіленген жауаптылықта болады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 76 бабына сәйкес белгілі бір қызметпен айналысуға берілген рұқсатты кері қайтарып алуға құқығы бар органдардың міндеттері бедгіленген. Сотталған адамның белгілі бір қызметпен айналысуы құқығынан айыру туралы сот үкімі қызметтің тиісті түрімен айналысуға берілген рұқсатты кері

қайтарып алуға құқығы бар органдар үшін міндетті. Аталған органдар заңды күшіне енген сот үкімінің көшірмесін, пробация қызметінің хабарламасын алғаннан кейін үш жұмыс күнінен кешіктірмей, сотталған адамға тыйым салынған қызмет түрімен айналысуға берілген рұқсатты кері қайтарып алуға, осы адамға қызметтің көрсетілген түрімен айналысу құқығын беретін тиісті құжатты алып қоюға және бұл туралы пробация қызметіне хабар жіберуге міндетті. Белгілі бір қызметпен айналысуға берілген рұқсатты кері қайтарып алуға құқығы бар органдардың белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру туралы сот үкімінің орындалмағанына кінәлі лауазымды адамдары заңда белгіленген жауаптылықта болады [4]. Мүлікті тәркілеу туралы сот үкімін орындау тәртібіне сәйкес сотталған адамның мүлкін тәркілеу туралы үкім шығарған сот ол заңды күшіне енгеннен кейін атқару парағын, мүлік тізімдемесінің көшірмесін және үкімнің көшірмесін орындау үшін сот орындаушысына жібереді, бұл туралы уәкілетті мемлекеттік органға хабарлайды. Істе сотталған адамның мүлкінің тізімдемесі болмаған жағдайда, мүлік тізімдемесі жүргізілмегені туралы анықтама жіберіледі. Мүлікті тәркілеу түріндегі жазаны орындауды мүлік тұрған жердегі сот орындаушысы жүргізеді. 78-бап. 01.01.2018 бастап қолданысқа енгізіледі. Қосымша жазаларды қолдану мемлекетте қылмысқа қарсы күрестің алдын алуға, қылмыстан келген зардаптарды жоюға, азаматтар мен заңды тұлғалардың қауіпсіздігін сақтауға зор үлес қосады. Жазаларды негізгі және қосымша деп бөлудің практикалық маңызы зор. Атап айтқанда қосымша жазаларды қолдану жазаны жеке даралау принципін жүзеге асыру тәсілдерінің бірі [5].

Қосымша жаза мемлекеттік күштеу шарасы ретінде тек арнаулы заңда көрсетілген жағдайда ғана жүзеге асырылады. Қосымша жазаны қолдану мемлекеттің атқаратын функцияларының бірі ғана. Әсіресе ауыр, өте ауыр қылмыс істегендерге қылмысына сай, ауыр қылмыстық құқылық күштеу шараларын, оның ішінде қосымша жазаны қолдану соттардың міндеті болып саналады және оны мемлекет өз бақылауына алады. Қосымша жазалар сотталушыны айыпты деп таныған қылмыстық заң баптарында көрсетілген шекте тағайындалады. Қосымша жаза мемлекеттік күштеу шараларының жеке бір түрі болғандықтан қылмыстық заңмен ғана белгіленеді. Қосымша жазаны қылмысқа кінәлі адамға қылмыстық заңда көрсетілген шеңберінде, оның шегінен шықпай тағайындайды. Қосымша жаза мемлекет атынан қылмыстық іс-әрекеттер үшін кінәлінің кінәсін бетіне басу арқылы берілетін теріс құқылық баға болып табылады. Қосымша жазаның басқа мемлекеттік күштеу шараларынан ерекшелігі сол, оны қолдану кінәлінің құқықтарын, конституция құқықтарын шектейді. Сонымен бірге сотталған адамға белгілі бір зардап келтіреді, сотталғандық туралы атақ береді. Қылмыстық заңның баптарындағы санкцияда қолдану немесе қолдану мүмкіндігі көрсетілсе, онда соттардың оны тағайындау туралы мәселені қарап, қолданған шешімнің тұжырымдарын үкімде міндетті түрде көрсетуі тиіс. Ал қосымша жаза қолданылмаған жағдайда үкімнің қорытынды бөлігінде ондай шешімнің қабылданбауына сілтеме жасалмайды. Қосымша жаза жеке дара тағайындалмайды, ол тек қана негізгі жазаға қосылып тағайындалады. Қосымша жазалардың қолдану-қылмыспен тиімді күрес жүргізудің негізгі шарты болып табылатындығы сөзсіз.

Біздің пікірімізше, қосымша жазаның атқаратын ролін ескере отырып, қолданыстағы қылмыстық заңнаманың олқылықтарын жою мақсатында қосымша кәметке толмағандарға қатысты қосымша жаза түрлерін анықтау қажет деп есептейміз және қосымша жазалардың нақты уақытымен орындалуын қадағалайтын қосымша инспекция қажет деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Астана, Ақорда, 2014 жылғы 3 шілде № 226-3 V ҚРЗ
  2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодекс 5шілде2014ж. № 234-V ЗРК
  3. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Ерекше бөлім – Алматы: Жеті жарғы, 2013– 520 бет.
  4. Алауханов Е., Рахметов С. Жаза практикалық оқу құралы Алматы, 2012ж.
-

РОЛЬ ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ ВИДОВ НАКАЗАНИЯ

Аязанова Шынар Мерекешқызы

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор исследует роль дополнительных видов наказания в соответствии с новым уголовным законодательством и считает необходимым совершенствование действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: Конфискация имущества, Уголовный кодекс, Республика Казахстан, осужденный.

THE ROLE OF OTHER FORMS OF PUNISHMENT

Ayaganova Shynar Merekeskhyzy

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the author examines the role of other forms of punishment under the new criminal law and considers it necessary to improving the action of the criminal law.

Keywords: Confiscation of property, the Criminal Code, Republic of Kazakhstan, the convict.

САҚТАНДЫРУ ШАРТЫН ҚР ЗАҢАМАЛАРЫНА СӘЙКЕС ҚОЛДАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Әбдірова Жаннат,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Смагулов Аблай Аманбаевич,

заң ғылымдарының кандидаты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақалада ҚР заңнамаларына сәйкес сақтандыру қатынастарын қолданудың өзекті мәселелері қарастырылған.

Кілт сөздер: сақтандыру, сақтандыру қатынастары, мүлікті сақтандыру.

Сақтандыру қызметі туралы заң сақтандыруға қатысушылар арасындағы, сақтанушылар мен мемлекет арасындағы қатынастарды құқықтық реттеудің өзара байланысқан жүйесін құрайды. Осы заңның тиісі бабында «Сақтандыру дегеніміз, сақтандыру ұйымы өз активтері есебінен жүзеге асыратын сақтандыру төлемі арқылы сақтандыру шартында белгіленген сақтандыру жағдайы немесе өзге де оқиғалар туындаған кезде жеке немесе заңды тұлғаның заңды мүдделерін мүліктік жағынан қорғауға байланысты қатынастар кешені» деп тұжырымдалған. Осы берілген анықтамадан мынаны түсінуге болады, яғни сақтандыру құқықтық қатынастары бұл жерде мүліктік азаматтық-құқықтық қатынастардың бір түрі ретінде қарастырылады. Сақтандыру қызметін нақты тұлғаларға қатысты жүзеге асыру баламалы эквивалентті сипатта болады, яғни сақтанушылар үшін сақтандырушылар төлеген жарналар мен сыйлықақылар үшін сақтандырушы сақтандыру төлемін жүзеге асырады. Заңда міндеттілік дәрежесі бойынша ерікті және міндетті сақтандыру нысандары көзделген.

Заңның қағидалары бойынша сақтандырушы ерікті сақтандыру жайларын дербес сақтанушымен арада жасалынатын нақты шартпен бекіту арқылы белгілей алады. Бұл жерде назар аударатын жағдай, сақтандыру шартына қойылатын бірден бір талап, ол азаматтық заңдарда көзделген мәмілелер жарамдылығының жалпы ережелеріне сай болуы тиіс. Сонымен, ерікті сақтандыру сақтанушы мен сақтандырушының арасындағы жасалынатын еркін шарттың негізінде жасалады, сондай-ақ осы ережелер сақтандыру қызметі жөніндегі заңның талаптарына сәйкес болуы қажет.

Міндетті сақтандыру арнаулы нормативтік құқықтық актілердің негізінде, яғни тиісті заңдардың, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтарының, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулыларының, Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Ережелері мен қаулыларының негізінде жүзеге асырылады. Осы нормативтік актілер азаматтардың жекелеген санаттарының өмірлері мен денсаулықтарын, не болмаса жекелеген мүлік түрлерін міндетті сақтандыруды белгілейді. Олардың түрлері, тәртібі мен талаптары заң актілерімен белгіленеді. Сақтандыру міндеттілігі сақтандыру қатынастары қатысушыларының бәріне бірдей қатысты болмай, тек сақтанушыға жүктеледі, сонымен қатар бұл жердегі маңызды мәселе, сақтанушы сақтандыру міндеттілігін алға қойып, сақтандырушыны өзінің шарттарының мүдделерінің басымды болуына итермелеуге хақы жоқ.

Қазақстан Республикасы сақтандыру заңдары кешенді заңдар саласы болып табылады. Осыған орай, олар сақтандыру қатынастарын реттейтін азаматтық құқық нормаларынан және еліміздегі сақтандыру ісін ұйымдастыру, мемлекеттік сақтандыру резервтерін құру жөніндегі қатынастарды реттейтін қаржылық құқық, әкімшілік құқық нормаларынан тұратын кешенді құқықтық құрылым болып саналады. Сақтандыру заңдарында сақтандыру шартын жасауға, оның нысандары мен мазмұнына аса назар аударылған. Сақтандырушының белгілі бір сақтандыру түрлері бойынша сақтандыруды жүзеге асыру талаптарын айқындайтын құжатын сақтандыру ережелері сақтандыру

зандарында мұқият белгіленген. Мәселен, Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің 825-1-бабының 2- тармағында сақтандыру ережелерінде келесідей көрініс табады: сақтандыру объектілерінің тізбесі; сақтандыру сомасын анықтау тәртібі; сақтандыру тәуекелдері; сақтандыру жағдайларын алып тастау және сақтандыруды шектеу; сақтандыру шартының қолдану мерзімі мен орны; сақтандыру шартын жасасу тәртібі; тараптарының құқықтары мен міндеттері; сақтанушының сақтандыру жағдайы туған кездегі іс-әрекеті; сақтандыру жағдайының туғандығын және шығын мөлшерін растайтын құжаттар тізбесі; сақтандыру төлемін жүзеге асырудың тәртібі мен шарттары; сақтандыру төлемі немесе сақтандыру төлемін жасаудан бас тарту туралы шешімді қабылдау мерзімі; сақтандыру шарттарын тоқтату; дауларды шешу тәртібі; сақтандыру тарифтері және олардың экономикалық негіздемелері; ерекше талаптар, элементтер көрсетіледі [1].

Сақтандыру құқықтық қатынастары тараптардың өзара міндеттемелері сипатында болғандықтан оларды міндеттемелік құқыққа жатқызуға болады.

Сақтандыру шарты негізінде не өзара сақтандыру қоғамына мүшелік негізінде сақтандыру жүзеге асырылады. Занды тұлғаның немесе азаматтың кез келген мүддесі сақтандыру объектісі бола алады.

Мына негіздемелердің кез келгені бойынша: сақтандыру шартында белгіленген кезең аяқталғанда не қайсысының бұрын туындауына байланысты сақтандыру жағдайы туған кезде сақтандыру төлемін жүзеге асыруды көздейтін сақтандыру жинақтаушы сақтандыру болып табылады. Сақтандыру жағдайы туған кезде ғана сақтандыру төлемін жүзеге асыруды көздейтін сақтандыру жинақтаушы емес сақтандыру болып табылады. Аннуитет шарты – сақтандырушыны шартта белгіленген мерзім ішінде пайда алушының пайдасына мерзімді төлемдер түрінде сақтандыру төлемін жүзеге асыруға міндетті ететін сақтандыру шарты. Жинақтаушы сақтандыру шарттары тек ғана жеке сақтандыру бойынша жасалуы мүмкін. Аннуитет шарты жинақтаушы сақтандыру шарттарына жатады [2].

Тараптардың келісімі бойынша шартқа өзге де талаптар енгізілуі мүмкін.

Мүлікті сақтандыру кезінде сақтандыру сомасы шарт жасалған кездегі оның нақты құнынан (сақтандыру құнынан) артық бола алмайды. Кәсіпкерлік тәуекелдерді сақтандыру кезінде сақтанушы кәсіпкерлік қызметтен сақтандыру жағдайы басталғанда өткендегідей шегуі мүмкін залалдар сақтандыру құны деп есептеледі. Тараптар, оны сақтанушы қасақана жаңылыстырғанын сақтандырушы дәлелдеген жағдайларды қоспағанда, сақтандыру шартында белгіленген мүлік құнына талас тудыра алмайды. Егер сақтандыру шартында белгіленген сақтандыру сомасы сақтандыру құнынан артық болса, онда ол сақтандыру сомасының шарт жасалған кезіндегі сақтандыру құнынан артылған бөлігінде жарамсыз болып табылады. Жеке сақтандыру шарттарында және азаматтық-құқықтық жауаптылықты сақтандыру шарттарында сақтандыру сомасы тараптардың келісімімен айқындалады.

Сақтандыру төлемі – сақтандырушы сақтанушыға (пайда алушыға) сақтандыру жағдайы туған кезде не жинақтаушы сақтандыру шартында белгіленген мерзім туған кезде сақтандыру сомасы шегінде төлейтін ақша сомасы. Сақтандыру төлемінің мөлшерін анықтау тәртібі шартта белгіленеді. Сақтандырудың міндетті түрлері кезінде сақтандыру төлемінің мөлшерін анықтау тәртібі Қазақстан Республикасының заң актілерінде белгіленеді. Сақтандыру төлемін жүзеге асырудың тәртібі мен мерзімдері шартпен белгіленеді.

Мүліктік сақтандыру шартының талаптарымен сақтандыру өтемінің сомасы шегінде сақтандыру өтемін зиянның заттай нысандағы өтемімен ауыстыру көзделуі мүмкін. Сақтандыру төлемін жүзеге асыру кезінде сақтандырушы өзіне сақтанушыдан тиесілі болатын сақтандыру сыйлықақыларына не сақтандыру жарналарына есеп жүргізуге құқылы. Егер шартта немесе міндетті сақтандыру туралы заң актілерінде жауаптылықтың бұдан жоғары мөлшері көзделмесе, сақтандыру төлемін уақытында жүзеге асырмағаны үшін сақтандырушы осы Кодекстің 353-бабына сәйкес жауап береді.

Сақтанушы шарттың қолданылуы тоқтатылған немесе шарт тараптарының өз міндеттемелерін орындауын тоқтата тұрған күннен бастап бір жыл ішінде жинақтаушы сақтандыру шартының қолданылуын қалпына келтіруге құқылы. Сақтандырушы жинақтаушы сақтандыру шартының қолданылуын қалпына келтірген кезде сақтандырылған адамның денсаулық жағдайына медициналық сараптама жүргізуге құқылы [3].

Сақтандырылған адамның денсаулық жағдайы айтарлықтай нашарлаған жағдайда сақтандырушы төлемінің және (немесе) сақтандыру сыйлықақысының мөлшерін қайта есептеуге құқылы. Сақтанушы шарттың қолданылуын жаңа талаптармен қалпына келтіруден бас тартқан жағдайда шартты қалпына келтіруге болмайды.

Сақтандыру құпиясына сақтандыру сомасының, сатып алу сомасының мөлшерлері туралы және төленген сақтандыру сыйлықақылары, сақтандыру (қайта сақтандыру) шартының сақтанушының, сақтандырылған адамның немесе пайда алушының жеке басына қатысты өзге де талаптары туралы мәліметтер жатады.

Өздерінің қызмет міндеттерін жүзеге асыруына байланысты сақтандыру құпиясы бар мәліметтерді алған лауазымды адамдар, сақтандыру (қайта сақтандыру) ұйымының қызметкерлері, сақтандыру брокерлері, сақтандыру агенттері және басқа да адамдар оларды жария еткені үшін Қазақстан Республикасының заң актілерінде көзделген тәртіппен жауап береді [3, 4]. Сақтандыру құпиясын үшінші адамға сақтанушының (сақтандырылған адамның, пайда алушының) жазбаша келісімі негізінде ашуға болады.

Егер сақтандыру жағдайы жауаптылықта сақтандыру объектісі болып табылатын тұлғаның кінәсінен болса, онда сақтандырушы азаматтық-құқықтық жауаптылықты сақтандыру шарты бойынша сақтандыру төлемін жүзеге асырудан босатылмайды.

Сақтандырушы сақтандырылған адам қайтыс болған жағдайда, егер өлім өзін-өзі өлтірудің салдарынан болса және осы уақытқа дейін сақтандыру шарты кемінде екі жыл қолданылып келсе, жеке сақтандыру шарты бойынша төленуге тиіс сақтандыру төлемін жүзеге асырудан босатылмайды.

Өз еркімен сақтандыру шартында және міндетті сақтандыру туралы заң актілерінде өзгеше көзделмегендіктен, егер сақтандыру жағдайы:

- ядролық жарылыстың, радиацияның немесе радиоактивтік зақымданудың әсері;
- әскери қимылдардың;

- азамат соғысының, алуан түрлі халық толқуларының, жаппай тәртіп бұзушылықтардың немесе ереуілдердің салдарынан басталған болса, сақтандырушы сақтандыру төлемін жүзеге асырудан босатылады.

Мүліктік сақтандыру шартында өзгеше көзделмегендіктен, сақтандырушы алып қою, тәркілеу, реквизициялау, тұтқындау немесе мемлекеттік органдардың үкімімен сақтандырылған мүліктерді жою салдарынан болған залалдар үшін сақтандыру төлемін жүзеге асырудан босатылады [3].

Міне біздің көріп отырғанымыздай сақтандыру шартының Қазақстан заңнамаларына сәйкес бірқатар ерекшеліктерін көреміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының сақтандыру қызметі туралы Заңы. 18.12.2000ж.
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі. Алматы, 2015 ж. (04.04.2016 ж. толықтырулар мен өзгертулер енгізілген)
3. Наш страховой рынок стремится в мир. // Материалы страницы подготовил Газиз Нагимов. Опубликовано в газете «Ваше право» от 15 января 2014 года №2 (105)

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДОГОВОРА СТРАХОВАНИЯ ПО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК**

Әбдірова Жаннат, Смагулов Аблай Аманбаевич

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматриваются актуальные проблемы страхования по законодательству РК.

Ключевые слова: страхование, страховые отношения, страхование имущества.

CURRENT PROBLEMS OF INSURANCE CONTRACT LAW IN RK

Abdirova Zhannat, Smagulov Ablay Amanbayevich

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article discusses the current problems on the Legislation of RK insurance.

Keywords: insurance, insurance relationships, property insurance.

ТЕРРОРИЗМ МЕН ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ КҮРЕСТІҢ ЖАҢА БАҒЫТТАРЫ

Әділханов Дархан,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор терроризм мен экстремизмге қарсы күрестің жаңа бағыттарын айқындап, олардың түрлерінің көбейуіне және Қазақстан Республикасының аймағында бұл қылмыстардың кеңнен тарап отыруына байланысты осы бағыттағы мемлекеттік жұмысты жетілдіруге бағытталған ұсыныстар жасайды.

Кілт сөздер: экстремизм, терроризм, Қазақстан Республикасы, бас бостандығынан айыру.

Қазіргі кездегі терроризм адамзат баласына үрей мен қауіп төндіріп ғаламдық процесстердің біріне айналды. Қазіргі терроризм ұйымдастырылған құрылымы бар, өзінің қаржы жүйесі бар және бір қарағанда міндеті мен сақсаты мүлде басқаша болып көрінетін, көптеген террористік ұйымдардың қызметін үйлестіріп отыратын эксаумақтық штаб — пәтері бар бұқаралық сипат алып отыр. Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 23 қазандағы № 1141 қаулысы қабылданды соған сәйкес көптеген жұмыстар атқарылып жатыр [1]. Осы бағыттағы тиімді ұйымдастырушылық, насихаттық, соның ішінде діни экстремизм мен терроризмнің алдын алудың әлеуметтік-экономикалық және өзге де тетіктерін қалыптастыру мен дамытуға бағытталған Мемлекеттік бағдарламаны іске асыру арқылы мемлекеттік саясатты одан әрі жетілдіру қажеттілігі айқын. Экстремизмге қарсы күрестің бірден-бір жолы - олар туралы өз уақытында шынайы мәлімет беру. Бұл жерде әрине күнделікті ақпарат құралдарының рөлі өте жоғары. Әйтсе де, жас өспірім балалар үшін ақпарат құралдарының беретін мәліметі де жеткілікті емес. Секталардың, экстремистік топтардың қаупі туралы жастарды көбірек хабардар етіп отыру қажет. Ол үшін барлық мектептерде «Дінтану» сабағымен қоса мамандар қауіпсіздік сабақтарын өткізіп, онда экстремистік топтарды, тоталитарлық секталарды қалай білуге болатынын түсіндіріп, олардан қалай сақтану жолын көрсетіп отырулары керек. Қазақстан Республикасының Президентінің «Қазақстан-2050» стратегиясы: Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында басым міндеттердің ішінде радикализмнің, экстремизмнің және терроризмнің барлық түрлері мен көріністеріне қарсы іс-қимыл айқындалған. Бұл ретте қоғамда, ең алдымен, жастар ортасында діни экстремизмнің алдын алуды күшейту қажеттілігіне, сондай-ақ конфессияаралық бейбітшілік пен келісім орнаған, діншілдер мен атеистік көзқарасты ұстанған азаматтардың да құқықтары сақталатын және құрметтелетін зайырлы мемлекет – Қазақстан Республикасының дәстүрлері мен мәдени құндылықтарына сәйкес тұрғындарда діни сананың қалыптасуына ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, қазіргі кезеңде әлемдегі жаһандану процесі мен шиеленісу әлеуетінің өсуі халықаралық және ұлттық қауіпсіздік ахуалына елеулі әсерін тигізіп отыр [2]. 2016 жылы 4 шілдеде Ереван қаласында Қазақстан Республикасының Сыртқы саясат ведомствосының басшысы Ерлан Ыдырысов Ұжымдық қауіпсіздік келісімі ұйымына (ҰҚШҰ) мүше мемлекеттерінің Сыртқы істер министрлері кеңесінің отырысына қатысты. Е. Ыдырысов Астана БҰҰ ҚК-ға мүшелігін өңірлік және халықаралық деңгейде қауіпсіздік мәселелерін ілгерілету үшін пайдаланатынын айтты және ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың БҰҰ Бас Ассамблеясының 70-сессиясында жариялаған халықаралық бастамаларының, соның ішінде терроризмге және экстремизмге қарсы ұжымдық күш салу бойынша бірлесіп іске асыруына үміт білдірді. Отырыс барысында сыртқы саясат ведомстволардың басшылары ҰҚШҰ-дың 2025 жылға дейінгі мерзімге арналған Ұжымдық қауіпсіздік стратегиясының жобасын, сондай-ақ 2015 жылы желтоқсан айында ҰҚШҰ Ұжымдық қауіпсіздік кеңесі сессиясы барысында қабылданған шешімдерді іске асырудың

аралық қорытындыларын қарастырды. Кездесу қорытындысы бойынша делегация басшылары Сириядағы және оның төңірегіндегі жағдай туралы, Таулы Қарабақтағы шиелінісін реттеу туралы мәлімдемелер қабылдады, Е. Ыдырысов Арменияның Сыртқы істер министрі Эдвард Налбандянмен келіссөздер жүргізді. Уаххабшылдық Қазақстанға тұтас стратегиялық жоспары мен институттық күш қуатымен дайындалып кіргені туралы «Үш қиянда» бұдан бұрын да көп жазылған болатын. Қазақстанның Орталық Азиядағы маңызды аймақ екені белгілі, сондықтан басқа мемлекеттерде тез «жемісін» берген «құралдың» даму белгісі біздің елде басқаша сипат алып отыр. Себебі, барлық белгілері анық, соңғы ғасырда терең зерттеліп келе жатқан уаххабшылдықты айнытпай танығанымен, біздің ел олармен күресті кешеуілдете берді. Әсіресе, соңғы екі-үш жылда бірнеше террористің алдын алып, құқық қорғау саласы аяғынан тік тұрғанымен, жағдай өзгерген жоқ. Керісінше, бір ғалымсымақтардың қолымен салафизмді екіге бөліп, салафизмнің «қазақстандық жуас нұсқасын» жасау арқылы процесті дамытып отыр. Соңғы жылдары Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Шешенстандағы лаңкестік әрекеттерді ұйымдастырушылардың кейбірінің Қазақстан азаматтары екені ресми түрде айтылып жүр. Одан да сорақысы, ел ішінде «лаңкестік әрекет жасамақ болыпты», «құзырлы органдардың ғимаратын басып алмақ болып ұсталыпты» деген қорқынышты хабарлар жылдан жылға жиілеп барады. Бірақ емін-еркін жұмыс жүргізіп отырған баспалар мен қорларға әлі де тыйым болмағаны уаххабшылдықтың тамырын тереңге жібергенінің дәлелі [3]. Соңғы 5 жыл ішінде Қазақстан аумағында халықаралық экстремистік немесе террористік ұйымдардың қызметіне қатысы бар 70 шетелдікті ұстау жөніндегі мәлімет осындай көріністердің дәлелі болды. Аталған құрылымдардың бүлдіру әрекетінің нәтижесінде Қазақстан іс жүзінде өз аумағында терроризм актілерінің жасалуына душар болып отыр. Елдің батысы мен оңтүстігіндегі қайғылы оқиғалар проблеманың өткірлігін көрсетті. 2011-2015 жылдар аралығында 12 зорлық-зомбылық акциясы жасалды. Бұл ретте, аталған терроризм актілері негізінен құқық қорғау және арнаулы мемлекеттік органдардың қызметкерлеріне қарсы бағытталған болатын. Осы тұрғыда діни экстремизм мен терроризм жақтастары санының Қазақстан азаматтары қатары есебінен өсу серпінін айтпай кетпеске болмайды. Статистикалық деректерге сәйкес 2008 жылдан 2016 жылға дейін террористік қылмыстары үшін сотталған адам саны 27-ден 171-ге дейін, ал экстремистік қылмыс үшін сотталғандардың саны — 56-дан 168-ге дейін өсті. Сонымен қатар, әлемнің түрлі елдерінде (Норвегия, Франция, АҚШ) байқалып отырған терроризм актілерін радикалдардың жеке-дара жасау құбылысы және халықаралық террористік құрылымдардың осы әдісті анағұрлым белсенді пайдалануы алаңдатушылық тудырады. Бұл, өз кезегінде, халықаралық қауымдастық, соның ішінде Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі үшін экстремистік және террористік қатердің жалпы ықтималдығын елеулі түрде арттырады. Діни экстремизм мен терроризмге қарсы тұру бойынша арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдары жұмысының нәтижелері біздің елімізде діни радикалдық идеологияның таралуына ықпал ететін мынадай сыртқы және ішкі факторларды анықтауға мүмкіндік берді.

Терроризммен күресті үйлестіру жұмыстары халықаралық деңгейде көптен бері жүргізіліп келеді және бұл ретте, дүниежүзінде бүгінгі таңда терроризмге қарсы әрекет ететін айтарлықтай тәжірибе жинақталған. Осынау бай да, сонымен бірге пайдалы да тәжірибеден Террористік Интернационалмен дүниежүзілік қауымдастықтың антитеррористік күресінен бірнеше өзекті-өзекті стратегияларды саралап шығаруға болады. Бүгінгі таңда ғаламдық ауқымда терроризмнің қауіп-қатеріне қарсы әрекет ететін институттың ең тиімдісі Антитеррористік коалиция болып отыр.

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы 2001 жылы «Шанхай бестігінен» (Қазақстан, Ресей, Қытай, Қырғызстан және Тәжікістан) құрылған. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 18 сәуірдегі N 316-II Заңына сәйкес Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясын бекітілді. Қазақстан Республикасы, Қытай Халық

Республикасы, Қырғыз Республикасы, Ресей Федерациясы, Тәжікстан Республикасы және Өзбекстан Республикасы:

- ең алдымен Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) жарғысындағы халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қолдау, мемлекеттер арасындағы достық қатынастарды және ынтымақтастықты дамыту мақсаттары мен принциптерін басшылыққа ала отырып;

- терроршылдықтың, сепаратизмнің және экстремизмнің халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке, мемлекеттер арасындағы достық қатынастарды дамытуға, сонымен қатар адамның негізгі құқықтары мен бостандығын жүзеге асыруына қауіп-қатерін сезіне отырып;

- аталған құбылыстар Тараптардың аумақтық тұтастығы мен қауіпсіздігіне, сондай-ақ олардың саяси, экономикалық және әлеуметтік тұрақтылықтарына айтарлықтай қауіпін мойындай отырып;

- 1998 жылғы 3 шілдедегі Алматыдағы біріккен мәлімдеменің, 1999 жылғы 25 тамыздағы Бішкек декларациясының, 2000 жылғы 5 шілдедегі Душанбе декларациясының және 2001 жылғы 15 маусымдағы "Шанхай ынтымақтастық ұйымын" құру жөніндегі декларацияның принциптерін басшылыққа ала отырып;

- терроршылдықтың, сепаратизмнің және экстремизмнің, осы Конвенцияда анықталғандай, олардың себептеріне қарамастан, ешқандай жағдайда ақталмайтындығына, ал осындай әрекеттердің жасалғанына айыпты адамның міндетті түрде заңға сәйкес жауапқа тартылатынына берік сенім білдіре отырып;

Осы Конвенция шеңберінде Тараптардың бірігіп күш жұмсауы терроршылдыққа, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күресудің тиімді нысаны екеніне сенім білдіре отырып, төмендегілермен келіседі: Тараптар осы Конвенцияға, басқа да халықаралық міндеттемелерге сәйкес, сонымен қатар өздерінің ұлттық заңдарын ескере отырып, әрекеттерді алдын алуда, айқындауда және жолын кесуде ынтымақтастық білдіреді. Тараптар өзара қарым-қатынастарында осы «терроршылдықты»: осы Конвенция қосымшасында тіркелген (бұдан әрі Қосымша) шарттарда және де осы шартта анықталғандай қылмыс ретінде саналатын қандай да болсын әрекетті; қарулы қақтығыс жағдайында соғыс қимылдарына белсенді қатыспайтын қандай да болсын азаматтық тұлғаға немесе кез келген басқа тұлғаға, оны өлтіруге немесе оған ауыр дене зақымын келтіруге, сондай-ақ қандай да болсын материалдық объектіге едәуір нұқсан келтіруге пара-пар осындай әрекетті ұйымдастыруға, жоспарлауға, оның жасалуына дем беруге, оған арандатуға, егер осындай әрекеттің мақсаты оның сипатына немесе орындалуына орай халықты қорқытуға, қоғамдық қауіпсіздікті бұзуға немесе өкімет органдарын не болмаса халықаралық ұйымды қандай да бір әрекет істеуге немесе оны істеуден қаймықтыруға бағытталған, және де Тараптардың ұлттық заңдарына сәйкес қылмыс ретінде қуғындалушы кез келген басқа әрекетті; «сепаратизм» мемлекеттердің аумақтық тұтастығын бұзуға, соның ішінде оның аумағының бір бөлігін одан бөлуге немесе мемлекетті күштеп ыдыратуға, сондай-ақ осыған пара пар осындай әрекеттерді жоспарлау мен дайындауға, оның жасалуына дем беруге, оған арандатуға бағытталған, және Тараптардың ұлттық заңдарына сәйкес қылмыс ретінде қуғындалушы қандай да болсын әрекетті; «экстремизм» билікті күшпен басып алуға немесе күшпен ұстап тұруға, сонымен қатар мемлекеттің конституциялық құрылысын күшпен өзгертуге, сонымен пара пар қоғамдық қауіпсіздікке күштеп араласуға, оның ішінде жоғарыда көрсетілген мақсаттарда заңсыз қарулы құрылымдар ұйымдастыруға немесе оларға қатысуға бағытталған, және Тараптардың ұлттық заңдарына сәйкес қылмыс ретінде қуғындалушы қандай да болсын әрекетті білдіреді.

Дінді жамылған экстремистік және террористік идеологияның таралу процесі соңғы уақытта іс жүзінде бүкіл әлемде ауқымды сипатқа ие болып отыр. Қазақстан әлемдегі сыртқы саяси ахуалдың өзгеруіне байланысты өзінің геосаяси жағдайына қарай, Орталық Азия өңіріне географиялық жағынан жақын Таяу және Орта Шығыс елдеріндегі тұрақсыздыққа орай халықаралық терроризмге қарсы күрестің негізгі бағыттарының бірінде

калып отыр [4]. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы терроризм қатерінен қоғам қауіпсіздігін қамтамасыз ету шараларының жүйесін әзірледі, оның тиімділігі біртіндеп арттырылып жатыр. Конфессияаралық және этносаралық келісім мен жастар мүддесін қорғауды, мемлекеттің ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін мемлекеттік саясат жүзеге асырылуда.

Терроризм мен экстремизм халықаралық интернационалдық сипат алып отырған жағдайда әлемдік қауымдастықтың аймақтық және ғаламдық қауіпсіздігіне қатер төндіріп отырған осы құбылыспен күресте тек қана халықаралық үйлестірім тиімді болып табылады. Елбасымыздың үстіміздегі жылы елдегі жағдай мен ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары жөнінде «Жаңа Әлемдегі Жаңа Қазақстан» атты Қазақстан Халқына арнаған Жолдауында ішкі және сыртқы саясатымыздың аса маңызды бағыттарының бірі ретінде қоғамдық келісімді одан әрі нығайту, сайып келгенде, еліміздің серпінді дамуын қамтамасыз етумен өзіміз алдымызға қойған асқақ міндетті ойдағыдай орындаудың негізі болып табылатыны белгіленді. Экстремизм термині сөзбе-сөз (лат. ехігетш- шеткі) шектен тыс көзқарастар мен әрекеттерді ұстану, қоғамдағы тәртіп пен нормаларды жоққа шығару ретінде анықталады

Қоғамдағы экстремизм мен радикализмнің кез келген көріністеріне және біздің азаматтарымыздың конституциялық құқықтарына қысым жасауды көздейтін әрекеттерге қарсы қатаң әрі дәйекті қарсы тұру қаралды. Қазақстан Республикасының басқару тәртіптері мемлекетіміздің Ата Заңы Конституцияда белгіленгендіктен ол талаптар қоғамның әрбір мүшесі тарапынан орындалуы тиіс. Қазақстан Республикасы Конституциясына сәйкес - Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары болып табылған [5]. Қазақстан Республикасының «Қоғамдық бірлестіктер туралы» Заңына сәйкес, экстремистік мақсаттарды көздейтін қоғамдық бірлестіктерді құруға және олардың қызметіне, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Заңнамасында көзделмеген әскерилендірілген құрылымдарды құруға тиым салынса, «Экстремизмге қарсы күрес туралы» Заңымен Қазақстан Республикасының аумағында экстремистік бағыттағы ұйымдардың, бөлімдердің ашылуына және олардың қызметіне тиым салынған. Мақсаты немесе іс-әрекеті Республиканың конституциялық құрылысын күштеп өзгертуге, оның тұтастығын бұзуға, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруге, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік топтық және рулық араздықты қоздыруға бағытталған қоғамдық бірлестіктер құруға және олардың қызметіне, сондай-ақ заңдарда көзделген әскерилендірілген құрамалар құруға тиым салынады. Қазақстан Республикасының Конституциясында ар-ождан бостандығы мен діни бостандықтың принциптері, әр түрлі конфессияларға жататын азаматтардың өздерінің діни бірлестіктерін құруға тең құқылығы, мемлекеттің шіркеуден бөлінгендігі туралы принциптер бекітілген. Сондай-ақ діннің және діни бірлестіктердің әлеуметтік қызметтерін реттеудің халықаралық тәжірибелеріне негізделген өзге де бірқатар нормативтік-құқықтық негіздер дайындалып шығарылды. Қазақстандағы қандай да болмасын діни бірлестіктердің қызмет етуінің нормативтік құқықтық негізі белгілі дәрежеде әзірленгендігіне қарамастан, діннің мәртебесі, оның қоғам өміріндегі шынайы жағдайы мен ролі, яғни діннің қоғамның әлеуметтік-саяси, рухани салаларына тигізер әсерінің мәртебесі, кеңістігі және шекаралары қазірге дейін дәл анықталмаған. Осы еліміздегі белгісіздік, әсіресе оның теріс салдары еліміздегі қазіргі діни жағдайда орын алған жаңа тенденцияларға байланысты анық та, айқын аңғарылуда. Бұл, әрине, әсіресе дін мен діни сананың күдік туғызатын діни-рухани нормалары мен догмаларына негізделген жаңа діни ағымдар мен бағыттардың елімізде еркін қызмет жасауының көрінісі. Мұндай әсірешіл нышандар діни фундаментализм мен діни экстремизм ретінде көрініс табуы әбден мүмкін.

Қазақстанның зайырлы мемлекет болуына байланысты, ресми идеология дінге мейлінше бейтарап қарайды: ол діншіл де, дінге қарсы да сипатқа ие емес. Қазіргі

Қазақстандағы діннің жағдайы авторитарлық, тоталитарлық және теократиялық басқару жүйесі бар мемлекеттерден түбірлі өзгешелікке ие. Конфессияаралық бейбітшілік пен келісім көпұлтты, көптілді және көпконфессиялы Қазақстан үшін мейлінше күрделі мәселе. Айта кету керек, Қазақстан діни толеранттылық пен конфессияаралық келісім ісінде терең тамырлар мен көне дәстүрлерге ие. Қазақстан көне заманнан бері қарай сан алуан мәдениеттер мен діндердің тоғысу мекені болған. Қазіргі Қазақстанның аумағында бірнеше ғасырлар бойы тәңіршілдік, зороастризм, манихейлік, буддизм, христиандық (оның әсіресе несториандық және яковиттік тармақтары) ислам сияқты әртүрлі нанымдар бейбіт қатар өмір сүрген, яғни толеранттылық иен конфессияаралық келісімнің үлгісі болған [6].

Сыртқы факторларға Қазақстан шекараларының қарулы қақтығыстар ошақтарына, соның ішінде радикалдық діни топтардың қатысуымен өтетін қарулы қақтығыстар ошақтарына жақындығы, осыған байланысты еліміздің көші-қон тұрғысынан осалдығы, Интернет-кеңістікте діни экстремизм мен терроризм идеяларының шетелден насихатталуы, террористік идеялардың жолын ұстанушы жекелеген азаматтарымыздың шетел мемлекеттерінің аумағында орналасқан жауынгерлерді дайындайтын лагерлерде болуы жатады. Шетелдік діни оқу орындарында оқып жатқан азаматтарымыздың экстремистік және террористік идеологияның ықпалына түсу фактілері байқалады. Жаңа жақтаушыларды радикалдық діни құрылымдарға тартуға ықпал ететін ішкі факторларға әлеуметтік-экономикалық проблемалар, тұрғындардың діни сауаттылығының төмен деңгейі, өскелең ұрпақтың моральдық-имандылық және патриоттық тәрбиесінің кемшілігінде жатады. Көбінесе өз орнын таппаған жастар арасындағы теріс пиғылды көңіл-күй мен билікке сенімсіздіктің туындау себептерінің бірі сонымен қатар жекелеген жергілікті мемлекеттік шенеуніктер тарапынан орын алатын сыбайлас жемқорлық көріністері мен бюрократизм болып табылады. Күмәнді мазмұндағы діни әдебиеттер мен өзге де ақпараттық материалдардың жаппай таралуы діни-экстремистік идеологияның таратуына белгілі бір жағдайлар туғызады. Сонымен қатар, ғибадат үйлерінің (орынжайлардың) қажет-қажет еместігі ескерілместен қызмет етуі және діни қызметкерлердің кәсіби дайындығының төмен деңгейі өткізіліп жатқан алдын алу жұмысына теріс әсерін тигізіп отыр. Зорлық-зомбылық экстремизмі мен терроризмі актілері санының артуы шеңберінде аталған құқыққа қайшы әрекетті қаржыландыру көздері мен арналарын анықтау бірлі-жарым сипатта екендігін атап өту қажет. Түзеу мекемелері жағдайында анағұрлым айқын көрінетін радикалдық діни қауымдастықтардың қылмыстық құрылымдармен біте қайнасуының алаңдатарлық үрдісі байқалуда. Қалыптасқан жағдайда террористік тұрғыдан осал объектілердің қауіпсіздігін, сондай-ақ қару, оқ-дәрі, жарылғыш құрылғылар мен олардың құрауыштарының айналымына тиісті бақылауды қамтамасыз ету мәселелері елеулі түрде өзекті сипатқа ие болды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 23 қазандағы № 1141 қаулысы
2. Қалыпты салафизм мен қауіпті салафизмнің арасы – бір-ақ елі <http://www.kazakh.ru/talk/>
3. Ыдырысов Е.: ҰҚШҰ өңірлік және халықаралық деңгейде терроризм мен экстремизмге қарсы күрестің ортақ тәсілдерін құру процесстерінің үдеткіші болуы мүмкін <http://mfa.gov.kz/>
4. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы 2001 жылы «Шанхай бестігінен» (Қазақстан, Ресей, Қытай, Қырғызстан және Тәжікістан) құрылған. Қазақстан Республикасының 2002

жылғы 18 сәуірдегі N 316-ІІ Заңына сәйкес Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясын бекітілді.

5. Қазақстан Республикасының діни экстремизмге қарсы күрес туралы заңнамасы <https://szh.kz/11.07.2015>

6. ҚР Конституциясы: ЮРИСТ, Алматы, 2011.-366.

НОВЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ И ЭКСТРЕМИЗМОМ

Әділханов Дархан

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье выявлены новые направления в борьбе с терроризмом и экстремизмом и в связи с увеличением различных видов данного преступления и их распространения на территории Республики Казахстан вносит предложения по совершенствованию деятельности государства в этом направлении.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, Республика Казахстан, лишение свободы.

NEW DIRECTIONS IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM AND EXTREMISM

Adilkhanov Darkhan

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the new directions in the fight against terrorism and extremism, and in connection with increasing different types of crime and their distribution in the territory of the Republic of Kazakhstan makes proposal on improving the state's activity in this direction.

Keywords: extremism, terrorism, the Republic of Kazakhstan, the deprivation of liberty.

ҚЫЛМЫСТЫЛЫҚПЕН КҮРЕС - ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАНЫҢ ДЕҢГЕЙІН КӨТЕРУ ЖОЛДАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ

Бажбанова Асия Тулегеновна,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор қылмыстылықпен күрес - құқықтық сананы көтеру жолдарының бірі ретінде зерттеп отырып құқықтық сананың деңгейін көтерудің жаңа жолдарын ұсынады.

Кілт сөздер: Құқықтық сана, Қазақстан Республикасы, құқықтық сананың деңгейі.

Қылмыстылықпен күрес - құқықтық сананы көтеру жолдарының бірі, себебі құқықтық сана – мемлекет пен құқық және криминология теориясының категориясы. Құқықтық сана құқықтық мәні бар құбылыстардың көрінісімен және құқықтық мәні бар құндылықтармен, құқықтық пайыммен, парыздық құқықтық тәртіппен байланысты қоғамдық, топтық, жеке сана аясын қамтиды. Құқықтық сана қоғамдық өмірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайларымен, оның мәдени-құқықтық, демократиялық не авторитарлық дәстүрлерімен айқындалады. Қоғамда қалыптасқан құқықтық сананың деңгейі құқық қолдану процесінде ерекше рөл атқарады, әділеттілік пен әділетсіздікке барудың айқын барометрі. Мысалы, мемлекеттік қызметтегі лауазымды тұлғаның жеке адамнан пара алуы, бюрократияға жол беруі ақпараттық араластықтың нәтижесінде бүкіл халықтың құқықтық санасын дағдарысқа ұшыратып, нигилистік көзқарас қалыптастырады. Құқықтық сана құқық бұзушылықпен күресудің, оның алдын алудың мүмкіндіктерін тудырады. Құқықтық сана деңгейі жоғары болған сайын мемлекеттегі қоғамдық тәртіп те нығая түседі.

Қазақстан Республикасының Үкіметі құқық бұзушылықтың алдын алу саласында мынандай қызметтер атқарады:

- құқық бұзушылықтың алдын алу саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлейді және іске асырылуын қамтамасыз етеді;
- құқық бұзушылықтың алдын алу саласында нормативтік құқықтық актілерді қабылдайды;
- құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі бағдарламалық құжаттарды бекітеді;
- құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі ведомствоаралық комиссияны құрады және таратады;
- құқық бұзушылықтың алдын алу субъектілерінің өзара іс-қимыл жасасуын және олардың қызметін үйлестіруді қамтамасыз етеді.

Ішкі істер органдары өз құзыреті шегінде: қылмыстық қудалауды, әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша өндірісті жүзеге асырады, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, адамның құқықтары мен бостандықтарына, қоғамның және мемлекеттің мүдделеріне қол сұғатын құқық бұзушылықтарды анықтау, ескерту және жолын кесу жөніндегі атқарушылық және өкімдік функцияларды орындайды;

- мыналарды: меншікке, қоғамдық тәртіпке, қоғамдық қауіпсіздікке, имандылыққа, жол қозғалысы қауіпсіздігіне және басқару тәртібіне қол сұғатын құқық бұзушылықтарды; нашақорлықты, алкогольизмді және уытқұмарлықты; бұрын сотталған адамдар, шетелдіктер және азаматтығы жоқ адамдар жасайтын құқық бұзушылықтарды; тұрмыстық зорлық-зомбылықты; кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтар мен қадағалаусыз қалуды; есірткінің, қару-жарақтың, жарылғыш заттардың заңсыз айналымына байланысты құқық бұзушылықтарды ескерту жөніндегі кешенді бағдарламалық құжаттарды әзірлейді және іске асырады;

- мүліктік қылмыстардың және азаматтардың жеке қауіпсіздігіне қол сұғушылықтың алдын алуда мемлекеттік емес күзет құрылымдарымен өзара іс-қимылды жүзеге асырады;

- азаматтарды қоғамдық тәртіп пен құқық бұзушылықтардың алдын алуға, көшелер мен басқа да қоғамдық орындардағы қауіпсіз мінез-құлықты құқықтық насихаттауға қатысуға тартуды ұйымдастырады;

- халықты құқықтық тәрбиелеуге қатысады, құқық тәртібінің жай-күйі мен ішкі істер органдары қызметінің тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы қоғамдық пікірді зерделейді;

- денсаулық сақтау, қылмыстық-атқару жүйесі, жергілікті атқару органдарымен өзара іс-қимыл жасай отырып, мынадай:

- бас бостандығынан айыру орындарынан оралған, осыған орай туыстық байланыстарын жоғалтқан; тұрақты тұратын жері және құжаттары жоқ; қылмыстық жазасын өтеуден жалтарып жүрген адамдарды табады, жеке басын анықтайды және олардың қылмыстар жасауға қатыстылығын тексереді;

- тұтқынға алу түрінде әкімшілік шара қолданылатын адамдарды қабылдауды және ұстауды қамтамасыз етеді;

- тиісті құқық қорғау органдарының құзыретіне жатқызылған, оларға белгілі болған дайындалып жатқан немесе жасалған құқық бұзушылық фактілері туралы ақпараттандырады;

- білім беру, денсаулық сақтау органдарымен бірге виктимологиялық алдын алу шараларын әзірлейді және оларды көшелерде, басқа қоғамдық орындарда, білім беру ұйымдарында және ойын-сауық орындарында іске асырады;

- жалпы қылмыс саласындағы криминологиялық болжамды және оның негізінде қоғамдық құқықтық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қорғау жөніндегі алдын алу іс-шараларын жоспарлауды жүзеге асырады;

- құқықтық насихаттау жүргізуді қамтамасыз етеді.

Мына адамдарға:

- алдын алу әңгімесін жүргізгеннен кейін және қоғамға қарсы мінез-құлықты тоқтату туралы ресми ескерту шығарылған соң қоғамға қарсы әрекет жасағандардың;

- жеке тұлғаға, қоғамдық қауіпсіздікке, қоғамдық тәртіпке, имандылыққа және басқару тәртібіне қол сұғатын әкімшілік құқық бұзушылықты қасақана қайта (бір жыл ішінде) жасағандардың;

- балаларды тәрбиелеу, оқыту және асырау жөніндегі заңмен белгіленген міндеттерін орындамайтын және/немесе кәмелетке толмағандардың мінез-құлқына теріс әсер ететін ата-аналарының немесе заңды өкілдерінің;

- ақтамайтын негіздер бойынша қылмыстық жауаптылықтан босатылғандардың;

- бұрын сотталған, қылмыстық жазаны өтеу барысында қылмыстық жазаны өтеудің белгіленген тәртібін жүйелі бұзатын адамдардың есебін жүргізеді және оларға қатысты профилактикалық бақылауды жүзеге асырады [1].

Біздің пікірімізше, қазіргі кезде кеңтараған, адамдардың құқықтық санасын әлсіреткен қылмыстың бірі, ол, сыбайлас жемқорлық. Халықтың өзінің мемлекеттің қабілеттілігіне деген сеніміді арттыру үшін сыбайлас жемқорлықтың барлық түрімен барлығымыз және әр біреуіміз тұратын жерімізде, жұмыс жасайтын жерімізде тұрақты түрде күрес жүргізуіміз қажет, әр біреуіміз бұл күрестегі мақсатымызды, бағытымызды айқын білуіміз қажет. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарының ішіндегі мемлекеттің аппараты үшін ең қауіпті, қатерлі қылмыстардың бірі. Бұл лауазымды қылмыстардың өте қауіпті түрі болып табылады. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды жұртшылық көп жағдайда жүйесіз, нәтижесі төмен жұмыс ретінде көреді. Тұрғындардың пікірінше, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес – мемлекеттің міндеті. Осындай көзқарасты жою қажет, себебі барлығымыз үшін аса қажет әліде шешімін таппай жүрген мәселе. Сыбайлас жемқорлықпен күресуге бағытталған Бағдарламаның қағидатты маңызды қадамы – басты назарды сыбайлас

жемқорлықтың салдарларымен күресуге емес, жемқорлықты туындататын себептер мен жағдайларды жоюға аудару.

Сондықтан жүйелі негізде бизнеске әкімшілік жүктемені азайтуға, мемлекеттік функцияларды өзін-өзі реттейтін ұйымдар мен бәсекелі ортаға беруге, мемлекеттік қызметтер көрсетудің автоматтандырылуы мен айқындылығына, оларды көкейкестілендіруге, мемлекеттік аппарат пен квазимемлекеттік сектор жұмысының тиімділігін арттыруға қол жеткізуге ұмтылатын болады. Сонымен бірге, азаматтардың бойында сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрарлық мәдениет, сыбайлас жемқорлықты жуытпайтын тұрақты иммунитет, оны жариялы түрде айыптау болмайынша, қалаған нәтижеге қол жеткізу мүмкін емес. Әрбір қазақстандық, әр отбасы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес бүкіл қоғамның, әр азаматтың ісі екендігін түсінуі тиіс. Сондықтан бала күннен бастап Отанға деген сүйіспеншілікке, адамдарды және дәстүрлерді құрметтеуге, білім мен еңбекке ұмтылуға, көргенділік пен адалдыққа тәрбиелеу керек. Бұл сезімдер біздің халқымыздың қанында ежелден бар. Осынау құндылықтар өмірлерінде нақты бағдар болатын қазақстандықтар ұрпағын тәрбиелеу қажет. Сондықтан да нақ осы тәрбие мен білім үдерісі адамның сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрарлық мәдениетін қалыптастыруының негізі болып табылады. Бұл жердегі негізгі орын отбасына және білім беру саласына тиесілі. Әрбір ата-ана, әрбір ұстаз балалар үшін лайықты үлгі болуға, нағыз қастерлі қасиеттерді таңдауға көмектесуі тиіс. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы білім беру мен тәрбиелеу үлгісі «Заң», «Әділдік», «Теңқұқықтық» сияқты іргелі түсініктердің төңірегінде қалыптасуы тиіс. Жемқорлыққа қарсы тұрарлық тәлім білім берудің барлық деңгейінде қалыптастырылуы қажет. Осы үлгіні қалыптастыру үшін педагогика, психология, юриспруденция, саясаттану, экономика, мәдениеттану, сондай-ақ, әлеуметтану саласындағы үздік мамандарды тарту қажет. Тек таза және адал еңбек қана өскелең ұрпақ үшін табыстылықтың, жоғары жетістіктердің, білім мен материалдық игіліктің басты өлшеміне айналуы тиіс. Өскелең ұрпақ тәрбиесі сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениет қалыптастыруда түбегейлі маңызды рөл атқарады. Тек ерте жастан бастап мінез-құлықты сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұратындай етіп қалыптау осы әлеуметтік кесепатты жоюға мүмкіндік береді. Сондықтан жастар ұйымдары сыбайлас жемқорлыққа атымен төзбеушілікті насихаттауда ерекше орын алатын болады.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда барлық жастар бірлестіктері мен үкіметтік емес ұйымдардың күш-жігерін жұмылдыратын партияның «Жас Отан» жастар қанаты осы істің алдыңғы шебінде жүруі тиіс.

- отбасында және қоғамда қанағатшылдықтың (сұраныста ұстамдылық пен қарапайымдылық, басы артық нәрседен бас тарта білетін парасат пен табандылық), жан байлығын дүние-мүліктен жоғары қоюдың дәстүрлі халықтық қасиеттерін дәріптеу;

- халықтың құқықтық сауаттылық деңгейін түбегейлі арттыру, қоғамдағы құқықтық нигилизмді жою;

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы тұрарлық құқықтық сананы қалыптастырудың нәтижесі мынандай болмақ:

- сыбайлас жемқорлықтың қоғам мен мемлекетке төнетін қатер екенін азаматтардың сезінуі;

жемқорларға деген теріс көзқарас қалыптастыру және жемқорлыққа жақындықты аластату;

- пара беруді өз мәселелерін шешудің әдісі деп қарайтын халықтың үлесін түбегейлі азайту;

- халықтың құқықтық сауаттылық деңгейін 2025 жылға қарай 60%-ға дейін көтеру.

Атқарылған жұмыстың нәтижесі мыналар болды:

- қоғамдық бақылау туралы заң қабылдау;

- ақпаратқа қолжетімділік туралы заң қабылдау;

– жеке тұлғалардың кірістері мен шығыстарын жалпыға ортақ декларациялау туралы заң қабылдау;

– 2015 жылы партия мүшесінің этикалық стандарты қабылданды;

– 2025 жылға қарай Қазақстанның «Қабылданатын шешімдердің айқындылығы» бойынша Жаһандық бәсекеге Қабілеттілік Индексі елдерінің алғашқы 30-дығына енуі.

Сыбайлас жемқорлықтың кез келген көрінісіне атымен төзбеушілік ахуалын қалыптастыра отырып, бүкіл қоғамды сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа тарту. Аталған мақсатқа жету келесі мәселелердің шешілуін талап етеді:

– жемқорлыққа қарсы тұрарлық мәдениетті, білім мен тәрбиені қалыптастыру;

– сыбайлас жемқорлықтың пайда болу алғышарттарын азайту;

– мемлекеттік органдар қызметі, квазимемлекеттік сектор мен монополия субъектілеріне партиялық және қоғамдық бақылауды күшейту;

– жергілікті өзін-өзі басқару өкілеттілігін кеңейту;

– сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнаманы жетілдіру.

Ғылыми құқықтық сана құқықты және құқықтық өмір шындығының құбылыстарын теориялық тұрғысында ой елегінен өткізу арқылы қалыптасады, ол қоғамның құқықтық идеологиясын әзірлеуде, мемлекет пен заңдарды дамыту жолдарын негіздеуде белсенді рөл атқарады. Құқықтық сананың осы ең толық түрін иеленушілер құқықтанушы және мемлекеттанушы ғалымдар болып табылады.

Біздің пікірімізше, құқықтық санамыздың дамып нығайып кележатқанының бір көрінісі, ол, балалар мен әйелдердің конституциялық құқықтарының қорғалуына, олардың мұң-мұқтаждарына мемлекет тарапынан назар аударып әрбіреунің күрделі мәселелерінің шешімін табуға бағытталған түрлі мемлекеттік бағдарламалар, заңдар іске асырылып жатқаны көрсетеді. Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы өзінің «Қазақстан-2050» жаңа бағытында жаңа кезеңдегі әлеуметтік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі ретінде ана мен баланы қорғауды жариялады. Мемлекет үшін ананы қорғау – ерекше мәселе. Аналар – отбасының, демек, мемлекеттің тірегі. Еліміздің болашақта қандай болатыны балаларымыздың бойына өзіміз қандай тәрбиені сіңіретінімізге тікелей байланысты. Ең алдымен қыздарымыздың тәрбиесіне көп көңіл бөлуіміз керек. Олар – болашақ жар, болашақ ана, шаңырақтың шырақшылары.

Қазақстан – зайырлы мемлекет. Азаматтарды ар-ождан бостандығымен қамтамасыз ете отырып, мемлекет, дегенмен қоғамға өз бетімен біздің дәстүріміз бен заңдарымызға қайшы келетін әлдебір қоғамдық нормаларды ықпал ететін әрекеттерге өте қатаң қарсы тұратын болады. «Мені отбасында әйелдер мен балаларға тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсету жайттарының көбеюі алаңдатады. Әйелді құрметтемеу деген болмау керек. Бірден айтайын, ондай зорлық-зомбылықтың жолы қатаң түрде кесілуі тиіс», - деп келтірді Елбасы, - «Мемлекет әбден асқынған жыныстық құлдыққа, әйелге тауар ретінде қарайтын көзқарасқа айрықша қатаң түрде тыйым салуға тиіс». Халқымыз «Қыздың жолы жіңішке» дегенге ерекше мән беріп айтады. Бойжеткеннің жолы, қыздың жолы – қылдай, оны үзуге болмайды. Бойжеткен, әйел заты әрдайым біздің қоғамның теңқұқылы мүшесі, ал ана – оның ең ардақты тұлғасы болды. Біз әйел затына – анаға, жарға, қызға деген қапысыз құрметті қайта оралтуға тиіспіз. Біз ананы қорғап-қолдауымыз керек.

Кейбер зерттеулерге қарағанда жәбірленушілер 26,5%-нде қарсылық көрсетсе, 29,4%-нде бейтарап мінез-құлық танытқан, 33,4%-нде қылмысқа қолайлы жағдай туғызған, ал 10,7%-нде қылмыс жасауды өздері қоздырған. Әйел жынысты адамды зорлау қылмысындағы жәбірленушілер мінез-құлқынның жөні бөлек. 38,6%-нде жәбірленушілер алкогольдік мас күйінде болған, олардың ішіндегі 92,8%-і болашақ қылмыскермен бірге ішкен. Олардың мінез-құлқында маңызды болып адамдармен танысудағы кездейсоқтық, сақ болмау, жеңіл

мінез табылады. Зорлау қылмыстарының 13%-нде қылмыскерге жәбірленушінің тиісуі, алдын ала уәде беру сияқты итермелейтін жағдайлар болған [2].

Құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесінің субъектілері болып табылатын мемлекеттік органдардың құрылымында Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен құқық бұзушылықтың алдын алу бойынша жекелеген функцияларды:

- нашақорлықпен, алкоголизммен, уытқұмарлықпен, туберкулездің жұқпалы түрлерімен, АҚТ жұқпасымен ауыратын, психикалық ауытқулардан азап шегетін, аталған аурулардан ерікті емделуден бас тартатын адамдарды мәжбүрлеп емдеуді;

- бас бостандығынан айыру орындарынан оралған, туыстық байланыстарын жоғалтқан, сондай-ақ тұрақты тұратын жері және құжаттары жоқ адамдарды әлеуметтік бейімдеуді және оңалтуды (оңалту, әлеуметтік бейімдеу орталықтары және қабылдау-тарату орындары);

- алкогольдік ішімдікті теріс пайдаланатын, есірткі құралдары мен психотроптық заттарды медициналық емес пайдалануға жол беретін адамдарды медициналық-әлеуметтік оңалтуды;

- әкімшілік қамауға алынған адамдарды ұстауды;

- баланың құқықтарын қорғауды жүзеге асыратын ұйымдар мен мекемелер құрылады. Басқа мемлекеттік органдар құқық бұзушылықты алдын алуда әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының заңнамасында көрсетілген құзыреті шегінде қатысады. Құқық бұзушылықтың алдын алуға Қазақстан Республикасының мемлекеттік емес ұйымдары мен азаматтары ерікті негізде қатысады.

- Қазақстан Республикасының Үкіметі құқық бұзушылықтың алдын алу саласында мынандай қызметтер атқарады:

- құқық бұзушылықтың алдын алу саласындағы мемлекеттік саясатты әзірлейді және іске асырылуын қамтамасыз етеді;

- құқық бұзушылықтың алдын алу саласында нормативтік құқықтық актілерді қабылдайды;

- құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі бағдарламалық құжаттарды бекітеді;

- құқық бұзушылықтың алдын алу жөніндегі ведомствоаралық комиссияны құрады және таратады;

- құқық бұзушылықтың алдын алу субъектілерінің өзара іс-қимыл жасасуын және олардың қызметін үйлестіруді қамтамасыз етеді.

Профилактикалық бақылауды жүзеге асыруда:

қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазалау шараларына сотталған, сондай-ақ шартты түрде немесе үкімді орындау кейінге қалдырылып сотталған адамдарды бақылауда қылмыстық-атқару жүйесі органдарына; спирттік ішімдіктерді шамадан тыс пайдаланатын және/немесе дәрігердің тағайындауынсыз есірткі және психотроптық заттарды тұтынатын адамдарды бақылауда - денсаулық сақтау органдарына көмек көрсетеді. Виктимология саласындағы мамандар «рөльдік» виктимдікті бөліп алады, олар: «Жеке бастың» виктимдігі дегеніміз қылмысқа құрбан болу ықтималдығын Ал, тиісті себептік кешендер мен детерминациялық өзара әрекеттестіктер жәбірленушілердің 87 %-ы ер адамдар, 13 %-ы әйелдер болған. Қарақшылықта жәбірленушінің жағымды мінез-құлқы - бұл жәбірленушінің виктимологиялық қауіпті жәбірленушінің жағымсыз мінез - құлқы - бұл жәбірленушінің - адам мас күйінде адамсыз жерлерде ұйықтап қалып, мен қарақшылықтың жәбірленушісіне айналатын жағдай; - ол күйінде, әлбетте, қылмыскерлерге қарсылық көрсете алмайды; адам мас күйінде қылмыскердің басқа жерге шығу - көп адамға қарсылық көрсете алмайды; - адам өзіне жаңа таныстарды белсенді түрде іздеп, - әрине, мас күйінде қарсылық көрсете алмайды; - адам есік қағып тұрған адамның кім екендігін - қылмыскерге сенгендігінен қаражат туралы ақпараттарды айттып немесе ақша тұрған жерлерді көрсететін жағдай; - адам

өзін бай етіп көрсетіп, бай адамрып, қылмыскерлердің назарын аударып алатын жағдай; - Адам қарақшыға не тонаушыға қарсылық көрсете алатын мүмкіндігі бола тұра қорқақтық танытып, қылмыскерлерге ыңғайлылық туғызатын қылмыскерліктің, жекелеген түрлерінің, ерекшеліктерін көрсететін криминологиялық жұмыстарда онымен жеке дара алдын алу:

а) адамның ортасына;

ә) Өзіне қатысты осындай алдын алу шаралары жүзеге асырылатын адамдардың іс-қимылдарының сипаттамалары:

а) қылмыстарды жасауы.

б) адамның аса биморальдық іс-әрекеттер жасауы (ішімдікке салынуы,

в) адамның жасқа, басқа да әлеуметтік ұстанымдарға, рөлдерге

2) адамдардың әлеуметтік ортасының сипаттамасы:

а) қылмыс жасалатын ;

ә) қылмыстық іс-қимылмен заңды байланыстағы өзге құқық бұзушылықтар

в) әлеуметтік ұстанымдардың, рөлдердің және құндылықтардың қатты қақтығыстары.

Қылмыскерліктің алдын алуда мынадай кезеңдер бар:

1) ертерек алдын алу;

2) тікелей алдын алу;

3) қылмыскерліктің өзінше детерминациясының алдын алу [3].

Терроризм, сепаратизм және экстремизмнің трансұлттық түр-сипатының таралуына байланысты нақтылай шаралардың қажеттілігі сезіліп отыр. Шанхай ынтымақтастық ұйымының Аймақтық антитеррорлық құрылымы жоспарлы түрде оқу-жаттығуларын ұйымдастырып келеді. Оқу-жаттығулар ұйымға мүше әрбір елдің аумағында кезектесіп өтеді. Онда негізінен тиісті құрылымдардың өзара бірлесіп қимылдауы, жеке құрамның күш-қуат жұмылдыруы, әскери техникалардың пәрменділігін байқау секілді тәсілдер пысықталады. Кәсіби құқықтық сана бір түр ретінде кәсіби заңгерлер арасында қылыптасады, норма шығаруда, құқықты түсіндіруде және құқық қолдануда өзекті рөл атқарады. Ол екінші бірінде белгілі бір стереотиптермен (күдікшілік, “айыптауға бейімдік”, дәлдік және формалдылық, ілеспе заң нормаларын, іс-әрекеттің секторын немесе тіпті негізгі құқықтық өрісін көру) белгіленген, жазудан ерекше стилі мен заң тілін қалыптастырады. Бұл- құқықтық сананың біршама толық түрі. Дағдылы құқықтық сана дегеніміз адамдардың жаппай түсініктері, олардың күнделікті және өмірлік тәжірибесінің ықпалымен туындайтын құқық пен заңдылық жөніндегі сезімі мен көңіл-күйі болып табылады. Бұл- құқықтық сананың ең жылжымалы түрі, толық емес және үздік-создық, фрагментарлық болған соң ол сонымен бірге құқықтағы жаңалыққа мейлінше сезімтал және құқық қолданудың кемшіліктерін байқауда «қырағы» болып келеді. Қылмыстылықпен күресте кәсіби құқықтық сана дағдылы бүкіл халыққа мәлім болып соған жақындай түседі деп есептейміз, себебі мақсаттары бір, ол қылмыстылықты азайтуға бағытталған іс-қимылдар.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Алауханов Е.О. Пайдақорлық қылмыстардың алдын алудың криминологиялық проблемалары, дис. – Алматы, 2004. 38 с.

2. 2015-2025 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл бағдарламасы «Нұр Отан» партиясы саяси кеңесінің 2014 жылғы 11 қарашадағы № 001 қаулысымен бекітілген <http://nurotan.kz/kz/2015-2025>

3. Қазақстан Республикасының Президентінің Жолдауы «Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» Астана, 2014 жылғы 17 қаңтар.

**БОРЬБА С ПРЕСТУПНОСТЬЮ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ
ПРАВОВОГО СОЗНАНИЯ**

Бажбанова Асия Тулегеновна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор исследует борьбу с преступностью как один из путей повышения правового сознания и на основе этого предлагает новые пути повышения уровня правового сознания.

Ключевые слова: Правовое сознание, Республика Казахстан, уровень правового сознания.

**THE FIGHT AGAINST CRIME AS ONE OF THE WAYS TO INCREASE THE LEVEL OF
LEGAL AWARENESS**

Bazhbanova Assiya Tulegenovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St

In this article the author examines the fight against crime as one of the ways to improve legal awareness and on this basis offers new ways to increase the level of legal consciousness.

Keywords: Legal consciousness, the Republic of Kazakhstan, the level of legal consciousness.

ПРАВОСОЗНАНИЕ КАЗАХСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАК ФОРМА ОБЩЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

Борейчук Андрей Юрьевич,

магистрант специальности «Юриспруденция»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

Статья рассматривает основные аспекты изучения структуры правосознания молодежи, как и структуры всего общественного сознания в целом.

Ключевые слова: молодежь, правовое сознание, право, гражданин, физическое лицо.

В юридической науке к настоящему времени созданы основы общей теории правосознания в последние годы заметно усилился интерес к социологическим исследованиям по данной проблематике, достаточно полно изучены общие вопросы правосознания молодежи как формы общественного сознания, его понятия, структуры, функций и т.д.

Правосознание молодежи выступает в качестве одной из форм единого общественного сознания и обладает относительной самостоятельностью. Оно отражает всю совокупность разнообразных правовых явлений молодежного бытия (правовую систему, правовое регулирование, правопорядок и т.п.), входящих в надстройку нашего общества.

Правосознание молодежи можно определить как систему правовых чувств, эмоций, идей, взглядов, оценок, установок, представлений и других проявлений, выражающих отношение молодых граждан Казахстана как к действующему праву, к юридической практике, правам, свободам, обязанностям молодых граждан, так и к желаемому праву, к другим желаемым правовым явлениям.

Основными аспектами изучения структуры правосознания молодежи, как и структуры всего общественного сознания в целом, являются гносеологический и социологический, которые, хотя и различаются между собой, все же не отрицают, а дополняют друг друга.

Структура правосознания молодежи в гносеологическом аспекте состоит из двух уровней отражения правовой действительности - правовой идеологии и правовой психологии.

Правовая психология, возникающая под непосредственным влиянием окружающей правовой действительности, является первой, начальной, эмпирической ступенью правосознания молодежи, именно с этого уровня правосознания молодежи и несовершеннолетних начинается осознание правовой реальности, первичное «знакомство» с ней.

В отличие от правовой психологии правовая идеология представляет более высокий научно-теоретический концептуальный уровень правосознания молодежи и несовершеннолетних, более глубокое осмысление молодыми гражданами правовых явлений общественной жизни. В идеологической сфере правосознания молодежи на базе уже приобретенного конкретного эмоционально-чувственного материала происходят окончательное становление и оформление идей и представлений о правовой действительности, играющих большую роль в формировании воли молодых граждан.

Правовая идеология и правовая психология находятся во взаимосвязи и взаимозависимости как элементы единого явления - правосознания, хотя в существенной степени отличаются друг от друга. Основное различие между ними заключается не только в том, что они отражают молодежное бытие и объективную правовую реальность при помощи разных социальных инструментов: первая - при помощи идей, теорий, вторая - при помощи психических проявлений, чувств и эмоций. Оно состоит главным образом в различных уровнях и способах этого отражения.

Если отражение молодежного бытия в правовой идеологии происходит на уровне теоретического, научного осознания, теоретических знаний и оценок законодательства,

правопорядка, законности и иных правовых явлений, «то такое отражение в правовой психологии осуществляется, прежде всего, на уровне обыденного, повседневного сознания. Поэтому ведущим элементом в структуре правосознания молодежи является комплекс правовых идей. Именно им принадлежит определяющее место в процессе выработки стратегии и реализации молодыми гражданами на практике своего юридически значимого поведения, хотя нельзя недооценивать и значений правовых чувств и эмоций молодежи.

Правовая идеология молодежи и несовершеннолетних в рассматриваемом аспекте представляется как строй проникнутых внутренним единством научных положений, идей, теорий и учений, характеризующих взятую в развитии правовую систему.

Что же касается правовой психологии молодежи, то она мыслится как сумма массовидных правовых психических проявлений (эмоций, чувств, настроений), отражающих различные правовые аспекты молодежной жизни. оба эти структурных элемента правосознания молодежи и несовершеннолетних, разумеется, тесно связаны между собой, находятся в постоянном взаимодействии.

Социологический анализ структуры правосознания молодежи позволяет выделить в нем три компонента - познавательное, оценочное и практическое правосознание. В русле такого анализа исследователи рассматривают и вопрос о функциях правосознания молодежи и несовершеннолетних, выделяя, как правило, следующие: гносеологическую, регулирующую и функцию правового моделирования.

Гносеологическая функция характеризует познание правовых явлений в объективной реальности, регулирующая - дает возможность путем сопоставления своего поведения с требованиями правовых предписаний корректировать его, функция моделирования служит важнейшим средством формирования соответствующей модели поведения молодежи, которое расценивается как необходимое.

В.В. Лапаева в юридическом механизме действия права выделяет и анализирует познавательную, оценочную и регулятивную функции правосознания.

Как отмечает профессор П.П. Баранов, познавательная деятельность «выполняет функцию отражения правовой реальности (познавательная функция правосознания). Она состоит из ряда последовательно возникающих психических образований: ощущений, главным образом слуховых и зрительных; восприятий памяти, которая накапливает правовые знания посредством процессов запоминания, воспроизведения, узнавания и выражает их в виде различных правовых представлений, мышления, являющегося высшим познавательным процессом, продуктом которого служат правовые идеи, понятия и убеждения».

Однако, познавая правовую действительность, молодые граждане проявляют определенное отношение к ней (оценочная функция правосознания молодежи) через психические эмоциональные процессы и состояния (эмоции, чувства, настроения, эффекты и страсти).

Практической стороной правосознания молодежи, осуществляющей разумную реализацию намерений человека, является воля (поведенческая функция правосознания молодежи). Она охватывает уяснение правовых знаний, внутреннее согласование возникающих побуждений со сложившимися правовыми убеждениями и с существующей объективной реальностью, включающей действующую в молодежной среде систему правовых норм и ценностей, определение цели, системы мотивов и волеизъявления.

Правосознание молодежи не просто зеркально отражает окружающую правовую действительность, а преломляет ее через своеобразный «социально биологический фильтр» человеческой индивидуальности. Он состоит из трех компонентов: особенностей всего психического сплава личности, жизненного опыта молодого человека, непосредственного круга общения индивида.

Правовое сознание молодежи и несовершеннолетних является сложным социальным образованием. С точки зрения субъектов, (носителей) правосознание молодежи

подразделяется на массовое (общесоциальное), групповое и индивидуальное. с позиций социального уровня правосознание молодежи и несовершеннолетних, как правило, подразделяется на обыденное, научное и профессиональное.

Обыденное правосознание молодежи в основном формируется под воздействием непосредственных условий жизни молодых людей, их личного жизненного опыта. Наибольшую роль в нем играют психологические элементы (чувства, эмоции).

Научное правосознание молодежи складывается на основе широких и глубоких правовых обобщений, а его содержание составляют правовая идеология и система теоретических правовых знаний.

Профессиональное правосознание молодежи - это правосознание юристов, т.е. общности молодых граждан, которая требует специальной общеобразовательной или практической подготовки. Эта разновидность правосознания молодежи отличается тем, что его духовные элементы неразрывно связаны с умениями и навыками практического познания правовых норм и их применения.

Среди элементов структуры правосознания молодежи необходимо выделить инициативность и организованность. Отметим, что такой элемент структуры правосознания, как инициативность, находится в тесной связи с понятием «активность молодых граждан». Тем не менее, это разные понятия. В чисто семантической трактовке различие между ними, видимо, можно было бы провести по следующей линии: активность - это более широкое понятие, инициативность - его составная часть, характеризующая детерминанты возникновения или интенсификации процесса правосознания молодежи. Наличие таких элементов структуры правосознания молодежи и несовершеннолетних делает возможным продуцирование факторов, оптимизирующих правоохранительную, правовоспитательную деятельность по почину молодежи, тех или иных молодежных групп или даже отдельных молодых граждан.

Для использования возможностей, вносимых инициативностью и организованностью молодежи, нужны иные формы взаимодействия правоохранительных органов с молодежью и несовершеннолетними. В рамках функций правосознания молодежи эти формы структурируются в следующие две: 1) участие молодежи в деятельности правоохранительных органов; 2) участие молодежи и несовершеннолетних в борьбе с преступностью.

Подчеркивая в наименовании указанных форм терминологическое сочетание «участие в», мы хотели акцентировать внимание на появлении нового качества в развитии правосознания, состоящего в скачкообразном возрастании сознательной, творческой роли общественных объединений. Появление этого нового качества и сделало возможным массовидное внедрение более высоких функций правосознания в повседневную правоохранительную и правовоспитательную деятельность.

Понятие «правосознание молодежи» представляет собой совокупность идей, теорий, концепций, представлений, чувств, эмоций, в которых выражается их отношение к праву (действующему и желаемому), к юридически значимой деятельности государственных органов, а также действиям молодежи, совершаемым в сфере правового регулирования. Для того чтобы право стало эффективной творческой силой, оно должно быть не только осознано, но и признано.

Только в этом случае у молодого гражданина создаются мотивы для законопослушного поведения. Признание права в качестве ориентира в системе ценностей молодежи осуществляется путем целесообразного формирования или преобразования правосознания молодежи в результате целенаправленного воздействия на него - управления.

Социальная структура правосознания молодежи выглядит следующим образом: индивидуальное; групповое (микрогрупповое); классовое (макрогрупповое); национальное (макрогрупповое); общественное (макрогрупповое); глобальное.

Функции правосознания молодежи следует выделить по следующим четырем параметрам. Во-первых, это отношение к праву, во многом определяющее содержание правового поведения. Во-вторых, готовность к реализации правовых предписаний, выступающая как основа формирования правовой деятельности. В-третьих, готовность к защите и самозащите своих субъективных прав, характеризующая умение граждан противостоять криминальным проявлениям законным путем. В-четвертых, готовность к участию в социальном контроле правовой действительности, которая показывает, насколько индивиды относятся к праву как к ценности.

Сущность правосознания юристов (юридического правосознания) выражается в особенностях правовой идеологии и правовой психологии, в характерной данной профессии системе правовых знаний, представлений, установок, ценностных ориентации, а также чувств, эмоций, настроений, привычек. Поддерживая позицию Н.Я. Соколова, можно определить правосознание юриста как одну из форм правосознания, выступающей системой правовых взглядов, знаний, чувств, ценностных ориентации и других структурных элементов правового сознания людей, профессионально занимающихся юридической деятельностью, которая требует специальной образовательной и практической деятельности.

Актуальными в современной зарубежной и отечественной науке продолжают оставаться проблемы изучения массовой молодежной маргинализации. Поскольку активизация молодежной деструкции в настоящее время представляет серьезную опасность для казахстанского общества, она должна быть глубоко и всесторонне изучена, в том числе средствами социологического познания, как явление, требующее общественного, правового, административного влияния.

Констатируя значительную активизацию молодежных объединений и группировок, в том числе с определенными политическими требованиями, следует отметить, что их не останавливают моральные барьеры, традиции, общепринятые правила поведения, интересы других людей. Не следует забывать, что молодежные асоциальные проявления вызываются не единственной причиной, а связаны с их комплексом, и в большинстве случаев корни этого явления находятся не в патологии психологических реакций конкретных людей, а в глубоких латентных и явных социальных, экономических и политических недугах.

По мнению Е.Н. Карелина, молодежная девиантность в большей степени вызывается социальными причинами, противоположностью интересов и стремлений не отдельных индивидов, а различных общественных групп. В контексте реализуемых государством и обществом функций по образованию, воспитанию и поддержанию культурных стандартов жизни своих граждан, формированию правового сознания, предупреждению преступности и обеспечению правопорядка можно констатировать тенденцию снижения эффективности прилагаемых усилий по их социализации. Воспроизводство девиаций является неотъемлемой частью происходящих в обществе эволюционных процессов и, в целом, способствует формированию устойчивых форм социальной организации.

И.С. Кон считает, что детерминанты девиаций, продуцированные воздействием, в том числе отсутствием эффективных механизмов превентивной деятельности, разрушают всю социальную основу традиционного общества, подавляя доминирующую культуру и разрушая сложившуюся систему интеракций. В то же время, следует различать девиантное поведение, которое носит социально-творческий характер, является порождением или отражением социальной инновации, от девиантного поведения, порожденного или открывающего путь к социальной патологии, носящего социально негативный характер.

Проблематика девиаций не может рассматриваться в отрыве от такого социального феномена, как маргинальность. Маргинальность представляет собой пограничное состояние индивида или группы по отношению к социальной общности, страте или социальным структурам. Проявления маргинальности, в частности, характерны определенной категории индивидов в подростковой и молодежной среде.

Повышенная девиантность таких маргинальных групп детерминирована широким спектром причин, среди которых выделяются физиологические, психологические и социальные.

Социокультурным катализатором девиаций, на наш взгляд, является свойственный большинству современной молодежи идейный и ценностный вакуум. С другой стороны, процессы социализации молодежи, склонной к деструктивным проявлениям, в условиях транзитивного общества осложнены спецификой маргинальных групп, выраженной в относительной замкнутости и обособленности от других сверстников.

Некритическое принятие и следование господствующим мнениям и стандартам, принятым стереотипам сознания, традициям, авторитетам, принципам, установкам, присущим группе, свойственно образуящим ее индивидам. Конформное поведение члена девиантной группы воспринимается ими в качестве безусловной нормы. В данном случае налицо групповое отклонение от доминирующей культуры, т. к. подростки живут в соответствии с нормами собственной субкультуры.

Не получив интегрального социального статуса в процессе социализации, индивид становится индифферентным к собственной востребованности обществом. То есть мы наблюдаем усугубление конфликта между общественными и личными интересами подростка, продуцирующего благоприятные условия для воспроизводства девиаций.

Пребывание в маргинальной группе закрепляет в сознании и поведении индивида антиобщественные установки. Отсутствие личной правовой культуры, асоциальность и девиантность преобладающего группового поведения создают условия, при которых несовершеннолетний, не осознавая правовых последствий, совершает деяние, квалифицируемое как преступление.

Именно в данной ситуации, на наш взгляд, в сознании подростка становится востребованной делинквентная субкультура, подросток проходит псевдосоциализацию в одобряющей его поведении группе, и, будучи окончательно интегрированным в ее состав, приобретает достойный, в его восприятии, социальный статус.

Усиление роли криминальной субкультуры в этиологии девиантного поведения происходит на фоне социального и ценностного конфликтов, обусловленных наличием кризисных явлений в сфере достижения и обеспечения стандартов жизни, задаваемых обществом. Культивируемые ценностные ориентиры общества потребления, распространяемые в средствах массовой информации, задаваемые стандарты жизни объективно являются недостижимыми для подавляющего большинства членов общества.

В этих условиях девиации, продуцированные криминальной субкультурой, приобретают в сознании маргинальных индивидов статус легитимности как целесообразные, вследствие эффективности, при достижении целей, а также имеющие широкое распространение и лояльно, без глубокого осуждения, воспринимаемые обществом. В данных условиях девиации, обусловленные криминальной субкультурой, получают мощный импульс к своему воспроизводству.

Таким образом, в сознании индивидов девиантное поведение подтверждает свою устойчивую жизнеспособность. Тем самым, на наш взгляд, деструктивному воздействию подвергается большинство социальных интеракций, существующих в рамках традиционной культуры. Катализатором рассматриваемых процессов также является такой социальный феномен, как аномия.

По мнению Э. Дюркгейма, аномия представляет собой состояние, при котором личность не имеет твердого чувства принадлежности, никакой надежности и стабильности в выборе линии нормативного поведения.

Особенностью транзитивного общества является большой объем конфликтующих норм, который ставит человека перед выбором модели поведения и способов своей социализации. Рассматриваемая нами корреляция девиантного поведения и конфликта

культивируемых обществом стандартов с механизмами их достижения явилась предметом научного исследования Р. Мертона. Согласно его точке зрения, причиной девиации является разрыв между культурными целями общества и социально одобряемыми (легальными или институциональными) средствами их достижения.

Р. Мертоном была разработана типология поведения личностей в их отношении к целям и средствам, согласно которой отношение к целям и средствам любой личности укладывается в определенную систему. Тенденция криминализация социума, расширение в нем делинквентных практик относится к категории наиболее значимых и актуальных современных проблем российского общества, оказывающих принципиальное влияние на уровень стабильности его функционирования.

Список использованной литературы:

1. Баранов П.П. Понятие, структура и функции правосознания / Общая теория права. Курс лекций / Под общ. ред. В.К. Бабаева.- Н. Новгород, 1993.
2. Лапаева В.В. Конкретно-социологические исследования в праве.- М., 1987..
3. Кон И. С. Девиантное поведение детей и подростков: проблемы и пути их решения//Мат-лы Московской международной научно-практической конференции. - М., 2006
4. Казахстанский патриотизм Тогизбаев Б. К. //http://web.kzi.kz/
5. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана от 17.01.2014г. «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее»//http://www.akoTda.kz/ru.
6. «Мәңгілік Ел» - консолидирующая и объединяющая идея казахстанского общества. Амандыкова С.К.//Фемида. Республиканский юридический научно-практический журнал.- 2014.- № ,.- С. 8-12
7. Назарбаев Н.А. Хранить память, крепить согласие//Казахстанская правда. 16.01.1998.

ҚАЗАҚСТАН ЖАСТАРЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ САНАСЫЗІМҚАУЫМДЫҚ САНАСЫЗІМ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

Борейчук Андрей Юрьевич

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақала жастардың құқықтық сана құрылымының негізгі аспектілерімен қатар барлық қоғамдық сананың құрылымын қарастырады.

Кілт сөздер: жастар, құқықтық сана, құқық, азамат, жеке тұлға.

LEGAL AWARENESS OF KAZAKHSTAN YOUTH AS A FORM OF SOCIAL CONSCIOUSNESS

Boreichuk Andrey Yirievich

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

The article discusses the main aspects of the study of the structure of youth justice, as well as the structure of the entire public consciousness in general.

Keywords: youth, legal consciousness, right, a citizen, an individual.

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ КОРРУПЦИИ В РОССИИ

Булатов Тимур Серикович,

магистрант специальности «Юриспруденция»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрены историческое развитие коррупции в России, а также понятие определения коррупции и причины возникновения этого явления.

Ключевые слова: коррупция, Россия, историческое развитие, закон.

Характеризуя социально-экономическую обусловленность коррупции в России представляется необходимым обратиться к рассмотрению понятийного аппарата. В переводе с латинского языка коррупция (*corruption*) означает подкуп, порчу. Однако в пределах законов, посвященных борьбе с коррупцией, и юридической литературе этому понятию придают более широкое значение.

В настоящее время легальное определение понятия «коррупция» даётся в ч. 1 ст. 1 Федерального закона «О противодействии коррупции» №273-ФЗ от 25 декабря 2008 г. [1], согласно которой коррупция – это злоупотребление служебным положением, дача взятки, получение взятки, злоупотребление полномочиями, коммерческий подкуп либо иное незаконное использование физическим лицом своего должностного положения вопреки законным интересам общества и государства в целях получения выгоды в виде денег, ценностей, иного имущества или услуг имущественного характера, иных имущественных прав для себя или для третьих лиц либо незаконное предоставление такой выгоды указанному лицу другими физическими лицами, а равно совершение перечисленных выше деяний от имени или в интересах юридического лица.

Суть коррупции заключается в использовании официальной власти в личных целях. Коррупция имеет место не только в государственных и муниципальных сферах управления, но и в частном секторе.

Коррупция известна человечеству с глубокой древности. Многочисленные письменные памятники свидетельствуют, что явление коррупции существует на протяжении многих тысячелетий. Уже при зарождении первых общественных организационных форм в качестве средства воздействия на них был опробован подкуп. С течением времени взяточничество стало проникать во все значимые государственные образования. Широкое распространение коррупции приводило даже к гибели отдельных государств. До нас дошло выражение короля Македонии Филиппа 2 о том, что «не существует таких высоких крепостных стен, через которые бы невозможно было перебраться ослу, навьюченному золоту».

Первое упоминание о коррупции в системе государственной службы, нашедшее отражение в древнейшем из известных человечеству памятнике государственности – архивах Древнего Вавилона, – относится ко второй половине 24 века до н. э. В эпоху шумеров и семитов Царь Лагаша (древнего города – государства в Шумере на территории современного Ирака) Урукагина реформировал государственное управление с целью пресечения злоупотреблений своих чиновников и судей, а также уменьшения вымогательства незаконных вознаграждений храмового персонала со стороны царской администрации, о коррупции чиновников и в знаменитых законах Хаммурапи.

Упоминание о коррупции содержится в памятнике римского права – Законах 12 таблиц: «Таблица № IX». В римском праве термин «*corruptere*» означал «разламывать, портить, повреждать», «фальсифицировать показания», «обеспечить девственницу», но, в то же время «подкупить судью (претора)». Предусматривались в качестве отдельных важных исков *actio de albo corruptio* – против того, кто повредил или изменил выставленный текст

преторского эдикта на белой доске (album) для публичных объявлений, писавшихся черными или красными буквами.

Первое упоминание о коррупции в древней Руси в форме «посула», т. е. незаконного вознаграждения, относится в Двинской уставной грамоте XIV века. Многочисленные русские исторические литературные источники свидетельствуют о широкой распространённости коррупции на Руси. Мздоимства бояр, иных чиновников, которому способствовала система кормлений, а также полное бесправие низших классов стали воистину национальным бедствием.

Во времена царствования Ивана III было осуществлено первое законодательное ограничение коррупционной деятельности в России. Его внук Иван IV (Грозный) впервые ввёл смертную казнь в качестве наказания за чрезмерность во взятках. В российской империи коррупция была тесно переплетена с фаворитизмом. Известны многочисленные эпизоды коррупционной деятельности фаворита Петра I князя Александра Меншикова, за что последний не раз наказывался царём.

Ярким примером может служить коррупция в период царствования династии Романовых. Широкий размах коррупции приобрели во времена царствования в России Петром, хотя последний вёл жесткую борьбу с ней. Здесь ярким примером служит эпизод, когда после многолетнего следствия был изобличён в коррупции и повешен сибирский губернатор Гагарин. Как ни странно, но через три года четвертовали за взяточничество обер-фискала Нестерова, который в своё время изобличил Гагарина.

Итак, можно сделать вывод, что коррупция и взяточничество существуют ровно столько, сколько и государство. При этом во все времена взяточничество считалось преступлением, но нельзя не отметить, что в России отношения к взяточничеству со стороны государства исторически были более терпимым, чем в Европе (где уровень коррупции резко пошёл на спад лишь в 20 веке). До начала 18 века российские чиновники не получали зарплат и жили «кормлениями». Практика «кормления» от дел была частью государственной системы содержания чиновничества. С 1715 года все российские чиновники стали получать жалования, и взятка в любой форме превратилась в преступление.

В октябре 1917 года при смене государственного устройства и формы правления, коррупция как явление не была устранена, а поэтому 8 мая 1918 года Декретом СНК РСФСР «О взяточничестве» предусматривалась уголовная ответственность за взяточничество (Лишение свободы не пяти лет с принудительными работами на тот же срок). В Уголовных кодексах РСФСР – 1922, 1926 и 1960-х гг. регламентировалась ответственность за получение взятки, дачу взятки, посредничество во взяточничестве и провокацию взятки.

В УК РСФСР 1926 года, в частности в ст.117 законодатель употребляет понятие должностного лица, а остальном диспозиция практически не меняется. А вот санкции уменьшились. Также законодатель конкретизирует высшую меру наказания – расстрел. В последующей норме о взяточничестве получает закрепление в УК РСФСР 1960г. В новом законе квалификационные виды преступления описаны уже с изменениями. Хотя до этого данные изменения не были внесены в описание признаков состава получения взятки. Такими признавались:

1. Ответственное положение должностного лица, получившего взятку;
2. Судимость за взяточничество;
3. Неоднократность получения взятки;
4. Вымогательство взятки.

Санкции же заметно увеличились до 5 лет лишения свободы с конфискацией имущества, при отягчающих обстоятельствах – от 5 до 10 лет лишения свободы. Санкции отсутствует наказание в виде смертной казни. Огромную роль в понятие содержания уголовного закона сыграло постановления пленума Верховного Суда от 30.03.1993 г. № 4 «О судебной практике по делам о злоупотреблении властью или служебным положением,

превышение власти или служебных полномочий, халатности или должностном подлоге. В данном документе впервые дано официальное толкование организационно-распорядительных и административно-хозяйственных функций входящих в полномочия должностного лица, а также существенного вреда корыстной или другой личной заинтересованности и другое. Многие из указанных разъяснений не утратили значимости и в положениях и в УК РФ 1996 года.

Необходимо отметить, что в период Советской власти борьба с коррупцией характеризовалась с рядом специфических особенностей. Во-первых, коррупция и как понятие и как явление в официальных нормативных документах и практической деятельности не признавалась. Вместо этого определения использовались термины «взятничество», «злоупотребление служебным положением», «попустительство» и др.

Стоит отметить, что причины возникновения этого явления, прежде всего, связывались с условиями, присущими буржуазному обществу. В закрытом письме ЦК КПСС от 29 марта 1962 года «Об усилении борьбы со взятничеством и разворовыванием народного добра», говорилось, что взятничество – это «социальное явление, порождённое условиями эксплуататорского общества». В данном письме также отмечалось, что в качестве причин коррупционных проявлений перечислялись недостатки в работе партийных, профсоюзных и государственных органов, в первой очереди в воспитании трудящихся.

Подводя итог вышесказанному необходимо отметить, что нынешнее состояние коррупции в России во многом обусловлено и наметившимися тенденциями и переходным этапом, который и в других странах, находящихся в подобных ситуациях сопровождается ростом коррупции.

Список использованной литературы:

1. Федеральный закон «О противодействии коррупции» №273-ФЗ от 25.12.2008 г., ч. 1 ст. 1.// Собрание законодательства РФ. 29 декабря 2008 года. № 52 (часть 1). Ст. 6228.
2. Бесчастнова О. В. Основы антикоррупционного поведения. Учебное пособие. Изд-во «КНОРУС». 2008 г. С. 8.

РЕСЕЙДЕГІ ЖЕМҚОРЛЫҚТЫҢ ТАРИХИ ДАМУЫ

Булатов Тимур Серикович

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Ресейдегі жемқорлықтың тарихи дамуы, сонымен қатар жемқорлықтың анықтамасының түсінігі мен пайда болу себебі қарастырылған.

Кілт сөздер: жемқорлық, Ресей, тарихи даму, заң.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF CORRUPTION IN RUSSIA

Bulatov Timur Serikovich

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article describes the historical development of corruption in Russia, as well as the definition of the concept of corruption and the causes of this phenomenon.

Keywords: corruption, Russia, historical development, law.

СОЦИАЛЬНЫЙ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМИ

Василенко А.А.,

магистрант специальности «Юриспруденция»,

Телибеков Б.А.,

кандидат юридических наук,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматриваются социальный контроль за несовершеннолетними субкультура и вопросы предупреждения детской преступности, которая является одним из показателей нравственного и духовного здоровья общества. В статье поднимается вопрос о необходимости предупреждения преступности несовершеннолетних на основе принятия на государственном уровне комплексных социальных и криминологических программ, при разработке которых следует помнить о специфике преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: социальный контроль, криминальная субкультура, преступность несовершеннолетних, профилактика преступности, предупреждение преступности, преступное поведение.

В ежегодном Послании Президента народу Казахстана « Казахстанский путь-2050 »: [1]. Концепции правовой политики Республики Казахстан на 2010–2020 годы от 24.08.2009 [2] Указом Президента Республики Казахстан от 16.01.2014 внесены изменения и дополнения в Концепцию, где в целях повышения правовой системы важное значение на сегодня приобретает не только проведение реформы законодательной базы, но и проведение мероприятий по реформированию правоохранительных органов, предупреждению преступности, а также разработка конкретных и эффективных мер, направленных на борьбу с преступностью [3].

Процесс формирования на постсоветском политическом пространстве демократического правового государства обуславливает потребность поиска оптимальных способов взаимодействия интересов власти и различных общественных сил.

Система социального и криминологического контроля включает в себя правовые институты и органы, осуществляющие определенные функции применительно к правомерным и противоправным действиям граждан, должностным лицам и организациям.

Нет единого мнения на счет понятия «социальный контроль». Многие ученые в области философии, социологии и юриспруденции считают, что под социальным контролем следует считать происходящие в социальной системе (в обществе, в группе и т.д.) процессы, обеспечивающие ее устойчивость и управление в ней. Другие полагают, что это – целостная система всех социальных регуляторов (государственных и общественных институтов, прав, морали, обычаев, традиций, установок) [4].

Рост социальной напряженности, углубление кризисных явлений, негативные экономические трудности в стране, в первую очередь затрагивают судьбы детей и подростков. Эти и другие социальные процессы в обществе, прежде всего сокращение трудовой занятости населения, рост цен на товары народного потребления, коммерциализация культуры и сферы досуга обостряют криминогенную обстановку в целом и способствуют росту преступности, в частности, среди молодежи.

Несовершеннолетние все чаще принимают участие в совершении таких тяжких преступлений как бандитизм, убийство, изнасилование, а также вымогательство, занятие криминальным бизнесом, распространение наркотиков и проституцией. Преступность в стране продолжает расти и принимает новые формы.

В этих условиях особую значимость и ответственность приобретает деятельность уголовно-исполнительной системы и общественных организаций.

Новый приток несовершеннолетних осужденных к лишению свободы в воспитательные колонии (далее - ВК), значительно осложнил и без того острые проблемы обеспечения трудовой занятости осужденных, их материально-вещевого снабжения, обеспечения продуктами питания и медикаментами.

В сложившейся ситуации для нормальной организации деятельности исправительных учреждений (далее - ИУ), в том числе и ВК, помимо привлечения дополнительных финансовых и материальных ресурсов возникла необходимость поиска и использование новых, нетрадиционных средств и методов воздействия на осужденных.

К одному из направлений выхода из сложившейся ситуации можно отнести более активное привлечение неправительственных (общественных) организаций к работе с осужденными.

В целях более активного вовлечения общественности в процесс исправления осужденных необходимо принятие новых нормативных правовых актов. Например, в Российской Федерации, были приняты Законы Российской Федерации: "Об общественных объединениях" от 14 апреля 1995 г., "О благотворительной деятельности и благотворительных организациях" от 7 июля 1995 г., "О свободе вероисповеданий" от 25 декабря 1990 г., "Об учреждениях и органах, исполняющих уголовные наказания в виде лишения свободы" от 21 июля 1993 г., "О содержании под стражей, подозреваемых и обвиняемых в совершении преступлений" от 21 июня 1995 г.. Кроме того подготовлены проекты таких Федеральных законов как "О содействии общественных объединений в работе учреждений и органов, исполняющих наказания, следственных изоляторов и в осуществлении контроля за их деятельностью [5], "О социальной адаптации лиц, освобожденных от наказания", "Об основах государственной системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних"; "Положение о комиссиях по делам несовершеннолетних" [6] и др.

В настоящее время, очевидно, что решение вопросов исполнения наказания в виде лишения свободы, исправления несовершеннолетних осужденных, а также их подготовки к жизни после освобождения только силами администрации воспитательных колоний, без представителей различных современных структур нашего общества, практически невозможно.

Одним из наиболее эффективных средств в достижении названных задач является участие в деятельности ВК негосударственных, общественных организаций. В последние годы традиционные формы участия общественных объединений в деятельности учреждений и органов, исполняющих наказания, существенно ослабли, а некоторые вообще прекратили свое существование. Шефство над ВК трудовых коллективов, за редким исключением, не осуществляется. В колониях фактически прекращена работа советов общественности, а также общественных воспитателей несовершеннолетних. Поэтому в таких сложных и противоречивых условиях развития учреждений и органов, исполняющих наказания, перед правоведами, пенитенциаристами стоят задачи не только научного анализа правовых институтов, законодательства и практики применения права, но и, что особенно важно, разработки теоретических положений, способствующих оптимальному решению важных практических проблем. Здесь нельзя не указать на участие негосударственных, общественных организаций в деятельности всех видов учреждений, исполняющих уголовные наказания, и в первую очередь, на наш взгляд, воспитательных колоний.

Изучение и разработка проблем участия общественности в деятельности исследуемых колоний продиктовано, с одной стороны, неблагоприятными тенденциями роста преступности несовершеннолетних, а с другой - тем, что как в теории, так и на практике, все большее внимание должно быть обращено на повышение эффективности воспитательного воздействия на осужденных.

Отсутствие соответствующих исследований, научных и практических рекомендаций, касающихся участия общественности в деятельности ВК, отрицательно сказывается как на эффективности воспитательного воздействия на несовершеннолетних осужденных при исполнении наказания, так и на качестве процесса социальной адаптации после их освобождения.

Различные аспекты участия общественности в деятельности органов, исполняющих наказание, были и остаются актуальными для науки уголовно-исполнительного права и на различных этапах ее развития привлекали внимание многих ученых и исследователей.

В ряде работ проблема участия общественности в деятельности ИУ рассматривалась с позиций науки управления. Однако целенаправленно, системно и комплексно, с учетом новых социально-политических и экономических условий, произошедших в нашей стране, с позиций действующего уголовно-исполнительного законодательства эта тема не исследовалась. К тому же как в законодательных нормах, так и актах подзаконного, преимущественно ведомственного характера, эти актуальные вопросы до сих пор не находят должного отражения.

Научный и практический интерес состоит в теоретическом и эмпирическом обосновании необходимости участия негосударственных организаций в деятельности воспитательных колоний, а также в определении основных, перспективных направлений и первоочередных мер по повышению эффективности работы этих организаций. Эти и ряд других положений, а также явно недостаточная теоретическая проработка данной проблемы.

Борьба с преступностью несовершеннолетних - дело исключительной государственной важности и всегда представляло одну из острых социальных проблем решавшихся по-разному в различные исторические периоды.

Идеи и первые попытки организации воспитания несовершеннолетних правонарушителей принадлежат Западной Европе и относятся к XVI веку. В этот период предпринимаются шаги к организации особых заведений для таких детей.

К первой группе отнесены негосударственные организации, деятельность которых регламентируется уголовно-исполнительным законодательством.

Вторую группу представляют негосударственные организации, не предусмотренные уголовно-исполнительным законодательством.

Они вступают в контакты с ВК для оказания помощи в воспитательной работе с несовершеннолетними осужденными, в их трудовом и бытовом устройстве после освобождения, для оказания единовременной помощи, в том числе материальной (денежной, в виде конкретной продукции), а также для решения разовых, текущих вопросов.

В плане исследуемой проблемы интерес представляют и те общественные формирования, которые потенциально могли бы оказать ВК соответствующую помощь.

Рассмотренная классификация субъектов позволила предметно судить о полноте правового регулирования деятельности конкретных негосударственных организаций, выявить недостатки и правовые пробелы в этой области, внести предложения, направленные на совершенствование организационно-правовой основы участия этих организаций в деятельности ВК. Следует создать центры социальной адаптации для выпускников сиротских учреждений, несовершеннолетних, возвращающихся из специальных учебно-воспитательных учреждений и ВК, утративших родственные связи. В этих условиях координирующую роль в обеспечении связи между исполнительными органами, воспитательными колониями и другими организациями должна выполнять Комиссия по делам несовершеннолетних [7].

И в заключение имеет смысл перечислить **принципы политики в борьбе с преступлениями несовершеннолетних:**

1. Подход к проблеме с учетом несовершеннолетних как особой группы населения, которая нуждается в повышенной защите.

- Уважение основополагающих принципов прав ребенка;
- Выделение несовершеннолетних в качестве самостоятельной группы социальной и правовой защиты;
- Рассмотрение несовершеннолетних как объекта и субъекта профилактики;
- Организация подготовки специалистов, использующих дискреционные полномочия.

2. Подход к проблеме с учетом ее приоритетности:

- Решение всех задач, связанных с предупреждением преступности несовершеннолетних, рассматривать не как «расходы» общества, а как инвестирование в особую сферу, от развития которой зависит будущий уровень безопасности общества.
- Последовательное применение в отношении несовершеннолетних принципа протекционизма.
- Ориентация законодателя не на содействие, а на обеспечение реализации основных прав несовершеннолетних.

– Первоочередное целевое финансирование мероприятий, направленных на социальную криминологическую и виктимологическую профилактику.

3. Подход к процессу модернизации законодательства с учетом соблюдения принципа повышенной юридической защиты прав несовершеннолетних:

- Усиление профилактического потенциала права.
- Принятие специальных законов и специальных процедур для несовершеннолетних.
- поэтапное создание комплексной системы правосудия для несовершеннолетних.
- Специализация следователей, прокуроров, судей.
- Обеспечение бесплатной юридической помощи несовершеннолетним.

4. Подход к проблеме с учетом приоритетности социальной профилактики.

– Диверсификация мер обращения с несовершеннолетними в зависимости от характера и тяжести деяния.

- Приоритетность социально-психологической, педагогической реабилитации.
- Использование альтернативных мер в целях обеспечения принципа, согласно которому ограничение и лишение свободы несовершеннолетних должны применяться в качестве крайней меры.

5. Подход к проблеме с учетом ее комплексности.

– Формирование многоуровневой системы предупреждения преступности несовершеннолетних.

– Создание системы координации предупредительной деятельности в соответствии с принципами: конкретности, дополнительности и многоуровневого подхода.

- Создание единого пространства профилактики.
- Образование системы мониторинга деятельности по формированию и реализации политики.

6. Подход к проблеме с учетом региональных условий.

- Оценка криминогенной ситуации.
- Реализация принципа полноты региональных инфраструктуры реабилитационного пространства, профилактики и исполнения уголовного наказания.

– Максимальное использование для предупреждения преступности несовершеннолетних имеющихся в регионе ресурсов.

- Принятие законов и иных подзаконных актов.
- Согласование программ предупреждения преступности на региональном уровне с программами потребностями на местном уровне.

Формирование жизненных и нравственно-правовых ценностных ориентаций трудных подростков должно осуществляться по двум направлениям:

- обеспечение правовой компетенции нравственно-нормативного поведения воспитанников;
- организация деятельностно-практического общения подростков со специально обученной молодежью с высокой ценностной направленностью (студентами) посредством медицентра для воспитанников воспитательной колонии и Интернет-форума с помощью портала (для условно-осужденных подростков) [8].

Список использованной литературы:

1. Послание Главы государства Н.А.Назарбаева « Казахстанский путь – 2050 » Единая цель, единые интересы, единое будущее »
2. Концепция правовой политики Республики Казахстан на 2010–2020 годы
3. Указ Президента Республики Казахстан « О внесении изменений и дополнений в Концепцию правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года»
4. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. - М.,1982.
5. Найденов Е.В.Социальные–политические аспекты проблемы участия общественности в исправлении и перевоспитании правонарушителей: Дисс..канд.юрид.наук.–М.,2002.
6. Бимурзин С.Б. Региональные особенности борьбы с преступностью несовершеннолетних: Дис. канд. юрид. наук. – А., 1999 г.
7. Алауханов Е.О. Профилактика преступности. - А., 2007.
8. Барбара Станьдо-Кавецка. Направления развития уголовного права несовершеннолетних. - Варшава 2005.

**КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ
КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУЫ**

Василенко А.А., Телибеков Б.А.

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада кәмелетке толмағандардың тұлғалардың қылмыстық саласындағы «әлеуметтік бақылауы», «ескертуі», «алдын алуы» санаттары қарастырылған. Авторлар Ресей және Қазақстан ғалымдарының кәмелетке толмағандардың тұлғалардың қылмыстық саласындағы «әлеуметтік бақылауы», «ескерту», «алдын алу», сондай-ақ аумағындағы санаттарының ұқсастығын және айырмашылығы бойынша көзқарастарын келтірген.

Кілт сөздер: кәмелетке толмағандардың тұлғалардың қылмыстар, кәмелетке толмағандардың тұлғалардың қылмыстық, әлеуметтік бақылауы, құқық бұзушылықты ескерту, құқық бұзушылықтың алдын алу.

SOCIAL AND CRIMINOLOGICAL CONTROL OF MINORS

Vasilenko A.A., Telibekov B.A.

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In article research is devoted to criminology conception of warning to criminality and social and criminological control of minors. In article research is sanctified to consideration of one of issues of the day - criminology conception of prevention of social and criminological control of minors. Such phenomenon as criminality is a serious problem for society. Therefore her deep and all-round study in a republic, research of her features is in different regions, task forces, tactics of fight against her present one of main tasks of law enforcement authorities now. Subject of research is the system of norms of right, regulative basic directions on organization of criminology prophylaxis and prevention of minors crime in modern terms.

Keywords: social control, criminological control, minorscrime, prophylaxis of minors crime, prevention of minors crime.

ФИЗИЧЕСКИЕ ЛИЦА КАК СУБЪЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА

Жалкенова Ботагоз Айдарбековна,

магистрант специальности «Юриспруденция»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

Статья рассматривает правовое положение физических лиц как субъектов международного частного права. Определение правового положения физических лиц, установление круга и содержания их прав и обязанностей на территории конкретного государства относятся к его исключительной компетенции и регламентируются, прежде всего, нормами национального законодательства соответствующей страны, что обусловлено действием принципа государственного суверенитета.

Ключевые слова: физическое лицо, юридическое лицо, государство, субъект, международное частное право, законодательство.

Субъекты международного частного права определяются в соответствии с гражданским законодательством, а именно, Главой 2 ГК, которая называется «Субъекты гражданского права» и делится на три параграфа: «Граждане и другие физические лица», «Юридические лица», «Государство».

К субъектам МЧП относятся:

- 1) физические лица (граждане, иностранцы, лица без гражданства);
- 2) юридические лица;
- 3) государство и другие субъекты международного публичного права.

К другим субъектам международного публичного права относятся:

а) нации и народы, борющиеся за свободу и независимость и создание собственной государственности в лице своих руководящих органов (например, Организация Освобождения Палестины (ООП));

б) международные межправительственные организации;

в) государственно-подобные образования, являющиеся субъектами международного публичного права (вольные города и Ватикан - резиденция главы римско-католической церкви).

Государство и другие субъекты МП вступают в отношения МЧП только если другой стороной являются частные субъекты (юридические и физические лица). Если другой стороной выступает государство (или другой субъект публичного права), то это отношения, как правило, публично-правовые.

В МЧП применяются два основных правовых режима субъектов МЧП: национальный режим (НР) и режим наибольшего благоприятствования (РНБ). Можно назвать еще преференциальный режим, когда иностранным субъектам предоставляются определенные преференции и льготы по сравнению с национальными субъектами.

Национальный режим означает, что иностранным гражданам и юридическим лицам предоставляется режим не менее благоприятный, чем режим, который предоставляется национальным гражданам и юридическим лицам.

Режим наибольшего благоприятствования означает, что иностранным гражданам и юридическим лицам предоставляется режим не менее благоприятный, чем тот, который предоставляется или будет предоставляться в будущем гражданам и юридическим лицам любого третьего государства. То есть условия предоставляются не худшие, чем другим иностранным субъектам.

Название РНБ не должно вводить в заблуждение. Он не распространяется на предоставление правомерно применяемых особых, льготных, более благоприятных условий. РНБ не означает, что субъектам данной страны предоставляется большее благоприятствование, чем субъектам других стран.

В Казахстане применяются оба режима в самых различных правоотношениях с иностранными субъектами. В то же время можно выделить некоторые группы отношений, где применяется преимущественно тот или иной режим.

Например, в торговых отношениях применяется, как правило, РНБ. Национальный режим не применяется. Это закрепляется в международных договорах. Так, ст. 1 Соглашения о торговых отношениях между РК и США от 19 мая 1992 г. называется: «Режим наибольшего благоприятствования и недискриминационный режим» [3].

В ст. 8 (1) Соглашения о партнерстве и сотрудничестве между РК, Европейским сообществом и их государствами - членами закрепляется, что стороны предоставят друг другу режим наибольшего благоприятствования во всех областях в отношении:

- таможенных сборов и пошлин, которыми облагаются импортируемые и экспортируемые товары, включая способ взимания таких пошлин и сборов;
- положений, относящихся к таможенной очистке, транзиту, складам и перегрузке;
- налогов и других внутренних сборов любого вида, которыми прямо или косвенно облагаются импортируемые товары;
- методов платежа и переводов таких платежей;
- правил, касающихся продажи, покупки, транспортировки, распределения и использования товаров на внутреннем рынке.

В отношениях с иностранными гражданами применяется, как правило, национальный режим. Например, п. 4 ст. 12 Конституции РК закрепляет [1]: «Иностранцы и лица без гражданства пользуются в Республике правами и свободами, а также несут обязанности, установленные для граждан, если иное не предусмотрено Конституцией, законами и международными договорами». Такая же формулировка содержится в Законе РК от 20 декабря 1991 г. «О гражданстве Республики Казахстан» [4] и в части первой ст. 3 Указа Президента РК имеющего силу Закона, от 19 июня 1995 г. № 2337 «О правовом положении иностранных граждан в Республике Казахстан» [5].

В ГК положение о национальном режиме распространено не только на физических лиц, но и на юридических лиц. В п. 7 ст. 3 ГК говорится [2]: «Иностранцы физические и юридические лица, а также лица без гражданства вправе приобретать такие же права и обязаны выполнять такие же обязанности, какие предусмотрены гражданским законодательством для граждан и юридических лиц Республики Казахстан, если законодательными актами не предусмотрено иное».

В ст. 4 Закона об иностранных инвестициях от 27 декабря 1994 года было закреплено: «Любые формы иностранных инвестиций и связанная с ними деятельность, не запрещенная действующим законодательством Республики Казахстан, осуществляется на условиях не менее благоприятных, чем те, которые предоставляются в подобной ситуации инвестициям физических или юридических лиц Республики Казахстан, либо любых иных иностранных физических и юридических лиц, в зависимости от того, какие условия являются наиболее благоприятными».

В настоящее время Закон об иностранных инвестициях и Закон «Об инвестициях» от 8 января 2003 года отменен. Однако оно почти в такой же формулировке содержится в ряде многосторонних и двусторонних договоров.

В частности, ст. 10 (7) Договора к Энергетической Хартии гласит [6]:

«Каждая Договаривающаяся Сторона предоставляет инвестициям на своей территории Инвесторов других Договаривающихся Сторон и распространяет на их соответствующую деятельность, включая управление, поддержание, пользование, владение или распоряжение, режим, не менее благоприятный, чем тот, который она предоставляет инвестициям своих собственных инвесторов или инвесторов любой другой Договаривающейся Стороны или любого третьего государства и распространяет на их

соответствующую деятельность, включая управление, поддержание, пользование, владение и распоряжение, в зависимости от того, какой из них является наиболее благоприятным».

Аналогичное положение содержится в двусторонних соглашениях о защите и взаимной поддержке инвестиций (ст. 2(1) Договора между РК и США о поощрении и взаимной защите капиталовложений от 19 мая 1992 года [7]; ст. 3 (1) Договора между РК и ФРГ о поощрении и взаимной защите капиталовложений от 29 января 1993 года) [8].

Обычно в международном договоре или законе предусматриваются случаи или возможность установления ограничений в применении национального режима или РНБ.

Например, ст. 8 (2) того же Соглашения о партнерстве и сотрудничестве между РК, Европейским сообществом и их государствами-членами закрепляется, что принцип РНБ не применяется к:

- а) преимуществам, предоставленным с целью создания таможенного союза или зоны;
- в) преимуществам, предоставленным соседним странам в соответствии с Генеральным соглашением о тарифах и торговле и иными международными соглашениями в пользу развивающихся стран;
- с) преимуществам, предоставленным соседним странам с целью содействия приграничной торговле.

Такие ограничения называются изъятия из национального режима и РНБ и довольно широко применяются во всех странах [9].

Таким образом, в заключение хотелось бы сказать, что среди субъектов международного частного права физические лица занимают немаловажное место и играют большую роль. Правовой статус физических лиц в международном частном праве - это совокупность их прав, свобод и обязанностей в государстве пребывания. Вопросы гражданско-правового статуса иностранцев на территории конкретного государства являются очень важными в международном частном праве. Вопросы право- и дееспособности являются необходимой частью осуществления правоотношений между физическими лицами разных государств. А также крайне актуальными являются коллизионные вопросы, так как противоречия в законодательстве разных стран определенно создают проблемы для граждан, которым важно разрешение того или иного вопроса.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан , 1995 г.
2. Гражданский кодекс Республики Казахстан, Общая часть, 1995 г.
3. Соглашение о торговых отношениях между РК и США от 19 мая 1992 г.
4. Закон РК от 20 декабря 1991 г. «О гражданстве Республики Казахстан»
5. Указ Президента РК имеющий силу Закона, от 19 июня 1995 г. № 2337 «О правовом положении иностранных граждан в Республике Казахстан»
6. Договор к Энергетической Хартии от 17 декабря 1991 г.
7. Договор между РК и США о поощрении и взаимной защите капиталовложений от 19 мая 1992 года.
8. Договор между РК и ФРГ о поощрении и взаимной защите капиталовложений от 29 января 1993 года.
9. Подробнее см.: Сулейменов М.К., Таимова М.С., Сулейменова А.М. Изъятия из национального режима в законодательстве стран мира. Научные труды КазГЮУ. Вып. 1. Алматы: Изд. центр КазГЮУ, 1999.

ЖЕКЕТҮЛҒАЛАР СУБЪЕКТИЛЕРІ РЕТІНДЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚ

Жалкенова Ботагоз Айдарбекқызы

Қазақ Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақала халықаралық жеке құқық субъектілері ретінде жеке тұлғалардың құқықтық мәртебесі айналысады. Жеке тұлғалардың құқықтық мәртебесін анықтау, ауқымы параметрі және нақты мемлекеттің аумағында олардың құқықтары мен міндеттерін мазмұны, мемлекеттік егемендігі принципін әрекетке байланысты елдің ұлттық заңнама, оның айрықша құзыретіне жатқызылған, және ең алдымен, реттеледі.

Кілт сөздер: жеке тұлға, заңды тұлға, мемлекет, субъект, халықаралық жеке құқық, заңнама.

INDIVIDUALS AS SUBJECT OF INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Zhalkenova Botagoz Aidarbekovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

The article deals with the legal status of individuals as the subjects of the international private law. Determination of the legal status of individuals, range setting and the content of their rights and duties in the territory of a particular State are within its exclusive competence, and shall be governed, above all, the national legislation of the country, due to the action of the principle of state sovereignty.

Keywords: individual, juristic person, government, subject, private international law, legislation.

ӘДЕТ – ҒҰРЫП ҚҰҚЫҒЫНДАҒЫ АДАМНЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫНА ЗИЯН КЕЛТІРГЕННЕН ТУЫНДАЙТЫН МІНДЕТТЕМЕЛЕР

Жексенбаева Гүлім,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Смагулов Аблай Аманбаевич,

заң ғылымдарының кандидаты,

Жумабаева Алия Аманбаевна,

заң ғылымдарының магистрі,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақалада адам денсаулығына келтірілген зиян үшін әдет заңдарындағы қарастырылған міндеттемелер түрлері талқыланады.

Кілт сөздер: әдет, қазақ қоғамы, құқықтық әдет, жүгініс.

Қазақстан аумағында әдет құқығы жүзжылдықтар бойы басшылық етті. Мемлекетпен санкцияланған және қоғамдық қатынастарды сақтау мақсатында мәжбүрлеп орындалатын заңды әдеттер жиынтығы бола тұрып, олар құқық жүйесінің ең кең тараған түрі болды. Бірнеше ғасырлар бойы қалыптаса келе олар көшпенді қазақ қоғамымен тығыз байланысты болды және келесі белгілермен сипатталды:

- 1) азаматтық және қылмыстық талаптардың арасындағы айырмашылықтар, мемлекеттік қылмыс түсінігі болған жоқ;
- 2) жазалау жүйесіс алыстырмалы түрде гуманды болды;
- 3) мүлікті жауаптылық шаралары мен неке-отбасы қатынастары детальды түрде реттелген;
- 4) жазылған заңнаманыңықпалы аз болды;
- 5) құқық нормасы сипатына ие болған қауым ішіндегі және қауымаралық қатынастар болды.

Қазақтың әдет-ғұрып құқығының қайнар көздері:

- құқықтық әдет;
- сот прецеденті;
- билер съездінің ережелері.

Адамдарды қатынастарын реттеуші ретіндегі деттер мінез – құлық нормативтерінің ең көне түрі болып келеді. Осы қатынастардың нәтижесі бола тұра, әдеттер қоғамның ішіне пайда болып, дамыды, сондықтан, олар көшпенділі қоғамның экономикалық мүдделеріне сәйкес болды.

Мемлекеттік билікпен санкцияланған әдеттер құқықтық әдетке айналды. Олар қазақтарда әдет немесе заң деп аталатын болды. Сонымен қатар, жора, жарғы, жол терминдері қолданылатын болды.

Құқықтық әдеттер, үнемі түрде билер сотының тәжірибесі мен толықтырылып отырды. Әйгілі билердің құқықтық нормалармен реттелмеген қатынастар бойынша шешімдері осындай істерді шешу кезінде міндетті болып табылады да, прецедент сипатына ие болды [1].

Ең ауыр істерді бір би емес, бір неше билер қарайтын болған. Бес-алты билерден құралған ұжым – жүгініс, ал 10-20 билерден құралған ұжым – кеңес деп аталатын болған. Істі қарауға кіріспестен бұрын билер қолдануға жататын нормалар туралы келісімге келген. Осы нормалар да құқықтың қайнар көздері ретінде болды [2].

Қазақтың әдет-ғұрып заңдары ауызша болып есептелді, бірақ қазақ хандары оны кодификациялауға тырысты.

Қасым ханның қасқа жолының ережелері келесі тарауларды қамтиды:

- 1) меншік құқығын реттейтін нормалар;

- 2) қылмыстық құқық нормалары;
- 3) әскери іспен байланысты нормалар;
- 4) халықаралық құқық және елшілік этикет нормалары;
- 5) қауым ішіндегі және қауымаралық міндеттемелік қатынастар нормалары.

17 ғасырдың басында Есімханның хандық құрған тұсында жаңа кодекс «Есімханның ескі жолы» жасақталды. Онда сол кездердегі саяси өзгерістер көрініс тапқан.

17 ғасырдың аяғында Тәуке ханның «Жеті жарғысы» кодификацияның ең зерттелген түрі болып табылады. Жеті Жарғы келесі тараулардан тұрған:

- 1) жайылымдарға меншік құқығын реттейтін нормалар (жер дауы)
- 2) жесірлер мен жетімдердің мүліктік және жеке мүдделерін және оларға қатысты туыстары мен қауымның міндеттемелерін реттейтін нормалар (жесір дауы)
- 3) неке-отбасы құқығы нормалары;
- 4) сот процессін реттейтін нормалар;
- 5) әскери іспен және мемлекетті басқарумен байланысты нормалар;
- 6) айып төлеуді көздейтін қылмыстық құқық нормалары;
- 7) құн төлеуді көздейтін қылмыстық құқық нормалары.

Жылжымайтын мүлікке меншік құқығы қалыптасу жолында болғанда жылжитын мүлікке меншік құқығы кеңінен дамыған. Жылжымайтын меншік ретінде мал, құлдар, әйелдер танылды [3].

Құқықта қылмыс деген түсінік болған жоқ. Ол жаман қылық, күнә немесе жазық деген терминмен аталды. Қылмыс ретінде кез-келген материалдық немесе моральдық залал келтіру танылды. Әдет құқығында қылмыстарды қасақана және абайсызда жасалған деп ажыратқан. Қылмыстардың көбі үшін жаза ретінде айып төлеуге болатын. Бірақ, кейбір жағдайларда адамның бай болғанына қарамастан, оған қатысты өлім жазасы да қолданылатын болған. Яғни, айып төлеу қосымша жаза ретінде емес, баю көзі ретінде емес, жауапкершілік институты ретінде қолданылған. Тек қана жәбірленуші емес, оның туыстары да төленген құннан ештеңе алмаған, ол қоғамға таратылған.

Мүліктік жауапкершілік шаралары ретінде құн және айып төлеу болған. Құн адамды өлтіргені үшін, денеге жарақат келтіргені үшін және адам өлтіруге теңестірілген қылмыстар үшін төленген. Айыптардың ішіндегі ең көптараған түрлері тоғыз және ат- тон [4].

Адамның өмірі мен денсаулығына келтірілген зиян үшін қылмыскер құн төлеген. Адамның кейбір мүшелеріне жарақат келтіру жартылай өлтіру ретінде танылған. Адамның әрбір мүшесін зақымдаудың өз құны болған.

Адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне келтірілген зиян үшін де жауапкершілік шаралары көзделген.

Егер балалары ата-аналарына қарсы сөз айтатын болса, онда баласын қара сиырға артына қаратып мінгізіп, үстіне киіз жапқан да қамшымен ұра отырып, ауылды айнала жүргізген. Қыз баланы байлап, жазалау үшін анасына берген. Бұл жерде ата-анасының сөзі жеткілікті болған, куәгерлер шақырылмаған.

Бұзылған құқықтарды қорғау тәртібі бұзылу сипатына, бұзылған құқықтың сипатына байланысты болады.

Міндеттемелердің дұрыс орындалмау проблемасы, бұзушылықтарды жою және алдын алу проблемасы жекелеген елдің проблематикасы нан шығып кетіп халықаралық қатынастарда актуальды маңызға ие болды.

Әрбір құқық саласы осы мәселені өз тұрғысынан шешуге тырысады. Залалдар мүліктік емес мүддені бұзудан да келтірілуі мүмкін. Ал кез-келген құқық саласының пәні болып мүлікті де мүліктік емес те қатынастар болғандықтан залалдар жалпы құқықтық факт ретінде танылуы керек, сонда ғана құқық қолдану практикасына түсінушіліктер енгізіліп, оның тиімділігі артады.

Моральдық залалдарды өтеу проблемасы дискусиялар саласынан құқық қолдану практикасынан өтті, ол туралы практика дәлелдеп отырғаны анық. Шартты бұзудың нәтижесінде толық көлемді азаматтық-құқықтық жауаптылық қағидасы дәлел болып отыр. ҚР Азаматтық кодексінің көптеген ережелері осы қағидағасәйкес орнатылып отыр.

Бұрын, қоғамдық қатынастар мемлекеттік меншікке негізделген кезде залалдарды өтеу проблемасы дұрыс реттелуін таппаған еді, себебі, ешкім мемлекеттің мүддесін қоғауға аса құлшыныс білдірген жоқ еді.

Нарықтық экономикаға көшу шаруашылық субъектілерінің толық жауапкершілігін көз деп отыр.

Қазақстанда меншікке келтірілген зиянды өтеу институты өте дамыған. Бұл жерде меншік ретінде тек қана жылжитын мүлік танылған. Мүліктің ішіндегі ең қымбаты болып мал танылды. Ол жауапкершілікке тартылған кезде өлшем бірлігі ретінде сол институттың бар болғаны туралы, ал оның шет елдердегі нормалар мен ұқсастығы оның дамуының тенденциясы болғанын көрсетеді. Бірақ, Қазақстан Республикасында болған әлеуметтік-саяси өзгерістер, деликт міндеттемелерінің дамуына өз коррективаларын енгізді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Зиманов С.З. Қазақтың Ата заңдары – Алматы, 2013.
2. Өсерұлы Н. Қазақтың әдет-ғұрып заңдары – Алматы, 2015.
3. Смағұлова А.С. Қазақтың ата заңдарының қалыптасу кезеңдері. 2013 ж.

ОБЯЗАТЕЛЬСТВА, ВОЗНИКШИЕ В РЕЗУЛЬТАТЕ ПРИЧИНЕНИЯ ВРЕДА ЗДОРОВЬЮ ЧЕЛОВЕКА В ОБЫЧНОМ ПРАВЕ

*Жексенбаева Гүлім, Смағұлов Аблай Аманбаевич, Жумабаева Алия Аманбаевна
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтобе, ул. Айтеке би, 52,*

Данной статье рассматриваются обязательства за причинение вреда здоровью человека по обычному праву.

Ключевые слова: обычай, казахское общество, правовой обычай.

LIABILITIES ARISING OUT OF THE HUMAN PERSONAL INJURY IN CUSTOMARY LAW

*Zheksenbayeva Gulim, Smagulov Ablay Amanbayevich, Zhumabayeva Aliya Amanbayevna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article discusses the liability for damage to human health under customary law.

Keywords: custom, Kazakh society, legal custom.

КАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕНШІК ИНСТИТУТЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАЛУЫ

Изтурганова Динара,
«Құқықтану» мамандығының магистранты,
Смагулова Асыл Смагуловна,
заң ғылымдарының кандидаты, профессор,
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада меншік институтының экономикалық категория ретінде қарастырып, оның өзіне тән ерекшеліктері көрсетілген. Меншік институтының азаматтық- құқықтық қатынастағы ролі айқындалған.

Кілт сөздер: меншік, азаматтық құқықтық қатынас, меншік құқығы, субъектілер.

Меншік мәселесі қоғам өміріндегі негізгі мәселе болып табылады. Қоғамның қалай ұйымдасқандығына және адамдар тұрмысы оның қалай тұрғызылғанына байланысты. Меншік пен өндірістік қатынастардың негізгі формалары қоғамның құл иеленушілік, феодалдық, капиталистік сияқты типтерін тарихи анықтап берді. Сонымен қатар, меншікке дейінгі кезеңді – алғашқы қоғамдық және ғылыми жобаланған, бірақ толық іске аспай қалған социалистік кезеңді бөліп алуға мүмкіндік берді.

Меншік қатынастарының өзгеруі – қоғамның негізгі қозғаушы күші және барлық әлеуметтік сілкіністердің себебі. Ал, меншік қатынастарының өзгеруі қоғамды прогреске де, регреске де әкелуі мүмкін. Өзгерістердің тиімділігін анықтау қиын емес, ол үшін тиісті кезеңдердегі мемлекет пен азаматтың экономикалық және әлеуметтік дамуының статистикалық мәліметтерін салыстырса жеткілікті.

«Меншік» термині әртүрлі мағынада пайдаланылады. Күнделікті өмірде меншік, көбіне, мүлікпен немесе құқықпен теңдестіріледі. Бірінші жағдайда «Мынау менің (оның) меншігім (меншігі)» деуге болады. Екінші жағдайда - «меншік иемдендім (бердім)» дейді. Құқық тұрғысынан алғанда мұның екеуі де дәл емес. Меншікті меншік құқығынан айыру қажет. «Меншік – экономикалық, ал меншік құқығы – заңдық санат» [1].

Меншік құқығы дегеніміз субъектінің заң құжаттары арқылы танылатын және қорғалатын өзіне тиесілі мүлікті өз қалауынша иелену, пайдалану және оған билік ету құқығы.

Меншіктің экономикалық қатынастарына қарағанда меншіктің құқықтық қатынастары адамның еркі бойынша қалыптасады, оған қатысушылардың санасынан және ырқынан пайда болады. Адамдар бұл қатынастарға құқықтар мен міндеттердің иесі ретінде кіреді, ол құқықпен реттеледі және қорғалады. Меншіктің құқықтық қатынастары меншіктің экономикалық қатынастарының мәнін сипаттағанмен, олар қондырманың кез келген құбылысы ретінде өзінше дербес болады.

Меншік қатынастарын реттеуді әртүрлі құқықтық тәсілдермен жүзеге асыруға болады. Соған байланысты, сондай – ақ проблеманы зерттеу тұрғысынан алғанда меншік құқығы ұғымы көп мағыналы. Құқықтық институт ретінде меншік құқығы құқық нормаларының жиынтығы болып табылады, ол материалдық игіліктің белгілі бір адамға берілгендік жағдайын бекітеді, реттейді және қорғайды. Бұл жерде әңгіме объективтік мәндегі меншік құқығы туралы болып отыр. Заңдық биліктің белгілі бір мөлшерін меншік иесіне бекітіп беру субъективтік мәндегі меншік құқығы туралы айтуға мүмкіндік береді. Меншік құқығы мүліктік, абсолюттік, заттық құқық болып заңға сәйкес белгіленеді, ол затқа тікелей ықпал ету мүмкіндігімен және иемдену, пайдалану және билік ету құқығының болуымен сипатталады. Қолдану және артықшылық құқығы меншік құқығына ілесе жүреді [2].

Меншік құқығы – негізгі заттық құқық. Заттық құқық құқықтың басқа да типтерімен тұрақты байланысты болады. Заттық құқық иесі, әдетте, міндеттемелік қатынастарға, оның

ішінде өзінің меншік объектілерімен қатынасқа кіреді. Бұл жағдайда құқықтың екі түрі қатар жүреді, олар, негізінен, әртүрлі субъектілік байланыстарымен анықталады. Мысалы, меншік иесі өзінің ғимаратын жалға берсе, онда оны жалдаушымен міндеттемелік қатынас байланыстырады. Ал, барлық қалған үшінші жаққа қатысты ол – тиісті қорғану тәсілі бар заттық құқық иесі. Сондықтан да әртүрлі құқықтарды немесе олардың бірлестігін аралас сипаттағы жаңа кешенді құқықпен араластыру жайында сөз болмауға тиіс. Біздің жағдайымызда әңгіме заттық және міндеттемелік құқықтардың араласып жатуында болып тұр. Бірақ олар қанша тығыз және ауқымды араласқанмен, бұл жерде заттық құқықтан, міндеттемелік құқықтан сапа жағынан өзгеше, жаңа құқық туындамайды, туындауы да мүмкін емес.

Меншік құқығының міндеттемелік нышандарының бірі – оны заңмен белгілеу қажеттігі. Бұл нышан меншік құқығының АҚ-ның 188 бабында келтірілген «заң құжаттары арқылы танылатын және қорғалатын» элементтер бойынша байқалады.

Меншік құқығы мемлекет танымайтын шекте ғана болады. Бұл дегеніміз меншіктің абсолюттік құқығы заң құжаттарымен шектелуі мүмкін деген сөз. Бірқатар жағдайларда меншік құқығын шектеуде арнаулы сипат болады, ол меншіктегі мүліктің ерекше құқықтық режимімен байланысты. Мысалы, азаматтық құқықтың кейбір нысандары азаматтық айналымнан толықтай немесе ішінара алынып тасталуы мүмкін, оны мұндай мүлікке (мысалы, жерге, орманға, радиоактивтік заттарға, т.б.) құқықты шектеу бар екендігімен түсіндіруге болады. Шетелдік құқық меншік құқығын мойындауы, ал қазақстандық құқық мойындамауы мүмкін. Бұл жағдайда халықаралық жеке құқық нормалары қолданылады, және қазақстандық заңнама юрисдикциясы шегінде меншік құқығы жоқ жағдайларда да болуы мүмкін. Меншік құқығын қорғаушылық нышаны оны азаматтық – құқықтық тәсілдермен қорғау мүмкіндігін білдіреді.

Меншік құқығы – неғұрлым толық құқық. Бұл меншік иесінен жоғары тек заң ырқы мен оның қоғамдық міндеттерінің ғана болатындығынан туындайды. Меншік иесі иемдену, пайдалану және билік ету өкілеттігін тек өз қалауы бойынша жүзеге асырады. Сондықтан меншік иесі шарт бойынша өзінің меншіктік өкілеттігін өзі шектей алады. АҚ-ның 188-бабаның 3-тармағы «өз қалауы бойынша» әрекетке жуықтау анықтама береді. Мысалы, меншік иесі өзіне тиесілі мүлікке қатысты өз қалауы бойынша кез келген әрекет жасай алады, яғни ол мүлікті басқа адамның меншігіне береді, меншік иесі бола тұрып өзінің мүлікті иемдену, пайдалану және оған басқа тәсілдермен ауыртпалық түсіреді, оған басқадай түрде билік жасайды [3].

Меншік иесіне өз мүлкін иемдену, пайдалану және оған билік ету құқығы берілген (АҚ-ның 188-бабы 2-тармағының 1-бөлігі). Бұл құқықтар меншік құқығының мазмұнын анықтайды. Алғаш рет аталып отырған триада рим жеке құқығының орта ғасырлық комментаторларының еңбектерінде пайдаланылған, ал рим жеке құқығының өзі меншік иесі өкілеттіктерінің толық тізбесін білмеген. Ресей заңнамасында ол алғаш 1832 жылы пайда болды [4].

Иемдену құқығы мүлікті іс жүзінде иеленуді жүзеге асыруды заңмен қамтамасыз ету мүмкіндігін білдіреді. (АҚ-ның 188-бабы 2-тармағының 2-бөлігі).

Иемдену құқығы дегеніміз мүліктен оның пайдалы табиғи қасиеттерін алудың, сондай –ақ одан пайда түсірудің заңмен қамтамасыз етілген мүмкіндігі. Пайда табыс, өнім, төл өндіру түрінде және басқа формада болуы мүмкін (АҚ-ның 188-бабы 2-тармағының 3-бөлігі).

Билік ету құқығы дегеніміз мүліктің заң жүзінде тағдырын белгілеудің заңмен қамтамасыз етілуі. (АҚ-ның 188-бабы 2-тармағының 4-бөлігі). Мүліктің заңдық тағдыры көбіне мәмілемен белгіленеді. Сонымен қатар мүлікке басқадай заңдық факторлар арқылы билік ету дағдылы жағдайға айналған. АҚ-ның 188-бабаның 3-тармағына сәйкес меншік иесі өзіне тиесілі мүлікке қатысты өз қалауы бойынша кез келген әрекеттер жасауға, соның ішінде бұл мүлікті басқа адамдардың меншігіне беріп, иелігінен шығаруға, өзі меншік иесі

болып қала отырып, оларға мүлікті иелену, пайдалануға және оған билік ету жөніндегі өз құқығын тапсыруға, түсіруге, оларға өзгеше түрде билік етуге құқылы [3].

Меншік иесі өз мүлкіне толықтай билік етуге құқылы. Басқа құқықтар меншік құқығынан туындайды, оған тәуелді және көлемі жағынан бастапқы құқықтан кең болуы мүмкін емес. Егер заңнама талаптары, сондай-ақ басқа адаидардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделері бұзылмайтын болса меншік иесі өз мүлкін тіптен жойып жіберуге құқылы.

Меншік құқығы оның нысанының ерекшелігіне қарай тоқтатуы мүмкін, мысалы, пайдалану және билік ету өкілеттітері біріккенде. Әдетте бұл тұтыну заттарын тұтынғанда болады, мысалы құқығының тоқтауына әкеп соғады.

Конституцияға бағдар алып Азаматтық кодекс меншік формасы ретінде жеке (191-бап) және мемлекеттік (192-бап) меншікті бөліп қарастырады. Сонымен қатар қазақстандық заң шығарушы, ресейлікке қарағанда, топтастыру кезінде «форма» терминін пайдаланбады. Оған саналы түрде барды, себебі «форма» және «түр» ұғымдары өз мәндері жағынан көп мағыналы және меншік құқығына қатысты қолдануға онша келмейді. Бұл ұстаным дұрыс та шығар. Дегенмен, бұл мәселеге қатысты екі көзқарасты атап өткен жөн. Біріншісі бойынша меншік құқығы бір тұтас және біртекті. Ол нарықтық экономиканың жалпы ережесіне бағындырылған. Бірақ мемлекеттік меншік құқығын бұған жатқызуға болмайды, ол мемлекет функциясын қолдау және жеке меншік құқығының қалыпты жұмысын қамтамасыз етуде шектеулі ауқымда болады. Яғни, жеке меншік түрлік емес, меншік ұғымына келетін тектік ұғым.

Екінші көзқараста меншік құқығы тектік ұғым, ал жеке және мемлекеттік меншік құқығы – түрлік ұғым. Мүліктің жеке және мемлекеттік меншік үшін заңнамада белгіленген әртүрлі құқықтық режимі оған негіздеме болады. Бұл мемлекет функциясының айрықша сипатынан туындайды және субъектінің ерекшелігіне байланысты [1].

Ақ-ның 191-бабында жеке меншіктің екі түрі белгіленген, олар – азаматтар меншігі және мемлекеттік емес заңды тұлғалар мен олардың бірлестіктерінің меншігі. Өз кезегінде АҚ-ның 192-бабы «мемлекеттік меншіктің екі түрін белгілейді, олар – республикалық және коммуналдық меншіктер», – деп көрсетеді [3,62-63].

Қазақстан Республикасына қарағанда Ресей Федерациясына муниципалдық (коммуналдық) меншік мемлекеттік болып табылмайды, сондықтан ол оның құрамына кірмейді.

Меншіктің кейбір объектілері меншіктің белгілі бір формалары мен түрлеріне ғана тән. Жер және оның қойнауы, су, өсімдік және жануарлар әлемі, басқа да табиғи ресурстар меншіктің ерекше объектісі болып табылады. ҚР Конституциясының 6-бабының 3-тармағына сәйкес олар мемлекет меншігінде болады. Бірақ, жер заңда белгіленген негіздерде, жағдайларда және шекте жеке меншікте де болуы мүмкін. Жерге қарағанда қойнаудың жеке меншікте болуы мүмкін емес, себебі жоғарыға шығарылған жыныс қойнау болудан қалады, яғни ол жеке меншік объектісі бола алады. Басқа объектілердің тиесілігін анықтағанда әңгіме жалпы су, өсімдік және жануарлар әлемі жайында екенін ескеру қажет. Олар тек мемлекет меншігінде ғана болады. Ал, нақты бір ағашты немесе жануарды бөліп алсақ, олар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жеке меншік объектісі бола алады.

Жеке және мемлекеттік меншіктің сандық ара қатынасы бастапқы кезде мемлекеттік меншікті жекешелендіру қарқынымен анықталды. Бұл процесс ТМД – ның басқа елдеріне қарағанда Қазақстанда белсенді жүргізілді, ондағы мақсат мемлекеттік меншікті ең төменгі қажетті деңгейге жеткізу еді. Қазір бұл ара қатынас мемлекеттік мүдделер бойынша анықталуда.

Сонымен қорыта айтқанда, меншік құқығы туралы нормалар өзінің заттылығын күшейтті және өзінің мәні бойынша және стратегиялық бағыттылығы бойынша дамыған

елдердің тиісті заңнамасына жақындады деп айта аламыз. Кеңестік кезеңде иемденген теориялық цивилистикалық багаж жоғалған жоқ, қайта қазіргі заңнамада дамыды, ол Қазақстанның меншік құқығын әлемдік құқықтық жүйедегі ең жетілген институттардың бірі деп айтуға мүмкіндік береді [5].

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Сүлейменов М.К., Басин Ю.Г. «Азаматтық құқық I том», - Алматы, 2005
2. Смағұлова А.С. «ҚР Азаматтық құқық Жалпы бөлім», - Ақтөбе, 2014
3. Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексі «Жалпы, Ерекше бөлімі» – Алматы: Юрист, 2013- 296 б
4. Журнал «Заң» 5/2013
5. Интернет w.w.w. google.kz.

**ПРАВОВАЯ ЗАЩИТА ИНСТИТУТА ПРАВО СОБСТВЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ
КАЗАХСТАН**

Изтурганова Динара, Смагулова Асыл Смагуловна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье даны определения институту собственности – как экономическую категорию. Указаны особенности института собственности и его роль в гражданско-правовых отношениях.

Ключевые слова: собственность, гражданско-правовые отношения, право собственности, субъекты.

**LEGAL PROTECTION INSTITUTE OF OWNERSHIP IN THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN**

Izturganova Dinara, Smagulova Assyl Smagulovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article there defines institute of property as an economic category. Specify features of nstitute property and its role in civil law relations.

Keywords: property, civil law relations, right of property, subjects.

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ОБСТОЯТЕЛЬСТВА, ИСКЛЮЧАЮЩИЕ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ НА ПРАКТИКЕ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Калиев Жаслан,

магистрант специальности «Юриспруденция»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор исследует особенности учета обстоятельства, исключаяющие преступность деяния на практике по законодательству зарубежных стран и на основе этого вносит предложения по совершенствованию действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: Республика Казахстан, необходимая оборона, крайняя необходимость, наказание.

В соответствии с Уголовным Кодексом Республики Казахстан к обстоятельствам, исключаяющим преступность деяния отнесены: «необходимая оборона» и «крайняя необходимость», «причинение вреда при задержании лица, совершившего посягательство», «обоснованный риск», «физическое или психическое принуждение», «исполнение приказа или распоряжения». Необходимая оборона есть правомерная защита от общественно опасных посягательств на интересы личности и права обороняющегося и других лиц, общественные и государственные интересы путем причинения вреда посягающему. Правомерная защита является субъективным правом и обороняющийся может защищаться активно, то есть независимо от того, что имел возможность убежать, спрятаться и т.д. Действия защищающегося при необходимой обороне содействуют укреплению должного правопорядка, а правильное разрешение этих дел способствует активизации населения в борьбе с преступностью.

Необходимая оборона признается правомерной при наличии ряда условий, которые делятся на две группы:

первая относится к посягательству,

вторая - к защите.

Так, посягательство должно быть:

- Во-первых, действительно общественно опасным, поскольку непосредственно угрожает интересам личности, государства, либо общества.
- Во-вторых, оно должно быть наличным, то есть уже начавшимся.
- В-третьих, посягательство должно быть реальным, а не мнимым, воображаемым. Вред причиняется только нападающему, а не третьему лицу.

Но и оборона не должна превышать пределы необходимой обороны. Так, причиняемый нападающему вред не должен быть чрезмерным, явно несоразмерным опасности посягательства. При решении вопроса о соразмерности защиты посягательству следует учитывать как характер и опасность посягательства, так и возможности обороняющегося. Оценивая характер и опасность посягательства, нужно принимать во внимание ряд факторов, в частности, объект посягательства (чем ценнее этот объект, тем опаснее посягательство), интенсивность нападения (число лиц, совершивших посягательство, их вооруженность, упорство в достижении преступного результата и т.п.), внезапность и стремительность посягательства, личность нападающего или нападающих. Каждый из этих факторов должен оцениваться не изолированно, а в их совокупности, с учетом общей обстановки посягательства и защиты, состояния преступности в этом регионе и т.д.

УК 2015 года несколько расширил понятие необходимой обороны [1]. Так превышение пределов необходимой обороны влечет ответственность лица в случаях умышленного причинения вреда.

Как известно, в нашей стране участились случаи совершения бытового насилия по отношению к женщинам и детям, но в большинстве случаев, до сегодняшнего дня, в случаях, когда женщина защищала свое здоровье и жизнь или жизнь и здоровье своих детей и при этом наносила мужу телесные повреждения или ее действия приводили к смертельному исходу, почти всегда выносили обвинительный приговор, несмотря на то, что в ее действиях должны были усматривать необходимую оборону.

Одним из важных достижений сегодняшнего правосудия можно считать вынесение оправдательного приговора, усмотрев в действиях пеодсудимой необходимую оборону. Так, в Актобе 8 декабря 2016 года состоялся суд над Айгерим Каукановой, обвиняемой в убийстве своего мужа. Женщина провела под арестом почти 7 месяцев. Суд полностью оправдал обвиняемую и признал за ней право по возмещению ущерба, связанного с незаконным содержанием под арестом. В ходе судебных разбирательств гособвинитель просил переквалифицировать статью с убийство на превышение необходимой самообороны. 8 декабря суд оправдал Айгерим по статье убийство, в связи с отсутствием в её действиях состава преступления. Однако, суд решил, что женщина невиновна, так как защищала свою жизнь и здоровье. «Вы признаны невиновной и оправданы по выдвинутому в отношении вас обвинению (...), вы оправданы полностью за отсутствие в ваших действиях состава преступления. Суд считает, что ваши действия были в пределах необходимой обороны, вы защищали своих права на жизнь и здоровье», — говорится в приговоре суда. «Также суд признал за вами право по возмещению ущерба, связанного с незаконным содержанием вас в течение семи месяцев под арестом», — отметил судья. Суд вынес частное постановление за множественные нарушения норм УПК в адрес ДВД, следователь проявила личную неприязнь к подозреваемой и расследовала дело с обвинительным уклоном [2]. Право на необходимую оборону имеют в равной мере все лица, независимо от их профессиональной или специальной подготовки и служебного положения. Это право принадлежит лицу, независимо от возможности избежать общественно опасного посягательства либо обратиться за помощью к другим лицам или государственным органам. Превышением пределов необходимой обороны признается явное несоответствие защиты характеру и степени общественной опасности посягательства, в результате чего посягающему причиняется явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред. Такое превышение влечет за собой уголовную ответственность лишь в случаях умышленного причинения вреда». Институт крайней необходимости, как и необходимая оборона, выполняет общественно полезную функцию. При признании действий, совершенных в состоянии крайней необходимости нужно установить ряд условий, относящихся как к угрожающей опасности, так и к действию и средствам по устранению этой опасности. Опасность, устраняемая в состоянии крайней необходимости, может исходить из различных источников: от действия сил природы (наводнение, пожар и др.), от действия механизмов, животных, либо человека. Для наличия крайней необходимости необходима наличность опасности, чтобы она была непосредственная и неминуемая, неустранимость опасности иным путем. Крайняя необходимость имеется лишь там, где спасение защищаемого интереса было невозможно никакими другими средствами, кроме причинения вреда каким-либо законным интересам. Здесь причинение вреда выступает как единственное, "крайнее" средство предотвращения грозящей опасности. Для состояния крайней необходимости нужно чтобы спасенные интересы были более ценными или важными, чем утраченные. Наконец, причиненный вред должен быть менее значительным, чем предотвращенный. Крайняя необходимость правомерна если не было допущено превышение ее пределов. А превышением пределов крайней необходимости, согласно статье 34 УК, признается «причинение вреда, явно не соответствующего характеру и степени угрожавшей опасности и обстановке, в которой опасность устранялась, когда правоохраняемым интересам был причинен вред, равный или более значительный, чем предотвращенный. Такое

превышение влечет за собой ответственность лишь в случаях умышленного причинения вреда». При необходимой обороне оборона производится только от общественно опасного поведения человека. При крайней необходимости это не обязательно. При необходимой обороне вред причиняется только нападающему, а при крайней необходимости причинение вреда допустимо и третьим лицам. И не только лицам, но и другим интересам. При необходимой обороне пределы защиты могут и несколько превышать пределы опасности посягательства. При крайней необходимости вред признается правомерным, когда он меньше предотвращенного. При необходимой обороне причинение вреда будет правомерным даже тогда, когда он имел возможность защищаться, не прибегая к причинению вреда посягающему. При крайней необходимости вред признается правомерным только тогда, когда предотвратить угрозу более важным интересам иным путем было невозможно.

В теории уголовного права и теперь в самом законе существует и такое обстоятельство как оправданный или обоснованный риск. Если исключить права на добросовестную ошибку в творческой либо профессиональной деятельности, то не будет динамичного развития производства, науки, техники. При риске лицо действует во имя достижения положительного результата. Оно прибегает к рискованным действиям, когда поставленная цель не могла быть достигнута иным путем. В этой связи сам по себе риск и его отрицательные последствия как возможные издержки в общественном процессе оправданы. Они целесообразны, так как без них нет прогресса. Непреступными рискованные действия признаются, когда их основанием является потребность в повышении эффективной деятельности в области медицины, культуры, науки, техники и т.п. Потребности диктуются задачами, стоящими перед обществом. Риск не признается оправданным, если он заведомо был сопряжен с угрозой экологической катастрофы, угрозой жизни и здоровью людей, общественного бедствия или иных тяжких последствий. Основным показателем в неоправданном риске является заведомость причинения вреда. Статья 36 УК гласит: «Обоснованный риск Не является преступлением причинение вреда охраняемым настоящим Кодексом интересам при обоснованном риске для достижения общественно полезной цели. Риск признается обоснованным, если указанная цель не могла быть достигнута не связанными с риском действиями (бездействием) и лицо, допустившее риск, предпринимало достаточные меры для предотвращения вреда охраняемым настоящим Кодексом интересам».

Неправомерный риск при наличии вины служит основанием для уголовной ответственности. Она наступает на общих основаниях. Как известно лицо, совершившее преступление, обязано нести перед государством ответственность. Эта обязанность начинается с задержания преступника, его обезвреживания. Правовым основанием для задержания преступника и лишения его свободы является факт совершения преступления. Задержать преступника имеют право все граждане, в том числе и те, на чьи интересы посягал преступник, а также должностные лица, на которых возложена эта обязанность. При задержании преступника приходится применять силу, которая может причинить вред ему, его имуществу. Этот вред, хотя и содержит признаки деяния, предусмотренных УК, но они являются общественно необходимыми и полезными. Причинение вреда преступнику, когда он необходим и достаточен, чтобы пресечь уклонение, является правомерным.

Для правомерности задержания преступника требуется выполнение ряда условий:

- Вред должен быть причинен только преступнику.
- Действия по задержанию должны быть предприняты сразу после посягательства.
- Причинение вреда должно быть единственным способом задержания.
- Вред должен соответствовать тяжести и характеру совершенного преступления.

Обязательные условия, относящиеся к поведению задерживаемого:

Первым условием является совершение лицом преступления. В одних случаях это приговор суда, вступивший в законную силу, в других оно вытекает из самого факта совершения преступления, очевидного для задерживающих (убийство, изнасилование, грабеж, разбой и т.д. совершенное на глазах). Уголовно-правовое задержание не может применяться к лицам, совершившим административный проступок, а также к лицам, не достигшим возраста уголовной ответственности или невменяемым.

Вторым условием правомерности задержания является бегство лица, совершившего преступление, от тех, кто намеревался доставить его в правоохранительные органы. Обязательные условия, относящиеся к действиям задерживающего: задержание именно того лица, которое совершило преступление. Если человек не совершил преступления и подвергается насильственному приводу, то это является для него основанием для осуществления акта необходимой обороны. Такое же право может возникнуть и у преступника, если задержавший его ведет не в органы власти, а для расправы. причинение физического или имущественного вреда, т.е. телесных повреждений различной тяжести, повреждения одежды, транспортного средства, на котором преступник пытался скрыться и т.д. Задержание должно осуществляться в момент совершения преступления или после его окончания. Статья 33 УК гласит «Причинение вреда при задержании лица, совершившего посягательство согласно которого: Не является преступлением причинение вреда лицу, совершившему преступление, при его задержании для доставления государственным органам и пресечения возможности совершения им новых посягательств, если иными средствами задержать такое лицо не представлялось возможным и при этом не было допущено превышение необходимых для этого мер. Превышением мер, необходимых для задержания лица, совершившего посягательство, признается их явное несоответствие характеру и степени общественной опасности совершенного задерживаемым лицом преступления и обстоятельствам задержания, когда лицу без необходимости причинен явно чрезмерный, не вызываемый обстановкой вред. Такое превышение влечет за собой уголовную ответственность лишь в случаях умышленного причинения вреда. Правом на задержание лица, совершившего посягательство, наряду со специально уполномоченными на то лицами обладают также потерпевшие и другие граждане.

Уголовный Кодекс РК дополнен статьей 35УК РК. Следовательно, этим же поступком законодатель круг обстоятельств, исключających общественную опасность деяния, расширил еще одним видом такого обстоятельства как «Осуществление оперативно-розыскных мероприятий». В соответствии со статьей 35УК РК не является преступлением причинившее вред охраняемым интересам деяние, совершенное при выполнении оперативно-розыскных мероприятий. Наряду с «причинением вреда при задержании лица, совершившего посягательство» надо выявлять условия правомерности таких действий, причиняющих вред интересам. Не всякое причинение вреда при выполнении оперативно-розыскных мероприятий является законным. Законным считается тогда когда оно совершено, во-первых, с целью предотвращения, выявления, раскрытия или расследования преступлений, совершенных группой лиц, группой лиц по предварительному сговору, организованной группой или преступным сообществом (преступной организацией), а также если причиненный вред охраняемым интересам менее значителен, чем вред, причиняемый указанными преступлениями, и, во-вторых, если их предотвращение, раскрытие или расследование, а равно изобличение виновных в совершении преступлений лиц не могло быть осуществлено иным способом.

Если задержать преступника и причинять вред им при задержании имеют право все граждане, в том числе и те, на чьи интересы посягал преступник, то при осуществление оперативно-розыскных мероприятий причинять вред могут лишь сотрудники уполномоченного государственного органа либо по поручению такого органа иные лица, сотрудничающие с этим органом. Эти положения не распространяются на лиц,

совершивших деяния, сопряженные с угрозой жизни или здоровью человека, экологической катастрофы, общественного бедствия или иных тяжких последствий. Новый Уголовный Кодекс РК в качестве одного из обстоятельств, исключающих общественную опасность, ввел исполнение приказа или распоряжения. Так, не является преступлением причинение вреда охраняемым Уголовным Кодексом интересам лицом, действовавшим во исполнение обязательного для него приказа или распоряжения. Уголовную ответственность за причинение такого вреда несет лицо, отдавшее незаконный приказ или распоряжение. Наконец, не является преступлением причинение вреда охраняемым Уголовным Кодексом интересам в результате физического принуждения, если вследствие такого принуждения лицо не могло руководить своими действиями (бездействием).

Вопрос об уголовной ответственности за причинение вреда охраняемым Уголовным Кодексом интересам в результате психического принуждения, а также в результате физического принуждения, вследствие которого лицо сохранило возможность руководить своими действиями, решается с учетом положений института о крайней необходимости.

Такие обстоятельства, как необходимая оборона и крайняя необходимость, известны уголовным кодексам подавляющего большинства зарубежных стран (например, США, Испании, Болгарии, Польши, Венгрии, Франции, ФРГ и др.).

Однако в самостоятельные разделы рассматриваемые обстоятельства по общему правилу не выделяются [3].

В УК Узбекистана делается попытка дать определение обстоятельств, исключающих преступность деяния. В ст. 35 «Понятие обстоятельств, исключающих преступность деяния», говорится: «Исключающими преступность признаются обстоятельства, при которых деяние, содержащее предусмотренные УК признаки, не является преступлением ввиду отсутствия общественной опасности, противоправности или виновности» [4]. К числу обстоятельств, исключающих преступность деяния, УК зарубежных государств относят необходимую оборону и крайнюю необходимость. Кроме того, им известны и такие обстоятельства, освобождающие от ответственности, как исполнение долга, законное осуществление своего права, профессиональных или должностных обязанностей (ст. 21 УК Испании); проведение познавательного, медицинского, технического или экономического эксперимента (§ 1 ст. 27 УК Польши); согласие потерпевшего (§ 226 УК Германии). Особенно развернутая система обстоятельств, исключающих преступность и наказуемость деяний, изложена в Законе о наказаниях 1976 г. Афганистана: совершение деяния, не противоречащего шариату, осуществление своего права (родителями или педагогом), согласие больного на операцию, причинение вреда при спортивных состязаниях (если они проходили в пределах установленных правил), задержание лица, совершившего преступление (если оно происходит с соблюдением правил, предусмотренных законом), исполнение служебных обязанностей, необходимая оборона.

Весьма подробно условия правомерности необходимой обороны прилагаются в УК зарубежных стран. В УК Польши помимо общей нормы, предусматривающей освобождение от уголовной ответственности за действия, совершенные в состоянии необходимой обороны (§ 1 ст. 25), дается определение превышения пределов необходимой обороны (способ защиты несоизмерен опасности посягательства) и предусматриваются чрезвычайное смягчение наказания и даже отказ от его назначения (§ 2 ст. 25). Согласно 3 ст. 25 от наказания освобождаются и те лица, которые превысили пределы необходимой обороны вследствие страха или возбуждения, вызванного обстоятельствами посягательства [5].

Превышение пределов необходимой обороны из-за замешательства, страха или испуга не влечет уголовной ответственности и по УК Германии (§ 33). УК Испании подчеркивает, что способ, используемый для пресечения или предотвращения преступления, должен соответствовать требованиям разумной необходимости и при этом специально обговаривает такое условие необходимой обороны, как отсутствие провокации со стороны

защищаемого (п. 4 ст. 21). По УК Франции подлежит уголовной ответственности лицо, которое при незаконном посягательстве на него или других лиц совершит необходимые для защиты себя или других лиц действия в рамках закона, за исключением случаев несоответствия между используемыми средствами защиты и серьезностью нападения (ст. 122-5). Согласно этой статье не подлежат уголовной ответственности и лица, которые для пресечения посягательств на собственность совершают защитные действия (кроме умышленного убийства), если это действие является необходимым и используемые средства соответствуют серьезности преступления. Далее в ст. 122-6 и 122-7 весьма детально регламентируются условия правомерности защитных действий при различного рода посягательствах.

Таким образом, в большинстве зарубежных стран причинение вреда при задержании лица, совершившего преступление, регламентируется уголовно-процессуальным законодательством.

УК некоторых зарубежных государств относят причинение вреда при задержании лица, совершившего преступление, к числу обстоятельств, исключающих преступность деяния. УК Узбекистана, например, регламентируя правомерность причинения вреда при задержании лица, совершившего преступление, предлагает в каждом конкретном случае учитывать силу и возможности задерживаемого, его душевное состояние и другие обстоятельства, связанные с фактом задержания (ст. 39). Кроме того, в этой же статье уточняется, что право на задержание лица, совершившего преступление, наряду со специально уполномоченными на то лицами, имеют также потерпевшие и другие граждане.

Признавая причинение вреда при задержании лица, совершившего преступление, обстоятельством, исключающим уголовную ответственность, Уголовный закон Латвии уточняет, что при совершении преступлений, причиняющих материальный ущерб, допустимо причинение задерживаемому легкого или менее тяжкого телесного повреждения, а при задержании на месте преступления лица, совершившего убийство, допустимо причинение тяжкого телесного повреждения в случаях невозможности его задержания иным способом (ст. 142). Статьи, регламентирующие условия правомерности крайней необходимости, содержатся в УК большинства зарубежных стран. Такие статьи имеются и в УК РК и других стран СНГ - Белоруссии, Латвии, Узбекистана, Кыргызстана и др [6]. В соответствующих статьях УК этих стран, по сравнению со ст. 39 УК РФ, содержатся отдельные уточнения. Так, в ст. 38 УК Узбекистана говорится, что при оценке правомерности деяния в состоянии крайней необходимости учитываются характер и степень предотвращенной опасности, реальность и близость ее наступления, фактические возможности лица по ее предотвращению, его душевное состояние в сложившейся ситуации и другие обстоятельства дела. В УК Кыргызстана специально оговаривается, что причинение при крайней необходимости чрезмерного вреда по неосторожности уголовной ответственности не влечет. Имеются статьи о крайней необходимости и в УК Болгарии, Венгрии, Польши, Франции, ФРГ и др. Так, согласно п. 5 ст. 20 УК Испании не подлежит уголовной ответственности тот, «кто в состоянии необходимости, для предотвращения вреда себе или другому лицу наносит вред или ущерб правам другого лица или нарушает обязательства, если это соответствует следующим условиям: во-первых, если причиненный вред не больше вреда, который был предотвращен; во-вторых, если состояние необходимости не было спровоцировано лицом, причиняющим вред; в-третьих, если профессиональной обязанностью лица, находящегося в состоянии необходимости, не является самопожертвование в защиту чьих-либо прав» [7].

По нашему мнению, в силу правовой безграмотности населения по некоторым правовым вопросам, под натиском мнения общества, а не по закону, во многих случаях, в судебной практике, когда имеет место крайняя необходимость, выносятся незаконный, несправедливый обвинительный приговор.

Список использованной литературы:

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК -Алматы:ЮРИСТ, 2014.- 208с.
2. В Актобе суд оправдал женщину, зарезавшую мужа и признал незаконным ее арест <https://news.mail.ru/>: Newtimes.kz/«Диапазон».
3. Курс уголовного права. Том 1. Общая часть. /под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М.Тяжковой) - М.: ИКД «Зерцало-М», 2012
4. УК Узбекистана (1994 г.)
5. УК Кыргызстана (1997 г.)
6. Крылова Н.Е., Серебренникова А.В. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии). М., 2011.
7. Уголовный кодекс Испании/Под ред. Н.Ф.Кузнецовой и Ф. М. Решетникова. М., 2012.

**ҚЫЛМЫС БОЛЫП САНАЛМАЙТЫН МӘН-ЖАЙЛАРДЫ ТӘЖІРИБЕДЕ ШЕТ
ЕЛДЕРДІҢ ЗАҢДАРЫ БОЙЫНША ЕСКЕРУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Калиев Жаслан

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор, шет елдердің заңдары бойынша тәжірибені зерттеп қылмыс болып саналмайтын мән-жайлардың ерекшеліктерін зерттейді, және бұл негізде қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар жасайды.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасы, қажетті қорғаныс, аса қажеттілік, жаза.

**FEATURES OF THE ACCOUNT CIRCUMSTANCES PRECLUDING CRIMINALITY IN
PRACTICE BY FOREIGN LEGISLATION**

Kaliev Zhaslan

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article, the author explores the features of the account circumstances precluding criminality in practice under the laws of foreign countries, and based on that makes proposals to improve the existing criminal law.

Keywords: Republic of Kazakhstan, necessary defense, extreme necessity of punishment.

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТІҢ ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кунсариева Гульдана,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор құқықтық мемлекеттің даму кезеңдерінің ерекшеліктерін зерттей отырып құқықтық мемлекеттің қазіргі даму кезеңінің жаңа прогрессивті бағыттарын айқындайды.

Кілт сөздер: Құқықтық мемлекет, Қазақстан Республикасы, даму кезеңдері, жаңа прогрессивті бағыт.

Конституционализм, құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғам қалыптасуының екі деңгейін бөліп көрсету қисынды. Біріншісі, қазіргі заманғы дамыған құқықтық мемлекеттерге тән идеалды және алшақ болса, екіншісі, «өтпелі кезеңге» негізделген отандық және шынайы. Мемлекет қоғамдық өмірдің көп салаларына араласпай, адамдарды өз мәселелерімен бетпе-бет қалдырды, ал бүкіл посткеңестік кеңістікте қадағаланбайтын «жабайы нарықтың» дамуы жағдайды ушықтырды. Бұл Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамның құрылуына әсер етті. Адамдардың кәсіби, психологиялық, шығармашылық және саяси мүдделеріне сай қоғамдық бірлестіктер құрыла бастады. Қазіргі мемлекеттіліктің құрылуына белгілі бір деңгейде қатысы бар, мемлекеттің қамқорлығынан еркін азамат баяу болса да қалыптасуда. Біздің қоғам саяси тәжірибесіздігіне қарамастан, мемлекеттің қажет екенін түсінді. Біріншіден, бұл мемлекет демократиялық, екіншіден әлеуметтік (мемлекет және қоғамға қарама-қайшы келмейтін кезде жеке мүддеге мемлекеттік және қоғамдық араласуды болғызбау [1]).

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2000-2002 жылдарға арналған әрекет ету бағдарламасы «Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясын жүзеге асыру шаралары» атты Қазақстан Республикасы Президентінің 2000 жылғы 17 ақпанның №344 Бұйрығына сәйкес бекітілді. Бұл бағдарлама бойынша: «Үкімет қоғамның әрі қарай демократизациялануына, заңдылық пен құқықтық тәртіптің нығаюына, азаматтардың конституциондық құқықтары мен бостандықтарының сақталуына баса назар аударады, саяси партиялар және әйелдер, жастар қозғалыстарымен, басқа да үкіметтік емес ұйымдармен конструктивті диалогты жалғастырады. Этникалық және басқа да қарама-қайшылықтың қауіпті қағидаларындағы бәсекелестікті болдырмайтындай етіп, елде демократиялық партиялық жүйенің қалыптасуына қолдау көрсету керек.

Біздің елімізде демократия мен азаматтық қоғамның қалыптасуында биліктің белсенді ұстаным ұстануы жарияланған мақсаттардың жүзеге асырылатынына және еуразиялық мемлекет болып құрылатынына күмән келтірмейді. Сондықтан, азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет бөлінбейтін түсініктер.

Дамыған азаматтық қоғамда кез келген азамат тұлға ретінде қалыптасуына мүмкіндікке ие болады. Бұл қоғамда Гегель анықтаған бюргерлер, қазақтың данышпан ақыны Абай Құнанбаев анықтаған сабырлы байлар, яғни орташа тап құқықтық мемлекетте өмір сүрулері тиіс.

Құқықтық мемлекет- азаматтық қоғамның саяси кепілі. Азаматтық қоғам мен құқықтық мемлекет бөлінбейтін түсініктер және олар түрі мен мазмұнында ара қатынаста болады. Зерттеушілердің пікірі бойынша, азаматтық қоғам құқықтық мемлекеттің дамуымен бірге дамиды. Құқықтық мемлекеттің концепциясы мемлекет пен тұлғаның ара-қатынасын сараптауға негізделген. Құқықтық мемлекет дегеніміз- саяси жария биліктің қызметі мен ұйымдастырылуының құқықтық формасы және оның индивидтермен құқық субъектілері ретінде қарым-қатынасын білдіреді. Құқықтық мемлекеттің ерекше белгілері: азамат пен адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау және мойындау, заңды құрметтеу, билікті бөлу қағидасының негізінде егеменді мемлекеттік биліктің ұйымдастырылуы мен жұмыс істеуі, мемлекет және тұлға ара-қатынасының құқықтық формасы [2]. Мемлекет — басқару

функциясын орындайтын және соның көмегімен қоғамның тіршілік-тынысын қамтамасыз ететін, оған қажетті жағдайлар мен алғышарттар жасауға ұмтылатын адамзат қоғамын ұйымдастырудың айрықша нысаны.

Мемлекет — басқару функциясын орындайтын және соның көмегімен қоғамның тіршілік-тынысын қамтамасыз ететін, оған қажетті жағдайлар мен алғышарттар жасауға ұмтылатын адамзат қоғамын ұйымдастырудың айрықша нысаны. Дамудың әрбір кезінде мемлекеттік органдардың орындайтын қызмет бабы және істері өзгеріп отырады. Мемлекет қоғамға қызмет етуі керек, оның мүдделері мен қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал етуге, оның тіршілік етуіне қажетті жағдайларды қамтамасыз етуге тиіс. Бұл жағынан мемлекеттің мүмкіндігі зор. Орасан зор материалдық, адам, қйымдастыру ресурстарына, саяси-идеологиялық потенциалға, басқарудың, реттеудің және ықпал етудің әр алуан құралдарына иелік ете отырып, мемлекет экономиканың, әлеуметтік, рухани және басқа жағдайлардың дамуына оң әсер етіп, тұрақтылық пен тәртіпке қол жеткізуге, қоғамда қажетті моральдық- психологиялық ахуал қалыптастыруға оң ықпал ете алады.

Қазіргі заманда құқықтық мемлекет құру қалыптастыру мәселесі ғаламдық проблемаға айналды. Қазақ мемлекеті құқықтық мемлекет ретінде бірден қалыптаса қойған жоқ. Қаншама сан ғасырлық тарихы бар ұлы далада құқықтық мемлекет құру оңайға соққан жоқ. Даңқты азаматтарымыздың, білектің күшімен, найзаның ұшымен осы күнге қол жеткізді. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы адам құқықтары мен бостандықтары идеясының қалыптасу ерекшеліктері толық зертеуді қажет ететін мәселе, себебі ол кездегі заңнамаларда, яғни әдет-ғұрыпта жеке адамның құқықтары мен бостандықтары бір бөлек қарастырылмаған және саяси, әлеуметтік, экономикалық болып нақты бөлінбеген. Бірақ негізінде адамның құқықтары мен бостандықтары реттелген, әрине олар сол заманға сай ерекшеліктерге толы. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы адам құқықтары мен бостандықтары идеясының қалыптасуын зерттеу тарихқа шолу етуді қажет етеді. Қазақ хандығының құрылуына дейінгі ұзақ тарихи кезеңде ұлан-байтақ Орталық Азия өңірін мекендеген түркі тілдес ру-тайпалардың ортақ аумақта өмір сүріп, бірте-бірте бірігуі мен дамуы арқылы өз алдына қазақ халқы болып қалыптасу процесінің алғышарттары қалыптасты. Ежелгі заманның тарихи деректері бүгінгі қазақ ұлтының арғы тегі сақ, үйсін, ғұн және қаңлы тайпалары екенін көрсетеді. Жүргізілген ғылыми зерттеулер Қазақстандағы номадизм тарихы біздің дәуірімізге дейінгі VIII ғасырдан бастау алатынын дәлелдейді, осы кезеңде алғашқы этномәдени қауымдастықтар қалыптасып, олардың күн көрісі шаруашылық жүргізудің жаңа тәсілі – көшпелі мал шаруашылығымен байланысты болды [3]. Осы орайда Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев: «Қазақ халқының тарихы, кейбіреулер айтып жүргендей, кешегі қазақ хандығы шаңырақ көтерген XV ғасырдан басталмайды. Хандықтың құрылуы бір басқа, бүгінгі қазақ халқы – сонау есте жоқ ескі замандардан-ақ тұлпарларының тұяғымен дүниені дүр сілкіндірген көне сақтардың, ежелгі ғұндардың, байырғы түріктердің ұрпағы, үлкен үйдің қара шаңырағын ата жұртта сақтаған халық» – деуі орынды [4]. Өйткені адам қоғамының даму тарихында ешқашан, еш елде құқықтық мемлекет болған емес. Қазіргі кезде де жоқ. Болашақта да барлық елдерде бір мазмұнды, бір нысанды құқықтық мемлекет болуға мүмкін емес. Себебі әр елдің экономикасы, мәдениеті, әлеуметтік жағдайы, рухани санасы, саясаты бір деңгейде болмайды. Бұған қоса олардың географиялық, ұлттық ерекшеліктері болады.

Сондықтан болашақта құқықтық мемлекет бірнеше дамыған елдерде қалыптасуы мүмкін. Бірақ ол мемлекеттердің мазмұнында, әсіресе нысанында объективтік ерекшеліктері болады.

Құқықтық мемлекеттің мазмұнының негізгі талаптары:

– Құқықтық мемлекет азаматтық қоғамның объективтік даму процесіне сәйкес ескіріп, жаңарып жататын көп қырлы құбылыс. Бұл мемлекетте адамның толық егеменді болуы қажет, олардың мемлекеттің билік жүргізетін органдарын құруға қатысуы заңды түрде бекітілуі керек.

– Құқықтық мемлекеттің экономикалық негізі - өндіргіш күш пен өндірістік қатынас және көп меншіктік шаруашылық арқылы дамуы. Құқықтық мемлекетте меншіктің басым көпшілігі - өндіруші мен тұтынушылық билігінде болуы қажет. Бұл билік шаруашылықтың жақсы, сапалы дамуын қамтамасыз ету үшін оларға толық бостандық беруі керек. Сонда ғана қоғамның әлеуметтік, экономикалық жағдайын көтеруге, нығайтуға болады.

– Құқықтық мемлекеттің әлеуметтік негізі — өзін-өзі басқаратын азаматтық қоғамда адамдардың бостандығын, теңдігін қамтамасыз етіп, олардың жақсы еңбектенуіне, дұрыс жұмыс жасауына мүмкіншілік беру. Қоғамның әлеуметтік жағдайының жақсаруы құқықтық мемлекеттің нығаюы. Бұл екі процесс бір-бірімен тығыз байланысты. Құқықтық мемлекет сонымен бірге әлеуметтік мемлекет.

– Құқықтық мемлекеттің моральдық негізі - гуманизм, әділеттік, бостандық, теңдік, адамдардың қадір-қасиетінің, ар-намысының деңгейі. Осы жоғары дәрежедегі принциптер болса құқықтық мемлекет болады. Өйткені мұндай қоғамда адамдардың рухани сана-сезімі де жоғары дәрежеде болады.

– Құқықтық мемлекеттің саяси негізі — халықтың, ұлттық тәуелсіздігін қалыптастырып қоғамдық билікті жан-жақты дамытып, адамдардың бостандығын, теңдігін қорғап, әділеттікті, демократияны орнату, қарым-қатынастарды реттеп басқару [5].

Міне қоғамның осы негіздеріне сүйене отырып құқықтық мемлекет орнатуға мүмкіншілік қалып Азаматтық қоғам - онда болып жатқан процестер мен қатынастардың басты әрекет етуші тұлғасы мен субъектісі ретінде өз қажеттіліктерінің, мүдделері мен құндылықтарының барлық жүйесімен бірге адам болып табылатын қоғам. Бұл ұғым сонымен қатар мемлекет пен оның органдарына тәуелсіз өмір сүретін қоғамдық: саяси, экономикалық, мәдени, ұлттық, діни, отбасылық және басқа қатынастардың барлық жиынтығын білдіреді, жеке мүдделердің әралуандылығын көрсетеді.

Құқықтық мемлекет - тек парасаттылықтың, әділеттіліктің шынайы белгісі ғана емес, сонымен бірге адамның бостандығын, қадір-қасиетін, ар-намысын, теңдігін қорғайтын, демократияны қалыптастыратын күш. Міне қоғамның алдында тұрған осы мүдде-мақсатты орындау мемлекеттің міндеті, ал осы бағытта қалыптасқан құқықтық нормаларды орындау, сол арқылы заңдылықты, құқықтық тәртіпті қатаң сақтауға үлес қосу адамдардың міндеті. Құқықтық мемлекет екі жақты жауапты объективтік процесс.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыру, дамыту адам қоғамының көне заманнан негізгі мақсаты болды. Көне дәуірдің ойшылдары: Сократ, Демокрит, Платон, Аристотель, Цицерон құқық пен мемлекеттің өзара қатынасын инабаттылық, парасаттылық, әділеттілік жолмен дамуын армандады. Аристотель: Заң үстемдігі болмаса демократия жоқ - деді. Феодалдық дәуірде Н. Макиавелли, Ж. Боден т.б. саяси қайраткерлер құқықтық мемлекет орнату төңірегінде көп қиялданып, біраз пікірлер айтып кетті.

Құқықтық мемлекет орнату концепциясына пікір айтып өте зор үлес қосқан атақты ғалымдар: Г. Гроцкий, Б. Спиноза, Д. Локк, Ш. Монтескье, Д.Дидро, П. Гольбах, Т. Джефферсон, Вольтер, Гельвеций, Кант, т.б.

Гроцкий - қоғам тарихында қалыптасқан құқықты екіге бөлді: табиғи құқық - адамды қоршаған ортаның әсерінен және жеке адамның өзінің ақыл, парасаттылығынан қалыптасатын құқықтар; екіншісі - мемлекеттің қабылдаған нормативтік актілер арқылы ешкімге зиян келтірмей орындауға тиіс. Мемлекет қоғамдық жалпы халықтық шарт арқылы өмірге келді деп түсіндірді.

Монтескье — мемлекет адамдардың саяси және азаматтық бостандығын, теңдігін қатаң орындауы керек. Сонда ғана құқықтық мемлекет болады.

Локк - Маркс құқықтың мазмұнын өте дұрыс, ашық түсіндірді. Мемлекет адамдардың құқықтарын қорғау үшін қалыптасты. Құқықтық мемлекеттің негізгі мазмұны халықтың табиғи бостандығын, теңдігін қорғау.

Кант — құқықтық мемлекеттің философиялық негізін ғылыми тұрғыдан зерттеді. Мемлекеттік жұмыстың өзекті мәселесі жеке адамның қадір-қасиетін, ар-намысын, бостандығын, теңдігін қорғау, адамның қоғамда үстемдігін қалыптастыру деп түсіндірді. Гегель - қоғамдық ғылымдардың негізгі бағыттарының бірі құқықтық философия. Мемлекет дегеніміз жан-жақты дамыған құқық деп түсіндірді. Азаматтық қоғам құқық арқылы адамдардың мүдде-мақсатын қорғайды. Мемлекет құқықпен моральдың бірлестігін дамытып халықтың әлеуметтік жағдайын жан-жақты жақсартуы.

Маркс — құқық пен мемлекетті қоғамның таптық құрылысына сәйкес қараған. Таптар жойылса құқық пен мемлекет те жойылады. Бұл процесс қоғамда құқықтық мемлекет қалыптасып, бостандық орнаумен аяқталуға тиіс. Бостандық - Маркстің ұғымында, қоғамдағы мемлекеттің үстемдігін жойып, оны қоғамға бағындырып, халықтың мүдде—мақсатын орындайтын органға айналдыру. Сонда ғана құқықтық мемлекет болады.

Қазіргі заманда құқықтық мемлекет туралы пікір жан-жақт дамып, дүние жүзінің ғалымдары бір тұжырымға келіп, ортақ ғылыми көзқарас қалыптасты деуге толық болады.

Сонымен құқықтық мемлекет туралы теорияны қорыта келіп, оның негізгі мазмұны — халықтың, адамдардың егемендігі, олардың табиғи бостандығы мен құқықтары. Ол мемлекетті қалыптастырудың негізгі күші — адам, қалың бұқара. Сондықтан мемлекет пен құқық демократияны дамытып, халықты қоғамның барлық саласын басқаруға қатыстыру қажет.

Құқықтық мемлекет орнатудың негізгі бағыттары:

- мемлекеттік биліктің үш саласының жұмысын жақсарту, әсіресе заңның, нормативтік актілердің сапасын көтеру;

- нормативтік актілердің дұрыс пайдалануын, орындалуын қамтамасыз ету, халықтың рухани сана-сезімін, мәдениетін жақсартып, көтеру;

- қоғамдағы қатынастарды дұрыс, жақсы реттеу-басқару бағытындағы мемлекеттік, қоғамдық ұйымдардың жұмысын жақсарту;

- бостандықты, теңдікті, әділеттікті, демократияны дамыту;

- заңдылықты, құқықтық тәртіпті қатаң сақтау. Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша құқықтық мемлекет қалыптастырудың негізгі бағыттары демократиялық, зайырлы, құқықтық, әлеуметтік мемлекет құру. Демократиялық мемлекет — Қазақстанды алдымен Конституция қабылдап, тікелей басшысын және Парламент сайлауға, өкілетті мерзімі біткен соң, оларды ауыстыруға халықтың құрылтайшылық билігі бар республикалық құрылыстағы мемлекет ретінде танытатын ұғым. Республиканың жоғарғы органдары арқылы көпшілік қазақстандықтардың еркін шынайы анықтауға және мүддесін барынша жүйелі қорғауға қажетті мүмкіндіктер береді. Демократиялық мемлекет әлеуметтік және ұлттық нысандарына қарамастан, азшылық пен жекелеген азаматтардың мүддесін білдіруіне, оның есепке алынуына да мүмкіндіктер береді, мемлекеттік қызметке араласып, қатысуға тең құқықтар беріледі. Демократиялық мемлекет қызметінің түбегейлі принциптерінің бірі — «Қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық» [6].

Зайырлы мемлекет - Қазақстан Республикасында діни мекемелер мен дін ұстау мемлекеттен бөлістігін білдіреді және бұл Қазақстандағы ислам мен православиелік тағы басқа нанымдық ағымдарға бірдей қатысты. Діни негізде партия құруға жол берілмейді. Наным немесе атеизм мәселесі-әркімнің жеке басының шаруасы. Елдегі дін ұстау бостандығы мен діни бірлестіктердің жұмысы жөніндегі заңдылықтарды мемлекет белгілеп, бақылайды.

Құқықтық мемлекет - Қазақстанның барлық органдары мен лауазымды адамдарының қызметі құқық нормаларына байланысты, соған бағынышты және соған сәйкес іс-әрекет жасайды. Құқықтың негізгі принциптері: азаматтар үшін - «заңға тыйым салынбағанның бәріне рұқсат етіледі», мемлекеттік органдар мен лауазым иелері үшін — «Заңда нақты не көрсетілсе, соған ғана рұқсат». Барлық заң жүйесін жақсартып, әділеттікті жоғары дәрежеге

көтеру және азамат құқығы мен бостандығын халықаралық өлшем деңгейіне жеткізу Қазақстан мемлекетінің негізгі міндеті. Құқықтық мемлекетте Заң бір әлеуметтік топтың емес, халықтың шынайы еркін білдіреді. Мұндай мемлекетте заңның рухы үстемдік етеді. Барша адамдар, ең жоғары дәрежедегі лауазым иелерінен қатардағы азаматтарға дейін заңдардың бүкіл халықтың мүддесі, игілігі үшін жасалып, қолданылатынын, заңдар адамдарға қажет қоғамдық тәртіпті орнататынын, адамдарға отбасын құрып, өсіп-өнуге, өзі қалаған жұмыспен шұғылдануға, өздерін еркін сезінуге, қоғам ісіне қатысуға жағдай туғызуы керек екенін түсінуі қажет.

Сонымен Қазақстанда реформаторлық процесс арқылы қоғамның саяси-экономикалық құрылысында көп өзгерістер болды. Қоғамдық ғылымдарда жаңаша ғылыми зерттеулер басталады. Мемлекет пен құқықты дүниежүзілік заң ғылымдар туралы концепциямен бірлестіріп дамытуға мүмкіншілік туды. Отандық құқықтану, философиялық, экономикалық, саяси ой, сана, пікір құқықтық демократиялық мемлекет туралы ғылымды зерттеуге, дамытуға бет бұрды.

Құқықтық мемлекеттің белгі-нышандары:

- Заңның үстемдік етуі.
- Мемлекеттік биліктің бөлінуі.
- Тұлға мен мемлекеттің өзара жауаптылығы.
- Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының шын мәнділігі, олардың

құқықтық және әлеуметтік қорғалатындығы.

- Саяси және идеологиялық плюрализмнің болуы.
- Азаматтық қоғамның қалыптасуы.
- Ішкі заңдардың көпшілік таныған халықаралық құқықтық нормалар мен

принциптерге сәйкес келуі.

Биліктің тармақтарға бөлінуі құқықтық мемлекеттің қағидасы ретінде. Бұл қағиданы алғаш рет Д. Локк пен Ш. Монтескье ұсынған болатын. Қағиданың басты талабы - саяси бостандықты бекіту, заңдылықты қамтамасыз ету және белгілі бір әлеуметтік топтың, мекеменің немесе жеке тұлғаның билікті асыра пайдалануын болдырмау үшін мемлекеттік билікті заң шығарушылық (халық сайлайтын және қоғамды дамытуды заңдар қабылдау жолымен жүзеге асыруға бағытталған), атқарушылық (биліктің өкілдік органы тағайындайтын және заңдар мен оралымдық-шаруашылық қызметті жүзеге асырумен айналысатын) және сот (бұзылған құқықтарды қалпына келтірудің, кінәлілерді әділетті түрде жазалаудың кепілі болып табылатын) биліктері деп бөлу қажет. Және осы әр бір билік түрлері дербес және бір-бірін тежей отырып, өз функцияларын органдардың ерекше жүйесі арқылы және арнайы нысандарда жүзеге асыруы тиіс.

Конституцияда бекітілген «тепе-теңдік және тежемелік жүйесі» заң шығару, атқарушы, сот билігінің нақты бір билік түріне қатысты құқықтық шектеулерінің жиынтығын білдіреді. Мысалы, заң шығару билігіне қатысты тежемелік жүйесінде ерекше рөлді Президент иеленген, ол заң шығарушыға қатысты вето құқығын иеленеді: атқарушы билікке қатысты тежемелік сипатта болып президент өкілеттіктерінің мерзімі, импичмент, сенімсіздік вотумы, атқарушы органдардың жауапты қызметкерлеріне заңшығару-шылық құрылымға сайлануға тыйым салу, коммерциялық қызметпен айналысу табылады; сот билігі үшін конституцияда көрініс тапқан құқықшектеуші құралдар болып мыналар табылады: кінәсіздік презумпциясы, қорғану құқығы, азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігі, іс жүргізудің жариялылығы мен жарыспалылығы, соттарға отвод жариялау және т.б.

Құқықтық мемлекеттің негізгі белгілері:

- мемлекеттік билікті үш түрге бөлу, олардың ара қатынасын қатаң сақтау; азаматтық қоғамның қалыптасуы;

- қоғамда жоғары дәрежеде құқықтық мәдениеттің қалыптасуы, адамдардың рухани сана-сезімінің жақсы дамуы;

- мемлекеттік аппараттың, лауазымды тұлғалардың, қоғамдық ұйымдардың, жеке адамдардың өмірдегі қарым-қатынастарда өзара жауаптылығы;
- қоғамның экономикалық, әлеуметтік бағытында әділеттікті, теңдікті қамтамасыз ету үшін антимонополиялық органның қызметін қатаң бақылау;
- қоғамның ішкі құқық нормалары мен халықаралық құқықтың өзара қатынасын бақылап, жақсартып отыру;
- қоғамда заңның үстемділігін орнату, азаматтық қоғамды қалыптастыру. Адамдар «заңның құлы» болмайынша құқықтық тәртіпте, демократия да жақсы дамуға тиіс емес [7].

Адам қоғамының барлық дәуірінде құқықтық мемлекет құру мәселесі толастап көрген емес. Әсіресе елді басқаруда абсолютизм, деспотизм, тоталитаризм орнаған кезде құқықтық мемлекет орнату — деген дауыс, талап күшейіп отырды. Бұл тұрғыдан өте күшті концепция феодализмге қарсы, буржуазияның күресі кезінде қалыптасты. Күрестің саяси ұрандары: «Бостандық!» «Теңдік!» «Әділеттік!» халыққа едәуір жақсылықтар әкелді.

Бірақ көп елде реакцияшыл буржуазияның кертартпа саясаты демократиялық реформаны толық аяқтауға мүмкіншілік бермеді.

Ірі буржуазия саяси билікке қолы жеткеннен кейін құқықтық мемлекет орнату бағытынан алшақтай бастады. Бұл елдерде буржуазияның үстемдігін қорғайтын мемлекет пен құқық орнап көп уақыт өмір сүрді.

XX ғ. қоғамды басқару тәжірибесін шынықтырып капиталистік елдер жаңа экономикалық саясатқа көшіп халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартып, бостандықтың шеңберін кеңітіп, демократиялық мемлекетті дамытуда. Бұл саясаттың мазмұны:

- Қазіргі заманда халықтың рухани сана-сезімі қоғамдық басқаруға, қоғамдық меншік орнатуға жетілген жоқ. Сондықтан меншіктің түрлерін шектемей нарықтық экономикаға толық бостандық беру. Осы жерде «Өзімдікі дегенде өгіздей күшім бар...» деген мақал дұрыс келеді.

- Нарықтық экономика арқылы халықтың еңбекке деген ынтасын көтеріп, шаруашылықтың, өндірістің барлық саласында бизнесмендердің бәсекесін дамыту.

- Халыққа өздерінің әлеуметтік экономикалық мүддесін-мақсатын орындаудағы іс-әрекетіне толық бостандық беріп, мемлекет тек көмек көрсетуге тиіс. Мемлекет нарықтық экономика туралы заңды, құжаттарды дер кезінде қабылдап олардың орындалуын қатаң түрде бақылап отыруы керек. Әсіресе жеке меншікті қорғауды, адамдардың бостандығын сақтауды бірінші бағытқа алу керек.

Осы жаңа экономикалық саясат капиталистік елдердің соңғы 40-50 жыл ішінде экономикасын дамытып, халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартып демократиялық қоғам негізінде құқықтық мемлекет құруына мүмкіншілік беріп отыр.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Біздің мемлекет өз таңдауын жасады. Біз құқықтық мемлекет құрамыз. Черниловский З.М. Гражданское общество: опыт исследования // Советское государство и право. – 1992. – № 6. – С. 151.

2. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. – М.: Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – 652 с.

3. Маргулан А., Акишев К., Кадырбаев М., Оразбаев А. Древняя культура Центрального Казахстана. -Алма-Ата, 1966. -288 с., 70.

4. Назарбаев Н. Бауырларымызға құшағымыз ашық (Дүние жүзі қазақтары құрылтайының 1992 ж. 1 қазандағы салтанатты мәжілісіндегі сөзі) // Тәуелсіздігіміздің бес жылы. -Алматы: Қазақстан, 1996. -Б. 55-57.

Мемлекет және құқық негіздері. Оқулық -2001.

5. Жоламан Қ.Д., Мұхтарова А.Қ., Тәукелев А.Н.. Мемлекет және құқық теориясы. 2003
6. Ғайрат Сапарғалиев. Қазақстан Республикасының мемлекет және құқық негіздері. 2004
7. Абайділдинов Е.М. Қазақстан Республикасының ұлттық құқығы мен халықаралық құқықтың арақатынасы (басымдылықтың қалыптасу мәселелері). – Астана: ЕҰУ РББ, 2010.- 300 б.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Кунсариева Гульдана

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор исследует особенности развития правового государства и выявляет новые прогрессивные направления развития правового государства.

Ключевые слова: Правовое государство, Республика Казахстан, периоды развития, новые прогрессивные направления.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE RULE OF LAW

Kunsariyeva Guldana

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article, the author explores the features of the development of law and identifies new and innovative directions of development of the rule of law.

Keywords: The rule of law, the Republic of Kazakhstan, development periods, new progressive direction.

ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ОБЪЕКТІЛЕРІ

Қаламов Ғазиз,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Смагулов Аблай Аманбаевич,

заң ғылымдарының кандидаты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақалада қазақ қоғамындағы азаматтық қатынастың объектілері, олардың түрлері туралы жазылып, осы қатынастардың қалай реттелгендігі жөнінде қарастырылған.

Кілт сөздер: қазақ қоғамы, объектілер, азаматтық құқықтық қатынастар, әдет-ғұрып, дәстүр.

Ежелден-ақ, қоғамдағы азаматтық қатынастың негіз болатын объектілер болған. Ол қазақ қоғамында жер, дүние – мүлік, мал мен байланысты болды. Яғни меншік ұғымының маңызы зор екендігін ежелден-ақ ескерген. Ол туралы зерттеулердегі түркі әдет-зандарындағы ерекшеліктер: «Меншік құқы заңның қорғауында болады. Жылқы және керекті саймандарға қол сұғуға болмайтын, жеке мүлік, бұлар жазасы қатал заңдармен қорғалады», - деп көрсетеді [1,4 б]. Яғни меншік қатынасының кең өріс алуы оны қорғайтын заңдар шығаруға әкеп тірейтіндей күшке ие болып, ол заңдарды халық мойындап орындататын дәрежеге жеткізген. Ежелгі үйсін тайпалардың өзінде меншік көшпелілердің дала өміріндегі мәңгілік мүдде деп қаралған меншікке мекен етіп отырған жері, ата-баба моласы жатқан жер, су-құдық көздері, жайылымы, малы жатқызылған. Бұл объектілерді қорғау жолында жеке отбасынан ел билігіне дейінгі әлеуметтік өзгерісті тудыратын тетік ретінде қарап, одан туған түсініспестік, өзгеріс және зиян, берісі- рулар арасында дау-дамай тудыратын, ушыққанда ұлыстарды дауластыратын күшке айналған. Сондықтан меншік көшпелі өмірдің жинақталған бейнесі, негізі ретіндегі объекті болып саналған.

Ғұндарда: «ауылдың өрісі, рудың қонысы болуы, жайылым, пішен, суаттардың түгелімен иеліктерге кіруі, оның «әкеден балаға» мәртебе болып мұраға қалуы, ғұндарда меншік институтының жақсы орныққандығын дәлелдейді», - деп [1, 21 б] көрсете отырып сол меншік объектілерін көздің қарашығындай қорғайтын, азаматтық қатынастарды реттеуші заңдарда шығарылған. Сол замандардан бері азаматтық қатынастың негізгі объектісі болған, тіршілік көзі жер, су көздері туралы Майқы бидің «Жеті Жарғысының» үшінші бабында: «жер иелігі мен жер бөлісі туралы: «Кім бұрын иеленіп, еңбек етсе, жер соныкі болады. Жердің шөбі, суы, қыс пен жаздағы қолайлы – қолайсыздығына қарай жер бағасын белгілеп, жер ақысын тұрақты төлеу керек. Ал, жер шекаралары ұлы таулар қыраты, үлкен өзендер арқылы, немесе жердің өзге көрнекті бедерлері тәрізді жұртқа анық жерлермен белгіленуі шарт», - деп жерді, оған орналасқа өзге де объектілерді иемдену, пайдалану туралы айтылған» [2, 103 б.]. «Жеті Жарғысының» жетінші бабында «Мал құны туралы заң» ережелері кірген, яғни малды азаматтық қатынас объектісі ретінде қараған. Бірақ ежелгі тайпалар заңдарында, кейінгі кодекстелген заң ережелерінде мүлікті жылжитын, жылжымайтын деп бөлінгендігі кездеспейді. Оған көшпелі өмірдегі тұрмыс-тіршілік себеп болуы мүмкін қыстақтағы қоныс кейін феодалдық қоғамдық құрылыстың кең өріс алған тұсында пайда болды. Сол Майқы бидің тұсындағы заңдардың өзінде қоғамдық қатынастың объектісі күнделікті өмірде қолданыстағы сол заман тіршілігіне сай есептеліп, бағаланған. Оған дәлел ретінде: «Аңға салатын итті, құсты (бүркітті) өлтірген адамнан олардың иесі бір құл немесе бір күң беруді талап ете алады», - деген [2, 109 б]. Яғни, азаматтық қатынас объектісі жаны бар дүниеде болатындығын көреміз. Сол Майқы биден Тәуке хан дәуіріне дейінгі ұзақ мерзімді қамтитын уақыт безбенінің алшақтығына қарамастан аталған екі заң ережелерінде дәстүрлі көшпелі қоғамға тән құқықтық үйлесімдіктер көптеп ұшырасады. Онда сол өмір сүріп отырған заманның ауанына қарай кейбір баптары толықтырылып

өзгергені болмаса, мән-мағынасы жағынан одан сайын кемелденіп, дами түскендігін көреміз. Қазақстанға Ислам діні тараған дәуірден бергі кезеңде хатқа түскен шариат заңдарының алар орны ерекше. Соның ішінде сопылық дінді уағыздаған Қожа Ахмет Йассауидің ілімін марапаттаған әйгілі қолбасшы Ақсақ Темірдің бұйрығымен салынған осы аттас ғимаратты пайдаланудың құқықтық ерекшеліктерін және келешекте мұрагерлік жолмен иемденудің тәртібін заңдастырып, бекітіп берген қолхатында бұл ғимараттың болашағы туралы: «Ешқашанда, қандай болған жағдайда да сатуға, жеке меншік секілді ұрпақтан ұрпаққа қалдыруға, қандай да болмасын сылтаумен бәз біреуге сый ретінде, уақытша немесе түбегейлі беруге болмайтынын қатты ескерткен», - деп көрсетеді зерттеулерде [2, 128 б]. Яғни халықтың иемденуіне берілген кейбір объектілерінің қазақ қоғамында ерекше орын алатындығын көреміз. Соның ішінде «Жеті Жарғы» заңының бір үлкен бөлшегі ел қонысы жер болса, ол қазақ қоғамындағы әрбір рудың көшіп қонатын қыстауы мен жайлауы, суы, малы, жайылымы болғандығын білеміз. Міне осы қоғамдағы қатар өмір сүріп отырған рулар арасындағы азаматтық қатынастарды реттеуде: ««Жеті-Жарғы» нормалары осыларды тежеп, рулар арасындағы дауды бәсеңдетуге арналған. Қоныс дауы, жер дауының реттелуі көшпелі рулар үшін ғана емес, отырықшы жартылай отырықшы қауымдар үшін де қажет болды», - деп көрсете [3, 127 б] отырып ғалымдар сол мекендеген жер, жайлаған қоныс, пайдаланған су, көздерін негізгі объект ретінде қарап бағалағанын көреміз. Сол объектілерді ретті пайдалану, иемдену, оған билік етуден туындайтын құқықтық жағдай сипатталады. Тәуке хан тұсында қабылданған «Жеті Жарғы» заңында жер-су, жайлау, қыстау, көшу-қонуға байланысты күрделі дау-жанжалдарды шешуде ұстанатын белгілі заң жол-жобалары болғандығы туралы зерттеуші ғалымдар еңбегінде: «Жер – су, жайылым, ата-қоныс мекеніне иелік ету үшін, талапкерге қойылатын салт-сана заңдарының түрлі шартты сұрақтары мен қажетті белгілері баршылық, онда: даулы жердің талапкердің пайдасына шешілуі үшін төрелік биді қанағаттандырырлықтай, төменде аталған анықтамалардың негіздерінің болуы шарт. Ата-бабасының салынған қабірі, қойылған құлпы тасы, қазылған арық, егілген егіннің орны, құрылған шығырдың орны, қыршылған қырманның ізі, соғылған бөгет, қазылған құдықтың орны малдың қысқа көңі, қойдың күзгі түнегі, тұрғызылған қарақшы, үйілген омақа белгі, тігілген ағаш, егілген бақша, салынған там, соғылған азбар қора, салынған шеген, қазылған ошақтың орны т.б. Осы аталған белгі мұралардың қайсы бірі болса да, талапкердің әкесінің иә болмаса бабасының, яки туысқан-туғанының біреуінің еңбегімен істелініп, бір кездерде оның қоныстанып, мекен еткені анықталса ол жерді даулап, талап етуші кейінгі иеленушіден сөзсіз қайтарып алған», - деп көрсетеді. [3, 128 б] Осы жерден алып кете алмайтын ғимарат, қора-жай салынған құрылыс қазіргі азаматтық қатынас ұғымындағы (жылжымайтын мүлік ретінде) құны бейтарап үш кісінің кесімі бойынша істі төлеуші талапкерге төлеткен. Ал даулы жерге біле тұра әдейі істелінген нәрсе үшін ешнәрсе де төлемеген. Егер бір жерге дауласушылардың куә-айғақтары тең болса, бірақ бұрын кім мекендегені анықталмай күмәнді болса: «әдет-ғұрып заңы бойынша, билік айтушылар бұрын дауласушының антына салады. Ант алған екінші жағы жерден шығып қалады. Егер бірінші талапкер ант беруден бас тартса, онда жерден айырылады», - деп көрсетеді белгілі заңгер ғалымдардың зерттеулерінде [3, 128 б]. Яғни ант таласты дауларды шешуде үлкен рөл атқарған және «Жеті Жарғы» заңы бойынша ант алып, ант беру көпшілік жағдайларда ердің құны, жер дауы, жесір дауы, сияқты күрделі мәселелерді шешуді қолданылатын дәстүрлі заң болып есептелген. Жер қазақ қоғамында аса қымбатты, қасиетті, ешбір теңдесі жоқ табиғи бейне ретінде бағаланған. Жердің құнды объект ретінде танылуы туралы белгілі заңгер ғалым З.Ж.Кенжалиев өз зерттеулерінде: «Жер – Отан, - Ана, жер – ата-бабадан қалған мұра, мирас, жер – аруақтар мекені ретінде халық үшін ең басты рухани құндылықтардың бірі болды, ол – құдірет, қасиет деп танылды», - дей отырып, [4, 103 б] зерттеуші ғалым еңбегінде көрсеткендей «Қазақ қоғамында жер қоныс ретінде және көші-қон объектісі ретінде ғана құқықтық қатынастардың айналымына түседі», - деп көрсетеді [4, 105 б]. Яғни,

қазіргі кездегідей жерді сату, сыйлау, айырбастау жоқ болған. Көшпелілердің жер қатынасын реттейтін құқықтық нормаларының сырын ашар тағы бір бастауы «Құдайдың қара жері» деген ұғымнан жердің иесі сол жерді мекендеп отырған халық. Оны ешбір билеуші өз билігіне алып иемденуге, жол берілмегендігін көрсетеді. Халықтың жерді иемденуі, пайдаланудағы еркіндігін көрсететін және қорғайтын заң ол өзара келісім, бірлік деп есептеген және қазақтың әдет-ғұрып заңдарында жер-қоныс мәселесін анықтау негізінен ұжымдық сипат алғанын көреміз. Себебі жайлайтын қоныс-мекен, ішетін су көздері бірігіп иемденіп пайдалануға құқылы болған. Бірақ сол жер – қонысқа жеке меншік, яғни феодалдық меншік болды ма деген мәселеде көтеріледі [4, 109 б.]. Қазақтарда жерді объект ретінде пайдалануды жер қатынастары негізінде қоғамның басты кәсібі – көшпелі мал шаруашылығына тиімді жағдай жасау, оның дағдарысқа ұшырамайтын жолдарын қарастыру болды. Ол үшін әрбір рудың тұрақты көшіп-қонатын, орналасатын жыл мезгіліне сай жермен қамтамасыз етіліп отырды. Ал азаматтық қатынаста айналымға түсетін, алым-берім, саудасаттық, айырбас, қалың мал беруде, жалдауға беру, енші беру, жиен құрық өзге де азаматтық айналымда жүретін төрт түлік мал: түйе, жылқы, қара мал және ұсақ мал ретінде қой мен ешкіні де ұстаған. Қазақ даласын зерттеуші А.И.Левшиннің еңбегінде осы төрт түлік малдың қазақ қоғамындағы азаматтық қатынасты реттеудегі негізгі объект ретінде рөліне ерекше тоқталып, ерекше жоғары бағалағандығын көреміз. «Стада овец изумляют здесь многочисленностью своею. Едва ли есть где-нибудь в мире такая страна, в которой бы видно было и более. Богатейшие из киргизов имеют оных тьсяч по двадцати», - деп көрсете отырып, қойдың пайдасы туралы: «выгоды, получаемые киргизом от овцы, чрезвычайно важны: он питается мясом ее, он укрывается от холода шубою, выделенного из ее кожи, покрывает жилища свое войлоками из ее шерсти, получает от нее молоко и любимый свой курт. Овцы служат ему для определения цены вещам вместо денег, и наконец, она же составляет главнейший предмет торговли его со всеми соседними народами и едва ли не главнейшую цель их связи с ним», - деп өте жоғары бағалағандығын көріп отырмыз [5, 375 б.]. Қой өнімінің күнделікті тіршілік үшін аса қажетті заттарды беруі қой жүнінен басқан киізден киіз үй тігіп, киіздің төрге жаю етіп жайса, терісі киім, аяқ киім, еті ас ретінде қолданылғандығын сипаттап беріп отыр. Ең бастысы қой ұсақ мал ретінде саудаға, айырбасқа өте ыңғайлы, тиімді болды. Себебі, қазақ даласында ақша жоқтың қасында болатын, тек Ресей империясының боданы ретінде құрамына енген қазақ жерлерінде енді империя ақшасы еніп – еркін қолданылды. Ол туралы: «На монету и ассигнации позволяется покупка у киргизов их изделия и произведения без всякого стеснения», - деп айырбас пен сауданың қазақ даласында еркін жүргендігін дәлелдейді [5, 416 б.]. Міне осылайша көшпелі қазақ қоғамының байлық көзі, дәулеті төрт түлік малдың әрқайсысы азаматтық қатынасқа түсетін объект ретінде қаралды. Түйенің етін жеп, сүтін ішіп, өзін күш құралы етіп пайдалану тіпті жалдауға болатындығын көреміз. Ол туралы зерттеу еңбектерінде былайша көрсетеді: «Верблюды нанимаются для провода товаров из одного места в другое. Правоз товаров производится караванами, поэтому в каждом караване должны начальники или караванбаши», - деп көрсетеді [6, 292 б.]. «Түйені құн төлеуге де қолданған. Ер адамның құны 75 түйе де, ал әйелдердің құны – 38 түйе деп тең бекітеді», - деп көрсетеді зерттеу еңбектерде [7, 192 б.].

Ал жылқы малы көшпелі қазақ қоғамының негізгі арқа сүйер байлығы деп қарасада болады. Себебі жылқыны мінсе көлік, жексе жүк тасуға пайдаланып, еті мен сүті әрі тамақ, әрі ем боларлық қасиетке ие қадірлі, әрі құнды мал деп бағаланған. Жылқы малы азаматтық айналымда кеңінен қолданылған объект. Себебі жылқымен қалың мал өтелді, айп өтелді, құн төленген. Мінсең көлік, ішсең сусын, жесең тамақ, біреуге берсең байлық, дәулет деп қараған.

Қара малдың қазақ даласында таралуы туралы А.И.Левшиннің еңбегінде: «Сто лет назад киргизские орды, как говорят, совсем не имели рогатого скота; но после развели его от

каракалпаков и отбили стада оного у проходивших через земли их в 1741 году из России в Зюнгарию торгоутов», - деп көрсетеді [5, 374 б]. Бірақ ірі қара малды сүтін сауып тамақ етсе, кейін ол «қалың мал» орнына да жүргендейтін деректерде: «Қыз алғанда байлар жүз ірі қара, орта дәулетті адамдар жетпіс қара, кедей – кепшіктер (бір де қарасы жоқ) қырық-елу береді. Мұның мөлшері отыз қарадан төмен болмасын, қыздың ата-анасына қалың (атастыру сайын) беріп алған ұнасымды», - деп көрсетеді [8, 143 б]. Бұл енді Ресеймен сауда – саттық байланыстың күшейген уақытында ірі қара мал осындай құнға ие болғандығын көріп отырмыз. Негізгі ірі қара мал бағуы қиын, күтімді қажет ететін, өнімі аз мал болғандықтан ол сауда, айырбаста қолданылмаған. Бірақ құн төлеуге қолданыс алғандығы туралы: «Ал егер әйелді өлтіретін болса, сол өлтірілген әйелдің ата-анасына бұрыннан беріп алған қалың малының қосымша құны сүйек ақысы ретінде де бір жүз қара қосып төлеуі керек», - деп [7, 143 б] ірі қара мал құн төлеуге қосылғандығын көрсетеді.

XX ғасырдың екінші жартысында жағдай өзгеріп Қазақстанға Ресейден қоныстанушылардың ағылып келуі, Қазақстанға Ресейдің ішкі отарына айналуы жер тапшылығына әкеліп соқты. Енді қыстаулық жерлер бұрыннан пайдаланып келген жол-жораға сәйкес бөлініп әрбір отбасына берілді. Бұл жеке меншіктің орнауы еді. Ол туралы зерттеу еңбектерде: «Зимовки и близ лежащие сенокосы составляют частную собственность отдельных семейств, равно как и находящиеся на них колодцев и леса», - деп көрсетеді XIX ғасырдың аяғында елде болған патша шенеуінігі [7]. Енді амалсыздан отырықшылыққа көшкен жерлерде қыстауларды жалдауға, кепілдікке беру етек алғандығы туралы: «Самые употребительные имущественные договоры киргизов сводятся по отношению к недвижимости и отдаче в аренде зимовых мест и пашень», - деп біздің ойымызды дәлелдей түскендей [7, 270 б.]. «Қыстаулық жерлердің жалға кепілдікке берілуіне байланысты осылардан туындайтын қарым-қатынастарды реттелетін жаңа әдет-ғұрып нормалары ел арасында пайда бола бастайды. Олар жол және кепілдік жайлы келісімдердің шарттарын және тәртібін, екі жақтың жауапкершіліктерін анықтап, бекітуге бағытталған еді», - деп [4, 113 б.] қазақ қоғамындағы азаматтық қатынас аясының кеңейгендігін көрсетеді. Кепілге, жалға алынған заттарға белгілі бір жауапкершіліктер жүктелді. Қазақ қоғамында кепілге зат беру, аманатқа зат қалдыру немесе бір жерге жеткізуді сұрақ ертеден-ақ болған, бірақ ел үшін ақы төлемеген, бірақ аса жауапкершілікпен аброймен сақтауды ойлап, «аманатқа қиянат жоқ» деген мақал сол кезден қалса керек. Ал ол Ресейге қосылып өзара аралас күшейген уақытта басқаша сипат алып, адамгершіліктен, қайырымдылықтан гөрі заңдық сипат ала бастағандығын мына бір деректерден көреміз: «В случае неисполнения контрагентал условия, заложенная зимовка переходит во владение кредитора, который пользуется его до выкупа должником. Если однако должник в течении 10 лет не выкупит зимовки, то она переходит в собственность кредитора»- деп [7, 270 б] Ресей заңдарының әдет-ғұрып заңдарына ықпалы тиіп, басымдық көрсете бастағанын көреміз. Әрине қазақ даласында, ежелден қалыптасқан, салт-дәстүрге енген әдет ретінде «уәдеге опа ету» сөзге тұру, алдау-арбау сияқты жағымсыз қылықтарға жиеркене қарайтын қарапайым халық байлықты еш уақытта өз арынан, намысынан, ұятынан жоғары құндылық деп санамаған. Өзінің артық затын ағайын арасында бөлісе білген халық малын сауынға, жылқысын мінуге ал жерді туысқандық қатынас деңгейінде, олардың қоғамдағы орнына байланысты пайдалануға беріп отырған. Осындай сенімге ие болған ағайын туыс сенімнің парқын дұрыс түсініп, жалға алған малын, пайдаланған жерін шамасы келгенше еңбегімен немесе өте төмен бағамен өтеген, кейде «Алладан қайтсын» деп ақы – пұл алмағанын білеміз. Ал Ресейдің қазақтар жерін иемденіп түрлі реформалар жасауы нәтижесінде өз билігін нық орнатуы, қазақтың әдет заңдарын бірте-бірте ысырып капиталистік қатынастың белгілерін азаматтық қатынасқа кеңінен енгізе берді. Әуел баста қазақтардың жер қатынастарын реттеуге бағытталған заңдарын қолдағандай болғанымен, кейін өз бақылауларына ала бастайды, солармен бірігіп реттеушілік қызмет атқарды да кейін империялық заңдар әдет-

ғұрып жарғыларына сүйене отырып көшпелілердің жер қатынастарын өздері реттеуге көше бастайды. Оларға жол-жөнекей түзетулер, толықтырулар, жөндеулер енгізу арқылы оларды ысырып тастауға әрекеттер жасағандығын зерттеу еңбектерден көреміз [4].

Қазақ қоғамында жиі кездесетін зерттеу еңбектерде бірде жоғары бағаланып, Кеңестік дәуірде біршама сынға түскен азаматтық қатынаста тарих саханасынан сол Кеңестік заңдардың күшімен ысырылған азаматтық қатынас объектісінің бірі – қалың мал болды. Қалың мал беруді сол қоғамның тарихи құнын түсініп бағалай берілетін ғалымдардың айтуы бойынша «қалың мал беру тек неке қию үшін ғана емес, сонымен бірге сол арқылы туыстық қатынасты нығайту, рулар арасындағы ынтымақтастықты бір-біріне қол үшін беру, көмек көрсетудің дәнекері есебінде қаралды, ол сонымен бірге әр түрлі рулардың туыстық қатынастарын жақындататын нысан болып табылады», - деп ғалым [4, 129-130 бб] шын мәніндегі жоғары бағасын беріп отыр. Себебі қазақ құдандалы жекжаты мен құйрық – бауыр жеп құдаласып, қалын мал беріп қыз алғаннан кейін «Құда мың жылдық» деген қағиданы қатаң сақтаған. Біріншіден құдандалы жекжаттар бір-бірінің көңіліне кірбің түсірмей сыйласуға тырысқан, себебі екі жақтың келіспеуі екі жастың үй болып, үйренісіп кетуіне кеселін тигізбей қайта үлгі боларлықтай тәрбиелі жағын қарастырған, орынсыз шамданбай кешірімді болған. Қалың малдың көптігінен қыз жағынан келетін жасаудың молдығына әсерін тигізетіндігін де ескерген. Кит кигізу де сый-сыйапат көрсетудің бір көрінісі бола отырып, азаматтық қатынастың бір объектісіне айналып, әлі күнге дейін мәнін жоймай жүргендігі белгілі. Жақсы заттың тамыры тереңге кетеді, сондықтан ол қанша қыспаққа түсіп сыналғанмен де өзінің өміршеңдігін көрсетті. Бірақ оған нарықтық сипат беріп, күшейтудің де қажеті жоқ сияқты. Сый-сияпатты әркім жағдайына мүмкіндігіне қарай қолданса болар еді.

Сонымен ойымызды қорытындылай келе айтарымыз көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі әдет-ғұрып заңдарына сүйенген қоғамдағы азаматтық қатынасты реттеуші объектілер қазіргі кезеңдегідей көп түрлі болған жоқ. Сол қоғамның талабы мен әдет-ғұрып заңдарына сүйеніп қабылданған жол-жора, ережелер аясында қоғамдағы азаматтық қатынасты реттеуге қолданған объектілерді айтамыз. Отбасы меншігі нығайғандығын көреміз. Азаматтық қатынасқа түсетін объектілер қозғалмалы – қозғалмайтын деп қазіргідей бөлінбегенмен өз ерекшелігіне қарай құнын бағалай білді. Негізгі объект болып жер, су, құдық, қоныс, жайлау, қыстау, мал-дәулет, мүлік, тұрмыс-тіршілік бұйымдары болғанымен қазіргідей ақша, бағалы қағаз болған жоқ. Ақшаның өзі тапшы, сирек қолданылғанын және ол тек Ресей империясының құрамына еніп, солардың заңдары мен сауда-саттық, айырбас сияқты қатынастары кеңінен етек алған тұста қолданыла бастады. Сол объектілерге байланысты туындайтын дау-дамай, жерге талас мәселелері қазақтың әдет-ғұрып заңдарымен реттеліп, айып төлеу, құн төлеу, салық төлеу сияқты жолдарын тапты.

Сөйтіп қазақ қоғамының тарихи даму эволюциясының ерекшеліктерін ескере отырып ондағы азаматтық қатынастардың одан әрі дамып, кемелдене түскендігін көреміз, оның ең тиімді тұстарын қазіргі азаматтық қатынастағы заңдарға қолдана білу бүгінгі күннің талабына сай келер еді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Сапарғалиев Ғ.С., Ғаббасұлы Ғ. Қазақ көшпелі қоғамының әдет заңдарының бастауы туралы // Мемлекет және құқық журналы, 2001, № 1.
2. Хамза Көктәнді. Шыңғыс хан шығарған ұлы жосық заң (Білік – Иосын, Джасак) танымдық зерттеу, - Шымкент: «Қасиет», 2003.
3. Зиманов С.З., Өсеров Н.Ө. «Жеті-Жарғы» туралы бірер сөз // Қазақ Ғылым академиясының Хабарлары. Қоғамдық-ғылыми сериясы, 1975, № 4.

4. Кенжалиев З.Ж. Көшпелі қазақ қоғамындағы дәстүрлі құқықтық мәдениет: (теориялық мәселелер, тарихи тағылымы), Алматы, 1997, 192 б.
  5. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих, или киргиз-кайсацких орд и степей, Алматы, 1996.
  6. Қазақтың ата заңдары: Құжаттар, деректер және зерттеулер. Бағдарлама жетекшісі: С.З.Зиманов. Алматы: Жеті жарғы, 2005. 6-том.
  7. Материалы по казахскому обычному праву, Алматы, 1998.
  8. Қазақ әдет-ғұрып құқығының материалдары, (Құрастырған. З. Кенжалиев және т.б.), Алматы, 1996.
-

ОБЪЕКТЫ ГРАЖДАНСКО – ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Қаламов Ғазиз, Смагулов Аблай Аманбаевич

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматриваются вопросы регулирования объектов гражданско – правовых отношений в казахском обществе и их виды.

Ключевые слова: казахское общество, объекты, гражданско – правовые отношения, обычай, традиции.

OBJECTS OF CIVIL - LEGAL RELATIONS IN THE KAZAKH SOCIETY

Kalamov Gaziz, Smagulov Ablay Amanbayevich

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article deals with the regulation of objects of civil - legal relations in the Kazakh society and their types.

Keywords: Kazakh society, objects, civil - legal relations, customs and traditions.

МҰРАГЕРЛІКТІҢ ӘДЕТ ЗАҢДАРЫНДАҒЫ МҰРАТЫ – БІРЛІК

Қакиева Айнагүл,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Смагулова Асыл Смагуловна,

заң ғылымдарының кандидаты, профессор,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақалада қоғамдағы мұрагерлік институтының атқаратын ролі мен даму кезеңдері, қоғамдағы мұрагерлікті құқықтық реттеу проблемалары қарастырылған.

Кілт сөздер: мұра, мұрагер, мұрагерлікті құқықтық реттеу, даму кезеңдері, әдет-ғұрып құқығы.

Адамзат баласының дүниеге келіп, өсіп-өркендеуінде мұрагерлік институтының алатын орны ерекше. Ол әр дәуірлің дамуына, дініне, мәдениетіне орай өзгеріп отырған.

Қазіргі кезде жеке меншік ұғымының қайта түлеуі жылжитын, жылжымайтын мүлік көздерінің көбеюі мұрагерлік институтының көзбен қарап ерекше көңіл бөлуді талап етеді. Қазақ қоғамында ертеден қалыптасқан үйленген ұлға енші бөлу, ұзатылған қызды жасаумен беріп, «қара шаңырақта» отағасы орнын кенже баласы басатын үрдіс қалыптасқаны бесенеден белгілі. Бізде мұра мен мұрагерлік институттары өзге халықтардағыдай жете дамымаса да, лауазымдық орындарда мұра мен мұрагерлік жақсы сақталғанын назардан тыс қалдыру мүмкін емес. Ұзақ ғасырлар бойы өмір сүрген отбасы мен неке құқықтырына, оның ішінде мұра мен мұрагерлікке түрлі өзгерістер еніп келген мәлім. Кеңестік дәуірде күштеп неке заңдарын енгізу нәтижесінде бұрынғы қағида-ережелер ұлттық бейнесінен айырылып мүлдем әлсіреп кетті.

Елімізде жүріп жатқан мемлекеттік және құқықтық салалардағы реформаларды жүргізу барысында халықтың дәстүрлі мұра мен мұрагерлік қағида-ережелерін жаңғыртып пайдалануға болады. Өйткені, біздің неке және отбасы туралы заңнамасының көп тұтастары металитетімізге мүлдем ерсі келеді. Олардың болмысымызға жақындату, қайта зерделеу басты мүддемізге айналса кәнеки. Бұның алқабилер соттарына, кәсіби соттарға да берер тағылым мол. Әсіресе жоғары оқу орындарында құқық және мемлекет теориясында мен тарихы, құқықтық-саяси ілімдер тарихы неке және отбасы, азаматтық құқық, әдет құқығы пәндерінен дәріс беру кезінде пайдаланудың маңызы терең [1].

Мұраны кейінгі ұрпаққа қалдырудың бірнеше түрі мен сипаты қалыптасты. Атап айтқанда: саяси, рухани және мүліктік. Саяси мұраға – тақты мұра етіп қалдыруды айтсақ, рухани мұраға - өлең-жырлар, өнер, ақыл-өсиет т.б., ал мүліктік мұраға – дүние мүлікті қалдыруды жатқызуға болады.

Қазақ халқында өзге халықтар сияқты мұрагерлік мәселеге ерекше көңіл бөлген. Бірақ оның тұрмыс тіршілігі, шаруашылығының түрі, ұстанған әдет-ғұрпы, діні, сеніміне байланысты өзіндік ерекшелігі байқалады.

Міне, осы қазақи дәуір ережелері көбіне басқалармен онша қарым-қатынас жасамауы себепті томаға тұйық, өзгеріске онша түспеген қалпында ұзақ сақталды. Дегенмен заманның өзгеруі ондағы саяси, әлеуметтік және экономикалық жағдайларға орай әдеттік қағидалардың кейбір тұстары өзгерістерге ұшырады. Оны біз қазақ хандығы құрылғаннан кейінгі қалыптасқан Есім, Қасым, Тәуке хандар жасаған құқықтық реформалардан көреміз. Дегенмен, бұл өзгерістер бұрыннан келе жатқан, қалыптасқан әдет-ғұрып пен құқықтану жүйелеріне өзгеріс еңгізіп жаңаша сипат бере алған жоқ. Тіпті мұсылман дінінің шариат заңдары да қазақ әдет-ғұрпымен етене жақындасып, қабысып кетсе де оған онша өзгеріс енгізе алмай тек мұсылмандық сипатқа ие болса, ал қазақ әдет-ғұрпы ислам қағидаларын өз ішіне ала отырып, қазақи сипатқа ие бола алды. Қазақ хандығының құрылуы, нығаюы, оның әлеуметтік-экономикалық және саяси жағынан күшеюі оны басқарушы хандарға да

байланысты болды. Қасым хан қазақ қоғамына сонау ерте ғұн, түркі замандарынан енген саяси мұрагерлік заңы негізінде әке тағына ие болып, әкенің елі, жеріне билік етті.

Қазақ халқының және әлем халықтарының әрқайсысының өздеріне тән мұра мен мұрагерлік тарихы бар. Қазақ халқының басынан өткізген сан-алуан қоғамдық-экономикалық формациялар елегінен өткен мұра мен мұрагерлік қағидаларының мәні әлі күнге терең, одан көптеген үлгі-өнеге алуға лайықты. Өкінішке орай, мұра мен мұрагерліктің әлеуметтік-қоғамдық мәні зор, мемлекет тағдырында алар орыны маңыздылығына қарамай ұзақ мезгіл елеусіз, ескерусіз қалып келді. Тіпті, тәуелсіздігіміз өз қолымызға тигелі бері де бұл мәселе кейінге ысырылып, көлеңкеде қалып отыр. Отбасы мен некеде мұра мен мұрагерліктің айрықша орыны бар екеніне мән берілмей, батыстық заң-қағидалар күнделікті қағида мен дәстүрге еніп, қалыптасар болса, онда сөз жоқ, қазақ халқы өз болмысынан ажырап, дау-дамай көбейіп, туысқандық сезім мүлдем өшеді.

Мұраның әкімшілік жолмен берілуінің бір көрінісі – саяси биліктің ең жоғары нысаны мемлекеттік тақ мұрагерлігі әр елде әр түрлі аталғанымен сипаты жағынан бәрі де монархиялық, әкеден балаға, ағадан ініге берілетін биліктің түрі болады. Ежелгі тайпалардың өзінде әке тағымен бірге елдің саяси, әкімшілік, әскери билігінің өз ұрпағына көшіп келген. Сондықтан болашақ мұрагерлер өз әулеті, халқы алдында үлкен жауапкершілікпен қарады. Түркілерде саяси мұрагерлік қана емес, материалдық мұрагерлік туралы да біршама зерттелген. Азия мемлекеттерінде ата қоныстың ұрпақтан ұрпаққа мұрагерлік жолмен беріліп, оған ешкімнің қол сұғуына жол берілмегендігін ғылыми деректер дәлелдейді. Көптеген деректерге сүйенсек, әке өлсе ұлы мұрагер, аға өлсе, іні мұрагер болғандығын көреміз. Бұл тәртіп өмір тәжірибесінен туындаған қағида болады.

Қорыта айтқанда, саяси мұрагерліктің әдет заңдарындағы өзіне тән ерекшеліктерін былайша тұжырымдауға болады: яғни, мұрагерлік – қандай жолмен жетсе де өмірлік лауазым. Мұрагерді не өлім, не, соғыстағы жеңіліс, немесе аталастар арасындағы опасыздық болмаса тақтан ешкім айыра алмайды. Әкеден балаға мұраға қалатын лауазым сол ұрпақтың ауызбірлігіне де бойланысты болады.

Қазақ мұрагерлігінің әдет-ғұрпындағы бастауларының бірі – рухани мұра қалдыру болды. Оған халықтың ауыз әдебиеті арқылы болашақ ұрпаққа жеткен өлең, жырлар, дастандар, шешендік сөздер мен билер шешімдер, хан жарлығы, көшпелі қазақ халқының қоғамдық құрылысын басқаруға арналған заңдары да бізге жеткен мұра енсебінде сақталған.

Мұра мен мұрагерліктің қалыптасуына өз үлесін қосқан ежелгі Қазақстан аумағын мекендеген тайпалардың пайдаланған әдет заңдары, кейін хандық дәуірде соның негізінде құрастырылған жол-жора, жарғы, яғни, құқықтық ескерткіштері, билер билігі, ережелер, шарифат заңдары екені де айқын.

Құқықтың қайнар көзі ретінде қолданылатын низамдардың бірі – Қазақ хандығындағы «Қасым ханның қасқа жолы» деп аталатын заң болды.

«Есім ханның ескі жолында» мұрагерлікке көңіл бөлінбеген деуге болмайды. Осы екі заңды толықтыра отырып XVII ғасырдың соңында қазақ мемлекеттің саяси құрылымында басқару жүйесінде өз Тәуке хан, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке билер сияқты кемел ойлап, кең пішкен даналардың ой жемісі арқасында ежелден өзге заңдарымен тең қаралып келе жатқан жер дауын мүлік заңынан бөліп алып, жеке ереже ретінде билік нормасына енгізді.

Мұсылмандық құқық бойынша, мұра мен мұрагерлік өте маңызды орын алады. Шарифат бойынша мұра мен мұрагерлік үш дәреже бойынша бөлінеді және мұрагерліктен мына жағдайларда мұрагерлерді шеттетіп, мақрұм қалдырады: нақақ қан төккендер, бостандығы жоқтар, ата-анасынан қарғыс алғандар, діннен безгендер. Қазақ халқында да ата-анасынан «теріс бата» алғандар, діннен безгендер, «етегін кесіп елден қуылғандар» мұраға ие бола амаған. Шарифат заңы мұраны мынандай болшектерге бөледі: жарты, төрттен бір, сегізден бір, үштер бір, үштен екі, алтыдан бір. Ислам дінінің енуін мұра мөлшерін

айқындап, оның бөліну дәрежесін, белгілейді. Мұрагерлік мұрадан заңсыз шеттетілмей, мұраны орынды бөлу ережесін қатан сақтауды талар етті.

Енші беру арқылы ата-ана ұрпағын көзінің тірісінде өз бетімен өмір сүре білуге тәрбиеледі, сыртынан қамқор болып отырды. Енші отбасындағы несібенің сол балаға тиесілі үлес етіп есептеледі. Оны орынды пайдаланып, көбейте білу енші алған балалардың міндеті болады. Еншісін алған бала қайтып айналып әке мұрасына еш уақытта таласпайтын болды [2].

Мұрагерлікпен тікелей байланысты келесі бір институттың түрі - әмеңгерлік. Әмеңгерлік туралы ғұндар, түркілер заманындағы заңдармен Шығыс ханның «Ұлы Ясы» заңында, хандық дәуірдегі қолданған «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның есаі жол», Тәуке ханның «Жеті жарғысында» әмеңгерлік мәселесі мен жесір дауында ерекше көңіл бөлген. Жалпы әмеңгерлікке байланысты «аға өлсе жеңге мұра, іні өлсе келін мұра» деген қағида бойынша жесір қалған әйел жас болса қайтыс болған күйеуінің туыстарының біреуіне күйеуге шығады. Қазақ қоғамында ұзақ сақталған өзге халықтардан ерекше бір институт «әмеңгерлік» туралы зерттеуші ғалымдардың көптеген еңбектерінде көрсетілген.

Ежелден келе жатқан әдет-ғұрып қағидалары бойынша әке мұрасына иеліке ететіндер: марқұмның балалары, әке-шешесі, аға – інілері, жақын туыстары, қала берді аталас ағайындары болатын.

Марқұмның артында басқа рудан асырап алған ұл қалса онда, оған енші беріп, өз руына қайтарады. Ол марқұмның толық мұрагері болу үшін асырап алған әкесі көзінің тірісінде өз ағайын-туыстарының басын қосып, әрқайсысына жолын беріп, риза етіп, асыранды ұлдың мұрагер болу құқын заңдастыруы қажет, сондай жағдайда ғана бүкіл мал-мүлкін сол асырап алған ұлдың билігіне өтеді, оған енді ешкімнің таласы болмайды, оның мұрагерлік құқына ешкім шек келтірмейді. Ал егер асырап алған ұл сол ру ішіндегі ағайын – туыстардан алынса, онда ол толықтай мұрагер болып есептеліп, өзге мұрагерлермен бірдей үйлеске ие болады. Марқұмның өлеріндегі өсиет, артында қалған жас балаларының, жесірінің, қара шаңырақтың, тіпті енші алып кеткен балаларының, ұзатылмаған қыздардың мүддесі және өліктің жетісі, қырқын, жүзін, асын беру шығындарды түгелдей ескеріле отырып айталады [3].

Мұра және мұрагерлік институтының жойылмау себебі ол ізгілікке негізделген және болашаққа бағытталған. Мазмұны терең, өмірімен біте қайнасқан, тіршіліктің тірегі болып есептеледі.

Қолданлыған әдебиеттер тізімі:

1. Сапарғалиев Ғ., Ғаббасұлы Ғ., Көшпелі қоғамның әдет заңдарының бастауы туралы. «Мемлекет және құқық» №1. 2001ж.
2. Левшин А. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей Спб. 1999
3. Билер съезіндегі Ереже бойынша. // Киргизская степная газета. 1899. №41.

ЕДИНСТВО КАК ЦЕЛЬ НАСЛЕДСТВА В ОБЫЧНОМ ПРАВЕ

Какиева Айнагуль, Смагулова Асыл Смагуловна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматривается эволюционное развитие института наследования, его роль, проблемы правового регулирования наследования в обществе.

Ключевые слова: наследство, наследник, правовое регулирования наследства, эволюционное развитие, обычное право.

UNITY OF PURPOSE AS INHERITANCE CUSTOMARY LAW

Kakiyeva Ainagul, Smagulova Assyl Smagulovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article evolution development of inheritance, its role, problem of law regulation of inheritance in the society.

Keywords: inheritance, heir, statutory regulation of inheritance, evolution development, common law.

ҚР ЗАҢНАМАЛАРЫНА СӘЙКЕС ОТБАСЫ МҮШЕЛЕРІНІҢ АЛИМЕНТТІК МІНДЕТТЕМЕЛЕРІН РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Метирбаев Алмасбек,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Смагулова Асыл Смагуловна,

заң ғылымдарының кандидаты, профессор,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы неке-отбасы қатынастарын реттейтін заңнамаларға сәйкес отбасы мүшелерінің өзара асырау үшін белгіленген алименттік міндеттемелері қарастырылған.

Кілт сөздер: алимент, ерлі-зайыпты, мүгедек, мұқтаж.

Қазақстан Республикасының қазіргі заңнамасы ерлі-зайыптылардың бірін-бірі материалдық жағынан қолдауды міндеттейді. Мұндай қолдаудан бас тартқан және ерлі-зайыптылардың арасында алимент төлеу туралы келісім болмаған жағдайда, алимент төлеуге қажетті қаражаты бар екінші жұбайдан:

- еңбекке жарамсыз мұқтаж жұбайының;

- жүктілігі кезеңінде және ортақ баласы туған күннен бастап үш жыл бойы зайыбының;

- ортақ мүгедек баланы он сегіз жасқа толғанға дейін бағып-күтуді жүзеге асырып отырған, сондай-ақ он сегіз жасқа толған соң ортақ мүгедек балаға I-II топтағы мүгедектік белгіленген жағдайда көмекке мұқтаж жұбайының алимент төлеуді сот тәртібімен талап етуге құқығы бар.

Бұрынғы жұбайдың неке (ерлі-зайыптылық) бұзылғаннан кейін алимент алуға құқығы бар. Алимент төлеуге қажетті қаражаты бар бұрынғы жұбайынан алимент төлеуді сот тәртібімен талап етуге де құқық берілген яғни

- жүктілігі кезеңінде және ортақ баласы үш жасқа толғанға дейін бұрынғы зайыбының;

- ортақ мүгедек баланы он сегіз жасқа толғанға дейін бағып-күтуді жүзеге асырып отырған, сондай-ақ он сегіз жасқа толған соң ортақ мүгедек балаға I-II топтағы мүгедектік белгіленген жағдайда көмекке мұқтаж бұрынғы жұбайының;

- неке (ерлі-зайыптылық) бұзылғанға дейін еңбекке жарамсыз болып қалған көмекке мұқтаж, еңбекке жарамсыз бұрынғы жұбайының құқығы бар.

Алименттің мөлшері және оны неке (ерлі-зайыптылық) бұзылғаннан кейін бұрынғы жұбайына беру тәртібі бұрынғы ерлі-зайыптылардың арасындағы келісіммен айқындалуы не сот айқындауы да мүмкін екендігі заңмен қарастырылған.

Ерлі-зайыптылардан және бұрынғы ерлі-зайыптылардан сот тәртібімен өндіріп алынатын алименттің мөлшері мынадай. Ерлі-зайыптылардың (бұрынғы ерлі-зайыптылардың) арасында алимент төлеу туралы келісім болмаған кезде, жұбайдан (бұрынғы жұбайдан) сот тәртібімен өндіріп алынатын алименттің мөлшерін ерлі-зайыптылардың (бұрынғы ерлі-зайыптылардың) материалдық және отбасылық жағдайларын және тараптардың басқа да назар аударарлық мүдделерін негізге ала отырып, алимент төлеу кезіндегі қолданылып жүрген айлық есептік көрсеткіштің еселенген қатынасында сот айқындайды.

Жұбайды екінші жұбайды күтіп-бағу жөніндегі міндеттен босату немесе бұл міндеттің мерзімін шектеу ерекшеліктері. Сот жұбайдың көмекке мұқтаж, еңбекке жарамсыз екінші жұбайды күтіп-бағу міндетінен босатуы немесе некеде тұрған (ерлі-зайыпты болған) кезеңде де, неке бұзылғаннан кейін де бұл міндетті белгілі бір мерзімге белгілейді:

- егер көмекке мұқтаж жұбайдың еңбекке жарамсыздығы спирттік ішімдіктерге, есірткі, психотроптық заттарға салынуы салдарынан немесе оның қасақана қылмыс жасауы салдарынан басталған;

- ерлі-зайыптылар некеде (ерлі-зайыптылықта) ұзақ тұрмаған (бес жылға дейін);

- алимент төлеуді талап ететін жұбай отбасында лайықсыз мінез-құлық көрсеткен жағдайларда шектеуі мүмкін.

Сондай-ақ бұрынғы жұбайын күтіп-бағу жөніндегі міндет мынадай жағдайларда қарастырылған:

- күтіп-бағуға құқығы бар жұбай жаңа некеге отырса (ерлі-зайыпты болса);

- заңнамамен қарастырылған өзге де мән-жайлар жойылса, сот шешімімен тоқтатылады.

Ата-аналар өздерінің кәмелетке толмаған балаларын, сондай-ақ жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру жүйесінде, күндізгі оқу нысаны бойынша жоғары білім беру жүйесінде оқитын кәмелетке толған балаларын күтіп-бағу туралы келісім (алимент төлеу туралы келісім) жасасуға құқылы. Егер ата-аналар өздерінің кәмелетке толмаған балаларына, сондай-ақ жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім беру жүйесінде, күндізгі оқу нысаны бойынша жоғары білім беру жүйесінде оқитын жиырма бір жасқа дейінгі кәмелетке толған балаларына күтіп-бағу қаражатын ерікті түрде бермеген жағдайда, бұл қаражат олардан сот тәртібімен өндіріп алынады. Ата-аналардың алимент төлеу туралы келісімі болмаған кезде, кәмелетке толмаған балаларға күтіп-бағу қаражаты берілмеген кезде және сотқа талап-арыз берілмеген кезде қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын орган кәмелетке толмаған балаларға олардың ата-аналарынан алимент өндіріп алу туралы талап-арыз беруге құқылы.

Кәмелетке толмаған балаларды күтіп-бағуға сот тәртібімен өндіріп алынатын алименттің мөлшері көрсетіледі. Алимент төлеу туралы келісім болмаған кезде сот кәмелетке толмаған балаларға олардың ата-аналарынан алиментті ай сайын мынадай мөлшерде: бір балаға - ата-анасы табысының және (немесе) өзге де кірісінің - төрттен бір бөлігін; екі балаға - үштен бір бөлігін; үш және одан да көп балаға тең жартысын өндіріп алады. Бұл үлестердің мөлшерін сот тараптардың материалдық немесе отбасылық жағдайларын және назар аударарлық өзге де мән-жайларды ескере отырып, кемітуі немесе көбейтуі мүмкін.

Еңбекке жарамды ағалары мен апаларының өздерінің кәмелетке толмаған туған інілері (қарындастары) мен сіңлілерін күтіп-бағу жөніндегі міндеттері белгіленген. Кәмелетке толмаған көмекке мұқтаж інілері (қарындастары) мен сіңлілерінің өз ата-аналарынан күтіп-бағу қаражатын алуға мүмкіндігі болмаған жағдайда, өздерінің алимент төлеуге қажетті қаражаты бар еңбекке жарамды, кәмелетке толған бірге туған ағалары мен апаларынан сот тәртібімен алимент алуға құқығы бар [1].

Атасы мен әжесінің немерелерін күтіп-бағу жөніндегі міндеттері. Өздерінің еңбекке жарамды ата-аналарынан, бірге туған кәмелетке толған еңбекке жарамды ағалары мен апаларынан күтіп-бағу қаражатын алуға мүмкіндік болмаған жағдайда, кәмелетке толмаған көмекке мұқтаж немерелердің өздерінің алимент төлеуге қажетті қаражаты бар атасы мен әжесінен сот тәртібімен алимент алуға құқығы бар.

Сонымен қатар ежелден қалыптасқан әдет-ғұрып заңдарындағы кейбір қағидаларда қазіргі заңнамаларда ескерілген, яғни немерелердің атасы мен әжесін күтіп-бағу міндеті. Сондықтан, өздерінің кәмелетке толған еңбекке жарамды балаларынан немесе жұбайынан (бұрынғы жұбайынан) күтіп-бағу қаражатын алу мүмкін болмаған жағдайда, көмекке мұқтаж, еңбекке жарамсыз атасы мен әжесі өздерінің алимент төлеуге қажетті қаражаты бар еңбекке жарамды кәмелетке толған немерелерінен сот тәртібімен алимент талап етуге құқылы [2].

Тәрбиеленушілердің өздерін іс жүзінде тәрбиелеген адамдарды күтіп-бағу міндеті мынадай. Кәмелетке толмаған балаларды іс жүзінде тәрбиелеген және күтіп- баққан еңбекке жарамсыз мұқтаж адамдардың, егер олар өздерінің кәмелетке толған еңбекке жарамды балаларынан немесе немерелерінен не жұбайларынан (бұрынғы жұбайларынан) күтіп-бағу қаражатын ала алмаса, өздерінің кәмелетке толған еңбекке жарамды тәрбиеленушілерінен сот тәртібімен күтіп-бағу қаражатын беруді талап етуге құқығы бар. Егер іс жүзінде тәрбиелеген адамдар тәрбиеленушілерді бес жылдан аз уақыт күтіп-бақса және тәрбиелесе, сондай-ақ өздерінің тәрбиеленушілерін тиісті түрде күтіп-бақпаса және тәрбиелемесе, сот тәрбиеленушілерді осы адамдарды күтіп-бағу жөніндегі міндеттен босатуға құқылы. Осы баптың 1-тармағында көзделген міндеттер қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы не патронаттағы адамдарға жүктелмейді.

Өгей ұлдар мен өгей қыздардың өгей әкесін және өгей шешесін күтіп-бағу жөніндегі міндеттері мынадай. Өздерінің өгей ұлдарын немесе өгей қыздарын тәрбиелеген және күтіп-баққан, көмекке мұқтаж, еңбекке жарамсыз өгей әке мен өгей шеше, егер олар өздерінің кәмелетке толған еңбекке жарамды балаларынан немесе немерелерінен не жұбайларынан (бұрынғы жұбайларынан) күтіп-бағу қаражатын ала алмаса, осыған қажетті қаражаты бар еңбекке жарамды, кәмелетке толған өгей ұлдарынан немесе өгей қыздарынан сот тәртібімен күтіп-бағу қаражатын беруді талап етуге құқылы. Егер өгей әке мен өгей шеше өгей балалары мен өгей қыздарын бес жылдан аз уақыт тәрбиелесе және күтіп-бақса, сондай-ақ олар өздерінің тәрбиелеу немесе күтіп-бағу жөніндегі міндеттерін тиісті түрде атқармаса, сот өгей ұлдар мен өгей қыздарды өгей әкесін немесе өгей шешесін күтіп-бағу міндеттерінен босатуға құқылы.

Отбасының басқа мүшелерінен сот тәртібімен өндіріп алынатын алименттің мөлшері. Кодекстің 151-155-баптарында аталған адамдарға алименттің мөлшері мен оны төлеу тәртібі тараптардың келісімімен айқындалуы мүмкін. Тараптардың келісімі болмаған кезде сот тәртібімен өндіріп алынатын алименттің мөлшерін сот әрбір жеке жағдайда алимент төлеуші мен алушының материалдық және отбасылық жағдайлары мен тараптардың басқа да назар аударарлық мүдделерін негізге ала отырып, алимент төлеген кезде қолданылып жүрген айлық есептік көрсеткіштің еселенген қатынасында белгілейді. Егер отбасының алимент талап етуші мүшесін бір мезгілде бірнеше адам күтіп-бағуға міндетті болса, сот олардың материалдық және отбасылық жағдайларына қарай олардың әрқайсысының алимент төлеу жөніндегі міндетін орындауға қатысу мөлшерін айқындайды. Алимент мөлшерін айқындау кезінде сот алимент төлеуге міндетті адамдардың бәріне, олардың біреуіне немесе бірнешеуіне талап-арыз берілгеніне қарамастан, сол адамдардың бәрін ескеруге құқылы.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы Кодексі. 26.12.2011 ж.
2. Зиманов С.З.Қазақтың әдет-ғұрып заңдары, Алматы -2013 ж.

**ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ АЛИМЕНТНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ СРЕДИ
ЧЛЕНОВ СЕМЬИ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РК**

Метирбаев Алмасбек, Смагулова Асыл Смагуловна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассматриваются алиментные обязательства среди членов семьи в соответствии с законодательствами Республики Казахстан.

Ключевые слова: алименты, супруги, инвалид, нетрудоспособный.

**PROBLEMS OF REGULATION MAINTENANCE OBLIGATIONS TO THE MEMBERS
OF THE FAMILY WITH THE LEGISLATION OF RK**

Metirbayev Almasbek, Smagulova Assyl Smagulovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article focuses on maintenance obligations among family members, in accordance with the laws of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: alimony, wife, disabled, unable to work.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА САЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРЫН РЕТТЕУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мұқанбетжан Санжар,
«Құқықтану» мамандығының магистранты,
Смагулов Аблай Аманбаевич,
заң ғылымдарының кандидаты,
Жумабаева Алия Аманбаевна,
заң ғылымдарының магистрі,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақалада мемлекеттегі салық қатынастарын ұйымдастыру, реттеу жөніндегі құқықтық іс-қимылдарды қарастырады.

Кілт сөздер: салық, салық органдары, салық салу, салықтық бақылау.

Салық салу саласындағы мемлекеттік басқару кең мағынада арнайы құзырет берілген салық органдарының, басқа да атқарушы билік органдарының, сондай-ақ мемлекеттің айрықша субъектілері мен өкілді органдарының ҚР Президентінің, ҚР Парламентінің, ҚР Үкіметінің, жергілікті мәслихаттар мен әкімдіктердің салық салу жүйесінде атқаратына өздеріне тиесілі өкілеттіліктерін ретінде көрініс табады.

Ал мемлекеттің салықтық қызметінің мәніне салықтық құқықтық қатынас субъектілерінің өздеріне тән субъективтік құқықтарымен заңи міндеттерін атқаруларына орай мемлекеттік басқарудың салық салу аясындағы мақсат-бағдарын айқындап, қалыптастыру жатады.

Салық салу саласын басқару уәкілетті мемлекеттік органдардың ұйымдастырушы қызметі мен тиісті атқарушы-билікші қызметтерін бірдей қамтиды, сондай-ақ салық механизмдерінің тұтқалары мен әдістері, ынталандырулары мен жауапкершілік шаралары арқылы жүзеге асырылады.

Салық салу саласын басқару негізінде мынадай: жоспарлылық және тиімділік, салық мәселелеріне саяси тұрғыдан қарау, халық мүддесі мен мұқтаждығын есепке алу, ғылым жетістіктерінің нәтижесіне сүйене отырып басқару, барлық басқару жүйесі бойынша құқықтар мен міндеттерді дәл белгілеу және нақтылы жауапкершілік жүктеу, осы саладағы басқарудың барлық деңгейін тиімді ұштастыру, заңдылық және жариялылық принциптері жатады.

Салық салу саласын басқару процесінде өзара тығыз байланысқан бухгалтерлік, статистикалық ақпараттар, салықтарды басқаруды ұйымдастыру, салықтық жоспарлау және реттеу, салықтық бақылау сияқты элементтер пайдаланылады.

Салық салу жөніндегі ақпараттарды қажет уақытында, толығымен және шынайы түрде алу – салық процестерін тікелей басқаруды қамтамасыз етеді. Ақпараттар тікелей, бухгалтерлік және статистикалық есептеулер арқылы алынады. Осы ақпараттар салықтық жоспарлауды ғылыми тұрғыдан негіздеуге де айтарлықтай септігін тигізеді.

Салық салуды ұйымдастыру барысында салықтық қатынас нысандарына қоса салық механизмі құрылады және оның тиімді іске асырылуына жадай жасалады.

Мемлекеттік салықтық бақылау салықтық бақылау тексерулерді және фискальдық мониторингті жүзеге асыруға құқылы уәкілетті мемлекеттік органдар мен салықтық органдарының жүйесін құзіреттерін, салықтық бақылаудың нысандары мен түрлерін сондай-ақ салықтық бақылаудың нысандары мен түрлерін ұйымдастыру және жүргізу тәртібін айқындайтын салықтық құқықтың жалпы бөлімінің институты болып табылады.

Сонымен, мемлекеттік салықтық бақылау, салық заңдарының тиісінше орындалуына, сондай-ақ міндетті зейнетақы жарналарының тиісті жинақтаушы зейнетақы қорларына

толығымен және уақытылы аударылуына қатысты тек салық органдары тарапынан жүргізілетін бақылау болып табылады.

Салықтық бақылау: салық заңдарының бұзылуы жөніндегі деректерді айқындау; салықтық құқықтық қатынасқа қатысушының өз міндеттерін жеткіліксіз орындағаны туралы деректерді айқындау; кінәлілерді табу және оларды белгілеген заңды жауапкершілікке тарту; салық заңдарының бұзылуын (орындалмауын немесе сапасыз орындалуын) жою; салық берешегін мәжбүрлеп өндіріп алу түріндегі шараны қолдану арқылы мемлекеттің материалдық мүддесін қорғау; салық заңдарының бұзылуын болдырмау тәрізді мақсаттарды көздейді.

Салықтық бақылау субъектілері салықтық тексеру жүргізуге айрықша құқық берілген мемлекеттің салық органдары болып табылады.

Салықтық бақылау объектілеріне өздеріне салық заңдары бойынша заңи міндеттер жүктелген мынадай топтар: салық төлеушілер; мемлекеттің салық агенттері; банктер; салық төлеуші жөніндегі ақпараттарға ие тұлғалар жатады. Салықтық бақылау пәні өздерінің заңи міндеттерін орындау жөніндегі салық төлеушінің іс қимылы болып табылады.

Корпорациялық табыс салығын төлеушілерге ҚР Ұлттық банкі мен мемлекеттік емкемелерді қоспағанда, ҚР резидент заңды тұлғалары, сондай-ақ ҚР қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын немес ҚР-дағы көздерден табыс алатын резидент емес заңды тұлғалар жатады.

Салық салу объектілеріне: салық салынатын табыс, төлем көзінен салық салынатын табыс, ҚР-да қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын резидент емес заңды тұлғаның таза табысы корпорациялық табыс салығы салынатын объектілер болып табылады. Жеке табыс салығы ретінде төлем көзінен салық салынатын табыстар және төлем көзінен салық салынбайтын табыстар салық салу объектілері бар жеке тұлғалар жеке табыс салығын төлеушілер болып табылады.

Жеке табыс салығы бойынша есеп-қисапқа қосымшада жеке тұлғаның төленген кірістері туралы мәліметтер көрсетіледі.

Салық салу объектілері:

- жеке кәсіпкерлер;

- мемлекеттік мекемелерді қоспағанда, заңды тұлғалар;

- қызметін Қазақстан Республикасында тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын резидент еместер;

Салықтың нақты ставкаларын Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындап, белгілейтін міндетті төлемдерге жатады. Акцизделетін тауарлар мен қызмет түрлерінің тізбесі:

- спирттің барлық түрлері;

- алкоголь өнімі;

- темекі бұйымдары;

- құрамында темекі бар басқа бұйымдар;

- бензин (авиациялық бензинді қоспағанда), дизель отыны;

- жеңіл автомобильдер (арнайы мүгедектерге арналған, қолмен басқарылатын автомобильдерден басқа);

- шикі мұнай, газ конденсаты акцизделетін тауарлар болып табылады.

Қызметтің акцизделетін түрлері мыналар болып табылады:

- ойын бизнесі;

- лотереяны ұйымдастыру мен өткізу.

Жер қойнауын пайдаланушыларға салық салуда мұнай операцияларын және өндірумен байланысы жоқ жер асты құрылыстарын салу мен пайдалану жөніндегі жұмыстарды қоса алғанда, жер қойнауын пайдалану бойынша операцияларды жүргізу жөніндегі қызметке салық салудың ерекшеліктері реттеледі және жер қойнауын

пайдаланушылардың мынадай салықтары мен арнайы төлемдерін: үстеме пайда салығын; жер қойнауын пайдаланушылардың арнайы төлемдерін: бонустарды (қол қойылатын, коммерциялық табу); роялтиді; өнімді бөлу бойынша Қазақстан Республикасының үлесін; қызметін өнімді бөлу туралы келісім-шарт бойынша жүзеге асыратын жер қойнауын пайдаланушының қосымша төлемін есептеу мен төлеу тәртібі белгіленеді [1].

Жер қойнауын пайдаланушы роялтиді Қазақстан Республикасының аумағында өндірілетін пайдалы қазбалардың әр түрі бойынша, оның сатып алушыларға өткізілгеніне (тиеп жөнелтілгеніне) немесе өз қажетіне пайдаланылғанына қарамастан, жеке төлейді.

Бонустар жер қойнауын пайдаланушының тіркелеген төлемдері болып табылады. Жер қойнауын пайдаланушы жер қойнауын пайдалануды жүргізудің жеке жағдайларын негізге ала отырып, бонустардың мынадай түрлерін: қол қойылатын; коммерциялық табу бонусын төлейді.

Жер қойнауын пайдаланушы роялтиді ҚР-ның аумағында өндірілетін пайдалы қазбалардың әртүрі бойынша оның сатып алушыларға өткізілгеніне немесе өз қажетіне пайдаланылғанына қарамастан жеке төлейді. Жер қойнауын пайдалану барлаумен және өндірумен байланысы жоқ жер асты құрлыстарын салу және пайдалану жолымен жүзеге асырылатын кезде жер қойнауын пайдаланушы роялтиді жер асты құрлыстарын салу кезінде жер қойнауынан алынатын пайдалы қазбаларының көлемі үшін, сондай-ақ мұндай құрлыстардың жер қойнауында алатын көлемі үшін төлейді.

Жер салығы адамзат өркениетінің әр қилы даму кезеңдерінде үзбей алынған, күні бүгінге дейін әр қашанда жергілікті салық салу жүйесінде көрініс табатын үйреншікті жергілікті салық болып табылады. Бұл салық негізінде есептеліну көзі бойынша мүлктік болғандықтан оның төлеушілері қатарына заңды тұлғалар да, жеке тұлғаларда жатады. Жер салығын қалыптастыру тәсілі жерлердің түрі мен пайдаланылатын мақсат – бағдарларына қарай құрылады.

Жер салығы салық салу мақсатында барлық жерлер олардың арналған нысанасы мен тиесілілігіне қарай 7 санаттарға бөлінген.

Жердің мынадай санаттары:

ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері;

орман қорының жерлері;

су қорының жерлері;

запастағы жерлер салық салуға жатпайды.

Жер салығы: меншік құқығын, тұрақты жер пайдалану құқығын, өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығын куіландыратын құжаттар;

жер ресурстарын басқару жөніндегі уәкілетті орган әр жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша берген жерлердің мемлекеттік сандық және сапалық есебінің деректері негізінде есептеледі.

Төлеушілер: 1) жеке меншік құқығындағы; 2) тұрақты жер пайдалану құқығындағы; 3) бастапқы өтеусіз уақытша жер пайдалану құқығындағы салық салу объектілері бар жеке және заңды тұлғалар жер салығын төлеушілер болып табылады [2].

Көлік құралдар салығы меншік құқығында салық салу объектілері бар жеке тұлғалар және меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектілері бар заңды тұлғалар, олардың құрылымдық бөлімшелері көлік құралдары салығын төлеушілер болып табылады. Лизинг алушы қаржы лизингі шарты бойынша берілген (алынған) салық салу объектілері бойынша көлік құралдары салығын төлеуші болып табылады.

Мыналар мүлік салығын төлеушілер болып табылады:

1) Қазақстан Республикасының аумағында меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды басқару құқығында салық салу объектісі бар - заңды тұлғалар; жеке кәсіпкерлер
Қазақстан Республикасындағы мына заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер:

Қазақстан Республикасының аумағында меншік, шаруашылық жүргізу немесе оралымды (тікелей) басқару құқығындағы салық салу объектілері бар заңды тұлғалар (олардың ішінде ҚР тиісті қызметтерін жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының резидент емес заңды тұлғалар);

Қазақстан Республикасының аумағында меншік құқығындағы салық салу объектілері бар жеке кәсіпкерлер;

заңды тұлғаның шешіміне орай оның құрылымдық бөлімшелері;

Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан салық салу объектілері бойынша Қазақстан Республикасының резиденті емес заңды тұлғалар мүлік салығын төлеушілер болып табылады.

Мүлік салығының төлеуші заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер бюджетке төленетін салық мөлшерін белгілі салық базасына тиісті салық ставкасын қолдану жолымен есептеп шығарады.

Мүлік салығының есептелінген сомасын бюджетке аудару салық салу объектілері орналасқан жер бойынша жүзеге асырылады.

Мүлік салығын есептеу және төлеу үшін салық кезеңі ретінде күнтізбелік жыл белгіленеді.

Арнаулы салық режимдеріне салық кодексінің 15 бөлімі арналған.

Мыналарға:

1. шағын биснез субъектілеріне
2. шаруа (фермер) қожалықтарына
3. ауыл шаруашылық өнімдерін өндіруші заңды тұлғаларға
4. кәсіпкерлік қызметтің жекеленген түрлеріне қатысты арнаулы салық режимдері көзделеді. Салық байқап отырғанымыздай өмірдің барлық саласын қамтитын құқықтық категория ретінде қарастырылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР «Салықтар және бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдер туралы» Кодексі. 10.12.2008ж. (өзгерістермен толықтырулар енгізілді).
2. Найманбаева С.С. Салық құқығы 2014 ж.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ НАЛОГОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*Мұқанбетжан Санжар, Смагулов Аблай Аманбаевич, Жумабаева Алия Аманбаевна
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтобе, ул. Айтеке би, 52,*

В данной статье рассматриваются правовые организации регулирования государственной налоговой деятельности.

Ключевые слова: налоги, налоговые органы, наложение налогов, налоговый контроль.

**LEGAL BASIS OF REGULATION OF TAX RELATIONS IN THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN**

*Mukhanbetzhan Sanzhar, Smagulov Ablay Amanbayevich, Zhumabayeva Aliya Amanbayevna
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

This article examines the legal organization of the state tax activity regulation.

Keywords: taxes, tax authorities, the imposition of taxes, tax audit.

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗММЕН КҮРЕСТІҢ КЕЙБІР ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Неталин Айтуған,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор діни экстремизммен күрестің кейбір теориялық аспектілерін зерттеп, қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсынады.

Кілт сөздер: Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, жаза, экстремизм, терроризм, мәселелері.

Қазіргі кезде әлеуметтік патология құбылысы ретінде діни экстремизм әлеуметтік ғылымдарының әр түрлі салаларының назарын өзіне аудартуда. Экстремизм (латынша. *extremus* – ең шеткі) – бұл белгілі немесе қайсыбір мәселелерді шешуге бағытталған ең шеткі көзқарастарды жақтаушылық және радикалды шаралар. Оны саясаттанушылар, әлеуметтанушылар, конфликтология бойынша мамандар, әлеуметтік және мінез-құлық психологтары, теологтар, криминологтар, философтар, заңгерлер және басқа мамандық иелері зерттеуге талпынуда. Бұл зерттеушілер өз пәндерінің аспектілері бойынша зерделеу, зерттеу жұмыстарын жүргізіп жатса да, әлі де барлығының бірлескен ұжымдық кешенді зерттеу еңбектері жеткіліксіз. Себебі діни экстремизм өте күрделі әлеуметтік-құқықтық, саяси және этно-психологиялық мәселе бола отырып, көпаспектілі болып табылады, яғни артықшылық, діни алауыздық, жеккөрушілік, дінді саясаттандыру және тағы басқа сияқты ең шеткі қисынсыз көзқарастары мен әрекеттері арқылы пайда болатын қоғамға қауіпті құбылыс болып табылады. Жаңа Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 255-бабына сәкес терроризм актісін қатерін төндіріген үшін жаза қолданылады, яғни, заң шығарушы бұл қылмыстық құрамды формальды етіп еңгізген. Терроризм актісі, яғни жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза табуы, елеулі мүліктік залал келтіру не қоғамға қауіпті өзге де зардаптардың туындау қаупін төндіретін өзге де әрекеттер жасау, егер бұл әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты үрейлендіру, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттің немесе халықаралық ұйымның шешімдер қабылдауына ықпал ету, соғысқа арандату не халықаралық қарым-қатынастарды шиеленістіру мақсатында жасалса, сондай-ақ аталған әрекеттерді дәл сол мақсаттарда жасау қатерін төндірген үшін мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, төрт жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 – 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарына сәйкес мына нәтижелерге жету қажет:

- 2017 жылға қарай 100 % діни негізде радикалдық идеологияға бейімдер, сондай-ақ оған ұшыраған адамдар арнаулы ақпараттық-насихаттау топтарының және мемлекеттік органдардың атаулы алдын алу жұмысымен қамтылатын болады;

- 2017 жылға қарай қоршаған болмысқа саналы көзқараспен қарауға және радикалдық діни сипаттағы алынған ақпаратты сыни көзқараспен қабылдау үшін дін туралы қажетті білім көлемін игерумен орта білім ұйымдары, сондай-ақ техникалық және кәсіптік, жоғары оқу ұйымдары оқушыларын 100 % қамту қамтамасыз етіледі;

- 2017 жылға қарай ауылдық округ деңгейіне дейінгі әрбір елді мекенде (100 %) балалар мен жастардың тиісті мәдени, рухани-имандылық, патриоттық, дене дамуы мен тәрбиесіне жағдай жасалатын болады;

- діни экстремизм мен терроризм идеяларын насихаттайтын жарияланымдарды анықтау тұрғысынан мониторингпен қамтылған баспа БАҚ материалдарының жыл сайынғы көлемі кемінде 20 718 жолақты құрайтын болады;

– діни экстремизм мен терроризм идеяларын насихаттайтын жарияланымдарды анықтау тұрғысынан мониторингпен қамтылған электронды БАҚ материалдарының жыл сайынғы көлемі кемінде 74 460 сағатты құрайтын болады;

– діни экстремизм мен терроризм идеяларын насихаттайтын материалдардың жариялануын анықтау тұрғысынан мониторингпен қамтылған Интернет-ресурстардың жыл сайынғы саны кемінде 10 000 құрайтын болады;

– діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері жөнінде жыл сайын кемінде 5 000 ақпараттық-насихаттық, түсіндіру-алдын алу іс-шаралары өткізілетін болады;

– 2014 жылдан бастап Діни экстремизм мен терроризм идеологиясынан зардап шеккен немесе радикалды идеологияның ықпалына түскен адамдарды оңалту жөніндегі орталықтың құрылуы мен жұмыс істеуі қамтамасыз етілетін болады

– 2017 жылы ел тұрғындары, соның ішінде 100 % жастар мен діни негіздегі радикалдық идеологияға бейім және ұшыраған адамдар экстремизм мен терроризм идеяларын қажетсінбейтін сананы қалыптастыруға бағытталған кешенді алдын алу жұмысымен қамтылатын болады [2].

Ең алдымен терроризм, сепаратизм, экстремизм, радикализм, фундаментализм деп қолданылатын, қоғамға аса қауіпті құбылыстардың анықтамаларын, өздеріне тән құқықтық табиғаттарының мәнін, пайда болу себептері мен жағдайларын талдаудан бастау қажет. Өйткені осындай талдаулардан зерттеліп жатқан тақырыптың мағынасы ашылады.

Ғылыми әдебиеттерде терроризмнің әлемде таралуы трансұлттық жағдайдағы құбылыс екендігі айтылған. Терроризмнің ұшқындауы мемлекеттік аппараттың әлсіздігіне, ішкі және сыртқы саясаттың аумағындағы үлкен есептерге, тарихи, этнопсихологиялық заңдылықтардың туындауына байланысты болады. Әр түрлі қоғамдық топтардың, бұқаралық ақпарат құралдардың бұл құбылысқа қатынастарының жүйесі, терроризмнің дамуына немесе оны қорғаштаудың жанама факторы болып табылады. Көбіне террористік әрекеттерге жағдайдан шығудың лажсыздық сезімі түрткі болады. Яғни қайсыбір азшылықтың өзінің жағдайын психологиялық тұрғыдан кемсітілген болып саналуына, әрі солай бағалауға итермелейді. Көптеген жағдайда мотивациясы (сылтауы) ұқсас: біздің халық, біздің мәдениет, біздің тіл, біздің сеніміз жоғалудың шегінде тұр, бізге бәрі жаман қарайды, әрі санаспайды деген сөздер. Жеке террорист тұлғаның мінез-құлқына тән, оған түрлі террористік әрекетке итермелеуші бірқатар факторлар бар. Біріншіден, оларға әлемнің идеалдық моделдік кейіптің арасындағы нақты жағдайда сәйкессіздігі және өз-өзін туындату мүмкіндіктері. Бұл идеалмен қарама қарсылығы жеке субъективтік сезімге және әлеуметтік адекватсыздыққа ұласады да; нәтижесінде террорист жеке тұлғаның санасында мына ой қалыптасады « Мен жақсымын, әлем жаман », бұл оның өзінің заңсыз әрекеттерін бүркемелеудің, әрі өз-өзін моралдық қорғаштаудың, ақталудың құралы ретінде пайдалануына түрткі болады. Осындай жағдайлардан кейін, құрылымсыз, жүйесіз, негізсіз дүниетаным мен дүниені сезіну туындайды. Бұның детерминациясында түрлі этностардың сәйкессіздігі, этнопсихологиялық қарама қайшылығы жатыр. Құрылымсыз культтардың ядросы болып, өзінің сенімі үшін өлімге бас тігуге дайын тұратын фанаттардың іс-әрекеттері болады.

«Терроризм» термині ең алғаш 1798 жылдан бері қолданылып келеді. Терроризмнің алғашқы толқыны француз революциясынан басталды. Екінші толқыны XIX ғасырдың соңғы үшінші бөлігінде болды. Ирландия, Македония, Сербия және бірқатар мемлекеттерде ұлттық-радикалистік терроризм (мақсаты – ұлттық мемлекетті құру); Франция, Италия, Испания мемлекеттеріндегі революциялық-демократиялық терроризм (мақсаты – мемлекетті бұзу); Ресейдегі « Халықтық ерік » мен «Социалист-революционерлер » партияларының революциялық-демократиялық терроризмі (мақсаты – революцияға серпіліс беру); 1910, 1914 - 1934 жылдары аралағында, дүниежүзілік соғыс, 1945 – 1975 жылдардағы оқиғалар. 1960 – 1970 жылдары жаңа саяси терроризмнің толқыны пайда болды. Бұл Италия,

Германия, Жапония мемлекеттеріндегі соғыстан кейінгі « экономикалық ғажайып » жағдайында әлеуметтік құрылымдар мен институттар экономикалық өзгерістерімен дамып үлгерместен болып жатты. Яғни « Қызыл бригада», «Қызыл Армия фракциясы», «Жапон Қызыл Армия » және көптеген экстремистік-солшыл ұйымдар (экстремистік-оңшыл ұйымдар аз) жоғары да аталған мемлекеттердің саяси жағдайын шындығында қиындатты. Бұл ұйымдардың терроры француз революциясы моделі негізінде қалыптастып, саяси-идеологиялық күрес құралы ретінде пайдаланылды.

Мемлекеттің реттеуге күші жетпейтін кейбір аумақтарға француз журналисі Ж.-К. Рюфэн « сұр аумақтар » деп атауға ұсыныс жасады. Бұл термин негізінде аэроавтикада, яғни радардың бақылауын белгілі бір жердің атауын анықтау үшін қолданылады. Осындай аумақтар Африка, Оңтүстік Америка, Азия, тіпті экономикасы дамыған (Ақш, Италия, Испания, Франция және т.б.) мемлекеттерде де бар. Наркобизнес, қару-жарақ саудасы, терроризм – осы « сұр аумақтың » үшжақты тірегі. « Сұр аумақтар » қылмыстық ұйымдардың бақылауында (мысалы, Колумбиядағы Медельин аумағы, Боливия мен Перудің кейбір аудандары, « алтын үшбұрыш » деп аталатын Оңтүстік-Шығыс Азияда Тайланда, Бирма, Лаостың шекаралары түйіскен жер) жерлер, немесе «жекешеліндірілген» мемлекеттік үкіметтері бар тайпа мен кландардың аумақтары (Африка аумағы, ОАР –ның солтүк шекарасынан экваторға дейінгі аумақ, Ауғанстан).

Әлемде бұл эксплуатация « сұр зонаның » адекваттық формасын құрғызды. Сонымен қатар осы жағдайда әлсіз мемлекетпен қарсыласып, өздерін үкіметтің баламалы ұйымдық формасы ретінде, тонаушы, жыртқыш пен паразиттің негізінде екендігін көрсетеді.

Бұқаралық ақпарат құралдары мен террористер арасында мынандай бір түрлі қатынас бар; террористер өздерінің қан төгу немесе басқа да алаңдататын жағдайларын ақпарат базарына толтырып жатса, ал бұл оларға тегін жарнаманың көзі, әрі террордың тірегіне қызмет еттіреді.

Өте ауыр әлеуметтік құбылыс болып табылатын терроризмді психологиялық тұрғыдан зерттегенде, бұл құбылыстың туындауы мен дамуына тікелей және жанама әсер ететін факторларды жанжақты жүйелі әдіспен зерделеу қажет.

Терроризм тарихи, этнопсихологиялық және басқа да түбірі бар, көптеген факторлардың әрекеттесуімен туындайды, әрі дамиды. Терроризмнің туындауы мен дамуына, құқықтық мәдениеттің төмендігі, саяси және әлеуметтік есептеулердің қателігі, мемлекеттік аппараттың әлсіздігі, шенеуніктердің жемқорлығы және арнаулы қызметтің төменгі кәсібилігі әсер етеді.

Сепаратизм (французша. Separatisme – бөлектеу) негізінде бөлінуге, бөлектеуге итермелейтін заңсыз әрекеттер. Сепаратизмнің ұйымдық жағынан ұлттық экстремизмге қатысы бар. Саяси және әлеуметтік аясында сепаратизмнің әрекеттері көпұлтты мемлекеттерді бөлшектеуге, бір ұлттың үстемдігін көрсетуге бағытталады. Сонымен қатар бұл құбылыс бірнеше ұлттардың өз мүмкіншіліктері мен үстемдіктерін орнатуға бағытталған әрекеттерін бейнелейді. Бұндай іс-әрекеттер ұлтаралық қатынастарды қиындатуға, әрі халықтар арасындағы текетірес пен араздастыруға итермелейді. Сепаратизмнің бір түрі ретінде этно-діни экстремизм термині де қолданылады.

Азия мен Европа, Солтүстік пен Оңтүстік Америка және Африкадағы мемлекеттердегі саяси басшылықтың алдындағы ең қиын мәселелердің бірі экстремизм болып табылады.

Экстремизм – ғасырлар бойы адамзатпен жалғасып келе жатқан, өте күрделі әлеуметтік-саяси құбылыс. Экстремизм мемлекеттің, қоғамның, жеке бастың өмірлік маңызы бар, кез келген мемлекетке аса қауіп төндіретін құбылыстардың қатарына енді. Қазіргі таңда оның әрекеттерінің мынандай жүйелі сипаттамасы көрінуде, террорлық актілер сияқты, өкіметті күштеп басып алуға шақыру, мемлекеттік және қоғамдық қайраткерлерге, саяси көшбасшылар мен белсенділерге қауіп төндіру, кепілдікке алу, әкімшілік және мекемелердің

ғимараттарын басып алу, шетел өкілдіктеріне қарсы пикет және жарылыс, жаппай тәртіпсіздік және басқалай күштеу актілерін ұйымдастыру.

Криминология, қазіргі саясаттану және саяси әлеуметтану ғылымдардың зерттеуінде экстремизм көпжоспарлы мәселе болып табылады. Соңғы жылдары оның мәні мен мазмұнына, басқа құбылыстарға қатысы жөнінде ғылыми дебаттар белсенді жүруде.

Заң, философия және саясаттанудың ғылыми әдебиеттерінде экстремизмнің жалпы қабылданған қатал анықтамасы жоқ. Экстремизмді көбіне әр түрлі құбылыс ретінде: яғни әр түрлі класстық және азаттық күрес формалары кейпінде, қылмыс құрамының элементтері бар, әрі қылмысқа жетелейтін саяси күштеушілік арқылы болатындығынан түсіндіріледі. Бір жағынан экстремизмді саясаттағы (немесе позицияда) қарсы жақпен еш ымыраласпайтын және субъектінің агрессиялық қалпын бейнелейтін спецификалық сызық ретінде түсіндіріледі; әр түрлі бағыттағы идеологиялық ағымдардың болуы, ең шеткі солшыл немесе оңшыл позицияда болуы; саяси күрестің әдісі ретінде, оппоненті немесе қарсыласымен бірлесіп қызмет етуден, әрі келісімге келуден бас тартушы; әр түрлі деңгейде дамушы, әлеуметтік келеңсіз қарсылық көрсетуші: қоғам, класс, бөлек қоғамдық қабаттар, ұлттық, әлеуметтік, діни және кәсіби топтар - әр түрлі аумақтарда және әр түрлі идеологиялық-саяси негізде.

Қазақстандық және Ресейлік әдебиеттерде осы құбылысқа арнайы зерттеліп жазылған еңбектер көп емес, әрі кешенді ғылыми түсінудің пәні болмады.

Экстремизм мәселесімен айналысқан көптеген зерттеушілер « экстремизм » ұғымын тар және кең мағынада қарауды ұсынады.

Экстремизмнің тар түсіндірмесінде саяси қозғалыс пен партиялардың заңсыз қызметі, сонымен қатар мемлекеттік құрылымды күштеп өзгертуге, ұлттық мен әлеуметтік жанжалды қоздыруға бағытталған лауазымды адамдар мен жеке тұлғалардың әрекеттері тұрғысынан айтылады. Экстремизмнің осындай түсінігіне мыналар тән болып табылады: бейресми саяси қызмет, заңсыз зорлаушылықтың болуы, ұлтшылықтың, расизмнің немесе әлеуметтік-класстық антагонизмнің ең шеткі формалары; идеологиясының әшейіндігі мен жалпышешейлігі, қоғам өміріндегі қиындау мәселелерді шешудің төте жолы мен тәсілін жай ғана ұсыну және оны нақты өмірде іске асыруда сәтті болатындығына көпшілікті сендіру.

Ал енді « экстремизм » ұғымының кең түрдегі түсінігі оның өз этимологиясынан шығарылады. Экстремизм – бұл ең шеткі шараларды, әрекеттерді, көзқарастарды, шешімдерді жақтаушылық. Саяси субъектілердің белсенділігі, яғни белгілі саяси белсенді тұлғалардың, қоғамдық топтардың, билік элитасының және контрэлитаның өздерінің саяси идеяларын кіргізуге және түрлі мүмкін жолдармен алға қойған мақсаттарын іске асыруға, күштеушіліктің түрлі тәсілдерін қолдануға, мемлекеттік билікке, жалпы көпшілікке немесе қайсыбір элементтеріне, халықаралық ұйымдарға қарсы бағытталған әрекеттері.

Зерттеушілердің криминологиялық талдау жоспарында экстремизмді негізгі екі типке бөледі:

- рационалдық;
- иррационалдық.
- Экстремизмнің рационалдық түрлеріне мыналар жатады:
- саяси;
- идеологиялық;
- ұлттық;
- діни;
- экологиялық.

Саяси экстремизмнің басты белгісі – билікке жету мақсатын жүзеге асыруға, экстремистік әрекеттің саяси бағытталғандығы. Саяси экстремизмнің идеологиялық экстремизммен тығыз қатынаста болады, тіпті кейбір жағдайларда бұл екі тип бір-бірімен бірігіп кетеді.

Ұлтаралық қатынастарда ұлттық экстремизм ұлттар мен халықтардың арасындағы жеккөрушілік пен жауыздықты қоздырудан байқалады. Яғни аумақтық шайқастарда, қарулы қақтығыстарда, жергілікті емес ұлттарға геноцидтік актілерді қолдануда, « өз халқының » құқықтары мен мүдделері, мәдениеті мен тілін қорғау бағыты тұрғысынан әрекет етуде көрінеді.

Діни экстремизм бір немесе бірнеше конфессия арасында жеккөрушілік, шыдамсыздық, араздық сияқты әрекеттерден туындайды. Көбінше саяси мақсаттарға пайдаланады. Бір жағынан зайырлы мемлекетке қарсы немесе билік ететін орындарға өз конфессия өкілдерін бекіту үшін әрекет етеді.

Діни экстремизм кейбір ұйымдарда аяусыз культтік акцияларда (ұжымдық жаппай өз-өздерін өлтіру) көрінуі мүмкін. Діни экстремизм бағыттарының бірі тоталитарлық секталар болып табылады, яғни жекелеген жағдайларда құлдықтан немесе ұйымдасқан қылмыстан еш айырмашылығы жоқ, діни фразеологияны пайдаланумен бүркемеленген (мысалы, жапондық аум Сенрике сектасы, Ресейде жаппай жою қаруымен қыруға бағытталған акцияларды ұйымдастыруға оқталды, бұған дейін жапон астанасында осындай акцияларды жасады).

Діни экстремизмнің айқын құбылыстардың бірі сатанизм болып табылады. Дәстүрлі дінге қарсы антагонистік құбылыс болуымен қатар, әлемдегі кейбір елдердегі адамдардың негізгі сенімдеріне айналып та үлгерді. Сатанистік қозғалыс және сатанистік шіркеудің дамуы, әсіресе кейбір жастардың арасында мыңдаған жылдар бойы мода сияқты жайылды. Бұқаралық ақпарат құралдарында да сатанизм кейде ашық жағдайда жарнамалайды. Сиқыршылар мен арбаушылар медициналық қызмет түрлерін және әлеуметтік аясын жаулап ала бастады (жанұя немесе неке мәселелерін шешу, бизнестегі жетістікті қамтамасыз ету және т.б. сияқты). Ритуалдық өлтірудің көбеюі – сатанистердің әрекеттерінен туындаған өкінішті жағдайлар.

Экологиялық экстремизм тіпті дамыған мемлекеттерде күш ала бастады. Экологиялық экстремизмнің түбірі мемлекет пен қоғам арасында экологиялық мәселелерге байланысты шыға бастады. Табиғатқа деген сүйіспеншілік пен қайғыру қоршаған ортаны қорғаушыларды радикалды акцияларға итермелейді. « Жасылдар » партиясы Европада мәшһүр болды.

Иррационалды экстремизмнің түрлеріне мыналар жатқызылады:

- жастардың қарсылық қозғалыстары (хиппилер, панкилер, вандалдар, наркомандар қауымдастығы және т.б.);
- психопатиялық экстремизм;
- спорттық;
- мәдени.

Діни экстремизмнің биологиялық және әлеуметтік-психологиялық негізі болып өз-өзін сақтау инстинктінің (сезімнің) төмендігінен болады. Биологтар мен хайуандар әлемін зерттеуші өкілдердің айтуы бойынша, бұндай құбылыс ұжымдық кейпі де өмір сүретін хайуандарда кездесетіндігін айтады. Тобырда немесе үйірде әрдайым мынандай ерекшеліктер кездеседі, яғни ұжымның мүддесі үшін, өз-өзін құрбан етеді.

Иррационалды экстремизмнің шығуы туралы делинквенттік топтың теориясы бойынша ашылады. Бұл жөнінде «Кәмілетке толмағандардың қылмыскерлігі және мүмкіндіктері; криминалды жасөспірімдер тобының теориясы » атты кітап авторлары Р. Кловард және Л. Один деген американдық ғалымдар 1961 жылы монографиялық еңбектерін жариялайды.

Саясаттану ғылымында діни-саяси экстремизмді зерттеуші А.А. Нуруллаев және А.А. Нуруллаев, біріншіден, діни фундаментализм мен радикализмнің бір-бірінен айырмашылығын қысқаша былайша тұжырымдайды: Фундаментализм – бұл идеология, дүниетаным. Ал радикализм – бұл « мемлекеттің немесе қоғамның саяси жүйесінің тұрақтылығын радикалды шаралардың көмегімен тез арада өзгертуге бағытталуын қолдау»

(саяси анықтама). Радикализм – идеологияның өзі емес, ол идеологияны таратудың формасы. Екіншіден, бұл зерттеушілер, фундаментализм өз мақсаттарына жету үшін радикалды болуы немесе болмауы мүмкін дейді. Бұл зерттеушілердің қысқаша қорытындысында діни экстремизм мынандай түрлі жағдайда көрінуі мүмкін дейді: фундаментализм радикаланған түрде (өз мақсаттарын іске асыруға), немесе радикалдық идеологияның ең шеткі түрі ретінде (көбінше – қандай да маргиналды діни топтарда), немесе басқадай түрде [3].

Біздің пікірімізше, діни экстремизмнің алдын алу мақсатында дін саласында жоғары деңгейде араб тілін толық меңгерген, діни сауатты білікті мамандар қажет, соған мемлекет тарапынан мамандарды даярлау үшін терроризммен экстремизмге бөлінген мемлекеттің қаражының бір бөлігін соған жұмсау қажет, онсыз құқық қорғау органдарында сонша сауатты мамандар көп деп айту қиын, оның үстіне діни экспертиза жоғары деңгейде өткізу қазіргі кезде мүмкін емес десек те болады.

Қорыта айтқанда терроризммен, сепаратизммен, радикализммен, экстремизммен, және радикалды фундаментализммен туындайтын құбылыстар қоғамға қауіпті болып табылады. Бәрінің қауіп төндіретін объектісі – әрине қоғамдық қауіпсіздік. Бірақ бұл құбылыстарға ортақ тән нәрселер мыналар болып табылады: міндетті түрде идеологиялық базаларының болуы. Яғни идеологияларында еш қисынға сәйкес келмейтін біржақты идеологиялық саясаттың болуы. Тек өз көзқарастары мен әрекеттерінің саяси, идеологиялық, психологиялық, моралдық, діни жағынан негізсіз ақталу немесе соның дұрыстығына көзсіз сену. Өз мақсаттарына жетуі үшін әр түрлі әдістерді, тәсілдерді, мүмкіншіліктерді пайдалануы. Нақты өз әрекеттерін асырушы субъектілердің эмоциялық көзсіздікке, психологиялық жабайы трансқа түсу сияқты, сонымен қатар басқадай жағдайлардағы сезімдерге берілуі болады. Бұл олардың арнайы мақсаттары мен тікелей қасақана ниеттері арқылы саналы және ерікті жағдайда қылмыс жасайтындығын көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 3 шілде 2014 ж. № 226-V ЗРК
2. Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2013 - 2017 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 24 қыркүйектегі № 648 Жарлығы
3. Религия и национализм. Сборник статей. / Сост.: А.В. Пчелинцев; под ред.: А.А. Нуруллаева, И.В. Подберезского, А.В. Пчелинцева. — М.: Институт религии и права, 2000. — 240 с. — 500 экз. — 20,3 см.

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БОРЬБЫ С РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ

Неталин Айтуған

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор изучает некоторые теоретические аспекты религиозного экстремизма и предлагает пути совершенствования действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Республики Казахстан, наказание, экстремизм, терроризм, проблемы.

SOME THEORETICAL ASPECTS OF THE FIGHT AGAINST RELIGIOUS EXTREMISM

Netalin Aytugan

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the author examines some theoretical aspects of religious extremism and suggests ways to improve the existing penal laws.

Keywords: Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the punishment, extremism, terrorism and problems.

ҚОР БИРЖАСЫНЫҢ ЖҰМЫСЫНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

Нурмухан Арай Жексенбаевна,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор қор биржасының жұмысының құқықтық реттелуінің олқылықтарын қарастырып қолданыстағы заңнамаларды жетілдіру жолдарын ұсынады.

Кілт сөздер: Акционерлік қоғам, қор биржасы, құнды қағаздар, инвесторлар, акция, облигация.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, әлемдік технологиялардың қарқынға сай бағыттардағы инновациялық индустриалды даму стратегиясын таңдау барысында ғана мемлекет тұрақты экономикалық өсімге қол жеткізеді. Постиндустриалды әлемде жалпы ішкі өнімнің маңызды бөлігі қызмет секторында, жоғарғы технология, білім, байланыс пен ақпараттық-коммуникация технологиялар сферасында құрылады. Қазақстан шикізат ресурстарын алғашқы қайта өңдеу мен эксплуатациясы дамудың негізгі факторлары болып қала береді. 90 жылдары мұнай-газ, тау-кен, өнеркәсібі мен металлургия салалары интенсивті дамыды, тек кәсіпорын өңдейтін тамақ өнеркәсібі саласы ғана стагнация жағдайында қалды. Қазақстанды нарықты экономикалы мемлекет деп мойындау – ғылымды қажет ететін өндірістерді құру; ауылшаруашылық өнімдерін қайта өңдеу және сақтау, металлургия және тау-кен өнеркәсібінде, мұнай-химия, жанар-энергетикалық комплекс салаларында инновациялық жобаларды игеру; өнеркәсіптік өнірісті диверсификациялаумен байланысты басымдылықтар 2003-2015жылдарға арналған Қазақстан Республикасының индустриалды-инновациялық даму стратегиясының құрылуын алдын алды [1].

XX ғасырдың екінші жартысында, «институционалды инвесторлар» деп аталатын, қаржы орталықтары басты қаржы активтерін иеленушіге айналды. Бүгінгі таңда осы инвестицияларды құюшы инвесторлардың ішінде институционалды инвесторлардың экономикамызға берері мол. Дәл осы институционалды инвесторлар – ұсақ жеке инвесторлардың қаражаттарын шоғырландыру (қысқа мерзімді қарыздарды ұзақ мерзімді қарыздарға айландыру) мәселелерін шешетін, инвестицияларды кәсіби басқаруды жүзеге асыратын, тәуекелдің әртараптануын қамтамасыз ететін, инвесторлардың кең массасына бағалы қағаздарды тікелей емес, жанама басқаруға мүмкіндік беретін негізгі кілт [2].

Институционалды инвестор – ҚР заңына сәйкес инвестициялауды іске асыру мақсатында қаражаттарды тартатын заңды тұлға», ал басқа инвесторлар жеке болып табылады. Институционалды инвесторлар инвестицияны, Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жағдайларды қоспағанда, инвестициялық портфельді немесе зейнетақы активтерін басқару жөніндегі қызметті жүзеге асыруға лицензиясы бар бағалы қағаздар нарығының кәсіби қатысушылары көрсететін қызметті пайдалана отырып жүзеге асырады [3]. Қазақстандағы нарықтық жүйенің қарқынды дамуы еліміздегі институционалды инвесторлардың қызметін жетілдіруге әкелді. Бұған әрине еліміздің экономикасының әсері тиіп отыр. Дегенменде, әр саланың өзіне тән болып келетін түйінін шешуді қажет ететін проблемалары бар. Сол секілді институционалды инвесторлардың алдында бірқатар проблемалар бар. Біріншіден өтімді, әрі сапалы қаржылық құралдардың жетіспеушілігі болып табылады. Қазіргі кездегі экономиканың жақсы дамып келе жатқанына байланысты көптеген адамдар жұмыс орнын табуда. Бұл өз кезегінде зейнетақы, сақтандыру жинақтарының еселеп өсуіне әкеліп жатыр. Соған байланысты зейнетақы, сақтандыру жинақтарын орналастыру жағдайы, яғни, осы кезде қаржылық құралдардың жетіспеушілігі туындайды.

Соңғы кездері бірқатар мемлекеттік мекемелердің бағалы қағаздарын қор нарығына шығарғанымен, бұл қаржылық құралдардың жетіспеушілік жағдайын жоя алмайды.

Сонымен бірге отандық қор нарығындағы институционалды инвесторлардың активтері инвестицияланатын бағалы қағаздардың табыстылығының сенімді, әрі өтімді бағалы қағаздар жетіспеушілігі жағдайында төмендеудің үрдісі байқалады. Соған байланысты ұлттық валютада еркін қаражаттардың көп бөлігін Қазақстан институционалды инвесторлардың әртараптанбаған портфелін құру арқылы инвестициялап жатыр. Оның негізгі бөлігін табыстылығы төмен мемлекеттік бағалы қағаздар алады, бірақ та мемлекеттік бағалы қағаздарды тәуекелдік сипатынан қарастырсақ, олар ең тартымды қаржылық құрал болып саналады. Жоғарыда атап өтілген мәселелерді шешуге байланысты ұсыныстар: Біріншіден нарықтың оңтайлы микроқұрылымын және мемлекеттік бағалы қағаздар бойынша табыстылық қисығының нақтылығын құру керек. Екіншіден мемлекеттің атынан мемлекеттік бағалы қағаздардың эмитенті болып табылатын мемлекеттік органдарға зейнетақы қорларының портфелінде өтеу мерзіміне дейін мемлекеттік бағалы қағаздарды ұстап тұру және олар бойынша екінші нарықта белсенді сауда жүргізу жағдайын қалыптастыру керек. Мемлекет кепілділігімен шығарылған қаржылық құралдардың тартымдылығын арттыруға жағдайлар жасау. Ең алдымен концессионерлер үшін мемлекеттің кепілдік беру негізіне нормативтік-құқықтық актілер дайындау қажеттілігі туындауда. Құқықтық құжаттардың оңтайландырылуы концессионердің және мемлекеттік қаржылық құралдарға байланысты жауапкершіліктерін және қаржылық құралдардың тартымдылығын арттыруға алып келеді. Белгілі-бір рейтингке сәйкес шетел эмитенттерінің бағалы қағаздарына зейнетақы активтерін инвестициялауға болады. Соған байланысты жекелеген эмитенттер бойынша жекелеген тәуекелдерді төмендететін шетел акцияларынан индекстік портфель құруға болады. Өйткені зейнетақы активтері инвестицияланатын қаржылық құралдардың рейтингісі болуы керек және рейтингтік бағалы қағаздардың табыстылығы да үлкен болады. Осыған байланысты қазақстан экономикасын дамытудың негізгі бағыттары Қазақстанның ішкі экономикалық жүйелерін жаңғырту, Қазақстанның аймақтық экономикалық көш басшылығын және оның ТМД және Орталық Азияның бизнес-орталығы ретінде қалыптасуын қамтамасыз ету, республиканың экспортқа, оның ішінде қаржылық қызметтердің экспортына да, бағдарлануын арттыру болып табылады. Тиісінше, қаржы секторын дамыту «ҚР-ның ТМД және Орталық Азия аймақтары шеңберінде қаржы ағынын тиімді қайта бөлуді қамтамасыз ететін аймақтың негізгі қаржы орталығы ретінде қалыптасуы» болып табылады. Ұзақ мерзімді перспективада қаржы секторын дамытуды іске асыру қаржы секторының жеке сегменттерінің көш басшы аймақтық ұстанымға қол жеткізу есебінен қамтамасыз етілуі мүмкін:

- Қазақстанның бағалы қағаздар нарығының ТМД және Орталық Азиядағы ең өтімді және қол жетімді нарық ретінде қалыптасуы;

- Қазақстанда валютаның негізгі түрлері бойынша ең өтімді валюта нарығын қалыптастыру қазақстандық қаржы институттарының ТМД және Орталық Азия аймақтарының қаржы ресурстарына мұқтажын қамтамасыз етуге қабілетті ірі аймақтық қаржы ұйымы ретінде қалыптасуы;

- Қазақстан қаржы секторының көрсеткіштер бойынша экономикалық жағынан дамыған стандарттарға қол жеткізуі; тұрақтылық, қалыптылық, айқындылық, сондай-ақ ТМД мен Орталық Азияда деңгейі, сапасы және қаржы өнімдерінің әртүрлілігі жағынан көш басшы болуы [4].

Қазақстандық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру және қаржы секторын одан әрі дамыту жылдар кезеңінен бастап мыналарға бағытталады:

- қаржы секторының және оның институттарының тұрақтылығы мен қалыптылығын арттыру;
- қаржы секторы қызметтерінің және олардың қол жетімділігі сапасын арттыру;
- өтімді қор нарығын және оның құрушыларды қалыптастыру;
- қаржы секторын реттеу стандарттарын арттыру;

– қаржылық қызметтер нарығында бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында қаржы секторын ырықтандыру [5].

Бұдан басқа, қаржы секторында адал бәсекелестікті дамытуға, сондай-ақ қаржы қызметтерін тұтынушылардың заңды құқығы мен мүдделерін қорғауға бағытталған қаржылық ұйымдарды монополияға қарсы реттеуді жетілдіру орынды болып табылады. Шет мемлекеттердің көпшілігінде институционалды инвесторларға, сақтандыру компаниялары, зейнетақы қорлары мен ұйымдасқан инвестициялау институттары жатады (ҰИИ). Өз кезегінде, ҰИИ-ға – инвестициялық қорлар (инвестициялық компаниялар), хедж-қорлар, банктердің сенім департаменттері жатады [6]. Әлемдік тәжірибеде институционалды инвесторлардың ірі топтарына сақтандыру компаниялары мен жинақтаушы зейнетақы қорлары жатады. 2013 жылы оларға институционалды инвесторлардың барлық активтерінің 30-31%-і келген, үшінші орында 28%-ті инвестициялық қорлар тұр. Бұл топтың жылына орта есеппен 16% өсуі байқалуда және бұл ең тез өсу болып саналуда. 2013-2014 жж. АҚШ-та институционалды инвесторлардың активтері 2,7 есе өсті, нәтижесінде 2014 жылы 18,4 трлн долларды құрады. Сонымен қатар, жинақтаушы зейнетақы қорларының үлесі – 37%, сақтандыру компаниясының үлесі – 23%, ал инвестициялық қорлардың үлесі – 26% болды. Институционалды инвесторлардың активтерінің көлемі жағынан АҚШ, одан кейін екінші орында Жапония (3 трлн доллар) тұр. Бұл елде, инвестицияның басыңқы үлесі сақтандыру компаниясында және екінші деңгейдегі банктердің сенім бөлімшелерінде орналасқан. АҚШ-та, Англияда, Голландияда, Швейцарияда және Швецияда институционалды инвесторлар активтерінің ЖІӨ-ге қатынасы 110-220% арасында өзгеріп тұруда. Сонымен қатар, ЭҚДҰ мүшелері арасында дамушы мемлекеттердегі институционалды инвесторлар активтерінің көрсеткіштері төмен [7].

Институционалды инвесторлардың активтері өсімінің ең басты себептерінің бірі есепті айдағы теңгенің девальвацияға ұшырау салдарынан шетел валютасында қайта номинирленген қаржы құралдарын қайта бағалау болып табылады. Оның негізгі себебі мемлекеттік бағалы қағаздардың (МБҚ) көпшілігі инфляция деңгейін жауып, аз ғана табыс әкелгендігінде болып отыр. Ұлыбританияда, институционалды инвесторлардың активтері 2014 жылы 3 трлн доллар болды. Франция мен Германияда – инвесторлардың активтері 1,5 трлн долларды, ал Голландия мен Австралияда – активтер 0,6 трлн долларды құрады. Германияда сақтандыру компаниясының, ал Голландия мен Ұлыбританияда – жинақтаушы зейнақы қорлары активтерінің үлесі басым болып келеді. Сақтандыру компаниялары арасында инвестициялау тұрғысынан басты топ – өмірді сақтандыру компаниялары болуда, бұларға инвесторлар активтерінің 80%-і салынады. Инвестициялық қорлардың танымалдығын оның санынан көруге болады, бүгінгі күні дүниежүзінде 50000 инвестициялық қор бар. Алғашқы инвестициялық қор 1822 жылы Бельгияда пайда болды. Одан кейін 1849 жылы Швейцарияда және 1852 жылы Францияда құрылды. Ал, инвестициялық пай қорлары кең өріс жайған елдер АҚШ пен Ұлыбритания болып саналады. 1822 жылы Голландияның королі Вильям I алғашқы инвестициялық трастты құрды. Траст Брюсселде және Бельгияда тіркелген және ол шетел мемлекеттерінің қарыздары арқылы инвестициялауды жүзеге асырды. Ең үлкен инвестициялық қор Шетелдік инвестициялық траст («The Foreign & Colonial Investment Trest») болып табылады, ол 1868 жылы Лондонда құрылған және қазіргі кезге дейін қызмет көрсетуде. Инвестициялық қорлар туралы нормативтік құқықтық актілер ең алғаш рет жиырмасыншы ғасырдың 40-шы жылдарының басында Америкада Ұлы депресия жылдарында инвестициялық қор банкротқа ұшырауынан кейін пайда болды. Осы саладағы заңдылықтардың дамуына байланысты инвестициялық қордың әр түрлі түрлері пайда бола бастады. Инвестициялық қордың түрлері шет мемлекеттердің қаржылық, құқықтық және басқару формаларына байланысты жіктелінеді. Уақыт өте келе шет мемлекеттерде инвестициялық қорларды негізгі екі заңдық формасы ұжымдық және трасттық бар. Ұжымдық екі түрде болады: өзінің басқару аппараты бар

инвестициялық қор, немесе қорға қатысты басқарушы компания. Бірінші жағдайда қордың қатысушылары ұжымның басқарушылары мен құрылтайшылары болып табылады. Мұндай ұжымның бастапқы жарғылық қоры құрылтайшылардың қаражаттары есебінен құралады, содан соң құрылтайшылар өзінің қорлары жайында жариялайды және басқа акционерлері шақырады. Бұл қордың танымалдылығы қордың директорлар кеңесінің мүшелерінің танымалдылығына байланысты. Екінші жағдайда қордың инвестициялық протфелін басқару үшін арнайы компания құрылады, оны басқарушы компания деп атайды. Ұжымдық инвестициялау институттары АҚШ-та, Канадада, Ұлыбританияда, Францияда және Голландияда жақсы дамыған. Бірақ басқа елдерде де өсу қарқыны бойынша басқа инвестициялау институттары алынады. Бұл арада ИҚ маңызды топ болып табылады. ИҚ алуан түрлі болып келгенімен, бірінің ортақ қызметі өзгеріссіз қала беруде. Яғни, ИҚ-дың экономикалық қызметі халықтың жинақтарын өздері шығарған бағалы қағаздарға аккумуляциялау, жинақтарды білікті мамандарға басқаруға беру арқылы оларды әр түрлі активтерге инвестициялау болып табылады. Бұл өз кезегінде жеке инвесторға, инвестициялық портфельді әртараптандыруға мүмкіндік береді. АҚШ-та инвестициялық қордың трасттық (англосаксондық) үлгісі жиі кездеседі. Еуропа континенті мен Жапонияда корпоративтік (континенталды) үлгі қолданылады. Ал Ұлыбританияда олардың екеуіде қолданылады. Шетелде инвестициялық қорлардың басқа түрлері пайда болды, олар:

- номиналды құнымен сертификаттарды шығаратын компаниялар, инвестициялық трасттар;

- басқарушы қорлар.

Инвестициялық траст сенімгерлік қор формасында ұйымдастырылған. (Ұлыбританияда пай сенімгерлік қорлар деп аталады). Инвестициялық траст проценттік қағаздар – пайларды шығарады. Берілген қорлар қаражаттарды белгілі бір мезгілге тартады, және бағалы қағаздар портфелі қордың құрылу кезінде құрылады, бұл портфельдің құрлымы салымшылардың жағдайына байланысты белгілі бір өзгерістерге ұшырайды. Инвестициялық трасттың негізгі мақсаты инвесторларға жағдай жасау. Трасттың мерзімі 20 жылды құрайды, бірақ салымшының шешімі бойынша мерзімін ұзартуға болады. Басқарушы қорлардың ұйымдастырушылық формасы басқарушы компанияның немесе сенімді тұлғаның қатысуымен қорлар корпорация немесе серіктестік түрінде құрылады. Францияда, АҚШ пен Еуропаның басқа мемлекеттерінен өзгеше, мұнда ереже бойынша инвестициялық қорлардың өздері басқарушы компанияның қызметін атқарады. Ұлыбританиядағы инвестициялық қорлар. Ұлыбританияда инвестициялық қорлардың негізгі түрлері – юнит-трасттар және инвестициялық трасттар. 1990 жылдары инвестициялық қорлардың ашық типтегі қорлар пайда болды. Соңғы құрылған қорлар шетелдік инвесторларды тарту мақсатында құрылған. 2014 жылғы мәліметтер бойынша юнит-трасттар мен инвестициялық трасттардың саны 2400, ал инвестициялық қорлардың жиынтық активтері 367 млрд фунт стерлингті құраған. Франциядағы инвестициялық қорлар. ҰИИ-ы ХХ-ғасырдың соңғы жылдары Францияда жақсы дамыған. Францияда басқа континенталды Еуропалық елдердегідей салымдарын облигацияларға және балансталған портфельге салатын ИҚ әйгілі болып келеді. Жапонияда сол кезеңдерде қорлардың акцияларындағы үлесі қысқарды, бұл Жапониядағы акциялар нарығының құлауымен түсіндіріледі [8].

Францияда ұжымдық инвестициялық институттардың негізгі екі түрі:

- SICAV (Societes d'investissement a capital variable) американдық ашық инвестициялық қорға ұқсас, таза активтер құны арқылы күн сайын есептелетін акцияларды шығаратын акционерлік қоғам болып табылады. Олар акцияларын қалаған уақытта шығаруына құқығы бар. Қордың акциясын сатып алған инвестор қоғамның акционері болады және акционерлердің жалпы жиналысында дауыс беру арқылы оны басқаруға қатысуына құқығы болады.

– FCP (Fonds communs de placement) – инвестициялық қорлар ағылшындық юнит-трастқа ұқсас болып келеді. Олар заңды тұлға болып табылмайды. Қор өз кезегінде жылжитын және жылжымайтын мүліктерді бірігіп басқарады және пайларды шығарады. Акция иесінде бар құқықтар пай иесінде жоқ. Олардың басқарушы компаниядан пайларды сатып алуына ғана құқығы бар.

Германиядағы инвестициялық қорлар. Германияда ұжымдық инвестициялау мекемелері екінші Дүниежүзілік соғыстан кейін, 1949 жылы алғашқы қор пайда болды. 1955-1956 жылдар аралығында Германия нарығында төрт қор қызмет етіп жатты. 1957 жылдың сәуірінде инвестициялық компаниялар туралы заң өз күшіне енді. Германиядағы инвестициялық қорлар инвестициялық сертификаттар шығарады. Германияның статистикасы бойынша инвестициялық қорлардың бұқаралық және арнайы типін бөліп көрсетеді. Германияда инвестициялық қорлардың тағы дәстүрлі түрлері облигация қорлары, акция қорлары, аралас қорлар және жылжымайтын мүлік қорлар бар. Германияда 1994 жылдың қыркүйек айында ақша нарығының қорлары, 1998 жылы зейнетақы инвестициялық қорлар, 1999 жылы қорлардағы қорлар және аралас қорлар пайда болды [9]. Германияда жарты ғасыр бойы олардың активтерінің құны 2014 жылы 85 млрд еуроға жеткен немесе осы елдегі инвестициялық қорлардың активтерінің 20%-ін құраған жылжымайтын мүліктің инвестициялық қорлары қызмет етуде. Бірақта осы жағдайдың өзінде аса білікті емес нақты инвесторлардың жинақ қорларына салымдарға шектеу болмаса да, инвестициялық қорларды басқаратын компаниялардың Неміс Ассоциациясының айтуы бойынша мұндай қорлардың көбісі институционалды инвесторлар болып табылады. Италияда мұндай мекемелер 1983 жылдан бері дами бастады. 1987 жылдағы тоқыраудан кейін акцияларға деген салымдар өзінің әйгілілігін жоғалтты. 2005 жылы активтердің 50%-ке жуығы қысқа мерзімді мемлекеттік бағалы қағаздарға жұмсалған. Ресейдегі институционалды инвестордың қалыптасуының ерекшеліктеріне тоқталар болсақ, дүниежүзілік көзқарас бойынша дамыған институционалы инвесторлар ішінде Ресейдің қор нарығында институционалды институттардың құрылуы белгілі бір ұлттық ерекшеліктерге сай келеді, бұл инвестициялық қызметтің нақты ағымының дамуына экономикалық шектеулерді тудырады. Осыған орай институционалды инвесторлар өзінің құрылуын және қызметінің формасын дүниежүзілік тәжірибеден алады. Сондықтан дүниежүзілік үрдістер ресейдің сәйкес құрылымында институционалды инвесторлардың дамуында тікелей көрініс табады. Ресейдегі инвестициялық қорлар. 90-шы жылдардың ортасында Ресейдің қаржылық қызмет нарығында халыққа инвестициялаудың жаңа құралы жұмыс істей бастады – ол инвестициялық пай қорлары. Жылжымайтын мүліктің инвестициялық пай қорлары жабық типті қорлар болып табылады, яғни оларды белгілі бір жоба үшін құрады, бұл жобаның ұзақтылығы бір жылдан он бес жылға дейін жетеді. Бірінші ипотекалық инвестициялық пай қорларының активтері кепіл пулдары болып табылады. Барлық ресейлік қаржылық институттардың ішінен сараптамашылардың айтуынша, дәл осы инвестициялық пай қорларында инвесторлардың мүддесін қорғау жүйесі құқықтық негізде кепілдендірілген.

Соның ішінде:

- қаржы нарықтары бойынша Федералды қызмет басқарушы компаниялардың қызметін лицензиялайды және олардың қызметіне жалпы бақылау жүргізеді;
- қорлардың активтері арнайы мамандандырылған депозитарийде сақталады және есепке алынады, бұл депозитарий барлық мәмілелерді бақылап отырады;
- тәуелсіз аудитор үш айда бір рет басқарушы компанияның қызметін тексереді;
- инвесторлар пай ұстаушылардың жалпы жиналысын өткізу жолымен басқарушы компаниялардың қызметіне септігін тигізе алады [10].

Әнуэрова М.С. пікірімен келісе отырып, шетел тәжірибесі бойынша институционалды инвесторлар қызметі бірқатар мәселелер мен қайшылықтарды анықтауға мүмкіндік берді, деп есептейміз:

– зерттеулер анықтағандай, нарығы енді қалыптасып келе жатқан елдерде институционалды инвесторлардың даму деңгейінің төмендігі бағалы қағаздар нарығының дамымауымен байланыстырады. Сондықтан институционалды инвесторлар жүйесіне көшу, дамыған бағалы қағаздар нарығынсыз болуы мүмкін емес, бірінші кезекте акциялар және корпоративті облигациялар нарығы;

– тәжірибе көрсеткендей, институционалды инвесторлар топтарының ішінде хедж-корлардың қызметі қауіпті, себебі олар заемдық қаражаттар тартумен байланысты тәуекелге барады. Ал құралдарды жаппай сатуға байланысты көптеген бағалы қағаздар бағамының төмендеуіне әкелді;

– зерттеулер анықтағандай, ЭҚДҰ дамушы елдеріне қарағанда, жаңадан құрылып жатқан нарықта, «ауыспалы экономика» елдерінде бағалы қағаздар нарығында институционалды инвесторлардың рөлі өте төмен;

– зерттеулер көрсеткендей, ауыспалы экономикада мемлекеттік емес ЖЗҚ қалыпты қызмет етуіне кедергі ол корпоративті бағалы қағаздар нарығының өтімділігінің жоқтығы;

– шетел тәжірибесі бойынша, институционалды инвесторлардың ЕДБ-мен аффилирленуі олардың арасында үйірлесуіне мүмкіндік туғызады (инсайдерлік келісім) және осы жағдай инвесторларды қаржы делдалдарына қауіппен және сенімсіздікпен қарауға итермелейді;

- Қазақстан Республикасындағы және шет елдердің тәжірибесін зерттей отырып институционалды инвесторлар қызметінің олқылықтарын қарастырып отырып әліде толығырақ құқықтық реттеудің қажеттігін айқындап, қолданыстағы заңнамаға өзгерістер еңгізу қажет деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Әбдібаева Г.З. Инновациялық менеджмент бойынша дәрістер (қысқа курс): Оқу құралы. – Астана: «Тұран-Астана», 2011 – 110
2. «Бағалы қағаздар нарығы туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 2 шілдедегі № 461-ІІ Заңы, 1 тарау, 1 бап
3. Әнуэрова М.С. Институционалды инвесторлардың қызметін жетілдіру жолдары// «Қазіргі экономика және білім беру мәселелері, мүмкіндіктері мен даму перспективалары» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары 30 наурыз 2016 ж. Том 2-Алматы:Алматинская академия экономики и статистики, 2016.-621с.
4. Гусева И.А. Рынок ценных бумаг. Учебное пособие. – Москва, Издательство Экзамен, 2012. – 464 с.
5. www.kase.kz
6. Рубцов Б.Б. Современные фондовые рынки. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2013. – 926 с.
7. www.k2kapital.com
8. Килячков А.А., Чалдаева Л.А. Рынок ценных бумаг и биржевое дело. Москва: «Юристъ». 2012. – 702 с.
9. Кичигина М. Особенности Чилийского варианта пенсионного обеспечения населения // РЦБК. 2011. – №6 – 11 с.
10. Әнуэрова М.С. Қазақстан Республикасында институционалды инвесторлар қызметінің шетелдік тәжірибесі // «Қазіргі экономика және білім беру мәселелері, мүмкіндіктері мен даму перспективалары» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары 30 наурыз 2016 ж. Том 2-Алматы: Алматинская академия экономики и статистики, 2016.-621с.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ФОНДОВОЙ БИРЖИ

Нурмухан Арай Жексенбаевна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор исследует пути совершенствования правового регулирования деятельности фондовой биржи и предлагает пути совершенствования действующего законодательства.

Ключевые слова: Акционерное общество, фондовая биржа, ценные бумаги, инвесторы, акция, облигация.

WAYS OF IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF THE STOCK EXCHANGE ACTIVITY

Nurmukhan Arai Zheksenbaevna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article, the author explores ways to improve the legal regulation of the Stock Exchange and offers ways to improve deystvuyuschego legislation.

Keywords: joint-stock company, stock exchange, securities investors, the stock, bond.

АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖАУАПКЕРШІЛІК ҰҒЫМЫ

Сағынғали Аманбек Нариманұлы,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор адам құқықтарын қорғаудағы халықаралық құқықтық жауапкершілік ұғымын жан-жақты қарастыра отырып мемлекеттің ішкі құқықтық заңнамалармен халықаралық заңнамалардың қандай болмасын қайшы келген тұстарын әрдайым айқындап және бақылап отыру қажет екендігін мәлімдейді.

Кілт сөздер: Адам құқықтары, халықаралық құқық, Қазақстан Республикасы, Конституция.

Халықаралық құқық пен халықтық құқық арақатынасы тақырыбына келгенде Қазақстан Республикасы бірнеше жылдар бойы Кеңес Одағының құрамында болып, өзіндік халықаралық қызметте құқық жүргізуден шеттеліп отырды, тек 1990 жылы ғана халықаралық құқықтың белсенді субъектісі болып табылды. Осы уақытқа дейін ертеде тұйықталған кеңестік құқықтық мемлекет екі маңызды субъектілердің арасында (мемлекет пен азамат) қарым-қатынас орнағанда, осы қарым-қатынаста азамат үнемі жеңіліс тауып отырды, маңызды қоғамдық қатынас орнатушы үшінші халықаралық бірлестік келді. Енді біздің мемлекетіміз өзін Конституцияның 1-ші бабына сәйкес «Ең жоғарғы құндылығы адамзат баласы болып табылатын әлеуметтік, құқықтық, кеңестік, демократиялық мемлекет», азаматтардың құқықтары мен еркіндігін қамтамасыз ететін, халықаралық құқық нормалары мен қағидаларына сәйкес өз заңнамасын іске асыруды міндеттейтін мемлекет деп бекітті. Сондықтан да посткеңестік елдер алдында, мемлекет пен құқық дамуының кезек күттірмейтін, бірінші кезеңінде өз құқығын халықаралық деңгейге, одан кейін мүмкіндігінше жетілдірудің кезекті сатыларына жеткізу міндеті тұр [1].

Қазақстан Республикасы егемендігін алып, өз тізгінін өз қолына алғалы бері жаңадан көптеген заңдар қабылданғаны белгілі. Заң – ең жоғарғы заңдық күші бар мемлекеттің жоғарғы өкілді органы қабылдаған нормативтік құқықтық актілер болып табылады. Халықаралық ұйым дегеніміз, халықаралық құқық субъектісі бар және тұрақты органдардан тұратын, халықаралық құқық нормаларына қайшы келмейтін мақсаттарды орындау үшін көпжақты келісім негізінде құрылған мемлекеттердің халықаралық бірлестігі. Қазіргі халықаралық қатынастар жүйесі шеңберінде құрылған ұйымдар үкіметаралық және үкіметтік емес болып екі категорияға жіктеледі. Айта кететін жайт, үкіметаралық ұйымдар өздерінің алға қойған мақсаттары мен міндеттерін орындау бағытында ғаламдық және аймақтық болып екі категорияға да жіктеледі. Ғаламдық үкіметаралық ұйым дегеніміз, дүниежүзіндегі мемлекеттердің басым көпшілігін біріктіретін халықаралық бірлестік болып табылады. Бұндай ұйымдар өз алдына ғаламдық мақсаттар қояды. Қазіргі таңда осындай ұйымдардың ішінде ең беделдісі-Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ). БҰҰ-да қабылданған шешімдер ғаламдық деңгейде барлық мемлекеттерді қамтиды. Бүгінгі таңда дүние жүзінің 190-нан астам мемлекеттері БҰҰ-ның мүшесі болып табылады. Қазақстан Республикасы 1991 жылы 16 желтоқсанда тәуелсіздік алғаннан кейін халықаралық қатынастар жүйесіндегі дербес әрі тәуелсіз мемлекет ретінде көптеген ғаламдық және аймақтық ұйымдарға мүше болды. Осындай ұйымдарға мүше болу арқылы Елбасымыз Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстанның тәуелсіз мемлекет екендігін саяси-дипломатиялық тұрғыдан танытып, ел экономикасын әлемдік экономикамен интеграциялауды көздеді. Қазақстанның тікелей ашық теңізге шығар жолының болмауы, мұнай және басқа да қазба байлықтар мен өнеркәсіп өнімдерін шет елге тасымалдау кері әсерін тигізіп отыр. Осыған қарамастан Қазақстан ТМД елдері ішінде экономикалық дамуы тұрғысынан ең алдыңғы қатарды.

Көптеген дамушы елдердің кедейшілік жағдайы аса ірі жалпы адамзаттық, жалпы дүниежүзілік мәселеге айналды. Сонау 1974 жылдан бастап БҰҰ дүние жүзінде бірде бір

адам аш қалпында ұйқыға жатпауын ескерген бағдарлама қабылдады (күн сайын жер бетінде 1 млрд адам аштықта өмір сүруде) [2]. Міне, сол себепті дамушы елдердің артта қалушылығын жеңіп шығу әлі де өте- мөте өзекті міндет болып отыр. Оны шешудің басты жолдары тұрмыс пен қызметтің барлық саласында түбегейлі әлеуметтік- экономикалық қайта жаңғыртулар жүргізуде, ғылыми- техникалық прогрессті халықаралық ынтымақты дамытуда, қарусыздандыру болмақ [3].

Тұрақты даму термині БҰҰ құжаттарында 80 жылдардың ортасында пайда болды. БҰҰ-ның Рио-де-Жанейрода өткен қоршаған орта және дамыту жөніндегі конференциясынан (1992 жылы) кейін мемлекеттік және ғылыми ортаның пайдалануына кеңінен енді. Ресейді қоса алғанда, көптеген елдер қоғамды тұрақты дамуға бағдарлайтын Заңдар қабылдады. Қазақстан Республикасы 1991 жылы 16 желтоқсанда тәуелсіздік алғаннан кейін халықаралық қатынастар жүйесіндегі дербес әрі тәуелсіз мемлекет ретінде көптеген ғаламдық және аймақтық ұйымдарға мүше бола бастады (Қазақстан 1992 жылы 2 наурызда БҰҰ-на мүшелікке қабылданды). Осындай ұйымдарға мүше болу арқылы біз өз еліміздің тәуелсіз мемлекет екендігімізді саяси-дипломатиялық тұрғыдан танытып, ел экономикасын әлемдік экономикамен интеграциялауды көздейміз. Қазақстанның тікелей ашық теңізге шығар жолының болмауы, мұнай және басқа да қазба байлықтар мен өнеркәсіп өнімдерін шет елге тасымалдау кері әсерін тигізіп отыр [4]. Жауапкершілік институтын пайдалану халықаралық құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің бір тәсілі болып табылады. Ішкі заңнама нормаларын сақтау тиісті ұлттық жүйенің заң нормалары мен мәжбүрлеу институтын қолдану арқылы қамтамасыз етіледі. Халықаралық қатынастарда орталықтандырылған мемлекеттік мәжбүрлеу аппараты жоқ. Халықаралық-құқықтық жауапкершілік жеке қағида немесе құқықтық норма емес, ал халықаралық жария және халықаралық жеке құқыққа белгілі құқықтық институт болып табылады. Осы институт халықаралық жария құқықтың барлық салаларына тән.

Халықаралық құқық саласындағы ғалымдардың көпшілігінің көзқарасы бойынша жауапкершілік институтының пайда болуы халықаралық құқықтың даму тарихымен сәйкес келеді екен. Біздің күндерімізге дейін жеткен жазбаша екі тарапты шарт б.э. дейінгі 1296 жылы Египет фараоны мен хеттер патшасы арасында жасалыпты және онда шарт бұзылған жағдайда белгілі бір санкциялар көзделген: «Осы сөздерді бұзған адамның үйі, жері және құлдары шіріп кетсін - деп жазылыпты. Бұл сол кезеңдегі ең қорқынышты жазалардың бірі еді. Мұнан басқа, ол кездері моральдық жауапкершілік, сенімді жоғалту, атына кір келтіру – ақшалай құндылықтардан анағұрлым ауыр болатын.

Жауапкершілік институтының маңызы мен мәні халықаралық құқықтың қызмет етуімен, халықаралық бейбітшілік пен құқықтық тәртіпті нығайтумен тікелей байланысты. Халықаралық құқық доктринасында көпке дейін жауапкершілікті мемлекет қасиетіне теліп келді. Алайда, жауапкершілікте ондай қасиет жоқ, себебі халықаралық міндеттемелерін адал орындайтын, құқықтың басқа субъектілеріне зиян тигізбейтін мемлекет жауапкершілікке тартылмайды. Онан гөрі, жауапкершілікті халықаралық қатынастардың бір қасиеті ретінде бейнелесе болады. Тиісінше, халықаралық қатынастардың мұндай қасиетінің болуы халықаралық бірлестікке тәртіпті ұстанудың бір тәсілі болып табылады.

Халықаралық құқықтағы жауапкершілік – бұл халықаралық - құқықтық міндеттемелерді бұзған жағдайда халықаралық құқық субъектілері үшін туындайтын заңдық салдарлар. Мұнда, жауапкершілік, тек жауапкершіліктен босату негіздері болмаған жағдайда ғана туындайтынын айта өту керек.

Жауапкершілік институты қазіргі заманғы халықаралық құқықтың барлық салаларының негізін қалаған қағидалармен негізделеді. Мемлекет өзінің ішкі құқығына сілтеме жасау арқылы халықаралық - құқықтық жауапкершіліктен босатылмайды. Бұл қағида тек халықаралық жария құқықта ғана қолданылады, өйткені жеке құқықта ұлттық заңнамаға сілтеме жасала отырып, халықаралық

- құқықтық жауапкершілік жоққа шығарылады. Халықаралық жеке құқықтың коллизиялық нормаларының мәні осында. Халықаралық құқықтың көпшілік мойындаған нормаларына қайшы келетін заңдарды қабылдағаны үшін, сондай-ақ, құқық субъектілерінің халықаралық - құқықтық міндеттемелерді орындауы үшін қажетті заңдарды қабылдамағаны үшін мемлекеттің жауапкершілік қағидасы. Халықаралық құқық субъектілерінің мәжбүрлеп, қол астында ұстауы немесе кез-келген күш көрсетуі үшін жауапкершілік қағидасы. Басқыншылық актісін дайындағаны, жоспарлағаны және жүзеге асырғаны үшін халықаралық бірлестік алдындағы жауапкершілік қағидасы.

Құқық субъектісіне міндеттемені бұзған үшін халықаралық - құқықтық санкцияны қолдану және келтірілген залалдың орнын толтыру қағидасы.

Жауапкершілік институтын реттейтін құқықтық нормалар жүйесі жәй сипаттағы нормалармен ұсынылады. Сондықтан, осы институтты кодификациялау мәселелері өзекті болып отыр. Осы бағытта кодификациялық жұмыстар істеуге әрекеттенген Ұлттар Лигасы мемлекеттің шет елдік тұлғаға және мүлкіне келтірілген залал үшін жауапкершілікті көздеумен ғана шектелді. БҰҰ-ның халықаралық құқық жөніндегі Комиссиясы жауапкершілік институтының нормаларын кодификациялауды 1956 жылы бастады. Халықаралық - құқықтық жауапкершілікке мынадай анықтама берілген еді: «Мемлекеттің халықаралық құқыққа қарсы әрекетінің нәтижесінде халықаралық құқық аясында пайда болуы мүмкін барлық құқықтық қатынастардың жаңа түрлері, бұл қатынастың құқыққа қарсы әрекет жасаған мемлекеттің, тікелей зәбір көрген мемлекетпен арасындағы құқық қатынастармен шектелетіндігіне қарамастан, немесе халықаралық құқықтың басқа субъектілеріне таралатын болса немесе кінәлі мемлекеттің залал келтірілген мемлекеттің құқықтарын қалпына келтіру міндетіне және заладың орнын толтыртуға қарамастан немесе залал келтірілген мемлекеттің, яғни халықаралық құқықтың басқа субъектілерінің құқықтарын қамтитын болса, онда кінәлі мемлекетке халықаралық құқық қарастыратын санкцияның бірін қолдану керек [5]. Бұл көлемді, әмбебап түсінікте маңызды сәттер ескерілген.

Бұл тұжырымдама халықаралық жауапкершіліктің репарациялық тұжырымдамасын жоққа шығарады, соған сай жауапкершілік құқық бұзушы- мемлекеттің залалды өтеу міндеттемесіне келіп саяды. Жауапкершілік институтына кешенді сипат тән, яғни санкция қолдану аралас сипатта, құқықбұзушылық пен шарттық жауапкершілік арасында нақты бөліс жоқ. Жауапкершілік жөніндегі баптар жобасын саралау жәбірленуші субъектілердің заңды талаптарын қанағаттандыруды және оларға қайтарымды шаралар қолданылатынын көрсетіп отыр. Халықаралық құқық Комиссиясы жасаған тұжырымдама жәбірленуші субъекті болып табылмайтын халықаралық құқық субъектілерінің құқықтары туралы мәселені, санкция қолдануды қозғайды. Халықаралық - құқықтық жауапкершілік залалды жойып, бұзылған халықаралық құқықтық тәртіпті қалпына келтіруді ғана көздемейді. Халықаралық құқықтағы жауапкершілік дегеніміз – осы міндетті жүзеге асыру, яғни залады өтеу және жәбірленуші тараптың құқығын қорғау болып табылады.

Халықаралық - құқықтық жауапкершілікке қандай сипаты:

– Біріншіден, жауапкершілік құқықбұзушыға халықаралық - құқықтық санкцияны қолдануды көздейді.

– Екіншіден, мұндай жауапкершілік жасалған халықаралық құқықбұзушылық үшін туындайды.

– Үшіншіден, жауапкершілік институтының мақсаты - халықаралық құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету. Төртіншіден, құқықбұзушы үшін белгілі бір жағымсыз салдардың болуын білдіреді.

Мемлекеттер халықаралық - құқықтық жауапкершіліктің субъектілері болып табылады: тікелей халықаралық міндеттемелерді бұзған мемлекеттер; бірге қатысушы – мемлекеттер; арандатушы – мемлекеттер. Мемлекеттерден басқа, халықаралық - құқықтық

жауапкершілікке халықаралық ұйымдар, мемлекет тәріздес құрылымдар және жеке тұлғалар тартылады. Осы орайда Халықаралық қылмыстық соттың атқаратын ролі зор деп есептейміз. Біздің пікірімізше, біріншіден, Халықаралық қылмыстық сот барлық елдер үшін сот жүйесінің бір бөлігі болып танылуы қажет және әр азамат оның атқаратын жұмысы туралы, жұмыс тәсілдері туралы оның сүйенетін қағидалары туралы қанық білуі қажет. Бұл ұлттық құқықпен тығыз байланысты бір бөлшегі болуы қажет. Себебі Ұлттық Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде адамзатқа қарсы қылмыстар бір бөлігі ретінде енгізілген, бірақ ондай істердің қаралуы туралы еш мәлімет жоқ. Зерттеу жүргізген кезде қарапайым адамдардың көбі Халықаралық қылмыстық сот бар екендігі туралы және қандай істерді қарайтындығынан ешбір хабары жоқ екендігі анықталды. Әрине бұл сотқа мүше болған жағдайда оның жұмысын жетілдіруге бағытталған ұсыныстар жасауға әр елдің өкілі құқылы екендігі бекітілуі қажет. Екіншіден, барлық елдер міндетті түрде Халықаралық қылмыстық соттың мүшесі болуы керек, себебі қазіргі экономикадағы дағдарыспен саясаттағы түсініспеушіліктер көбейіп, қала берсе босқындардың ел аралап кетулеріне байланысты, көптеген адамдардың күйзеліс жағдайында әртүрлі аса ауыр бірнеше мемлекетке зияны тиетін қылмыстарға баруы әбден ықтимал, сондықтан бұл сотқа мүше болу бұлда бір қылмыстарға тосқауыл және алдын алу шарасы деп қарауға болады.

А.К.Гульдін пікірінше, халықаралық және мемлекетшілік құқықтың арақатынасы құқық нормаларының екі жүйесінің өзара байланысын, өзара тәуелділігін, өзара әсерін, сонымен бірге «белгілі бір мемлекеттің ішкі құқығы нормаларының қазіргі заманғы жалпы демократиялық халықаралық құқық нормаларына сәйкестігін немесе айырмашылығын» білдіреді [6].

Бірақ бұл екі құқықтық жүйенің өзара ықпалының ұзақ дамуына қарасақ, оның әр кезеңде тең болмағанын, бір жүйенің екінші жүйеден басым болуға ұмтылған бәсекелестік болағаны көрінеді. Кеңес ғалымдары өздерінің социализмнің құқықтық жүйесіне арналған белгілі еңбектерінде халықаралық құқық пен ұлттық құқықтың дамуы мен қызмет етуінің әлеуметтік нормативтік ортақтығы олардың бір бірінен басымдығы туралы сұрақтың қойылуының орынсыздығын көрсетеді деп атап өтеді.

Біз бұл құқықтық сипаттағы емес, саяси сипаттағы көзқарас және социализмнің құқықтық жүйесі жоғары немесе халықаралық құқықтың жалпыға танымал қағидалары мен нормаларына сай келеді деген ережені қорғаудан туындаған деп санаймыз. Бұл шындыққа сай еместігін уақыт көрсетті, М.Т. Баймаханов қарама қайшылықтар социализмнің құқықтық жүйесінің өзінде ғана емес, оның басқа құқық жүйелерімен қатынасында да әрдайым болғанын жазады. Және бұл процесс идеология мен мемлекеттің өмір сүрген уақытына қарамастан қоғам мен құқықтың диалектикалық дамуына тән, сондықтан біз халықаралық және ұлттық құқықтың нормаларының арақатынасындағы басымдықты анықтау туралы мәселе қоямыз.

Басымдық ұғымы («бір нәрсенің жоғары, артық болуы») [7] саяси құқықтық тұрғыдан алсақ біздің пікірімізше үш негізгі мағынаға ие:

басты, маңызды, негізгі бағыт (құқықтың дамуы, мемлекеттің саясаты, экономиканың қалыптасуы және т.б.);

белгілі бір норманың, құқықтық институттың, саланың, құқықтық жүйенің пайда болу уақытына қарай алғашқылығы;

құқықтық нормалардың иерархиясында олардың алатын орны, бір құқықтық норманың екіншісінен жоғарылығын анықтау, халықаралық құқықтың жалпыға танымал қағидалары мен нормаларының, халықаралық шарттардың ұлттық нормативтік құқықтық актілер иерархиясында алатын орны;

«Басымдық» термині бірінші мағынада саяси, экономикалық зерттеулерде, құжаттарда, бағдарламаларда пайдаланылады. Осылай, Қазақстан Республикасы жүздеген халықаралық ұйымдар және көптеген конвенциялардың мүшесі және қатысушысы болып табылады және 64 бірлестіктің алдында қаржы міндеттемелері бар. Қазақстан Республикасының халықаралық ұйымдармен ынтымақтастығы бойынша сарапшылық кеңес оларды басым және басым емес деп бөлді. Жарналар да деңгейіне қарай төленеді. Жарна ең алдымен БҰҰ, ЕҚЫҰ, ДДҰ, ХЕҰ, ЭЫҰ (экономикалық ынтымақтастық ұйымы), Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымына, ЮНЕСКО-ға төленеді. ҚР Сыртқы істер министрлігі Қазақстанның бұл ұйымдарға мүшелігі егемендік пен мемлекеттің тәуелсіздігін күшейтуге мүмкіндік туғызады және әлеуметтік-экономикалық реформалардың жүзеге асыруға қолайлы жағдай жасайды деп санайды /5/. Бірінші мағынада бұл термин 2003 жылы біздің еліміздің сыртқы саяси және сыртқы экономикалық саясатының ең маңызды аспектілерін қозғаған Парламенттің ратификациялық қызметін айқындау кезінде де қолданылған. Мысалы, 2003 жылы екінші шақырылымның төртінші сессиясының жұмысы барысында 46 халықаралық шарттар ратификацияланған. Олардың ішінде Каспийдің солтүстік бойынша түбінің шекарасын белгілеу туралы Ресей Федерациясымен келісім, Орта Азия аймағындағы көршілерімізбен шекараны делимитациялау туралы келісімдер бар.

Кез-келген елдің дамуының басым бағыттарын саясаткерлер дамудың барлық кезеңдерінде ішкі мемлекеттік даму мен халықаралық жағдайдың объективтік күйі мен мақсаттарын ескере отырып анықтайды. Осылай, жас посткеңестік мемлекеттер тәуелсіздіктің алғашқы он жылдығында бұрын жоғалтқан мемлекеттікті қалпына келтіру, егемендікті күшейтуі мәселелеріне көңіл аударды. Мұны Испан Корольдігінің Қазақстан мен Қырғызстандағы Төтенше және өкілетті Елшісі Франсико П. де ля Парте нақты байқады: «Қазақстан - жас демократияның типтік мысалы және осы жағдайда ел басшылары мемлекеттің өмір сүруі, аумақтық тұтастыққа, саяси құрылымдардың негізгі шеңберіне кепілдік беру, егемендікті нығайту сияқты өз мемлекеті үшін басым бағыттарды анықтауы керек» [8].

Қазақстанның Республикасының Президенті Н.А.Назарбаев жаңа мыңжылдықтың басында біздің елдің жаңа басымдықтарын ұсынды: «Жаһандану заманының онжылдығы күн тәртібіне жаңа типтегі жаңа проблемаларды қойды. Біз ұлттық тәуелсіздігімізді нығайтумен қатар жалпыәлемдік жүйенің өзара тәуелділігін күшейтуге ат салысуымыз қажет. Біз өзіміздің ұлттық экономикамыздың дамуына жағдай жасауымыз керек және бұл бізге көрші елдердің өркендеуіне бөгет болмауы тиіс, керісінше біз бір-бірімізге көмектесуіміз қажет. Біз өзіміздің қалыптасқан саяси институттарымызды нығайтып қана қоймай аумақтық ынтымақтастықты да бірге дамытуымыз керек. Біз Орта Азия, Кавказ және Ресей Федерациясын қамтитын ортақ экономикалық кеңістікке ие бола отырып аумақтық интеграцияны дамытқымыз келеді» [9].

Халықаралық ұйымдар да өзі үшін басымдылықтарды (қызметінің ең маңызды бағыттарын) анықтайды. Мысалы, ЕурАзЭҚ Парламентаралық Ассамблеясы жұмысының басты басымдықтарының бірі лаңкестікпен, экстремизммен, наркотизммен және ғасырдың басқа да жағымсыз көріністерімен күресу табылады. Бұл шешімдердің адам құқықтарын халықаралық құқықтық реттеумен тығыз байланысты екендігі сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Абайділдинов Е.М. Қазақстан Республикасының ұлттық құқығы мен халықаралық құқықтың арақатынасы (басымдылықтың қалыптасу мәселелері). – Астана: ЕҰУ РББ, 2010.- 300 б.
2. Ломакин В.К. Мировая экономика. Учебник для вузов. М., ЮНИТИ, 1999, 735-761 стр.

3. Исламов А.И. Лекции по истории международных отношений. Учебник. Шымкент, 170-200 стр
  4. Ташимбаев М.С. Расширение Европейского союза и его последствия для Европы// Саясат., 1999г., №1 ., с 38
  5. Ежегодник международного права, 1973. Т 2. 204-бет.
  6. Гуль А.К. Соотношение международного и внутригосударственного права в практике стран Ближнего Востока (на примере Ливана, Сирии и Израиля): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1988. – 16 с.
  7. Баймаханов М.Т. Влияние Конституции на соотношение международного и национального права// Право Европейского Союза: материалы 5 Международного Летнего Юридического Университета – 2001: Статьи и рефераты. – Алматы: АЮ – ВШП «Әділет», Фонд «Сорос-Казахстан», 2002. – 102 с.
  8. Халықаралық құқық туралы құжаттар жинағы. Т.1/ Жалпы тер. К.К.Токаева. Жағд. М.М.Атанов және басқалары-Алматы: САК, 1998 – 576 бет;
  9. Токаев К. Дипломатия Республики Казахстан. Астана: Елорда, 2001г., 52-60 стр
-

ПОНЯТИЕ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРИ ЗАЩИТЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Сағынғали Аманбек Нариманұлы

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актөбе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор всесторонне рассматривает понятие международно-правовой ответственности при защите прав человека, считает необходимым контролировать и постоянно устранять любые противоречия между внутригосударственным и международным законодательством.

Ключевые слова: Права человека, международное право, Республика Казахстан, Конституция.

THE CONCEPT OF INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY IN THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

Sagyngali Amanbek Narimanuly

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the author examines the concept of a comprehensive international legal responsibility in the protection of human rights, considers it necessary to constantly monitor and eliminate any contradiction between domestic and international law.

Keywords: Human rights, international law, the Republic of Kazakhstan Constitution.

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУМЕН БАЙЛАНЫСТЫ ЕМЕС ЖАЗАЛАРДЫ ҚОЛДАНУҒА ҚАТЫСТЫ КҮРДЕЛІ МӘСЕЛЕЛЕР

Сатжанова Гульжанар Сатжановна,
«Құқықтану» мамандығының магистранты,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды қолдануға қатысты мәселелерді зерттеп қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсынып отыр.

Кілт сөздер: Бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазалар, сотталғандар, пробация, қылмыстық заңнама.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп бекіткен [1]. Бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды орындау сатыларының мазмұны мен ерекшеліктерін зерттеу және талдау тек теориялық жағынан ғана емес, сонымен қатар тәжірибелік жағынан да маңызды және өзекті мәселе болып келеді. Оның ғылыми маңыздылығы жазаланушының әлеуметтік және психологиялық санасын, яғни адамзаттың гуманистік талпыныстарын ашудан, қылмыс істеуге немесе қылмысқа бармауға көмектесетін жағдайлар мен себептерді қалыптастыратын сыртқы әлеуметтік ортаны ашудан және оны мемлекеттік құрылыс тұрғысынан зерделеп, психологиялық ауыртпашылықты азайту және адамды әлеуметтік ортада бейіндеу сатыларының мәнін анықтаудан көрінеді. Ал тәжірибелік маңыздылығы – қылмыстың алдын алуға қажетті шараларды жүзеге асыруға, құқық бұзушы тұлғаның көзқарасын өзгертуде анық көрінеді. Елбасы 2010 жылғы 29 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауында былай деген: «Бізде жазалау жүйесінде айыппұлдар 5% дан кемін, түзету жұмыстары – 0,4%, қоғамдық жұмыстар – 0%-ды құрайды. Жазалаудың негізгі түрі бас бостандығынан айыру болып қала береді. Қамау орындарынан босатылғандарды оналтумен ешкім айналыспайды [2]. Нәтижесінде, олар қылмыскерлердің санын толтырады». Осы Елбасының ұсынысы Қазақстан Республикасы 2010-2020 жж. Құқықтық саясат тұжырымдамасында жалғасын тапты: «Азаматтарды қылмыстық әділет, қылмыстық репрессия шараларын үнемдеу саласына қатыстыруды минимизациялау мақсатында қоғамнан оқшаулаумен байланыспаған қылмыстық-құқықтық шаралардың аса кең қолданылуына жағдай туғызу қажет» [3].

Қазақстан Республикасының Жаңа Қылмыстық кодексінің 50-бабына сәйкес белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру мемлекеттік қызметте, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында белгілі бір лауазымдарды атқаруға не белгілі бір кәсіптік немесе өзге де қызметпен айналысуға тыйым салудан тұрады. Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру бір жылдан он жылға дейінгі мерзімге белгіленеді.

Қылмыстық Кодекстің 120-бабының үшінші бөлігінің 5) тармағында және төртінші бөлігінде, 121-бабының үшінші бөлігінің 5) тармағында және төртінші бөлігінде, 122-бабының екінші және үшінші бөліктерінде, 124-бабының екінші және үшінші бөліктерінде, 132-бабының екінші, үшінші, төртінші және бесінші бөліктерінде, 133-бабының екінші және үшінші бөліктерінде, 134-бабының төртінші бөлігінің 2) тармағында және 312-бабының үшінші бөлігінің 1) және 2) тармақтарында көзделген қылмыстарды жасағаны үшін белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру міндетті түрде тағайындалады және педагогикалық лауазымдарды және кәметке толмағандармен жұмыс істеуге байланысты лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салудан тұрады [4].

Сыбайлас жемқорлық қылмыстарды жасағаны үшін белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру міндетті түрде тағайындалады

және мемлекеттік қызметте, судья қызметін, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде және оның ведомстволарында, мемлекеттік ұйымдарда және жарғылық капиталында мемлекет үлесі елу пайыздан асатын ұйымдарда, оның ішінде акционері мемлекет болып табылатын ұлттық басқарушы холдингтерде, ұлттық холдингтерде, ұлттық компанияларда, ұлттық даму институттарында, дауыс беретін акцияларының (қатысу үлестерінің) елу пайыздан астамы өздеріне тиесілі олардың еншілес ұйымдарында, сондай-ақ дауыс беретін акцияларының (қатысу үлестерінің) елу пайыздан астамы аталған еншілес ұйымдарға тиесілі заңды тұлғаларда лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салудан тұрады. Белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, егер сот жасалған іс-әрекеттің сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесін және кінәлі адамның жеке басын ескере отырып, оның белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығының сақталуы мүмкін емес деп таныса, ол Қылмыстық Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында тиісті қылмыстық құқық бұзушылық үшін қосымша жаза ретінде көзделмеген жағдайларда да тағайындалуы мүмкін. . Бас бостандығынан айыруға, қамаққа алуға қосымша жаза ретінде осы жазаны тағайындау кезінде, ол негізгі жазаны өтеудің барлық уақытына қолданылады, бірақ бұл ретте оның мерзімі бас бостандығынан айырылған, қамаққа алынған кезден бастап есептеледі. Жазаның басқа негізгі түрлеріне қосымша жаза түрі ретінде белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру тағайындалған жағдайда, сондай-ақ жазаны өтеу кейінге қалдырылған немесе шартты түрде сотталған кезде оның мерзімі үкімнің заңды күшіне енген кезінен бастап есептеледі.

Белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаны орындау тәртібіне келетін болсақ, педагог лауазымын және кәмелетке толмағандармен жұмыс істеуге байланысты лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салу туралы сот үкімін білім беру саласындағы уәкілетті орган бекіткен тәртіппен, меншік нысандарына қарамастан, ұйымдар орындайды. Белгілі бір лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салу туралы сот үкімін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көрсетілген мемлекеттік мекемелер мен ұйымдардың әкімшіліктері орындайды. Қамаққа алуға немесе бас бостандығынан айыруға қосымша ретінде тағайындалған, белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаның орындалуын ұйымдастыруды – негізгі жазаны орындайтын мекеме немесе орган, ал негізгі жазаларды өтегеннен кейін сотталған адамның тұрғылықты жеріндегі пробация қызметі жүзеге асырады. Жазалардың басқа түрлеріне қосымша ретінде тағайындалған, сондай-ақ жазаны өтеу кейінге қалдырылған немесе шартты түрде сотталған кезде, осы жазаның орындалуын ұйымдастыруды сотталған адамның тұрғылықты жеріндегі пробация қызметі жүзеге асырады. Пробация қызметі: сотталғандарды есепке алуды жүргізеді; сотталған адамның сот үкімінде көзделген белгілі бір лауазымдарды атқаруға немесе белгілі бір қызметпен айналысуға салынған тыйымды сақтауын бақылайды; сотталған адамның жұмыс орнындағы ұйым әкімшілігінің, сондай-ақ сотталған адамға тыйым салынған қызметтің тиісті түрімен айналысуға берілген рұқсатты қайтарып алуға құқығы бар органдардың сот үкімін орындауын тексереді; жазаны өтеуден жалтару мақсатында жасырынып жүрген сотталғандарға қатысты бастапқы іздестіру іс-шараларын жүзеге асырады және сотқа іздестіру жариялау туралы ұсыну енгізеді [5].

Пробация қызметіне тіркелу үшін келмеген күннен бастап он бес күннен астам тұрған жері анықталмаған сотталған адам жазаны өтеуден жасырынып жүр деп танылады. Белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі қосымша жазаға сотталған адамның негізгі жаза түрін өтеп жүрген, жазаны орындайтын мекеменің немесе органның әкімшілігі оны тыйым салынған жұмыстарды орындауға тартуға құқылы емес. . Қамаққа алуға немесе бас бостандығынан айыруға қосымша жаза ретінде белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру

түріндегі жаза тағайындалған кезде, бұл негізгі жаза түрлерін өтеудің барлық уақытына қолданылады, бірақ бұл ретте, оның мерзімі қамаққа алуды, бас бостандығынан айыруды өтеген және пробация қызметіне есепке қойылған күннен бастап есептеледі. Жазаның осы түрі жазаның басқа да негізгі түрлеріне қосымша ретінде тағайындалған, сондай-ақ жазаны өтеу кейінге қалдырылған немесе шартты түрде сотталған жағдайларда, оның мерзімі үкім заңды күшіне енген күннен бастап есептеледі. Белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаға сотталған адам: пробация қызметіне жұмыс орны мен тұрғылықты жері және олардың өзгергені, жұмыстан шығарылғаны туралы хабарлауға; пробация қызметіне шақырту бойынша келіп тұруға міндетті. Сотталған адам 53-баптың екінші бөлігінде көрсетілген дәлелді себептерсіз келмеген жағдайда, оған күштеп әкелу қолданылуы мүмкін. Белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру түріндегі жазаға сотталған, жазаны орындаудан жалтарып жүрген адам заңда белгіленген жауаптылықта болады. Меншік нысандарына қарамастан, ұйымдар белгілі бір лауазымға кандидаттарды олардың педагог лауазымын және кәсілетке толмағандармен жұмыс істеумен байланысты, сондай-ақ мемлекеттік қызметте және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында лауазымдарды атқаруға өмір бойына тыйым салудың бар-жоғы тұрғысынан тексереді. Белгілі бір лауазымдарды атқару құқығынан айыру туралы сот үкімі мемлекеттік мекемелер әкімшілігі мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары үшін міндетті болып табылады. Белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру туралы сот үкімі сотталған адамның жұмыс орнындағы ұйымның әкімшілігі үшін міндетті болып табылады. Сотталған адамның жұмыс орнындағы ұйымның әкімшілігі: заңды күшіне енген сот үкімінің көшірмесін не пробация қызметінің хабарламасын алғаннан кейін үш жұмыс күнінен кешіктірмей, сотталғанды лауазымынан немесе айналысу құқығынан айырылған қызмет түрінен босатуға, пробация қызметіне сот үкімінің орындалғаны туралы хабар жіберуге; пробация қызметінің талап етуі бойынша жазаны орындауға байланысты құжаттарды ұсынуға; сотталған адаммен еңбек шарты өзгертілген немесе тоқтатылған жағдайларда, үш жұмыс күні ішінде пробация қызметіне хабарлауға міндетті. Ұйымдардың белгілі бір лауазымды атқару құқығынан айыру түріндегі жазаны орындау туралы сот үкімін орындау жөніндегі міндеттер жүктелген, оның орындалмағанына кінәлі лауазымды адамдары заңда белгіленген жауаптылықта болады. Сотталған адамның белгілі бір қызметпен айналысуы құқығынан айыру туралы сот үкімі қызметтің тиісті түрімен айналысуға берілген рұқсатты кері қайтарып алуға құқығы бар органдар үшін міндетті. Аталған органдар заңды күшіне енген сот үкімінің көшірмесін, пробация қызметінің хабарламасын алғаннан кейін үш жұмыс күнінен кешіктірмей, сотталған адамға тыйым салынған қызмет түрімен айналысуға берілген рұқсатты кері қайтарып алуға, осы адамға қызметтің көрсетілген түрімен айналысу құқығын беретін тиісті құжатты алып қоюға және бұл туралы пробация қызметіне хабар жіберуге міндетті. Белгілі бір қызметпен айналысуға берілген рұқсатты кері қайтарып алуға құқығы бар органдардың белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру туралы сот үкімінің орындалмағанына кінәлі лауазымды адамдары заңда белгіленген жауаптылықта болады.

Қазақстанда 1200-ден астам лауазымды тұлғалар қалған өмір бойына мемлекеттік қызметте жұмыс істеу құқығынан айырылады. Жаңа Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінде белгіленген заңнамадағы инновациялардың нәтижесінде қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес 660 қызметкер бірнеше айыппұлдар төледі, тек екі жылда біздің бюджетке айыппұлдың мөлшері 6 млрд теңге құрады. «Сыбайлас жемқорлық қылмыстар үшін 924 қылмыскердің мүлкі тәркіленді және 1200-ден астам бұрыңғы шенунектер қалған өмір бойында мемлекеттік қызметте жұмыс істеу құқығынан айырылды. Қазақстанның түрме тұрғындарының әлемдік рейтингінде заңнаманы ізгілендіру нәтижелеріне сәйкес оң нәтижелерге қол жеткізілді. «1996 жылы Қазақстан түрме тұрғындарының саны АҚШ пен Ресейден кейінгі үшінші орынға иеленді. Ал 20 жылдан

астам уақыттан кейін, сондай-ақ Қазақстан құқықтық жүйесінің елеулі өзгерістерінің арқасында үшінші орыннан «62-ші орынға көшті [6].

Құқық қорғау жүйесін одан әрі модернизациялау мәселесі бойынша 2013 жылғы 30 қаңтардағы кеңесіндегі Мемлекет Басшысының хаттамалық тапсырмасы бойынша «Үкімет жылдың соңына дейін құқық қорғау органдарымен бірлесе отырып, пробация қызметінің функцияларын және оның қолданылуы мүмкін болатын тұлғалар тізімінің функцияларын кеңейту жөніндегі мәселені қарасын» [7]. Бұл шаралардың негізгі мақсаты: 2017 жылға дейін Қазақстанды «түрме тұрғындары» бойынша 50 озық елдің қатарынан шығару». Дания, Швеция, Финляндия және Норвегия сияқты салыстырмалы түрде қылмыс деңгейі төмен елдерде, мемлекеттік пробация қызметі мемлекеттік мекеме ретінде бас бостандығын айыру орындарында емес, қоғам ішінде қылмыстық жазасын өтеп жүрген адамдармен (шартты жазалар, мәжбүрлеу жұмыстары) жұмыс жасай отырып, қоғамдық қауіпсіздіктің қамын жасайды және сотты болғандардың қоғамға қайта оралуына көмек көрсетеді. Пробация қызметі жұмысының негізгі бағыттары – қылмыстық жазаның қоғам ішінде орындау саясатын дамыту және ұйымдастыру және бас бостандығынан айыру орындарынан босаған адамдарға көмек көрсету. Бүгінгі таңда әлемнің 60-тан аса мемлекеттерінде бұлтартпау шарасына балама ретінде электронды білезіктер кеңінен қолданылуда. Қылмыскерлерді бақылаудың осы шаралары әсіресе АҚШ, Ұлыбритания және Еуроодақ мемлекеттерінде белсенді қолданылып отыр. АҚШ-та 1990 жылдан бастап барлық штаттарда және федералды заңнамаларда электронды мониторингті қолдана бастады. күн сайын мониторинге 100 мыңға жуық американдықтар тартылған. электронды мониторинг әдеттезолық қылмыстарын немесе қылмыс жасау барысына зорлық «жазатайым» қолданылған қылмыскерлерге қатысты тағайындалады. электронды мониторингке жұмсалатын шығындар түрмеге жабуға жұмсалатын шығындардан 4 есе төмен. Швецияда сотталғандарды электронды бақылау қадағалаудың бір түрі ретінде қолданылады және ол «электронды мониторинг қолданумен жасалатын қарқынды қадағалау» деп аталады. оның мәні – сотталғанның тұрғылықты мекенжай бойынша да, жұмыс орыны бойынша да (жұмыс берушінің келісімі бойынша) телефонға компьютер қосылады, ал сотталғанның аяғына (тобығына) арнайы білезік тағылады. қадағалаудың осы түрін жүзеге асыру барысында пробация қызметінің жұмысшылары сотталғандармен бірлесіп, сотталғанның пробация қызметіне келу уақыты, жұмысқа бару және үйіне оралу уақыттары анықталып, кестесі жасалады. мұндай қадағалау түрі 2 жылдан артық мерзімге бас бостандығын айыру түрінде жазасын өтеуге кесілген және босауына 4 ай мерзім қалған сотталғандарға қатыстыда қолданылады. Францияда бас бостандығынан айыруға баламалы электронды бақылау түріндегі жаза қолданылған адамдардың саны, бас бостандығынан айырылғандарға қарағанда үш есе артық болып отыр. Бұдан бөлек, Францияда жыныстық қылмыстары үшін бес жылға немесе одан да көп мерзімге сотталған адамдар бостандыққа шыққан кейін электронды білезік тағуға міндеттеледі Ұлыбританияда 2004 жылдан бастап түрмеден босаған немесе шарты сотталған рецидивист-қылмыскерлерге және педофилдарға қатысты электронды бақылау қолданылу міндеттелген. Алманияда онша көп емес мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталғандар ғана емес, сондай-ақ шартты-мерзімінен бұрын босауға үміткерлер де электронды білезікке ауыстыруды сұрай алады [8].

Біздің пікірімізше, электронды білезікті қолданғаннан бастап, оны бұзған үшін қатаң жаза қолданыстағы қылмыстық заңнамада қарастырылуы қажет деп есептейміз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 30 тамыз 1995 жыл, өзгертулер мен қосымшалар, 2007 жылы 21 мамырда өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, 2011 ж.
2. Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың халыққа Жолдауы, Астана қ., 2010 жылғы 29 қаңтар<http://adilet.zan.kz/kaz/>

3. Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған Құқықтық саясат тұжырымдамасы<http://blog.alm.prokuror.kz/kaz/>

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі, 3 шілде 2014 ж. № 226-V ЗРК

5. Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодекс 5 шілде 2014 ж. № 234-V ЗРК

6. В Казахстане 1200 чиновников пожизненно лишили права работать на госслужбе<https://news.mail.ru/politics/28176531/?frommai>

7. Мемлекет басшысының 2012 жылғы 27 қаңтардағы "Әлеуметтік-экономикалық жаңғырту - Қазақстан дамуының басты бағыты" атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 30 қаңтардағы № 261 Жарлығы<http://www.mzs.gov.kz/node/>

8. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы Қазақстан Республикасының ішкі істер министрлігі «Түрме орнына – пробация және электронды білезіктер» жобасының концепциясы (қазақстанды «түрме тұрғындары» бойынша 50 озық елдің қатарынан шығару шеңберінде») Астана – 2013.

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ, НЕ СВЯЗАННЫХ С ЛИШЕНИЕМ СВОБОДЫ

Сатжанова Гүльжанар Сатжановна

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор исследует проблемы применения наказаний, не связанных с лишением свободы и предлагает пути совершенствования действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: Наказания, не связанные с лишением свободы, осужденные, пробация, уголовное законодательство.

ACTUAL PROBLEMS OF THE APPLICATION OF PUNISHMENTS NOT RELATED TO DEPRIVATION OF LIBERTY

Satzhanova Gulzhanar Satjanovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the author examines the problem of application of punishments not related to deprivation of liberty, and suggests ways to improve the existing penal laws.

Keywords: Penalties are not connected with imprisonment, convicted, probation, criminal law.

ИСПОЛНЕНИЕ ТРЕБОВАНИЙ НЕИМУЩЕСТВЕННОГО ХАРАКТЕРА, СВЯЗАННЫХ С ВОСПИТАНИЕМ ДЕТЕЙ

Саттарова Зульфия Зульфатовна,
доцент кафедры гражданского права и процесса,
кандидат юридических наук, доцент,
Оренбургский институт (филиал) университета,
имени О.Е. Кутафина (МГЮА), 460000, г. Оренбург, ул. Комсомольская, 50,

В статье рассматривается порядок исполнения требований неимущественного характера. Проводится анализ общих условий исполнения требований к должнику совершить определенные действия. Отдельное внимание уделено особенностям исполнения требований, связанных с воспитанием детей.

Ключевые слова: исполнительное производство, меры принудительного исполнения, неимущественные требования, воспитание детей.

Порядок исполнения требований неимущественного определяется главой 13 ФЗ РФ «Об исполнительном производстве» [1]. В структуре данной главы содержится регламентация общих условий исполнения содержащихся в исполнительных документах требований к должнику совершить определенные действия (воздержаться от совершения определенных действий), а также отдельных видов неимущественных требований, перечень которых дополняется. К их числу относятся:

- требования о восстановлении на работе;
- требования о выселении должника, об освобождении нежилого помещения, земельного участка, о сносе строения, здания или сооружения либо их отдельных конструкций;
- требования о вселении взыскателя;
- требования об административном приостановлении деятельности должника;
- требования об административном выдворении за пределы Российской Федерации иностранного гражданина или лица без гражданства;
- требования об отбывании обязательных работ;
- требований об отобрании или о передаче ребенка, порядке общения с ребенком.

Следует заметить, что указанный перечень не является исчерпывающим, имеется множество других требований неимущественного характера, содержащихся в исполнительных документах, выданных судами на основании судебных актов по делам о защите права собственности и других вещных прав, защите авторских и других интеллектуальных прав, защите чести и достоинства и деловой репутации и т.д.

Как отмечается в литературе [2], основной отличительной особенностью данной группы исполнительных производств является, что если при исполнении исполнительных документов имущественного характера главной целью судебного пристава-исполнителя являются нахождение имущества должника и обращение на него взыскания, то при исполнении требований неимущественного характера речь идет о необходимости совершения должником определенных действий или необходимости воздержаться от совершения определенных действий. При этом судебный пристав-исполнитель должен по общему правилу обеспечить исполнение исполнительного документа самим должником.

По мнению О.В. Исаенковой требования неимущественного характера можно разделить на две группы [3].

К первой группе требований могут быть отнесены такие, для исполнения которых не требуется личное участие должника, то есть права взыскателя могут защищаться вне зависимости от непосредственных действий должника, его активного или пассивного поведения. В таких случаях фактическое исполнение требований, содержащихся в исполнительном документе, - может достигаться посредством действий, как самого

должника, так и судебного пристава-исполнителя, взыскателя, а также иных лиц, содействующих исполнительному производству, но не являющихся его сторонами.

Согласно ст. 105 ФЗ "Об исполнительном производстве", если для исполнения требований, содержащихся в исполнительном документе, участие должника необязательно, то судебный пристав-исполнитель организует исполнение самостоятельно (например, требование об устранении препятствий, уничтожении контрафактной продукции).

Вторую группу требований неимущественного характера составляют те, по которым действия должны совершаться только должником. В исполнительном документе содержится личное обязывание должника, основанное на нормах материального права, устанавливающих обязанность, связанную с личностью должника. Поэтому не представляется возможным исполнение требований иными лицами, иначе права взыскателя как таковые не будут защищены (например, требование о восстановлении на работе, выселении и др.). К этой группе относятся также требования, обязывающие должника к пассивному поведению, в силу которых должник обязан воздерживаться от совершения определенных действий.

Исполнительное производство по исполнительным документам, содержащим требования к должнику совершить определенные действия (воздержаться от совершения определенных действий), возбуждается по общим правилам, предусмотренным ст. 30 ФЗ «Об исполнительном производстве», однако механизм принудительного исполнения имеет особенности. Они касаются совершения исполнительных действий, мер принудительного исполнения, установления сроков исполнения (судом или судебным приставом-исполнителем), мер ответственности (взыскание исполнительного сбора, наложение административного штрафа, взыскание расходов по исполнению).

Следует отметить, что законодателем предусмотрена уголовная ответственность за злостное неисполнение представителем власти, государственным служащим, служащим органа местного самоуправления, а также служащим государственного или муниципального учреждения, коммерческой или иной организации вступивших в законную силу приговора суда, решения суда или иного судебного акта, а равно воспрепятствование их исполнению (ст. 315 УК РФ) [4].

В исполнительном производстве при исполнении неимущественных требований зачастую возникает необходимость решения таких вопросов, как отсрочка и рассрочка, изменения порядка и способа исполнения, разъяснения судебного акта, нередки случаи немедленного исполнения.

Согласно п.п. 7-10.2 ч. 3 ст. 68 ФЗ «Об исполнительном производстве» принудительное исполнение неимущественных требований относится к мерам принудительного исполнения. Указанный закон не проводит четкого разграничения исполнительных действий и мер принудительного исполнения, в какой-то мере они смешиваются. А при определении мер принудительного исполнения используется двойственное понимание, одним из которых является отождествление требований, содержащихся в исполнительном документе, с мерами принудительного исполнения. Так, в соответствии с ч. 1 ст. 68 ФЗ «Об исполнительном производстве» мерами принудительного исполнения являются действия, указанные в исполнительном документе. Тогда как исполнительными действиями являются совершаемые судебным приставом-исполнителем в соответствии с настоящим Федеральным законом действия, направленные на создание условий для применения мер принудительного исполнения, а равно *на понуждение должника к полному, правильному и своевременному исполнению требований, содержащихся в исполнительном документе* (курсив мой –З.С.).

В науке среди ученых нет единства во мнениях относительно определения мер принудительного исполнения, как правило, называются совокупность отдельных признаков, не позволяющих обособить их от исполнительных действий и требований взыскателя, содержащихся в исполнительном документе. По вопросу представляет интерес

точка зрения М.Н. Глуховой, которая меру принудительного исполнения определяет как структурно сложный комплекс операций, отражающий в своем содержании способы защиты гражданских прав, реализуемый специально уполномоченным лицом (приставом-исполнителем) в строго определенном процессуальном порядке в рамках возбужденного исполнительного производства в целях непосредственного исполнения требования, содержащегося в исполнительном документе [5].

Федеральный закон от 5 мая 2014 г. N 126-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с присоединением Российской Федерации к Конвенции о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей» дополнил ФЗ «Об исполнительном производстве» ст. 109.3. Исполнение содержащихся в исполнительных документах требований об отобрании или о передаче ребенка, порядке общения с ребенком. Ранее порядок принудительного исполнения такого рода неимущественных требований отдельно не определялся. Исполнение требований, связанных с воспитанием детей, имеет целый ряд особенностей, заслуживающих внимания для исследования и изучения и дальнейшего совершенствования для повышения эффективности исполнительного производства, всеобъемлющего соблюдения прав ребенка. Общие правила исполнения таких требований установлены в ст. 79 СК РФ [5].

К неимущественным требованиям, связанных с воспитанием детей относятся:

- о передаче ребенка одному из родителей при определении места жительства ребенка (ст. 24 СК РФ) при раздельном проживании родителей (ст. 65, 66 СК РФ), о возврате ребенка родителям (ст. 68 СК РФ);

- отобрании (передаче) ребенка при лишении (восстановлении) родительских прав (ст. 71, 72 СК РФ), ограничении родительских прав и отмене ограничений (ст. 73, 76 СК РФ), отмене усыновления (ст. 143 СК РФ);

- об устранении препятствий в осуществлении родительских прав родителем, проживающим отдельно от ребенка (ст. 66 СК РФ), а также близких родственников (ст. 67 СК РФ), об устранении препятствий к контактам ребенка с родителями, ограниченными в родительских правах (ст. 75 СК РФ).

Отобрание ребенка у одного лица (лиц) и передача другому лицу (лицам) является мерой принудительного исполнения, которая осуществляется судебным приставом-исполнителем в установленном законом порядке. Отобрание и передача представляют собой корреспондирующие действия, взаимосвязанные и последовательные. В качестве лиц (сторон исполнительного производства) выступают родители, опекуны, попечители, усыновители, родственники ребенка, приемная семья, детское воспитательное учреждение, органы опеки и попечительства. Конкретный должник и взыскатель должны быть указаны в исполнительном документе.

Отобрание ребенка и его передача осуществляются с обязательным участием органа опеки и попечительства, а также лица, которому передается ребенок. При необходимости судебный пристав-исполнитель также привлекает к участию в исполнительном производстве представителя органов внутренних дел, детского психолога, врача, педагога, переводчика и иных специалистов. Судебный пристав-исполнитель определяет время совершения, учитывая мнение сторон, интересы ребенка, другие заслуживающие внимания обстоятельства. В случаях, не терпящих отлагательств (переезд должника в другое место, выезд за границу), а также создающих угрозу жизни и здоровью ребенка, исполнение может быть осуществлено в ночное время и в нерабочие дни с соблюдением соответствующих процедур согласования со старшим судебным приставом. В соответствии со ст. 79 СК РФ при невозможности исполнения решения суда о передаче ребенка без ущерба его интересам ребенок может быть по определению суда временно помещен в организацию для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (статья 155.1 настоящего Кодекса).

Об отобрании и передаче ребенка судебным приставом-исполнителем составляется акт,

подтверждающий фактическое исполнение требования, содержащегося в исполнительном документе. Фактическим исполнением согласно п.1 ч.1 ст. 47 ФЗ «Об исполнительном производстве» оканчивается исполнительное производство.

Исполнение исполнительного документа может оказаться невозможным в связи с неизвестностью места нахождения ребенка, подлежащего отобранию.

В соответствии со ст. 65 ФЗ «Об исполнительном производстве» судебный пристав-исполнитель в ходе исполнительного производства объявляет исполнительный розыск ребенка при условии, что совершенные им иные исполнительные действия, предусмотренные настоящим Федеральным законом, не позволили установить местонахождение ребенка. Под исполнительным розыском ребенка (далее - розыск) понимаются проводимые судебным приставом-исполнителем, на которого возложены функции по розыску (далее - судебный пристав-исполнитель, осуществляющий розыск), предусмотренные настоящей статьей исполнительно-розыскные действия, направленные на установление местонахождения ребенка. В целях обеспечения исполнения обязательств по международному договору Российской Федерации судебный пристав-исполнитель объявляет розыск ребенка, незаконно перемещенного в Российскую Федерацию или удерживаемого в Российской Федерации, на основании запроса центрального органа о розыске ребенка.

Розыск объявляется по месту исполнения исполнительного документа либо по последнему известному месту жительства или месту пребывания должника или ребенка, местонахождению имущества должника либо месту жительства взыскателя. Объявление розыска является основанием для осуществления такого розыска на территории Российской Федерации, а также в порядке, установленном международными договорами Российской Федерации, на территориях иностранных государств.

По своей инициативе или по заявлению взыскателя судебный пристав-исполнитель объявляет розыск ребенка по исполнительному документу, содержащему требование об отобрании либо о передаче ребенка, порядке общения с ребенком или требование о возвращении незаконно перемещенного в Российскую Федерацию или удерживаемого в Российской Федерации ребенка или об осуществлении в отношении такого ребенка прав доступа на основании международного договора Российской Федерации.

Судебный пристав-исполнитель одновременно с вынесением постановления о розыске должника или розыске ребенка устанавливает временное ограничение на выезд должника из Российской Федерации в порядке, предусмотренном настоящим Федеральным законом, или обращается в суд с заявлением об установлении для должника такого ограничения в случаях, предусмотренных частью 4 статьи 67 настоящего Федерального закона.

Постановление судебного пристава-исполнителя о розыске или об отказе в объявлении розыска утверждается старшим судебным приставом или его заместителем. Постановление о розыске подлежит немедленному исполнению.

Копия постановления о розыске ребенка направляется также в органы опеки и попечительства по месту жительства ребенка не позднее дня, следующего за днем его вынесения. Копия постановления о розыске ребенка, незаконно перемещенного в Российскую Федерацию или удерживаемого в Российской Федерации, направляется органу опеки и попечительства по последнему известному месту пребывания ребенка и центральному органу, назначенному в Российской Федерации в целях обеспечения исполнения обязательств по международному договору Российской Федерации, не позднее дня, следующего за днем его вынесения.

При обнаружении ребенка, розыск которого осуществляется на основании запроса центрального органа о розыске ребенка, судебный пристав-исполнитель, осуществляющий розыск, незамедлительно сообщает об этом органу опеки и попечительства по месту обнаружения ребенка и центральному органу, назначенному в Российской Федерации в

целях обеспечения исполнения обязательств по международному договору Российской Федерации.

При обнаружении ребенка, в отношении которого объявлен розыск, судебный пристав-исполнитель, осуществляющий розыск, незамедлительно сообщает об этом органам опеки и попечительства по месту обнаружения ребенка и принимает меры для передачи ребенка законному представителю, опекуну или попечителю, которому должен быть передан ребенок во исполнение требования исполнительного документа. В случае невозможности немедленной передачи ребенка указанному законному представителю, опекуну или попечителю судебный пристав-исполнитель передает ребенка органам опеки и попечительства по месту обнаружения ребенка, о чем незамедлительно извещает указанного законного представителя, опекуна или попечителя. При обнаружении ребенка, в отношении которого объявлен розыск по исполнительному документу, содержащему требование о возвращении незаконно перемещенного в Российскую Федерацию или удерживаемого в Российской Федерации ребенка или об осуществлении в отношении такого ребенка прав доступа на основании международного договора Российской Федерации, судебный пристав-исполнитель, осуществляющий розыск, незамедлительно сообщает об этом органам опеки и попечительства по месту обнаружения ребенка и центральному органу, назначенному в Российской Федерации в целях обеспечения исполнения обязательств по международному договору Российской Федерации.

Имеются особенности при исполнении требования исполнительного документа о порядке общения с ребенком, которое включает в себя обеспечение судебным приставом-исполнителем беспрепятственного общения взыскателя с ребенком в соответствии с порядком, установленным судом. Судебный пристав-исполнитель совершает исполнительные действия, направленные на создание условий, исключающих препятствия со стороны должника для общения взыскателя с ребенком.

Механизм принудительного исполнения будет выглядеть следующим образом.

Факт отсутствия препятствий должен быть установлен. После установления данного факта судебный пристав-исполнитель оканчивает исполнительное производство в соответствии с пунктом 1 части 1 статьи 47 настоящего Федерального закона.

Поскольку речь идет о дряхлых отношениях, которые могут изменяться под влиянием объективных и субъективных факторов, может возникнуть необходимость в повторном совершении исполнительных действий, а также обращению к суду об изменении способа и порядка исполнения. В случае необходимости повторного совершения исполнительных действий и применения мер принудительного исполнения постановление судебного пристава-исполнителя об окончании исполнительного производства отменяется по заявлению взыскателя старшим судебным приставом или его заместителем. Если исполнительное производство было окончено на основании п. 1 ч. 1 ст. 47 Закона об исполнительном производстве в связи с фактическим исполнением требований, содержащихся в исполнительном документе (в том числе требований периодического характера), однако впоследствии в течение срока предъявления исполнительного документа к исполнению должник перестал совершать действия, исполнять требования периодического характера или нарушил запрет на совершение действий, в отношении которых был выдан исполнительный лист, старший судебный пристав или его заместитель (по собственной инициативе или по заявлению взыскателя) вправе в силу ч. 9 ст. 47 названного Закона отменить постановление об окончании исполнительного производства с указанием на необходимость повторного совершения исполнительных действий и применения мер принудительного исполнения [7].

Таким образом, исполнение судебных решений рассматриваемой категории сопряжено с рядом сложностей, обусловленных пробелами в законодательстве, неоднозначной судебной практикой и эмоционально-психологическим характером производимых действий

по отношению к ребенку и членам его семьи. Основным вектором развития законодательства в этой сфере должно быть исключение неоднозначности в понимании исполнительных действий и мер принудительного исполнения при исполнении такого рода требований, порядка окончания и возобновления исполнительного производства, повышение ответственности за неисполнение.

Список использованной литературы:

1. Федеральный закон от 2 октября 2007 г. N 229-ФЗ "Об исполнительном производстве" //Собрание законодательства Российской Федерации от 8 октября 2007 г. N 41 ст. 4849.
2. Вставская И.М., Савченко С.А. Исполнительное производство: учебное пособие. М., 2010. С. 155. Исполнительное производство: Учебник // под ред. Гуреева В.А., Гущина В.В. // СПС КонсультантПлюс.
3. Исаенкова О.В. Общие условия исполнения содержащихся в исполнительных документах требований неимущественного характера // Исполнительное производство: процессуальная природа и цивилистические основы/ Отв. ред. Д.Х.Валеев, М.Ю. Чельшев. С. 70.
4. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. N 63-ФЗ //Собрание законодательства Российской Федерации от 17 июня 1996 г. N 25 ст. 2954.
5. Глухова М.Н. Особенности мер принудительного исполнения по делам, возникающим из жилищных правоотношений.// Арбитражный и гражданский процесс. 2013. № 10. // СПС Консультант Плюс.
6. Семейный кодекс Российской Федерации от 29 декабря 1995 г. N 223-ФЗ //Собрание законодательства Российской Федерации от 1 января 1996 г. N 1 ст. 16.
7. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 17.11.2015 N 50 "О применении судами законодательства при рассмотрении некоторых вопросов, возникающих в ходе исполнительного производства" // СПС Консультант Плюс.

EXECUTION OF NON-PROPERTY CLAIMS RELATED TO THE EDUCATION OF CHILDREN

Sattarova Zulfiya Zulfatovna

*Orenburg Institute (Branch) of Moscow State Law University named after O.E. Kutafin,
460000, Orenburg, Komsomolskaya Street, 50*

This article describes how execution of non-property claims. The analysis of the general conditions of execution of claims against the debtor to perform certain actions. Special attention is paid to the peculiarities of performance requirements related to the education of children.

Keywords: enforcement proceeding, enforcement measures, non-monetary claims, the education of children.

ВОПРОСЫ НАСЛЕДОВАНИЯ ПО ЗАВЕЩАНИЮ

Султанбек Айнагуль Султанбековна,

магистрант специальности «Юриспруденция»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрены вопросы наследования по завещанию. Завещание – одно из наиболее важных нотариальных действий, совершаемых нотариусом, и весьма важный в жизни человека документ.

Ключевые слова: наследник, завещание, наследство, имущество, нотариус.

В гражданско-правовой науке понятие наследования по завещанию дается как наследование на условиях и в порядке, определенных волею наследодателя в соответствии с законом. Будучи составленным наследодателем, при его жизни, завещание в совокупности с фактом смерти наследодателя образуют тот сложный юридический состав, который и порождает наследственные правоотношения, именуемые наследование по завещанию.

В соответствии с п.2ст.1046 ГК РК каждый гражданин может оставить по завещанию все свое имущество или часть его (не исключая и предметов обычной домашней обстановки и обихода) одному или нескольким гражданам, как входящим, так и не входящим в круг наследников по закону, а также юридическим лицам или государству. Заметим, что в силу п.4 этой же статьи 1046 Гражданского кодекса наследодатель вправе в завещании лишить права наследования одного, нескольких или даже всех наследников по закону (за исключением лиц, имеющих право на обязательную долю в наследстве).

Действующее законодательство содержит определение понятия завещание. Так согласно п.1 ст.1046 ГК РК завещанием признается волеизъявление гражданина по распоряжению принадлежащим ему имуществом на случай смерти.

Следовательно, завещание – односторонняя сделка, носящая строго личный характер. При этом важно отметить, что завещание является, по выражению П.С.Никитюка (см.: Никитюк П.С. Наследственное право и наследственный процесс. Кишинев, 1973, с. 114), единоличной сделкой, т.е. может быть составлено только от имени одного лица. Если же завещание содержит волеизъявление двух или более лиц, то оно может быть признано недействительным. Надо помнить, что завещать можно только свое имущество. Однако это не означает, что уже при удостоверении завещания нотариус вправе потребовать документы, подтверждающие право собственности завещателя на ту или иную вещь. Действительность завещания в этой части определяется только на момент открытия наследства. Например, гражданин пришел в нотариальную контору с просьбой оформить завещание на дом, который он собрался купить через неделю. Почему ему в этой просьбе надо отказывать? Это также определено п.2 ст.56 Закона РК «О нотариате»: при удостоверении завещаний от завещателя не требуется предоставления доказательств, подтверждающих его права на завещаемое имущество.

В соответствии с п.5 ст.1046 ГК РК наследодатель вправе совершить завещание, содержащее распоряжение о любом имуществе.

Можно оставить завещание и на то имущество, которое, хотя и принадлежит (пусть только частично) завещателю, но «числится» за другим лицом. Например, тот же дом. Собственником дома зарегистрирована жена, но дом приобретен в период брака на общие средства. Значит, муж имеет право на 1/2 долю дома. Таким образом, хотя муж в отношении этого дома «по документам никто», он может завещать свою долю.

Для совершения завещательного распоряжения не требуется встречного волеизъявления другого лица.

Итак, завещание есть сделка, правовые последствия которой наступают после смерти наследодателя.

В судебной и нотариальной практике иногда встречаются случаи, когда завещатель, указав данное лицо в завещании наследником определенного имущества, передает имущество будущему наследнику, а тот в свою очередь, обязуется предоставить завещателю пожизненное содержание.

В данном случае имеет место двусторонняя сделка, сводящаяся, по существу, к договору пожизненного содержания с иждивением (ст. 535 ГК РК). Решая вопрос о юридической судьбе такой сделки, представляется необходимым руководствоваться правилами п.2 ст.160 ГК РК, т.е. правилами о притворных сделках. Другими словами, при отсутствии в данной сделке чего-либо противозаконного к ней следует применять правила той сделки, которую стороны действительно имели в виду. Завещание обычно относят к срочным сделкам, поскольку смерть завещателя, на случай которой составлено завещание, неизбежно должна наступить, рано или поздно. В то же время, завещатель в любой момент может отменить или изменить ранее составленное завещание. Поэтому завещанию, как односторонней сделке, присущ и известный элемент условности. Акт составления завещания до тех пор, пока не наступила смерть завещателя, отнюдь не является бесповоротным и необратимым.

Законом определен субъектный состав наследников по завещанию. Ими могут быть граждане, находящиеся в живых в момент открытия наследства, а также зачатые при жизни наследодателя и родившиеся живыми после открытия наследства. Наследниками по завещанию могут быть юридические лица, созданные до открытия наследства и существующие по времени открытия наследства, а также государство.

В ближайшее время роль наследственного права существенно возрастет, так как у многих граждан появилась дорогостоящая собственность это, прежде всего квартиры, жилые дома, земельные участки, различные ценные бумаги и т.д. Совершенно естественно, что оставаться безразличным к судьбе своего имущества на случай смерти граждане не могут и не должны, и важную роль в этом играет завещание.

Итак, завещать можно только свое имущество, завещание должно быть составлено от имени одного лица, выражать только его волю и не должно быть связано с какими бы то ни было «встречными условиями». Завещание порождает юридические последствия только после смерти завещателя при условии, что оно составлено в установленной законом форме.

Правом завещать обладают только дееспособные граждане, т.е. с момента достижения 18-летнего возраста либо с момента вступления в брак, если последнее имеет место до достижения совершеннолетия. В субъектный же состав наследников входят граждане, находящиеся в живых в момент открытия наследства, а также зачатые при жизни наследодателя и родившиеся живыми после открытия наследства, юридические лица и государство.

Представляется, что на основании всего изложенного завещание может быть определено как односторонняя сделка, носящая лично-формальный характер, устанавливающая порядок правопреемства в правах и обязанностях наследодателя после его смерти.

Таким образом, содержание завещания не должно противоречить закону, может состоять в назначении наследников с указанием имущества. Свобода завещания ограничивается в пользу несовершеннолетних и нетрудоспособных детей, нетрудоспособного супруга, родителей (усыновителей), имеющих право на обязательную долю в наследстве и именуемые обязательными наследниками. Кроме того, завещатель вправе указать в завещании другого наследника на случай, если назначенный им наследник не примет его или умрет до открытия наследства, то есть осуществляется подназначение. Завещатель вправе обусловить получение наследства определенными условиями относительно характера поведения наследника, кроме тех которые влекут ограничение гарантируемых Конституцией прав и свобод граждан.

Также к завещательным распоряжениям относится завещательный отказ, возложение и назначение исполнителя завещания.

Завещательный отказ возлагает на наследника по завещанию исполнение каких-либо обязательств в пользу одного или нескольких лиц, которые приобретают право требовать его исполнения. Вне завещания завещательный отказ не имеет юридическую силу.

Возложение - завещатель возлагает на наследника исполнения каких-либо действий, направленных на осуществление общепольной цели, в котором отсутствует управомоченное лицо, которое могло бы освободить наследника от исполнения.

Завещатель может поручить исполнение завещания указанному им в завещании лицу, наследнику либо иному лицу не являющемуся наследником.

Говоря о совершенствовании законодательства следует отметить, что в данный момент, институт наследования не может учитывать всех новшеств введенных новыми разработками в области медицины и биотехники, например, предоставляется целесообразным придать статус вещи, а, следовательно предусмотрение возможности обладания на праве частной собственности предметами вживленными в организм, мертвым телом человека, частями тела человека, органами и тканями человека после их отделения, путем четкого установления в законодательстве соответствующих норм, а, следовательно, и норм в наследственном праве, так как такие вещи являются индивидуально - определенными вещами, так как имеют только себе подобную структуру.

Необходимо отметить, что законодательство Казахстана предусматривает обязательную нотариальную форму завещания. С просьбой удостоверить завещание граждане могут обратиться к любому частному нотариусу независимо от своего места жительства.

Все это приведет к значительному увеличению числа дел связанных с наследством как у нотариусов (составление завещаний, охрана наследства, и другие) так и в судах (споры о разделе наследства, о праве на обязательную долю в наследственном имуществе и, конечно же, о недействительности завещания). А анализ судебной практики по делам наследства говорит о том, что по-прежнему многие махинации, направленные на незаконное получение наследства связаны именно с этой статьей законодательства.

Все вышесказанное еще раз подтверждает тезис о том, что законодательство должно развиваться в ногу со временем.

В завершении хочется сказать что, в нее не вошел весь собранный материал, не все вопросы удалось рассмотреть, так как тема наследственного права достаточно обширна, но подводя итог можно сделать вывод, что обычному гражданину не знакомому со всеми тонкостями наследственного права составить завещание правильно, с соблюдением всех норм законодательства достаточно сложно. Все это говорит о необходимости, тщательного изучения данной темы.

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть) от 1 июля 1999г.
2. Барщевский М.Ю. Наследственное право. М., 1996.
3. Гордон М.В. Наследование по закону и по завещанию. М., 1967.
4. Гражданское право. Учебник, ч.3 Изд.3-е/Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. М., 1998
5. Данилов Е.П. Наследование по закону и по завещанию. М., 1999. Комментарий к ГК РК (Особенная часть). Алматы: Жеті Жарғы, 2000
6. Рашидова З. Наследование по завещанию.//Гражданский кодекс РК-толкование и комментирование. Выпуск 5. Алматы: Баспа., 1998

ӨСИЕТ БОЙЫНША МҰРАҒЕРЛІК МӘСЕЛЕЛЕР

Сұлтанбек Айнагуль Сұлтанбекқызы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақала өсиет бойынша мұрагерлік мәселелер туралы қаралды. Нотариус жасайтын нотариаттық іс-әрекеттердің ішінде ең маңызды – өсиет, және адам өміріндегі өте маңызды құжат.

Кілт сөздер: мұрагер, өсиет, мұра, мүлік, нотариус.

QUESTIONS OF INHERITANCE BY WILL

Sultanbek Ainagul Sultanbekovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the questions of inheritance are considered on a will. Will one of the most essential notarial actions accomplished by a notary, and will in life of man document.

Keywords: heir, will, inheritance, property, notary.

ПРОБЛЕМЫ СОБЛЮДЕНИЯ ПРАВ ЗАКЛЮЧЕННЫХ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СВЕТЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ

Тлеугабылова Молдир Коныратовна,
магистрант специальности «Юриспруденция»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор исследует проблемы соблюдения прав заключенных в местах лишения свободы в Республике Казахстан и зарубежных стран в свете международных обязательств и предлагает некоторые пути разрешения этих проблем.

Ключевые слова: Лишение свободы, права заключенных, международные обязательства, Уголовный кодекс Республики Казахстан.

В Республике Казахстан международно-правовые стандарты вошли в систему законодательства и практику деятельности учреждений и органов, исполняющих наказания, сравнительно недавно. В советский период они или совсем не освещались в научной литературе, или освещались чисто символически. В связи с провозглашением Конституцией Республики Казахстан приоритета общепризнанных принципов и норм международного права по отношению к национальному законодательству (ч. 3 ст. 4) эти принципы и нормы находят прямое воплощение в принимаемых Законах Республики Казахстан [1]. Признание международных стандартов в праве Республики Казахстан стали прочной гарантией соблюдения прав, как взрослых осужденных, так и несовершеннолетних, законности и гуманности в правоприменительной деятельности учреждений и органов, исполняющих наказания. Приоритеты в реформировании законодательства нашего государства определены Конституцией Республики Казахстан. Республика Казахстан, отмечается в ней, объявляет себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, и, определяя высшими ценностями в государстве человека, его жизнь, права и свободы, ориентируется на общечеловеческие ценности. В ряде статей Конституции серьезное внимание уделяется роли международного права, международным договорам. Так, в статье 4 среди других источников права указываются международные договоры и иные обязательства республики. В этой же статье далее отмечается, что международные договоры, ратифицированные Казахстаном, имеют приоритет перед ее законами и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона.

В Государственной программе правовой реформы в Республике Казахстан отмечается, что реформа уголовно-исполнительного законодательства должна осуществляться в контексте международных соглашений о минимальных стандартных правилах обращения с заключенными. Казахстан с первых дней объявления суверенитета провозгласил курс на признание важнейших международных документов по правам человека. Многие положения этих документов получили отражение в Конституции Республики Казахстан 1995 года. В этих документах во главу угла ставится вопрос о правах человека, в том числе и о правах осужденного. В современном мире, как известно, одним из критериев цивилизованного пути развития государства, является соблюдение в нем общепризнанных прав человека. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных и унижающих достоинство видов обращения и наказания, принятая 10 декабря 1984 года в Нью-Йорке Казахстан ратифицировал 25 сентября 1998 года. Факультативный протокол к Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания подписанный 18 декабря 2002 года в Нью-Йорке, был ратифицирован Казахстаном 21 ноября 2008 года. Также Казахстан ратифицировал Международный пакт о гражданских и политических

правах от 16 декабря 1966 года [2] и Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 года. Законом Республики Казахстан от 21 ноября 2005 года N 87.

В соответствии с Основными принципами обращения с заключенными Принятой резолюцией 45/111 Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1990 года

- Все заключенные пользуются уважительным отношением ввиду присущего им достоинства и их значимости как людей.

- Не допускается никакой дискриминации по признаку расы, цвета кожи, пола, языка, религии, политических или других убеждений, национального или социального происхождения, имущественного положения, рождения или по другому признаку.

- Желательно также уважать религиозные убеждения и культурные традиции той группы, к которой принадлежат заключенные, во всех случаях, когда этого требуют местные условия.

- Тюремные учреждения несут ответственность за содержание заключенных и защиту общества от правонарушений в соответствии с другими социальными целями какого-либо государства и его основополагающими обязанностями по содействию благосостоянию и развитию всех членов общества.

- За исключением тех ограничений, необходимость которых явно обусловлена фактом заключения в тюрьму, все заключенные пользуются правами человека и фундаментальными свободами, изложенными во Всеобщей декларации прав человека и, в том случае если соответствующее государство является участником, в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах, Международном пакте о гражданских и политических правах Факультативном протоколе к нему, а также такими другими правами, которые изложены в других пактах Организации Объединенных Наций.

- Все заключенные имеют право участвовать в культурной и образовательной деятельности, направленной на всестороннее развитие человеческой личности.

- Следует прилагать и поощрять усилия по отмене одиночного содержания в качестве наказания или по ограничению его применения.

- Необходимо создавать условия, дающие заключенным возможность заниматься полезным вознаграждаемым трудом, что облегчит их реинтеграцию на рынке рабочей силы их стран и позволит им оказывать финансовую помощь самим себе и своим семьям.

- Заключенные пользуются медицинским обслуживанием, имеющимся в данной стране, без дискриминации в связи с их юридическим положением.

- С участием и при содействии общественности и социальных институтов и с должным учетом интересов потерпевших создаются благоприятные условия для реинтеграции бывших заключенных в общество в наиболее благоприятных условиях.

- Изложенные выше Принципы применяются беспристрастно.

Приобщение к международному опыту исполнения принудительных мер, связанных с изоляцией человека от общества, необходимо и возможно при условии всестороннего изучения этого опыта и анализа на этой основе национального законодательства. Связующим началом в такой работе являются международное сотрудничество государств в рассматриваемой сфере, их богатый опыт в обращении с осужденными, закрепленный в специальных международно-правовых документах. Одним из критериев цивилизованности государства в настоящее время является признание и реализация прав человека, что также является одной из благоприятных предпосылок изучения и приведения в соответствие национального законодательства с международными стандартами в рассматриваемой сфере.

В историческом аспекте проблемы применения принудительных мер, связанных с изоляцией человека от общества берут свое начало с проблем "тюрем" и "тюрьмоведения". Именно эти понятия точно передают сущность тех мер, которые мы называем мерами, связанными с изоляцией человека от общества.

Принудительные меры, связанные с изоляцией человека от общества делятся на две группы: уголовно-правовые и уголовно-процессуальные. К первой относятся: лишение свободы, пожизненное лишение свободы, применение смертной казни арест. Ко второй: задержание по подозрению в преступлении и арест как мера пресечения.

Говоря о некотором совпадении понятий тюремное содержание и принудительные меры, связанные с изоляцией человека от общества, следует отметить, что первое шире по содержанию, т. к. оно охватывает вопросы тюремной архитектуры, постпенитенциарной адаптации и другие вопросы.

Анализ проводимой правовой реформы и состояние исполнения принудительных мер, связанных с изоляцией человека от общества, вызывают необходимость создания специальных пенитенциарных судов, а также суда присяжных. В УИК РК необходимо включить статью, предусматривающую соотношение уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан и международно-правовых актов и содержащую правило, что если международным договором Республики Казахстан установлены иные правила исполнения наказаний и обращения с осужденными, чем предусмотренные уголовно-исполнительным законодательством Республики Казахстан, то применяются правила международного договора. Отсутствие предлагаемой статьи может явиться препятствием для вступления Казахстана в Совет Европы. Наши граждане не смогут обращаться в Европейский суд по правам человека (ЕСПЧ) в Страсбурге, так как наша страна не является членом Совета Европы. В Совет Европы, созданный в 1949 году, входят 47 европейских стран. Штаб-квартира организации, в которую также вошли и постсоветские страны (Азербайджан, Армения, Грузия, Молдова, Россия), расположена в Страсбурге (Франция). 28 из этих 47 стран — члены Европейского союза. Всем известно, что между Советом Европы и Россией прохладные отношения. Совет Европы подвергает Россию острой критике, особенно в связи с грубыми нарушениями прав человека, и объявил о различных санкциях. Казахстан на три года стал членом Совета ООН по правам человека. Страна впервые вошла в этот авторитетный международный орган. Это говорит о заслугах нашей республики и работе, проделанной в этом направлении. Среди функций совета — контроль и мониторинг соблюдения прав человека в разных странах. Казахстан сможет готовить свои рекомендации и демонстрировать свой опыт. Эксперты уверены: членство в совете ООН налагает и обязательства — соблюдение свобод всех слоев и всех категорий населения.

Сравнительный анализ законодательства Республики Казахстан и международно-правовых документов показывает, что вновь принятый Уголовно-исполнительный кодекс РК соответствует международным стандартам. В соответствии со ст.39 УИК РК 9 главы нового Уголовно – исполнительного кодекса внедрен Национальный превентивный механизм, который действует в виде системы предупреждения пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, функционирующей посредством деятельности участников национального превентивного механизма [3].

Мы считаем, что п.4 ст.43 УИК РК следует изложить в следующей редакции:

Участники национального превентивного механизма обязаны регистрировать принимаемые сообщения и жалобы о применении пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания в порядке, определяемом Уполномоченным по правам человека. Принятые сообщения и жалобы передаются на рассмотрение Уполномоченному по правам человека в порядке, предусмотренном законодательством Республики Казахстан. Информация о принятых и переданных сообщениях и жалобах включается в отчет по результатам превентивных посещений, которая, в обязательном порядке, немедленно, должна освещаться во всех средствах массовой информации.

Состояние исполнения принудительных мер в следственных изоляторах и изоляторах временного содержания нельзя признать соответствующим международным стандартам. Многие недостатки здесь, обусловлены переполненностью следственных изоляторов. Это является следствием причин как экономического, так организационно-технического характера. Всем странам СНГ, в том числе и Казахстану необходимо реконструировать имеющиеся следственные изоляторы и направить усилия на строительство современных пенитенциарных учреждений.

Анализ криминогенной ситуации, действующего законодательства и судебной практики позволяет прогнозировать рост контингента в местах лишения свободы. Для успешной работы с ним наряду с другими необходимыми мерами в воспитательной работе следует усилить роль психологической службы. Наряду с внедрением этой службы в структуру каждого исправительного учреждения необходимо иметь штат психологов в судах для более квалифицированного выявления мотивов совершения преступлений. Справедливое наказание является основой для плодотворной воспитательной работы с осужденным в учреждении.

В интернет-СМИ появилось письмо заключенного Российской Федерации сегежской колонии ИК-7 Ильдара Дадина, осужденного в прошлом году за протестную деятельность Ильдар Дадин, осужденный за участие в митингах, обвинил руководство ИК-7 в избиениях и угрозах убийством. В нем Дадин рассказывает о бесчеловечном отношении к осужденным, пытках и угрозах убийством. Дадин пишет, что в ИК-7 «действует целая мафия», в которую входит все руководство учреждения, включая начальника колонии майора Коссиева, а также «абсолютное большинство сотрудников колонии, включая врачей». По словам заключенного, сразу после прибытия в колонию в сентябре этого года он был помещен в штрафной изолятор по надуманному обвинению. После того, как он в знак протеста объявил голодовку, его начали регулярно избивать. Активист также сообщает, что Коссиев угрожал ему убийством. «Тебя еще мало били. Если я отдам распоряжение сотрудникам, тебя будут избивать гораздо сильнее. Попробуешь пожаловаться — тебя убьют и закопают за забором», - цитирует Дадин разговор с начальником колонии. «Время играет против меня. Видеозаписи с камер наблюдения доказали бы и пытки, и избиения, но на то, что они сохранились, остается все меньше и меньше шансов. Если меня сейчас снова подвергнут пыткам, избиениям и изнасилованиям, я вряд ли продержусь больше недели. В случае моей внезапной скорой смерти тебе могут сказать, что причиной тому стало самоубийство, несчастный случай, выстрел при попытке побега или драка с другим заключенным, но это будет ложью, это будет спланированное администрацией убийство с целью убрать свидетеля и жертву пыток», - заканчивает письмо Дадин [4].

Мы считаем, что для гарантий прав осужденных необходимо установить отдельную уголовно-правовую норму, предусматривающую уголовную ответственность за применение персоналом исправительного учреждения физической силы в отношении осужденных. Это позволит Казахстану реально выполнить свои обязательства по ратифицированной им Конвенции против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Казахстану необходимо соблюдать требование о регулярном информировании ООН о ходе реализации Минимальных стандартных правил обращения с заключенными.

На основе изложенных материалов можно сделать еще один неутешительный вывод: существующие сейчас условия содержания осужденных в исправительных учреждениях (исправительных колониях и тюрьмах) стран СНГ и в том числе, Казахстана, в должной мере не способствуют приближению осужденных к ценностям общества, укреплению контактов с семьей и другими малыми социальными группами, а также с широкой социальной средой. Более того, осужденные, отбыв несколько лет наказания в так называемых «исправительных колониях», приобретают отрицательные индивидуально-

психологические свойства. Они деградируют не только в морально-нравственном, педагогическом плане, они даже по внешности (жестикуляция, взгляд, походка и т.д.) становятся похожими друг на друга. Существующая система исправительных учреждений стирает и атрофирует такой немаловажный признак личности, как его индивидуальность и неповторимость.

Исходя из этого, автор предлагает в условиях изоляции осужденным дать больше возможности, с одной стороны, часто контактировать с внешним миром и, с другой стороны, с учетом их примерного поведения сокращать назначенный срок лишения свободы. Такие меры в определенной степени отдаляют их от ценностей тюремного мира и, напротив, приближают к общечеловеческим ценностям.

По мнению автора, эффективное использование предложенных им рекомендаций позволит повысить результативность деятельности системы исправительных учреждений всех стран СНГ и Республики Казахстан, в том числе, и положительно повлияет на общий фон преступности в стране.

Список использованной литературы:

1. Конституция РК от 30 августа 1995г. – Алматы: «ЮРИСТ», 2014-44с.
2. Международный пакт о гражданских и политических правах, принят резолюцией 2200А (XXI) Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций от 16 декабря 1966 г. и ратифицирован Республикой Казахстан 24 января 2006 г.
3. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V ЗРК - Алматы:ЮРИСТ, 2014.- 96с.
4. Заключение карельской колонии рассказал о пытках и угрозах <http://vazhno.info/news/> от 01.11.2016

ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕГІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ҚОРҒАЛУЫНА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР ХАЛЫҚАРАЛЫҚ МІНДЕТТЕР ТҮРҒЫСЫНАН

Тлеугабылова Молдир Коныратовна

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор шет мемлекеттеріндегі және қазақстандағы сотталғандардың құқықтарының қорғалуына қатысты мәселелерді халықаралық міндеттер тұрғысынан қарастырады және осы мәселелердің шешімін табудың кейбір жолдарын ұсынады.

Кілт сөздер: Бас бостандығынан айыру, сотталғандардың құқығы, халықаралық міндеттер, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі.

PROBLEMS OF COMPLIANCE WITH THE RIGHTS OF PRISONERS IN THE PRISON IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND FOREIGN COUNTRIES IN THE LIGHT OF INTERNATIONAL OBLIGATIONS

Tleugabylova Moldir Konyratovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the author examines the problem of the rights of prisoners in the prison in the Republic of Kazakhstan and foreign countries in the light of international obligations and suggests some ways to resolve these problems.

Keywords: Imprisonment, prisoners' rights, international obligations, the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

АНАЛИЗ ИНСТИТУТА ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ ФРАНЦИИ

Толстова Мария Петровна,
магистрант специальности «Юриспруденция»,
Казахско-Русский Международный Университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной научной статье рассматривается институт юридических лиц в гражданском праве Франции.

Ключевые слова: юридические лица, гражданское право, анализ, международное право

Понятие права во французском гражданском праве. Право означает совокупность норм, регулирующих отношения людей в человеческом обществе в целом или в пределах определенного политического образования. Его называют иногда объективным правом [1].

Право не более независимо, чем любая другая наука. Оно неизбежно связано с другими науками, со всеми другими науками, из которых оно заимствует определенные методы, на которые опирается в своих собственных выводах.

Источником, или, по крайней мере, одним из важнейших источников права является нравственность.

Наряду с правилами нравственности, внутренне обязательными, наряду с нормами права существует третья категория норм, действующих в отношениях между людьми, — это обыкновения, такие как обыкновения вежливости, хорошего воспитания. Обыкновения эти играют очень важную роль в общественной жизни, хотя, с одной стороны, они в принципе безразличны для нравственности, а с другой отличаются от норм права тем, что не носят обязательного характера в том смысле, что их санкции не могут состоять в обращении к суду, к общественной силе [2].

Среди нравственных идей, служащих основой права, надо назвать идею справедливости — justice. По латыни право — это jus. Право иногда определяли как науку о справедливости. И несомненно, что сила права, уважение граждан к нему зависят в большой мере от того, насколько справедливыми они считают его нормы [2].

С вопросом об основах права связан другой вопрос: о существовании и содержании естественного права, ибо классическая терминология различает право позитивное и право естественное. Позитивное право это право, действительно применяемое и санкционируемое силой принуждения в том или ином организованном человеческом обществе в определенный исторический период. Это, например, современное французское право, состоящее из правовых норм, применяемых в организованном обществе, именуемом Францией. Естественное право может, быть определено как совокупность идеальных норм права, высших по отношению к праву позитивному, вытекающих из естественного порядка вещей.

Несмотря на то, что кодекс о них умалчивает, юридические лица играют очень важную роль во французском праве, причем в публичном праве такую же, а может быть, даже большую, чем в частном праве. Нет понятия более спорного, чем понятие юридического лица. Множество противоречащих один другому взглядов высказано по этому поводу. Споры в этой области являются, впрочем, не чем иным, как отражением стремления придать большую или меньшую важность коллективным интересам по сравнению с интересами частными.

Гражданский кодекс прямо признает только правосубъектность отдельного человека. Однако право по традиции применяет понятие правосубъектности к некоторым объединениям, представляющим коллективные интересы: к объединениям людей, таким, как государства, к объединениям имуществ, таким, как учреждения. В этих случаях перед нами моральные, или юридические, лица.

Моральные, или юридические, лица — это объединения коллективных интересов, которые рассматриваются правом как субъекты прав. В самом деле, у человека есть не

только чисто индивидуальные потребности и интересы, которые в обществе неизбежно связывают каждого человека с группами людей. Вот почему — подчеркивая, что в некоторых областях коллективные интересы должны перевешивать интересы индивидуальные, — право рассматривает как субъекта прав уже не изолированного человека, физическое лицо, а то или иное объединение коллективных интересов, складывающееся, по общему правилу, одновременно из группы людей и группы имуществ, предназначенных служить совместно осуществляемой цели. Объединение персонифицируется, рассматривается как лицо, обособленное от членов, которые его составляют. Так, публичное право персонифицирует государство, общины, некоторые публичные службы. Частное право должно определить, за какими объединениями, не связанными с организацией самого государства, должно признаваться качество субъектов прав. Таковы, например, товарищества, союзы, учреждения.

Классическое гражданское право, которое, несмотря на свои индивидуалистические тенденции, не могло полностью игнорировать существование коллективных интересов, пользовалось, правда, в ограниченных пределах, понятием юридического лица. Уподобляя персонифицированное объединение лиц индивиду, оно оставалось внешне верным своим основным концепциям. Современные учения, которые видят цель права не в индивидуе, а в развитии социальных объединений, благоприятствуют распространению и более широкому применению понятия юридического лица.

Теория фикции - это классическая теория, соприкасающаяся с индивидуалистическими концепциями, согласно которой единственным подлинным субъектом прав может быть только отдельный человек. Но так как невозможно игнорировать существование объединений и коллективных интересов, то, чтобы сохранить верность отправным позициям, персонифицируют объединение, как если бы оно само было индивидуом. Некоторые утверждали, будто правосубъектность коллективных образований обязательна и соответствует теории «реальности». Такие образования — это социальные существа, необходимые для самой жизни государств. Другие современные теории отвергают самое понятие юридического лица.

Юридические лица публичного права. К ним относятся государство в целом, департаменты, общины, территории Французского Союза, государственные учреждения. Правосубъектность государства, общин, колоний и некоторых крупных государственных учреждений признавалась всегда, как в дореволюционном праве, так и в современном.

Юридические лица частного права делятся на три категории:

1. Гражданские и торговые товарищества. Товарищество - это объединение лиц, которые договариваются объединить какие-нибудь имущества, имея в виду разделять выгоды, которые могут от этого получиться [1]. Со времени введения в действие гражданского кодекса всегда признавалось, что торговые товарищества - не только акционерные общества, но и товарищества, образованные несколькими лицами *Iniuitupersonae* (с учетом личных качеств участников—лат.) как полные товарищества, - наделены правосубъектностью. Что касается гражданских товариществ, то есть не совершающих торговых сделок, то их долго не считали юридическими лицами, но, в конце концов, судебная практика, опираясь на некоторые статьи посвященного товариществам титула гражданского кодекса, признала и их правосубъектность.

2. Союзы. Союз отличается от товарищества тем, что образующие его лица не преследуют цели извлечения и распределения выгод (см. определение, данное ст. 1 закона 1 июля 1901 г) [3]. Свобода союзов возникла лишь в начале XX века. До этого времени союз, по крайней мере, насчитывающий более двадцати членов, не мог образоваться без разрешения административных органов (уголовный кодекс, ст. 291, отмененная законом 1 июля 1901 г) [3].

Юридические лица Франции заметно отличаются от юридических лиц Республики Казахстан. Они не обладают особой правосубъектностью, и рассматриваются так, как если бы юридическое лицо было само лицом и носителем прав и обязанностей.

Подобно отдельному человеку, юридическое лицо обладает гражданским состоянием, общественным статусом. Его гражданское состояние может складываться из публичных прав (право на самоорганизацию, на осуществление деятельности, свобода слова, собраний, объединения с другими лицами) и прав имущественных. В его гражданское состояние не могут входить права семейные. Юридическое лицо имеет имя (например, фирма товарищества), которое оно вправе защищать от посягательства со стороны третьих лиц, местожительства, которым является местонахождение органа управления его делами, признаваемое основным местом деятельности юридического лица, оно имеет национальность, государственную принадлежность. Определение этого понятия и уяснение его значения связаны со значительными трудностями, изучаемыми международным частным правом.

Юридическое лицо обладает имуществом, обособленным от имущества его участников. Вследствие этого:

1. только кредиторы юридического лица, но не личные кредиторы его участников, вправе обращаться взыскание на имущество юридического лица.
2. наоборот, кредиторы юридического лица не вправе обращаться взыскание на личное имущество его участников. Однако дело обстоит иначе в некоторых гражданских и торговых (полных) товариществах, участники которых лично и солидарно отвечают по долгам товарищества.
3. при прекращении юридического лица его имущество не всегда делится между его участниками. Оно делится между участниками при прекращении товарищества, но не при прекращении союза. Имущество, прекратившего свое существование юридического лица, часто переходит к другому юридическому лицу, преследующему однородные цели.

Правоспособность юридического лица. В отличие от отдельного человека, для которого общим правилом является полная правоспособность, объединения такой правоспособностью не обладают. При этом речь может идти только об их публичных и имущественных правах, невозможно представить себе семейные права юридических лиц. Товарищества пользуются полной имущественной правоспособностью. Такая правоспособность признана за профессиональными союзами [4]. Что касается других союзов и частных учреждений, то тут надо проводить различие. Те из них, которые получили признание их общественной полезности, обладают широкой правоспособностью, однако не вправе приобретать недвижимые имущества, кроме необходимых для осуществления их задач. Правоспособность союзов, возникших в порядке простой декларации (заявления префектуре), наоборот, ограничена. Они вправе искать и отвечать на суде, обладать и управлять денежными средствами, поступившими к ним в качестве взносов их членов, помещениями для своих органов и недвижимостью, строго необходимой для осуществления их целей. Они не вправе приобретать имущества в порядке дарения и по завещаниям. Юридические лица вправе вести судебные дела для защиты, как своих имущественных прав, так и интересов, которым они служат.

Дееспособность. Юридические лица осуществляют свои права посредством своих органов, которые правомочны законом или уставом юридического лица на ведение его дел и выступления от его имени (директоры, управляющие, общие собрания). Признанные за ними права осуществляются ими свободно. Однако существуют исключения. Департаменты, общины, заморские территории, государственные учреждения совершают важнейшие сделки, в частности займы, отчуждение имущества, в некоторых случаях принятие дара или завещанного имущества, не иначе, как с разрешения государства. Этот порядок именуется административной опекой. Частные юридические лица, получившие признание их

общественной пользы, вправе приобретать имущество по договорам дарения и по завещанию не иначе, как с разрешения, администрации.

Во Франции наиболее распространены следующие формы хозяйственных организаций:

1. SA – акционерное общество, состоит, как минимум, из 7 акционеров, которые несут риск убытков, связанных с деятельностью общества, в пределах стоимости принадлежащих им акций. Минимальный уставный капитал – 37 000 евро, 50% которого может быть внесено в течение 5 лет после регистрации.

2. SAS – акционерное общество, отчуждение акций которого ограничено. Количество акционеров не ограничено (SASU – если состоит из единственного акционера – физического или юридического лица). Минимальный уставный капитал – 37 000 евро, 50% которого может быть внесено в течение 5 лет после регистрации.

3. SARL – общество с ограниченной ответственностью, участники несут риск убытков, связанных с деятельностью общества, в пределах стоимости принадлежащих им долей. Количество участников – от 2 до 100. Размер уставного капитала определяется по желанию участников.

4. EURL – общество с ограниченной ответственностью, состоящее из одного учредителя. Единственным участником может являться физическое или юридическое лицо, которое несет риск убытков, связанных с деятельностью общества, в пределах стоимости принадлежащих ему долей, и определяет размер уставного капитала.

5. SNC – полное товарищество, его члены несут солидарную ответственность по обязательствам компании всем своим имуществом. По закону минимального уставного капитала не требуется.

6. SCS – простое коммандитное товарищество, часть участников которого несет ответственность всем своим имуществом (полные товарищи), другая – только вкладом в товарищество (коммандитисты). По закону минимального уставного капитала также не требуется.

7. SCPA – акционерно-коммандитное товарищество, в котором должны быть полные товарищи (не менее одного) и акционеры (не менее трех). Минимальный уставный капитал – 37 000 евро.

Кроме того, на территории Франции могут быть зарегистрированы:

- гражданские общества, в том числе:
- SCI (гражданское общество недвижимого имущества), которое создается при юридическом лице для юридического разделения недвижимого имущества и самой компании в целях избежания изъятия имущества по долгам юридического лица, упрощения передачи предприятия по наследству или третьим лицам, обеспечения получения дополнительных доходов от сдачи имущества в аренду;
- SCM (гражданское общество, предоставляющее материальные ресурсы (помещения, персонал и т.п.) своим членам);
- SCP (гражданское общество профессиональной деятельности), позволяет физическим лицам либеральных профессий (адвокаты, дантисты-хирурги, архитекторы, нотариусы, ветеринары и т.п.) совместно осуществлять свою деятельность.
- GIE – объединения юридических лиц в целях координации предпринимательской деятельности;
- общества либеральных профессий: с ограниченной ответственностью (SELARL), акционерные (SELAFA), коммандитные акционерные (SELCA).

Иностранная организация может зарегистрировать на территории Франции представительство, отделение, осуществляющее коммерческую деятельность или филиал.

Представительство позволит протестировать французский рынок, завязать отношения с партнерами, прорекламировать продукты и услуги, принять участие в выставках.

Представительство не может осуществлять коммерческие сделки, бухгалтерский учет на территории Франции не ведется. Представительство при определенных условиях оплачивает налог на заработную плату. Представительство по желанию может быть внесено в регистр канцелярии Коммерческого суда, но не является юридическим лицом.

Отделение регистрируется при канцелярии Коммерческого суда. Оно также не является юридическим лицом, но может осуществлять все виды деятельности основной организации и должно вести бухгалтерский учет на территории Франции.

Филиал является юридическим лицом, созданным в соответствии с законодательством Франции, 50% капитала которого вносится основным юридическим лицом. Филиал может быть создан в форме акционерного общества (SA), ООО (SARL), в том числе ООО, состоящего из одного учредителя (EURL), акционерного общества, отчуждение акций которого ограничено (SAS). Филиал регистрируется при канцелярии Коммерческого суда и должен вести бухгалтерский учет на территории Франции[5].

Таким образом, никакая критика понятия юридического лица несколько не поколебала практического значения этого понятия. Эта юридическая конструкция не только удобна, но и лучше всякой другой выражает общность и устойчивость, присущие коллективным интересам. По тому мы и встречаемся с ней в любом законодательстве, и она остается одним из основных элементов нашей правовой системы.

Список использованной литературы:

1. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) -CodecivildesFrançais (CodeNapoléon) / перевод с французского В.Н. Захватаева; ISBN 978-5-9998-0053-4 624 с. 2012г.
2. Морандьер Л.Ж. Гражданское право Франции / Пер. с фр. и вступительная статья Е. А. Флейшиц. Том 1. – М.: Изд-во иностранной лит., 1958. – 742 с.
3. Французский закон 1 июля 1901 года об ассоциациях и религиозных конгрегациях и относящиеся к нему декреты 16 августа 1901 года // Журнал Министерства Юстиции. – СПб., 1901. – № 8 (Октябрь). – С. 270 – 296.
4. Закон от 21 марта 1884 г. «О свободе профсоюзных организаций».
5. Ануфриева Л.П., А73 Международное частное право: В 3-х т. Том 2. Особенная Часть; Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Издательство БЕК, 2002. — 656.

ФРАНЦИЯ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЗАҢДЫ ТҮЛҒАЛАР ИНСТИТУТЫНЫҢ ТАЛДАУ

Толстова Мария Петровна

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Берілген ғылыми мақалда Франция Республикасының азаматтық құқығында заңды тұлғалар институты қарастырылады.

Кілт сөздер: заңды тұлғалар, азаматтық құқық, талдау, халықаралық құқық.

ANALYSIS INSTITUTE LEGAL PERSON IN CIVIL LAW OF FRANCE

Tolstova Mariya Petrovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article discusses the scientific institute of legal persons in civil law of France.

Keywords: legal persons, civil law, analysis, international law.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ЖАУАПТЫЛЫҚТЫҢ ЖӘНЕ ЖАЗАНЫҢ ЖАЛПЫ ТҮСІНІГІ

Тулеуханов Сагындык,

«Құқықтану» мамандығының магистранты,
ғылыми жетекші: **Алмуханов Бекатай Уракбаевич,**
заң ғылымдарының кандидаты, профессор,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада қылмыстық жауаптылықтың және жалпы түсінігі мен мәні жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар, автор қылмыстық жауаптылықпен қылмыстық жазаның арақатынасын және олардың өзіндік байланысын жеке-жеке қарастырған.

Қылмыстық заң жазалау қатерімен тиым салу арқылы адамның жеке басына, қоғамға, мемлекетке кінәлі түрде зиян келтіретін немесе зиян келтіру қаупін тудыратын қылмысты әрекеттерді істеуге тиым салады.

Қылмыстық заңның міндеттері-бейбітшілікті және адамзаттың қауіпсіздігін, адам мен азаматтардың құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін, меншікті, аумақтық тұтастықты, конституциялық құрылысты, қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті, табиғи ортаны қылмыстық қол сұғушылықтан қорғау және қылмыстың алдын алу болып табылады.

Бұл міндеттерді жүзеге асыру үшін қылмыстық заңдар қылмыстық жауаптылықтың негіздерін, қылмыс істеген адамдарға қолданылуы мүмкін және өзге де ықпал ету шараларын белгілейді.

Азамат терісқылқ немесе құқықтық бұзушылық жасаса оған моральдық немесе құқықтық жауапкершілік жүктеледі. Құқықтық жауапкершіліктің ішіндегі ең қатал түрі қылмыстық жауаптылық болып саналады. Қылмыстық жауаптылық мемлекеттің заң шығарушы органы арқылы қылмыстық жазалау қатерімен тиым салынған қоғамға қауіпті кінәлі түрде істелген іс-әрекет үшін ғана белгіленеді.

Құқықтық әдебиетті талдау нәтижесінде барлық ғалымдардың келесі ережелерге байланысты бірдей пікір ұстанатынын анықтаймыз:

Қылмыстық жауаптылық құқықтық жауапкершіліктің бір түрі ретінде оның барлық белгілеріне ие;

Қылмыстық жауаптылық қылмыс жасаған тұлғаларға қатысты қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеудің ең қатал, күрделі түрі;

Қылмыс жасаған адамдар өз қылмыстары үшін мемлекет алдында жауап беруге міндетті;

Қылмыстық жауаптылық кезінде аталған тұлғалардың қандай-да дәрежеде құқықтары болады.

Аталған ережелерге байланысты Я.М.Браинин [1, 24-25 бб.], В.И.Курляндский [2, 11-37 бб.] өз еңбектерінде көңіл бөлген.

Қылмыстық жауаптылықпен байланысты әртүрлі мәселелерді зерттеу бағытындағы ғалымдардың ізденістері бірқатар пікірлерді тудырды. М.А. Шнейдер қылмыстық жауапкершілікті тек сотталумен және жазамен, яғни құқықтық санкциялардың жүзеге асырылуымен байланыстырады [3, 37 б.].

Біздің пікірімізше, қылмыстық жауаптылық анықтамасын тек сотталумен және жазамен шектеу дұрыс емес. Шын мәнісінде, қылмыстық жауаптылықтың анықтамасы одан да кең. Кейбір ғалымдар қылмыстық жауапкершіліктің мәнін қылмыстық құқықтық қатынастар құрайтындығы және оның мазмұны ретінде тараптардың өзара құқықтары және міндеттері, ең алдымен қылмыс жасаған тұлғаның мемлекет алдында өз іс-әрекеттері үшін жауап беру міндеттілігі жататындығын айтады [4, 18 б., 5, 85 б.].

Адам қылмыстық жауаптылыққа істеген іс-әрекеттерінде қылмыстық заңда көрсетілген нақты бір қылмыстың құрамы болған жағдайда ғана тартылады. Мұның өзінде

қылмыстық жауаптылық оның іс-әрекеті нақты қылмыс құрамын түзейтін қылмыстық құқықтық нормаларды кінәлі түрде ғана бұзғанда жүзеге асырылады.

Яғни, қылмыстық жауаптылық бұл қылмыстық құқылық норманы бұзудың нәтижесі, қоғамға қауіпті іс-әрекеттің көрінісі болып табылады. Қылмыс істелмесе қылмыстық жауаптылық та болмайды. Қылмыстық заң бойынша жазалау қатерімен тиым салынған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық тек қана қылмыс істеу арқылы келтірілген зиянның көлеміне, қылмыстың жасау тәсіліне, кінәнің нысанына, қылмыскердің тұлғасының ерекшеліктерін еске ала отырып жүзеге асырылады.

Қылмыстық жауаптылықтың мазмұны құқықтық қатынастар екендігін М.Д. Шаргородский [6, 26-27 бб.] және А.А.Пионтковский [7, 40 б.] ұстанады. Бұл ғалымдар қылмыстық жауапкершілік дегенде тек қылмыскердің жасаған қылмысы үшін жауап беру міндеттілігін, жазаға тартылу қажеттігі жөнінде айтып, мемлекеттің және қылмыскердің арасындағы құқықтық қатынастарды айтпайды. Біздің пікірімізше, құқықтық қатынастарда тараптар, жақтар арасында өзара міндеттер мен құқықтар болуы тиіс.

Профессор Ағыбаевтың пікірінше, «Қылмыстық жауаптылық деп – қылмыстық заң бойынша қылмыс деп белгіленген нақты іс -әрекетті істеген адамды мемлекет атынан оның тиісті органдары арқылы мінеушілігін (айыптаушылығын) айтамыз» [8, 46-49 бб.].

Қылмыстық жауаптылық қылмыстық құқықтық қатынас мәселесімен тығыз байланысты. Бұл байланыс екі жақты көрініс арқылы белгіленеді.

Біріншіден, қылмыстық қатынас қылмыстық жауаптылық сияқты істелген қылмыстың құқықтық зардабы. Яғни, нақты қылмыс жасалмаса қылмыстық жауаптылық та, қылмыстық құқықтық қатынас та жоқ.

Екіншіден, нақты қылмыс жасалған уақыттан бастап қылмыстық жауаптылық, ал мұнымен бірге бір мезетте істелген қылмыстың салдарынан қылмыстық құбылыс, яғни қылмыстық құқықтық қатынастың объектісі болып табылады.

Қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шараларының бірі болып табылады және ол мемлекеттің қылмыспен қарсы күрес жүргізу құралдарының бірі ретінде қолданылады.

Қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шарасы ретінде тек арнаулы, заңда көрсетілген жағдайда ғана жүзеге асырылады. Қылмыс істеген адамдарға мұндай жазаны қолдану мемлекеттің атқаратын функцияларының бірі ретінде қарастырылады. Әсіресе, ауыр, өте ауыр қылмыс істегендерге соған сәйкес ауыр қылмыстық құқықтық күштеу ашарларын қолдану мемлекеттің міндеті болып табылады.

Мемлекеттік күштеу шаралары сан алуан. Оларға тек қылмыстық құқықтық шаралар ғана емес, азаматтық, әкімшілік, тәртіптік шаралар да жатады.

Қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шараларының жеке бір түрі бола отырып, өз ерекшеліктерімен оқшауланады.

Біріншіден, қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шарасы ретінде қылмыстық заңмен ғана белгіленеді.

Екіншіден, қылмыстық жаза мемлекеттік күштеу шарасы ретіндегі қылмыстық жазаны мемлекет атынан тек қана сот тағайындайды.

Үшіншіден, заңда көрсетілген тәртіппен сотталған адамды жазадан босату, сондай-ақ тағайындаған қылмыстық жазаны жеңілдету тағы да сот арқылы жүзеге асырылады. Тек қана рақымшылық және кешірім беру актілерімен жазадан босату немесе жазаны жеңілдету Қзаақстан Республикасы Конституциясына сәйкес Парламент, Республика Президенті арқылы жүзеге асырылады, ал басқа жағдайларда бұл мәселелерді шешу тек соттың міндеті болып табылады.

Төртіншіден, қылмыстық жаза жария түрде, ашықтан-ашық тағайындалады. Яғни, қылмыс жасаған адамның кінәсін анықтау, оған жаза тағайындауды қажет деп табу, қылмыстық жазаның нақты түрі мен көлемін анықтау, жеке немесе заңды тұлғалар арқылы емес, мемлекет арқылы жария, ашықтан-ашық түрде белгіленеді. Қылмыстық жаза кінәлі

адамға мемлекет атынан белгіленеді, жеке немесе лауазымды адамдар сот тағайындаған жазадан ешкімді де босата алмайды.

Бесіншіден, мемлекеттік күштеу шаралары ретінде қылмыстық жаза қылмыстық заңда көрсетілген нақты қылмыс жасаған кінәлі адамға қолданылуы мүмкін.

Қылмыстық құқықтық әдебиетте жазаның көптеген анықтамалары бар. Олардың көпшілігінде жаза мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде қарастырылған.

Қылмыстық құқықтық оқулығында жаза қылмыс жасаған адамға қатысты, оны түзеу және сотталған адамның тарапынан жаңа қылмыстардың алдын алу мақсатында және қоғамның атынан теріс моральді саяси бағалаудың білдіретіндігі көрсетілген [9, 318 б.].

Профессор И.С. Ной жазаның негізгі белгілеріне мыналарды жатқызады:

1/ мемлекеттік мәжбүрлеу сипаты;

2/ мемлекет атынан тұлғаны айыптау, қылмыстық сазайын тарттырудың болуы;

5/ жазаны соттың қолдануы;

4/ жазаны қолдану негізі-қылмысты жасаған тұлғаның кінәсінің болуы;

5/ қолдану мақсаты – арнаулы және жалпы сақтандыру, негізгі, басты мақсаты – сотталғандарды түзеу және қайта тәрбиелеу [10, 155 б.].

Жазаны мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы ретінде сипаттайтын барлық белгілердің жиынтығы жеткілікті дәрежеде жаза және қылмыстық жауаптылық бір мағынасы бар түсініктер емес екендігін дәлелдейді.

Жаза сотталған адамға белгілі бір зардап келтірумен тікелей байланысты болады. Мысалы, соттың кінәліні бас бостандығынан айыру немесе белгілі бір кәсіппен шұғылдануға немесе белгілі бір лауазым иесі болуға тиым салуы, мүлкін тәркілеуі мүмкін. Ерекше ауыр қылмыс жасаған жағдайда, кінәліге заңда көрсетілген негізде өмір бойы бас бостандығынан айыру жазасын тағайындауы да мүмкін. Сөйтіп, кез келген қылмыстық жаза тағайындағанда сотталған адам материалдық, моральдық, мүлктік зардап шегеді. Өйткені жаза өзінің мәні жөнінен кінәліні жазалау болып табылады.

Қылмыстық жазаның басқа да мемлекеттік күштеу шараларынан ерекшелігі сол, оны қолдану кінәліге барлық уақытта да сотталғандық атақ береді. Сотталғандықтың кінәлі үшін белгілі бір құқықтық зардабы бар, ол сотталғандығы туралы өмірбаянында көрсетілуі керек, сотталғандық кейбір жағдайларда қылмысты ауырлататын мән-жайларға жатады немесе кейде сотталғандық атақ қылмысты саралауға, жазаның мөлшерін, сондай-ақ жазаны өтейтін түзеу мекемесінің түрін белгілеу үшін маңызды мәнге ие болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Браинин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. М., 1963г.
2. Курляндский В.И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. М., 1965г.
3. Шнейдер М.А. Учебно-методическое пособие по советскому уголовному праву для студентов ВЮЗИ М., 1950г.
4. Лейкина Н.С. Стадии реализации уголовной ответственности и личность преступника Л., 1963г.
5. Загородников Н.И. О содержании уголовно-правовых отношений «Советское государство и право», 1963, № 11.
6. Курс советского уголовного права. Часть общая, Т.1. Л., 1968г.
7. Пионтовский А.А. О понятии уголовной ответственности – «Советское государство и право», 1967, №12.
8. А.Н.Ағыбаев. Қылмыстық құқық Жалпы бөлім. Оқулық. Алматы, «Жеті жарғы» 2001ж.

9. Уголовное право. Часть Общая. Под ред. Н.И. Загородникова, С.В.Бородина и В.Ф.Кириченко. М., 1966г.

10. Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве. Саратов, 1962г.

ПОНЯТИЕ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИЯ

Тулеханов Сагындык, Алмуханов Бекатай Уракбаевич

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В статье исследуется общее понятие уголовной ответственности и наказания, соотношение уголовной ответственности и наказания, цели уголовного наказания.

THE CRIMINAL LIABILITY AND PUNISHMENT

Tuleukhanov Sagyndyk, Almukhanov Bekatay Urakbayevich

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In clause the concept of the criminal liability and punishment, a parity of the criminal liability and punishment, the purpose of criminal punishment is used the general.

ПРОБЛЕМЫ ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛЕЙ НАКАЗАНИЯ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ СМЕРТНОЙ КАЗНИ И ПОЖИЗНЕННОГО ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН И ЗА РУБЕЖОМ

Тілеугабылов Жансерік Қоңыратұлы,
магистрант специальности «Юриспруденция»,
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье автор исследует проблемы достижения целей наказания при применении смертной казни и пожизненного лишения свободы в Республике Казахстан и за рубежом и предлагает пути совершенствования действующего уголовного законодательства.

Ключевые слова: Смертная казнь, пожизненное лишение свободы, цели наказания, Уголовный кодекс, наказание.

Смертная казнь как исключительная мера наказания закреплена в ст. 15 Конституции Республики [1]. На фоне произошедшего в Актобе 5 июня террористического акта в Казахстане возобновились разговоры о введении смертной казни за терроризм и отказе от моратория на исполнение приговоров, введенного больше десятилетия назад. 17 декабря 2003 года глава государства подписал данный Указ «О введении в Республике Казахстан моратория на смертную казнь» как временную меру до решения вопроса о полной отмене смертной казни в Республике. Введение бессрочного моратория было осуществлено в рамках стремления государства к гуманизации уголовного законодательства и соответствию международным нормам. Политика по поэтапной отмене смертной казни проводилась в Казахстане с 1994 года. Мораторий распространяется на исполнение смертной казни, а не на выносимые судами приговоры. Смертная казнь в Уголовном кодексе Республики Казахстан предусмотрена в 17 составах преступления и официально признается «исключительной мерой наказания» за террористические преступления, сопряженные с гибелью людей, а также за особо тяжкие преступления, совершенные в военное время. С введением моратория к смертной казни в Казахстане было приговорено 5 человек. В качестве альтернативы смертной казни с 1 января 2004 года в Казахстане введено пожизненное лишение свободы. Кроме этого, санкции статей Уголовного кодекса, предусматривающих смертную казнь, допускают назначение судом наказаний в виде лишения свободы на срок до 20 лет или опять же пожизненное лишение свободы. Сейчас в Казахстане порядка 100 человек отбывают срок пожизненно в учреждении УК 161/3 города Житикара, единственной в Казахстане колонии для пожизненно осужденных, на тюремном жаргоне называемой «Черный беркут». К смертной казни в 1997 году был приговорен 61 человек, в 1998 — 63, в 1999 — 63, в 2000 — 40, в 2001 — 39. Всего за указанный период расстрельные приговоры вынесены в отношении 266 человек. Из них приведено в действие — 150, 27 человек были амнистированы. Судьба остальных 89 человек остается невыясненной. Можно предположить, что эти осужденные умерли либо совершили суицид в ожидании приговора. Последний приговор о смертной казни был приведен в исполнение до объявления моратория в отношении 12 человек в 2003 году [2]. Казнь осуществлялась посредством расстрела. Этот метод считается достаточно надежным и относительно гуманным. Смерть наступает очень быстро. Смертная казнь в порядке помилования может быть заменена пожизненным лишением свободы или лишением свободы на определенный срок с отбыванием наказания в исправительной колонии особого режима. В целом же в законодательстве Казахстана никак не закреплена правовой статус лиц, осужденных к смертной казни и подпавших под действие моратория на исполнение таких приговоров. Они фактически обречены на смерть в местах лишения свободы, поскольку не имеют права на условно-досрочное освобождение. По уголовному законодательству, смертная казнь не назначается лицам, совершившим преступление в возрасте до 18 лет, женщинам и мужчинам старше 63 лет [3].

Сами казахстанцы в известной степени негативно относятся к попыткам отменить смертную казнь как вид наказания, считая это преждевременным. Об этом говорят результаты многочисленных опросов. В-третьих, власть также не считает отмену необходимой. В процессе обсуждения новой редакции Уголовного кодекса, который вступил в силу с 2016 года, заместитель генерального прокурора Казахстана Йоган Меркель недвусмысленно выразил свою позицию: «Что касается полной отмены смертной казни, мы, конечно, как разработчики никогда на это не согласимся».

По-нашему мнению, как и любое другое наказание, смертная казнь направлена на достижение цели частной превенции. Она должна не допустить совершения новых преступлений самим осужденным и быть уроком другим. Поэтому осужденные надежно изолируются до исполнения приговора. Вопрос о возможности совершения новых преступлений после исполнения приговора по понятным причинам не стоит. Таким образом, смертная казнь является самым тяжким исключительным видом наказания. Государство рассматривает смертную казнь как исключительную меру наказания.

По-нашему мнению, смертная казнь, естественно, не может иметь своей целью исправление виновного, а выполняет задачи восстановления социальной справедливости и предупреждения совершения новых преступлений, прежде всего самим осужденным и другими неустойчивыми лицами.

После приобретения суверенитета и подлинной правовой независимости Казахстан в ст.1 своей Конституции записал, что «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы». В ныне действующем уголовном законе Казахстана смертная казнь - как исключительная мера наказания предусмотрена в Уголовном кодексе Республики Казахстан в 17 составах преступления, а ранее она предусматривалась в 13 случаях. К тому же следует отметить, что таковая при этом была предусмотрена только лишь за преступления, направленные против основ конституционного строя и безопасности государства, воинские преступления, при этом совершенные только во время военных действий, т.е. этот закон, действовал только в строго ограниченных случаях, при стечении особых условий, а по новому уголовному законодательству назначается за террористические преступления, сопряженные с гибелью людей, а также за особо тяжкие преступления, совершенные в военное время. В обычном казахском праве «Адат» и «Жеті Жары» достаточно широко применялся принцип замены смертной казни куном (штрафом). При кочевом образе жизни было достаточно проблематично содержать постоянные пенитенциарные институты. Вплоть до XX века наказание могло состоять из штрафа [4]. При этом говорить о том, что смертная казнь не применялась вообще, будет неправильным. Ее применение было возможным лишь в крайних случаях. Казахское право исходило при вынесении приговора из принципа прагматичности и разумности. В законодательстве Казахской ССР, а именно в Уголовном Кодексе от 22 июля 1959 года, смертная казнь рассматривалась как исключительная мера: «В виде исключительной меры наказания, впредь до ее полной отмены, допускается применение смертной казни...». Таким образом, в середине прошлого века гипотетически республика была готова к отмене данного вида наказания. Уголовный кодекс КазССР в первоначальной редакции не предусматривал никаких исключений для применения смертной казни. Но декрет ВЦИК от 7 сентября 1922 г. установил, что "высшая мера наказания не может быть применена к женщинам, находящимся в состоянии беременности, установленной врачебным исследованием". Быстрота, с которой была введена приведенная норма, свидетельствует о том, что законодатель просто устранил пробел закона, с самого начала, не имея намерения применять смертную казнь к беременным женщинам. Каждый последующий кодекс предлагал все более точную редакцию этой нормы. Сегодня мы все осознаем, что любое преступление против отдельной личности и целого общества должно быть наказуемо. При этом важно

соблюдать основной принцип или, вернее, преследовать единственную цель наказания - перевоспитание и социальную реабилитацию, адаптацию лиц, совершивших преступления. Смертная казнь как один из видов наказания выполняет лишь карательную функцию, и она необратима в случае судебной ошибки. По мнению международных обозревателей, экспертов, смертную казнь следует рассматривать как фактически санкционированное государством убийство. Наша история знала и такие периоды, когда смертная казнь стала обычным явлением в жизни общества. «Согласно подсчетам известного российского историка Роя Медведева, с 1924-го по 1953 год в СССР было репрессировано около 40 миллионов человек. По мнению других исследователей, эта статистика еще страшнее. Но как бы ни варьировали цифры, такого масштаба репрессий история человечества просто не знала [5].

За «контрреволюционные преступления» в период с 1924-го по 1954 год общее количество осужденных составило 3 миллиона 777 тысяч человек, из них к высшей мере наказания приговорено 642 тысячи. А в Казахстане за этот период по политическим мотивам было осуждено 100 тысяч человек, а свыше 25 тысяч расстреляно [6]. Конечно, усмотреть в этих действиях реализацию каких-либо целей наказания в ее современном ракурсе не представляется возможным, потому что казнены ни в чем неповинные люди.

Вопрос отмены смертной казни - сложный и неоднозначный. При этом все же больше аргументов в пользу того, чтобы поддержать данное решение.

- Во-первых, Казахстан все более интегрируется в международное сообщество. Для большинства международных организаций (ООН, ОБСЕ, Европейский союз и т.д.) отмена смертной казни является базовым показателем демократичности страны.

- Во-вторых, имидж Казахстана как гуманного и демократического государства требует учета мнения по этому вопросу влиятельных деловых и политических кругов в странах Запада.

- В-третьих, гуманизация системы наказаний (частью которой должна стать отмена смертной казни) окажет, безусловно, положительное влияние на развитие в целом правовой системы Казахстана.

- В-четвертых, введение моратория позволит значительно уменьшить негативный эффект от судебных ошибок.

- В-пятых, решение вопроса о применении смертной казни имеет важное значение для духовной сферы общества, его мировоззренческой основы. Это окажет пусть и косвенное влияние на формирование в обществе идеи высшей ценности человеческой жизни, приоритета милосердия и толерантности в общественных отношениях, гуманности государства.

- В-шестых, необходимо учитывать малочисленность населения страны, имеющего одну из самых больших территорий на континенте.

Еще А.Ф. Кистяковский во второй половине XIX в. отмечал необходимость устойчивой связи между социальной обстановкой и применением смертной казни. Он писал, что подлинная отмена смертной казни происходит не столько от убеждений нескольких мыслителей, не столько по воле законодателя, сколько вследствие тех перемен, которые свершаются в более или менее значительной массе народа [7]. На практике можно убедиться в правомерности высказывания профессора М.Д. Шаргородского: «Устрашение – это более простое, более доступное, более дешевое средство, но оно менее эффективно, чем воспитание» [8]. Есть мнение, что «без применения наказания в виде смертной казни государство не сможет справиться с особо опасными преступлениями» [9]. Такой взгляд, по нашему мнению, представляется несостоятельным, так как наказание всегда должно применяться не из чувства мести, вопрос не стоит о том, справимся мы или нет, нам необходимо достигнуть целей наказания, в частности цели исправления, что исключается при этом виде наказания. При смертной казни не остается времени для психодиагностики,

для изучения личности, для работы психологической службы, направленной на исправление осужденного.

Поучителен опыт стран ближнего зарубежья, в частности Российской Федерации: Психологическое обследование всех пожизненно лишенных свободы учреждения ОЕ-256/5 УИН Вологодской области в ряде групп, подлежащих профилактическому учету, выявило лиц с повышенным уровнем агрессивности и враждебности – 41 человек (35%), с неустойчивой психикой и невротоподобными состояниями – 70 человек (68,7%), склонных к членовредительству и суицидальным проявлениям – 47 человек (40,8%), лиц со сниженным уровнем интеллекта – 15 человек (13%), с затруднениями в сфере общения, установления психологического контакта – 38 человек (33%). Результаты исследования психологов позволили сделать вывод, что процесс адаптации у осужденных после поступления их в колонию делится на три основных этапа и завершается, в основном после 8-11 месяцев пребывания в колонии. По истечении года пребывания в колонии наступает адаптация осужденных, причем до 50% из них адаптируются хорошо; около 15-20% осужденных остаются с выраженной агрессивностью и около 10-15% продолжают находиться в депрессивном состоянии, склонны к суициду [10].

Вышеизложенное является еще одним доказательством того, что для научно-обоснованной организации жизнедеятельности осужденных необходим достаточно длительный промежуток времени. Только в течение определенного времени, органы, исполняющие наказание, в состоянии выявить основные направления своей деятельности по исправлению каждого осужденного в индивидуальном плане. К тому же, с учетом того, что работать предстоит с особым контингентом осужденных.

Как известно, приговоренный к смертной казни лишен возможности выполнения им своей социальной роли как в рамках общества и государства в целом, так и в рамках своей семьи. Необходимо учесть, что он гражданин определенного государства, что он чей-то сын, отец, брат. Анализируя доводы «за» и «против» смертную казнь, А.Ф. Кистяковский в вышеупомянутой работе пишет: «Преступник, как бы тяжело ни было его преступление, слишком слаб и ничтожен по своим силам в сравнении с государством, захваченный преступник уже не опасен государству, само преступление, как бы тяжело ни было, будучи исключительным явлением, в нормальной общественной жизни, не ставит в опасность существование государства. Для решения этого вопроса государство имеет и время, и независимость духа; совершенно в его власти, не прибегая к крайнему средству смертной казни, - ограничиться отнятием у преступника свободы» [11].

По-нашему мнению, смертная казнь, естественно, не может иметь своей целью исправление виновного, а выполняет задачи восстановления социальной справедливости и предупреждения совершения новых преступлений, прежде всего самим осужденным и другими неустойчивыми лицами. Также мы считаем, что, средства массовой информации должны пройти экспертную проверку на то какие передачи, фильмы, сайты и тому подобное действует на психику подростков и взрослых негативно, то есть вызывают или, точнее призывают к жестокости, деградируют человека пробуждая и развивая в человеке все его отрицательные качества, что впоследствии вынуждает государство применять к ним смертную казнь. Все изложенное показывает, что уголовное законодательство Казахстана развивается еще не в направлении ограничения применения смертной казни. Однако надо констатировать, что условия для полной отмены исключительной меры наказания еще не настали.

Список использованной литературы:

1. Конституция РК от 30 августа 1995г. – Алматы: «ЮРИСТ», 2014-44с.

2. Маргарита Бочарова Смертная казнь в казахстане. история вопроса <https://vlast.kz/explain/>
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК -Алматы:ЮРИСТ, 2014.- 208с.
4. Зиманов С., Өсеров Н. Жеті жарғы жайлы. – Проблемы казахского обычного права. Алматы, 1989, стр123; стр138.
5. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность.- Л.: ЛГУ, 1973.- 160 с.
6. Назарбаев Н.А. Историческая память, национальное согласие и демократические реформы – гражданский выбор Казахстана //Казахстанская правда.- 1997.- 7 июня.
7. Кистяковский А.Ф. Исследование о смертной казни. Киев, 1867. С. 149.
8. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность.- Л.: ЛГУ, 1973.- 160 с.
9. Зайцева Е.Н. Цели наказания и средства их достижения в исправительных учреждениях.- Дис. ... канд. юрид. наук.- Краснодар, 1998.-175 с.
10. Кистяковский А.Ф. Исследование о смертной казни. Киев, 1867. С. 149.
11. Антонов О.А. Правовое регулирование назначения и исполнения наказания в виде пожизненного лишения свободы: Дис. ... канд. юрид. наук.- Ростов-на-Дону, 1998.-165 с.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА НЕМЕСЕ ШЕТ МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕ ӨЛІМ ЖАЗАСЫН НЕМЕСЕ ӨМІР БОЙЫ БАС БОСТАНДЫҒЫН АЙЫРУ ЖАЗАСЫН ҚОЛДАНҒАН КЕЗДЕГІ ЖАЗАНЫҢ МАҚСАТЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУҒА ҚАТЫСТЫ МӘСЕЛЕЛЕР

Тілеуғабылов Жансерік Қоңыратұлы

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада автор Қазақстан Республикасында немесе шет мемлекеттерінде өлім жазасын немесе өмір бойы бас бостандығын айыру жазасын қолданған кездегі жазаның мақсатын жүзеге асыруға қатысты мәселелерді зерттеп қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру жолдарын ұсынады.

Кілт сөздер: Өлім жазасы, өмір бойы бас бостандығынан айыру, жазаның мақсаты, Қылмыстық кодекс, жаза.

CHALLENGES TO ACHIEVE THE PURPOSES OF PUNISHMENT IN THE APPLICATION OF THE DEATH PENALTY AND LIFE IMPRISONMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND ABROAD

Tleugabylov Zhanserik Konyratuly

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article the author examines the challenges to achieve the purposes of punishment in the application of the death penalty and life imprisonment in the Republic of Kazakhstan and abroad, and offers ways of improving existing penal laws.

Keywords: death, life imprisonment, the purpose of punishment, the Criminal Code, the punishment.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА

Шагамбаева Лилия Бакитовна,

магистрант специальности «Юриспруденция»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрены основы и история развития корпоративного права.

Ключевые слова: корпорация, история, основы, корпоративное право, экономика, товарищества, законодательство.

История зарождения корпоративного права напрямую связана с развитием торгового сообщения между государствами. С развалом СССР Казахстан перешел от плановой экономике к рыночной.

История возникновения корпоративного права.

Понятие корпорации восходит к средневековой Западной Европе, где под влиянием развития торговых связей между различными государствами сформировался вид деятельности, главным образом представляющий собой торговые гильдии — объединяющие ассоциации купцов, стремящихся к продвижению своего товара в чужие страны.

Во многом подобные союзы, не являясь целостными хозяйственными единицами, служили для организации совместных походов, защиты своего имущества от нападения разбойников, чему способствовала практика подчинения единым правилам гильдии. Цеховой способ производства пока отставлял в тени общую цель гильдии, выдвигая на первый план интересы входивших в нее участников. Общий капитал у них отсутствовал, но поддержание такого союза было обусловлено внесением каждым членом платежа, соответствующего государственной или общественной повинности. При этом гильдия отвечала за долги каждого своего члена в условиях их совместной деятельности.

Гильдии развивались по трем основным направлениям:

- 1) мукомольное корпоративное производство;
- 2) крестовые походы и развитие морской торговли;
- 3) корпоративные объединения государственных кредиторов (маоны).

Истоком зарождения прообраза современных корпораций является Рим, определивший частные формы ведения предпринимательства. Корпорация происходит от латинского выражения «согрус ha-bere», обозначающего права юридической личности. Однако римское право не знало термина «юридическое лицо», что не позволило наделить подобные образования правосубъектностью наряду с физическими лицами.

Намного позднее, благодаря разработкам германских цивилистов, удалось из семантического тождества «юридического лица» и «корпорации» выделить современную юридическую конструкции корпорации как юридического лица, основанного на членстве, участии.

Несмотря на это, союзная личность долго основывалась на корпоративной теории учреждения как корпорация с неопределенным количеством участников (членов).

Становление корпоративных форм в Риме сопровождали частные корпорации, религиозные общины и профессиональные союзы ремесленников. Подобные образования представляли собой не юридические лица, а объединения, напоминающие простые товарищества, где каждый участник обладал долей имущества, самостоятельно выступал в отношениях с третьими лицами. С современными товариществами такую форму роднит то, что дела от имени товарищества мог вести казначей, ответственный перед членами товарищества.

В дальнейшем происходит усложнение организационных связей: обособление имущества внутри товарищества и выступление товарищей от лица фирмы с несением солидарно-субсидиарной ответственности.

В период XIX-XX вв. под влиянием процессом бурного развития производства корпоративные формы изменились: усилились элементы концентрации и централизации капитала, образовались монополистические объединения.

В это время интерес к корпоративным институтам нашел отражение в исследованиях ученых в этой области (Савиньи, Иеринг, Гирке, Дернбург, Саллейль), сформировавших науку о корпорациях.

Крупнейшие финансовые группы занимали ключевые позиции в отраслях хозяйственной жизни. Государственно-монополистический капитализм приобрел особый размах в период Первой и Второй мировых войн, которые не могли не оставить отпечаток и на корпоративном праве.

Интернационализация предпринимательской деятельности, расширение самостоятельности и влияния корпораций приводит к значительному росту объема законодательства о корпорациях.

Экономический кризис 20-х годов в США заставляет повысить уровень государственного участия в предпринимательской деятельности: усложняется антимонопольное законодательство, возрастает контроль за трудовой, социальной и экономической политикой корпораций.

Отмеченная в западных странах корпоратизация выявляет проблемы законодательного регулирования деятельности корпораций, которое не в состоянии охватить все разнообразие правоотношений и не всегда поспевает за временем, что повышает роль стандартов делового поведения, активное участие в разработке которых принимают сами корпорации.

В настоящее время термин «корпорация» также воспринимается по-разному. В Швейцарии корпорации — самостоятельный тип юридического лица, в Англии — это само юридическое лицо (единоличная корпорация), в США — включает в себя различные организации.

Показательна типология современных корпораций: публичные (государственные и муниципальные органы), квазипубличные (служащие общим нуждам населения), предпринимательские (преследуют цель получения прибыли) и непредпринимательские (не стремятся к получению прибыли).

Впрочем, несмотря на развитость термина «корпорация» для обозначения юридических лиц, во Франции и Германии при классификации юридических лиц такой термин не используется вовсе: во Франции юридические лица подразделяются на товарищества и ассоциации, а в Германии — на союзы и учреждения.

Экономический рост, возрастание роли частного сектора в экономическом развитии стран, усиление конкуренции в борьбе за получение финансовых ресурсов и воздействия на рынки между различными странами и компаниями привели к значительному разнообразию форм и способов объединения лиц и капиталов для ведения предпринимательской деятельности.

Важнейшим фактором в развитии регулирования деятельности корпорации, связанным, в первую очередь с эффективной организацией экономической деятельности, является состояние корпоративного управления в компании.

Глобальное мировое пространство стремится к выработке общих принципов корпоративного права, современным отражением которых являются Принципы корпоративного управления, представленные Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), подписанные министрами на заседании Совета ОЭСР на уровне министров 26-27 мая 1999 г.

Разработанные с участием основных институтов корпоративной политики они не носят обязательного характера и не преследуют цель давать детальные рецепты для национального законодательства. Важен учет интересов членов корпоративного

объединения: права акционеров, равное отношение к акционерам; роль заинтересованных лиц в управлении корпорацией; раскрытие информации и прозрачность; обязанности правления.

Тенденции к корпоратизации наглядно отражаются в стремлении многих государств и корпораций самостоятельно определять выгодные для себя правила корпоративной деятельности. Итогом такой работы стало принятие около 90 кодексов корпоративного управления. К числу таких документов можно отнести Основные принципы и направления корпоративного управления (США, 1998 г.), Обобщенный кодекс (Великобритания, 1998 г.), Кодекс корпоративного управления (Германия, 2002 г.), Кодекс корпоративного поведения (Италия, 1999 г.). В разных странах кодексы корпоративного поведения имеют различный регулирующий характер.

Основные особенности развития корпоративного права в Республике Казахстан

С началом пересмотра «на закате СССР» государственной идеологии по вопросам экономического развития и управления народным хозяйством на законодательном уровне началось восстановление гражданского права, основанного на ныне провозглашенных принципах равенства участников гражданско-правовых отношений, неприкосновенности собственности, свободы договора, недопустимости произвольного вмешательства в частные дела, необходимости беспрепятственного осуществления гражданских прав, обеспечения и восстановления и судебной защиты нарушенных прав. С принятием 31.05.1991г. Основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик[3] («Основы») было предусмотрено учреждение хозяйственных товариществ и хозяйственных обществ как организационных форм ведения предпринимательской деятельности на основе объединения имущества их членов, а также создание негосударственных некоммерческих организаций, основанных на членстве. Более подробно развитие казахстанского законодательства об акционерных обществах и хозяйственных товариществах описывается в ранее изданных монографиях[4].

Но только на рубеже 1990-ых и 2000-ых годов в казахстанское законодательство стали внедряться на уровне признаваемых законом концепций термины, которые в своем составе содержат слово «корпоративный». Собственно в сфере корпоративного законодательства с 2001 г. стали осуществляться мероприятия (сначала - в банковском секторе) по организации систем корпоративного управления и управления рисками в банках второго уровня на основании соответствующих Методических рекомендаций, а позже - Инструкции Национального Банка Казахстана. Позже Законом от 08.07.2005г. действующий Закон от 13.05.2003г. «Об акционерных обществах» (с изменениями и дополнениями) («Закон об АО») был дополнен исключительной компетенцией общего собрания акционеров по утверждению кодекса корпоративного управления («ККУ»), а также изменений и дополнений к нему.

На основании этого Совет эмитентов Казахстанской фондовой биржи и Совет Ассоциации финансистов Казахстана 21.02.-31.03.2005г. утвердили Кодекс корпоративного управления как рекомендательный документ для казахстанских акционерных обществ.

В соответствии с последующими изменениями в Закон об АО в 2007г. (по Закону РК от 19.02.2007г.) принятие ККУ стало обязательным для публичных акционерных обществ.

В мае 2007г. был утвержден Типовой ККУ для государственных акционерных компаний[9], а в 2006-2009гг. все крупные казахстанские компании, включая национальные компании и другие акционерные общества с государственным участием, приняли свои ККУ.

Закон об АО был также дополнен положениями о статусе корпоративного секретаря акционерного общества. В настоящее время практически во всех крупных акционерных обществах, включая национальные холдинги и компании, действуют корпоративные секретари и, нередко, их собственные аппараты.

В соответствии с Законом от 05.07.08г. в казахстанское законодательство введено понятие корпоративных споров, которое было распространено на все споры с участием большинства видов коммерческих и некоторых видов некоммерческих организаций, связанные с их созданием, деятельностью, управлением, реорганизацией и ликвидацией. На основе упомянутых законов в настоящее время создается большое количество подзаконных нормативных актов, направленных на развитие корпоративных отношений.

В т. ч. устанавливаются правила оценки корпоративного управления, например, в контролируемых государством акционерных обществах, совершенствуется система менеджмента в различных организациях за счет внедрения принципов корпоративного управления и т.п.

Таким образом, имеются основания отметить расширение и развитие законодательного регулирования сферы корпоративных отношений. Основными законодательными актами Республики Казахстан, в настоящее время регулируемыми статус предпринимательских корпораций, их виды и организационно-правовые формы, являются принятые на основе общих положений ГК такие законодательные акты, как:

(а) вышеупомянутый Закон об АО, регулирующий организацию и деятельность акционерных обществ;

(б) Закон от 02.05.1995г. №2255 «О хозяйственных товариществах» [13] (с изменениями и дополнениями), закрепляющий общие положения применительно ко всем видам хозяйственных товариществ, в т.ч. ТОО и ТДО, а также регламентирующий особенности полных и коммандитных товариществ;

(в) Закон от 22.04.1998г. №220-І «О товариществах с ограниченной и дополнительной ответственностью» [14] (с изменениями и дополнениями), из названия которого следует, что он определяет правовое положение ТОО и ТДО, права и обязанности их участников, порядок создания, деятельности, реорганизации и ликвидации этих видов товариществ;

(г) Закон от 01.03.2011г. №413-IV «О государственном имуществе» [15] (с изменениями и дополнениями), устанавливающий особенности управления акционерными обществами и товариществами с ограниченной ответственностью с участием государства в их уставном капитале.

С учетом вышесказанного, думается, что наиболее корректным является понимание корпоративного права как отрасли законодательства, направленной на регулирование статуса и деятельности частнопровых корпораций, создаваемых в формах хозяйственных обществ и хозяйственных товариществ во всем разнообразии их видов, а также производственного кооператива.

На основании такого понимания корпоративного права в законодательстве Республики Казахстан о негосударственных коммерческих юридических лицах, преимущественно об акционерных обществах, имеется целый ряд существенных особенностей по сравнению с современным корпоративным законодательством развитых западноевропейских и других государств. Причем, как правило, эти особенности обуславливают несовершенство казахстанского законодательства, нуждающегося в заметной модернизации. В частности, по нижеизложенным вопросам такое реформирование представляется целесообразным.

На протяжении всего периода с 1991 г. до настоящего времени казахстанское законодательство о коммерческих организациях развивалось преимущественно на основе и в рамках ГК. Параллельно с этим создано и применяется в республике относительно самостоятельное законодательство о некоммерческих организациях, в т.ч. основанных на членстве. Вместе с тем, можно отметить появление весьма заметных элементов комплексного регулирования вопросов создания и деятельности частнопровых организаций, в результате чего многие аспекты такого регулирования включают в себя

применение императивных норм и методов, присущих административному и уголовному праву.

Особенно очевидно это проявляется в регулировании таких традиционных форм хозяйственных обществ, как АО и ТОО (ООО). Даже обратившись к досье целого ряда законопроектов, можно сделать вывод о том, что некоторые аспекты частноправовых отношений предполагается регулировать нормами уголовного и административного права.

Вместе с тем, в казахстанском праве тенденция такова, что в целом государство старается заложить в структуре законодательства возможности для применения его властной принудительной силы по многим аспектам функционирования частноправовых корпораций, при этом ограничивая участников корпоративных правоотношений в их свободе создать корпорацию и сформировать ее капитал (особенно - в квалифицированных видах крупного предпринимательства - банковская, страховая деятельность и др.), определять структуру корпорации, формировать персональный состав органов корпорации, и даже для лишения в принудительном порядке членства в корпорации. То есть за счет формирования правовых норм создаются механизмы административного принуждения и ограничения в той сфере правоотношений, которая традиционно регулировалась исключительно частноправовым законодательством (что, в частности, касалось правового регулирования видов и форм юридических лиц, статуса их учредителей и участников, их взаимоотношений между собой и многое другое).

Современные тенденции корпоративного права и корпораций

В одних государствах преобладает корпоративное саморегулирование деятельности организаций-корпораций, в других — государственное. Как правило, в первом случае не существует кодифицированного корпоративного законодательства, государственное регулирование носит фрагментарный характер. В других государствах корпоративное саморегулирование дополняет законодательство, но не является основным источником корпоративного права.

Несмотря на представление корпоративных образований как субъектов, лишенных публичного начала, в части акционерных обществ, основанных в том числе и на государственной (публичной) собственности, и автономных учреждений следует признать их корпоративную сущность. Таким образом, развитие корпоративной формы связывается в первую очередь не с необходимостью расширить количество организационно-правовых форм юридических лиц, а с совершенствованием содержания деятельности уже существующих, где отдельные черты «корпоративной организации» уже имеют определенные сочетания в практике построения новых видов организационных и общественных отношений.

Становление и расширение юридических лиц во всех сферах экономической жизни являет собой изменение соотношения частного и публичного интереса в области регулирования деятельности организаций. Постепенное увеличение частноправового массива приведет к необходимости по-иному взглянуть на сферу нормативного регулирования юридических форм бизнеса. В настоящее время, на фоне процессов глобализации и концентрации капиталов отдельных кампаний, приходится вести речь о корпоратизации юридических лиц как неизбежном и очевидном правовом и экономическом явлении.

Список использованной литературы:

1. Черепяхин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. - М.: Государственное изд-во юридической литературы. С.95.

2. Корпоративная реформа и гармонизация корпоративного законодательства России и ЕС. Под ред. А.Астаповича. - М: Национальный совет по корпоративному управлению, С.158.

3. Карагусов Ф.С. О преобразовании некоммерческих организаций. / Алма-ты: Юрист, №6, июнь С.33-38; Карагусов Ф.С. Об управлении юридическим лицом до завершения процесса реорганизации. / Алматы: Научные труды «Адилет», июнь 2009, № 2.С.59-66.

4. Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 20 апреля 2001 г. №116 «Об утверждении Методических рекомендаций по организации систем корпоративного управления и управления рисками в банках второго уровня»; Постановление Правления Национального Банка Республики Казахстан от 6 декабря 2003г. №434 «Об утверждении Инструкции о требованиях к наличию систем управления рисками и внутреннего контроля в банках второго уровня». - Вестник Национального Банка Казахстана, 19 января - 1 февраля 2004г., №2.

5. Закон Республики Казахстан от 13 мая 2003г. №415-ІІ «Об акционерных обществах». -Ведомости Парламента Республики Казахстан, 2003г., №10, ст.55.

6. Советское гражданское право. Под ред. Д.М. Генкина. - М.: Гос. изд-во юридической литературы, 1950. С.16; Гражданское право Казахской ССР. Под ред. Ю.Г.Басина. - Алма-Ата: Изд-во «Мектеп», 1978. С. 13; Советское гражданское право. Под ред. О.А.Красавчикова.

КОРПОРАТИВТІК ҚҰҚЫҚТЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Шагамбаева Лилия Бакитовна

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақалада корпоративтік құқықтың негіздері мен даму тарихы көрсетілген.

Кілт сөздер: корпорация, тарих, корпоративтік құқық, экономика, серіктестік, заңдылық.

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF CORPORATE LAW

Shagambaeva Liliya Bakitovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article covers the basics and history of the development of corporate law.

Keywords: corporation, history, corporate law, economics, partnerships, legislation.

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ / ӘЛЕУМЕТТІК-ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

ДАМУ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ

Атағалиева Нургайша Жумабергеновна,
 әлеуметтік педагог,
 Қобда ауданы, Қызылжар орта мектебі,

Білім беру мекемелерінде әлеуметтік педагог мамандығының енгізілуі, бүгінгі таңдағы оқушылардың қоғамға, әлеуметтік ортаға бейімделуі, оның тұлғалық қасиеттерін зерттеуге, зерттеу нәтижесінде түзету жұмыстарын жүргізуге, өмірдің қиын жағдайынан шыға білуге ықпал ету қажеттігінен туындап отыр.

Кілт сөздер: Әлеуметтік педагог, қоғам, бала, мүмкіндігі шектеулі, тәрбие, тұлға, мұғалім, ата-ана.

Жалпы білім беретін мектептердегі әлеуметтік педагогтар білім беру мекемелерінде қолайлы орта құруға, оқушының, педагогтардың тұлғалық мәселесін шешуге әлеуметтік орта мен бала арасында кең байланыс және қолайлы орта құруға мамандалады. Әлеуметтік педагог мектептерде жұмыс жасайды, мектептегі психолого-медико-педагогикалық консилиуммен бірлесіп баланың жеке және әлеуметтік мәселелерін шешу тәсілдерін, есебін, әлеуметтік педагогикалық жұмыс үлгілерін анықтайды. Қоғамда, ортада, үйде, мектепте жеке қатынасының қалыптасуына бейімдейді. Үй тұрмысы, жәрдемақы алу, медициналық көмек берілуі т.б. балалардың құқықтарын қорғау жұмысымен айналысады. Баланы оқытатын мұғалімдермен, дәрігерлермен, ата-аналармен, әлеуметтік қызметкерлермен және қоғамдық ұйымдармен тығыз қарым-қатынаста болады.

Әлеуметтік педагог - балалардың әлеуметтік тәрбиесін ұйымдастырушы және әлеуметтану процесінің жоспарды және мақсатты түрде өтуіне жағдай жасайтын маман. Әлеуметтік педагог жұмысының негізгі қызметінің бірі оқушының ұтымды әлеуметтенуіне әсер ететін баланың кіші ортасын ұйымдастыруға, қалыптастыруға әсер ету. Бұл жұмыс мамандық қана емес, сонымен қатар бұл біз қол ұшын беретін, проблемаларды тиімді, дұрыс шешуге жолдарын табатын адамдар.

Балаларды әлеуметтік – педагогикалық қолдау – баламен бірге оның өзіндік көзқарасын, мақсатын, мүмкіндігін анықтау үшін және қоғамда қалыпты өмір сүруге кері ықпал кедергілерді жою үшін жолын анықтау. Өмір сүруіне, қарым-қатынасына, өзін-өзі тәрбиелеуіне, алдына қойған мақсатына жетуіне және адамгершілік қасиетін сақтап қалуына және психологиялық, медициналық, құқықтық, адамгершілік – этикалық және басқа да сипаттағы проблемаларды шешуіне көмектеседі.

Әр тұлғаның психология-медико-педагогикалық жағдайының ерекшелігін, микро ортасын, өмір сүру жағдайын, өмірге қызығушылығын, жеке әлеуметтік жағдайларын зерттеу, анықтау және оқушының тәртібіндегі кездесетін қиыншылықтарын қадағалай отырып, өз уақытында әлеуметтік көмек көрсету, білім алушылардың құқықтарын қорғау.

Білім алушылардың психолого-медико-педагогикалық ерекшеліктерін және олардың микроорталығын, өмір сүру жағдайын зерделейді мүдделілігі мен қажеттілігін, даудамалық жағдайларды, тәртібіндегі ауытқуларды анықтайды, уақытында әлеуметтік көмек және қолдау көрсетеді. Әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың әдістерін, түрлерін, міндеттерін анықтайды, баланың әлеуметтік және жеке проблемаларын шешу тәсілдерін, балалардың, білім алушылардың жеке құқықтары мен еркіндіктерін іске асыруда әлеуметтік көмек және әлеуметтік қорғау бойынша шаралар қабылдайды. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, мүмкіндігі шектеулі балаларды, мүгедек балаларды, тұрғын үймен, жәрдемақымен, зейнетақымен қамтамасыз ету жұмыстарын үйлестіреді. Балалар мен мемлекет, қоғамдық ұйымдар мен әлеуметтік қызметтер арасында байланыс орнатады. Мұғалімдермен, ата-аналармен басқа заңды өкілдермен өзара қарым-қатынас жасайды. Құқық бұзушылықтың алдын-алу шараларына байланысты

профилактикалық кеңестерді өткізеді. Оқушылардың арасындағы суицидті болдырмау мақсатында білім алушылармен және ата-аналардың қатысуымен кеңестер өткізу, балалардың өмірі мен денсаулығын сақтауға, ішкі тәртіп ережесімен қамтамасыз етуге нақты шаралар қолдануға бағытталған алдын-алу жұмыстарын жүргізу міндеті бекітіледі.

Әлеуметтік педагог біріншіден, мүмкіндігінше проблеманың алдын-алуына тырысады, проблеманы тудыратын себептерді анықтай және уақытында оны жойып, адам бойындағы олардың қарым-қатынасындағы әртүрлі ауытқушылардың алдын-алу арқылы қоршаған әлеуметтік ортаны сауықтырып отырады.

Әлеуметтік педагог – өсіп келе жатқан тұлғаның мүддесін, заңдық құқын қорғаушы. Әлеуметтік педагог сырттан бақылаушы емес, ол балалар мен ересектердің бірлескен қызметінің тікелей қатысушысы, сонымен қатар – бұл қызметтің жетекші ұйымдастырушысы. Оның барлық күш жігері адамды әрекетке, әлеуметтік инициативаға қиын жағдайдан шығу жолын іздеуге оятуға бағытталады, адамдардың проблемасын өздері шеше алуына көмектеседі. Әлеуметтік педагогты рухани жетекші, тәлімгер десек те болады, себебі ол жылдар бойы баламен, оның отбасымен жұмыс жүргізеді, әлеуметтік, жалпы адамзаттық құндылықтардың қалыптасуына ықпал етеді. Әлеуметтік педагогтің коммуникативтік қабілеті оның балаға, әріптестеріне, ата-аналарға әсер ету шеберлігі яғни, баланың проблемаларына көңіл бөле алу, оның эмоциялық жағдайын сезімін, қиын шақтарын түсініп уақытында қол ұшын беру болып табылады. Сонымен қатар әлеуметтік педагог оқушыға ересек адам оны көріп, тындап түсінетіні жайлы білдіре алуы тиіс. Бұл түсініктің өзіне алдағы іс әрекетті болжау, айтылған әңгімелердің ішінен негізгі және жанама факторларды, аргументтерді анықтау мүмкіндігіне жол ашады. Тек осы жағдайда тәрбиеленушінің сеніміне, педагогикалық қарым-қатынаста баланың белсенділігіне үміт арта алады. Әрбір баланың ашылмай жүрген шығармашылық мүмкіндігі болады, бұл жерде әлеуметтік педагогтің міндеті-баланың осы мүмкіндігінің ашылуына, өзінің жақсы қасиеттеріне назар аударуына, сенуіне көмектесу қажет. Диагностикалық болжау жұмысының барысында әлеуметтік педагог тәжірибелік психологпен бірлесе отырып, балалардың тұлғалық және жасерекшеліктерін зерттеп, баланың жеке және әлеуметтік дамуына кедергі келтіретін факторларды анықтайды, олардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, тұлға дамуының түзету кешенді жоспарын құрады. Түзете білім беру мен әлеуметтік-мәдени бағыттың мәні ол әлеуметтік, ұлттық, мәдени және басқа да кедергілер оқыту процесін қиындатқан жағдайда көмек көрсету ретінде көрініс табады. Сонымен қатар мұнда педагогикалық ұжыммен, әсіресе, жас мамандармен кеңес беру жұмысы жүзеге асырылады. Функционалды-ұйымдастырушылық бағытты іске асыру процесінде әлеуметтік педагог бір жағынан, оқушылар мен мектеп әкімшілігі арасында, екінші жағынан, сабақтан тыс жағдайда әлеуметтік қызметтердің арасында байланыстырушы қызметін атқарады.

Қазіргі кезеңде еліміздегі даму мүмкіндігі шектеулі балалар санының көбеюі, денсаулық сақтау, білім және әлеуметтік қорғау салаларының осы мәселеге көңіл бөлуін талап етіп отыр. Жыл санап даму мүмкіндігі шектеулі балаларға деген қоғамның көзқарасы өзгеріп, оларды қоғамның бір мүшесі ретінде қарауға бет бұрды. Үкіметіміздің даму мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған көптеген көмектерінің ішінде үйден әлеуметтік көмек беру ерекше орын алады. Үйден әлеуметтік көмек беру барлық мүгедек балаларға емес, олардың ішінде өз-өзіне қызмет етуі төмен, қозғалысы нашар, үйде оқитын, үйде тәрбиеленетін және ешқандай бағдарламамен оқуға жарамсыз балалар мен жасөспірімдерге көрсетіледі. Мүгедек баланы тәрбиелеуші ата-аналардың басына түскен ауыртпашылықты жеңілдету мақсатында, облыстық (қалалық) ПМПК қорытындысы негізінде үйден әлеуметтік көмек көрсету үшін, үкіметіміздің 6 балаға бір әлеуметтік қызметкер беруі балалар мен олардың ата-аналары үшін үлкен көмек. Бұл қызметкерлер аудандық (қалалық) жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар бөлімінің есебіндегі әлеуметтік қызметкерлер болып табылады. Мүмкіндігі шектеулі баланың қоғамның толыққанды мүшесі

ретінде сезінуін қалыптастыру жолында әлеуметтік қызметкердің алатын орны ерекше. Осы орайда әлеуметтік қызметкердің міндеті мүгедек балаларды қоғамда өмір сүруге бейімдеу мен олардың отбасындағы қарым - қатынастарын дамытып, дені сау баламен араласуына жағдай туғызу тікелей міндетіне айналады. Тәрбиелеу барысында жас ерекшеліктерін ескере отырып, балаларды шешім қабылдай алуға, өзін - өзі қамтамасыз етуге, еңбекке, тәртіп мәдениетіне, ұжымда еңбек ете алатындай деңгейге бейімдеу қажет. Сонымен қатар бала тұлғасының, әлеуметтік, рухани және ақыл-ойының дамуы үшін жағымды жағдай жасаумен қатар баланың әлеуметтік бейімделуіне кешенді көмек көрсету, ересек өмірде кәсіби бағдарлануы, кейінгі өмірінің бейімделуіне көмек көрсету басты мақсат болып табылады.

Әлеуметтік қызметкер мен әлеуметтік педагогтың кәсіптік қызметтерінің жұмыстарының түрі мен әдістемесі бір-бірімен қиылысып жатқанымен әр маманның өзіндік айырмашылықтары бар. Дегенмен әлеуметтік қызметкер жұмысының нәтижелілігі әлеуметтік педагогтың жұмысымен тығыз байланысты, тиісінше әлеуметтік педагог жұмысы әлеуметтік қызметкердің қорытындысына байланысты. Әлеуметтік педагог бірінші кезекте тұлға мен отбасы қорғауға арналған мемлекеттік – қоғамдық әлеуметтік қызмет көрсететін мекемелер мен ұйымдар арасын байланыстырушы буын болып табылады.

Әлеуметтік педагогты әлеуметтік қызметкердің бір түрі деп санау қателік болар еді. Оның қызметінің негізгі сферасы социум – әлеумет. Негізгі басымдық бала мен отбасы, бала мен тұрғылықты жеріндегі жақын ортасының арасындағы қарым-қатынасын зерттеуіне беріледі. Әлеуметтік педагог балалармен, оның отбасымен көршілік ортасымен жұмыс жасайды.

Оның қызметінің мақсаты-социумда балалар мен ересектердің әлеуметтік маңызы бар, профилактикалық қызметін ұйымдастыру, баланың дамуын, білім алуын әлеуметтік қолдау.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. «Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылға арналған Мемлекеттік бағдарламасы», Астана, 2010 ж
2. Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық педагогикалық түзету арқылы қолдау туралы. ҚР 2002 ж. №343 заңы.
3. Халықты әлеуметтік қорғау саласында арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарын бекіту туралы қазақстан Республикасы Үкіметінің 28.11.2011 жылғы №1222 Қаулысы.

СОЦИАЛЬНАЯ ЗАЩИТА ДЕТЕЙ С ОГРАНИЧЕННЫМИ ВОЗМОЖНОСТЯМИ

Атағалиева Нургайша Жумабергеновна

Кызылжарская средняя школа, Кобдинский район,

Появление должности социального педагога в учреждениях образования является необходимым условием для адаптации учащихся в обществе, социальной среде. Также является необходимым для исследования личностных качеств учащихся, проведения коррекционных работ по результатам исследования, поиска оптимальных решений в сложных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: Социальный педагог, общество, ребенок, ограниченные возможности, воспитание, личность, учитель, родители.

SOCIAL PROTECTION OF KIDS WITH LIMITED POSSIBILITY

Atagaliyeva Nurgaisha Shumabergenovna
Kyzylshar secondary school, District Kobda

The article is about a necessity of social teachers in modern educational system. They help to adapt pupils in society, social ambience.

Keywords: Social teacher, society, kid, limited possibility, upbringing, person, teacher, parents.

ПРЕИМУЩЕСТВА И ТРУДНОСТИ СИНХРОННОГО ПЕРЕВОДА

Байдильдинова Махфуза Вахитовна,

доцент кафедры Психологии, филологии и перевода,

Алпамысова Раушан Абдуллаевна,

магистр гуманитарных наук,

Лепесбаева Арай,

студент 4 курса специальности «Переводческое дело»,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье освещаются преимущества и трудности синхронного перевода. Для работы в режиме синхронного перевода требуется известная выносливость и соответствующая подготовка, способная выработать речевую реактивность у переводчика. Далее раскрывается описание видов синхронного перевода, представляются несколько его разновидностей, даются советы переводчикам-синхронистам. Также дается детальная характеристика синхронного перевода с точки зрения психологии. Проблема обучения устному, а в частности синхронному переводу, является одной из наиболее интересных и менее разработанных проблем в Казахстане.

Ключевые слова: синхронный перевод, вероятностное прогнозирование, речевая реактивность, адекватность, стратегия, декомпрессия, прагматический аспект, экстралингвистическое прогнозирование.

В «глобальной деревне», которая стала синонимом нынешнего мира, перевод играет очень важную и пока что незаменимую роль. Представители одной из первых профессий древнего мира – переводчики заговорили на «тысяче языков» и положили начало своей карьере уже со времен вавилонской башни. Это было вскоре после того золотого периода, когда на всей земле был один язык и одно наречие («Бытие», 11:1). Ведущий русский ученый в области теории перевода, В.Н. Комиссаров писал: «Большую потребность в переводах и переводчиках вызовет дальнейшее распространение международных контактов, обмена в области культуры, спорта, туризма, проведение различных международных форумах, встреч и переговоров, не говоря уже о представительстве нашей страны в многочисленных международных организациях, правительственных и неправительственных». Существует несколько видов перевода. Прежде всего, конечно перевод бывает устный и письменный. Устный перевод, в свою очередь, подразделяется на синхронный и последовательный. Синхронный перевод подразумевает передачу смысла высказывания средствами другого языка одновременно с выступлением оратора. Такой вид перевода используется на конференциях, крупных симпозиумах, саммитах, в которых принимают участие представители разных стран, не всегда владеющих международными языками на должном уровне. Это, наверно, самый сложный вид перевода, требующий предельной концентрации внимания и скорости реакции. Ведь переводчик-синхронист не располагает запасом времени, необходимым для подбора нужных слов и построения вменяемого высказывания. Ему приходится произносить перевод одновременно с оратором, который, к слову сказать, не всегда может похвастать ораторским искусством. Удивительно, однако, до какой степени сами участники международных встреч и контактов недопонимают или сильно недооценивают работу тех, кто дает им возможность не только общаться и узнавать друг друга, но и разрабатывать и подписывать документы и договоры. “By the way? Here’s our translator?” – это обычно первое, что слышит американский устный переводчик, т.е. синхронист, когда приходит на заседание какого-либо международного форума. Таким образом, не учитывается. Что по-английски “translator” значит письменный переводчик, а “interpreter” – устный, и разница между работой письменных и устных переводчиков – огромная. Синхронист – такой же специалист в своей области, как, например, хирург в медицине. Разве понравилось бы хирургу, если бы его называли терапевтом?! Синхронисты – это переводчики устной формы перевода, именуемой синхронным переводом. Есть еще одна разновидность устной переводческой деятельности – последовательный перевод, когда

специалист воссоздает высказывания оратора на переводящем языке в момент пауз высказывающегося. Получается так: переводчик сначала выслушивает и анализирует, а затем произносит переведенный и адаптированный текст. А при синхронном переводе переводчик воссоздает высказывание оратора одновременно с ним. Применяется данный тип перевода при сопровождении форумов, конференций и остальных крупных мероприятий при необходимости обеспечивать взаимопонимание сотни присутствующих. В первый раз синхронный перевод применили в 45 году, в начале Нюрнбергского процесса, отчего он считается сравнительно новой разновидностью перевода. Синхронист же не ждет паузы, а переводит выступающего непрерывно, без антрактов. За несколько секунд он должен передать не только смысл слов, но и тон, нюансы и интонацию человека, стоящего на трибуне. Синхронный переводчик должен научиться одновременно, сосредотачиваться на выступлении оратора и слушать собственный перевод. Переводчик сам включает и выключает собственный микрофон, что позволяет ему советоваться или разговаривать с коллегой по работе. Однако микрофон в кабине не должен усиливать голос переводчика, иначе громкий звук его собственного голоса может заглушить голос выступающего. При столь высоком напряжении синхронисту нужны такие условия для работы, которые бы способствовали ее эффективности. Письменный перевод является «спасательным кругом», пишет русский переводчик П. Палажченко. Если такой круг у синхрониста есть, он может заранее продумать сложные термины и даже целые предложения. Если же у него мало времени, то ему лучше всего обратить преимущественное внимание на имена собственные, числительные, сокращения, техническую лексику и синтаксические трудности. Больше всего времени в такой спешке следует уделить началу и концу текста, так как ошибки здесь больше всего запоминаются слушателями. Пожалуй, самая трудная роль выпадает на долю синхрониста, когда ему приходится иметь дело с неопределенными и сверхскоростными источниками переводимого языка. Речь, в частности, идет о видеофильмах и комментариях к слайдам, которые в качестве наглядных пособий все чаще и чаще используются сегодня на международных конференциях. В глазах неосведомленного наблюдателя синхронный переводчик, наверное, похож на человека, который регулярно пытается делать в одно и то же время десятки разных дел, в конце концов, оказывается перед угрозой превратиться во взвинченного невротика. В умении быть всегда в форме, в мгновенной реакции на каждую переводимую фразу, в одновременном жонглировании понятиями и мыслями как раз и заключается суть работы синхронистов. Как писал один из профессионалов в этой области, «среди переводчиков нет места и для медленно соображающих или для «словесно тупых». В психологическом отношении условия работы синхрониста весьма нелегкие. Переводчик не виден, анонимен и поэтому, естественно, рассматривается как часть оборудования или обслуживания конференции. По-английски выражения *conference facilities, communication aids*, а также *electronic communications* подразумевает чаще всего обслуживание конференций, куда включаются не только помещение и оборудование, но и переводчики. Другой психологический пресс оказывает свое влияние на переводчика потому, что в сфере его деятельности каждому воздается только за погрешности. Переводчика замечают не тогда, когда он работает блестяще, а когда плохо. Говорят, что перевести – значит, прежде всего, понять. А чтобы понять и перевести, одного ума мало – нужны еще и талант, и знания, и специальная подготовка. Итак, синхронный перевод во многом возможен и благодаря тому, что называется вероятностным прогнозированием, лежащим в основе многих видов человеческой деятельности. Для того, чтобы степень вероятности в синхронном переводе была возможно более высокой, необходимо прежде всего хорошо представлять себе тему (предмет), которая обсуждается на данной конференции, семинаре или "круглом столе". При прочих равных (примерно одинаковом владении языками, реакции, практическом опыте) человек, "подкованный" в данной области, переводит неизмеримо лучше, чем дилетант. Поэтому изучение не только терминологии, но и сути дела является для синхрониста

обязательным условием. Почему же синхронный перевод вытеснил последовательный с наиболее важных международных конгрессов и конференций? Только по одной причине. Потому что после Второй Мировой войны возросло в несколько раз количество рабочих языков в залах встреч представителей различных стран. На авансцену международной жизни вышли и Советский Союз, и Китай, и Латинская Америка. Если до Второй Мировой войны международные организации в своей работе ограничивались двумя языками (французским и английским), то после победы союзников над фашистами рабочими языками стали и русский, и китайский, и испанский. Совершенно очевидно, что в таких условиях последовательный перевод потребовал бы в пять раз больше времени для заседаний (пять официальных рабочих языков), чем синхронный перевод. Что касается качества перевода, то, без всякого сомнения, при наличии квалифицированных переводчиков последовательный перевод даст более высокие результаты с точки зрения точности, полноты, экспрессии выражения и нормативности текста перевода. Классического последовательного перевода с записями у нас многие так и не увидели. Во французском и английском языках принято другое наименование - "переводчик конференций". Остановимся еще на одном преимуществе синхронного перевода. Синхронного переводчика для его эффективной работы требовалось изолировать от шума зала заседаний, а его речь сделать доступной каждому реципиенту (слушающему). Вторая трудность синхронного перевода связана с реакцией переводчика, а точнее, с его реактивностью. Синхронист вынужден ежесекундно мгновенно реагировать на воспринимаемые, на слух слова, а точнее, словосочетания. Именно поэтому синхронный перевод отпугивает медлительных людей, хотя и превосходно владеющих иностранным языком. Хорошее знание двух или нескольких языков не является непременным условием успехов синхронного переводчика. Таким условием, скорее, является наличие у него непременного запаса эквивалентных пар лексических единиц, связанных между собой знаковой связью, позволяющих переводить не через анализ и синтез, а в плане модели "стимул - реакция", т.е. не через мышление, а через условные рефлексy. Именно в этом направлении должна происходить и подготовка синхронных переводчиков, о чем мы будем еще говорить более подробно. Перечисленные трудности синхронного перевода искупаются его невидимым преимуществом. Для работы в качестве синхронного переводчика не обязательно безукоризненно владеть узואльным, обычным набором разговорных стандартов иностранного языка. А именно эта сторона речи иностранца вместе с произношением выдает его "чужеродность" при общении с носителями языка. И если произношение при желании можно отработать в скучнейших фонетических упражнениях, то запомнить и правильно употребить род существительных, спряжение неправильных глаголов, а главное - бесконечное исключений из правил, для человека даже с выдающейся памятью в условиях оторванности от соответствующего языкового окружения, - задача чрезвычайной трудности. Итак, подводим итоги с позиции общепринятых положений о синхронном переводе. Синхронный перевод действительно осуществляется одновременно с речью оратора, что дает значительный выигрыш времени и изгоняет из залов конференций минуты и часы нескончаемого томления, которое охватывало присутствующих, ожидающих переводы речи, произносимой на неизвестном им языке. Именно поэтому синхронный перевод стал обязательным атрибутом солидных международных конференций. Для работы в режиме синхронного перевода требуется известная выносливость и соответствующая подготовка, способная выработать речевую реактивность у переводчика. Синхронный перевод легче и лучше осуществляется при переводе с родного языка на иностранный, а не наоборот, как это многие считают. Учитывая все это, можно констатировать, что "избранность" синхронного переводчика заключается всего-навсего в соответствующей профессиональной подготовке, которая, как известно, необходима для любого специалиста.

Список использованной литературы:

1. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика. М.: 2000, с. 271
  2. Арнольд И.В. Стилистика: Современный английский язык. М., 2002, с. 247
  3. Гореликова С.Н. Природа термина и некоторые особенности терминообразования в английском языке. Вестник ОГУ. 2002, с. 198
  4. Казакова Т.А. Практические основы перевода. СПб.: 2001, с. 211
  5. Комиссаров В.Н. Теория перевода, М.: 1990, 250 с.
  6. Комиссаров В. Н Современное переводоведение. Учебное пособие. М.: 2001, с. 321
  7. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. М.: 2002, с. 176
  8. Чужакин А.П., Палажченко П.Н. Мир перевода. М: 2000, с. 138
  9. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. М: 2004, с.194
  10. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика. М: 2000, с.227
  11. Ширяев А.Ф. Синхронный перевод. М: 2005, с.175
  12. Hendry, J. F. Your future in translating and interpreting. New York. 1999.
  13. Линн Виссон. Синхронный перевод. М.: Р. Валент, 2000
  14. Алексеева И.С. Профессиональный тренинг переводчика – С.-П., 2001
-

СИНХРОНДЫ АУДАРМА АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

*Байдильдинова Махфуза Вахитовна, Алпамысова Раушан Абдуллаевна, Лепесбаева Арай
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,*

Бұл мақалада синхронды аударма артықшылықтары мен қиындықтарды көрсетеді. Синхронды аудару сөйлеу жылдамдығын белгілі бір шыдамдылықты және тиісті дайындықты талап етеді. Сондай-ақ, мақалада психология тұрғысынан егжей-тегжейлі сипаттамасы беріледі, атап айтқанда, ауызша және синхронды аударма оқыту мәселесі, Қазақстандағы ең қызықты және аз дамыған мәселелердің бірі болып табылады.

Кілт сөздер: түсіндіру, ықтималдық болжау, ауызша жауап, өзектілігі, стратегия, декомпрессия, прагматикалық аспект, экстра-лингвистикалық болжау.

BENEFITS AND CHALLENGES OF SIMULTANEOUS INTERPRETATION

*Baydildinova Makhfuza Vakhitovna, Alpamysova Raushan Abdullaevna, Lepasbaeva Arai
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.*

Advantages and obstacles of simultaneous interpretation are under study in this article. A simultaneous interpretation requires a certain stamina and relevant training that can develop speech reactivity in an interpreter. Further there are given types of simultaneous interpretation, presented several of its varieties and advice for interpreters. Also there provides a detailed description of interpretation in terms of psychology. The problem of training oral and simultaneous interpretation in particular, is one of the most interesting and least developed problems in Kazakhstan.

Keywords: interpretation, probabilistic forecasting, verbal responsiveness, relevance, strategy, decompression, pragmatic aspect, extra-linguistic forecasting.

ҚАЗАҚ ХАЛҚЫ БЫРЫМДАРЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Қаири Нұрхализа,

Қызылжар орта мектебінің 7 класс оқушысы,

Қобда ауданы, Ақтөбе облысы,

Раева Мария Сериковна,

ДВА докторы, «Психология, филология және аударма ісі» кафедрасының доценті,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Бұл мақала қазақ халқымен ғасырлар бойы жасасып келе жатқан ырымдар жүйесінің халқымыздың өмірінде, салт-санасында, әдет-ғұрпында, тұрмыс-тіршілігінде кеңінен көрініс тапқанын бейнелейді.

Кілт сөздер: ырым, тәрбие, халық, қазақ халқы, салт-дәстүр, мәдениет, ұрпақ, өнеге.

Ырымдар арқылы бала тәрбиелеу, жат әдеттерден тыю, туындауы мүмкін қауіп-қатерлерді ескерту және т.б. нәрселер ұлтымыздың рухани кеңістігінде әлі күнге дейін сақталып келе жатқан тарихи, этномәдени, әлеуметтік мәні терең дүние. Кейбір ырымдар баяғы замандардағы шамандық, тәңірлік наным-сенімдердің сипаты, белгісі ретінде де көрініс беріп жатады. Қалай дегенмен, ырымдарды халқымыздың ұлттық болмысынан бөле-жара қарауға болмайды. Сонымен қатар ырымды жеке адам бұлжытпай орындау үшін сездірілетін рәміздік әрекеттер жүйесі деуге де болады. Ырымдардың барлығы бірдей жақсылыққа кенелтетін болжамдармен ғана емес, адамға төнетін қауіп-қатер туралы да жорамал жасауға мүмкіндік береді.

Ырымдардың шындыққа жанасатынын нақты біле алмасақ та, іштей сенетініміз хақ. Ырымға сену керек пе, әлде сенбеу керек пе деген мәселенің құпиясы әлі күнге дейін ашылған емес. Мәселен, «көз тиюден сақтайтын» сан түрлі ырымдар бар. Ырыммен қатарлас жүретін тұмар тағу, аластау, бақсылықпен емдеу, жауырынға қарап болжау, құмалақ салу сияқты дәстүрлі ұлттық ерекшеліктер көне түркі мәдениетіне ортақ құндылықтар деп саналады. Мысалы, қазақтың ырымдарының астарында сан түрлі тақырыпты қамтитын мәдени-этикалық тәрбиелеу таңбалары жатыр.

Дегенмен, біздің ата-бабаларымыз ғасырлар бойы осы ырымдармен балаларын тәрбиелеп отырған, олардың әрқайсысының астарлы мағынасы бар.

Халқымыздың тәрбиелік құралдарының күнделікті қолданылатын үлгі, өнеге түрлерінің бірі – ырым.

Ырым – халықтың жақсы ниетінен туған ғұрып. Ырым жолдары мен түрлері көп, халықтың сенімі мен ақ ниетінен, шын көңілінен туған ұлттық ерекшеліктің бір саласы.

Қазақтың ырымдары - ұлттық тәрбие көзі, яғни қазақ халқы кішкентай кезінен жақсылыққа үйір, жаман әдеттерден аулақ болсын деп ырым арқылы баласын тәрбиелеп отырған. Қазақ халқының қанына сіңген тектігі, адамгершілігінің жоғары болуы, әртүрлі келеңсіз көріністерден, әбес қылықтардан аулақ болғаны осы қазақтың ырымдарының арқасы, яғни бала бойына ертеден сіңіргеннен. Біз сол ата-әжелеріміздің ырымдарымен өсіп өніп келеміз. Бұл сөздер балаларды жаман әдет, жат пиғыл, орынсыз қылық, теріс мінездерден сақтандырып отырған. Мұндай ырымдар ел ішінде өте көп. Оның бәрін қамти алмағанмен кейбір үлгілерін жинақ ретінде ұсынып отырмыз.

Халық ұғымындағы ырым ұрпаққа өнегесі, шапағаты тиетін, ізгі қасиеттер жұғысты болса екен деп қолданылатын ғұрыптың түрі. Ол негізінде жақсы ниет пен көңілге медеу, тілекке сүйеніш табу үшін қолданылады. Киелі, қасиетті ерекше бір рухтан сол арқылы медет тілейді. Ал кей әрекеттерден жамандық шақырады деп ырымдайды.

Ата салт - дәстүріміз, рухани байлық, әдепті болып өсуге, ырым деп ізеттілікке тәрбиелеу халық қазыналарының бірі. Әр ырымның астарында мән жатады. Үлкендерден естіп жүрген осы өсиетті сөздерді естіп өскен әр қазақ баласы әдепті, инабатты болып келеді.

Барлық нәрсе біздің ішкі сана-сезімде туады ғой, неге сенсең - сол болады. Сол себепті де жақсы нәрселерін алып, жаманын ысырып отыру керек.

Халқымызда «баланы-жастан» деген сөз бар. Бала оңы мен солын танымай жатып-ақ көп нәрсені үйренуге тырысқанымен, кейде белгілі бір нәрселерден тыйып жатамыз. Жалпы қазақта ырымдар көп қой. Осы ырымдардың өзі ертеңгі күнгі үлкен тәрбиенің қайсар бұлағы екенін ұғына білуіміз керек. Тозбаған киімді тастауға болмайды. Қазақ халқында тозбаған киімді тастау - жаман ырым. Егер адам оны кигісі келмесе, біреуге сыйлауы керек, тәубе айтып жүру, міне, осының бәрі - үлкен тәрбие. Қазір балаларды әкесі мен шешесі тәрбиелеп жатқан жоқ компьютер мен теледидар тәрбиелеп жатыр. Жалпы қазақ халқы тұрмыс-салтымызға, ырымға айрықша мән беретін елміз. Демек, ырым – жақсылықтан өнеге алып, оған жету үшін жасалынатын әрекет.

Қазақ халқы бала тәрбиесіне мән беріп, оның ырымдарын, салт – дәстүрін ерекше сақтаған. Ырым – жақсылықтан өнеге алып, оған жету үшін жасалатын әрекет. Халқымыздың әдет – ғұрпын, салт-санасын жақсы біліп, оны іс жүзінде орындай білу – әрбір перзенттің борышы. Ол – мәдениеттің белгісі.

Ырым дүниежүзі халықтарының бәрінде бар. Кейде біз «өте ырымшыл, діншіл екен» деп жатамыз. Діншілдік – ырымшылдық емес. Ырым-тәрбие. Әсіресе отбасылық мәдениетіне келгенде біздің алдымызға түсетін ұлттар кемде кем деп ойлаймыз. Алайда «елу жылда ел жаңа, жүз жылда қазан жаңа» демекші ұлттардың аралас қоныстануы мен жаппай жаһандандыру үрдісінің, басқа да себептердің кесірінен тамаша салт санамыз құрдымға кетіп бара жатқаны да шындық. Көп адамдар қазақ ырым етеді - ырымы қырын кетеді деп мән бермейді, алайда оның түп астарында қандай ғылымилық жатқанын олар түсіне бермейді. Кезінде қазақ шала туған баланы тымаққа салып өсірген, сәбидің кем күндерін тымақтың ішіне ұлпа мамық немесе ботаның түбігін, түйенің жабағысын орауыш етіп, керегеге байлап күн түсетін, немесе қыс мезгілі болса жылы орынға бағады. Уақыты толып жақсы болған соң барып бесікке бөлейді, бұл жындының қылығы деп ойлайды, алайда қазір медицинадағы шағын әйнек қорапша, төк нұры арқылы нәрестені емдеу тәсілінің ең қарапайым түрін біздің қазақ ертеде ақ қолданған деуге әбден болады. Ал «балаға немесе үлкен адамға бетінді баспа, жағыңды таянба жаман болады» дейтін ырым бар. Бұндағы жалпы жаман болуға келсек, беті күйелі адам немесе жамандық істеген жандардың елге қарайтындай беті жоқ, бетін басып көзін көптен тайдыра қашатыны шындық қой, немесе қайғылы оқиға болғанда жағын таянып, отыра кету, тағдырдың пенде баласына сыйлаған шарасыздықтан, тарыққанда болатын шартты құбылыстар. Алайда күнделікті тұрмыста балаларға немесе ересектерге бұл қимылдар үнемі кезігіп қалады, оның бәрі қайғырудан, жаман әрекет істеп қоюдан болмаса да, адамдар ортасында «ағаш ағаштан - адам адамнан тәлім алады» демекші осындай әдеттер жиыны қалаптасады, сол себепті қазақ оны ырымға кіргізіп жаман болады деген тағылым арқылы тежем салған. Ал шынында жаман бола ма? Жоқ олай емес одан келіп ығатын ең үлкен жамандық үнемі бетіңізді бассаңыз, жағыңызды таянсаңыз, сіздің бет пішініңізде өзгеріс болады, әжім түседі. Сәбилер жөнінде енді өсіп келе жатқан дене мүше сүйегіне ықпал етері сөзсіз ғой, сол себепті де оны «бетінді баспа әкең өліп қалады» жаман ырым деп тежем істеген. Қандай даналық? Ендеше бұл сияқты ырымдар көп. Ең маңыздысы, ұрпақ тәрбиесі қазақилыққа бет бұрмаса не зардап болар екен.

Қазақтың ырымы – ұлттық тәрбие көзі, яғни қазақ кішкентай кезінен жақсылыққа үйір, жаман әдеттерден аулақ болсын деп ырымдар арқылы баласын тәрбиелеп отырғанын біз жоғарыда атап өткенбіз. Халқымыздың қанына сіңген тектілігі, адамгершілігінің жоғары болуы, әртүрлі келеңсіз көріністерден, әбес қылықтардан аулақ болғаны осы қазақтың ырымдарының арқасы, яғни бала бойына ертеден сіңіргеннен. Біз сол ата – әжелеріміздің ырымдарымен өстік. Үлкендер бізге обал – сауапты кішкентайымыздан құлағымызға сіңірді. Біздің халық нан мен тұздың қатарына ағарғанды жатқызады, өйткені ақты да қатты қадірлеген. Адам баласы анасының сүтімен жетілетін болса, малдың төлі де – сол, өзінің

енесінің ақ сүтімен жетіледі. Мал да өзінің ұрпағын сүтімен өсіреді. Оның үстіне біздің қазақ төрт түлік малдың қадірін жан – жақты білген, өзінің өміріне тірек еткен. Қазақ – малды көп ұстаған халық. Ақтың қадірін, өзгелерге қарағанда, дәл қазақ халқындай жақсы білетін әрі қадірлейтін халық кемде – кем шығар. Алғаш найзағай ойнағанда, көктемнің алғашқы жауыны жауған кезде киіз үйдің босағасына, керегелерінің басына ырымдап ақ жағады. Көктен жаудырсын, жерден өндірсін, ақ мол болсын, береке болсын деген ізгі тілек жатыр мұның астарында. Қазақ ұғымындағы ақ атаулы – азықтың тамақ қана емес, ол шынымен қаншама төлді өсіріп отырған қасиетті сүт қой. Сондықтан ананың ақ сүтін ардақтай білетін қазақ халқы малдың сүтін де қадірлеген. Қазақта «ақ» сөзімен тығыз байланысты ұғым өте көп. «Ақ жаулықты ана», «ақ сақалды қарт», «ақ сүт», «ақ неке» дегендей, ақ сөзімен байланысқан ұғымы терең сөздер тазалықты, пәктікті айғақтайды. Жыланға да көңіліміздің түзулігін білдіріп, жамандық жасамай, басына ақ тамызып шығарып жібереміз. Қазақ ешқашан үйге кірген жыланды өлтірмейді. Өйткені жылан өздігінен, қарнын тойғызу үшін адамды шақпайды, тиіп кеткенде өзін қорғау үшін шағады. Алла тағала тектен – тек ештеңені жаратпаған. Қазақта «жатқан жыланның құйрығын баспа» деген сөздің өзі біраз жайды аңғартпай ма?! Тіпті адам таңғаларлық, қазақтың әрбір ырымында өзінде ұлттық тәлім–тәрбиенің көзі жатыр деуге болады. Түсінген адамға тіпті қазақтың әрбір сөзінің өзі – ұрпағына қалдырған үлкен қазынасы. Өкініштісі, оның мағынасына терең бойламаймыз. Бүгін де көшеде төгіліп қалған сүтке мән бермейміз, шалпылдатып басып бара жатқандарды да көреміз. Бұл да – ұлттық сананың, ұлттық психологияның сұйылып бара жатқандығы.

Халық ұғымындағы ырым ұрпаққа өнегесі, шапағаты тиетін, ізгі қасиеттер жұғысты болса екен деп қолданылатын ғұрыптың түрі. Ол негізінде жақсы ниет пен көңілге медеу, тілекке сүйеніш табу үшін қолданылады. Киелі, қасиетті ерекше бір рухтан сол арқылы медет тілейді. Ал кей әрекеттерден жамандық шақырады деп ырымдап жатады. Ата салт - дәстүріміз, рухани байлық, әдепті болып өсуге, ырым деп ізеттілікке тәрбиелеу халық қазыналарының бірі. Әр айтылған ырым астарында мән жатады. Үлкендерден естіп жүрген осы өсиетті сөздерді естіп өскен әр қазақ баласы әдепті, инабатты болып келеді.

Демек, бүгінгі ұрпақ ұмыта бастаған ырымдарды біз шамамыз келгенше жан-жақты зерттеп, саралап көрдік. Өртүрлі ырымдар қазақта мыңдап саналады. Оның бәрін түгендеуге біздің шамамыз жетпеді. «Алтынның қолда бар қадірі жоқ» – дегендей атадан келе жатқан ырымдар – балаға мұра болып келе жатқан осы бір салт-дәстүрлерінен қол жазып қалмай тұрғанда келер ұрпаққа аманат қылайық.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері: Алматы, «Қайнар» 2005 ж.
2. Бегманов Қ. Халқы мықтының – салты мықты: Алматы, «Өлке» 2010 ж.
3. Кенжеахметұлы С. Ұлттық әдет-ғұрыптың беймәлімі: Алматы, «Санат» 1998 ж.
4. Кенжеахметұлы С. Жеті қазына: Алматы, «Ана тілі» 2001 ж.
5. Көпіш Ә. Той-қазына. Алматы: «Өнер», 2008 ж.
6. Ақ желкен журналы - 12/2007 ж.
7. Қазақы тыйымдар мен ырымдар: Алматы, «Өнер» 1998 ж.
8. Бала би журналы - 12/2003 ж.
9. Ахметова З.: Қазақтың тыйым сөзі – ұлттық тәрбие көзі /интернет/.

ВОСПИТАТЕЛЬНАЯ РОЛЬ КАЗАХСКИХ НАРОДНЫХ ПРИМЕТ

Каири Нурхализа, Раева Мария Сериковна

Кызылжарская средняя школа,

Казахско-Русский Международный университет; 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В данной статье рассмотрена роль казахских народных примет в воспитании подрастающего поколения.

Ключевые слова: Приметы, воспитание, народ, казахский народ, традиции и обычаи, культура, поколение.

THE ROLE OF KAZAKH FOLK SIGNS IN UPBRINGING

Kairi Nurkhaliza, Rayeva Mariya Serikovna

Kyzylshar secondary school,

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

This article presents the role of Kazakh folk signs in upbringing. The young researcher presents in her project work a lot of Kazakh folk signs. The signs were comprehensive analyzed.

Keywords: Signs, upbringing, folk, Kazakh folk, traditions, customs, culture, generation.

ЭМОЦИОНАЛЬНЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ БУДУЩЕГО СПЕЦИАЛИСТА ПЕДАГОГА-ПСИХОЛОГА

Мулдашева Назгуль Сериковна,

магистр социальных наук, преподаватель кафедры Психологии, филологии и
перевода,

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

В статье рассматриваются такие понятия как социальный и эмоциональный интеллект. Теоретический обзор данных понятий в отечественной и зарубежной литературе позволил выявить закономерную связь между понятием социальный интеллект и социальной успешностью. Исследования Дж. Гоулмена связывают эмоциональный интеллект с лидерством и профессиональной успешностью личности. Проведенное исследование выявило связь между способностью к пониманию поведения других людей и эмоционально-волевой регуляцией личности.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, социальный интеллект, эмпатия, тревожность, стрессоустойчивость.

Оптимизация профессиональной подготовки будущих педагогов-психологов в современном вузе предполагает формирование у них профессиональных ключевых компетенций, позволяющих им быть конкурентоспособными в своей профессиональной деятельности, которая направлена на психологическое обеспечение образовательного процесса, психологическую реабилитацию детей и взрослых.

Профессиональная успешность личности, несомненно, связана со знаниями, умениями и навыками, эрудицией и способностью к мышлению в целом. Однако в большинстве случаев высокого уровня общего интеллекта оказывается недостаточно. Эффективность профессиональной деятельности молодого специалиста, занятого в сфере «субъект-субъектных» отношений во многом обуславливается умением понимать свои эмоции и распознавать эмоции других людей. Как показывают исследования Д. Гоулмана [1], профессиональному и жизненному успеху личности во многом способствует высокий уровень эмоционального интеллекта. Феномен эмоционального интеллекта, его структура и предпосылки развития рассматривались как зарубежными учеными (Дж. Мэттьюс, Р.Д. Робертс, С.Дж. Стейни др.), так и отечественными (И.Н. Андреева, Д.В. Люсин, М.А. Манойлова, М.А. Спасская и др.).

Концепция эмоционального интеллекта (ЭИ), возникшая в начале 1990-х гг., отражает идею единства аффективных и интеллектуальных процессов. В широком смысле к ЭИ относят способности к опознанию, пониманию эмоций и управлению ими; имеются в виду, как собственные эмоции субъекта, так и эмоции других людей [1].

В последние годы наметился некоторый прогресс в формировании научных основ ЭИ, но остается много серьезных трудностей. Прежде всего, это касается определения самого понятия ЭИ. Точки зрения разных авторов по этому поводу пересекаются лишь частично, многое четко не сформулировано, иногда понятие ЭИ трактуется чрезмерно широко. Существование двух типов моделей ЭИ — смешанных и моделей способностей — приводит к разным подходам к его измерению, причем эти подходы дают результаты, не согласующиеся друг с другом [2, 3]. Остается неясным, на каких когнитивных процессах основывается ЭИ и какую роль он играет в адаптации человека к окружающему миру.

Основная модель ЭИ как способности была предложена Дж. Мэйером и П. Сэловеем (например, Mayer, Salovey, 1997). В рамках этой модели ЭИ определяется как набор иерархически организованных способностей, связанных с переработкой информации, которые объединяются в четыре «ветви» см. Рисунок 1.

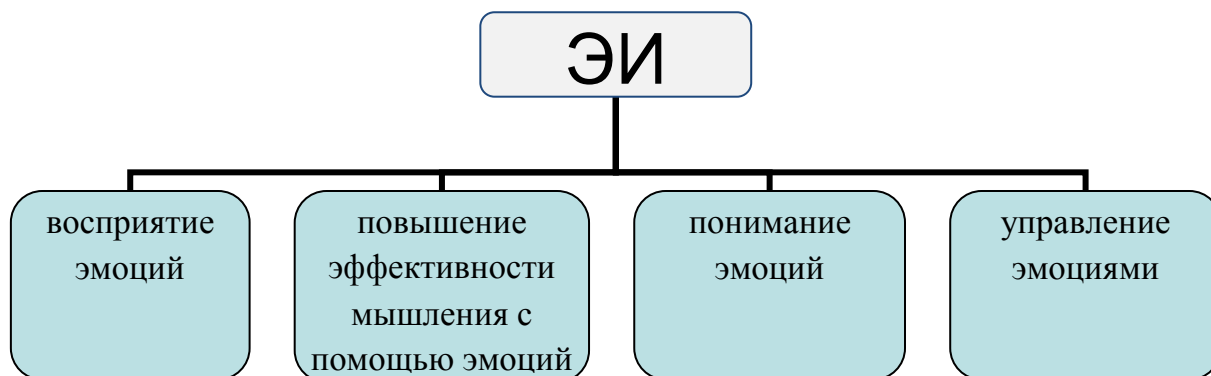

Рисунок 1. Иерархическая модель ЭИ Дж. Мэйера и П. Сэловея

Такая иерархическая последовательность основывается на следующих рассуждениях. Способность распознавать и выражать эмоции (первая «ветвь») является необходимой основой для порождения эмоций в целях решения конкретных задач (вторая «ветвь»). Эти две способности имеют процедурный характер. Они являются основой для декларативной способности к пониманию событий, предшествующих эмоциям и следующих за ними (третья «ветвь»). Все вышеописанные способности необходимы для внутренней регуляции собственных эмоциональных состояний и для успешных воздействий на внешнюю среду, приводящих к регуляции собственных и чужих эмоций (четвертая «ветвь»).

Д. Гоулмен (Goleman, 1995) основал свою модель на ранних представлениях Сэловея и Мэйера (Salovey, Mayer, 1990), но добавил к выделенным ими компонентам ещё несколько, а именно энтузиазм, настойчивость и социальные навыки. Выделяются четыре главных составляющих ЭИ:

- самосознание
- самоконтроль
- эмпатия
- навыки отношений [3].

Отталкиваясь от существующих концепций, Люсин Д.В. предложил свою концепцию ЭИ. Согласно двухкомпонентной теории Люсина Д.В. [4], эмоциональный интеллект состоит из способности к пониманию своих и чужих эмоций и способности к управлению своими и чужими эмоциями. Для уточнения этого определения следует раскрыть, что имеется в виду под способностью к пониманию и управлению эмоциями. ЭИ - это психологическое образование, формирующееся в ходе жизни человека под влиянием ряда факторов, которые обуславливают его уровень и специфические индивидуальные особенности [5]. Можно указать на три группы таких факторов (см. рисунок 2).

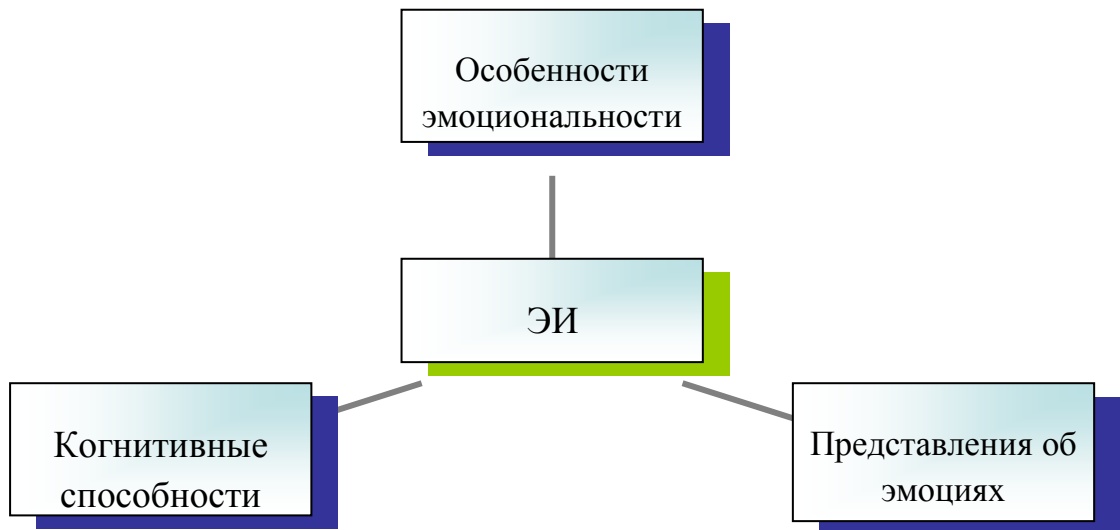

Рисунок 2. Факторы, влияющие на эмоциональный интеллект.

Результаты проведенных исследований показали, что эмоциональный интеллект оказывает влияние на познавательную деятельность студентов. Высокий уровень развития эмоционального интеллекта у студентов обеспечивает внутреннюю регуляцию собственных

Однако в современной системе высшего образования, направленной на развитие академического интеллекта, не уделяется должного внимания развитию эмоциональной сферы будущих специалистов.

Для ее достижения были использованы следующие методики: Опросник эмоционального интеллекта «ЭмИн» Д.В. Люсина, Опросник EQ Н. Холла, Тест Спилберга Ч.Д., Ханина Ю.Л. «Личностная и ситуативная тревожность». Эмпирическое исследование проводилось на базе Казахско-Русского Международного университета.

Рассмотрим полученные данные, более 67% респондентов испытывают высокий уровень тревожности. 30% студентов, будущих специалистов психологов, показывает низкие показатели по уровню ситуативной и личной тревожности. Данное обстоятельство говорит о том, что студенты испытывают сложности в стрессовой ситуации (см. Рисунок 3).

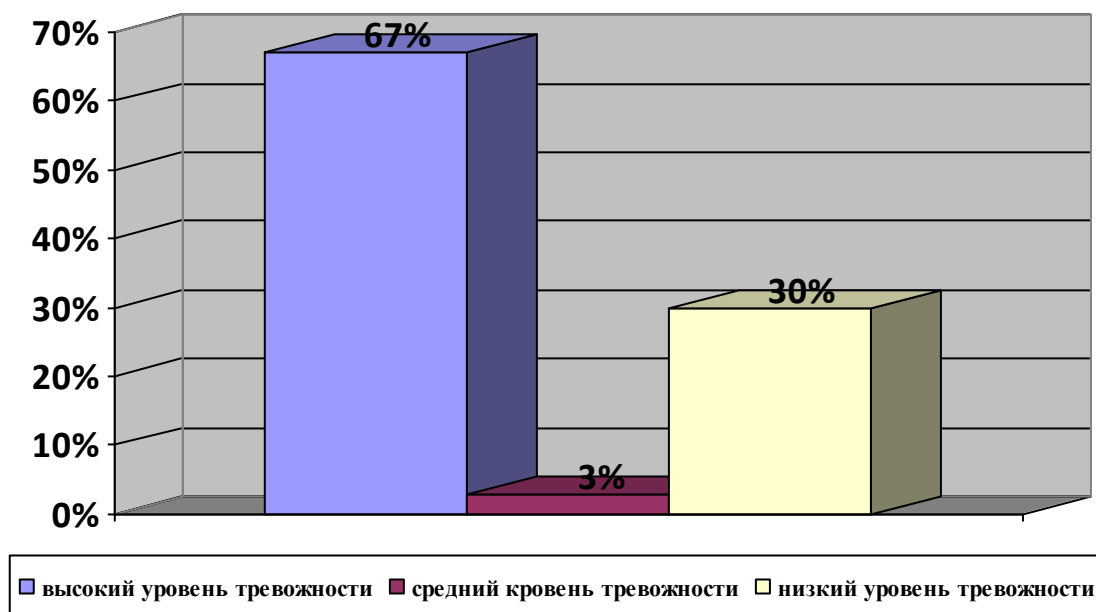

Рисунок 3. Сравнительный анализ данных по уровню тревожности.

С помощью опросника EQ Н. Холла были исследованы такие особенности эмоционального интеллекта студентов, как эмоциональная осведомленность, эмоциональная неригидность, самомотивация, эмпатия и умение воздействовать на эмоциональное состояние других людей.

Анализ результатов свидетельствует о том, что среди студентов – будущих педагогов-психологов преобладают лица с низким и средним уровнем эмоциональной осведомленности (77 %), и управление своими эмоциями (89%), они не владеют информацией о природе эмоций и эмоциональных состояний, испытывают сложности в распознавании собственных чувств и не умеют распознавать эмоциональное состояние окружающих.

Однако у испытуемых развиты такие показатели эмоционального интеллекта как самомотивация (63 %) и умение воздействовать на эмоциональное состояние других людей (66,6 %), эмпатию проявили (41%). Таким образом, прослеживается определенная закономерность, с одной стороны испытуемые испытывают сложности в осознании и управлении своим эмоциональным состоянием, с другой стороны имеют тенденцию самомотивации и стремление управлять эмоциями окружающих.

Анализ результатов исследования, проведенного со студентами – будущими педагогами-психологами по методике «ЭмИн» Д.В. Люсина, показал, что только 29 % студентов имеют высокий уровень развития эмоционального интеллекта. Количество испытуемых со средним уровнем развития эмоционального интеллекта составляет по 47 % выборки. Испытуемые, показавшие низкие данные по уровню развития эмоционального интеллекта составили 34% выборки.

Так, средний уровень развития межличностного эмоционального интеллекта был выявлен у 63 % испытуемых, внутриличностного эмоционального интеллекта – у 67 %, способности к управлению своими и чужими эмоциями – у 46 %, а способности к пониманию своих и чужих эмоций – у 64 %. Низкий уровень межличностного эмоционального интеллекта был диагностирован у 27 % опрошенных, внутриличностного эмоционального интеллекта – у 33 %, способности к управлению своими и чужими эмоциями – у 34 %, а способности к пониманию своих и чужих эмоций – у 36 % опрошенных.

В ходе корреляционного анализа общего эмоционального интеллекта и его компонентов было выявлено следующее: общий эмоциональный интеллект умеренно сильно положительно взаимосвязан со стрессоустойчивостью ($r=0,404$), что значит, что чем выше уровень развития общего эмоционального интеллекта, тем выше уровень развития стрессоустойчивости. Таким образом, на основании корреляционного анализа результатов исследования установлено, что между общим эмоциональным интеллектом, межличностным эмоциональным интеллектом и способностью к управлению своими и чужими эмоциями существует положительная статистически значимая взаимосвязь. Развитие эмоционального интеллекта студентов является одним из условий формирования гармоничного специалиста психолога-педагога, психологически готового к насыщенной стрессом профессиональной жизнедеятельности.

Список использованной литературы:

1. Андреева, И.Н. ЭИ: исследования феномена / Андреева И. Н. - М.: 2006. - 78-86 с.
2. Робертс Р.Д., Мэттьюс Дж., Зайднер М., Люсин Д.В. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике. // Психология: Журнал Высшей Школы Экономики, 2008. - 120 с.
3. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.
4. Люсин, Д.В., Современные представления об эмоциональном интеллекте Социальный интеллект: теория, измерение, исследования / Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 2004.
5. Bradberry, T. & Greaves, J. (2005). The Emotional Intelligence Quick Book, (New York: Simon and Schuster). Bradberry, T. and Greaves J. (2005) "Heartless Bosses, " The Harvard Business Review.

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГ МАМАНДАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІ

Мулдашева Назгуль Сериковна

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақалада әлеуметтік және эмоционалды интеллект түсініктері қарастырылады. Теориялық ұғым түсінігі шолуында отандық және шетел әдебиеттерінде әлеуметтік интеллект түсінігі мен әлеуметтік табыстың арасындағы заңды байланысты айқындап шығарды. Дж.Гоулменнің зерттеуі бойынша эмоционалды интеллект кәсіпшілікпен және тұлғаның кәсіби табыстылығымен байланыстырады. Зерттеу нәтижесі бойынша сырт адамның қылығының түсінушілігіне деген қабілеті мен тұлғалық эмоционалды-ерікті регуляцияның арасында айқындалады.

Кілт сөздер: эмоционалды интеллект, әлеуметтік интеллект, эмпатия, мазасыздық, стресске тұрақтылық

EMOTIONAL INTELLIGENCE THE FUTURE EXPERT PSYCHOLOGIST

Muldasheva Nazgul Serikovna

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

Theoretical framework of IQ has been rapidly changed. The view of EI as key factor of human success was shown by different studies. The research has demonstrated a link between the ability to understand other people's behavior and emotional regulation, EI. The early Emotional Intelligence theory was originally developed during the 1970s and 80s. Emotional Intelligence is increasingly relevant to organizational development and developing people, leadership because the EQ principles provide a new way to understand and assess people's behaviours, management styles, attitudes, interpersonal skills, and potential.

Keywords: emotional intelligence, social intelligence, empathy, anxiety.

ЖӨКЕЙ ШАҢҒЫТБАЙҰЛЫНЫҢ «ҚҰЛ МЕН ҚЫЗ» ДАСТАНЫ ТУРАЛЫ

Нұрмұқанова Г.М.,

«Филология» мамандығының 2 курс студенті,

Ермуханова И.Ж.,

филология магистрі, «Психология, филология және аударма ісі» кафедрасының аға оқытушысы,

Исина Ж.А.,

филология ғылымдарының кандидаты, «Психология, филология және аударма ісі» кафедрасының меңгерушісі,

Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Мақалада ХХ ғасырдың басында өмір сүрген жергілікті эпик ақын Жөкей Шаңғытбаевтың «Құл мен қыз» дастанының көркемдік ерекшелігі талданған.

«Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек», - деп тұңғыш президентіміз Н.Ә.Назарбаев айтқандай, егер біз өткенімізден сусындамасак болашағымызды да біле алмайтынымыз анық. Сол себепті де біз өткенге көз жүгіртіп, өткен тарихымызбен болашағымызды әр уақытта да байланыстырып қарауымыз қажет.

Көркемдік дамудың, әдеби процестің маңызды бір заңдылығы - әдеби байланыстар – әлемдегі тоғысулар мен қарым-қатынастардың, рухани байлықтардың алмасуы. Қай әдебиет болмасын да өзара байланыссыз, қарым-қатынассыз толық кемеліне келе алмақ емес. Қазақ халқының әдеби даму тарихында оның өзге халықтармен әдеби байланысы, зерттеу ісінде З.Ахметов, Ө.Күмісбаев және Ш.Сәтбаев т.б еңбектерінің рөлі ерекше.

«Әдебиеттану» терминдер сөздігінде: «Әдеби байланыс – ұлттық әдебиеттер арасындағы көркемдік дәстүрлер жалғастығы, ықпалдастығы. Әдеби байланыс нышандары жазушының қалыптасқан әдеби дәстүрлерге табан тіреуінің нәтижесінен, сондай-ақ тамырлас әдебиеттер арасындағы типологиялық ұқсастықтан туындайды» делінген [1].

Сан ғасырлық тарихы бар қазақ ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің түп-төркінін, қайнар бастауын объективті түрде зерттеудің ғылыми принциптерінің бірі – ежелгі рухани мұраларды өзара байланысты түрде алып қарастыру, яғни көркемдік дәстүр жалғастығы заңдылықтары арқылы танып білу.

Тарихи жалғастықтың өзі қоғамда бұрыннан қалыптасқан белгілі-бір дәстүрге негізделеді. Дәстүр дегеніміз – бір ұрпақтан келесі ұрпаққа ұдайы ауысып отыратын, тарихи тұрғыдан қалыптасқан, әлеуметтік нормалар мен көзқарастардың рухани негізі екені мәлім. Мұның өзі көркем дәстүр жалғастығына да тікелей қатысты болып келеді. Өйткені әрбір ұрпақ өзінен бұрын ғұмыр кешкен барлық ұрпақтар жасаған рухани мұраны игеріп, оны жаңа қоғамдық-тарихи жағдайға сәйкес жетілдіріп отыруы тиіс. Сонда ғана қоғам дамуының рухан мүмкіндігі объективті түрде жүзеге асады.

Міне осы дәстүрді жалғастырушы ақындардың бірі – Жөкей Шаңғытбайұлы. Жөкей Шаңғытбайұлы 1901 жылы Ақтөбе облысы, Ырғыз ауданы, Ұзынкөл ауылында дүниеге келген. Қазақ шежіресі бойынша Жөкей Кіші жүздегі Шөмекей руынан. Шөмекейден төрт бала – Аспан, Бозғыл, Тоқа, Көнек тараған. Осының Көнегі. Көнектен – Бегісай, одан – Құлшық, одан – Ая мен Сая. Аядан – Бабан, Батай, Бөдене. Бабаннан он сегіз бала тараған. Соның бірі – Есіркеп. Есіркептен – Бітірбай, Бітірбайдан – Шаңғытбай, Құлжабай және Телеу деген үш бала. Шаңғытбайдан – Жөкей мен Көкібай туған [2, б.б.].

Жөкей – эпик ақын. Батыс Қазақстандағы эпикалық дәстүрді жалғастырушы. Жөкей шығармаларын насихаттаған Жәкібай Сағынбайұлы, Сәдуақас Құлжабайұлы.

Сәдуақас желісін зерделей отырып, Жөкейдің «Кене хан», «Елемес – Аман», «Дәме сұлу», «Айша қыз», «Кілем жайған», «Шет Ырғыз», «Орқабай алып», «Жанқожа батыр», «Опасыз жар», «Ой қожа мен қыр қожа», «Құл мен қыз» дастандары бар екенінен мәлімет аламыз.

Міне осы дастандардың ішінде ең таңдаулысы «Құл мен қыз» дастаны. Дастан ғашықтық жырға жатады. Бұл дастанда байдың қызы мен құлы арасындағы махаббаты жайында баяндалады. Жыр шамамен 200-ге тарта шумақтан тұрады. Жырдың ұйқасына келер болсақ ақын бұл жырда қара өлең ұйқасын көп қолданған, бірақ шұбыртпалы, шалыс, ерікті ұйқастар да кездеседі. «Құл мен қыз» дастаны көркемдік тәсілдерге өте бай. Жырда: эпитет, теңеу, метафора сонымен қатар, аллитерация мен ассонанс, анафора мен эпифора көптеп кездеседі. Зейнолла Қабдоловтың «Сөз өнері» атты еңбегінде: фигураның (айшықтаудың) бір түрі – қайталау сөз әсерін күшейте отырып, оқырман назарын айрықша аударғысы келген нәрсені не құбылысты бірнеше мәрте қайталап, айтар ойды, ұқтырар сырды ұғымға мұқият сіңіре түсуі деп беріледі». Бұл құбылысты да ақын жырдың көркемдігін күшейту үшін ұтымды қолданған [3, 234 б.].

Көрмедік біз өсіріп ұл *қызығын*,
Кигізіп қызыл жібек қырмызының.
Құда боп, қалың беріп, қыз айттырып,
Көрмедік шашып, жайқап мал *қызығын*.
Түсіріп оң жағыма отау тігіп,
Келінім сәлем етіп тізе бүгіп,
Көрмедік не ұзатып қыз *қызығын* [4, 161 б.].

Дастанда ақын қыз бейнесін суреттеуде: құндызындай, жұлдызындай, хор қызындай, талшыбықтай, қырмызыдай, ақ мақтадай, туған айдай, қызғалдақтай және тағы да басқа теңеулерді қолданған. Жырда эпитеттер өте әдемі келтірілген: салтанатты кісі, шымқай қызыл бұл эпитеттер жырдың сәнін келтіріп, оқырманға ерекше әсер береді.

Жөкей көшпенділік дәуірді өз көзімен көргендіктен, үнемі ат үстінде жүріп, туған жерінің ой-шұқырын, сұлу табиғатын, жан-тәнімен сезінгендіктен табиғат құбылысын суреттеуде көркемдегіш құралдарды ұтымды пайдалана отырып, өте тартымды жыр, мінсіз сурет жасайды. Көркемдік бояуын сан түрлендіре отырып, Жөкей дастанда Әйім сұлуды былайша суреттейді:

Әйімнің жасы келді он тоғызға,
Әркім-ақ ынтық болды осы қызға.
Сұлудың сұңғақ бойлы нұр дидары,
Пара-пар аспандағы ай, жұлдызға.
Қасы қара Еділдің құндызындай,
Нұр жайнар, көзі Шолпан жұлдызындай,
Тік иық, жазық жауырын, құмырсқа бел,
Көрінер көркемдігі хор қызындай.
Күлім көз, оймақ ауыз, жазық маңдай

Ақша бет, ал қызыл жүз қырмызыдай [3, 159 б.]. Қарап отырсақ, әйгілі «Қыз Жібек» жырындағы Жібектің суреттелуімен пара-пар келетін секілді:

Ақ маңдайы жалтылдап,
Танадай көзі жарқылдап,
Алтын шашпау шашында-ай.
Қыз Жібектің ақтығы
Наурыздың ақша қарындай.
Ақ бетінің қызылы

Ақ тауықтың қанындай [4, 108 б.]. Сұлу қыздар бейнесінің суреттелеуі өте тартымды, әсерлі, әдемі. Көркем шығарманың қай-қайсысында болмасын көркем бейне елеулі орын алады. Образ деп – көркем шығармада сөзбен сомдалған кез-келген құбылысты (көбіне әдеби

қаһарман бейнесін) айтады. Міне біз салыстырып отырған екі дастанда да қазақ халқының әдемі әдеп-ғұрпы мен салт-дәстүрлері, одан қалды сол дәуірдегі байлар образы, асқан абыроймен, халқының алдында адал адам ретінде көрініс тапқап.

Балпаң бай:

Сол кезде бір бай болған Балпаң атты,
Кісі еді даңқы шыққан салтанатты.
Ешкім жоқ кіші жүзде одан озар,
Әрі ер, әрі жомарт, сауатты [3, 158 б.].

Базарбай:

Жағалбайлы елінде,
Базарбай атты байы бар.
Байлығын оның сұрасаң,
Өлшеу қылып айтуға
Хисап жетпес жайы бар...[4, 86 б.]

Аталған ұқсастықтар, әр жолдың пара-пар келуі Жөкейдің халық ауыз әдебиетінен сусындағанын көрсетеді. Ұқсастықтар мұнымен аяқталмайды. Айтып өткендей «Құл мен Қыз» дастаны мен «Қыз Жібек» дастаны ғашықтық жырға жатады. Осы екі жырда да екі ғашықтың бір-біріне деген сезімі, махаббаты, сағынышы көркемделіп баяндалады.

«Құл мен Қыз» дастанында:

Екі жас талап қылып қосылуға,
Жанға айтпай жас пікірін жасыруда:
Жалынды жас жүректің махаббаты,
Ынтық боп қосылғанша асығуда.
Көрген соң ғашық жарын көңілі тасты,
Ибамен иек қағып амандасты;
Қосылып, қолын ұстап, емін-еркін,
Сүйісті, құшақтасты мауқын басты [3, 188 б.].

«Қыз Жібек» дастанында:

Екі ғашық қосылып,
Әңгіме дүкен құрады.
Екеуінің суреті
Ләйлі-Мәжнүн болады.
Екі бекзат қосылып,

Күндей балқып тұрады [4,342]. Ғашықтардың сезімге берілуі, бір-бірін көргендегі қуанышы, көзайым болуы – жыршының асқан шеберлігінен туындаған дүниелер.

Аталған екі жырда қазақ халқында ел арасында дұшпандардың болғаны байқалады. Дұшпанына сұлуды қимау, намысқа берілуі, қыз баланың жат жұрттық болып жаратылуы тарихта бар жағдай. Осы арқылы ақын дастанның көркемдігін де арттырып, сюжетті тартысты шебер пайдаланған.

«Құл мен Қыз» дастанында:

Ғашық көп қыз Әйімге ел-жұртында,
Аңдысқан бәрі дұшпан жүр сыртында.
Кеткенін Талайлымен біліп анық,
Қимайды намыс қылып қызды құлға [3, 189 б.].

«Қыз Жібек» дастанында:

Ел жауы әрбір жерде жүр ғой тосып,
Хабарлас бір-біріне басын қосып.
Жібекті бұл сапарда ұзата алмай,
Естіген ел аузында сөзден шошып [4, 343 б.].

Ғашықтық жырдың бір ерекшелігі - ғашықтардың ажырасуымен аяқталуында. Осы көрініс екі жырда да кездесіп, жырдың көркемдігін арттырып тұр.

«Құл мен Қыз» дастанында:

Жантілеу ұсына берді алдын тосып,
Талайлы оны көріп кетті шошып:
Мылтықты жақын келіп дүрс еткізді,
Жалғыз оқ аш сүбеден өтті жосып [3, 193 б.].

«Қыз Жібек» дастанында:

Мылтыққа білте басады,
Әруағы оның асады.
Төлеген сынды мырзаның
Қанын судай шашады [4, 132 б.].

Ғашықтық жырлардың соңы қайғымен, бас кейіпкердің өлімімен аяқталуы немесе қос ғашықтың қосыла алмауы – дастандарға тән дүние, тартысты сюжет.

Жөкей Шаңғытбайұлының «Құл мен қыз» дастаны көркемдігі жағынан жоғары, әдемі, әсерлі жазылған, бір деммен оқылатын шығарма. Қорыта келгенде, «Құл мен қыз» дастаны аймақтық әдебиеттануда өз орны бар, әлі де зерттеуді талап ететін дастан. «Қыз Жібек» жырымен салыстыруымыздың өзі дастанның көркемдігі жағынан алда тұрған шығарма екеніндігін көрсетеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. «Әдебиеттану» сөздігі.
2. Асанов Ж. Жөкей Шаңғытбайұлы дастандары. – Алматы: «Ел шежіре». 2007. – 288 бет.
3. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: «Санат», 2002. – 360 бет.
4. Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2009. Т. 53: Ғашықтық жырлар. – 456 бет.

ШАНҒЫТБАЙҰЛЫ И ПРОВОДИТСЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ, ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ҚҰЛ МЕН ҚЫЗ»

Нұрмұқанова Г.М., Ермуханова И.Ж., Исина Ж.А.

Казахско-Русский Международный университет, 030006, Ақтобе, ул. Айтеке би, 52,

В статье рассматривается творчество казахского поэта эпика XX века Жөкея.

SHANGYTBAIULY AND CONDUCT'S ARTISTIC, LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF CREATION «ҚҰЛ МЕН ҚЫЗ»

Nurmukhanova G.M., Ermukhanova I.Zh., Issina Zh.A.

Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

In this article one considers the work of the XX centuries kazakh poet epicist Zhokey

*ТЕХНИЧЕСКИЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ /
ТЕХНИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ҒЫЛЫМДАРЫ*

JAVA-ТЕХНОЛОГИИ В ИНТЕРНЕТЕ

Ермағамбет Нұрсұлтан Мирғалиұлы,
магистрант специальности «Информационные системы»,
научный руководитель: **Әбілмажинова Баян Сабетбековна,**
кандидат физико-математических наук, доцент кафедры «Информационные системы»,
АРГУ им К.Жубанова, Актобе, 030000, ул.Гришина, 7,

В связи с ростом услуг и пользователей в интернете, создание мультиплатформенных программных обеспечении ставится на передовые места. Одни из которых Java-технологии. В данной статье описаны виды Java-технологии в Интернете и некоторые отличия от JavaScript-a.

Ключевые слова: Java, Апплет, Сервлет, Портлет, Java Server Pages.

При слове Java-технология в интернете многим пользователям приходит на ум в первую очередь это, *JavaScript*. Конечно, из за созвучности их названия, спутать их гораздо легко.

Но, *JavaScript* — прототипно-ориентированный сценарный язык программирования. Является реализацией языка ECMAScript (стандарт ECMA-262).

JavaScript обычно используется как встраиваемый язык для программного доступа к объектам приложений. Наиболее широкое применение находит в браузерах как язык сценариев для придания интерактивности веб-страницам. Кроме созвучного названия, к продуктам компании *Sun Microsystems* ничего общего нет.

Перейдем непосредственно к самим Java-технологиям. В Java-технологиях в интернете используются следующие инструменты: *Javaапплет*, *Javасервлет* и *портлет*.

А теперь каждому по порядку.

Апплет.

Апплёт (англ. applet от application — приложение и -let — уменьшительный суффикс) — это самостоятельный компонент программного обеспечения, работающий в контексте другого, полновесного приложения, предназначенный для одной узкой задачи и не имеющий ценности в отрыве от базового приложения.

Наиболее часто термин используется в следующих значениях:

1) Java-апплет — программный компонент в двоичном коде виртуальной машины Java, исполняется в окне браузера Web-страниц, в целях безопасности обособлен от основной системы в т. н. «песочнице» (англ. sandbox).

2) Элемент модульных диалоговых сред *X WindowSystem (GNOME, KDE, Xfce)*, *MicrosoftWindows*, *AppleMac OS*. Является приложением в машинном коде для соответствующей ОС, взаимодействует с основным приложением (менеджером окон) посредством стандартного API. Хотя обычно под апплетом подразумевают элемент, который может быть отдельно установлен, удалён или настроен пользователем, типичные примеры апплетов — часы-календарь и Языковая панель Windows, Панель управления и различные оснастки консоли MMC.

Мы рассматриваем непосредственно Java-апплетов.

Java-апплет — прикладная программа, чаще всего написанная на языке программирования Java в форме байт-кода. Java-апплеты выполняются в веб-обозревателе с использованием виртуальной Java машины (JVM), или в *Sun'sAppletViewer*, автономном средстве для испытания апплетов. Java-апплеты были внедрены в первой версии языка Java в 1995 году. Java-апплеты обычно пишутся на языке программирования Java, но могут быть написаны и на других языках, которые компилируются в байт-код Java, таких, как *Jython*.

Апплеты используются для предоставления интерактивных возможностей веб-приложений, которые не могут быть предоставлены HTML. Так как байт-код Javaплатформы-независим, то Java-апплеты могут выполняться с помощью плагинов браузерами многих платформ, включая *MicrosoftWindows*, *UNIX*, *AppleMac OS* и *GNU/Linux*. Такие программы с открытым исходным кодом, как «*applet2app*», могут быть использованы для преобразования апплета в самостоятельные программы на Java или исполняемые файлы *Linux* и *Windows*.

Преимущества Java-апплетов.

Преимущества использования Java-апплетов

- кроссплатформенность
- апплет может работать на «всех» установленных к этому времени версиях Java, а не только с последней версией; однако, если апплет требует последнюю версию JRE, то клиент будет вынужден ждать более длительной загрузки;
- апплет поддерживается большинством браузеров;
- он кэшируется в большинстве браузеров, а потому будет быстро загружаться при возвращении на веб-страницу; но апплет может сохраняться в кэше и создавать проблемы после выхода новых версий;
- он может иметь полный доступ к машине, на которой выполняется, если пользователь согласен на это;
- апплет может улучшить использование: после первого запуска апплета, когда JVM уже выполняется и быстро запускается, преимущественно у постоянных пользователей Java, однако JVM придется перезапускать каждый раз, когда запускается новый браузер.
- он может запуститься с сопоставимой (но обычно медленнее) скоростью на других компилируемых языках, таких как C++, но во много раз быстрее, чем JavaScript
- он может перенести работу с сервера к клиенту, делая Интернет-решение с, большим числом пользователей / клиентов.

Несмотря на это Java-апплеты имеют следующие недостатки.

Java-апплет обладает следующими недостатками:

- он требует установки Java-расширения (plug-in), которое не во всех браузерах доступно по умолчанию;
- он не может запуститься до тех пор, пока не запустится виртуальная Java-машина, и это может занять значительное время при первом запуске;
- создание и дизайн хорошего пользовательского интерфейса с использованием апплетов считается более сложной задачей, чем с помощью технологии, основанной на HTML;
- некоторые организации допускают только программное обеспечение, установленное администраторами. В результате многие пользователи не могут видеть апплеты по умолчанию.
- апплеты могут потребовать использования определенного JRE.

Сервлет

Следующим членом семейства Java-технологии в Интернете, является – Java-сервлет.

Java-сервлет иногда неофициально сравнивают с серверным апплетом, но он отличается своим языком, функциями и каждой из описанных здесь характеристик апплетов.

Сервлет является интерфейсом Java, реализация которого расширяет функциональные возможности сервера. Сервлет взаимодействует с клиентами посредством принципа запрос-ответ.

Хотя сервлеты могут обслуживать любые запросы, они обычно используются для расширения веб-серверов. Для таких приложений технология *JavaServlet* определяет HTTP-специфичные сервлет классы.

Пакеты *javax.servlet* и *javax.servlet.http* обеспечивают интерфейсы и классы для создания сервлетов.

Первая спецификация сервлетов была создана в SunMicrosystems (версия 1.0 была закончена в июне 1997). Начиная с версии 2.3, спецификация сервлетов разрабатывалась под руководством *JavaCommunityProcess*. Стандарт JSR 53 определял как Servlet 2.3, так и спецификацию *JavaServerPage* 1.2. JSR 154 включает в себя спецификации Servlet 2.4 и 2.5. Текущая спецификация на 13 июня 2013 года — Servlet 3.1 (описана в JSR-340).

Жизненный цикл Сервлета

Жизненный цикл сервлета состоит из следующих шагов:

1. В случае отсутствия сервлета в контейнере.
  1. Класс сервлета загружается контейнером.
  2. Контейнер создает экземпляр класса сервлета.
  3. Контейнер вызывает метод *init()*. Этот метод инициализирует сервлет и вызывается в первую очередь, до того, как сервлет сможет обслуживать запросы. За весь жизненный цикл метод *init()* вызывается только один раз.
2. Обслуживание клиентского запроса. Каждый запрос обрабатывается в своем отдельном потоке. Контейнер вызывает метод *service()* для каждого запроса. Этот метод определяет тип пришедшего запроса и распределяет его в соответствующий этому типу метод для обработки запроса. Разработчик сервлета должен предоставить реализацию для этих методов. Если поступил запрос, метод для которого не реализован, вызывается метод родительского класса и обычно завершается возвращением ошибки инициатору запроса.
3. В случае если контейнеру необходимо удалить сервлет, он вызывает метод *destroy()*, который снимает сервлет из эксплуатации. Подобно методу *init()*, этот метод тоже вызывается единожды за весь цикл сервлета.

Контейнер сервлетов — программа, представляющая собой сервер, который занимается системной поддержкой сервлетов и обеспечивает их жизненный цикл в соответствии с правилами, определёнными в спецификациях. Может работать как полноценный самостоятельный веб-сервер, быть поставщиком страниц для другого веб-сервера, например *Apache*, или интегрироваться в *Java EE* сервер приложений. Обеспечивает обмен данными между сервлетом и клиентами, берёт на себя выполнение таких функций, как создание программной среды для функционирующего сервлета, идентификацию и авторизацию клиентов, организацию сессии для каждого из них.

JSP (*JavaServerPages*) — технология, позволяющая веб-разработчикам создавать содержимое, которое имеет как статические, так и динамические компоненты. Страница JSP содержит текст двух типов: статические исходные данные, которые могут быть оформлены в одном из текстовых форматов *HTML*, *SVG*, *WML*, или *XML*, и JSP-элементы, которые конструируют динамическое содержимое. Кроме этого могут использоваться библиотеки JSP-тегов, а также *EL* (*ExpressionLanguage*), для внедрения *Java*-кода в статичное содержимое JSP-страниц.

Код JSP-страницы транслируется в *Java*-код сервлета с помощью компилятора JSP-страниц *Jasper*, и затем компилируется в байт-код виртуальной машины *java* (*JVM*). Контейнеры сервлетов, способные исполнять JSP-страницы, написаны на платформонезависимом языке *Java*. JSP-страницы загружаются на сервере и управляются из структуры специального *Javaserverpacket*, который называется *Java EE WebApplication*. Обычно страницы упакованы в файловые архивы *.war* и *.ear*.

JSP является платформонезависимой, переносимой и легко расширяемой технологией для разработки веб-приложений.

Портлет

Портлет — подключаемый, сменный компонент пользовательского интерфейса веб-портала (элемент веб-страницы).

Портлет выдаёт фрагменты разметки, которые встраиваются в страницу портала. Чаще всего страница портала представляется в виде набора не перекрывающих друг друга портлетных окон, каждое из которых отображает портлет. Таким образом, портлет (или совокупность портлетов) представляется в виде единого веб-приложения, размещённого на портале. Примеры портлетов: *email*, сообщения о погоде, последние новости.

Благодаря существующим стандартам разработчики могут создавать портлеты, встраиваемые в любой портал, следующий этим стандартам.

Существует протокол *WSRP*, обеспечивающий стандарт веб-сервисов, который позволяет автоматически встраивать запущенные удалённо портлеты из разных источников.

Спецификации Java-портлетов JSR 168 (1.0) и JSR 286 (2.0) дают возможность взаимодействовать между собой портлетам из разных веб-порталов. Эта спецификация определяет множество API для взаимодействия контейнеров портлетов и даёт адреса областей персонализации, представления и безопасности.

ApachePluto — эталонная реализация обеих спецификаций. Существует множество поставщиков коммерческих реализаций контейнеров портлетов. Лидируют в этой области *IBM, Oracle, Vignette*. Реализации от этих поставщиков имеют дополнительные расширения, не утверждённые стандартами. Кроме того, есть порталы с открытым исходным кодом, поддерживающие JSR168, такие как корпоративный портал *Apache Jetspeed-2* или *eXoPortal*.

Спецификация Java-портлетов (англ. *JavaPortletSpecification*) описывает модель взаимодействия между портлетом и портлетным контейнером. Эта спецификация очень похожа на спецификацию Java-сервлетов (англ. *JavaServletSpecification*) и, фактически, разработана на основе *JavaServletSpecification* версии 2.3 и *JavaServerPages* версии 1.2.

Список использованной литературы:

1. Information about writing applets from Sun Microsystems
2. Applet section of Wikibook's Java book
3. Demonstration applets from Sun Microsystems (JDK 1.4 — include source code)
4. Latest version of Sun Microsystems Java Virtual Machine (includes browser plug-ins for running Java applets in most web browsers).
5. Examples of interactive Java Applets from physics, biology and social systems
6. Examples for Java Applets with sourcecode
7. Апплеты и сервлеты Java как средства расширения возможностей браузера и Web-сервера
8. *JavaServletTechnology* (англ.) — Официальная домашняя страница
9. Нововведения в стандарте Servlet API 2.5
10. What's new in Servlet 3.1 (англ.)
11. JSR-168, Java Portlet API
12. JSR-286, Java Portlet API 2.0
13. Проект Apache Pluto
14. JSR 168: Portlet Specification
15. JSR 286: Portlet Specification
16. Проект Apache Pluto
17. Официальная домашняя страница JSP (англ.)
18. Технология JavaServer Pages (рус.)

19. Введение в JSP (рус.)
  20. Перевод руководства по JavaServerPagesJSP 1.2 (рус.)
  21. A Tutorial on Java Servlets and Java Server Pages (англ.)
  22. JavaServer Pages (JSP) v1.2 Syntax Reference, [1], v2.0 (англ.)
  23. JAVASERVER PAGES^a (JSP^a) SYNTAX version 1.2, version 2.0 (англ.)
  24. Подборкастатейпо JSP
-

ИНТЕРНЕТТЕГІ JAVA-ТЕХНОЛОГИЯЛАР

*Ермагамбет Н.М. Әбілмәжинова Б.С.,
Қ. Жұбанов ат. АӘМУ, 030000, Ақтөбе, Гришина көш. 7*

Интернеттегі қызмет түрі және қолданушылар саны өскен сайын, мультиплатформалы бағдарламалық камсыздандыру құру алға қойылып отыр. Солардың бірі Java-технологиялар. Берілген мақалада интернеттегі Java-технологиялар түрлері және оның көбісі шатастыратын Javascript-тен айырмашылығы жазылған.

Кілт сөздер: Java, Апплет, Сервлет.

JAVA-TECHNOLOGIES IN WEB|

*Yermagambet N.M. Abilmazhinova B.S.,
ARSU named after K. Zhubanov, 030000, Aktobe, 7 Grishin St.*

Due to the increase in types of work in the Internet and its users, the creation of multi-platform software comes first. One of which Java technologies. This article describes the types of Java technology and unlike Javascript.

Keywords: Java, Applet, Servlet, Portlet, Java Server Pages.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ФИРМЕННОГО СТИЛЯ, ЕГО НАЗНАЧЕНИЕ И РОЛЬ В ФОРМИРОВАНИИ ИМИДЖА КОМПАНИИ

Калбина Мира Тасболатовна,
магистрант специальности «Дизайн»,
научный руководитель: **Самылтыров Мухаметкали Айтбекович,**
член Союза дизайнеров РК, доцент,
Казахско-Русский Международный университет, 030006, Актобе, ул. Айтеке би, 52,

По вопросам создания и разработки фирменного стиля написано немало, проработаны основные принципы создания, изучены способы воздействия на потребителя через фирменный стиль посредством дизайна и рекламы. Однако постоянно появляются новые тенденции развития фирменного стиля, формируются и разрабатываются новые способы подачи бренда. К тому же в каждой из сфер услуг и товаров есть своя неповторимая специфика, свои принципы и особенности.

Ключевые слова: Реклама принадлежности к той или иной корпорации, корпоративный индивидуальность.

Сам термин «фирменный стиль» является переводом, отечественным аналогом таких западных терминов, как, например, «corporate identity advertising» (дословно – «реклама принадлежности к той или иной корпорации»). Поскольку термин носит обобщающий характер, возникает необходимость определить его более точно, отграничить от частично близких по значению.

Еще не так давно фирменный стиль, тесно связанный с торговой маркой и логотипом, считался прерогативой достаточно крупных компаний: «Его задача – во всех сферах, где потребитель соприкасается с фирмой, идентифицировать эту фирму, выделять ее из ряда других. Конечно, фирменный стиль могут позволить довольно крупные фирмы, заботящиеся о своем имидже».

Понятие «фирменный стиль» связано не только с понятиями «логотип», «торговая марка», но и с понятием «бренд», представляющем собой своеобразный «мысленный ярлык», который вкладывают в товар создатели и «наклеивают» на товар потребители. По мнению Е.В. Ромата, и хронологически, и с точки зрения эволюции используемых коммуникационных технологий фирменный стиль является первичной категорией, так как с развитием рекламы становится инструментом продвижения корпоративной философии: «В основе коммуникационных технологий лежат чисто дизайнерские решения, а товарный знак (марка) и другие фирменные константы рассматриваются как стратегия. На смену образу марки приходит объемное понятие имиджа. Во главу угла коммуникационных стратегий ставится корпоративная философия». Бренд – это следующая стадия: «После осознания недостаточности формальных элементов свое развитие получили технологии брендинга, объединяющие инструменты маркетинга и менеджмента. Элементы и инструментальный ФС участвуют в формировании брендов. Без использования элементов ФС не может быть сформирован ни один бренд, однако не каждая торговая марка <...> становится брендом».

На это сложное соотношение фирменного стиля и бренда указывают и авторы другого учебника: «Базовое понятие рекламы «фирменный стиль (ФС)» можно трактовать узко – как визуальную среду фирмы, и широко – как культурный уровень фирмы. Во втором значении ФС совпадает с понятием бренда, но все же имеет свое наполнение — культура фирмы в целом, сильную торговую марку также называют бренд-нейм». Таким образом, фирменный стиль является одним из инструментов формирования бренда и одновременно элементом брендинга.

Основным составляющим бренда является имидж компании, который представляет собой комплекс сложных характеристик (моральные принципы; миссия фирмы; корпоративная философия; долгосрочные цели компании; стандарты поведения и внешнего

вида). Фирменный стиль есть внешнее отражение этого имиджа фирмы, поэтому его главная задача – визуализация и идентификация бренда.

Определений собственно ФС немало, одно из удачных и общепризнанных принадлежит Н. Добробабенко: «Фирменный стиль — это набор цветовых, графических, словесных, типографических, дизайнерских постоянных элементов (констант), обеспечивающих визуальное и смысловое единство товаров (услуг), всей исходящей от фирмы информации, ее внутреннего и внешнего оформления». Иными словами, это моделирование всей рекламы как визуально-смыслового единства, имеющего продолжение в стиле ведения бизнеса и поведения всех сотрудников (корпоративной культуре). Составляющие фирменного стиля, будь то логотип, элементы оформления деловых бумаг или одежды сотрудников, проходят «красной линией» через все рекламные сообщения и передают философию компании, ее миссию или просто сферу деятельности компании на рынке.

Таким образом, можно назвать фирменный стиль краеугольным камнем позиционирования фирмы, настоящей базой ее долгосрочной рекламной деятельности, ведь «постоянное следование установленным стандартам, правилам и принципам приводит к созданию имиджа (образа) компании, которым возможно управлять в рамках ПР-деятельности». Не случайно понятие ФС синонимично «системе фирменной идентификации», «координированию дизайна». Яркий, запоминающийся фирменный стиль – это и своеобразная демонстрация уверенности фирмы в себе и в предлагаемых потребителю товарах/услугах, напоминание потребителю об испытанных им положительных эмоциях от знакомства с этими товарами/услугами и если не прямая, то косвенная гарантия их высокого качества.

Фирменный стиль должен быть запоминающимся, легко узнаваемым и масштабируемым, т.к. изображение логотипа и товарного знака могут быть очень мелкими (на визитных карточках) или очень большими (для наружной рекламы). Задача создателей фирменного стиля – обеспечить хорошее восприятие элементов стиля потребителем информации однозначно, без искажений. Наличие яркого и запоминающегося фирменного стиля свидетельствует о высшем уровне фирменных коммуникаций, когда каждое объявление, каждое действие становится долгосрочным вкладом в сложный символ – образ торговой марки, в репутацию бренда.

У фирменного стиля несколько основных функций.

1. Посредством индивидуальности и единства графических и прочих констант выделиться среди конкурентов, стать узнаваемым (идентификация) и хорошо запоминаемым. Хорошая узнаваемость ускоряет сотрудничество и уменьшает количество средств, потраченных на рекламные кампании. Но и в целом повторяемость и узнаваемость – эффект, значение которого в рекламе трудно переоценить. Будучи совокупностью приемов (графических, цветовых, пластических, акустических, видео), обеспечивающих единство всем изделиям фирмы и ее рекламным мероприятиям, фирменный стиль улучшает запоминаемость и восприятие не только товаров фирмы, но и всей ее деятельности. Как пишет специалист по психологии рекламы В. Цнев, «узнаваемое – это лучший ориентир в бесконечности незнакомых вещей. <...> Первый внешний рекламный щит «Coca-Cola», нарисованный в 1904 году, до сих пор находится на своем месте, в городе Картерсвилл (штат Джоржия). Во многом благодаря сохранности и неизменности своего фирменного стиля эта компания достигла такого фантастического уровня внедрения». Упрощенно можно сказать так: «...фирменный стиль – это беспредельное тиражирование логотипа фирмы там, где только возможно».

2. Фирменный стиль необходим для завоевания доверия у потребителей, партнеров по бизнесу. Если у компании гармоничный, грамотный, красивый фирменный стиль, то он

обязательно вызовет доверие, а это важный фактор для осуществления главного в бизнесе – сотрудничества. Нет сотрудничества – нет прибыли.

3. Фирменный стиль необходим для устойчивого позиционирования фирмы, вне стиля долгосрочный успех вряд ли возможен.

Согласно Е.В. Ромату, при стабильно высоком уровне других элементов комплекса маркетинга фирменный стиль приносит следующие преимущества:

- ◆ помогает потребителю ориентироваться в потоке информации, быстро и безошибочно найти товар фирмы, которая уже завоевала его предпочтение;
- ◆ позволяет фирме выводить на рынок свои новые товары с меньшими затратами;
- ◆ повышает эффективность рекламы;
- ◆ снижает расходы на формирование коммуникаций как вследствие повышения эффективности рекламы, так и за счет универсальности его компонентов;
- ◆ помогает достичь необходимого единства не только рекламы, но и других средств маркетинговых коммуникаций фирмы (например, паблик рилейшнз: проведение пресс-конференций, выпуск престижных проспектов и т. п.);
- ◆ способствует повышению корпоративного духа, объединяет сотрудников, вырабатывает чувство причастности к общему делу, «фирменный патриотизм»;
- ◆ положительно влияет на эстетический уровень и визуальную среду фирмы.

Удачно реализованный фирменный стиль служит важным фактором успеха брэндинга, создающего рекламный миф, где значимо всё — позиция товара, ее литературное оформление, выбранная символика, художественно-графическое представление, упаковка, антураж реализации, даже выбор реклам носителей. Брэндинг — концентрация усилий творцов рекламы на создании мифа.

Список использованной литературы:

1. Анатомия рекламного образа: фирменный стиль, технологии брэндинга, звуковые средства: курс лекций / А.В. Овруцкий, А.М. Пономарева, И.Р. Тищенко и др.; под ред. А.В. Овруцкого. – СПб.: Изд-во «Питер», 2014. – 203 с.
2. Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. - М., 1974. - 392 с.
3. Берн Э. Методы современной психологии в дизайне. Иллюзия восприятия пространства: Пер. с англ. А. И. Федорова. — С.-Петербург: Талисман, 2004. – 452 с.
4. Бове К.Л., Аренс У.Ф. Современная реклама / К.Л. Бове, У.Ф. Аренс. - Тольятти, 1995. - 704 с.
5. Васильев Г.А., Поляков В.А. Основы рекламной деятельности. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 414 с.
6. Волкова В. В. Дизайн рекламы / В. В. Волкова. - М., 1999. -144 с.
7. Джугенхаймер Д., Уайт Г. Основы рекламного дела / Д. Джугенхаймер, Г. Уайт. - Самара, 1996. - 479 с.
8. Дизайн периодических изданий. М., 2000. 120 с.
9. Добробабенко Н. Mission & vision: ценности марки и основа корпоративной стратегии // Реклама. Advertising. — 2000. — № 1. — С. 14-16.
10. Котлер Ф. Основы маркетинга / Ф. Котлер. - М., 1996. - 733 с.

ФИРМАЛЫҚ СТИЛЬДІҢ НЕГІЗГІ МАҚСАТЫ, ОНЫҢ МІНДЕТІ ЖӘНЕ КОМПАНИЯ ИМИДЖІНДЕГІ ОРНЫ

Калбина Мира Тасболатовна, Самылтыров Мухаметкали Айтбекович
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті, 030006, Ақтөбе, Әйтеке би көш. 52,

Тауар өнімі тұтынушыларға өзіндік бренд және дизайынның ықпал ету тәсілдері арқылы фирмалық стильде құру және әзірлеу мәселелері бойынша пысықталмағаны аз емес. Алайда уақыт өткен сайын фирмалық стиль дамып, түрленіп, нарықта жаңаша пайда болып, брендтің жаңа түрі ұсынылып отырады. Сонымен қатар, әрбір қызмет саласында және тауарда өзіндік қайталанбас принцип пен ерекшеліктері бар.

Кілт сөздер: Жарнаманың керек-жарақтары, белгілі бір немесе өзге корпорация, корпоративтік даралық.

BASIC PRINCIPLES OF CORPORATE STYLE, ITS PURPOSE AND ROLE IN THE FORMATION OF THE IMAGE OF THE COMPANY

Kalbina Mira Tasbolatovna, Samyltyrov Mukhametkali Aytbekovich
Kazakh-Russian International University, Kazakhstan, 030006, Aktobe, 52 Aiteke bi St.

For the creation and development of corporate identity written a lot, worked out the basic principles of the creation, explored ways of influencing the consumer through a corporate identity through design and advertising. However, there are always new trends in the development of corporate identity, formed and developed new ways of presenting the brand. In addition, in each of the areas of goods and services has its own unique specificity, its principles and features.

Keywords: Corporate identity advertising, corporative identity.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Уважаемые коллеги,
Казахско-Русский Международный университет принимает статьи для
Международного научного журнала «Вестник КРМУ».
Журнал имеет ISSN 2307-5686

Научный журнал включает статьи по следующим *направлениям*:

1. *Экономические науки;*
2. *Гуманитарные науки;*
3. *Естественные науки;*
4. *Технические науки;*
5. *Юридические науки.*

Общие требования к содержанию:

1. К рассмотрению принимаются научно-теоретические и экспериментальные работы по проблемам общественных, гуманитарных и прикладных наук, содержащие научную новизну и практическую значимость;
2. Статья должна отражать современный уровень знаний по данному направлению, квалифицированно излагать научно-технические вопросы, обладать сжатым и хорошим литературным изложением, иметь четко выполненные иллюстрации;
3. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, неопубликованным ранее в других печатных изданиях;
4. Автор несет ответственность за опубликованные материалы, их научную достоверность, статьи должны быть отредактированы автором и не содержать грамматических, лексических ошибок.
5. Автор представляет свою статью в Научно-исследовательский отдел на бумажном и электронном носителях.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

I. Структура статьи (построчно):

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ – прописными буквами.

Имя, отчество, фамилия (полностью).

Ученая степень, звание.

Полное наименование организации, город, страна.

Аннотация (не более 8-ми строк) на двух языках (аннотация на английском и казахском языках, если статья на русском языке, на русском и английском языках, если статья на казахском языке - обязательно).

Текст статьи.

Список источников.

II. Оргкомитет просит авторов при подготовке докладов руководствоваться следующими правилами:

1. Формат страницы - А4, книжная ориентация. Объем материалов должен составлять 3-7 страниц, отпечатанные через 1,0 интервал, в редакторе «Word», шрифт «Times New Roman», цвет шрифта черный, кегль - 12. Поля: верхнее и нижнее - 2,0 см, левое – 3 см, правое – 1,5 см.

2. Форматирование текста: запрещены любые действия над текстом («красные строки», центрирование, отступы, переносы в словах, уплотнение интервалов).

3. Все рисунки должны быть выполнены черно-белыми и не должны превышать страницу формата А4, изображения должны быть высокого качества. Формат рисунка должен обеспечивать ясность всех деталей. Иллюстрации и таблицы нумеруются, если их количество больше одной.

4. Литература. Список использованной литературы должен быть оформлен в соответствии с ГОСТ 7. 1-84. Например:

1. Автор. Название статьи // Название журнала. Год издания. Том (например, Т.26) - номер (например, №3.) - страница (с.34. или с. 15-24.)

2. Аманов С.А. Название книги. Место издания (например Алматы:) Издательство (например, Наука), год издания. Страница.

3. Петров И.И. Название диссертации: дис.канд.биолог.наук. М.: Название института, год.

4. С. Christopolos, The tranmisson-Line Modeling (TML) Metod, Piscataway, N. Paris. 1995.

5. Ссылки на источник в виде порядкового номера помещают в тексте в квадратных скобках: [16, с.45].

III. На отдельной странице (в бумажном и электронном варианте) приводятся сведения об авторе:

Сведения об авторе

Фамилия, имя, отчество

Название статьи

Направление

Полное название организации – места работы (учебы), ее почтовый адрес

Занимаемая должность, ученая степень

Номера телефонов (служебный и домашний) с указанием кода города

E-mail

Домашний адрес (фактический) с индексом

П р и м е ч а н и е. Укажите, пожалуйста, с кем из авторов (если авторов несколько) вести переписку или переговоры и по какому адресу или телефону.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи, рукописи и электронные версии не возвращаются, статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и не возвращаются авторам.

Материал просим выслать по адресу: 030006 г. Актобе, ул. Айтеке би, 52, Казахско-Русский Международный университет, Вестник КРМУ.

Телефоны для справок:

8(7132) 21-73-65, факс: 8 (7132) 21-42-12

E-mail: vestnikkrmu@mail.ru

Международный научный журнал
«Вестник Казахско-Русского Международного университета»

«Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің хабаршысы»
халықаралық ғылыми журналы

2016
Выпуск №4 (17)

Редактор *Бердимуратов Т.Б.*
Технический редактор *Наурызбаева Б.А.*

Подписано в печать: 30.12.2016 г.

Тираж 100 экз.

Адрес типографии:

Типография и дизайн-студия «Палитра»
Казахско-Русского Международного университета
Республика Казахстан, 030006, г. Актобе, ул. Айтеке би, 52

По вопросам опубликования статей в журнал обращаться
в Казахско-Русский Международный университет

тел.: 8(7132)- 21-73-65, факс: 21-42-12;

сайт: www.krmu.kz. E-mail: vestnikkrmu@mail.ru; mmu@akparat.kz

Международный научный журнал «Вестник Казахско-Русского
Международного университета» зарегистрирован в Комитете информации и архивов
Министерства Культуры и информации Республики Казахстан
(№ 13379-Ж от 19 февраля 2013 г.)

и в обязательном порядке распространяется по следующим адресам:

1. *Национальная государственная Книжная палата РК*, г. Алматы, ул. Пушкина 2, 8-этаж, каб. 811;
2. *Дом Мажилиса Парламента РК, библиотека Парламента РК*, г. Астана, ул. Орынбор 4;
3. *Национальная библиотека РК*, г. Алматы, проспект Абая 13;
4. *Агентство связи и информации при Министерстве культуры РК*, г. Астана, ул. Орынбор 8.

Жарияланған материалдар редакцияның көзқарасына сай болмауы мүмкін.
Жарияланымдағы фактілер мен мәліметтердің шынайылығына авторлар жауап береді.
Редакция қолжазбаларды қайтармайды және оған пікір білдірмейді.
Материалдарды қайта басу редакцияның рұқсатымен мүмкін болады.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Опубликованные материалы могут не совпадать с точкой зрения редакции.

Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.

Редакция не возвращает и не рецензирует рукописи.

Перепечатка материалов возможна только с разрешения редакции.

Ссылка на журнал обязательна.

ISSN 2307-5686

0 4

9 772307 568163